

821(477)'06

Ш-78

ЮРІЙ ШОВКОПЛЯС

1

ВИДАВНИЦТВО

ХУДОЖНЬОЇ

ЛІТЕРАТУРИ

«ДНІПРО»

КИЇВ

1973

ЮРІЙ ШОВКОПЛЯС

ВИБРАНІ ТВОРИ В ДВОХ ТОМАХ

ЮРІЙ ШОВКОПЛЯС

ІНЖЕНЕРИ

РОМАН

ОПОВІДАННЯ

ТОМ

1

,

У2
Ш78

Ш $\frac{0733-064}{M205(04)-73}$ 157-73

КИЇВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА

Ім'я Юрія Шовкопляса міцно пов'язане із становленням та розвитком української радянської прози, творчість якого є вагомим внеском в українську радянську літературу.

Юрій Юрійович Шовкопляс народився в Харкові 6 лютого 1903 року. Вчився у церковнопарафіальній школі села Деркачів, потім у гімназії. 1927 року закінчив Харківський інститут народної освіти, працював вчителем. Згодом перейшов на журналістську роботу. Під час війни Ю. Шовкопляс — спецкореспондент армійських і фронтових газет.

По війні обіймає посади уповноваженого Головреперткому по Харківській області, завідуючого кафедрою журналістики Харківського університету, завідуючого відділом літератури й мистецтва Харківського обкому КП України, був головним редактором журналу «Прапор». Зараз Ю. Шовкопляс голова правління Харківського відділення Спілки письменників України.

З першими творами письменник виступив у другій половині 20-х років. Оповідання «Чорна балка», надруковане 1926 року в журналі «Червоний шлях», є відлунням подій громадянської війни: на той час ця тема була животрепетною, і літератор-початківець, природно, не лишився осторонь проблем, що хвилювали письменників тієї доби. І в наступні роки тема формування молодого покоління, нового життя, посідає важливе місце в творчості молодого прозаїка. Виходить його книжка оповідань про молодь «Студенти» (1930), збірка пригодницьких оповідань «Проникливість лікаря Піддубного» (1929), яка позначена пошуком нових сюжетних вирішень, повість з комсомольського життя «Весна над морем», в основі якої — проблеми формування комуністичної моралі. Видає письменник і книжки для наймолодших — «Лист» і «Пригоди песика Джемки» (1934). В повісті «Земляний похід» (1933) письменник уже торкається проблем соціалістичної індустріалізації, виховання вітчизняних технічних кадрів. Ю. Шовкопляс щиро захоплений пафосом будівництва в молодій Радянській країні, нездоланною рішучістю народу закласти під проводом партії надійні підвалини соціалістичного суспільства. Повість «Земляний похід» — своєрідний підступ прозаїка до теми соціалістичного будівництва, яке не один рік хвилюватиме його уяву.

Якщо в творчості багатьох українських письменників того часу переважала сільська тематика, то Ю. Шовкопляса можна назвати художником міста. Найзначніші твори його живляться темами й мотивами індустріального розвитку, автор показує життя робітників, міської інтелігенції, науковців.

Навіть не зовсім досконали перші книги прозаїка, що мають явний відбиток літературних впливів, засвідчили зростання художника-аналітика, для якого найбільший інтерес становить дослідження й переконливе розкриття психології людини праці, тонких нюансів її душі.

Психологічний аналіз Ю. Шовкопляса ніколи не відірваний від конкретної обстановки, прозаїк не вдається до абстрактного психологізування. Раціональність суджень і мислення письменника видається інколи недостатньою для всеосяжної характеристики персонажа й повноти художнього зображення. Однак Ю. Шовкопляс незмінно прагне віднайти реальні чинники тих чи інших психологічних змін, подати образ у всій багатогранності його життєвих зв'язків. Тут виявляється й та необхідна для митця допитливість та увага до кожної дрібниці життя, що дозволяють наповнити глибоким змістом службову, виробничу та інші сфери людської діяльності. Твори Ю. Шовкопляса часом перевантажені інформативним, описовим матеріалом, та все ж таки він вельми тісно — прямо чи опосередковано — пов'язаний із духовним світом героя.

Одна з ранніх повістей Ю. Шовкопляса «Геній» побачила світ 1930 року. Її герой — секретар деканату, безжальний спокусник дівчат Макар Чемерис — це гротескно загострений образ «незламної людини», що переконана в своєму найвищому покликанні й надзвичайних здібностях, хоча насправді є лише егоїстичною і цинічною нездарою...

У психології Макара Чемериса карикатурно відбилися риси деяких обивателів того часу, коли широкі народні маси нестримно потяглися до знань, коли виникло стільки можливостей для всебічного розвитку індивідуальності, але заодно на поверхню суспільного життя сплигло й малокультурне людське шумовиння. Макар самовпевнено й нахабно претендує на роль і місце, які належати йому ніяк не можуть. Цей незвичаний «геній» викликає сміх і огиду своєю зарозумілістю, потворним трактуванням «сильної особи», вульгаризаторськими поглядами на кохання й шлюб... В цій маленькій повісті письменник досяг виразного сатиричного ефекту.

Та Ю. Шовкопляса все більше цікавлять індустріальні проблеми. Те, що вилетіть згодом у найзначнішу книгу письменника — роман «Інженери», спершу виявляється в жанрі нарису. «Електричний СРСР», «Народження електричного струму» — ці книги стали щаблями на шляху освоєння прозаїком виробничої сфери, в якій

творитимуть герої його майбутнього роману «Інженери». «Електричний СРСР» — це тематично пов'язана серія нарисів, що показують гогочасний стан і перспективи електричного господарства країни. Письменник, розкриваючи широко проблему електрифікації, робить чимало екскурсів у минуле, показуючи реакційну великодержавну політику царського уряду, відсталість російської економіки, надто на «околицях» імперії, малює нову дійсність і радісні перспективи для радянських народів, висвітлює історію створення й здійснення першого плану електрифікації Союзу РСР — плану ГОЕЛРО.

Подекуди нарисам бракує образної виразності, легкості літературного стилю, зате вони насичені цікавим фактичним матеріалом, охоплюють широке коло суміжних проблем. У нарисах ми бачимо характерні риси доби, величезні зрушення в молодій Країні Рад, всенародний ентузіазм на будівництві соціалістичного суспільства. Молодий письменник випробовує свої сили і в інших літературних жанрах, звертається до різних тем. Він пише оповідання, де створює образ науковця («Професор», 1929), видає фантастичний роман «Завтра» (1931), у якому розвінчує змову буржуазії проти більшовиків, підступну діяльність Міжнародної антикомуністичної ліги. У цьому творі автор знаходить чимало промовистих деталей і вирашних сюжетних ходів.

У повісті про школярів-альпіністів «Починається юність» (1938) письменник прагне розкрити романтичне світосприймання молоді, пробудження перших почуттів, становлення характерів. Дещо пізніше Ю. Шовкопляс звертається в оповіданнях і до воєнної тематики, зокрема, показуючи визволення Радянською Армією західноукраїнських земель від фашистських загарбників («Хатка на галявині», 1944, «Вогняна ніч», 1945).

Справжнім успіхом Ю. Шовкопляса став роман «Інженери» (1934—1937 рр., доповнене видання 1967 р.). Ця книга відразу здобула симпатії читачів. Вона знаменувала новий етап на шляху до реального утвердження творчих позицій прозаїка.

Набутий життєвий досвід письменника синтезувався в образах рельєфних і змістовних, проблематика книги відбиває найпекучіші турботи молоді республіки, що героїчними зусиллями зводила свою індустрію.

Художнє, людинознавче втілення цієї проблематики не втратило свого значення і сьогодні. Роман Ю. Шовкопляса як літературний документ того історичного періоду став у ряд з такими творами, як «Цемент» Ф. Гладкова, «Танкер «Дербент» Ю. Кримова, «Гідроцентрально» М. Шагінян, «Машиністи» Л. Смілянського, «Роман міжгір'я» І. Ле...

Дія роману Ю. Шовкопляса розгортається на хімічному заводі. Письменник не скупиться на технічні й наукові пояснення, коментарі. Виробництво показано дуже детально. Але саме цим і живуть герої твору, саме це і становить головний зміст їхньої діяльності й боротьби. Економічна перемога — це водночас і політичне торжество. Звільнитися від іноземної залежності ще в одній економічній галузі — неабияке досягнення. У цьому пафос творчості рішучих дій молодого талановитого інженера Каргата, який приїхав на завод із затишної інститутської лабораторії, аби мати можливість швидше запровадити у виробництво свій винахід — новий спосіб добування хімічної речовини — піридину.

Новий завідувач заводських лабораторій сміливо втручається в діяльність усіх цехів, по-новому організовує працю лаборантів, підтримує раціоналізаторів, стає ініціатором соціалістичного змагання на заводі.

Але Каргат стикається з цілком реальними і серйозними труднощами. Головний інженер Русевич, із старих спеціалістів, перебуває в полоні інерції, звичних поглядів. Він активно і досить тонко протидіє Каргатові, у цій грі бере участь його дружина Ганна. Але суб'єктивна чесність завадила Русевичу стати сліпим знаряддям в руках політичних опозиціонерів і саботажників типу Маєвського та шкідників типу Черевика.

Якщо образ Черевика, скажімо, написаний почасти поверхово (його огидна суть підкреслюється навіть у зовнішності), то постаті головних персонажів сприймаються як живі характери. Каргат, Русевич, Ганна, лаборантка Лара, директор Каринський — кожен із цих образів неоднозначний у життєвій конкретності. Їхні взаємини й суперечності стають рушійною силою сюжету, з необхідною художньою повнотою відкривають їх духовний світ.

Інженер Каргат здобуває перемогу — за його проектом змонтовано першу піридинову установку, яка дала потрібний країні хімічний продукт. Шлях до цієї перемоги був нелегким. Але Каргат був не один — з ним робітничий колектив, партійна організація, з ним — зворушливе й чисте кохання Лари, яке так збагатило його життя... Лара — дуже м'яка, принадна й водночас сильна й самовіддана натура. Вона вміє цінувати своє кохання, вміє боротися за нього, їй чужі дріб'язкові розрахунки, міщанська обачливість.

Добре, що любовні лінії роману не стали другорядними «допоміжними»: на перше місце в книзі виходять почуття пристрасні, динамічні, життєдайні. І це посилює драматизм, реалістичну вагомість зображуваного.

Незаперечні достоїнства твору Ю. Шовкопляса не раз відзначалися критикою. У передмові до одного видання роману відзначалося: «З роками роман «Інженери» набував все більшого літератур-

ного звучання. Він міцно входить до ряду творів, які відзначаються в історико-літературних курсах і підручниках¹.

Природно, твір Ю. Шовкопляса не в усюму зберіг своє початкове значення: міняється час, зростають читацькі запити, їх вимоги до письменників, зазнає еволюції сама культура творчого мислення, яка збагатилася й розвинулася разом з нашим суспільством. Сучасному читачеві «можуть впасти в око завужені духовні характеристики персонажів,— справедливо зауважує Г. Сивокінь,— їхня схильність охочіше саморозкриватися в діалогах і монологах, ніж у вчинках, в дії, в поведінці, в цілому естві їхньому. Недостатньо щедрими видаються часом і мовні партії героїв, що стало наслідком, очевидно, якраз конструктивності роману, його надмірної виробничо-проблемної заданості... Та роман «Інженери» передусім має велике пізнавальне значення, відбиваючи турботи тих, хто першим вступив у бурхливу пору п'ятирічок і хоч «...помиявся часом, та все ж ішов до мети і своїми руками зводив будову соціалізму»².

Книга Шовкопляса відбиває діалектику подій першої п'ятирічки. Роман далекий від утвердження показного благополуччя, зразкового й блискавичного «перевиховання». На бік народу, що творив історичну правду, ставали найкращі представники старої науково-технічної інтелігенції, скепсис і недовіра розчинялися в загальному ентузіазмі і нездоланній енергії мас. Іншими очима дивиться на світ головний інженер Русевич наприкінці роману, і ми бачимо, як до цієї позиції підводять його сукупність різних реальних впливів нового життя. У цьому теж полягає художнє значення створеної Шовкоплясом книги, яка поетизувала працю інженера, однієї з найпопулярніших фігур на світанку соціалістичного будівництва.

Художнє слово не в'яне з часом, і, перечитуючи роман Ю. Шовкопляса, відчуваєш вітер важких, далеких і героїчних доріг, якими йшов народ у своє майбутнє.

Ю. Шовкопляс тривалий час не публікував нових творів. Та плідність письменника вимірюється не самими лише кількісними показниками,— творче зростання митця безперервне. 1962 року вийшли окремим виданням перші дві частини трилогії «Людина живе двічі», а згодом трилогію опубліковано повністю. Чи можна сказати, що багаторічна перерва означала творчий застій для письменника, що вона минула марно для нього? Зайвий раз переконуєшся, які неправомірні й помилкові прямолінійні судження про художню творчість, коли ігноруються її специфічні закони й особливості. Письменник може не видавати «на-гора» готової продукції, але процес

¹ Григорій Сивокінь. Інженери тридцятих років.— В кн.: Ю. Шовкопляс. Інженери. К., «Дніпро», 1967, с. 12.

² Там же, с. 13.

його художнього розвитку й вдосконалення безперервний, бо безперервний його спостереження й узагальнення життєвих явищ, вивчення психологічних глибин людської душі.

Активна громадська діяльність Ю. Шовкопляса, ґрунтовне знайомство з новими для письменника сферами суспільного життя були підставами до нових літературних праць.

Роман «Людина живе двічі» цікавий передусім роздумами письменника над долею героїв, трактуванням їхнього обов'язку й моральної відповідальності перед суспільством. Збагачений усвідомленням сучасних вимог до мистецтва, письменник створив книгу дуже злободенну в найкращому значенні слова, книгу, що відображає серйозні психологічні зрушення в свідомості людей, промовляє про неабияку чутливість Ю. Шовкопляса до тонких душевних колізій, про його вміння проникати у внутрішній світ сучасника.

Життя одного з головних героїв роману Федора Іполитовича Шостенка впорядковане й зовні непорушне, досягнення професора житимуть в науці, ніхто не поставить під сумнів його авторитет, колишні заслуги. Та ми бачимо, як дуже швидко і, сказати б, усталено запанувало в цьому світі власне «я», з якою непомітною легкістю відтісняє воно все, що здатне хвилювати, вивести з рівноваги. Однак свого часу ця людина виявляла неабиякі здібності, були в її натурі й веселе життєлюбство, і розуміння високої людяності обраної професії. Була водночас і досить егоїстична віра в свою «щасливу зірку», було вдоволення своєю талановитістю. Пізніше воно стає самовдоволенням...

Так, у характері Федора Іполитовича були певні індивідуальні передумови для його поступового переродження. Та головне те, що Ю. Шовкоплас дає щедрий матеріал для роздумів; що саме сприяло утвердженню одних рис професора і зникненню інших — тих самих, що робили Шостенка людиною принциповою, чесною, гуманною, душевно щедрою.

Сталося так, що його жорсткість, примхливість, негнучкість обернулися на своєрідні шори, які заступили світ. Ніякого новаторства не терпить професор, учні його підбирають крихти застарілих ідей, інститут пасе задніх у вдосконаленні сучасної хірургічної техніки. Повіривши в свою непогіршеність, Шостенко примушує повірити в неї одних і призвичаїтися інших. Рідкісні випадки протесту проти абсолютизації свого авторитету він зустрічає з подивом: знаходяться ж люди, що засумнівались в його таланті? Та й хто вони, ці люди? Власні діти: молодий хірург Ігор, який своєю недовірою образив батька, покинув наукову роботу заради практики в невеличкій донецькій клініці; дочка, журналістка Тетяна, що набридає батькові своїми повчаннями й тим, що підсовує газетні статті з критикою на друга Шостенка Юліана Струмилла. Ні, хвилюватися Шос-

тенкові нема чого. Совість професора чиста. За його плечима п'ятизначне число операцій, блискуча робота на фронті.

Так справжні успіхи, заслужене визнання глухою стіною відокремлюють людину від неспокою, творчої невдоволеності, навіть від простого співчуття й уваги до людей, які давно стали для професора або піддослідними або безсловесними виконавцями.

Назви перших частин трилогії — «Ніч проти понеділка» й «Понеділок» — промовляють про сюжетні рамки книги. В ці рамки вмістилися не тільки драматичні події, що схвилювали колектив науково-дослідного медичного інституту, а й (шляхом ретроспективних роздумів, монологічних авторських відступів) характеристика головних персонажів, що пояснює їхню поведінку.

В цілому архітектоніка твору досить гармонійна, у ньому відсутній калейдоскоп облич, який у деяких романах цілком виснажує і позбавляє будь-якої можливості придивитися до героїв, переступити кордони їхнього внутрішнього світу. Навпаки, дехто міг би дорікнути авторові за надмірне обмеження сфери дії, за її вузько медичну «спеціалізацію». В романі «Людина живе двічі» можна констатувати дещо перебільшену увагу до професійної достовірності написаного, сухувато-педантичну деталізацію побуту клініки, взаємовідносин персоналу. Авторіві ніби не вдається подолати своє побоювання: чи повірять моему знанню предмета, моему життєвому досвідові? Конкретний ґрунт надзвичайно важливий для автора, ми відзначали цю особливість літературного мислення Ю. Шовкопляса й на прикладі інших його книжок. Малюючи людей у білих халатах, Ю. Шовкопляр насамперед бачить у них людей, з'єднаних традиціями свого середовища, професії, трудового колективу — частки суспільства.

В плині спокійної (а чи й не завжди спокійної) внутрішньої психологічної дії ми схильні бачити позитивну рису роману.

Образи професора Шостенка, його сина Ігоря, ординатора Друзя мають глибокий зміст, ці характери розшифровуються не одразу. В них вчувається складність психології людини, письменник не спрощує до утилітарної схеми боротьбу добра й зла, і висновки читача продиктовані всією логікою характерів та конфлікту.

Спогади Федора Іполитовича довгої безсонної ночі дають уявлення про духовний світ цієї людини, про її попередній шлях, що призвів його до становища божка в науці. Вони свідчать про неспокій, що його породжують у Шостенка конфлікти й суперечки з близькими йому людьми, хоч поки що цей неспокій і не порушує істотно душевної рівноваги професора, його самовпевненості.

Ми бачимо, яку негативну роль відіграв у підтримуванні професорського самозасліплення його «ліва» рука — Євєцький, цей холодний чиновник од медицини, нам стають ясними натури молодого

й цинічного кар'єриста Фармагея, запального й експресивного «зухвалого хлопчиська» Ігоря; що приїхав на стажування в інститут, аби «спеціально» завдати прикрості батькові.

З оточення професора Шостенка особливу увагу привертає постать лікаря Друзя. Цей образ — найбільша удача роману. В ньому сплелоса багато суперечливих рис, в ньому вбачаємо ключовий зміст книги, її вагому прикмету. Якщо вести мову про елементи новаторства в творі Ю. Шовкопляса, то насамперед вони пов'язані з образом Друзя. Справа не тільки в художній повноті зображення цієї натури, її внутрішньої сили й слабкості. В усьому ладі думок і почуттів, у поведінці Друзя бачимо те, що прояснює одну з головних причин благоденства Шостенка.

Скромний ординатор, так би мовити, витвір рук професора (в буквальному й переносному розумінні слова: адже Шостенко врятував Друзя на фронті, а згодом став його науковим керівником), Друзь за своєю натурою — людина глибоко усвідомленого обов'язку, непохитної чесності, тонкої душевної організації. Його м'якість і любов до людей, що приховані за зовнішньою сухістю, аскетизмом, поєднані з вимогливістю. Його працездатність колосальна, самовідданість безмежна. Друзь — лікар, для якого медицина не тільки експеримент, а й людинознавство. Невибагливий і непомітний, розважливий і непоказний, він не здатний на ефектний жест, акторську позу. Навіть у свого керівника він викликає зневажливу посмішку: чотири роки Друзь «довбає» складну й мало-перспективну, «непрофільну» для інституту тему — хірургію судин.

Однак саме Друзеві судилося завдати професору найчутливішого удару. І це при його благоговійному ставленні до вчителя! До скромного ординатора варто придивитися уважніше. Він добре знає свого наставника, вірить у його творчий інтелект, що компенсує повною мірою вади його характеру. Безперечно, Шостенко ще здатний сказати своє слово в науці, якби... Оці «якби», всі сумніви уперто жене від себе Сергій Друзь, вишукуючи крихти доброго, «втягуючи» їх з минулого, відкидаючи «несправедливі нападки» на професора, ігноруючи всі зусилля Тетяни зробити його своїм співником. Він ніби піддається добровільному гіпнозу, свідомому самоzasліпленню і бачить тільки ту правду, яку хоче бачити.

Проте одна прийнята напівправда тягне за собою половинчастість в іншому. В сміливості, відвертості, чесності... А вже чим відрізняється напівчесність від нечесності? Тільки до неї і може привести компроміс там, де він неможливий. Подібні відчуття не залишають Друзя. Але до чого ж млява, нерішуча його свідомість! Навіть у кульмінаційний момент, коли паплюжиться найвище для Сергія — священний обов'язок лікаря, він прагне з радістю ухопитися

за соломинку: адже відгукнувся професор на його заклик згадати фронтний час, коли Шостенко брав на себе найтрудніше! Великий хірург, його бойовий творчий дух ще живе! Ілюзорний самообман незабаром розвіється.

А суть кульмінації така. Другу кладе в свою палату «нетематичного» хворого, якого слід було б віддати іншому лікареві. Керуючись гарячим співчуттям до робітника Черемашка, який нагадав йому батька, він вирішує зробити все для його врятування. Хвороба Черемашка дуже тяжка й задавлена, життя його під загрозою, а діагноз неясний. На вранішній нараді після невизначених пояснень Друзем своєї поведінки професор милостиво погоджується оглянути хворого. Але й він не може сказати нічого певного. Консиліум вирішує: треба оперувати. І тут ординатор виявляє незвичайну сміливість і наполегливість: він примушує самого професора провести операцію.

Ця сміливість здається короткочасним спалахом, життєвим протестом Друзу проти незмінної волі Шостенка. Але до такого зіткнення Друз психологічно підготовлений. Чи вірить він професорові? Безумовно. Однак його віра надто відірвалася від реальної оцінки, вона застигла в часі, засліплена далеким образом фронтного хірурга-чародія. А відтоді з професором відбулися різкі зміни, яких не може не відчувати пряма й сильна натура Друза. Поки що він не наважується сказати собі всю правду,— адже це було б, за його думкою, крахом підвалин, віри в людину взагалі. Згодом він усвідомлює неправоту цієї позиції й знаходить можливість рішуче вплинути на Шостенка.

Сторінки, де описана операція,— мабуть, найкращі у книзі. Яскрава й драматична сцена написана точно й виразно, вона передає напруження моменту, яке кожний з героїв переживає по-своєму. Розтин підтверджує діагноз, поставлений Ігорем Шостенком: тромбоз аорти, що ускладнює основне захворювання. Без ліквідації тромбозу операція буде неефективною. Маскуючи свою безпорадність, професор заявляє, що тромб розсмокчеться. І тоді Сергій Друз приходить на допомогу. Вперше в інституті він блискуче робить операцію на серці. За життя Черемашка ще треба боротися, але Друз уже виправдав високе звання ученого й людини. Моральна перевага його очевидна.

І от що цікаво: логічно й психологічно Шостенко цілком міг би відмовитись від операції, тим самим прискоривши своє розвінчання. Це не було б примітивним художнім рішенням. Ю. Шовкопляса приваблює інша, складніша і, очевидно, життєвіша ситуація: він не відмовляє Шостенкові в здатності виявити самодисципліну, свідомість вибору, нехай і змушеного. Закінчення операції він все ж таки проводить прекрасно.

Проте й безсумнівна моральна поразка професора не принижує його авторитету в очах Сергія. Друг збуває свій принизливий стан «покараного школяра», шпильки колег, прочухана керівників, він знову готовий захищати свого наставника, який навряд чи пробачить «зухвалість» учня. Таким передбаченням Тетяни він відмовляється вірити.

Дедалі більше Друг відчуває тягар, що гнітить колектив, усе ясніше усвідомлює, що самозакоханість, як ракова пухлина, губить його патрона. На цьому зроблено наголос наприкінці другої частини трилогії.

Саме тому ми з особливою цікавістю чекали на завершення трилогії. «Лікарю, вилікуй себе самого!» — таку назву дав Ю. Шовкопляс останній частині свого роману. Як же розгорнулися події, що саме додав письменник до вже сказаного, які нові риси відкрив у своїх героях?

З третьої частини стало ясно, що Ю. Шовкопляс намислив історію духовного відродження професора Шостенка. Саме з третьої, бо до того твір не давав особливих надій на еволюцію героя. Ос чому нам стало спершу тривожно, коли визначилася тенденція письменника перевести розповідь з площини розвінчання в площину перевиховання героя.

Та вірність письменника поглибленій психологічній манері продиктувала зовсім не найлегший шлях дослідження.

Новими гранями обертаються досить складні взаємини Шостенка з рідними, з молодими вченими, передусім з Друзем, з мудрим і розсудливим робітником Черемашком, з лукавими прихильниками — інтриганом Євцьким і молодим кар'єристом Фармагеєм. Образи останніх особливого значення набувають у третій частині.

Якщо раніше професор, цілком усвідомлюючи нікчемність Євцького і Фармагея, все ж таки користався їхньою послужливістю, то тепер вони стають болісним докором сумління: куди ж він міг прийти з ними... Безодня лицемірства й пошлості жахає його, спонукаючи до рішучих дій.

Самовідданість Друга, Ігоря та їх спільників, творча сміливість, уболівання за людину, віддану їм на лікування, кінець кінцем зворушують серце, що зчерствіло, але не вмерло. Сукупність рис, поєднаних в образі Шостенка, переконує, що згубний вплив минулих часів відбився на ньому не в найтяжчій формі. Цей вплив став закам'янілою маскою, яка обмежила насамперед його власну творчу сміливість. Скинути цю маску нелегко, та все ж, мабуть, можна. Адже підлість Шостенко не вчинив жодного разу, для цього він надто порядний. Зрозуміло, це ще не велика заслуга, але це той місток, з якого можна почати дорогу в нове життя.

Чимало гіркого відчуває Шостенко, який повстав проти самого себе, однак ця гіркота благотворна. Поступова «здача» позицій перед Друзем та Ігорем не зменшує його вимогливості до молодих спеціалістів. Вигнання нездари Фармагея і його покровителя Євцького не здається нам передчасним або невинуватим логікою героя: Шостенко непохитний тут так само, як і тоді, коли не його була правда. Але тепер він піклується про справедливість — для людей і для діла.

Майстерність Юрія Шовкопляса виявилася і в тому, що він не пробує знайти якийсь певний, здекларований пункт перелому в свідомості Шостенка. Він прагне дослідити всю сукупність життєвих зв'язків свого героя, і хоч сфера зображення обмежена сімейним та інститутським колом, нам цілком ясно, що дію роману визначили події за стінами клініки.

Саме ці події обумовили успіх боротьби за Шостенка. Дух часу захопив Федора Іполитовича, проте обійшов його старого друга, заслуженого артиста Юліана. Колоритною сценою їхньої зустрічі, яка виявила протилежність позицій колишніх друзів, завершено роман.

Провівши свого героя крізь чистилище сумнівів і внутрішньої боротьби, письменник правдиво показав торжество прогресивного, здорового, що живе у людині розумній і сильній. Він не згладжує складності, не розплутує всі вузли. Він не береться, приміром, перевиховувати викінчених негідників Фармагея та Євцького. Мабуть, варто воювати за Юліана, але це буде важче, ніж боротьба за Шостенка. І самому професорові Ю. Шовкопляс не обіцяє безхмарного майбуття... Зроблено лише перший крок, хоча й вирішальний.

Художній урок трилогії Ю. Шовкопляса «Людина живе двічі» має глибоке значення як приклад скрупульозного й ретельного вивчення складних проблем нашої дійсності, як плідне заглиблення в психологію людської душі. Тільки на цьому шляху здобуваються зерна літературного новаторства. Життєвий шлях і творча практика Юрія Шовкопляса переконують у дійовості ідейно-художніх принципів письменника, чії книги ввійшли живою сторінкою до багатотомної епопеї української радянської прози.

Володимир БРЮГГЕН

ІНЖЕНЕРИ

РОМАН

Звук був хрипкий, переривистий, гучний. Від нього пронизливо брязкотіли шибки. Спросоння здалось, ніби хтось стукотить у двері.

Це брязкотіння і розбудило Каргата.

Коли треба було йому прокинутися рано, він напередодні просив когось із сусідів постукати до нього. Горішня частина дверей була скляна, і шибки завжди брязкотіли від стукування.

Ще не розплющивши очей, Каргат крикнув:

— Дякую!

А за мить здивувався, пригадавши: вчора ввечері він нікого ні про що не просив. Найдивніше ж — не було звичайної ранкової тиші: кімнату, невідомо звідки проникши до неї, заповнило хрипке гудіння.

Каргат розплющив очі. І враз сів на ліжку, оглядаючись. Він не впізнавав своєї домівки.

Завжди найохайніше прибрана, кімната раптом перетворилась на сарай, абияк напханий речами. Підлогу, стіл і геть усі стільці завалено високими стосами книг. Порожні шафи з розчиненими дверцятами приткнuto до стін. До них притулились напівсховані книжками чемодани. Стіл косо стоїть серед кімнати...

Хвилину Каргат розгублено озирався: що сталося з його домівкою! Адже не тільки розгардіяш панував тут, — навіть двері й вікна були не на місці.

Звук поволі вщух. Завмираючи, він немовби віддалявся, заносючи з собою рештки сьогodнішніх сновидь, ущерть сповнених недавно пережитим.

І коли стало зовсім тихо, Каргат пригадав, що в цій кімнаті він оселився лише вчора. Приїхав сюди денним поїздом, надвечір залізниця видала речі, відправлені з Харкова ще кілька днів тому. Все, що він устиг, — приготувати собі постіль, прибити над ліжком календар та повісити штори на вікнах. Надто втомлений був, щоб упорядкувати своє нове житло.

А звук — це перший ранковий гудок заводу.

І календар нагадує: сьогодні 9 березня 1930 року.

Він, цей завод, віднині стає Каргатові місцем роботи й життя. З Харковом, з інститутом, з чистою наукою покинуто надовго — не на один рік. Багато дечого треба довести отим бюрократам... і отому занадто вже спритному німцеві.

А втім, про причини того, як опинився він тут, думати зараз не слід. Ні для чого ворушити те, що викликає жагучий біль. Вже прогудів перший гудок: через півгодини почне працювати денна зміна. Почнеться і його праця.

Каргат рішуче спустив ноги з ліжка й почав одягатися.

Та ніхто не сказав би, що він поспішає. Методичними, зовсім не квапливими рухами він скинув піжаму, надів шкарпетки, черевики, штани. Голий до пояса підійшов до вікна, підняв штору, впустивши до кімнати сіре світло похмурого ранку. І на хвилину застиг перед вікном, наче забув, що має зовсім мало часу. Обома руками сперся на підвіконня, розглядаючи краєвид, що відкрився звідси.

Кімната — на третьому поверсі недавно змурованого будинку. З неї видно далеко.

Поблизу тісно скупчились хатки старого робітничого селища. Воно вже почало перетворюватися на нове: хатки відступали перед дво- і триповерховими будинками з білої цегли.

Селище мало лише одну вулицю. Вона пролягала паралельно з залізничною колією.

Завод розташувався по той бік залізниці. Звідси видно його низькі й довгі корпуси, почорнілі від часу, степового пилу, диму й випарів. На просторому подвір'ї сновигало кілька людських постатей. За будівлями височіло темне риштування: споруджували, видно, новий цех. Ледве помітно курився над високим димарем білястий димок, танучи у туманному ранковому світлі... Вздовж залізничної колії вишикувались численні циліндричні сховища. Біля них натовпились цистерни. Виднілись вони і по заводських, і по пристанційних коліях.

Іх начебто стало більше, ніж десять днів тому...

За заводом розлігся пустельний степ, і тільки де-неде на обрії височать конуси териконів коло далеких шахт...

Чудно дивитися людині, що досі бачила зі свого вікна лише фасад протилежного будинку, на просторий, рівний, непорушний степ, поплямований шматками не розталого ще снігу, на присадкуваті будівлі станції і заводу, на безлюдний шлях, що перетинає увесь краєвид, починаючись біля станції, пробігаючи повз завод, зникаючи десь далеко в степу. Якось дивно відчувати себе вихопленим з шумного виру, з оточення, створеного людським розумом та руками, і поставленим ближче до природи, де людська праця ще не все перешикувала на свій кшталт...

А втім, Каргат приїхав сюди не для філософських роздумів щодо природи й людини.

Відійшовши од вікна і знов-таки не поспішаючи, Каргат витяг з чемодана свіжу сорочку, галстук, робочий піджак, приладдя для гоління. Піджак повісив на стілець, щоб розійшлися на ньому нечисленні й малопомітні зморшки. І, звільнивши крісло від книг, сів до стола поголитися.

По тому так само методично, наче те, що ось-ось долине другий гудок, його не обходило, Каргат вимився до пояса, цупким рушником міцно розтер собі тіло. Вигляд у нього при цьому був такий, ніби робив він щось, без чого не можна уявити собі життя.

Старанно зав'язавши галстук, Каргат вичистив піджак, не зоставивши на ньому жодної порошинки.

Чи він умів точно розрахувати час, чи цього разу йому пощастило впоратися із своїм туалетом вчасно, але Каргат був уже в пальті й вибивав рукою порошок з кепки перед тим, як надіти її, коли залунав другий гудок.

ЗВИЧАЙНИЙ РАНОК

Різко задзвонив телефон на столику коло ліжка.

Прокидатися не хотілось. Так приємно було лежати в пухкому, теплому ліжку, зарившись обличчям у подушку. Та й не було сил одігнати нісенітні, але такі привабливі марення, що з'являються на грані між сном і пробудженням, примхливо сплітаючи дійсність з казковою вигадкою в барвистий орнамент.

Телефон задзвонив удруге.

Починався новий робочий день, такий схожий на всі попередні. Одна по одній поверталися звичні клопітні думки.

Вчора ввечері повернувся з відрядження Маєвський. Він їздив до Хімоб'єднання, щоб в'яснити, коли ж почнуть добудовувати сублімаційний цех. Ну, просто чорт знає що таке: ще торік законсервували будівництво й ані пари з вуст. Про що вони там, в об'єднанні, тільки думають? Господарі... Нічого нового Маєвський, звісно, не привіз...

Учора ж появився на заводі Каргат. Директорова примха. Закортіло, бач, Сергію Павловичу мати дуже вченого керівника лабораторій. А втім — чим би дитина не тішилась...

Між іншим, оця поява Каргата на заводі — не зовсім сподівана. І не така вже й бажана.

Домовлятися про роботу він приїздив сюди в середині лютого. Прожив тут щось із тиждень. До лабораторій за цей час зайшов раз чи двічі, не пробув там і десяти хвилин. Щодня з ранку до вечора (а траплялось, і вночі) він вештався по цехах, мовчки придивляючись до їх устаткування, до того, що та як там робиться. В усякому разі інженер, якому було доручено ознайомити з виробництвом кандидата в завідувачі заводських лабораторій, запевняв, що вельмиповажаному Миколі Дмитровичу цікаві лише дрібниці та те, про що говорять між собою робітники, своїх же думок він ні про що не висловлює. В кімнаті для приїжджих, де Каргат жив тоді, ночами подовгу горіло світло. Очевидно, жажлива невідповідність між його торішніми фантазіями і суврою дійсністю, з якою він зіткнувся тут уперше за все своє коротке життя, не давала йому спати.

Нарешті Каргат заявив, що має більш-менш точне уявлення про свою роботу на заводі, та попросив аж два тижні на обдумування свого остаточного рішення. Директор охоче згодився. Він ладен був і півроку чекати цього харківського франта. Треба було бачити, з яким благанням він зазірав в очі Каргатові. Чим той так полюбився директорові?.. З тим Каргат і поїхав. І це скидалось на поспішну втечу. Не останній же дурень цей вчений молодик — ясно йому: жодний з його торішніх номерів тут не пройде.

З'явилась приємна певність, що на завод Каргат не повернеться.

Коли раптом учора вранці — за п'ять днів до призначеного ним строку — від Каргата прийшла телегра-

ма: «Виїжджаю»,— а вже опівдні він з'явився власною персоною.

Ні, в Хімоб'єднанні таки справді всі з глузду з'їхали. Хіба нормальним людям впало б отаке в голову: послати сюди жовторотого чистоплюя на таку відповідальну посаду—завідувача лабораторій?.. Шкода Сергія Павловича. Через місяць він хіба ж так за голову хатиметься!

Ну, сьогодні Каргат, мабуть, влаштовуватиметься, працювати почне завтра. І інтересне ж, певно, буде видовисько — ота його робота... Тим-то неодмінно треба побачитися з ним сьогодні-таки. Вчора й під час його першого приїзду сюди якось не траплялось нагоди втлумачити Каргатові, що завод — не інститутська лабораторія: тут від людей вимагають буденної праці, а не науково-фантастичного ширяння над хмарами.

Треба так само...

Телефон задзвонив утретє.

Валентин Модестович покривився, але трубку взяв.

— Слухаю.

— Валентин Модестович? — спитала трубка.

Як і слід було чекати, голос належав Петрову, невгамовному завідувачеві виробництва. Тільки Петров, стурбований якоюсь черговою дрібницею, може подзвонити в отаку рань.

— Ну, я,— добродушно відповів Валентин Модестович.— І знаєте, любий мій Вікторе Михайловичу, чого я досі ніяк не второпаю. Звідки у вас ця звичка — дзвонити до людей удосвіта?

— Ви ще спите?— зників голос.— Пробачте, я не знав. Другий гудок уже прогук, я й подумав... А з корньором¹ номер три таки справді щось не гаразд.

— Звідки ви говорите?

— З дистиляційного цеху. Я вже з годину тут. Цей чортів корньор не дав мені спати.

— Хотів би я хоч раз у житті побачити вас не стривоженим,— поблажливо всміхнувся Валентин Модестович.— На сто кілометрів довкола всі вовки, мабуть, повиздихали б... Так що сталося з корньором номер три?

— А я вчора ввечері доповідав вам про нього. Чи не краще було б спинити його на кілька годин? Помили б його. Прочистили б...

¹ Корньор — прилад для дистилювання кам'яновугільного масла.

Тут уже не до сміху. Валентин Модестович підвівся на лікті. Голос його зазвучав гострувато:

— Вікторе Михайловичу, не кажіть дурниць. Адже вам відомо, що завтра вранці ми — кров з носа — повинні відправити аж чотири цистерни. А без третього корнюра...

— Так і з ним ми...

— Дурниця! Через півгодини я буду на заводі і доведу вам, що ви передчасно б'єте на сполох. Корнюр просто закапризував, а вас там усіх охопив безглуздий розпач — ну й не можете дати собі ради... Так не можна, любий Вікторе Михайловичу. Скільки разів я вам повторював, що постійним своїм нервуванням ви завдаєте шкоди і собі самому, і виробництву! Ви чуєте?

— Чую, — невиразно відповіла трубка.

— Отже, прошу без паніки. Через півгодини я буду в дистиляції.

Валентин Модестович роздратовано поклав трубку.

Зморшки на його лиці враз поглибшали: ніколи сам не прокинешся — вічно будять тебе неприємності. Очей ще не розплющиш, а почуваш себе виснаженим... І так щодня. Хоч би одна доба минула спокійно! Як же, діджешся такого, чорта з два.

А тепер з'явилося ще одне джерело неприємностей: Каргат. З таких ні на хвилину очей не можна спускати. Зовсім ще нібито молодий, а послухаєш, що про нього розповідають у Харкові, — чимало нервів перепсує він тут усім. А Валентинові Модестовичу цілком досить і Петрова з Розенбергом.

Ну, щодо Розенберга, то цього на якийсь час начебто приборкано. Проте ручитися ні за що не можна.

А от Петров... Мало не завжди день починається з того, що треба заспокоювати цього дивака. Тямущий інженер, а боїться кожної дурниці, з кожної мухи ладен зробити отакенного слона...

Прогув третій гудок. Треба поспішати.

Нашвидку вдягнувшись, Валентин Модестович пройшов до суміжної кімнати. Там уже все було приготовлено для сніданку.

Стіл застелено чистою скатертиною. На ній так прибабливо, так апетитно поблискують тарілки, склянки, виделки, біліє нарізаний тоненькими скибочками хліб. А з кухні долинає тихе шипіння примуса та ледве вловимий запах чогось дуже смачного.

Те ж саме було тут і вчора, те ж саме буде тут і завтра: хатній затишок — це непохитний острів серед метушливого заводського життя. Тут швидко повертається втрачена поза цими стінами рівновага. Тут і про Петрова з Розенбергом згадуєш з легкою посмішкою: і чого тільки вони хвилюються, чого ото деруться на стіни? Життя звідси — мов бурхливе море з берега: хоч які хвилі хай здіймаються на ньому, та об тверду землю вони розбиваються і відступають назад. Правда, щодня доводиться кидатися в ті хвилі. Ось, поспідавши, він, головний інженер, піде на завод. Там загальне нервування підхопить і його, до вечора кружлятиме в своєму шаленому вирі. Та зрештою ті хвилі неодмінно вихлюпнуть сюди його — змороженого, навіть трохи дезорієнтованого. Проте, відчувши під собою твердий ґрунт, він миттю стане самим собою, поверне собі ясність думок...

За все це Валентин Модестович повинен дякувати своїй дружині.

Яке величезне щастя дала йому доля, звівши його з Ганною! Валентин Модестович одружився з нею, коли їй минув дев'ятнадцятий, а він був тоді рівно вдвоє старший за неї. І от уже одинадцять років вони живуть під однією покрівлею, а Валентин Модестович ще й досі відчуває себе закоханим у неї. З трохи незграбної, легковажної і пустотливої дівчини Ганна перетворилась на красиву й поважну жінку, перед якою він іноді здається собі безпорадним хлопчиськом. Вона зуміла захистити своє кубельце від несподіванок ззовні, навчилась керувати не тільки своїм чоловіком, але і його оточенням. Валентин Модестович ніколи не повставав проти цього: адже Ганна своїм умінням розбиратися в житті й людях допомогла йому стати тим, ким є він нині, — головним інженером чималенького хімічного заводу.

Одна тільки причина для неспокою була в цьому. Майже непомітна причина, бо Валентин Модестович старався не замислюватися над нею. Думка, що Ганні тепер лише тридцять і на ній завжди затримуються погляди зустрічних, — малоприємна думка. Він старанно відганяв її від себе. Та інколи вона примушувала головного інженера підходити до дзеркала й уважно розглядати себе.

І зараз Валентин Модестович спинився коло високого трюма, посміюючись із самого себе: крім нових

зморщок на лиці та срібних ниточок на скронях, що він міг іще побачити?

Дзеркало показало йому людину з явним натяком на друге підборіддя, з чолом, покресленим дрібними зморшками, з рідким волоссям, надто помітно припорошеним сивизною. Тіло вже почало брезкнути. Щоправда, гладким його ще не назвеш, але колишні гнучкість і стрункість втрачені остаточно... Можна було б затримати це швидке наближення старості легкими фізкультурними вправами щоранку. Можна було б приховати цю брезкність добре пошитим костюмом: вправний кравець вмить зробив би з нього елегантного чоловіка. Та хіба його тут знайдеш, того кравця? І коли про це думати?

Цікаво буде подивитися, як почуватиме себе незабаром на заводі Каргат. Учора цей молодик знов появився якнайвишуканіше вдягнений. Та тепер він уже не гість: робота в лабораторіях і тутешнє оточення швидко позбавлять його цієї звички. Тут живуть роботящі люди, а не чепуруни.

Валентин Модестович не міг не розсміятися.

— Подумаєш, який нарцис!— пролунав ззаду на-смішкуватий голос.— Так замилувався на себе...

Валентин Модестович зніяковіло повернувся.

Спершись на одвірок, на порозі стояла Ганна Іванівна. Видно було,— ввійшла вона не зараз, чула, мабуть, самовпевнений сміх чоловіка.

— Головний інженер заводу крутиться перед дзеркалом, мов дівчина,— як це вам подобається?

І коло губів Ганни Іванівни з'явилась немовби зневажлива зморшка.

Валентин Модестович підійшов до неї.

— Добрий ранок, Ганнусю.

Вона підставила йому щоку для поцілунку. Але не встиг він доторкнутися до неї губами, як Ганна Іванівна відхилилась і роздратовано скрикнула:

— Знов неголений!.. Невже це так важко — зняти щетину?

Було в її голосі щось таке, чого Валентинові Модестовичу давно вже не доводилось чути. Не знаючи, як реагувати на цей надто невдоволений тон, він одступив на крок, помацав своє підборіддя й розгублено почав:

— Я...

Але Ганна Іванівна поклала руки на плечі Валентинові Модестовичу, притягла його голову до себе й міцно

поцілувала в чоло, враз погасивши його образу. Вона добре знала свого чоловіка, знала, що досить одного її поцілунку, і він знову дивитиметься на неї закоханими очима, радітиме з найдрібнішої її ласки.

— А я думала, ти ще спиш,— сказала вона.— Вчора ввечері ти повернувся такий зморений... Я йшла будити тебе.

Справді, Валентин Модестович враз повеселішав. Обняв дружину за стан, пригорнув до себе, відповідаючи їй на таку звичну, але завжди милу ласку.

— Мене Віктор Михайлович розбудив. Я ладен убити його за те, що він випередив тебе... Хотів би я знати, чи дасть він мені хоч одну ніч колись поспати спокійно? Я обіцяв йому бути на заводі через півгодини.

— Ну, то сніданок готовий,— миттю посерйознішала Ганна Іванівна.— Пустя, я зараз.

— О, я маю ще досить часу,— галантно заперечив Валентин Модестович.— Ти можеш не поспішати. Я так мало буваю з тобою...

Ганна Іванівна стала зовсім холодною.

— Звідки така легковажність, Валентине?— спитала вона.

Знову Валентин Модестович відчув себе ніяково.

— Пробач, Ганнусю, я зовсім не те хотів сказати. Коли ти так близько від мене, я...

Під холодним поглядом дружини він замовк і, не сміливо поцілувавши руки, які все ще лежали в нього на плечах, випустив її. Докірливо і водночас кокетливо оглянувшись на чоловіка, Ганна Іванівна вийшла на кухню.

Через дві хвилини Валентин Модестович сидів за столом перед тарілкою з рум'яним і запашним біфштексом.

Ганна Іванівна принесла чайник і присіла до столу.

Під час сніданку вона завжди розповідала чоловікові про всякі дрібні справи, які не заважали його діловим думкам. Це була тиха розмова про те інтимне, домашнє, що може цікавити тільки двох людей, які міцно зжились одне з одним. Валентин Модестович любив ці ранкові розмови, бо вони заспокоювали, давали певність, що дев'ятнадцять років різниці між ним та дружиною — це аж ніяк не страшно,

Сьогодні Ганна Іванівна чомусь не почала такої розмови. Мовчки сиділа, не доторкуючись до їжі, підперши голову долонею, напівзаплющивши очі.

Це не могло не стурбувати Валентина Модестовича.
— Що з тобою? Чого ти не їси?

Ганна Іванівна посміхнулась до нього. Було щось вимушене в цій посмішці.

— Щось не хочеться. Я потім вип'ю чаю... Не зовсім добре почуваю себе.

Валентин Модестович схопився, перехилився через стіл, торкнувся губами до чола дружини.

— У тебе температура! Навіщо ти встала сьогодні? Невже Прися не дала б мені поснідати?

— Нічого, пусте... Ввечері я буду здоровою... їж.

— Як можна так безвідповідально ставитися до свого здоров'я?— зовсім розхвилювався Валентин Модестович.— Обіцяй мені, що ти нікуди сьогодні не вийдеш, цілий день лежатимеш... Я пришлю до тебе нашого ескулапа.

Ганна Іванівна невдоволено знизала плечима.

— Ну, що ти за людина! Дрібниця, а ти робиш з мене зовсім хвору... Буде мені потрібен лікар, я сама його викличу. Доїдай, будь ласка, свій сніданок — тобі час уже бути на заводі. Там тебе чекають люди. Моє нездужання — не причина, щоб ти забув про свої обов'язки.

Вона налила дві склянки чаю. Видно було, що їй важко підіймати навіть чайник, що вона зовсім хвора. Та коли Валентин Модестович спробував допомогти їй, Ганна спинила його різким рухом руки і спитала:

— Як ваш новий працівник? Задоволений? Кімната йому сподобалась?

Виделка в руці Валентина Модестовича затремтіла: з якої речі така цікавість до цього зовсім не відомого їй молодика? Але зараз же зміркував: вона схопилася за перше, що спало їй на думку, щоб відвернути його увагу від свого нездужання.

— Скарг од Каргата я не чув ніяких,— холоднувато відказав він.— На заводі ми його сьогодні не ждемо. Хай влаштується спершу.— Помовчав і додав не без іронії:— А речі в нього — сама література. Там такі стоси... Боюсь, завод придбав не інженера, а людину кабінетного стилю. Кожна розмова з ним перетворюватиметься на теоретичну дискусію. А хіба нам це потріб-

но?.. Виколав Каргата десь Каринський, а переучувати його доведеться мені.— Валентин Модестович зітхнув.— Ти бачила його?

— Вчора зустріла на вулиці,— кивнула Ганна Іванівна.— Ішов і на все дивився так, наче належить йому вся земна куля. Але одягнений він елегантно. Слід би й вам звернути увагу на себе. Такий у тебе й твоїх підлеглих нехлюйський вигляд...

Валентин Модестович немов не почув її слів.

— О, щодо цього він може з першим-ліпшим дипломатом позмагатися... Дивлячись на нього, мимоволі питаєш себе: чи можна ставитися до такого піжона серйозно? А от маєш: ім'я його досить популярне.

— Він — відомий учений?

— Не зовсім так. Але хіміки його знають... Пригадуєш, я колись розповідав тобі про одного самовпевненого молокососа, що торік виступив з проектом організації виробництва на наших заводах низки нових речовин. Проект поверховий, його могла висунути тільки людина не обізнана з теперішнім станом нашої хімічної промисловості. Та Каргатові пощастило створити довкола цього шум. А дехто гадає, що шум — неодмінний супутник слави.

Ганна Іванівна промовчала, а потім вразила чоловіка новою несподіванкою:

— Ну, а коли ти запросиш його до нас?

«Навіщо їй здався цей молодик?»

— Ти хочеш з ним познайомитись?

Ганна Іванівна ворухнула бровами.

— Ти, Валентине, забуваєш про найпростіші речі... На роботі непорозуміння — нормальна річ. Ви, чоловіки, надаєте їм надто великого значення. Між тим, усяке непорозуміння дуже легко ліквідувати, коли ти зустрічаєшся з уявлюваним противником не тільки в цехах. Хай Каргат побуває у нас до того, як між вами виникне якась незгода. Крім того, може, хоч він примусить вас усіх звернути увагу на свій вигляд. А то ви всі такі розхристані ходите, такою мовою один з одним розмовляєте, що найменшого задоволення не дістаєш, коли у нас збираються. Культурні люди, інженери, а не розумієте різниці між цехом і вітальнею. Соромно слухати й дивитися... А щодо решти,— закінчила вона тоном, який свідчив, що кокетливість не зраджує її і під час нездужання,— то Каргат не настільки красивий, щоб ти

заздалегідь нервувався. І за одинадцять років нашого життя я не дала тобі ні одного серйозного приводу для сумнівів у моїй вірності.

Валентин Модестович скривився. Він не любив, коли дружина, викликавши в ньому щось подібне до ревності, одразу ж починає кепкувати. А крім того, — серйозних приводів, справді, начебто й не було. А скільки він пам'ятає несерйозних?

Він поспішив закінчити розмову:

— Ти маєш рацію. Я цими ж днями запрошу його до нас... — І турботливо додав: — Будь же обережною сьогодні, Ганнусю.

В ЛАБОРАТОРІЯХ

Третій гудок зустрів Каргата коло прохідної. Він ішов серед робітників, які поспішали до своїх цехів, — ішов, ні на кого й ні на що не звертаючи уваги, ніби не помічав, що з усіх боків на нього поглядають з цікавістю.

Він прямував до лабораторій.

Лабораторії містилися в двох не дуже великих кімнатах в дальшому крилі першого корпусу. Більшу з кімнат займала контрольна. Штат її складався з п'яти хіміків-аналітиків і восьми лаборанток. Були то зовсім молоденькі дівчата. Керував контрольною Петушек — чех, запрошений на роботу до Радянського Союзу. Менша з кімнат мала гучну назву: «Дослідна лабораторія». Передбачалось, що тут повинні вдосконалюватися технологічні процеси, визначатися шляхи розвитку всього заводу. Та обидва хіміки-аналітики і три лаборантки з її штату (Каргат уже знав це) працювали так само на контроль. Дослідною роботою на заводі ніхто не цікавився.

Кут меншої кімнати, відокремлений перегородкою з дикту й матового скла, мав правити завідувачеві лабораторій за кабінет.

Увійшовши до контрольної, Каргат спинився на порозі. В лабораторії не було ні душі.

Вздовж стін і навіть у простінках між вікнами стояли численні шафи для посуду й дрібних приладів. Вони насунулись на двері до другої кімнати, залишивши вузький прохід, яким могла пройти лише худорлява

людина. Крізь скляні дверцята шаф — деякі з них були розчинені навстіж — видно було, що посуду та приладів на полицях не так уже й багато. Коло вікон і серед кімнати стояли довжелезні столи, поспіль заставлені, крім пальників і примусів, безліччю немитого посуду, металевими та скляними приладами,— тим, що по всіх лабораторіях зберігається в шафах. Скрізь валялись клапті фільтрувального і газетного паперу, чорніли, сповнюючи повітря тугими й важкими запахами, плями розіллятих речовин. Вікна, ба навіть квартирки тут ніколи, мабуть, не відчинялись.

Підлога значно чистіша за столи. Її принаймні замели і, здається, не дуже давно помили...

Ні під час першого приїзду на завод, ні вчора Каргат не встиг як слід придивитися до тутешніх лабораторій та тих, хто тут працює. Він вважав, що з цим він не спізниться. З заводом, з його цехами треба ознайомитися насамперед: адже саме там визначається зміст, характер, напрямок роботи заводських лабораторій. А вчора йому цілий день довелося витратити на всякі формальності, зв'язані з одержанням речей на залізниці, і на розмову з головним інженером. З цієї розмови Каргат так і не зрозумів, чого, власне, головний інженер хоче від нього і від лабораторій...

І під час перших відвідин в лабораторіях кипіла робота. Тому тутешній розгاردіаш і не впав в око відразу...

Скидається на те, що ці неприпустимі ні в якій, а надто хімічній, лабораторії безладдя й бруд — явища звичні. І чому тут нікого не видно досі? Третій гудок уже прогуч...

Каргат насупився. Поволі рушив до другого приміщення.

Картина й там була не краща.

Проте край одного стола був чистий. Коло того краю стояв Петушек з якоюсь жінкою — здається, прибиральницею. Вона мила посуд.

Петушек, очевидно, тільки-но закінчив якийсь дослід. Він пильно розглядав проти світла склянку з рудою рідиною і не зразу помітив Каргата. А коли їхні погляди зустрілися, Петушекове лице стало надзвичайно люб'язним.

Каргат коротко потис йому руку і звернувся до жінки:

— Скажіть, будь ласка, хто стежить за чистотою в цих приміщеннях?

Прибиральниця скося зиркнула на нього, зібрала посуд і рушила з ним до шафи.

Інститутські служителі такого собі не дозволяли, і вилиці в Каргата побілішали. Але голос його не змінився:

— Я хочу знати, хто тут прибирає... Ви?

— Ну, я,— по довгій паузі відповіла жінка.— Тільки ж і я хочу знати, звідки ви взялися, що отак по-командирському розмовляєте?

Можливо, Каргат і не стримався б, сказав би щось таке, за що потім картав би себе. Та прибиральниці поспішив застережливо відповісти шокований її надто незалежним тоном Петушек:

— Це ж наш новий начальник!

— Он що...— Прибиральниця анітрохи не зніяковіла.— Ну, тоді звиняйте, не знала... Та коли ви тут тепер за найстаршого, я вам прямо в очі скажу: я в лабораторіях лише за підлогою стежу, а до столів — ну їх ік бісу!— і підходити боюсь. Хіба лише стіл, де Ігнацій Карлович працює, вранці прибираю. А за підлогу ви мені нічого не скажете: вона чиста і в цій кімнаті, і в тамтій. У тих про столи спитайте, хто мені забороняє до них наблизитися.

— А хто може заборонити вам виконувати свої обов'язки?— уже спокійно спитав Каргат.

Прибиральниця знизала плечима.

— Думаєте, мені самій не гидко, що тут таке неподобство та грязюка? Я була поприбирала кілька разів на столах, все поставила на місце. Так дівчата такий лемент зчинили — хоч тікай. І те не так, і того вони ніяк не знайдуть, і п'яте, і десяте... Самі, кажуть, про чистоту дбатимемо. От і дбають. Он з якою пошаною нового начальника зустріли.

Прибиральниця не скаржилась, навіть посміхалась, наче нічого дивного тут не було. А сказавши, пішла геть з кімнати, не цікавлячись відповіддю Каргата.

Каргат придивився до чеха.

То був високий чоловік. І такий Петушек огрядний — ступне, а все навколо здригається. Кожний рух його — величний і впевнений: цар природи. Обличчя кругле та рожеве, з великими, далеко одне від одного розставленими блакитними очима. Весь час він посміхається нерухомою, застиглою усмішкою. Вона, усміш-

ка, ніколи, видно, не збігає з цього викоханого обличчя — є такою ж невід'ємною його частиною, як і великі круглі окуляри.

Одне слово, іноземний фахівець, запрошений до Радянського Союзу на спеціальну роботу. Петушек знає лише свої обов'язки до заводу, сумлінно виконує завдання, покладені безпосередньо на нього. Всього іншого він просто не помічає: за це йому не платять.

Ні, Каргат зовсім не збирається так глумачити догвір з Петушеком, додержувати кожної літери, як це робить чомусь головний інженер. Якщо цей іноземець згодився стати на посаду керівника контрольної лабораторії, то мусить відповідати за кожну дрібницю в ній. І він це почне усвідомлювати ще сьогодні.

Тим часом Петушек сховав свою рідину в шафу, замкнув її, а ключ поклав собі в кишеню. Потім старанно сполоснув руки під краном і, на ходу витираючи їх, підійшов до Каргата ближче.

— Мені дуже приємно, — почав він, не ждучи, щоб той повернувся до нього, — що саме ви тепер керуватимете цими лабораторіями. Я щасливий від думки, що мені на практиці доведеться ознайомитися з вашими, такими цікавими, методами досліджень. Я з великим інтересом читав повідомлення про ваші праці. Ви сказали нове слово. Ви, я так думаю, революціонізували методику праці в хімічній лабораторії. І те, що мені пощастило взнати про вас, переконає мене, що зміст і стиль роботи тут повинен круто змінитися. Усе, коли можна так висловитися, потече іншим, значно глибшим річищем. Сердечно зичу вам успіху, хоч і гадаю...

Як на чужоземця, українською мовою Петушек говорив цілком пристойно, лише своєрідно інтонував речення. Тому, мабуть, здавалося, що чех весь час намагається декламувати.

Замислений Каргат не дуже багато добрав із сказаного ним. Але на голос повернувся.

— Скажіть, Гнате Карловичу... Якщо не помиляюсь, вас так величають?

Петушек злегка вклонився.

— Ігнацій...

— Перепрошую... — Каргат приховав посмішку. — Так скажіть, будь ласка, Ігнацію Карловичу, чи давно ви працюєте на цьому заводі?

Петушек поправив окуляри і відповів реченням, немовби запозиченим з підручника граматики:

— На цьому заводі я маю честь працювати понад рік.

— Отже, розпорядок у лабораторіях вам відомий добре?

— Матиму за велику приємність познайомити вас із ним,— ще раз вклонився Петушек.

— Мені говорили, що робочий день усюди на заводі починається рівно о шостій годині ранку.

— Так,— поважно кивнув Петушек.

Каргат глянув на свій годинник.

— Зараз чверть на сьому... Чому ж я побачив тут лише вас та прибиральницю?

Щось блиснуло в очах Петушека. Та він приховав їх повіками і відповів тоном безстороннього спостерігача:

— Ваш попередник приходив сюди, коли вважав за потрібне, і не вимагав від працівників лабораторій, щоб вони починали роботу з третім гудком.

Каргат набрав повні груди повітря. Та затримав його на кілька секунд і тихо видихнув:

— Здається, мій попередник пішов з заводу ще місяць тому. Обов'язки завідувача лабораторій тим часом виконували ви.

— Так.

— Чому ж ви не вимагали від лаборанток...

Петушек випростався, гордо закинув голову назад:

— Це — не моя справа!

Сказати б зараз Петушеку все, що думається про його невтручання в роботу його підлеглих,— чи лишилась би на його обличчі оця гумова посмішка?.. Але з Петушеком треба поводитися чемно — принаймні поки що...

Якийсь час вони мовчки вдивлялись один в одного: Петушек — з виглядом людини, яка прекрасно знає свої обов'язки й найсумлінніше виконує їх, а Каргат — стараючись опанувати себе.

Потім Каргат одвернувся, поволі розстебнув пальто. Запропонував, показавши на перегородку:

— Пройдімо туди. Здається, там зберігаються документи лабораторій? Я гадаю, ви не відмовитесь поінформувати мене, над чим працюють лабораторії тепер, що робили вчора, які завдання можуть постати перед ними вже сьогодні.

Сказано це було ввічливо, але тоном людини, свідомої свого права розпоряджатися тут. І Петушек відповів ще ввічливіше:

— З великою приємністю.

ДИРЕКТОР ПОСМІХАЄТЬСЯ

У невеликому кабінеті в заводоуправлінні стояв біля вікна високий чоловік.

А втім, високим він зовсім не здавався, бо сутулювався. Волосся мав коротко обстрижене, чорне, рясно припорошене на скронях сивизною. Верхню губу прикривали підстрижені вуса, теж із слідами сивизни. Та було тому чоловікові не більше тридцяти восьми років. Старенький сірий піджак, застебнутий на всі гудзики, лежав так, наче під ним нема тіла.

То був директор заводу Сергій Павлович Каринський.

Будинок заводоуправління стояв навпроти прохідної. Кабінет містився на другому поверсі. З його вікон було видно шлях до селища й заводське подвір'я.

Директор думав про завод і про себе. З цього починався чи не кожний його ранок.

П'ять місяців тому, зараз же по закінченню Пром-академії, він потрапив на цей невідомий йому завод, де ніщо не рухалось, де завжди панувала дивовижна тиша, де всі виробничі процеси були сховані всередині приладів, а він про ці процеси та прилади знав дуже мало.

Перші місяці Сергій Павлович не вилазив з цехів, намагаючись дізнатися, що робиться з кам'яновугільним маслом у приладах та трубах. Ніяковіючи, просив у робітників, техніків, інженерів найдокладніше пояснювати йому кожну дрібницю. До головного інженера ставився, як старанний учень до вчителя. А ночі просиджував над підручниками з хімії вугілля.

Так минуло три місяці. Завод розкрив перед ним якщо не всі, то більшість своїх таємниць.

І тоді директор почав помічати, що не всі його думки про стан на заводі збігаються з думками Валентина Модестовича. Він навіть кілька разів пробував посперечатися з головним інженером. Щоправда, не зовсім упевнено: всіх тонкощів вуглехімічного виробництва він ще не опанував, — чим же доводити йому здійсненність

своїх пропозицій? І суперечки ті нічим не кінчались.

Але одно Каринський бачив що далі, то ясніше: на заводі далеко не все гаразд. От хоч би й оті цистерни, що натовпились на залізничних коліях перед заводом. В листопаді минулого року, в перший місяць свого перебування тут, він, директор, під натиском головного інженера, ні з ким не порадившись, підписав перебільшену заявку на сировину. Валентин Модестович переконав його тим, що в Хімоб'єднанні заявку все одно зріжуть — отже, завод дістане масла стільки, скільки йому треба. Та несподівано об'єднання затвердило все, чого вони зажадали. А затвердивши, воно відповідно збільшило й план випуску продукції. До цього головний інженер аж ніяк не був готовий. І тепер геть усі заводські та станційні колії забито цистернами з сирим маслом. Чи не щодня прибувають нові. Ще місяць — і їх зовсім нікуди буде ставити. І ніякої можливості впоратися з цією зливою сировини... Мало того, що завод аж он у якому прориві. Скільки грошей доводиться виплачувати залізниці за перестій цистерн!

Чудовий початок директорування, нічого сказати...

Два місяці тому з'явилась була надія, що цей стан можна виправити. Розенберг, змінний інженер дистиляції, запропонував підвищити продуктивність свого цеху, перевівши прилади з періодичного дистилювання на безперервне. Він запевняв, що корнюри тоді даватимуть фракцій аж на двадцять п'ять процентів більше.

Русевич до пропозиції Розенберга поставився скептично, просто відмахувався од неї. Одначе Каринському думалось, що Розенбергові доводи сильніші за заперечення головного інженера. До того ж Розенберга завзято підтримував Слинко — досвідчений апаратник, член бюро заводського партколективу. І Васюта, новий секретар партбюро, чи не щодня повторював: перше, мовляв, ніж відкидати таку пропозицію, її слід перевірити.

Каринський набрався сміливості, натиснув на Валентина Модестовича, щоб той дозволив Розенбергу провести дослід. На жаль, вийшло так, як пророкував Русевич: дистилювання, щоправда, прискорилось, але бензол не відділився начисто від обох інших фракцій, а до тих фракцій потрапили кубові рештки — відхід виробництва; довелось обидві фракції ще раз перепускати через кор-

нюри. Повторили дослід удруге, і знов невдало. Хоч як доводив Розенберг, що далі цього не буде, у Каринського не вистачало духу наполягати на продовженні дослідів. Правда, два тижні тому Розенберг і Слинько знов перевели були один з корнюрів на безперервку. Зробили це вночі, нікому нічого не сказавши. Наслідки були ті ж самі...

...Захрипів третій гудок.

Увагу Каринського привернула до себе невисока по-стать, що прямувала заводським подвір'ям до лабораторій. Упізнавши Каргата, директор спершу здивувався: невже він таки вийшов на роботу? Та зараз же вдоволено кивнув собі самому. Каргат починав саме так, як Каринському хотілось: приступав до праці відразу ж по приїзді. Якщо в усьому він буде отакий, то, здається, цей молодий учений справді-таки стане заводові в пригоді. Ні, не помилився Каринський, мало не зубами вчепившись в Каргата, коли того запропонували йому в об'єднанні на посаду завідувача лабораторій.

Каргат... Той самий, що набув собі неабиякої популярності серед хіміків своїми дослідженнями. Той самий, що торік висунув сміливий проект освоєння радянськими хімічними заводами виробництва нових речовин, піридинових основ передусім. Як не радіти, коли така людина згодилась працювати на керованому тобою заводі!

Каринський став директором саме тоді, коли закінчувалась дискусія про Каргатів проект. Йому дуже сподобалась основна ідея того проекту: вона вражала своєю простотою, не було в ній нічого неясного. Але Каринський тоді не відчував ще себе знавцем хімічного виробництва. А авторитети скептично пересміхувались: це ж, мовляв, навіть не проект, а романтичне казна-що. Вони були переконані, що Каргата зовсім не обходить нинішній стан народного господарства Радянського Союзу, не зважає він і на технічну відсталість нашої хімічної промисловості. Чим міг заперечити їм тоді Каринський? Та згодом, коли хімія перестала бути для нього запечатаною книгою, він чимраз частіше думав: чи не забагато тіні навели Каргатові противники на його пропозицію? Хай вони там хоч що говорять, а є в ній усе ж таки здорове зерно!.. І понервувався ж Каринський, коли десять днів тому Каргат поїхав звідси до Харкова, не сказавши нічого певного...

Валентин Модестович так само кепкував торік з Каргатових мрій. І зовсім не зрадів він, довідавшись, кого накинули директоріві в Хімоб'єднанні. Він не вірив, що з Каргата може вийти пристойний інженер-виробничник. Але ж учора Валентин Модестович довго розмовляв з Каргатом віч-на-віч. До чого вони домовились? І — чи домовились? Що думає сьогодні головний інженер про нового завідувача лабораторій?

Русевич появився на шляху від селища не скоро після того, як заступила ранкова зміна.

Пізнувато приходить головний інженер на завод... А сьогодні йому треба було б прийти ще до гудка: адже ручився він завтра вранці відправити чотири цистерни карболки та понад двісті бутлів з чистим фенолом. А з дистиляцією знов якась затримка: Петров сам не свій...

І не помітно, щоб головний інженер поспішав. Чи не шокроку оглядається назад: от-от поверне додому, наче забув там щось...

Нарешті Русевич підійшов до заводууправління, по волі зійшов на ганок.

Каринський відійшов од вікна. Виглянув у коридор. І коли з'явився там головний інженер, гукнув:

— Валентине Модестовичу! Зайдіть до мене на хвилину.

Головний інженер спинився. Погляд у нього був відчужений. Лише за якусь хвилюку він махнув рукою, наче відштовхуючи щось од себе, і впізнав директора.

— А, це ви, Сергію Павловичу... Доброго ранку.— Русевич потер чоло.— Але тільки на одну хвилину. На заводі... Петрову знов щось там не по собі...

Коли вони сіли біля столу, Каринський стурбовано спитав:

— З вами щось трапилось, Валентине Модестовичу? Русевич глибоко зітхнув.

— Не зі мною. Дружина раптом захворіла.

— І серйозно?

— Хто зна... Здається, звичайна інфлуенца. А мене це чомусь розхвилювало. Нерви, мабуть, почали здавати. Ви ж знаєте, минулого року я так і не був у відпустці...

Каринський дружньо доторкнувся до коліна Русевича.

— Вірно, нерви у нас у всіх... Та ми з вами незаба-

ром з ними впораємось. Влітку неодмінно поїдемо кудись до моря...

Русевич одмахнувся.

— Чорт з ними, з нервами. Я вам дуже потрібний зараз, Сергію Павловичу?

Каринський провів рукою по підборіддю.

— Довго я вас не затримаю... Цікаво мені знати, що ви тепер думаєте про наше нове надбання — Каргата. Не знаю, як це сталося, але й досі ми з вами не спромоглись толком поговорити про нього, домовитися про вимоги, які слід перед ним поставити... Вчора він довгенько просидів у вашому кабінеті...

Русевич злегка скривився. І для такої дурниці Каринський затримає його тут, коли в дистиляції... Та й згадка про вчорашню розмову з Каргатом — не з дуже приємних.

— Як вам сказати...

Чудна то була розмова. Щось із півтори години тривала вона.

І чого, власне, Каргат сюди приперся? Жив собі у великому культурному центрі, працював у технологічному інституті, в лабораторії видатного ученого, перед ним лежав широкий шлях наукової роботи, куди спокійніший і приємніший, ніж круті стежки заводського інженера, — чого йому ще треба? І раптом кинув усе це, помчав наосліп кудись у голий степ. Адже тут до найближчої шахти вісім кілометрів, а до райцентру всі двадцять... Чи Каргат таки справді несповна розуму? У минулому місяці він пробув тут понад тиждень, увесь час тинявся по цехах, та так, видно, і не второпав, що емпіреїв тут нема ніяких і не буде ніколи... Ну, коли вже заманулося йому здійснювати свої зарозумілі вигадки, пішов би на велике перспективне підприємство — там, напевно, знайшлись би такі, що порозвішували б вуха, слухаючи його. Тут же він любителів надхмарних висот не надібає. Що ж йому тоді — головою об мури лабораторій битися?

От про що думалось Валентині Модестовичу під час розмови з Каргатом. Він старанно вдавав, що сказане цим молодиком його не обходить. Та головний інженер багато дав би, щоб побачити Каргата наскрізь.

Що Каргат має якийсь хист до чистої науки, — це Валентин Модестович ладен був припустити. Правда, торішні виступи цього надто юного теоретика ніякого

практичного значення не мали, але вони декому здавались досить-таки обгрунтованими. Перемога над Каргатом недешево далась його опонентам, а з ними Русевич, солідаризувався повністю. Проте він визнавав і зараз може вголос визнати, що опоненти не завжди додержувались правил наукової дискусії, вдавались і до недозволених прийомів. Але ж дай таким спритним молодикам волю, вони миттю покладуть ноги на стіл.

Валентин Модестович всіма способами намагався підбити Каргата на одверту розмову. Та якось так сталося, що саме Каргат непомітно примусив Русевича розповідати про завод, його минуле, теперішній стан, перспективи на майбутнє.

Найдивніше ж — Каргат майже не розпитував: елегантний, серйозний, стриманий, він сидів проти головного інженера, не відриваючи від нього зосередженого погляду, не пропускаючи жодного його слова. А коли Русевич зрештою помітив, що нічого ще не взяв про свого співбесідника, і спробував був перейти до запитань, той чемно попрохав пробачення, — має, мовляв, поспішати на станцію за своїми речами, — подякував за інформацію, попрощався й вийшов.

— Чудний він тип, — по довгій мовчанці відповів Русевич Каринському. — Двома словами про нього не скажеш.

— А все-таки?..

— Перше враження від нього — сноб.

Каринський затис підборіддя кулаком. Найменш гадав він почути таке. Та через мить очі його усмішливо примружились.

— Так ви його, Валентине Модестовичу, по одежці зустріли?.. Ну, а друге враження?

Русевич розвів руками й признався:

— Каргат нічого не розповів мені про себе. Дипломатично ухилився від цього. Але... Подумайте самі, що цікавого може він сказати про себе? Зате він дуже докладно розпитував про завод, а слухав так, наче все, що я кажу, для нього не таємниця... Ну, а коли бачиш перед собою суб'єкта, що вдає, ніби завод, який він лише поверхово оглянув десять днів тому, є для нього розгорненою книгою, — мимоволі думаєш: це — непоганий спосіб замаскувати свою недосвідченість у заводській хімії.

— Але ж він здібний хімік! — залеречив Каринський.

— Припустимо,— кивнув Русевич.— Але що з того? Його ім'я виплигло торік. Не заперечую: факти, на підставі яких він розпочав отой шум, встановлено не без таланту. Одначе Каргат прийшов до них шляхом суто лабораторних експериментів. Лабораторних!— Він підніс палець угору.— Але ж ті експерименти ще не перевірено хімічною індустрією ні у нас, ні за кордоном... Коротше кажучи, новий шеф наших лабораторій — те, що зветься кабінетною людиною. Заводською атмосферою він ще не дихав. А тим часом переконаний, що завод — це та ж сама інститутська лабораторія, лише збільшена в багато разів.

Каринський слухав розчаровано. Він бачив, що нічого певного головний інженер про нового працівника сказати не може, от і намагається видати за істину свої домисли. Але чому він такий упереджений щодо Каргата?

Директор сподівався: головний інженер і завідувач лабораторій одразу знайдуть спільну мову, зуміють доповнити один одного...

— Він вам так і сказав — про велику лабораторію?

— Ні, звичайно. Але ж це і без його зізнань видно.

— З чого?

Русевич здивовано глянув на Каринського. Звідки в нього, завжди такого флегматичного, оця гостра цікавість до молодика, який ще нічим себе не виявив?

— Подумайте самі, Сергію Павловичу!— із сміхом відказав він.— Досі Каргат працював в інституті, під крильцем свого професора. Єдине, що він там засвоїв,— та чи інша реакція відбувається, мовляв, ось як, а наслідок повинен бути такий-то. Звідки йому знати, що завод зовсім не сума певних хімічних реакцій?

— А чи не думаете ви, Валентине Модестовичу,— помовчавши, замислено спитав Каринський,— що Каргат пішов на завод для того, щоб довести здійсненність своєї палкої мрії? Побачив, що виступами в пресі нічого нашим консерваторам не доведеш, і вирішив доводити свою правду ділом.

— Гм... може бути,— посміхнувся Русевич.— Якщо він справжній хімік, то така мета могла привести його сюди. Але ж йому треба спершу довести нам усім, що він справжній... А втім, хай дивиться, спостерігає, вивчає завод. Не заперечую.

— Ви гадаєте, що він...

— Так, він дуже скоро побачить,— переконано перебив директора Русевич,— що торік проти нього виступали люди, які знають хімію не гірше за нього, а на тому, на що здатна наша хімічна промисловість, розуміються набагато краще. Найбільше через місяць Каргат сам сміятиметься з свого теперішнього фантазерства.

— Сміятиметься?— насторожено перепитав Каринський.

Знову Русевич здивовано глянув на директора. Але тон його не змінився.

— Ну, звичайно ж, сміятиметься... А до того, я певний, ми найближчими днями почуємо від нього щось на взірець його торішніх тверджень і вимог. І я не буду розчаровувати його. Уважно й співчутливо вислухаю... і пораджу йому передусім уважно вивчити наш завод. Повинен же він зрозуміти, що тільки після цього й можна говорити про застосування у нас його ідей! І я всіляко допомагатиму йому в цьому вивченні. Таку ж лінію поведінки щодо Каргата рекомендую і вам, Сергію Павловичу. Тоді обидва ми дуже скоро почуємо від нього признання, що торік він не все врахував, де в чому помилився... А просто відмовити йому — це, знаєте, не етично. Навіщо ображати людину? Хай самотужки приходить до правильних висновків. Коли це станеться, ми з вами матимемо цінного працівника.

Уперше за сьогоднішній ранок Каринський широко й задоволено посміхнувся. Він побачив, що головний інженер лише хоче, щоб так було. А це зовсім не означає, що так і станеться.

— Ну, а що ви скажете,— спитав віц,— коли Каргат, вивчивши наш завод, ще більше переконається, що торік був правий?

Русевич похитав головою:

— Не може цього бути!

ДРІБНИЦІ ВИХОДЯТЬ НА ПЕРЕДНІЙ ПЛАН

Дрібниці, якими так докучав йому Каринський, облишили Валентина Модестовича ще до того, як він переступив поріг свого кабінету. За стіл сів не чоловік Ганни Іванівни, не чемний співбесідник, що першому-ліпшому фантазерові може кількома словами довести

облудність його химер, а головний інженер одного не дуже великого, зате надзвичайно важливого хімічного заводу — людина, що впевнено керує ходом виробництва, перед якою кожний новий день ставить низки щодалі трудніших завдань і яка раз у раз ті завдання успішно розв'язує!

Русевич присунув до себе верхній папірець, ледве глянув на нього, і в ту ж мить губи його стали тонкими й блідими. Йому захотілося щосили трахнути кулаком по столу.

— Це вже чортзна-що!

Русевич з силою крутонув ручку телефону і, ледве стримуючи хвилювання, наказав з'єднати його з лабораторіями. Йому потрібний був Петушек.

Та коли в телефонній трубці несподівано зазвучав голос Каргата, він примусив себе привітатися з ним з найможливішою чемністю.

— Невже це ви, Миколо Дмитровичу? Доброго ранку... Ви вже вийшли на роботу?

— Ні,— відповів Каргат,— я прийшов сюди, щоб ближче познайомитися зі своїми співпрацівниками. На свій превеликий жаль, я не зробив цього, коли приїжджав уперше. Працювати почну завтра.

— А-а,— протягнув Русевич.

Йому було геть байдуже, коли саме почне працювати новий завідувач лабораторій. Але почуття такту примусило його сказати ще кілька слів перед тим, як попросити, щоб Каргат передав трубку Петушеку.

— Мені надзвичайно приємно, що ви вже в лабораторіях. Проте ви могли б із цим не поспішати. Я хотів би, щоб ви спершу як слід влаштувалися, відчули себе тут як удома... Чи подобаються вам наші лабораторії? Яке враження справили на вас ваші підлеглі?

— Народ ще ніякого враження не справив,— невизначно відповів Каргат.— А лабораторії... працювати можна.

— Отже, ви задоволені?

— Поки що не зовсім. Але незабаром усе буде в порядку.

— От і чудово!— не задумуючись над відповідями Каргата, вигукнув Русевич.— А то я побоювався, що після інститутських лабораторій наші здадуться чимсь, знаєте, таким...— Він не знайшов погрібного слова, бо й не шукав його.— Отже, все гаразд?

— Так, усе буде гаразд.

— Приемно чути. Дозвольте побажати вам усяких успіхів. Ми ще побачимось сьогодні... і, будь ласка, попросіть до телефону Ігнація Карловича.

Русевич подумав: «З таким не розбалакаєшся. Не скоро, мабуть, грапиться нагода, коли його зручно буде запросити до нас... А Ганна має рацію...»

Думку його обірвав голос Петушека.

З ним Русевич заговорив інакше. Тактовності й коректності він не втратив. Петушекове звання — іноземний спеціаліст — імпонувало головному інженерові. І слово Петушека завжди звучало для нього авторитетно. Все ж таки було з ним трохи клопітно.

— Послухайте, шановний Ігнацію Карловичу, що ви там за аналіз до мене надіслали?

Голос Петушека прозвучав спокійно:

— Той самий, що ви замовили вчора.

Русевичу дуже кортіло вилаятися: хіба чех не насміхається зараз з нього? Але він прикусив губу й далі мовив тим же шанобливим тоном:

— Так, але я просив вас перевірити написане якоюсь з ваших лаборанток. Я маю всі підстави гадати, що вона помилилась.

— Неточності були, — potwierдила трубка. — Я їх виправив.

— Виправили?.. Чому ж тоді написаний вашою рукою протокол показує те, що написала вчора лаборантка?

— Ні, — байдуже заперечив Петушек. — Прошу вас придивитися до мого протоколу. Справа з позавчорашнім вечірнім і нічним дистилюванням гірша, ніж то показала лаборантка. Я повинен був констатувати, що фракцію з одинадцятого збірника¹ не слід пускати далі. Її необхідно ще раз перепустити через дистиляцію.

Русевич знесило відкинувся на спинку стільця.

— Ігнацію Карловичу, чи уявляєте ви, що це означає для заводу? Це ж принаймні на три-чотири години затримає весь цех. А він і так не пропускає всього, що до нас надходить... Ми ж не здамо завтра призначеного на відправку!

Чех помовчав. А коли заговорив, Русевич ясно почув усмішку.

¹ Збірник — невеличка цистерна, в якій збирається віддистильована речовина (фракція).

— Пробачте, Валентине Модестовичу, але я нічого не можу сказати на ваші докори. Те, що залежало від мене, я зробив.

Русевич кинув трубку і прожогом подався з кабінету, натягуючи пальто на ходу.

Йому спало на думку, що Розенберг та його приятель, старший апаратник Слинько, незважаючи на категоричну заборону, знов таємно проробили свій небезпечний експеримент. Звідки б іще до одинадцятого збірника потрапили кубові рештки? Саме це показує Петушеків аналіз.

Це вже занадто! Далі терпіти такого не можна!

Русевич чимдуж помчав до дистиляційного цеху.

І треба ж було Хімоб'єднанню затвердити всю заявку на сировину! Всі попередні роки воно торгувалося за кожен тонну кам'яновугільного масла, а тут це саме масло почало заливати завод. Тоді Розенберг і вискочив, мов той Мартин з конопель, із своїми пропозиціями. Спершу з них глузували. А потім... Русевич хоч і не вірив у можливість організувати на цьому заводі безперервне дистилювання, та був змушений аж двічі згодитися на проведення Розенбергом цих експериментів. Інакше... Каринський, можливо, і промовчав би. А от Васюта, секретар партбюро, обов'язково почав би при кожній слушній, а то й неслухній нагоді висловлюватися на тему: сировина, мовляв, зливою ллється на завод, а технічне керівництво й пальцем не ворухить. Ну, а за ним усі комуністи про те ж саме заговорили б, хоча знання Васюти з хімії дорівнюють абсолютному нулю.

Як і слід було чекати, Розенбергова затія виявилась блефом. Після двох експериментів йому заборонили навіть заїкатися про безперервне дистилювання. Півтора місяця Розенберг удавав, ніби зовсім забув про свої пропозиції, а потім раптом пішов мало не на злочин. Правда, він домігся трохи кращих наслідків: кубові рештки потрапили тільки до другої фракції. Та коли завод і без того затоплено сировиною, затримувати виробництво повторним дистилюванням цілого збірника... Під суд треба було віддати і змінного інженера, і старшого апаратника! А Русевич тоді поліберальничав: Розенберг і Слинько дістали лише по суворій догані з попередженням. На свою, виходить, голову поліберальничав!

І це було ще тоді ясно. Правда, обидва горе-експериментатори ходили, немов води в рот набравши. У всякому разі, розмови про перехід дистиляції на безперервку припинились зовсім. Та чи не з того дня, коли було винесене стягнення, на заводі почала поширюватися чутка: мовляв, і перші два досліди, а третій і поготів, заздалегідь були приречені на провал: Розенберг просто не зміркував, а головний інженер навмисно не залучив до участі в цих дослідах контрольну лабораторію, не зобов'язав Петушека щопівгодини подавати експериментаторам найточніші аналізи кожної фракції. Отже, Розенберг і Слинько, по суті, працювали з зав'язаними очима. Виявити автора цих ідіотських чуток не пощастило. Та чутки ці, видно, спонукали Розенберга й Слинька знов узятися за своє.

Гадають, що й цього разу їм минеться?

Ну, пождіть же!..

Русевич кипів, входячи до дистиляційного цеху. Навіть гудзикам на пальті не міг дати ради.

Стоячи за одним з корнюрів, Розенберг і Слинько тихо про щось розмовляли. Безперечно, обмірковували наслідки свого експерименту, проведеного знов таємно, вночі, без сторонніх свідків,— у цьому Валентин Модестович анітрохи не сумнівався:

Він хрипко спитав:

— Ви знову?

Інженер і апаратник повернулися до нього. На їх обличчях не було й сліду усвідомлення своєї вини.

Це ще більше роздратувало Русевича.

— Знову злочинні експерименти без дозволу?— прохрипів він голосніше.— Знову цілий збірник наповнили кубовими рештками?.. Ну, так з мене досить! Прокурор сьогодні ж узнає про ваші витівки. Обидва сядете на лаву підсудних!

Розенберг розгублено закліпав очима, а Слинько виричався.

— Далеченько, Валентине Модестовичу, ви нас хочете запроторити. Чи не скажете, за що саме?

Промовив це Слинько цілком ввічливо, але головного інженера він оглянув з голови до ніг надто вже незалежно.

Ну, звичайно, для такого, як Слинько, авторитетів не існує. Головний інженер йому — нуль. От і борись тут за дисципліну на виробництві!.. Проте Валентин Мо-

дестович постарався взяти себе в руки. Застебнув-таки гудзики на пальті. І відрубуючи слово від слова, спитав:

— Під час чийого чергування наповнено одинадцятий збірник?

— З цього й треба починати, товаришу головний інженер,— докірливо похитав головою Слинько.— А то — прокурор, лава підсудних... Гаразд, що ми з Давидом Марковичем люди смирні і нас уже приучено до переляку. А інший такого повз вуха не пропустив би. Мали б ви, Валентине Модестовичу, халепу.

— Його наповнено, якщо я не помиляюсь, ще вчора вночі,— сказав змінний інженер.— А наша зміна цю п'ятиденку робить удень... Здаючи цех позавтра ввечері, ми залишили збірник порожнім. А вчора ранком він був уже повний.

— Порожнім?— перепитав Русевич таким тоном, наче хвилину тому зовсім не нервувався.— Ще позавчора ввечері?

— Так, позавчора ввечері одинадцятий збірник був порожній,— повторив Розенберг і здивовано спитав:— Валентине Модестовичу, невже вам досі ніхто не доповів, що третій корнюр не в порядку? Це ж він, мабуть...

Русевич перепитав не тому, що не повірив Розенбергу. Він і сам пригадав уже, що завідувач виробництва ще вчора занепокоєно говорив про цей клятий корнюр, що сьогодні вранці Петров знов розмовляв з ним телефоном з того ж приводу. І здивувався, як це все вилетіло в нього з голови. Невже хвороба Ганни і приставання Каринського так вплинули на нього?

Виходить, аналіз Петушека потверджує слова Віктора Михайловича: з третім корнюром справді-таки щось не гаразд. Звичайно, він уже давно вимагає промивки та прочистки... І треба ж, щоб стільки неприємностей збіглося саме сьогодні! А втім, учора й позавчора було не краще. Апаратура на заводі така спрацьована, що всяких сюрпризів не оберешся. Що далі, то частіше доводиться зупиняти то той, то інший прилад на поточний ремонт... Отже, треба якомога швидше виключити цей клятий корнюр, а то все піде к чортам.

Але ж решта корнюрів з сьогоднішнім завданням ніяк не впорається! Буде такий скандал...

Щоб заспокоїтися, зосередитись над розв'язанням цього чергового сюрпризу, Валентин Модестович звернув розмову на інше.

— Отже, ви, Давиде Марковичу, остаточно переконались, що безперервна дистиляція — це плід не інженерської, а фантазерської уяви?

Він був певний, що Розенберг потупиться, мов шістнадцятирічне дівчатко, а його обличчя, шия, навіть руки почнуть червоніти й через півхвилини скидатимуться кольором на буряк. Не те що відповісти — він і дихнути не наважиться... І не хотітимеш, а засмієшся. А що, як не сміх, найкраще сприяє заспокоєнню?

І він не помилився, Давид Маркович почервонів, слова не міг вимовити.

Та за нього відповів Слинько:

— Зовсім ні! Давид Маркович багато думав про причини наших невдач, якнайпильніше перевіряв наслідки дослідів. Нам обом тепер ясні і помилки, і їх причини. Що корнюрюри можуть і повинні робити безперервно, давати значно більше фракцій та бензолу, — цього ми тепер ще більше певні.

Розенберг ледве помітно кивнув:

— Обома руками підписуюсь.

Русевич не втримав усміху.

— Вперті ж ви люди. Вам і наочні факти ніщо...

Останнє слово Русевич вимовив з таким виглядом, наче відмахувався від чогось. Бо не думав він уже ні про Розенберга, ні про його експерименти. Що ж буде завтра з обіцяними чотирма цистернами?

Але Слинько не вважав, що розмова про безперервку закінчена. Він показав на збірник з зіпсованою фракцією і в'їдливо сказав:

— Виходить, і без наших дослідів туди можуть потрапляти кубові рештки. Чи коли з корнюрів виходять браковані не з нашої вини фракції, так то нічого?.. І чи подумали ви хоч раз, чого коштуватиме заводові отаке ставлення до корнюрів? Третій давно слід на ремонт поставити, а ви...

— Не верзть дурниць, — холодно сказав Русевич.

Та Слинька спинити було не так-то просто.

— Не видно, щоб ви подумали. Хіба відомо вам, що ні сьогодні, ні завтра з одинадцятого збірника не можна буде взяти ані краплі на повторне дистилювання, бо коло третього корнюрюра принаймні дві доби доведеться поратися, а криком та погрозами на нього не вплинеш?.. Давиде Марковичу, розкажіть головному інженерові, про що говорив з вами Віктор Михайлович.

— До речі, де він зараз?— перебив його Русевич.— Я кажу про Петрова.

Цей нестриманий на мову робітник заважав йому думати...

Так, передусім конче треба порадитися з Петровим: він давно вже тут, краще знає про корнюр — можливо, знайшов уже коли не вихід, то принаймні якийсь шлях до нього...

— Хвилини з десять тому Віктор Михайлович пройшов до начальника цеху,— відповів Розенберг.— До речі, він сказав...

Не слухаючи, Русевич повернувся й похапцем пішов у дальній кінець цеху, де містилась невеличка цехова контора.

Петрова тут не було. А начальник цеху стояв коло телефону, запевняючи когось, що Валентина Модестовича він ще не бачив, сам дуже хоче побачити його, але де саме той зараз — сказати не може.

— Я тут,— перебив його Русевич.— Хто там мене питає?

— Валентин Модестович тут,— радо заявив начальник цеху в телефон.— І, простягнувши трубку до Русевича, запобігливо пояснив:— Вас Ганна Іванівна розшукує.

З холодком коло серця, відчуваючи щось недобре, Русевич приклав трубку до вуха.

— Я слухаю.

— Валентине, ти?— кволо прошепотіла трубка.

— Я,— намагаючись говорити спокійно, potwierдив Валентин Модестович.— Що з тобою? Як почуваш себе?

На останньому слові голос його затремтів.

— Я мало не по всіх заводських телефонах тебе викликала...— Трубка помовчала, а далі зовсім тихо додала:— Не знаю чому, але мені стало так погано, що з ліжка звестися не можу. Ніколи ще такого...

Голос замовк, ніби зовсім знесилившись.

— Так що ж з тобою таке?— нервово скрикнув Русевич.— Чого ти замовкла?

Начальник цеху стояв перед головним інженером, одвернувшись, удаючи, наче зовсім не прислухається до розмови.

Несподівано його постать неймовірно збільшилась, заповнила весь простір перед очима Валентина Модестовича, заколивалась, — Трубка мовчала, Валентинові

Модестовичу здалось, що Ганна знепритомніла, а може, з нею сталося щось іще гірше.

— Ганно! Алло! Ганнусю!

Знов не почувши відповіді, Русевич важко сперся на стінку. Стис трубку так,— аж пальці побіліли. Але сказати більше нічого не зміг: голосу не вистачило.

— Валентине, я чую тебе,— нарешті знов зашепотіла трубка.— Але мені важко говорити. Я дзвонила до лікаря, та мені ніхто не відповів. Коли є в тебе час...

— Через п'ять хвилин я приведу лікаря до тебе,— гукнув Русевич.— Сам приведу!

Похапцем повісив трубку й рвонувся до виходу.

Все ж таки він спинився на порозі, пошукав очима начальника цеху і не своїм голосом наказав:

— Негайно зупиніть третій корнюр. Терміново промийте його... Найпізніше о четвертій дня завтра він повинен знов почати... Через двадцять хвилин я знов буду тут.

І для чогось розстебнувши пальто, збивши шапку на потилицю, прожогом вибіг з контори.

ЛАБОРАНТКИ

Першою, як завжди, прокинулась Лара. Розплющивши очі, вона зиркнула на будильник, що стояв на стільці коло ліжка. Дзвоник у ньому давно вже не діяв. Було чверть на сьому. Лара примружилась (бо була короткозора) на ліжко коло протилежної стінки.

Саня міцно спала, загорнувшись у ковдру з головою. Тільки непокірний закруток волосся, вибившись з-під ковдри, чорнів на білому тлі пошивки.

Лара тихо гукнула:

— Саню!

На другому ліжку нічого не змінилось.

— Саню!— голосніше промовила Лара.

Ковдра поворухнулась. Закруток волосся зник під нею.

— Саню!— ще раз гукнула Лара.

З-під ковдри долинуло невдоволене бурчання. Потім голос став виразніший:

— Ну, чого тобі?

— Чверть на сьому.

Відповідь долинула по довгій паузі:

— Ну й плювать! Я спати хочу.

— Спи собі на здоров'я,— весело побажала Лара подрузі.— Але знай, що вже чверть на сьому.

З-під ковдри на мить висунулось гарненьке, але заспане й розлючене дівоче лице.

— Ларко! Я колись тебе вб'ю!

— Але ж чверть на сьому...

— А я ще не виспалась. Ти можеш це второпати?

— Я розумію, що зараз чверть на сьому.

— Папуга!

І Саня знову зникла під ковдрою.

Такі діалоги повторювались мало не щоранку. Саме коли треба було йти на роботу, Сані найбільше хотілося спати. Навіть пізно ввечері, коли в утомленої Лари голова сама хилилась до подушки, Саня була бадьора, ніби весь день нічого не робила, очі її задержувато поблискували, і вона ніяк не хотіла дати спокій своїй подрузі: настирливо ділилась з нею враженнями за день, кожною новою думкою (а їх у Сані було безліч) і обурювалась, коли Лара не виявляла належної цікавості до сказаного нею. А вранці, щоб витягти Саню з ліжка, треба було вживати героїчних зусиль.

Звичайно, про вчасний вихід на роботу нічого було й думати. Раніш як о сьомій годині вони до лабораторій не приходили. Проте, крім Петушека, там з третім гудком ніхто не з'являвся.

Робочий день у лабораторіях починався залежно від того, коли зберуться дівчата. Збирались вони у контрольній, бо двері до дослідної завжди замкнені на ключ. Там, прийшовши задовго до гудка, таємниче, мов алхімік, ворожив над чимсь Петушек. Що він робив ранками, ховаючись від усіх, того не знав ніхто. Спершу це обурювало, а згодом дівчата звикли: не хоче Ігнацій Карлович ділитися з ними своїми знаннями, знайомити їх зі своїми методами роботи—ну й біс його забирай!..

Коли всі сходились, Петушека повідомляли про це стуком у двері. Проте дівчата частенько зловживали тим, що начальство само ніколи не виглядало з дослідної: стукали лише тоді, коли обмін новинами був закінчений і всі ці новини детально обговорені. Вийшовши, Петушек неквапно розподіляв роботу на сьогодні. І цілий день по тому або сидів за перегородкою й писав листи, або тинявся поміж столів, поблискуючи своїми

окулярами, та іноді, коли був у доброму гуморі, розважав дівчат оповіданнями про Чехію, про її поетичні краєвиди й бурхливу давнину, про старовинну столицю Прагу, про те, як працюють на чеських хімічних заводах. Та за роботою він стежив у всі свої чотири ока: коли в кого траплялась помилка чи затримка, він одразу підходив... Ні, він ніколи нічого не показував і не пояснював, лише коротко казав, що в даному випадку треба зробити. А хочеться ж знати, чому треба робити так, а не інакше...

Лара не вважала, що вона та її подруги сумлінно виконують свої обов'язки. Проте ніхто від них цього й не вимагав. Але ж приїхала вона сюди аж із Запоріжжя не для того, щоб залишитися такою ж недосвідченою, якою випустив її технікум. Вона хотіла навчитися працювати, здобути той досвід, що дозволив би їй узяти справжню, гідну комсомолки участь у будівництві країни.

Того ж хотіли й усі її подруги. Навіть Саня. Саня лише вдавала з себе байдужу до роботи — її більше, ніж будь-кого, пригнічувала рутинна одноманітна лабораторної праці. Важко зберегти інтерес до будь-чого, коли ранком знаєш, що сьогодні буде точнісінько те ж саме, що й учора, і місяць тому, і давно вже не сподіваєшся, що завтрашній день принесе щось нове. А Петушек, якщо дівчата знову насядуть на нього з своїми вимогами, лише широко посміхатиметься й одмовчуватиметься.

Можливо, новий завідувач щось змінить...

Він уже тут. Здається, йому дали кімнату в цьому ж будинку, навіть у цьому ж коридорі. Учора він ненадовго заходив до лабораторій. Невисокий. З нерухомим, похмурим обличчям. З немовби порожніми очима. Поволі пройшовся туди й сюди, байдуже придивляючись до того, що робили дівчата, і зник, слова не вимовивши... Ні, від такого допомоги навряд чи діждешся. Та й ходять по заводу чутки: лабораторний працівник з нього, мовляв, непоганий, але ж він перш за все — мрійник, фантазер. А хіба фантазер потрібен заводові, лабораторіям, а найголовніше — їм, хімікам-аналітикам та лаборанткам?..

Лара почала вбиратися. І робила вона це так, щоб натворити якнайбільше шуму: тупотіла, натикалась на стільці, скидала на підлогу важкі речі...

Кілька хвилин Саня не ворушилась. Але кінець кінцем не витримала: рвучко повернулась, висунула розлючене лице з-під ковдри.

— Доки ти вдаватимеш із себе бегемота?

— Поки ти не встанеш,— відказала Лара.— Час уже, Саню. Ми й так спізнались... А не встанеш — тупотіти му, мов два бегемоти.

— Подумаєш, який ретельний хімік-аналітик! — огризнулась Саня.— Неначе ми ніколи не просипали... Встигнемо. Не втечуть од нас примуси та колби.

— Не втечуть, звичайно. От тільки...

Лара смутно глянула на подругу. Їй хотілось поділитися з Санею своїми сьогоднішніми думками про роботу, Петушека й нового завідувача. Та в думках цих нічого ні нового, ні втішного не було. І знала вона, що Саня цілком згодиться з нею: знали б вони, що так тут буде, нізачо не покинули б Запоріжжя, Дніпра, не поїхали б на цей завод. Адже єдине, що вони можуть робити в лабораторії,— це сидіти та лупати очима на Петушека. Так чи не краще поспати? Від цього хоч якась користь... І не можна сказати, що Саня не має рації.

— Ну, а не втечуть, я ще подрімаю,— вирішила Саня.

— Як хочеш. Але я сказала: спати не дам.

Лице Сані стало ще зліше. Та через мить вона розсміялась і скинула з себе ковдру.

— От бісова дівчина — розігнала-таки мені весь сон... Ну, можеш більше на стільці не натикатися. Я вдягаюсь.

Та тільки через півгодини,— бо не можна ж не прибрати в кімнаті й не випити хоча б по склянці чаю,— пішли вони на завод.

В контрольній лабораторії було порожньо.

Саня була надула свої й без того пухкі губи, збираючись вилаяти Лару за те, що та потягла її так рано. І раптом схопила подругу за руку, показала на двері до дослідної. Двері були напіввідчинені. Ні разу ще дівчата такого не бачили, хоч і працюють з минулої осені. Здивовано глянувши одна на одну, вони навшпиньках підкрались до тих дверей.

У дослідній так само не було нікого. Зате з-за перегородки долинали голоси: Петушек поважно розповідав щось, а чийсь незнайомий, трохи тріскучий голос безцеремонно перебивав його.

— Новий завідувач,— прошепотіла Саня.

— Очевидно,— так само пошепки згодилась з нею Лара.

— Про що ж вони там?

Дівчата прислухались, але слів не розібрали.

До краю зацікавлена, Саня спробувала підійти до перегородки. З усією обережністю вона переступила через поріг. Але спершися рукою на стіл, зачепила якусь колбу. Та дзенькнула.

Голоси за перегородкою вщухли, і перед Санею нараз появився Петушек.

— Будь ласка,— сказав він, нічим не показуючи свого ставлення до Саниного вчинку (і це було чомусь найнеприємніше),— пройдіть назад до контрольної і заждіть там, поки зберуться всі. Лише тоді не відмовте постукувати сюди. Як завжди.— Чех зробив наголос на двох останніх словах і навіть повторив їх:— Як завжди...

— Гарзд...

І це все, що Саня змогла йому відповісти.

Петушек провів її до дверей у контрольну і щільно зачинив їх за нею.

— Чорти б тебе взяли!— без злості вилаялась Саня.

— Отже, все у нас залишається по-старому,— розчаровано промовила Лара.— Чула, що сказав Петушек? «Як завжди...»

— А чого, власне, ти хочеш?— перебила її Саня; вона лише тепер зашарілась, а її розмашисті, мов крила ластівки, брови затремтіли.— Чого ти вічно ниєш? І те тобі не подобається в лабораторіях, і брудно тут, і зірок тобі з неба не дають хапати... Правильно, зовсім тут не затишно. І ніхто нас нічого не вчить...— Саня замислилась на мить і несподівано запропонувала:— Знаєш що, Ларко? Давай подамось на якийсь інший завод.

— І Петушек такий же самовпевнений,— не слухаючи її, сказала Лара.— Гоголем ходить...

— От йому справді варт було б насипати солі на хвіст.

Як і решта хіміків-аналітиків та лаборанток, обидві вони не любили Петушека. Він ніколи нікого з них не ображав, не сказав жодного грубого слова, був завжди перебільшено чемний. Та дівчата відчували, що він раз назавжди провів між ними й собою грань, яка, на його думку, повинна відрізняти начальника від підлеглих, представника цивілізованого Заходу від аборигенів схід-

них степів. На лаборанток він дивиться, як мисливець на дворняжку: хоч лусни, мовляв, ані лягавого пса, ні гончака з тебе не вийде. Ні разу ще не довелося дівчатам відчути себе з ним на товариській нозі.

— А тепер сидить наш чех з новим завом,— сумно закінчила Саня,— і всякі гидоти про нас, мабуть, розповідає — проти нас його настренчує. А якщо він захоче, багато дечого зможе про нас розказати. За його ставлення до нас ми ж йому з процентами віддячували. От він і вважає нас за ні на що не здатних вертихвісток, хоч і сам винен у цьому: нічого нас не вчив, нічого нам не показував.

— Чого б не вигадав про нас Петушек, Каргат дуже легко всьому повірить,— додала Лара й показала на столи.— Це він уже бачив.

— А прийшли б ми раніше, перехопили б нашого нового зава, все пояснили б,— зовсім інакше справа могла б повернутися. Всі знання свої Петушек примушений був би нам передати.

— Ти б іще довше спала...

Саня роздратовано відвернулася од подруги.

— Ти гадаєш, що я боюсь?— несподівано спитала вона.— Нічого подібного. Якщо Каргат, настренчений Ігнацієм, спробує комусь із нас зробити хоч отакеньке зауваження,— Саня показала кінчик свого гострого нігтя,— я йому так відповім, що він три дні з роззявленим ротом ходитиме.

Лице її стало задерикуватим і презирливим. З таким виглядом вона мало не завжди розмовляла з Петушеком, коли той бував незадоволений з неї. Переговорити її — на цьому ще ні разу йому не пощастило. Останнє слово завжди лишалося за Санею.

...Лара й Саня недовго побули на самоті. Прийшли ще три лаборантки.

Та не встигла Саня поділитися з ними такою сенсаційною новиною, як присутність у лабораторіях нового завідувача, коли в контрольній раптом з'явився Петушек. Підкреслено офіціальним тоном, але всім виглядом своїм виказуючи невір'я в успіх дорученої йому місії, він промовив:

— Микола Дмитрович Каргат, наш новий патрон, просив мене переказати вам таке: він дає вам п'ятнадцять хвилин на прибирання столів і шаф. Будь ласка, перекажіть це й тим, хто прийде пізніше.

Він повернувся, щоб зникнути в дослідній, але оглянувся на Саню. Він знав, що вона не промовчить. І не помилився.

— Перекажіть вашому патрону чи пістолету,— погордливо заявила Саня,— що ми не прибиральниці, а про свої обов'язки прекрасно знаємо й без нього.

В глибині душі вона вважала, що Каргатова вимога справедлива: в хімічній лабораторії повинна бути чистота — це ж азбучна істина. Але те, що Каргат передав свою вимогу через Петушека, діяло її до живого.

І зовсім розізлилась вона, коли Петушек насмішкувато кинув:

— Микола Дмитрович вийде сюди через чверть години, коли закінчить розмову зі мною. Так само він просив нагадати вам, що чистотою наші лабораторії повинні змагатися з лікарнями. Коли він вийде, ви самі скажете йому все, що надумаете за цей час.

— І йому скажемо,— потвердила Саня.— І вам де-що нагадаємо.

Петушек блиснув окулярами й прихилив за собою двері.

Дівчата пересміхнулись. Вимагати, щоб у заводських лабораторіях було чистіше, ніж у лікарнях? Але ж заводська лабораторія, найстаранніше прибрана вранці, ввечері неодмінно стає брудною! Витрачати бодай крихту робочого часу на прибирання — хіба це не марнотратство?.. Ось хай Каргат появиться тут. Про нього говорять, що він — фантазер. Ну, так вони, дівчата миттю покажуть йому, що таке дійсність.

І ті лаборантки, що прийшли згодом, відразу ж приєднались до цих думок.

Лара не брала участі в цій запальній розмові, бо не вірила в щирість своїх подруг. Проте з цікавістю прислухалась до них. І поглядала на годинник.

Якби дівчата також стежили за часом, то побачили б, що Каргат увійшов до контрольної точно через п'ятнадцять хвилин. В білому, аж блискучому халаті він зупинився на порозі, байдужим поглядом окинув кімнату й присутніх. На нього, здавалось, ніяк не вплинуло те, що ніхто й пальцем не поворухнув, щоб виконати його розпорядження.

— Добридень! — звичайно, наче бачився з своїми підлеглими вже не вперше, привітався він.

Дівчата не чекали такої байдужості. Всі вони були певні, що Каргат зараз вичитає їм довжелезну нотацію, наговорить стільки правильних, але нудних слів, що їх і класти буде нікуди. Або просто розкричиться. А він мовчки озирав їх своїми холодними очима, і од цього всім чомусь стало не по собі.

Що зараз тут трапиться щось найменш очікуване,— про це свідчив увесь вигляд Петушека. Мало не на голову вищий за нового завідувача, він з гострою цікавістю поглядав з-за нього на дівчат: те, що мало тут статися, задалегідь потішало його. Та видно було, що посміювався він не так з дівчат, як з Каргата.

Кілька секунд дівчата і Каргат мовчки дивились одне на одного. Потім він підняв руку, глянув на годинник і тихо промовив:

— Двадцять на восьму. Так...

Погляд його спинився на Сані, бо та ступнула вперед, щоб першою кинутися в бій. Каргат поволі підійшов ближче, а дівчині чомусь здалось, що до неї, нечутно ступаючи, наблизився вкрай розлютований тигр. Проте тоном, який можна було назвати цілком чемним, Каргат попросив:

— Покажіть мені, будь ласка, ваше робоче місце.

Що ж, коли він такий ввічливий, то навіщо їй собі нерви псувати?.. Та Саня про всяк випадок незалежно знизала плечима й підвела його до стола.

— Прошу.

Каргат оглянув стіл без поквапу, і на обличчі його ніщо не ворухнулось. По тому він втупився в дівчину своїми скляними очима і з тією ж крижаною чемністю промовив:

— Ви повинні в найкоротший термін ліквідувати оцей бруд. Посуд має бути чисто вимитий, а місце його — у шафах. Стіл мусить набрати властивого йому кольору — білого. І якщо десяти хвилин вам на це не вистачить...

Саня голосно засміялась. Вона зрозуміла його тактику: виступати не проти всіх одразу, а проти кожної окремо. Ну, якщо йому ввижається, що тут наївні дівчиська, то він глибоко помиляється!

— Ви...

— Я ні про що вас не питаю,— перебив Каргат Саню.

Їх погляди зустрілись. І Саня враз усвідомила, що він не слухатиме її, не дозволить і слова вимовити, що байдужість його й чемність — удавані. Якщо вона не виконає його наказ негайно, то він... Вона не знала, що саме Каргат зробить: чи скаже їй щось нестерпно образливе, чи вижене її з лабораторії з тим, що вона більше сюди не повернеться, чи навіть ударить її. Він здатний на найстрашніше. І перед подругами вона викаже себе тоді зовсім не героїнею... По її спині пробігли мурашки. І те, що вона хотіла сказати Каргатові, нараз вилетіло з голови.

— Вам ясно, чого я хочу?— ще ввічливіше спитав Каргат.

— Так. Але...

— Я з приємністю вислухаю вас через десять хвилин. Круто повернувшись, Каргат рушив до другої лаборантки.

З якою насолодою Саня жбурнула б оцю важку мензурку йому в спину! Та вона лише закусила губу й почала вдягати халат. Одначе не поспішала: спідлоба стежила, що робитиме Каргат далі.

Почула, як він спитав тим же тоном:

— Покажіть мені, будь ласка, ваше робоче місце.

І далі все повторилося слово в слово. З тією, хіба, різницею, що на останнє запитання Каргата лаборантка відказала, що їй нічого не ясно, а до його бажань вона ніякої цікавості не відчуває. Тоді Каргат мовив до неї з надзвичайно люб'язною посмішкою:

— Я хочу, щоб ви були справжнім хіміком. Бо нехімікам тут не місце. Отож...

Руки лаборантки самі собою потяглися до халата.

Сані відлягло від серця: не сама вона... Закотивши рукава, заходилась перемивати посуд.

Петушекова посмішка значно повужчала. Він був більше ніж певний,— дівчата самі навально атакують Каргата, влаштують йому таку обструкцію, що він одразу ж відмовиться від думки зробити в лабораторіях щось по-своєму. А Каргат звернувся лише до двох дівчат, причому ні разу не підвищив голосу, а решта самі попіходили до своїх місць. Лабораторія словнилась хлюпанням води та дзенькотом посуду. Петушек був розчарований: очікуваний спектакль не відбувся.

Лише Лара не підійшла до стола. Примруживши великі сірі очі, вона стежила за тим, що відбувається

навколо неї. Поведінка Қаргата їй не подобалась. Але як інакше домогтися йому свого?

Коли новий завідувач підійшов і до неї, вона повела його до дослідної, спинилась там, де він бачив за роботою Петушека.

— Подякуйте Ігнацію Карловичу,— крізь зуби вимовив Қаргат, навіть не глянувши на дівчину.— Це він сьогодні прибрав ваше місце.

Лара відказала:

— Пробачте, але вчора я залишила це місце ще чистішим.

— Таким же,— поправив її Петушек, підходячи.— Хімік-аналітик Горленко — виняток: вона завжди дбає за чистоту свого робочого місця. Саме тому я й наважуюсь працювати за цим столом.

Қаргат глянув на Лару так, наче мав побачити щось надзвичайне. Та перед ним стояла звичайнісінька дівчина. Ну, може, трохи стрункіша, ніж інші. І її пишне волосся темно-золотого кольору падало на плечі. А на нього зі стриманою усмішкою дивились великі сірі очі... Қаргатове лице втратило байдужість, стало привітніше і від того нібито покрасивішало.

— Я дуже радий, що знайшлась тут хоч одна людина, яку можна назвати хіміком,— сказав він.— А втім, інші також дістануть право називатися так, тільки трохи згодом.

Він кивнув дівчині, і знову лице його стало замкнутим.

«У нього зовсім не жаб'ячі очі»,— несподівано промайнуло в Лариній голові.

Хіміки-аналітики й лаборантки сходились ще протягом півгодини. І з кожною до нудоти одноманітно повторювалась та ж сама сцена. Це трохи розважило тих, хто вже мив посуд та столи. Не плакати ж їм...

Коли хто з дівчат закінчував прибирання, Қаргат причепливо оглядав зроблене ними, помічав кожну плямку, залишену на столі, кожну найдрібнішу смужку на посуді. І давав спокій лаборантці лише після того, як ті смужки та плямки зникали.

О восьмій столи в лабораторіях аж сяяли, а весь посуд стояв у шафах перемитий. Дівчата ніяково поглядали одна на одну, наче вірили, що змогли так швидко й так добре ліквідувати застарілий бруд. Тоді нараз

кинулось їм в очі, що халати їхні... Ох, давно вже слід би ці халати випрати!..

Каргат ще раз пройшовся вздовж столів. І хоч ні до чого більше, коли не зважати на халати, не можна було причепитися, обличчя його не змінилось. Бездоганне виконання його вимоги, очевидно, не дало йому вдовolenня. Трохи згодом спинився і сказав так, ніби змушував себе говорити:

— Сподіваюсь, і далі все тут матиме тільки такий вигляд. І без підганяння... Не думайте, будь ласка, що розмахування батоном — приємне заняття. Вчора головний інженер сказав мені, що контрольна лабораторія подає йому й цехам такі протоколи аналізів, від яких очі на лоб лізуть. Не знаєш, чи продукція не потрапляє в аналіз, чи ви оббріхуете якість заводської продукції. Я не дивуюсь. При тому безладді й бруді, які тут досі панували, інакше й бути не могло.

Вперше Каргат вдався до гострих виразів. Зробив він це обдумано. Тим-то слова його боляче зачепили дівчат. Дехто з них уже збирався дати йому відсіч.

Каргат випередив їх:

— Єдине, що трохи виправдовує вас, це те, що ніхто чистоти й поваги до праці прибиральниці од вас не вимагав.— Він навіть очей не скосив у бік Петушека.— А втім, чи може це бути виправдання для хіміків, за яких, здається, ви себе вважаєте,— судіть самі. Ні в якому разі я не вважатиму навіть за пересічного лаборанта людину, яка працює серед бруду і з брудним посудом. І подивились би ви на себе в дзеркало. Не знаю, чи можна вважати вас просто дівчатами.

Каргат помовчав трохи, пильно приглядаючись до тих, ким він мав однині керувати. Усі вони, крім Лари, дивились куди завгодно, тільки не на нього.

Коли його погляд затримався на Ларі, в очах промайнуло щось схоже на посмішку.

— Те, що я казав досі, вас, товаришко Горленко, не стосується. Але далі послухайте, будь ласка, і ви... Кілька слів про порядок роботи в лабораторіях... Насамперед ще раз прошу запам'ятати, що основа всієї нашої роботи — чистота. Але я чув тут, що ви ціните кожную хвилину вашого вільного часу, що на прибирання ви не можете виділити жодної секунди понад вісім робочих годин. Цілком згоджуюсь з тим, що позаробочий час — ваша недоторканна власність. Але всі чотириста вісім-

десять хвилин робочого часу віддайте, будь ласка, лабораторіям. Цього часу цілком досить на виконання всіх щоденних завдань і на прибирання після себе... Сьогодні перші з вас прийшли сюди через п'ятдесят хвилин після ранкового гудка, а остання — за двадцять хвилин до восьмої. Я не знаю, як ви звете це: трудовою дисципліною чи розхлябаністю. І не хочу знати. Тільки з завтрашнього дня робота тут починатиметься точно о шостій ранку.

— Цілком нові порядки,— іронічно шепнула Саня сусідці.

Вона хотіла показати подругам, що сумлінне виконання нею Каргатового наказу зовсім не свідчить про її миролюбність щодо нього. Але вона не зміркувала, що в тій тиші, яка панувала зараз в кімнаті, слова її долинуть до Каргата.

— Так, буде порядок,— підхопив він ті слова,— і ви зрозумієте, що без нього немислима праця ні в лабораторіях, ні будь-де. Слова ваші, товаришко, свідчать, що вам бракує елементарної відповідальності за свою роботу й поведінку. Байдуже вам і до завдань, що стоять перед заводом і його лабораторіями. А я до цього не байдужий. Це й дає мені право вимагати від вас найточнішого виконання моїх розпоряджень. І я використаю це право. Я дотримуюсь правила, сформульованого знаменитим російським байкарем: «...слов не тратить попустому, где нужно власть употребить...» І перше моє розпорядження: чистота і початок роботи точно в призначений час.

Каргат поволі обвів кімнату поглядом.

Кожна з лаборанток могла сказати, що саме на неї він подивився. І якщо слова його звучали немовби байдуже, то погляд цей показав їм, що він зовсім не спокійний, що він лише добре володіє собою, що краще не сперечатися з ним зараз.

Повернувшись до Петушека, Каргат з підкресленою ввічливістю запропонував йому:

— Отож приступайте до роботи, Ігнацію Карловичу. Сьогодні всі співробітниця ще в вашому розпорядженні. Дослідна робота розпочнеться завтра... І, прошу вас, уважно стежте, щоб усюди було чисто. Коли розподілите роботу, зайдіть, будь ласка, до мене.

Він твердим кроком вийшов у дослідну лабораторію.

Каринський поволі йшов заводським подвір'ям. Руки заклав за спину, раз у раз поглядав у бік лабораторій: йому хотілося зайти туди. Та крокував він до риштування, що виднілося за одним з корпусів.

Старе то було риштування...

Маєвський, завідувач відділу капітального будівництва, розповідав: коли його споруджували, вірилось, що дошки не встигнуть потемніти — залишаться такими ж новенькими. Вірилось, що вже на початку зими новий сублімаційний цех дасть першу партію сніжно-білого нафталіну. І Хімоб'єднання квапило з будівництвом: новий корпус виріс протягом двох місяців.

Але восени, після того як Каринський прийняв завод, будівництво довелося згорнути. І з того часу технічний відділ Хімоб'єднання ще й досі не спинився на будь-якому з численних варіантів сублімаційних камер.

Про що вони там, у техвідділі, раніше думали, — невідомо.

Восени риштування поливалось дощами, цілу зиму лежав на ньому сніг, дошки посіріли, де-не-де почали навіть загнивати, риштування от-от розсохнеться... Коли варіант камер буде нарешті затверджений, чи не доведеться його відновлювати? А в об'єднанні почнуть тоді думати, звідки взяти на це гроші. Знов мине казна-скільки часу.

А як затрималась через отаку неповороткість бюрократів з об'єднання реконструкція заводу!

Каринський підійшов до невеликого барака, що приткнувся до риштування. Штовхнув двері й опинився в освітленому невеличкою електричною лампочкою приміщенні.

Тут містилась контора виконроба, якому тепер нічого було робити...

Коло нефарбованого старого стола, на якому стояла засиджена мухами порожня чорнильниця-невиливайка та валявся недогризок олівця, сиділо двоє: виконроб Дивченко, людина тиха й скромна, та інженер Маєвський, літній, високий, статечний.

Почувши рипіння дверей, обидва вони повернулись.

Побачивши директора, Маєвський ураз підвівся, радо загукав:

— Сергію Павловичу! А я оце до вас збираюся бігти — про свою поїздку доповісти.

Каринський кволо потиснув простягнену йому руку і, зсунувши кепку мало не на потилицю, спитав тоном, який ясно промовляв, що нічого цікавого він од Маєвського не жде:

— Ну, як іздилось? Що привезли?

Маєвський сумно розвів руками:

— На превеликий жаль, всі мої старання ні до чого. Діпрохім, бачте, новий варіант камер опрацював, ну а в об'єднанні знову замислились. Здається, надовго. А через них і мені соромно в очі вам глядіти: почуття, що ні за що дістаєш зарплату, що не дають тобі робити і примушують сидіти немов з кайданами на руках та ногах — огидне почуття. День, коли техвідділ Хімоб'єднання затвердить якийсь з варіантів, стане для мене найщасливішим. Але коли це буде?

Розмовляючи, Маєвський промовляв голосно й бундючно — нібито мітинговий оратор.

— Хоч отой новий варіант ви привезли?— спробував спинити його Каринський.

— Ну, звичайно ж! Вам чи Валентиніві Модестовичу його передати?

— Мені.

— Через півгодини ви його матимете. Він у мене в чемодані. Я ще й не розпакувався.

Каринський присів на стілець, якийсь час нерухомо сидів, ні на кого не дивлячись. Рука його машинально схопила недогризок олівця й почала тихо вистукувати щось.

Щосили трахнути по столу кулаком і вилятися — от од чого стало б трохи легше. На жаль, цим затвердженням проекту сублімаційних камер не прискориш, навіть люті не зірвеш... І не злоститися треба на об'єднання, не сидіти, згорнувши руки, не ждати, поки Маєвський або Русевич щось придумують, а поїхати до Харкова й не відставати від чинуш з Хімоб'єднання, аж поки... Та чи вплине це на них?.. Є у Каринського одна думка. Перед тим як вийти з нею на люди, слід би порадитися з Русевичем, іншими інженерами, Васютою... А може, і з Каргатом?

Каринський рівним голосом спитав:

— Що ж вони хоч говорять?

Маєвський розпачливо махнув рукою.

— Не переслухаєш. Та певного — ані слова. Все спечаяються поміж собою... Обіцяють протягом цього місяця все утрисити, погодити в наркоматі й дати нам найточніші директиви...

— Цілу зиму чуємо це.

— Так я їм і сказав! — обурено підхопив Маєвський. — І ще дещо додав. Та хіба їх проймеш словами?

Хвилина минула в мовчанні. Каринський усе ще постукував олівцем по столу, і це був єдиний звук, що порушував тишу холодного й темного приміщення.

Маєвський поглядав на директора, готовий зараз же красномовно відповісти на всяке запитання.

Каринський уникав зустрічі з ним поглядом. Не подобався йому цей інженер. Він не вірив, що обурення Маєвського щире. Цілу зиму просидіти, пальцем не поворухнути для того, щоб зрушити з мертвої точки будівництво сублімації, і тільки заочно ляяти працівників Хімоб'єднання — хіба цього досить для завідувача відділу капітального будівництва? І Каринський був певний, що в об'єднанні Маєвський ні з ким не сперечався — навпаки, з усіма запобігливо згоджувався. Навіть на заводі не було такої людини, з якою він хоч раз посперечався б...

Динченко сидів згорбившись і замислено водив пальцем по ребру стола.

Він і порушив мовчанку.

— Сергію Павловичу, — не відриваючи погляду від свого пальця, мовив він, — дозвольте мені дещо у вас запитати.

Каринський кивнув:

— Давайте.

Виконроб трохи зніяковів. Його палець зупинився, щосили вперся в ребро стола.

— Коли цілими днями сидиш в оцій комірчині без діла, то різне в голову лізе. От я, скажімо, будівельник. Та хоч і чимало чого збудував я для хімії, хімік з мене... — Динченко зневажливо махнув рукою. — І все ж таки... Чи є в техвідділі Хімоб'єднання хоч одна людина, що знає цей завод так, як знаю його я?

Каринський з цікавістю придивився до виконроба.

— Не думаю, — похитав він головою. — Працівники з об'єднання приїздять до нас так рідко...

Динченко споважнів.

— Можливо, я зараз казна-що почну верзти... Коли техвідділ Об'єднання спиниться на якомусь варіанті, то цей варіант повинні затвердити наша технічна нарада й головний інженер. Лише після цього його можна здійснювати. Правильно?

— Правильно.

Каринський поклав олівець на стіл.

Виконроб, здається, прийшов до того ж висновку, що й він, директор. Звичайно, обидва вони до видатних знавців вуглекімії не належать. Але хіба це позбавляє їх права замислюватися над тим, що робиться на заводі?

— От я й питаю себе,— говорив Динченко далі,— чи знайомі ви, Сергію Павловичу, і Валентин Модестович з тими варіантами сублімаційних камер?

— Ну, звичайно ж. За винятком того, що привіз Андрій Олександрович.

Динченко помовчав, обдумуючи дальші свої слова. Палець його, здавалося, от-от переломиться.

— Боюсь ні в сих ні в тих опинитися,— признався він.— Але мені здається, я повинен сказати вам про свої думки. Що не день, то більше не дають вони мені спокою. От Андрію Олександровичу соромно ні за що зарплату одержувати. Так мені ще соромніше. Цілу зиму я дурно хліб їм. Не звик я до такого. Невже наша технічна нарада неспроможна вибрати такий варіант, що дасть найбільший ефект у наших умовах? Невже Хімооб'єднання не зважить на міркування нашої технічної наради?

Каринський якийсь час вдоволено розглядав скромного виконроба. Думки Динченка збігалися з його власними. Але, не відповівши йому, директор повернувся до завідувача відділу капітального будівництва.

— А що ви думаєте про це, Андрію Олександровичу?

Той зазирнув йому в очі, удав, що напружено обдумує свою відповідь, і захоплено почав:

— Знаєте, це ідея! Я б навіть сказав — багатюща ідея. І навдивовижу проста. Ніколи не думав, що отаке може виникнути в голові товариша Динченка. Дивно, як це ніхто з нас, інженерів, до цієї елементарно простої речі не додумався!.. Ну, звичайно ж, завод для працівників об'єднання — напіваабстрактна промислова одиниця. І тільки. Пальців однієї руки вистачить, щоб підрахувати, хто з них побував у нас. Але ж ні один не

поцікавився індивідуальними, так би мовити, особливостями нашого підприємства. Хіба в об'єднанні можуть знати конкретно, як саме завод наш робить, що йому треба? Отже, звідки їм знати, яка з камер дасть у нас максимальний ефект... Між іншим, я це говорив їм не раз і не два. Наполягав, щоб проектувальники камер неодмінно у нас побували...

Каринський постарався промовити без іронії:

— Дякую. Я бачу, ви думаете однаково з товаришем Динченком. Мало не слово в слово. Але мені хотілось би почути від вас щось по суті його пропозиції.

— Двох думок тут бути не може,— цього разу вже не задумуючись одповів Маєвський.— Треба, щоб Валентин Модестович якнайшвидше поїхав до об'єднання й авторитетно заявив у техвідділі, який саме варіант найприйнятніший для нас: за нього, мовляв, ми можемо відповідати в повній мірі. Хай скаже, що далі ми чекати не можемо... Мало хіба чого він може сказати? Хай тільки, повторюю, говорить авторитетно.

Саме на це Каринський і сподівався від Маєвського. Цей інженер ніколи не висловлює такого, що розбігалося б з поглядами співбесідника. Але останні слова Маєвського примусили директора пильніше глянути на нього: невже і він має сумнів щодо вміння Русевича дбати про свій авторитет?

— І ви гадаєте, що техвідділ пристане на вашу думку?— спитав він.

— А звичайно ж, пристане,— мало не з ентузіазмом вигукнув Маєвський.— У техвідділі навіть радітимуть, почувши від нас таке. І миттю на все згодяться. Адже цим вони двох зайців застрелять: і питання про сублімаційні камери здиhaються, і відповідальність за них перекладуть на наші плечі. Чого ж їм іще?

Каринський скривився: надто цинічно звучали ці слова. І Маєвський, незважаючи на свою статечність, поглядав на нього, мов той собака, що намагається вгадати думки свого господаря. Приємного в цьому було мало.

— Так...

Директор рушив до виходу.

Але перед тим як переступити поріг, він замислено оглянувся на виконроба.

— Ви не відмовитесь виступити на технараді?

Той зовсім зникнув.

— На технарадї? Але ж я...— І раптом рішуче кивнув:— Ні, не відмовлюсь.

— Так я її скличу сьогодні о шостій вечора,— закінчив Каринський.

На Маєвського він не глянув. І не помітив, яким зневажливим поглядом провів його той.

ЧИ МОЖНА ЖДАТИ?

Людині, яка понад дванадцять років працювала вальцювальником на Макіївському металургійному заводі, дивно бачити те, що гордо зуть тут цехом.

Адже цех — приміром, той же вальцювальний — це щось неосяжне, сповнене невгамовного металевого гуркоту: стоячи на одному кінці приміщення, не бачиш, що робиться на другому. Щоб почув тебе сусіда, треба кричати йому на вухо. Сторонньому кожний, хто працює там, видається мало не героєм.

Ну, а цех на хімічному виробництві... Та який же то цех? Просто невеличке приміщення, тісно заставлене приладами, оповите численними трубами; одного погляду досить, щоб помітити все. Нерухомість та тиша — от що вражає тут передусім. Чути тільки, як стримано булькотять рідини в приладах та ледве чути шипить пара в трубах. Робітників угледиш не відразу: їх тут небагато, вони губляться поміж приладами — мовчки стежать за їх невидимою роботою, прислухаються до булькання та шипіння, поглядають на манометри й термометри, коли-не-коли підкручують той або інший кран... І все повітря пронизане гострими, задушливими запахами — не тільки в цехах, а й усюди довкола заводу. Поки не звикнеш, у голові паморочиться від них.

З першого погляду все здається тут таким простим... Та тільки з першого погляду.

Такий і дистиляційний цех.

Невеличке приміщення заввишки у півтора звичайних поверхи. Високі, до стелі, вишикувані в ряд колоноподібні корнюри ділять те приміщення надвоє. Попід стінами, залишивши між собою й корнюрами вузький прохід, натовпилися збірники, теж облутані трубами. У дальньому кінці цеху — круті металеві сходи. Нагорі містки й площадки, звідки стежать за конденсаторами, комунікаційними трубами та горішніми частинами корнюрів і збірників.

Так-то воно так. Приміщення. може, і маленьке, та господарство тут таке складне й примхливе...

А обслуговують це господарство лише шестеро працівників. Он трое з них стоять спиною до дверей, біля третього корнюра: начальник дистиляції, змінний інженер і старший апаратник. З ними — Петров, завідувач виробництва. Про щось занепокоєно радяться. І обличчя в усіх — мов у лікарів коло ліжка тяжкохворого.

Директора вони не помітили.

Після розмови з Динченком настрої у Каринського трохи покращав: майбутнє стало яснішим, з'явилась — ну, не певність, а тільки надія, що через два-три тижні можна буде приступити до вивершення будівництва нової сублімації. Отож треба вже тепер подумати про вербування будівельників та монтажників. І зовсім спокійно було б на душі, якби з'явилась можливість назавжди розпрощатися з отим підлабузником, ледарем і брехуном — Маєвським. Та дуже важко знайти пристойного керівника для відділу капітального будівництва. Адже новий цех — лише початок реконструкції заводу.

— Дзвонили ви до Русевича? — спитав Петров.

Начальник цеху безнадійно махнув рукою.

— Двічі дзвонив і двічі чув: «Біжу, біжу!» Та, мабуть, Валентинів Модестовичу ноги відняло: ще й досі не добіг... Ганна Іванівна захворіла, чи що...

— А-а... — промовив Петров. — Ганна Іванівна нежить піймала, а її благовірний вправ у розпач. Тепер толку від нього не скоро діждешся.

— Муха пролетить мимо Ганни Іванівни, — посміхнувся начальник цеху, — а Валентин Модестович уже до смерті переляканий: чи не зачепить та муха його тендітну дружину крильцем або — не дай господи! — лапкою. — Він посерйознішав. — Та й ми хороші: стоїмо тут утрьох, голови у нас тверезі, а ні до чого путнього ще й досі не додумались.

— Так, може, — глузливо спитав Слинько, — начхаємо на цей проклятущий корнюр, а самі побіжимо мух від Ганни Іванівни відганяти? Русевич, можливо, швидше тоді очунає.

Розмова ця неприємно вразила Каринського. Мало того, що два інженери дозволяють собі так непоштиво висловлюватися про свого головного технічного керівника при робітниках, — ані начальник цеху, ні Петров,

ні навіть цей скромник Розенберг не помітили, що з Русевича глузує і Слинько.

І все-таки у директора майнула думка:

«Так Валентинові Модестовичу й треба. Заслужив».

— Формена чортівня виходить,— промовчавши, мовив Слинько далі.— Чи відомо Русевичу, в якому стані опинився наш цех, а через нього й увесь завод?

— Відомо,— відповів Петров.— Ще вчора я доповідав йому про третій корнюр. А сьогодні вранці дзвонив до нього. І почув, що я помиляюсь, що він сам незабаром буде тут, у цеху... І от — як бачите.

— Ні, з годину тому він був тут,— заперечив начальник цеху.— Прибіг до мене в конторку, поговорив із своєю дружиною телефоном, раптом наказав мені спинити цей корнюр на промивку і подався галасвіта. А що зробити для того, щоб не сісти нам маком завтра,— про це ані словечка!

— Тьху!— з серцем плюнув Слинько.

Каринський зовсім нахмурився.

Місяців зо два тому в нього вперше з'явилась думка, що головний інженер не такий уже й непогрішимий, яким він здавався йому в перші дні директорування. І що далі, то виразнішою ставала ця не дуже приємна думка. Та Каринський ні з ким нею не ділився: авторитет головного інженера — не іграшка. До того ж і досвідчені спеціалісти можуть інколи помилятися. Та й помилки Русевича були, зрештою, не такі вже й страшні: не всім же зорі з неба знімати. Щоправда, перебільшена заявка на сировину таки поставила завод у скрутне становище.

Найнеприємніше в цьому було те, що відтоді, як Каринський почав критично ставитися до свого учителя, йому впало в вічі, що й на заводі не всі думають про головного інженера так, як належало б. От і сьогодні: навіть Маєвський — той самий Маєвський, що перед Валентином Модестовичем ходить на задніх лапках — насмілювався висловити сумнів щодо вміння Русевича дбати про свій авторитет, а тут, у цеху, про Русевича говорять як про людину, що здатна забути про невідкладні справи.

І цим чотирьом нічого не закинеш: говорять вони правильно. Звичайно, хвороба дружини — справа серйозна. Та отака розгубленість, отаке забуття своїх обов'язків — це вже... Тут і відповідного слова не підбереш.

Петров хмуρο зиркнув на Розенберга. І раптом заговорив так, наче кожне слово давалось йому з трудом: — Ваші досліди, Давиде Марковичу... Ви якось казали мені, що коли б дозволили вам ще раз спробувати та забезпечили б контрольними аналізами, так ті помилки не повторилися б... Знаєте, я ладен ризикнути. Домовлюсь зараз з Петушеком і дам вам розпорядження. Спробуємо, га? Іншого ж бо виходу... де він?

Розенберг схвильовано ступнув до нього. Але переглянувся з Слинком і рішуче похитав головою:

— Ні, Вікторе Михайловичу, без санкції головного інженера або директора ми корнюрів на безперервку не переведемо. Сьогодні Русевич знов категорично заборонив нам мріяти про щось подібне. А то сидіти нам на лаві підсудних,— так він пообіцяв.

— Моеї санкції вам не досить?— спитав Петров.

— Ні,— ще раз хитнув головою Розенберг.— Ми не хочемо підводити вас... Та й Петушеку може тільки головний інженер наказувати. Отож лабораторія і цього разу нічим нам не допоможе.

Петров зірвав з себе кепку, зазирнув для чогось у неї й знову натягнув на голову.

— Тоді Русевич хай сам відповідає за завтрашній день!— роздратовано вигукнув він.— А я зараз піду до Каринського й розповім йому все. Не зовсім це буде красиво, але... мені цей самий завтрашній день осьдечки сидить.— Він щосили ударив себе долонею по потилиці.— З якої речі я за його гріхи буду відповідати? Під три чорти!

Петров рвучко повернувся, щоб вийти з цеху, і за п'ять кроків од себе побачив Каринського. І хоч саме до нього намірявся прямувати, обличчя його почервоніло. Він навіть озирнувся, немов шукаючи, чи не можна десь схватися?

Каринський підійшов, потиснув усім чотирьом руки й спитав:

— Чому це вас так лякає завтрашній день? Що трапилось?

Начальник цеху неохоче кивнув на корнюр:

— Тому, що оце одоробло стоїть. Спинили його ще годину тому. Зараз він простигає. Хвилин через п'ятнадцять його почнуть промивати. І знову завантажать аж увечері, якщо в корнюрі не виявиться чогось серйознішого. Та все одно ми за сьогодні без цього корнюра

не дамо іншим цехам потрібної кількості фракцій та бензолу... Одне слово, ми на мілке вскочили.

— І ніякого іншого виходу, крім способу Давида Марковича, ви не бачите?— не зразу спитав Каринський.

Начальник цеху промовчав.

— Коли топишся, то й за бритву вхопишся,— кинув Петров.— Тут хоч надія є...

— Надія...— невесело всміхнувся Каринський.— Це така безконечно мала величина...

— Тоді давайте сядемо та почекаємо Валентина Модестовича.

Каринський пильно подивився на Петрова.

— Отже, ви згоджуєтесь дати дозвіл Давидові Марковичу? І вас не лякають ті невдачі, що він їх зазнав?

Петров з силою натягнув кепку на очі.

— Коли хочете знати, то невдачі Давида Марковича мене особисто не лякали. Дослід — це дослід. Тут усяке може трапитися. А надто коли забувають про контроль над дослідом. І одна невдача, ба навіть десяток, ще не означає, що дослідження треба припинити... Я взагалі за безперервку в дистиляції.

— Вперше від вас таке чую,— зауважив Каринський. Петров збив кепку на потилицю.

— А я свої погляди висловлюю лише тоді, коли ними цікавляться.

— Ну, якщо людина вірить у свою правоту, вона цього не приховує... Отже, ви гадаєте...

— Отже, після трьох невдач Давида Марковича я вважаю: ймовірність, що наступний дослід закінчиться успішно, набагато збільшилась. Я переконаний,— Давид Маркович тепер... як той чумак, у якого віз ламається... Ну й треба, щоб лабораторія йому допомогла.

Каринський придивився до Петрова ще пильніше: і цей інженер — права рука Русевича!— виходить, не в усьому згоджується з своїм безпосереднім начальником. Далі він обвів присутніх поглядом і спитав у Слинька:

— І ти нічого іншого не бачиш?

Спитав зовсім не тому, що захотілось йому жартувати. Хіба зараз до жартів? Від директора ждуть рішучого слова. Йому потрібен час, щоб подумати...

Надзвичайно неприємне становище! Коли вже Петров, який хоч і відмовчується під час суперечок про безперервку і цим, як усі гадали, підтримував головного

інженера, заговорив про потребу ще раз повторити ризикований експеримент Розенберга, це означає, що Русевич також ніякого іншого виходу не знайде, бо цього іншого виходу взагалі не існує. Виходить, директорові треба набратися сміливості і...

— А навіщо мені інше!— відказав Слинько.— Спосіб Давида Марковича не тільки сьогодні виведе нас із безпорадного стану, а взагалі набагато підвищить продуктивність усього заводу. Адже кожному відомо, що наші цехи працюють з неповним навантаженням, що їх постійно затримує дистиляція, єдине наше вузьке місце...

— Ну тебе, досить,— спинив його Каринський, здвигуючи плечима, наче раптом йому стало холодно.— Тебе торкни тільки... Ось незабаром ми ще один корнюр встановимо. Найновішої конструкції. Розшиємо вузьке місце... Ти скажи, що зараз робити.

— А ясно що,— переконано почав Слинько.— Дозволити ще одну спробу Давидові Марковичу й мені,— це раз. Заборонити будь-кому перешкоджати нам,— два. Та накажи Петушекові організувати безперервний контроль над нашими приладами на весь час досліду, а їдальні—хай принесуть нам сюди обід, бо ми ні на мить не зможемо відійти від корнюрів. Це—три. І хай інші цехи не відстають од нас,—чотири.

Говорив Слинько, простягнувши вперед руку, а другою, широко розмахуючи, загинав на першій пальці, починаючи з мізинця... Загнувши чотири, він подивився на останній, великий, відстовбурчений, і закінчив:

— Отак справи на заводі підуть, якщо ці чотири умови будуть виконані,—на оцей самий палець. Ясно? Каринський почав був:

— Отже, всі оті розмови про невтручання лабораторії у ваші дослідження...

— А я їх сам поширював,—зізнався Слинько.— Хоча, правда, мені їх підказали.

Всі посміхнулись. Лише Каринському було зовсім не до сміху. Він спитав у Розенберга:

— Не відмовитесь прочергувати коло корнюрів добу?

Поки директор розмовляв з Петровим і Слиньком, Розенберг жадібно ловив кожне слово і схвильовано переступав з ноги на ногу. Тепер смугляве його лице зблідло, а очі стали такими, наче він раптом перестав вжити тому, що чує.

— Як? Відмовитися? Та я... Дві доби, три, скільки завгодно пробуду тут...

— Ви сподіваєтесь...

— Ні! Ніяких сподіванок! Рубайте мені голову, якщо я підведу вас... Правильно сказав Іван Степанович: хай інші цехи не відстають від нас. Їм це легко — їхня пропускна спроможність більша, ніж у нашого. Віктор Михайлович те ж саме вам скаже.

Голос Розенберга тремтів і зривався. Інженер то розстібав свою тужурку, то похапцем застібався на всі гудзики.

— Інші цехи не відстануть,— сказав Петров.— За це я чим хочете ручуся... Я так само з заводу не піду.

— От бачите, Сергію Павловичу!— дзвінко крикнув Розенберг.

— І браку не наробите?— спитав Каринський.

Розенберг щосили притис руки до грудей.

— Та який же тут може бути брак, коли я твердо знаю, чому раніш до другої фракції домішувались кубові залишки. Знаю я тепер і те, що робити, щоб друга фракція виходила з корнюра чистою. Ну й хай нам Ігнацій Карлович трохи допоможе... Можливо, перші дві-три години, поки ми все будемо налагоджувати, кубові рештки не всі осідатимуть у корнюрі. Але ж це не страшно. Сьогодні вночі почали дистилювати одну цистерну, і виявилось, що масло з неї дає головним чином другу фракцію. Отже, в наших збірниках є достатні запаси її.

— Готової другої фракції заводові вистачить більше як на три години,— не втерпів, щоб не додати, Слинько: йому здавалось, що розмова затяглась, що вона відбирає надто багато дорогоцінного часу.

Лоб Каринського заблищав від дрібних крапель поту.

— Очевидно, з дружиною Валентина Модестовича щось серйозне,— звернувся він до начальника цеху.— Не знаю, як би я сам поведився на його місці...

— А я не знаю, як би він поведився зараз на моєму.— Начальник цеху з досадою засунув руки в кишені.

— Та нам же кожна хвилинка он яка дорога!— заволав Слинько.

Каринський ненадовго замислився,— не про те, чи дати Розенбергу дозвіл. Сумнівів він уже не мав: зняти дуга з дистиляційників треба. Він почував себе, мов у

бою: найнеправильніше — це не приймати рішення. Хай це ризик, і досить-таки небезпечний: при невдачі тиждень, якщо не більше, лихоманка знову тіпатиме весь завод. Але ж може статися й інше — назавжди підвищиться продуктивність усіх цехів. Єдине, що стримувало директора від рішучого слова, — почуття деякої незручності: він уперше втручався в техніку — галузь, в якій за цілком обізнаного вважати себе не наважувався, галузь, за яку досі відповідав виключно головний інженер. Але що ж тоді мусить робити директор? Чекати коло моря погоди?.. Може, Валентин Модестович і знайшов би якийсь інший, не такий ризикований спосіб позбутися цього утруднення. Та чи можна ждати аж півгодини, коли — Слинько правий! — за кожну хвилину боляче! І чи буде Валентин Модестович тут через півгодини? Чи буде він здатний вдуматися в цю проблему? Скільки часу він на це роздумування витратить? І треба ще Петушека переконати...

А може... може, тут і Каргат у пригоді стане!

Розенберг і Слинько не відривали напружених поглядів від обличчя Каринського. Вони аж нахилились до нього, щоб одразу підхопити його слова.

Не поспішаючи, Каринський витяг хустку й старанно витер чоло.

— Ну що ж... — сказав він ледве чутно. — Спробуємо ще раз.

— Правильно!

Це захоплено вигукнув Слинько.

Але коли Каринський повернувся до нього, ні його, ні Розенберга поблизу вже не було.

Крик Слинька долинув знадвору:

— Давай! Масло давай! Швидше!

Голос Розенберга — з котельної:

— ...атмосфер! По всіх корнюрах — триста дванадцять градусів!

Каринський відчув себе так, наче раптом опинився в безповітряному просторі.

«МЕНЕ НІХТО НЕ ПЕРЕКОНАВІ»

Каринський не любив заходити до заводських лабораторій.

Якщо майже все, що відбувалося на заводі, було вже більш-менш зрозуміле для нього, якщо, ввійшовши

до будь-якого цеху, він майже враз помічав, чи нормально йде там робота, то в лабораторіях він почував себе ще не зовсім певно.

Попередник Каргата тримався осторонь заводських людей і інтересів. І його ніхто не любив: завжди він був на когось або на щось ображений. Не попрацював він тут і півроку — переметнувся на інший завод, зваблений більшою платою. Тоді стало ясно, що живило його вічну образу.

Після нього — а втім, і при ньому — лабораторіями розпоряджався Петушек, людина не нашого світогляду. Він тонко весь час підкреслював, що в Радянському Союзі він гість, і чим більше його тут шануватимуть і припрошуватимуть (отже, чим більше він повезе звідси золотих карбованців), тим приємніше він буде до всіх посміхатися. Каринський не хотів порушувати коректну офіціальність у своїх взаєминах із чехом, не хотів особистих послуг з його боку.

Заводські інженери самі мало розбирались у лабораторному розгاردіяші, дивились на лабораторії, мов на щось, майже цілком відокремлене від заводу. Русевич, наприклад, інколи заявляв (щоправда, лише коли аналізи псували йому настрої), що завод легко міг би обійтися й без цього придатка. І він ніколи не цікавився внутрішнім життям лабораторій.

Буваючи в лабораторіях, Каринський відчував, що вони — зовсім поза його впливом, що він не має засобу міцно з'єднати їх роботу з роботою цехів. Та й чи є такий засіб?.. Через те директор заходив туди не часто. Та й не знаходилось досі ані часу, ані приводу як слід вникнути в те, що там робиться.

Не зайшов би він до лабораторій і сьогодні, хоч і кортіло йому зустрітися з Каргатом. Та те, що допіру сталося в дистиляційному цеху, само повело його туди.

Переступивши поріг контрольної, Каринський похмуро оглянув її. Він не навчився ще відразу знаходити тут потрібну людину.

На всіх білі халати. Столи так заставлені різним приладдям, що не видно тих, хто коло того приладдя пореається. І ніхто не стоїть спокійно, всі немовби ніяк не знаходять місця. Ні на мить не вщухають дівочі голоси, то роздратовані, то веселі. Вічно дзвенить посуд, булькають і плюскають рідини, оглушливо гудуть примуси. Все це враз приголомшує відвідувача. Не

віриться, що на тихому, впорядкованому заводі може бути такий шумний, хаотичний куток.

Каргата в контрольній Каринський так і не побачив. Зате побачив таке, від чого на якийсь час затримався коло дверей.

Сьогодні в лабораторії було навдивовижу спокійно: ні метушні, ні біганини. Дівчата мовчки сиділи чи стояли за столами, а обличчя їх були незвично зосереджені. Столи — майже порожні: коло кожної з дівчат стояв лише один прилад і зовсім мало посуду. І ніколи ще Каринський не бачив цих столів такими чистими. А резервуари примусів сяяли, мов золоті. І шипіли ті прикуси тихше.

Яке диво вгамувало сьогодні цих галасливих дівчат?

Стараючись не притягати до себе нічєї уваги, Каринський пройшов до дослідної.

Там було ще тихше й спокійніше.

Каргат стояв коло однієї з лаборанток і, закотивши рукава халата, показував, як треба поводитися з якимсь приладом. Говорив він пошепки й похапцем, невдоволеним голосом. Проте по кілька разів повторював кожну фразу, а руки його неквапно орудували приладом.

Дівчина сердито закусила губу, та погляд її не відривався від рук завідувача.

Помітивши директора, завідувач лабораторій привітав його легким уклоном голови. Проте від лаборантки відійшов, лише переконавшись, що та все зрозуміла. Прямуючи до Каринського, він насторожено придивлявся до того, що робить решта дівчат.

Каринський подумав, що зайшов сюди невчасно. Та коли він натякнув, що поговорити можна і згодом, Каргат сказав:

— Сьогодні я не працюю. Я лише при звичаююсь і до лабораторій і до моїх співпрацівниць.

— Ну і як?— ввічливо поцікавився Каринський.

— Все йде нормально. До лабораторій я майже звик. До співпрацівниць також. А от їм при звичаїться до мене буде важче. На жаль, вони не мають точного уявлення про те, що таке лабораторія і як треба в ній працювати... Чи не краще нам пройти сюди?— Каргат показав на перегородку.

Коли двері перегородки зачинилися за ними, на обличчі Каргата з'явилось щось схоже на вдовolenня. Він наче скинув маску і став самим собою.

Стілець в його «кабінеті» був один. Він показав на нього Каринському, а сам присів на край стола.

— А знаєте,— мовив Каринський, сідаючи,— це ви вірно помітили: наші дівчата не скоро звикнуть до вас. Дівчата у нас донбасівські: язикаті й зубаті! День або два вони ще просидять смирно. А далі — стережіться!

Каргат відкотив рукава і відповів так, наче йшлося про загальновідомі речі:

— Найбільше через тиждень з нас будуть непогані друзі.

Каринський подумав, що перед ним неабиякий хвалько. Спитав не без іронії:

— Ви певні?

— Бачите,— відповів Каргат, не помітивши іронії співбесідника,— в інституті протягом трьох років мені доводилось мати справи зі студентами. Я керував практичними заняттями. За цей час набув певного педагогічного досвіду, швидко привчав юнаків і дівчат до дисципліни в роботі.

— На мою думку,— заперечив Каринський,— цього можна домогтися, лише глибоко зацікавивши лаборанток працею. Мені ж здається...

— ...що вони зовсім не зацікавлені в тому, коло чого їм доводиться поратись тепер,— закінчив за нього Каргат.— Не заперечую... Можливо, я мислю, як людина, закохана в свою науку. Але й ці дівчата, очевидно, не байдужі до неї. Інакше вони пішли б працювати друкарками, рахівниками, секретарками...

Каринський перепишив його:

— Чи не занадто круто ви повелися з ними?

Каргат примружився.

— Хімія жартів не любить. Вона жорстоко карає неохайних, необережних і недисциплінованих. Отож перше мое завдання — прищепити своїм співпрацівницям звички до чистоти й дисципліни. І як тільки я доможусь цього, ми станемо друзями. Незабаром ви це на власні очі побачите... Робота в контрольній лабораторії вже завтра докорінно зміниться. Досі вона була знеосіблена. Сьогодні, скажімо, хіміки-аналітики й лаборантки діяли незалежно від того, над чим вони працювали вчора і що робитимуть завтра. Робота їх була механічною, безперспективною. З заводом їх ніщо не зв'язувало. А я хочу прикріпити кожную працівницю до певного цеху, щоб вона стежила за якістю роботи

його агрегатів і відповідала... так, відповідала за неї... Дослідна лабораторія стане по-справжньому дослідною. Робота в ній неодмінно захопить лаборанток, якщо вони справді вважають себе хіміками. Перед ними розгорнуться такі перспективи...

Поки Каргат говорив, погляд його блукав по стінах і стелі, старанно обминаючи Каринського. Здавалося, Каргат не розмовляв, а думав уголос. Нараз він замовк, не закінчивши фрази, і спідлоба зиркнув на директора.

Каринський відчув,— Каргат підійшов до того, про що йому, Каринському, найбільше хотілося знати. І хоч директор не для того прийшов сюди зараз, він не втерпів: похапцем, боячись, що іншим разом Каргат не буде такий одвертий, спитав:

— Піридинові основи?

Каргат рвучко повернувся до нього всім тілом. Довго дивлявся в очі директорові, наче запитував, чи не перебуває він під впливом тих «високодосвідчених» спеціалістів, яких торік йому не поталанило будь у чому переконати.

— А якщо піридинові основи?— нарешті спитав він з викликом.

— Що ж, я не від того, щоб узнати про них якнайбільше.

Каринський зняв кепку, поклав її на стіл. Сів зручніше, готуючись до тривалої розмови. І ледве стримався, щоб не доторкнутися Каргатові до руки. Каргат напружено стежив за кожним його рухом: звук, видно, бідолашний, до заперечень або до поблажливих посмішечок вже на перше своє слово.

— Знайомства — мало,— майже не розтуляючи рога, сказав він.— Майте на увазі: ви запросили на роботу людину, що не даватиме вам спокою ні вдень ні вночі.

— Я про це догадувався,— тихо відказав Каринський.— І, як бачите, не злякався.

Знов Каргат уп'явся поглядом в очі директорові.

— Торік мене ніхто не переконав,— заговорив він, наче виштовхуючи з себе кожне слово.— Навпаки: після торішньої дискусії я ще більше повірив у доцільність дальшої боротьби за свої ідеї. Протягом останніх місяців я провів ряд досліджень, перевірів ними всі, до найдрібніших, заперечення моїх опонентів. І от вам висновок: проти мене виступали люди, геть байдужі до то-

го нового, що вносять у хімічну промисловість мої пропозиції. Таким людям журнальними статтями нічого не доведеш. Своїх поглядів вони тримаються, як — пробачте за порівняння — воша кожуха. Не статті, не теоретичні міркування, не словесні баталії, — партія піридину в кілька тонн вагою — тільки вона може на них вплинути. І ці противники нового матимуть радянський піридин, чого б це мені не коштувало. Я їх викупаю в ньому!

Що далі говорив він, то ширше роздувались його ніздрі, частіше спалахували в очах темні виблиски, глухіше звучав голос.

Каринський з полегшенням перевів подих.

— Знаєте, — сказав він, — саме таким я й уявляв вас, коли читав ваші статті.

Каргат невесело посміхнувся.

— Маніяком, що, крім своїх піридинових основ, нічого не хоче бачити?

— Ні, людиною, яка точно знає, чого їй треба. Я радий, що ви тут.

— Раді? — Каргат ще більше похмурнішав. — На вашому місці я не радів би. Ви віддали заводські лабораторії людині з настирливою ідеєю, яка ні собі, ні вам, ні лаборанткам, ні будь-кому іншому на заводі не дасть спокою ані на мить. Я не відстану від вас, аж поки цей завод не почне видавати спершу піридинові основи, а далі й інші речовини десятками, сотнями тонн... Мине кілька днів, і ви перестанете радіти. Я вам це гарантую.

«Ач який!» — вдоволено подумав Каринський.

А вголос сказав:

— Не кажіть «гоп», товаришу Каргат... Не знаю, чи односторонці ми з вами, але співника в мені ви, здається, матимете.

Каргат аж нахилився до нього.

— І ви не візьмете цих слів назад?

— Не збираюсь. Торік я бажав вам удачі. І, скажу широ, не знаю, чи взяв би вас сюди, коли б не було торішнього. — Каринський помовчав. — Тільки я не певний, чи досить мені самих піридинових основ.

Замість зрадіти, Каргат мовив трохи не з погрозою:

— Глядіть же! Ви сказали необережні слова. І я ловлю вас на них.

Він недовіркою оглянув директора з голови до ніг.

— Хочете запевнити мене, що ми — співники, а гадаєте, що я відстоюю програму-мінімум. Ви думаєте,

мабуть, що проблема виробництва піридинових основ має для мене винятково науковий інтерес і поза цим я нічого не хочу бачити.

— У мене ще нема причин думати інакше,— стараючись не виказати своїх справжніх почуттів, відповів Каринський.

— Чудна ви людина, коли так,— гостро сказав Каргат.— Ви забуваєте азбучну істину: коли щось вийшло за межі дослідної лабораторії, то це означає, що воно набрало певного економічного, а то й політичного значення. З першого погляду піридини — це побутова дрібниця: звичайна речовина для денатурування спирту. Але на наших заводах її ще не виробляють. Отже, налагодивши в нас виробництво піридинових основ, ми зробимо ще одну ділянку нашого господарства, хай невеличку, зате незалежну від закордону. Та це далеко не все. Виробництво піридинів за моїм способом ставить високі вимоги до технології, до людей. Воно обов'язково піднесе технічний рівень заводу, примусить і інженерів, і техніків, і робітників вдумливіше ставитися до кожної дрібниці. Одне слово, піридини примусять увесь завод рівнятися по собі, поведуть його вперед. А хіба не це потрібно нашій країні, не цього вимагає від нас п'ятирічка? Тим більше, виконати її треба за чотири роки!.. От що спонукало мене торік битися за піридинові основи, а нині відкласти суто наукову роботу й переїхати сюди... Ви на моєму місці інакше зробили б?

Дивно було Каринському вислухувати таке від людини, яка, здавалось, могла мислити лише хімічними формулами. Не сподівався він, що Каргат з таким темпераментом буде закидати йому, комуністові, політичну короткозорість. І разом з тим він відчував задоволення: ні, не помилився він, наполягаючи в Хімоб'єднанні, щоб Каргата послали сюди.

Він сказав:

— Значить, найближчими днями, ознайомившись з заводом, з його особливостями... а серед них є й прикрі... ви зможете говорити конкретно?

— Так. І швидше, ніж ви гадаєте. Коли я приїздив сюди вперше, то часу не марнував.

— Чим швидше, тим краще. І чим більше ви придбаєте собі спільників на заводі, тим буде краще. Один спільник, навіть коли він директор заводу,— цього ще замало.

Каргат оглянувся на двері, і Каринський уперше почув його сміх.

— Про те, щоб у мене було якомога більше союзників, я почав дбати з першої ж хвилини. Лаборантки — це не десяток однодумців, а армія.

Каринський на якусь хвилю замислився. Чи не слід порадити цьому молодому й темпераментному ученому, щоб він насамперед постарався обернути на свого спільника головного інженера? Та навряд чи допоможе тут спосіб, застосований до лаборанток. І взагалі невідомо, що тут може допомогти... Чи не сказати йому про Петрова, Розенберга, Слинька й таких, як вони? Не дуже ще багато таких на заводі, та все ж такі вони є...

І раптом директор стрепенувся: стільки проговоривши з Каргатом, він і досі не заїкнувся про мету свого приходу. А тим часом у дистиляційному цеху...

— Пробачте, товаришу Каргат,— квапливо почав він,— але розмову нашу ми продовжимо згодом. Я, власне, прийшов сюди порадитися в одній надзвичайно тривожній справі. Чи маєте ви трохи часу?

По обличчю Каргата майнула тінь розчарування. Але він зараз же кивнув:

— Я ж казав вам, що сьогодні ще неробствую.

— Здається мені, ви могли б допомогти нашій дистиляції. А допомога їй потрібна негайна. Кожна змарнована хвилина...

Каргат рвучко повернувся до нього.

— Невже там знову пробують перейти на безперервку?

Каринський широко розплющив очі:

— Звідки ви знаєте?

— Не знаю, а догадуюсь. Я ж, пам'ятаєте, був на заводі, коли отой соромливий інженер провів цю спробу вночі. На жаль, мені, як і вам, про це стало відомо лише вранці. А то я відрадив би йому робити подібні речі потай. В таких випадках треба, щоб у експериментаторів було якнайбільше зацікавлених в їх успіху помічників, щоб на кожному корнюрі, навіть коло кожного конденсатора стояло по лаборантці, а то й по дві,— і щоб негайно перевірялися наслідки кожної, навіть найменшої зміни температури й тиску.

Каринський підвівся.

— То значить, це ви тоді...

— Ну да, я все це висловив тоді ж тому інженерові і його апаратникові. Та було вже пізно... Ви не від того, щоб повторити цей дослід,— так я вас зрозумів?

— Дослід уже розпочато,— важко спершись на стіл, тихо сказав Каринський.

— Розпочато?.. А лабораторія про це нічого не знає?

З півхвилини Каргат дивився на директора так, наче перед ним був божевільний. А потім схопився й прожогом вискочив з кабінету.

КОЛИ ЛЮБИШ...

Важко жити без любові, не віддавати їй усього себе... Чи не любов — той центр, що довкола нього кружляє життя людини? Скажуть, що основне в житті — праця, творчість, боротьба. Але що таке праця без любові до неї? Чи не називають таку працю рабською повинністю? Як можна творити, не люблячи всім серцем того, що твориш, і тих, для кого твориш? І хіба боротьба — не найвищий вияв любові до одних і, отже, жагучої ненависті до інших?

Можна до самозабуття віддаватися своїй щоденній роботі — на перший погляд одноманітній і буденній, а насправді до краю сповненій і винахідливості, і напруженої боротьби, і суму, і радості.

Давид Маркович Розенберг не мислив свого існування без такої любові. Він ясно бачив мету, що стояла перед ним і всіма громадянами його країни. Ту мету, що зветься «соціалізм», «безкласове суспільство». Що інше, крім праці, могло приєднати Розенберга, молодого ще інженера, до тих, хто відвоював собі право будувати таке майбутнє?

Тому він палко любив свій завод.

Зовсім же не старі ще ці корпуси, не спрацьована апаратура. Завод кульгає не тому, що його устаткування недосконале або застаріле: просто тут не знають усіх його можливостей, не дають йому стати на ноги, випростатися, вільно рушити вперед.

Будувати завод почали напередодні війни чотирнадцятого року, а закінчували вже тоді, коли оборонне значення хімічної промисловості второпав навіть царський уряд. Отже, заводові ще нема й п'ятнадцяти років. Його будівники непогано використали досвід, якого

тоді набула хімічна промисловість, поставили в дистиляційному цеху досконалі, як на той час, корнюри, апаратуру змонтували для безперервної роботи. А потужність решти цехів розраховували саме на ту кількість фракцій і бензолу, яку дистиляційний видавав би при безперервці.

Налагоджували, пускали й перші роки вели цей, як він тоді звався, казенний завод службовці «департаменту мануфактури й промисловості». Ці напівінженери-напівчиновники краще були обізнані на способах робити кар'єру та на діставанні чинів і нагород у вигляді кругленьких тантьєм та орденів. Що ж до досягнень хімічної промисловості, то вони знали про них з чужих слів або з похалцем переглянутих закордонних журналів. Безперервки, тоді нового слова в цій промисловості, вони не опанували, а скотились до періодичного дистилювання.

Потім революція, громадянська війна: з вісімнадцятого аж до двадцять другого завод стояв. А пускаючи його знову, новий господар, Радянська влада, не міг ще обійтися без тих, хто розпоряджався тут до революції, кого тепер називали «спецами».

З того часу незабаром мине вісім років. І мало не весь цей час витрачено на те, щоб підняти продуктивність заводу до рівня, на якому вона була під час війни чотирнадцятого року. Домоглись цього зовсім недавно. І відтоді ніхто перед заводом нових завдань не ставив: усі сили були спрямовані на те, щоб досягнутий рівень не знижувався. Жодної спроби перевести дистилювання на безперервку, не кажучи вже про інші, складніші заходи.

І все-таки любити цей занедбаний завод можна! Ну, занехаяний він, але ж це зовсім не означає, що не здатний іти в ногу з усією країною. О, він ще може довго й добре служити радянському народу і справі соціалізму. Переустатковувати його ще рано.

Тут просто треба запровадити сучасні способи виробництва. І тоді завод покаже себе.

Ще як покаже! Ого!..

Каринський (а який з нього хімік?), прийшовши на завод, скоро помітив цей недопустимий розрив між потужністю дистиляційного й інших цехів і поставив перед інженерами завдання ліквідувати його. Розенберг тоді набрався хоробрості — запропонував перевести цех на

безперервку. І не тільки запропонував: почав наполегливо вимагати цього. Кінець кінцем йому дозволили спробувати. Змушені були дозволити: щодня нові й нові цистерни з кам'яновугільним маслом залишались стояти на заводських і станційних коліях. А втім, Русевич не дозволив би, незважаючи й на це, коли б не Каринський і не бюро заводського партколективу.

Єдина людина, що цілком повірила в можливість безперервної роботи цеху,—старший апаратник Слинько. Не втратив він цієї віри й після того, як перша спроба, а за нею й друга закінчилися невдало... І це Слинько два тижні тому підбив змінного інженера проробити ще один дослід, та так, щоб про нього ніхто не дізнався. На жаль, експериментаторів викрили ті ж самі кубові рештки: такі потрапили куди не слід. Щоправда, останній дослід ще виразніше показав Розенбергу та Слинькові, в чому саме вони помилялись. Але сувора догана з попередженням від цього легшою не стала.

Отже, Розенберг і Слинько тричі помилилися; але ж помиляється той, хто щось робить, чогось шукає, до чогось прагне. На це не захотів зважити Русевич, який не помиляється, бо робить тільки те, що до нього тисячу разів зроблено іншими — ходить давним-давно уторованими стежками. І такі рівні ці стежки, що на них і спіткнутися ні об що...

Сьогодні четвертий (останній!) дослід. Або друга фракція буде без шкідливих домішок... або йому, Розенбергу, доведеться ходити слідом за Русевичем тими ж уторованими стежками.

Поки що все йде начебто гаразд. Температура в корнюрах тримається та, яку він визначив: кочегари пообіцяли «не підкачати». Тиснення так само відповідне: стрілки манометрів навіть не здригаються. І всі апаратники на своїх місцях. Чудово було б, якби лабораторія забезпечила хоча б щогодинний контроль над тим, що відбувається в корнюрах. Та навіть і Сергію Павловичу навряд чи пощастить швидко домовитися з Петушеком, бо той без санкції головного інженера і голови не поверне до дистиляції... Ну, нічого, може, прийде перемога й без Петушека! І вона, ця перемога, примусить-таки декого замислитись: чи не завчасно дехто збирається перебудовувати цей завод?

...Хтось доторкнувся його рукава. Замислений Розенберг не помітив, як підійшов Слинько.

Обличчя старшого апаратника було стурбоване.

У Розенберга зараз же перехопило подих.

— Що сталося?— ледве прошепотів він.

Слинько мовчки простягнув до інженера склянку, наполовину наповнену рудою, майже чорною рідиною. Зі склянки густо йшла пара.

— Друга фракція?— спитав Розенберг і повів плечима так, наче йому раптом стало холодно.

— Так, перший вихід,— потвердив апаратник.

— Ну й що?

— Дивіться.

Тремтячими руками Розенберг узяв склянку й подався до дверей цеху. Слинько не відставав від нього.

Ще не дійшовши до порога, Розенберг підніс склянку до очей— спробував розглянути її проти світла. Та цього, видно, було мало. Розенберг почав пригнуватися до рідини, дав те саме зробити Слинькові. Потім умочив палець і поволі розтер рідину на долоні. Руда масна пляма розповзлась по шкірі. Інженер і апаратник схилили до неї голови, роздивляючись, як вилискує вона і проти світла і за світлом, ще й ще пригнуваючись, розтираючи її між пальцями. І раз у раз замислено поглядали один на одного.

— Ну, як?— нарешті спитав Слинько.

Дорого дав би Розенберг за точну відповідь на це запитання.

— Хто ж його знає,— зітхнувши, відповів той.— Око й ніс— прилади дуже недосконалі, самі знаєте... Доведеться чекати, поки лабораторія проаналізує. Поки Сергію Павловичу пощастить упрохати чеха та поки той розкачається,— словом, увечері дізнаємось. А то аж завтра вранці.

— Та то так...

Слинько й собі розмазав на долоні краплю речовини і, оглянувши її, зробив висновок:

— І все ж таки кубових решток не помітно.

— Начебто не помітно,— напівзгодився Розенберг.

— Чиста друга фракція, як подивитися,— зовсім упевнено заявив Слинько.— А після першого нашого дослідю,— пам'ятаєте?— тільки ми глянули на пробу, враз стало ясно, що з нею не гаразд.

— А минулого разу було те саме, що й оце тепер,— пригадав Розенберг, і знову його обсіли сумніви.

— Ну, то ще подивимось, Давиде Марковичу, що нам цього разу лабораторія скаже,— спробував заспокоїти його Слинько.— Не може бути, щоб кубові рештки осюди,— він постукав своїм твердим нігтем по склянці,— потрапили. Не може такого бути, кажу я вам. Хоч на шматки мене ріжете... Отож надсилайте цю склянку до лабораторії і давайте далі спокійно робити.

Вони ще раз глянули один на одного. І Розенберг побачив: у Слинька надміру впевнений голос, бо він намагається приховати своє збентеження. Інженер знову заклопотано підніс до очей долоню і не помітив, як у дверях з'явилося три постаті. Не підвів голови він і тоді, коли тінь упала на ту долоню, затемнивши її. Лише машинально ступнув вперед — до світла. І нашттовхнувся на одну з тих постатей.

То був Каринський. Затримавши Розенберга, він показав на невисокого чоловіка, що стояв поруч.

— Миколі Дмитровичу здалося, що йому ще сьогодні слід познайомитися з вами ближче, Давиде Марковичу.

І це не відразу дійшло до свідомості Розенберга. Він спитав:

— Каргат? А де він?

Хоч і дивився прямо на нього.

— З вашого дозволу, це я,— посміхнувся Каргат.— Невже я так змінився за ці кілька днів?

Лице змінного інженера зашарілось. Він простяг був руку, та зараз же сховав її за спину. І його ніби прорвало:

— Ой, пробачте... У мене в голові усе ходором ходить. І дивлюсь я на вас проти світла. Та й чому б вам змінитися?.. І за те даруйте мені, що я не можу так привітатися з вами, як хочеться. Пробував довідатися, що в корнюрах робиться... Значить, ви до нас назовсім?

Йому хотілося сказати, що приїзду Каргата він чекав з нетерпінням, що заочно знає він Каргата вже давно — з захопленням читав його статті й од усього серця бажав йому успіху; що після першої зустрічі з ним два тижні тому побачив: думають вони однаково; що він надзвичайно радий бачити Каргата в своєму цеху та ще в таку відповідальну хвилину.

Але зараз було не до цього, і Розенберг випалив:

— Словом, я дуже радий. І ви завітали до нас саме тоді, коли ми просто пропадаємо без лабораторії. Па-

м'ятаєте, що ви нам казали під час першого знайомства? Так зробіть же, будь ласка, тепер, щоб ми якнайшвидше дізналися, чи є тут кубові рештки. Адже Сергій Павлович сказав уже вам, що тут у нас діється, правда ж? Ми наче в темряві... Та ви й самі це розумієте.

Він увібрив голову між плечі й розгублено замовк. Помітив-бо, що говорить безладно, захлинається словами. Це ж нечемно: людина не встигла поріг цеху переступити, а на неї накиннулись, торочать їй казна-що.

Каргат коротко спитав:

— Що в склянці?

— Повинна бути друга фракція.

Каргат повернувся до дівчини, що лишилась біля входу в цех.

— Товаришко Горленко, скільки часу вам треба на аналіз?

— Ну, півгодини,— мить подумавши, відповіла та.

— То візьміть склянку і — ясно? І тільки-но закінчите, несіть, будь ласка, аналіз сюди... І нагадайте Ігнацію Карловичу, що я чекаю тут тих трьох лаборанток, яких він обіцяв виділити для дистиляції.

Лаборантка кивнула і похапцем вийшла з цеху.

Каринський провів її поглядом, вдячно подивився на Каргата й зітхнув так, буцімто йому полегшало.

Розенберг не сподівався, що його прохання буде виконано так швидко. Він рвучко повернувся до Слинька, щоб поділитися з ним цією радістю. І не повірив своїм очам: апаратник зовсім не радів.

Одступивши в тінь корнюра, Слинько придивлявся до Каргата так, наче була то зовсім не та людина, про яку він стільки чув. Рік тому він з неабиякою цікавістю стежив за перебігом суперечки між Каргатом і консерваторами від хімії, не раз зичив йому успіху. А вчора, почувши про приїзд завідувача лабораторій, він докладно розпитував Давида Марковича: як він гадає, на чому перш за все позначиться робота такого сміливого вченого на звичайному заводі? Учора ж Слинько заявив Розенбергу, що йому кортить якнайшвидше зустрітися з Каргатом, розповісти йому про цех, порадитися не тільки про безперервку... Що ж із ним сталося?

Оглянувши цех, Каргат повернувся до Розенберга.

— Отже, через півгодини ви матимете перший аналіз: і коло кожного діючого корнюра буде чергувати лаборантка. Вони братимуть проби щочверть години.

Не тільки з корнюрів та збірників: спробуємо дослідити, що робиться в кожному конденсаторі. Та чи досить цього?.. У нас є трохи вільного часу. Давайте ще раз згадаємо історію того, що тут звуть Розенберговими експериментами. Минулого разу ми про це поговорили в загальних рисах. А товариш Каринський нічого істотного сьогодні не встиг додати.

— Встигнеш, як же!— засміявся директор.— Розумієте, Давиде Марковичу, тільки-но сказав я, що ви знов пробуєте перевести цех на безперервку, як Микола Дмитрович зажадав од Петушека, щоб той негайно віддав йому трьох дівчат, а оту, що тут була, просто схопив за руку й подався сюди. Я їх мало не коло вашого цеху наздогнав.

Каргат, видно, не любив компліментів — холодно спинив директора:

— Товаришу Каринський, давайте відразу ж домовимось: далі ви не будете перетворювати виконання будь-ким з працівників лабораторій своїх обов'язків на винаяткову заслугу.

І, не ждучи відповіді, знов повернувся до Розенберга.

— Але якщо вам ніколи, дозвольте походити поміж корнюрів, придивитися до них. Комунікаційну мережу цеху я вже мав нагоду оглянути детально.

— Я з великою охотою розповів вам усе,— поспішив запевнити його Розенберг.— Одну мить...

Він окинув поглядом цех, прислухався.

Шипіння в корнюрах — саме те, що повинно бути. Апаратники коло них спокійні. Вони добре проінструтовані, точно знають, що робити, вмить попередять його або Слинька, коли ртуть в будь-якому термометрі або стрілка в манометрі зйдуть з визначених рисок. Словом, ніде нічого загрозливого.

Каргат також ще раз оглянув корнюрюри. Потім погляд його прикипів до труб, що рясним мереживом сплелися довкола корнюрів та збірників.

— Час маємо,— сказав Розенберг.— До аналізу, в усякім разі...

Та Каргат не відповів йому: пильно вдивлявся в мереживо труб, і лице його ставало чимраз зосередженішим і похмурішим. Раптом він повернувся до Каринського.

— Учора головний інженер сказав мені, що здійсненню пропозиції інженера Розенберга поза всім іншим

перешкоджає ще й устаткування цеху. Одначе цех пристосований саме для безперервного дистилювання. Я побачив це під час першого свого приїзду сюди, а зараз остаточно переконався. Але я, по суті, не інженер. А рядовому інженерові, по-моєму, відразу впало б у вічі, що комунікаційні труби і конструкція конденсаторів..

— Ух!

Це чи то зітхнув, чи то вигукнув Слинько. Відразу суворість зникла з його обличчя. Він вийшов з тіні корніюра, підійшов до Каргата з таким виглядом, наче побачив у ньому щось таке, що не могло йому не сподобатися.

— А про що ми з Давидом Марковичем на всі голоси кричали?— гостро спитав він.

Розенберг уже не стримував радісної усмішки.

Як не сміятися, коли одне з найістотніших заперечень, що їх висував головний інженер проти переведення цеху на безперервку, саме в тому й полягало, що, мовляв, комунікаційна система цеху для безперервки не пристосована? А втім, це міркування головний інженер висловив лише після перших двох невдалих експериментів. І Каринський згодився з цим, хоч він, Розенберг, вузлом зав'язувався, доводячи йому, що головні інженери іноді можуть помилятися. Звісно, авторитет Русевича і його двадцятирічний стаж важать куди більше, ніж два роки роботи й молодість Розенберга..

Змінний інженер переможно крикнув Каринському:— Ну?

Він стримався б від цього викрику, якби відразу побачив, як вплинули на директора слова Каргата. Очі в Каринського враз покруглишали. Він здавленим голосом спитав:

— Миколо Дмитровичу, ви певні того, що сказали?

— Ще раз кажу: я ні в якому разі не можу вважати себе за інженера,— не дивлячись на нього, далі оглядаючи цех, відповів той.— І легко міг би заплутатися в цьому лабіринті труб. Але темою мого дипломного проекту була первинна обробка легко-середнього масла. Захищав я його не так уже й давно. Та й дипломний проект — його все життя не забуваєш.

Каринський закусив губу.

— І ви не помиляєтесь?

Каргат ще раз уважно оглянув корніюри, навіть підійшов до них ближче.

— Коли я непевний чогось, я мовчу,— сказав він.— Тут же я можу повторити те, що ви чули.

Каринський постояв хвилину, закусивши губу. Потім кинув:

— Ми сьогодні ще побачимось.

І, круто повернувшись, вийшов з цеху.

Розенберг спантеличено подивився на Слинька. Той благочестиво звів очі до стелі й промовив:

— Можливо, над головою нашого дорогого Валентина Модестовича прогримить сьогодні перший директорський грім. Хай то буде йому на здоров'я.

Каргат наблизився до Розенберга.

— З хвилини на хвилину сюди прибіжать лаборантки. Щоб не затримувати їх, розпорядіться, будь ласка, хай візьмуть проби з усіх конденсаторів.

І коли це прохання було виконано, він сказав:

— А тепер — про засоби дистилювання... Чому тут і досі не попросилися з періодичним способом?

Розенберг ще не отямився після раптового зникнення Каринського. Він почав, мов учень на екзамені:

— Так... Завантажуємо корнюри маслом мало не до верху, а потім починаємо нагрівати їх до двохсот вісімдесяти шести градусів і ждемо, поки бензол і фракції випаровуються. Потім викачуємо з корнюрів кубові рештки і знову заливаємо в них масло... Старовинний спосіб і недосконалий.

У Каргата зробилось таке обличчя, ніби йому забили зуби. Але спитав він спокійно:

— А як ви уявляєте собі безперервку?.. Пробачте, що я ставлю вам такі елементарні запитання. Але...

— Прошу, прошу. Саме з цього я й хотів почати. Перевіряти — так перевіряти: ви мене, я вас. Так швидше порозуміємось... Хочу думати, що безперервний процес я уявляю собі правильно. Піднімаємо в усіх корнюрах температуру до тих же майже трьохсот градусів і лише після цього починаємо подавати в них масло. І подаємо його вже весь час, стежачи за тим, щоб температура в корнюрах не знижувалась. Навіть кубові рештки усуваємо, не припиняючи подавання масла: їх викидає тиском... За моїми підрахунками, вже на самому заощадженні часу, витрачуваного на завантаження корнюрів, на нагрівання їх, на викачування решток, ми помітно підвищуємо продуктивність корнюрів — щось на двадцять п'ять процентів. Вам відомо, що масло в кор-

нюри надходить зверху. Нагорі корнюра воно безліччю струмків ллється вниз цілою системою сходинок, що уповільнюють спускання й ще більше роздрібнюють струмки. Поки масло дійде донизу, бензолу і фракції у ньому вже немає. На дно осідають самі кубові рештки.

— Ці деталі можна й обминути,— перебив його Каргат.

— Можна, звичайно,— згодився Розенберг.— Але я так докладно розповідаю тому, що мені самому хочеться перевірити, чи не закралась у мої міркування якась помилка... Так от... Ні на мить не припиняючи подавання масла в корнюри, ми маємо безперервний дистиляційний процес. І цей процес, як я вам говорив, принаймні на двадцять п'ять процентів підвищує продуктивність кожного корнюра.

— Якщо не більше,— подумавши, сказав Каргат.— Бо тут... Скажіть, скільки саме масла ви подаєте в корнюр?

— Як скільки? — здивувався Розенберг.— Я точно підрахував, скільки часу масло перебуває в корнюри при періодичному процесі. І тепер за той же час в корнюр вливається стільки ж масла...

Каргат похитав головою.

— Шкода, що ви не спробували збільшити подавання масла. Корнюрів ви б цим не перевантажили. Довелося б тільки пильніше стежити за температурою в них і тиском та особливу увагу звертати на конденсатори, де пари фракцій знову перетворюються на рідини. Це ще більше підвищило б продуктивність цеху. Можна було б говорити про процент порядку сорока, а то й п'ятдесяти.

І Розенберг, і Слинько втупилися в нього: надто неймовірним здалося їм почуте.

— Але як же це?— по довгій мовчанці спромігся спитати Розенберг.

— А от давайте хоча б приблизно підрахуємо. Під час безперервної дистиляції в кожний момент у корнюри набагато менше масла, ніж під час періодичної. І воно рухається. І його поверхня значно більша. Виходить, бензол та фракція випаровуються швидше. Уже дійшовши до половини корнюра, масло цілком віддає їх, а решту шляху проходять самі кубові рештки. І, звичайно ж, вони також випаровуються і з другою фракцією потрапляють до збірника. Збільшивши ж подавання

масла, ви домоглись би того, що випаровування фракцій тривало б на протязі всього його шляху в корнюрах і, значить, випаровувалось би їх ще більше. А кубові рештки геть усі залишались би в корнюрі... Розумієте?

Замість одповісти йому, Розенберг спитав Слинька:

— Ви чули, Іване Степановичу?

— Чув,— невесело обізвався той.— Прошляпили ми з вами, Давиде Марковичу.

— Прошляпили,— майже прошепотів Розенберг.— І ще як прошляпили! Така проста річ — і не подумати про неї... Отже, і сьогодні вони будуть у другій фракції, ці чортові рештки. І чимало.

Вигляд у нього був такий, немов Каргатові міркування розчавили його.

— Це завжди так буває,— спробував підбадьорити його Каргат.— Думаєш про складне, а на просте, на те, що з першого погляду видається дрібницею, не звертаєш уваги... Але це нічого. Ви зараз збільшите подавання масла в корнюрі.

Каргат замовк, гадаючи, видно, що Розенберг і Слинько кинуться до корнюрів. Але вони не ворухнулись, лише спантеличено дивились один на одного. В інженера затремтіли губи, а очі стали мов у дитини, що от-от заплаче. Слинько щосили сіпав себе за вуса.

І раптом апаратник підскочив до Каргата. Хоч обличчя його було вкрите густим шаром масла, та й це не приховало того, що він зблід. Проте очі його блищали, наче він збирався розпочати бійку з Каргатом.

— Правильно! — скрикнув він.— Ми всього не врахували. Але ж Давиду Марковичу жодна душа не допомогла. А я... ну, чим я міг допомогти йому, крім свого вміння працювати?.. А ви... чи можете ви сказати нам, на скільки треба збільшити подавання масла?

— Зараз не могу,— похитав Каргат головою.— Але трохи згодом... Це не так важко підрахувати...

— І... і хай нам спершу дадуть аналіз! — не відриваючи свого збудженого погляду від нього, похапливо вигукнув Слинько.— Отоді й поговоримо... Хіба не спадало нам на думку, що корнюри недостатньо завантажені? Хіба ми не вживали заходів, щоб кубові рештки не випаровувались? Хоч що ви там собі кажіть, а не можуть вони зараз випаровуватися, розумієте ви це? На-

ша сьогоднішня друга фракція повинна бути чистенькою... такою ж, як ваше вбрання!

Каргат розсміявся.

— А знаєте, любий товаришу,— впевнено промовив він,— надійде час, і ждати його, по-моєму, не так уже й довго,— коли чистоту продукції цього цеху ви порівнюватимете не з чужим, а з своїм власним одягом.

Слинько не сподівався, що до його слів так поставляться: сам звик на гостре слово відповідати ще гострішим. Він пустив сказане Каргатом повз вуха і несподівано для себе спокійно промовив:

— Ви от говорите так, ніби вирок нам читаєте, ніби вдоволені з нашої невдачі. Як же, піймали нас на помилці... А знаєте, чого вона нам коштуватиме? — Слинько з досадою махнув рукою.— Тільки що вам до цього! Прийшли сюди, мов на спектакль, подивились та й підете. А ми тут...

— Не розумію вас,— мовив Каргат.

— Ну ясно,— знов махнув рукою Слинько.— Звідки вам нас розуміти?

Він відступив на крок. Та, видно, Каргат чимсь здорово дратував його. Знов підійшов до завідувача лабораторій.

— Було тут у нас сьогодні одне начальство, нотації нам вичитувало. Ми, бачите, не робимо, а тільки про те й думаємо, як дезорганізувати виробництво... І маєте: ми таки його дезорганізували. Ну, що ви зробили б, коли б були тим начальством?

— Не можу себе таким начальством уявити,— посміхнувся Каргат.— І до дезорганізації, по-моєму, тут іще дуже далеко. Адже...

До цеху зайшла лаборантка з аркушем паперу в руках. Дівчина поспішала: лише перевівши подих, промовила:

— Я робила аналіз двома способами одночасно. Обидва наслідки збіглись...

Каргат хотів був узяти принесене нею, але Розенберг випередив його: підскочив до дівчини і, вихопивши папірець, вп'явся в нього поглядом.

— Дякую, товаришко Горленко,— сказав Каргат таким тоном, наче просив пробачення за вчинок інженера.— Ви впорались значно швидше, ніж обіцяли. Та ще й подвійний аналіз... Повертайтеся до лабораторії

і пам'ятайте: все, що братимуть тут лаборантки, аналізуватимете ви. Згода?

— Гаразд,— сказала дівчина й вийшла.

Лише кілька секунд розглядав Розенберг папірець. Далі з серцем зіжмакав його і, широко розмахнувшись, кинув на підлогу. Засунув руки в кишені і, намагаючись стримати тремтіння голосу, запропонував Слинькові:

— Отже, Іване Степановичу, давайте негайно переведемо корнюри знову на періодичну. А я зараз подзвоню Каринському. Сьогодні з нашої справи, скажу, знов пшик вийшов — знову замість чистих фракцій даватимемо брак.

Слинько нічого не відповів йому, навіть не глянув на нього. Він усе ще стояв проти Каргата, але дивився на щось у цеху і вже обома руками сіпав себе за вуса.

Каргат так само не дивився на Розенберга. Потирав собі лоб, вкритий дрібними зморшками.

— Може, ввечері,— сказав далі Розенберг,— коли я встигну підрахувати, на скільки збільшити... Тільки хто нам дозволить?

Слинько повернув до нього голову й нараз посміхнувся.

— Ми забули з вами, Давиде Марковичу,— сказав він,— про одинадцятий збірник.

Пригнічений своєю невдачею, Розенберг не зрозумів його.

— Одинадцятий?.. А навіщо він нам?

— Послухайте, товаришу,— звернувся Слинько до Каргата.— Що в критиці ви майстер, це ми на своїй шкурі відчуваємо. А щоб по-справжньому допомогти нам? Ми маємо повний збірник другої фракції, яку треба пустити на повторну дистиляцію. Що, як ми додаватимемо її до того масла, яке зараз іде в корнюри? Допоможе це нам здихатися кубових решток?

Зморшки на лобі Каргата розійшлися.

— Можна додавати й цільне масло,— поволі сказав він.— Але чи багато в тому збірнику домішок?

— Трьох процентів нема,— відповів Розенберг.

— І багато тієї фракції?

— Години на чотири,— вже нетерпляче переступаючи з ноги на ногу, щосекунди озиралось на рятівний збірник, одповів Розенберг.— Це якщо нею одною корнюри завантажувати. А так — нам до вечора вистачить. А ввечері... Ну, одне слово, чи можна довантажувати нею корнюри, поки я підраховуватиму?

— На вашому місці я спробував би,— обережно сказав Каргат.

Але його очі виразно промовляли, що можна, що слід, що цим способом можна розв'язати два завдання: позбутися свого браку і ліквідувати той брак, який з учорашнього дня заповнив цілий збірник. І Розенберг побачив це.

Забувши сказати Каргатові «спасибі», він метнувся до корнюрів.

— І от що,— закінчив Каргат, звертаючись до Слинька.— Хай товариш Розенберг не виходить з цеху, хай очей не спускає з конденсаторів... І хай пришле до мене рисунки й паспорти корнюрів. Я спробую підрахувати... Мені здається, що я зроблю це швидше за нього, бо маю сьогодні вільний час.

УЧЕНЬ СТАВ МАЙСТРОМ

З серцем рвонувши двері контори, Каринський мало не налетів на Васюту, секретаря заводського партколективу. Той, як видно, збирався в цехи. Привітавшись з ним, Каринський рушив був далі, але Васюта схопив його за рукав.

— Стій! Куди летиш?

Каринський вирвав рукав. Проте спинився. Справді, хай і Васюті все стане відомо.

— Ходім до мене — визнаєш.

І, переступаючи через дві приступки, подався до свого кабінету.

Васюта збив свою кубанку набакир і рушив за директором.

Огрядним секретаря заводського партколективу не можна було назвати, і на зріст він не видавався високим. Та коли він ступив на сходи, здалося, ніби сходишки під ним прогинаються: так широко розмахнулись його плечі, такою кремезною була його постать. Одягнений він був у короткий бушлат. З-під кубанки вибивалося чорне волосся. Густі брови круто падали до перенісся, зростаючись там. Під ними поблискували темно-карі очі, що з них майже ніколи не зникала хитринка.

У кабінеті, зірвавши з себе пальто, Каринський схопив телефонну трубку й викликав квартиру Русевича. Звідти відповіли йому не відразу. Це ще більше роздра-

тувало Каринського: він щосекунди крутив ручку телефону. Нарешті гостро заговорив:

— Валентин Модестович?.. Говорить Каринський. Я прошу вас негайно прийти до мене... Так, у заводоуправління... Не через півгодини, а негайно!

Він з силою поклав трубку, пройшовся по своєму невеличкому кабінету, мало не наступаючи Васюті на ноги.

Васюта витягнув уперед губи, наче хотів свиснути. Щоб Каринський так розмовляв з головним інженером, йому не доводилось чути. Але він не свиснув.

— Що з тобою, Сергію Павловичу?

— Ось прийде Русевич — про все дізнаєшся.

— Що ж, почекаємо,— охоче згодився Васюта.

Він так саме роздягнувся й сів за столом, щоб не перешкоджати Каринському вимірювати свій кабінет. Приховавши хитруватий вогник в очах повіками, він насторожено стежив за сердито насупленим обличчям директора.

Хоч не минуло ще й трьох місяців, як Васюта прийшов на завод, він уже добре знав Сергія Павловича. Не важко було йому здогадатися, чому директор розхвилювався. Русевич, звичайно, досвідчений, знаючий інженер. І по-своєму чесний. Та всі звички свої він набув ще до революції й досі не помічає, як заважають вони йому нині. Рано чи пізно комуніст Каринський перестане дивитися на завод очима шановного Валентина Модестовича, бо хоче він значно більшого, аніж той. Конфлікт між ними неминучий. Ну, а неминуче — чим скоріше воно станеться, тим краще. І Васюта останнім часом не пасивно спостерігав назрівання цього конфлікту. Хай тільки почнеться він не з дрібниць, а відразу з головного. І не розхвилюваним, не вибитим з колії мусять бути в цій суперечці Каринський. Йому треба міцно загнuzдати себе, ні на мить не втрачати притаманної йому розсудливості. Не ображати головного інженера, а вимагати від нього,— от яку лінію слід узяти директорів.

Васюта підпер голову рукою й почав:

— Зустрів я сьогодні нашого нового лабораторного зава, коли він на завод ішов. Молодця! Ретельний нібито інженер: не встиг приїхати, а вже вийшов на роботу. Навіть не спізнився.

Каринський не відповів.

Та на Васюту це не вплинуло. Брови його злетіли ще вище, і заговорив він голосніше, примушуючи Каринського слухати себе:

— А яке він на тебе справив враження, Сергію Павловичу? Справді, він такий учений, як ото про нього де-хто гомонів?

— Каргат зараз у дистиляції,— з досадою відказав Каринський.— І не скоро, по-моєму, звідти піде. Якщо тобі хочеться знати, як він працює, можеш прогулятися туди...

— Що ж там сталося?

Каринський двічі пройшовся туди й сюди.

— Я дозволив... Ні, я наказав Розенбергу ще раз повторити отой експеримент.

Васюта не поворухнувся. Тільки очі його зовсім примружились.

— Без Валентина Модестовича? — спитав він.

— Так, без Русевича,— відкарбував Каринський.

— Це на тебе Каргат так вплинув?

Каринський схопив стілець і сів.

— До чого тут Каргат? Каргата я побачив пізніше... Між іншим, чи відомо тобі, хто поширював на заводі оті чутки: Розенберга, мовляв, залишили напризволяще для того, щоб він собі в'язи скрутив?

— Невже Каргат? — зчудовано перепитав Васюта.— Коли ж він устиг?.. Від Слинька днів із десять тому я щось подібне чув... А ти, директоре, зовсім, здається, зашився...

— І подивився б ти,— не слухаючи його, казав далі Каринський,— як цей кабінетний учений (так його Русевич іменує) помчав до дистиляції, тільки-но почав я йому розповідати про Розенберга. А зараз там, мабуть, уже цілий загін лаборанток. Я більше ніж певний — ні він, ні лаборантки не вийдуть з цеху, поки не допоможуть Давидові Марковичу здобути перемогу... Хіба не це ж саме повинен був зробити Русевич ще тоді, коли Розенберг уперше пробував перевести цех на безперервку? А він... Ет!.. А сьогодні ще гірше.

Васюта кивнув сам собі. Так, це — не дрібниця.

— Але ж ти сам тоді...

— Знаю, не на висоті був.

— Не забудь про це, коли Русевич сюди прийде. А то знову почнеш згоджуватися з ним в усьому... Отже,

ти гадаєш, що сьогодні Розенберг з допомогою Каргата...

— Це ми ввечері побачимо.

Каринський якусь хвилину помовчав, розглядаючи щось на підлозі. Потім схопився з стільця й підійшов до Васюти.

— Ти чув про дискусію, яку торік розпочав Каргат?

— Ще б пак!

— Що ти думаєш про неї?

Васюта заспокоєно відкинувся на спинку стільця. Роздратування почало облишати директора.

— А я торік, як тобі відомо, в Горлівці був, з шахтарями працював. Про хімію не думав. А Каргатом — чи ти вже забув? — ти мені в обидва вуха гудів. Але толком так нічого й не сказав... Може, ти хоч зараз коротенько розповіси мені і про нього, і про дискусію? Чому ти так вимагав від об'єднання, щоб його направили до нас?

Каринський знов почав ходити по кабінету.

— Двома словами про це не скажеш.

— А ти трьома скажи.

Каринський підійшов до вікна, глянув на дорогу до селища. Далі присунув стілець до стола, сів проти Васюти.

— Ну, слухай... Минулої весни... Я кінчав Промакадемію і знав, що пошлють мене на хімію, тому й зацікавився цим... Так от, минулої весни в одному з хімічних журналів з'явилася стаття Каргата. Він писав, що тепер, мовляв, коли розруху подолано й робітничий клас нашої країни здійснює п'ятирічний план реконструкції народного господарства, перед хімічною промисловістю постає ряд надзвичайно важливих проблем. Нам треба, доводив Каргат, якнайшвидше розпочати виробництво речовин, про які до революції на наших заводах і думати не наважувались...

— По правді сказати, пропозиція не з оригінальних, — посміхнувся Васюта. — Ми давно вже цим живемо.

— Значить, Каргат думає так, як треба, — заперечив Каринський. — І не тільки думає. Мало поставити питання. Треба й відповідь на нього дати. Так Каргат і зробив: показав на один з шляхів до розв'язання проблеми, що стоїть якраз перед нами. Він знайшов спосіб добувати піридинові основи з кам'яновугільного масла —

спосіб, що його закордонні заводи тримають у секреті. Він наполягав, щоб наша хімічна промисловість запровадила винайдений ним спосіб у себе. Це, доводив він, дасть нашій країні не тільки піридинові основи. Це підведе нас до видобування антрацену, допоможе впоратися з карбоксилами...

— Широко розмахнувся.— В голосі Васюти прозвучала схвальна нотка.

— І сміливо,— вже спокійно, навіть весело додав Каринський.— Але... Каргатові довелося витримати жорстокий бій. Навколо його статті розгорілась дискусія. Та підтримували його тільки такі ж, як він, теоретики — люди, безпосередньо з хімічною промисловістю не зв'язані. І було їх небагато. Лише одна людина, більш-менш обізнана з тим, що діється тепер на наших вуглехімічних заводах, висловила за його пропозицію. Це — професор Орел, консультант нашого об'єднання. Але ж Орел — учитель Каргата. Отже, голос його...— Каринський промовисто розвів руками.— Усі ж практики виступили проти Каргата єдиним фронтом. І от що цікаво, Даниле Максимовичу: ніхто з його противників по суті пропозиції не виступав. З наукового боку Каргатові ніхто нічого не закинув. Його противники посилались не на науку, а на свій багаторічний досвід роботи на заводах, на своє досконале знання нашої техніки. І по-їхньому виходило, що Каргат не на твердому ґрунті стоїть, а змагається з авторами науково-фантастичних романів: ані один, мовляв, з наших заводів запропонованого ним не здійснить. Вони кричали: не на землі Каргат живе, а ширяє десь у позахмарному просторі. Адже за кордоном, доводили вони, оці самі піридинові основи виробляють заводи з високорозвиненою технікою,— куди ж тут нам з нашою відсталістю, з нашим невмінням культурно працювати?

— Так, так,— сердито гмукнув Васюта.— Не з нашим, мовляв, хистом соціалізм будувати. А на захід оглядаєшся, так шапку тримай у руках та кланяйся понижче... Не з таких ми!

— Правильно, по-своєму зробимо. Хто так говорить,— нам ясно... Були, проте, в Каргата і вдумливіші опоненти. Вони його пропозиції не відкладали. Міркували вони приблизно так: Каргат поспішає, але це законно, бо наука й повинна бути попереду. Інакше — яка ж вона наука? Але про промислове виробництво піридинів

та інших речовин того ж порядку говорити ще ранувато. От наприкінці цієї п'ятирічки або ж у наступній, коли наші заводи будуть реконструйовані, а наші робітники й інженери повністю опанують передову техніку,— от тоді слід заходитися й коло нових речовин... Каргат і з цим не помирився. Він запально доводив, що піридини можливі за сучасних умов. Він виніс дискусію з наукових журналів на сторінки газет... Але ж — ти розумієш! — на одному боці досвідчені інженери, а на другому молодий учений, що не знає навіть, чим пахтить повітря хоч би й на нашому, приміром, заводі. От і скажи: чи легко було широкій громадськості приєднатися до Каргата, хай хоч які привабливі перспективи він змальовував?

Васюта підморгнув:

— Сам тільки Сергій Павлович Каринський приєднався до нього.

— Не зовсім так.— Каринський удав, що не помічає іронії співбесідника.— Рік тому, під час цієї дискусії, я ще не розбирався в хімії вугілля, не знав цього виробництва. І, зрозуміло, більше вірив тим, хто радив Каргатові почекати нової п'ятирічки... хоч і шкода мені було, що ми не в силі вже тепер здійснити його пропозицію. Ще тоді вона здорово мене захоплювала... Та от уже півроку скоро, як я тут. Погано чи добре, а я вже розбираюсь у тому, що на заводі робиться. Нещодавно я знов перечитав торішні виступи Каргата. І чим більше тепер замислююсь над ними, тим ясніше мені стає: перш ніж залеречувати Каргатові, його опонентам, а надто таким, що працюють на заводах, слід було б провести бодай один дослід у промислових умовах, перевірити його доводи заводською апаратурою... От чому, коли в об'єднанні мені раптом запропонували Каргата, я ні на секунду не завагався...

Каринський помовчав і рішуче закінчив:

— Перший радянський піридин повинен з'явитися на нашому заводі...— І засоромлено додав:— Коли б ти тільки знав, як мені цього хочеться...

Його погляд прикипів до Васюти.

Лице Васюти стало серйозним. Густі брови нависли над очима.

— Угу...— поволі промовив він по тривалій паузі.— Ростеш, директоре, ростеш... От тільки...

У двері постукали.

До кабінету ввійшов Русевич. Він, видно, дуже поспішав, бо ледве переводив подих. Спинився коло дверей, витяг хустинку, довго витирав лоб та шию. Одначе на Каринського й Васюту поглядав так, ніби все було в порядку. Віддихавшись і сховавши хустинку, він спитав:

— Я вам потрібен, Сергію Павловичу?

Каринський підвівся і, заклавши руки за спину, знову пройшовся з кутка в куток. Нараз закусив губу.

— От тільки,— закінчуючи почате кілька секунд тому, сказав Васюта,— у кожній справі спершу треба сім разів одміряти...

Каринський зрозумів його пораду. І коли заговорив до Русевича, голос його прозвучав майже спокійно:

— З Ганною Іванівною щось серйозне?

Валентин Модестович схилив голову.

— Вона несподівано відчула себе зовсім зле,— схвильовано почав він.— А лікар кудись запропав. Мені довелося шукати його по всіх усюдах. Ледве знайшов... І мусив же я пересвідчитися, що він зробить усе належає.

— Що сказав лікар?

— А що путне може сказати наш ескулап? Йому більше підходить інше наймення — коновал. Ганна Іванівна ледве притомна, от-от втратить свідомість, а він: звичайний грип, нічого небезпечного. Не знаю, чи покинули б ви свою дружину на такого... Кілька хвилин тому Ганні Іванівні трохи покращало, і я, як бачите...

— Дивно,— тим же стриманим голосом перебив Русевича Каринський.— Ніколи мені не доводилось чути такого про нашого старенького лікаря. Навпаки... Отже, лікар певний, що Ганні Іванівні ніщо не загрожує? Чи можете ви доповісти нам, як у нас з завтрашнім днем?

Валентин Модестович знову поліз до кишені по хустинку, ще раз старанно витер лице.

— Гадаю, все буде в порядку.— Він начебто впорався зі своїм хвилюванням і заговорив діловим тоном.— Можливо, не зранку почнемо навантажувати цистерни, а десь у другій половині дня. Ви ж знаєте, дистиляція у нас знов усе застопорила.

— І зробити там нічого не можна?

— А все ж зроблено.

Каринський спинився проти головного інженера.

— Зроблено? Поставити корнюр на промивання, ні про що більше не подумати, побігти з заводу,— це, по вашому, зроблено?

Каринський аж хруснув пальцями. Але Васюта, значущо кахикнувши, знову стримав його.

— Гаразд,— спокійно мовив директор.— Ми ще повернемось до цієї теми. А зараз мене цікавить от що. Цікавить і дивує. Ви запевняли, Валентине Модестовичу, що устаткування нашого дистиляційного цеху не пристосоване до безперервки.

Русевич відчув себе певніше.

— Так, запевняв. І запевнятиму далі.

— Навіть так?

— А хіба за ту годину, що мене не було на заводі, дистиляція змінилася?

Директор ще раз пройшовся по кабінету і спинився проти Васюти. Стримуватися далі було над його сили. Хоч і звертався він до секретаря партколективу, всі слова його адресувалися головному інженерові.

— Розумієш, Даниле Максимовичу, чверть години тому я почув зовсім інше. Ну, припустимо, Розенберг і Слинько фантазери, хоч повірити в це трудно. Але до їх тверджень пристала людина, що, як виявляється, саме дистиляційну апаратуру знає непогано і добре розбирається в системах комунікації. Щоправда, для Валентина Модестовича ця людина чомусь не авторитетна. Так от — людина та з усією відповідальністю заявила мені, що всі лінії комунікації в нашому дистиляційному цеху розраховані саме на безперервку.— Каринський нарешті повернувся до Русевича.— Чим же все-таки пояснити, Валентине Модестовичу, таку розбіжність думок Каргата з вашими?

— Ах, Каргат...

Русевич навіть засміявся. Він розстібнув пальто, присунув стілець, вигідно розсівся на ньому.

— І тут він уже встиг...— Русевич перейшов на повчальний тон.— Як і ви, Сергію Павловичу, я вірю, наш новий завідувач лабораторій непогано знає технологію геть усіх процесів на такому заводі, як наш, але в теорії. В теорії,— повторюю я... Відомі йому, мабуть, і дані наших приладів. Але з першого погляду розібратися в комунікаційній мережі, та ще такому новакові, як Микола Дмитрович... У ній же сам чорт поламає собі ноги! До того ж ви, Сергію Павловичу, зрозуміли мене не

точно. Я ніколи не запевняв, що нашу дистиляцію будували з розрахунком лише на періодичний спосіб. Я знаю, що монтували її для способу безперервного. Ще більше, в 1915-му році, коли завод пускали, і в 1922-му, коли завод відбудовували, були спроби запровадити безперервку. Одначе всі ці спроби закінчились тим же, що й експерименти Розенберга. Давид Маркович зайвий раз потвердив, що було відомо ще п'ятнадцять років тому. А саме: монтаж комунікаційної мережі в дистиляції має якусь ваду, і ця вада не дає корнюрам видавати чисті фракції при безперервці... Ну, а що цехова комунікація має якусь ваду,— цього ваш Каргат помітити не міг, хай у нього хоч яка премудра голова.

П'ять місяців спільної роботи — цього цілком досить для того, щоб розкусити всяку людину, навчитися впливати на неї. Головний інженер знав: що авторитетнішим тоном розмовляє він з директором, то швидше той стає поміркованим. Щоправда, цього разу похмурість не зійшла з обличчя Каринського, але заперечень він уже не знайшов.

Зате заворушився Васюта. Він закурив, видихнув хмару диму й неголосно спитав:

— А скажіть, Валентине Модестовичу...

— Прошу,— чемно повернувся той до Васюти.

З цим впоратися буде зовсім легко: секретар партколективу на техніці розуміється ще менше, ніж директор.

— Скажіть, чому ви, головний інженер, так і не поцікавились, де ж саме допустились помилки монтажники п'ятнадцять років тому? Чому ви досі нічого не зробили, щоб усунути її?

На це Русевич мав готову відповідь. Тим же тоном, яким допіру повчав директора, він промовив:

— Ви прийшли до нас, товаришу Васюта, якраз перед першими експериментами Розенберга.

— Шкода,— буркнув той.

Русевич чемно почекав, чи не додасть чого Васюта. Але той мовчав.

— Так от...— казав головний інженер далі — Ці експерименти якраз і переконали нас остаточно, що з комунікацією і, можливо, з конденсаторами в нашій дистиляції не все в порядку. На той час, як вам відомо, питання про докорінну реконструкцію нашого заводу в принципі вже було розв'язане. Ми навіть знали, що незабаром дістанемо два нові корнюри. Коли будемо вста-

новлювати їх, доведеться перемонтувати чи не всю цехову комунікацію, а можливо, частину міжцехової. Тоді й виправимо помилку колишніх монтажників. А зараз... Ну, скажіть самі, хіба варт витратити кошти й сили на те, що вже цього літа все одно буде зруйноване?

— Нічого не скажеш, резонно,— кинув Васюта і сховався за димом.

Русевич усмішливо (все, зрештою, обернулось на малий дощ з великої хмари) глянув на нього, на Каринського.

— Чому це вас, товариші, раптом так занепокоїв наш дистиляційний цех?

Каринський кинув йому через плече:

— Тому що завтра ми можемо сісти маком. Ви от згодні з цим примиритися, а я не можу й не хочу... Я розпорядився півгодини тому перевести дистиляцію на безперервку.

— Що-о?

Русевич ледве вимовив це коротке слово. Він приголомшено заплющив очі, руки його безсило повисли між колінами. Директор почав свавільничати?.. Мало того, що це свавільство знову зірве так довго налагоджуваний процес роботи на всьому заводі! Щоб колишній вальцювальник, п'ятимісячний директор отак знехтував головним інженером з двадцятирічним стажем, відчув себе вправі втручатися в його галузь — ні, навіть припущення таке було неймовірне!

— На безперервку? Дистиляцію? — нарешті знайшов трохи голосу Русевич.— Та як же ви... та хіба ж ви не знаєте, чим це закінчиться?

— Я знаю все,— різко обірвав його Каринський.

Якусь хвилину Русевич спантеличено кліпав очима. Скільки неприємностей протягом якихось двох годин! Чи не забагато це для однієї людини? А головне — Каринський відчув у себе за спиною крила. Що за клопітне, тривожне буде відтепер у Русевича життя! Він уже з власного досвіду знав, що трапляється, коли більшовик з учня стає майстром...

Усе ж таки Валентин Модестович зібрався з силами. Стріпнув головою, мовив весело:

— Вітаю вас, Сергію Павловичу.— І додав з одвертою насмішкою:— Я певний, у вас вистачить мужності визнати свою провину, якщо завтра кількість зіпсованої фракції в наших збірниках помітно збільшиться.

— У мене вистачить мужності на значніше,— відповів Каринський.— Якщо Розенбергу і цього разу не поталанить, то за це я з вас спитаю. Допомогати Розенбергу всім — от який ваш обов'язок сьогодні. А о шостій годині вечора відбудеться технічна нарада в справі камер для сублимації. Ясно?

Русевич сторопів знову.

У кабінеті залунав раптом дрібний стукіт.

Це Васюта підійшов до вікна й гучно затарабанив пальцями по шибці, вибиваючи якогось переможного маршу. Що той марш мав означати,— про те ні Каринському, ні — тим більше — Русевичу ніколи було подумати.

НАДЗВИЧАЙНО ВАЖЛИВА СПРАВА

Лара й Саня вийшли з лабораторії аж о десятій годині вечора. Такого з ними ще не траплялось.

Мало не цілий день Каргат пробув у дистиляційному. До лабораторій він забігав лише для того, щоб поквартити Лару, якій лаборантки чи не щохвилини приносили проби з корнюрів та з усіх конденсаторів. Або на якусь чверть години замикався в своєму закапелку, щоб нашвидкуруч щось підрахувати.

Перед денним гудком він знову прибіг, заклопотано спитав: чи не згодяться троє з лаборанток та один хімік-аналітик повернутися сюди по обіді — підмінити тих, хто працював тут вдень: цей цех, мовляв, не можна лишати без допомоги сьогодні.

Якби підмінити треба було не Лару, Саня пустила б Каргатове прохання повз вуха. А Лара попрацювала сьогодні за двох. І Саня згодилась одразу. Після цього виявилось, що всі дівчата згодні попрацювати ще одну зміну. Коли ж говорити щирю правду, то Саня мимоволі стежила за всіма етапами боротьби в дистиляційному цеху і не могла лишитися спокійною. Разом з Ларою вона мимоволі засмучувалась, коли кількість кубових решток у черговій пробі несподівано збільшувалась, не могла не радіти, коли ця огидна домішка починала зменшуватися. Що далі, то більше хотілося їй замість Лари побігти до цеху, повідомити там усіх про наближення перемоги... Та коли Каргат подякував їй за згоду підмінити Лару, Саня погордливо відвернулася від нього. Зате вона трохи не на смерть посварилася з подру-

гою: під час обіду Лара ні сіло ні впало заявила, що теж повертається до лабораторії; не може вона сидіти вдома, коли в дистиляційному таке робиться.

По обіді до лабораторії повернулось не менше половини дівчат, і це найбільше здивувало Саню. Невже всім так кортить взяти участь у тій боротьбі, що розгорнулася в цеху?

Все ж таки Саня не здалась. Не тільки почуття дружби до Лари заохотило її повернутися до лабораторії. Порахуватися з Каргатом за ранок,— от чого їй кортіло. Саня була певна, що без свідків вона зробить це краще. І дїждавшись хвилини, коли в лабораторії вони залишилися втрьох,— вона, Лара й Каргат,— Саня без передмов почала доводити йому, що жодна з дівчат (а вона перша) ніколи не забуде сьогоднішнього ранку і всі вони ще навчать свого начальника такту і ввічливості.

Каргат дав їй виговоритися, а потім з веселим блиском в очах відказав:

— Хоч і мало я сьогодні був у лабораторіях, але помітив-таки, що ви, товаришко Вовк, умієте працювати. Тому я не вірю, що зараз ви говорите щиро. Сварки між нами не відбудеться. Мені може дошкулити тільки одне ваше нехлюйське ставлення до своїх обов'язків, до хімії. А ви... Невже ви здатні на це?

Що могла відповісти йому Саня? Тим більше, що, похапцем вимовивши це, Каргат подався до цеху. Лише згодом вона сказала, сама не знаючи як — чи то сердито, чи то схвально:

— Чорт... З ним і не посперечаєшся.— Вона оглянулася на двері, за якими давно вже зник Каргат, і кинула нібито йому вслід: — На дружбу набивається? Не вийде!

Роботи дівчатам вистачило на весь вечір — ані хвилини перепочинку. Але ні Лара, ні Саня не відчували втоми: адже тільки три вечірні проби мали ще незначну кількість кубових решток, а далі лаборантки приносили самі чисті фракції.

Кілька разів Саня сама відносила протоколи аналізів до цеху, і там зустрічали її, мов вісницю перемоги. Останній раз вона повернулася звідти з переможним криком:

— Оце я розумію, Ларко! Відчуваєш, що ти комусь потрібна.

— Але Микола Дмитрович тут ні при чому, правда ж? — ніби простодушно спитала Лара.

Саня промовчала.

До шостої вечора Каргат заходив до них часто: успіхи в дистиляційному схвилювали і його.

Потім почалась технічна нарада (Каринський зажадав, щоб Каргат прийшов), і тільки разів зо три пощастило Каргату вирватися на якусь хвилину, щоб побувати в цеху, заглянути до лабораторії. Зате він часто дзвонив дівчатам телефоном і відпустив їх, коли стало ясно, що далі цех може обходитися без їхньої допомоги.

...Заводській молоді десята година вечора ніколи не здавалась пізнім часом. На шляху коло заводу на вулиці селища, за його околицями — всюди тривало життя: то розлягалась пісня, то дзвенів сміх, то чулась тиха розмова. Повсюди можна було наткнутися на групи молоді, помітити полохливу пару. Весна ж не за горами!.. А виспатися — ну, хто ж висипається напровесні?

Сьогодні над шляхом і селищем панував незвичний спокій.

Дівчата йшли мовчки.

Примруживши короткозорі очі, Лара пильно дивилась під ноги, старанно обминаючи все, чого не могла розглядіти. Саня брела за нею, озираючись, придивляючись до зустрічних. Під її ногами часто хлюпала вода в калюжах.

Коли попереду проступили з темряви будинки селища, вона пішла зовсім повільно і знов затягла своєї:

— Засиділись мало не до півночі, а завтра з гудком будь на місці... Не керівник, а експлуататор.

Лара не відповіла. Вона знала, чому Саня знов почала злоститися.

— Чого ж ти мовчиш? — не вгавала Саня. — Чи не сподобався тобі часом отой наглядач?

Лара не образилась.

— Ні, не сподобався, — відповіла вона; а подумавши, додала: — А втім, він зробив те, що давно б уже треба зробити. Брутально зробив. Але що правда, то правда: в лабораторіях ми займалися чим завгодно, тільки не тим, чим слід... Сьогодні ми з тобою вперше по-справжньому попрацювали. Ти ж сама раділа з цього.

Саня сердито хмикнула, але промовила без злості:

— Ти соціал-угодовка. Ти виправдуєш Каргата,

— І не думаю,— заперечила Лара.— Я буду виправдувати його лише тоді, коли він перестане дивитися на нас жаб'ячим поглядом.

Саня раптом пирхнула.

— Ну, на тебе він поглядав зовсім не по-жаб'ячому... То була одна з Саниних дурниць. На них не слід звертати уваги... Та несподівано для себе Лара відчула,— їй чомусь хочеться, щоб було це не лише Саниною вигадкою. Зовсім трішки хочеться... Але ні, Сані треба за це вичитати, і так, щоб вона більше нічого подібного не сміла вигадувати.

А коли Лара обурено повернулась до подруги, з-за рогу будинку, повз який вони проходили, вийшла якась постать і перепинила їм дорогу.

— Це ти, Саню?

То був Гриць Частій, технік ректифікаційного цеху. І Саня вмить забула, про що говорила з Ларою.

Якби ніч була не така темна, навіть короткозора Лара помітила б, як заблищали Санині очі, як уся вона засвітилась радістю. Проте, коли б ніч була ясніша, Саня ніколи не дозволила б своїм почуттям вихопитися назовні. Ну, а голосом своїм вона й зараз володіла бездоганно. Грицеві відповіла так байдуже, немов хвилину тому нікого не виглядала:

— Не тільки я.

— Добрий вечір, Ларо,— спохватився Гриць.— Здається, я ще не бачив тебе сьогодні...— І знову звернувся до Сані, не ждучи Лариної відповіді:— Саню, тебе можна на хвилиночку?

Ну, звичайно ж, можна!

Ні, Саня цього не вимовила. А що істота її так одгукнулася,— Грицеві про це ще рано знати. Стомленим голосом вона сказала інше:

— Так спати хочеться... А хіба що сталося?

Гриць відчув себе непевно, трохи не почав заїкатися.

— Я сказати тобі щось хочу. Надзвичайно важлива справа... Ну, і умовились же ми зустрітися сьогодні. Я навіть заходив до тебе...

Лара, з якою Саня ділилась чи не всім, але нічого не розповідала про свої зустрічі з Грицем, зрозуміла, що за надзвичайно важлива справа у юнака до її подруги. І рушила була далі, щоб залишити Саню з Грицем на самоті.

Але Саня схопила її під руку, притислась до неї.

— Та, здається, умовились,— сказала вона, протяжно зітхаючи.— Я тоді не подумала... Цілий вечір ми сьогодні працювали. І втомилась же я...

Гриць нахилився до неї, намагаючись розглядіти приховане темрявою лице. І воно здалось йому зовсім не таким, яким він бачив його ще вчора, яким мріяв побачити сьогодні. Відступивши на крок, сумно схилив голову.

Саня подумала, що він зараз попрощається. Вона рвучко вихопила свою руку з-під Лариної.

— А втім, якщо на хвилинку...

— На одну-єдину! — з надією в голосі потвердив Гриць.

Саня ще раз протяжно зітхнула. І, немовби все ще вагаючись, спитала в Лари:

— Ти дійдеш додому сама, Лариско?.. Постав чай, якщо й тобі хочеться. А я скоро. Чай ще не закипить...

Стараючись зберегти серйозність, Лара попрощалася з Грицем.

Гриць і Саня мовчки дивились їй услід, аж поки тонкий силует не зник у пільмі, аж поки вони не впевнились, що тепер нікого тут, крім них, нема. Тоді повернулись одне до одного.

— Ну, от...— сказав Гриць, знов бережно схиляючись до Сані.

Дівчина стояла зовсім близько. Простягти тільки руку — і вона опиниться в його обіймах. Та на лиці її блукала невиразна, начебто чужа посмішка. І дивилась Саня кудись убік. Грицеві здалось — це з нього вона посміюється. Знає, що хоче він сказати їй, і загодя глузує з нього.

Юнак не посмів ворухнутися. І всі слова, які він зберігав цілий день, багато слів, схожих на гарячі іскри, враз розсипались, згасли.

— Що ж ти мовчиш? — спитала Саня, і голос її прозвучав похмуро.— Про що ти хотів поговорити зі мною? Що там за така екстрена справа?

Так, вона знущалася з нього — з його нерішучості, з того, що от уже цілий місяць дивиться він на неї закоханими очима, але не наважується сказати їй про своє почуття і не помічає, що давно вже жде вона його освідчення. Чи насмілиться Гриць сьогодні? Ну, чого він такий дурний, чому не бачить, що не терпить їй почути про його любов, відчутти його сильну руку на своєму

плечі. Ну, хай він тільки скаже, хай пригорне її до себе — Саня притулить на мить своє лице до його грудей і вирветься, втече додому, а вночі довго лежатиме з розплющеними очима, сміючись від ніколи ще не званої радості.

Але Гриць мовчав. Він боявся поворухнутися.

Казна-скільки часу минуло, поки він витиснув з себе:

— Слухай, Саню... Давай... Давай трохи пройдемося.

Саня голосно розсміялась. Гриць не зраджував себе: завжди бував з нею отаким недотепою.

Зате на заводі — вона знала — він зовсім інший. В ректифікаційному цеху нема кращого техника, — так говорять усі. Він охоче береться за всяку роботу. А на дозвіллі наполегливо готується до вступу в інститут. Восени збирається стати студентом-заочником.

Те ж саме зробить і Саня. Разом учитимуться, разом стануть інженерами, разом працюватимуть...

— Що ж, давай пройдемося, — згодилась дівчина, і знову тон її став такий, наче однаково їй, чи йти додому, чи стояти тут, чи прогулюватися.

Сані здалось, що Гриць ладен щосили трусонутися їй, можливо, вдарити за глузливі слова... Так йому й треба! Вона завжди знущатиметься! З нею він повинен бути таким, як на заводі, навіть ще рішучішим. Вона хоче цього! І вона цього доможеться...

Не дивлячись на нього, вона рушила до околиці селища. Він мовчки пішов поруч. Ні, на півкроку ззаду.

За селищем степ, оповитий нічною пільмою, дихнув їм в обличчя холодною вогкістю, передвесняними пахощами.

День сьогодні був хмурий і туманний. А зараз туман розвіявся, стало видно тремтливі спалахи далеких вогнів десь за обрієм: там шахти, заводи — там буяє життя... І небо, ще зовсім холодне, чорне, оздобилось незчисленними вогниками зірок, провіщаючи на завтра сонячний день. Десь далеко торохтів поїзд. І негучно шумів завод: його шум був подібний до подихів живої істоти. А під ногами м'яко вгиналась земля, набрякла від розталого снігу, і інколи тихо шаруділа суха торішня трава.

Щоб Гриць забув про її сміх і став певніший себе, Саня заговорила до нього по-товариському:

— Що ти робив сьогодні?

Гриць відповів похмуро:

— Екстрена технічна нарада була.

Сані було однаково, про що розмовляти. Адже з усього, крім мовчанки, можна непомітно перейти на своє — те, що тільки їх двох обходить. І вона перепитала так, немов тема ця захопила її:

— Технічна нарада? Навіть екстрена?.. Про що?

— Про сублимаційні камери... Дуже просте, знаєш, питання, а суперечки тривали близько трьох годин. Одні доводили...

Не можна сказати, що Саня була геть байдужа до таких новин. На цьому заводі почалось її трудове життя, і вона не могла спокійно сприймати те, що на ньому робилось. Іншим разом вона докладно розпитала б Гриця про все, що відбулось на нараді. А сьогодні їй не хотілось, щоб він довго спинявся на цьому. І вона перебила його:

— Невже таки почнемо добудовувати сублимаційний цех?

Гриць же, зрадівши знайденій темі, вже не міг обмежитися короткою відповіддю.

— Виходить, що так... Ти ж знаєш, затримка сталася саме через камери. Хімоб'єднання й досі, бач, не знає, на якому типі спинитися. Боїться помилитися. А завод не допоміг йому в цьому... Каринський і запропонував: хай учасники наради точно скажуть, яка ж камера в наших умовах найдоцільніша. Спинившись на чомусь, ми зможемо вимагати від об'єднання, щоб воно задовольнило нашу постанову й дозволило провадити будівництво далі. Розумієш?

Саня кивнула.

— І що ж вирішили?

— Та кажу ж, — годин зо три посперечались, а потім більшість приєдналась до міркувань, які першим висловив Каргат.

Саня аж спинилась. І тут Каргат!.. Вона рвучко повернулась до Гриця:

— І ти?

Гриць не зрозумів:

— Що я?

— І ти приєднався?

Юнак посміхнувся.

— Ну, мій голос на технараді ще ністілечки не важить. А з Каргатом я згодний. І в цьому — нічого дивного... Каргат на нараді довго мовчав, дуже уважно

прислухався до всього, а потім... Він не те, щоб узяв участь у суперечці, а навально вдерся в неї. І мало не відразу мені все стало ясно.

— Оце так! — вигукнула Саня.— Чистий тобі Юлій Цезар: прийшов, побачив, перемиг... Ну, ми, дівчата, ще туди-сюди. Але невже технічна нарада нікого розумнішого не знайшла?

Вона рвучко пішла вперед.

— А чому ти гадаєш,— спантеличено спитав Гриць,— що тут треба розумнішого шукати? Каргат прекрасно розібрався в питанні. Такий хімік, як він...

— Як можна,— не дала договорити йому Саня,— приставати до міркувань людини, яка ще й не почала працювати на нашому заводі? Ти знаєш Каргата? Чи тобі варт лише глянути на нього, і він перед тобою весь мов на долоні?.. А мені от здається,— мало в ньому нашого.

Саня промовляла так упевнено, що Гриць мимоволі подумав: справді, чи не помилився він щодо Каргата?

— Ти маєш підстави говорити так?

— Ого, ще й які! Побував би ти сьогодні ранком у нас в лабораторії. Він з нами...

Гриць затулив рот, щоб не розсміятися.

Чутки про те, як Каргат знайомився зі своїми помічниками, вже пішли по заводу. Не важко було Грицеві уявити Саніні переживання під час того знайомства. Хоч і здавалось юнакові, що, крім Сані, дівчат на світі більше нема, та не закривав він очей на її свавільство, на те, що хоч і комсомолка вона, та дисциплінованістю похвалитися ще не може. До речі, чутки про ранок у лабораторії також спонукали Гриця придивитися на нараді до нового Саниного начальника, прислухатися до його висловлювань.

Каргат справив на юнака враження людини, яка вміє швидко орієнтуватися, знає, чого їй треба, і вперто простує до своєї мети. Та насамперед це нетерпима людина. А надто до тих, чиї погляди він вважає за нісенітні. І байдуже Каргатові, кому належать ті погляди. Коли Русевич заперечив йому щось, Каргат з убивчою логікою довів, що між тим запереченням і безглуздям можна поставити знак рівності, а потім гостро заявив, що йому дивно чути таке від головного інженера... Та сказати щиро, нетерпимість — не така вже й погана якість. Особливо, коли вона скерована проти тих, кому

буденні дрібниці заступають очі, хто боїться відірватися від них і глянути вперед.

Хоч і побоювався Гриць, що Саня може розсердитись на нього, він спробував розтлумачити їй, що правда зараз не на її боці.

— Технічний відділ Хімооб'єднання,— здалеку почав він,— розробив для нашого заводу кілька типів сублимаційних камер. Зовсім не поганих типів. Можна було б, звичайно, розробити тільки один з них. Коштувало б це набагато дешевше. Але для цього треба вивчити завод. Або доручити цю справу нам. Та повірити в наше уміння дбати про завтрашній день свого заводу Хімооб'єднання не наважується. А не знаючи досконально нашого заводу, в його техвідділі не знають і того, що нам краще... Наш дистиляційний цех, наприклад, досі давав іншим цехам фракцій менше, ніж вони здатні переробити. Зваж на це й скажи...

— Яке це має відношення до Каргата?

— Скажи,— вперто повторив Гриць,— на що орієнтуватися, вибираючи тип камер: на потужність дистиляції чи інших цехів?

Саня глузливо кинула:

— І щоб розв'язати отаку дурницю, треба було скликати технічну нараду?

— Ну, наш завод має ще й інші особливості. Треба було все врахувати, на все зважити... До того, що ти назвала дурницею, треба було ще підійти, складне треба було зробити простим. Спершу питання про камеру скидалося на неймовірно заплутаний алгебраїчний многочлен. Здавалося, спростити його — ну, ніяк не можливо. Казна-скільки часу пішло на те, щоб з усіляких «об'єктивних» причин, міркувань, причіпок почала викристалізовуватися ота дурниця, як ти сказала. Між іншим, отим словесним мотлохом ми заплутали й працівників об'єднання. Не технічна нарада, звичайно, а Русевич... Коли хочеш знати, Каргат чи не найактивніше допомагав нам розплутатися. Послухав він наших інженерів, а потім узяв слово... Виступав Каргат двічі. І після другого виступу...

— Одне слово, розумніший за всіх?

Саня ніяк не хотіла здаватися.

— Не те ти говориш, Саню,— з легким докором відказав їй Гриць.— Каргат більше ніж ми в курсі проблем, що стоять перед сучасною хімією й хімічною про-

мисловістю... Вся вечірня зміна про одне гомоніла: Розенберг довів-таки, що корнюри можуть працювати продуктивніше. Та невідомо, чи домігся б свого Давид Маркович, коли б не Каргат.

— Ну, про це я краще за тебе знаю,— не без гордості заявила Саня.— Сам Каргат не зробив би в дистилляції нічого. Півлабораторії контролювало чи не кожний рух дистилляційників... І попрацювали ж ми! Аж досі в голові гуде...— Вона спохватилась і перейшла на попередній тон.— Але що Каргатові з того? Йому треба себе показати... На нараді, я певна, він кожний зі своїх виступів починав з того, що признавався в палкій любові до робітничого класу, а потім тільки й чути від нього було: я, я, я...

— І не полюбила ж ти свого начальника, Саню,— обережно заперечив Гриць.— Просто-таки ненависть з першого погляду... Проте ти вгадала: один раз він про свої політичні погляди сказав. Русевич закинув йому, що він суто теоретичні розрахунки свої надто високо підносить над конкретною дійсністю. Тоді Каргат кинув з місця: «Мої розрахунки в усіх деталях збігаються з вимогами, що поставить перед кожним із нас п'ятирічний план, що їх поставить перед заводом завтрашній день Радянської країни. А ваша конкретна дійсність вимагає, щоб завод рівнявся на найвідсталіший цех, який навіть із сьогоднішніми завданнями не справляється». Це, знаєш, прямо в око Валентиніві Модестовичу... То як же, по-твоєму: чий це погляди?

Дівчина не відповідала. Але й не розсердилась.

Те, що розповідав Гриць, показувало їй Каргата ще з одного боку. І якщо Гриць так шанобливо ставиться до її начальника, значить, той на це заслуговує. Гриць уміє розбиратися в людях... Та цього все ж таки мало, щоб вона відчула симпатію до Каргата... Та й хіба для розмов про свого завідувача залишалась вона з Грищем?

— Чого ж ти мовчиш? — спитав юнак.— Цікаво, на якому типі камер ти спинилась би. Може, разом з Русевичем зважала б на відсталість дистилляційного?

Саня образилась.

— Невже я така дурна?

— От і збіглись твої думки з Каргатовими! — вдоволено скрикнув Гриць.— А ти ж дивись, знайшлись інженери, які бояться йти в ногу з завтрашньою дистилляцією: нова сублімація, мовляв, одразу ж стане вузьким

нашим місцем, бо розраховано її на теперішню потужність дистиляції. А наш Валентин Модестович найбільше того страшився, що переведення дистиляції на безперервку збільшить розрив між нею й іншими цехами. А втім, трохи згодом второпав, про що йдеться. І почав бити себе кулаком у груди: якщо справді пощастить збільшити продуктивність дистиляції, а в сублимації поставити відповідну камеру, то в нас з'являться всі умови і для ліквідації лишків сировини, і для загального підвищення продуктивності заводу. Сперечатися перестав, а все-таки... «Одне,— сказав,— тривожить мене: чи довго триматиметься дистиляція на сьогоднішньому рівні?» На це непогано відповів йому Васюта: «А це від вас залежить, Валентине Модестовичу. І більше ні від кого».

— Здорово! — вигукнула Саня і спинилась.— Виходить, і наш завод готується вирушати вперед?

І раптом швидко пішла до селища.

Сторопілий від такої несподіванки, юнак ніби прикипів до землі.

— Саню!

— Що?

Вона не спинилась, навіть не оглянулась.

— Але ж я...— Гриць хотів був гукнути їй те, чого не спромігся сказати досі, та знов не вистачило відваги.— Але ж я можу провести тебе...

— Проведи,— байдуже згодилась дівчина.

Юнак понуро пішов поруч. Кілька разів набирав він повні груди повітря й через мить безнадійно видихав його. Розповідь про технічну нараду далеко завела його від того настрою, коли в п'ятні над степом ввижається щастя.

Мовчки підійшли вони до будинку, де жила Саня.

Будинок уже спав. Тільки двоє вікон на третьому поверсі світились. Отже, Лара не спить. А друге вікно... Чи не Каргатова то кімната?

Саня відчинила двері, переступила через поріг. Та Гриць нарешті відважився:

— Так і не поговорив я з тобою сьогодні, Саню...

Дівчина повернулась до нього і з наївністю, яка видавалась занадто вже щирою, спитала:

— Хіба?.. Але ж ти так багато розповідав мені про Каргата. Тепер про свого нового начальника я тільки й думатиму. Навіть уві сні його побачу...

Та цього разу Гриць второпав, що не до Саниних слів йому треба дослухатися... Ноги його самі ступили до неї. Руки самі взяли дівчину за плечі, пригорнули її до його грудей...

Саня не пручалась. Лише коли юнакове лице схилилось до неї, вона тихо мовила:

— Дурний ти, Грицю.

— Ага! — охоче згодився він.

СКЛЯНКА ЧАЮ

Зійшовши на третій поверх, Лара помітила, що двері до кімнати, в якій давно вже ніхто не жив, напіводчинені, і в коридор вихоплюється світло. Дівчина мимоволі зазирнула до тієї кімнати.

Під лампочкою стояв невисокий чоловік, поволі оглядав розкидані по підлозі та стільцях речі і немовби розгублено почузував потилицю. Стояв він спиною до дверей, вдягнений був у простору, не підперезану блузу...

Лише на мить спинилась Лара проти дверей. І саме в цю мить Каргат повернувся. Рушати далі — незручно: Каргат подумає, що занадто цікава лаборантка крадькома підглядає за ним.

Каргат помітив дівчину. Обережно переступаючи через речі, він підійшов до порога. Лару здивувало його лице. Ніщо в ньому не нагадувало того бездушного педанта, яким Каргат показав себе вранці. Тепер це було обличчя людини, яка добре попрацювала й збирається відпочити. І зараз ніхто Каргата красенем не назвав би, але він зовсім не такий потворний, яким видавався вдень...

— А, це ви, товаришко Горленко?— спитав він так, неначе її поява не була несподіванкою.— Добрий вечір!

— Добрий вечір,— не зовсім упевнено відповіла Лара.

— Це дуже добре, що я побачив вас... Щоправда, кілька хвилин тому я дзвонив до дистиляційного, взнав, що все йде як слід. Та мене от що терзає: ви певні, що ваші аналізи й аналізи товаришки Вовк...

Каргат зніяковіло змовк.

Каргат уміє ніяковіти?.. Лара посмілішала.

— Ми працюємо на заводі от уже другий рік і ні разу не чули нарікань.

Каргат полегшено зітхнув:

— Ф-фу... Отже, можна спати спокійно?

— На добраніч.

Лара повернулась, щоб іти. Але Каргат заговорив знову:

— Я знаю, ви втомились сьогодні. Та затримаю я вас лише на хвилину... По-перше,— кому-кому, а вам і товарищі Вовк дистилляційники перш за все мають подякувати. Давид Маркович просив мене переказати це вам... А по-друге,— я хочу просити вашої поради. Розумієте, ніяк не можу дати лад своїй кімнаті. Речі не хочуть ставати на місце.

Було в його голосі щось таке, від чого замішання зовсім облишило дівчину.

— А ви беріть їх по одній і кладіть або ставте куди слід.

Каргат зрозумів натяк і засміявся.

— Он ви яка: б'єте влучніше, ніж ваша подруга... Та, слово честі, ранком мені з вами всіма було легше, ніж з цими мертвими речами. Там я знав, чого мені треба. А тут...

Які чудні ці чоловіки! Протягом якоїсь години можуть, наприклад, ідеально впорядкувати лабораторію, цілий день напружено працювати, допомагаючи цілому цехові, а вдома безпорадно опускають руки перед дрібницею.

Лара підійшла до дверей.

Хоч і була вона короткозора, та хвилини їй вистачило, щоб розібратися в безладді Каргатової кімнати й сказати йому, як би вона розставила тут меблі.

— Справді, так буде добре,— згодився Каргат.— Ні, чудово!—зараз же поправився він.—Ви не тільки хімік-аналітик. Як ви це робите—протягом секунди розв'яжете завдання, над яким я б'юся уже скільки часу? Причому розв'яжете так, ніби мої смаки вам відомі.

Він зосереджено дивився на стоси книжок, що вкривали мало не всю підлогу в його кімнаті, а говорив церемонно, наче поруч нього стояла поважна дама, якій він не наслідуювався глянути в очі.

— Ви й далі не відмовлятимете мені в порадах? А вони будуть мені вкрай потрібні. І дуже скоро... Можливо, я вже завтра почну зловживати вашим добросусідським ставленням до мене. Чи можу я вас просити, Ларисо...

Каргат запитливо глянув на дівчину.

Лара не враз зрозуміла, чого він хоче від неї. Дивно почувала вона себе: її дратував цей церемонний тон, ці штучні компліменти, і водночас не хотілось, щоб Каргат замовк. До того ж доводилося стримувати себе: весь час невідомо чому кортіло посміхнутися.

Несподівано для самої себе відказала, мов задержуватий підліток:

— Малят, яким читають нотації, не звуть по батькові.

І мало не засміялась, побачивши, як Каргат нараз зрадів.

— Значить, Лара? — перепитав він і похапцем, немов боячись, що вона відбере свої слова назад, заговорив далі: — Я хочу просити вас, Ларо, щоб ви допомогли мені де в чому розібратися на заводі. Ви працюєте тут давно — знаєте людей. Перші дні часто, мабуть, траплятиметься, що я не розумітиму чогось такого, про що ви й думати перестали. От і допоможете мені розібратися що там до чого... Згода?

— Постараюсь, — невпевнено мовила Лара. — Але ж тут стільки досвідчених...

— Спасибі, — не дослухав її Каргат, — і не тільки за обіцянку, а й за весь сьогоднішній день. За весь... А тепер прийміть дружню пораду: зараз же лягайте спати. І не проспійте завтра... бо наші добросусідські взаємини враз зіпсуються.

Узявши Ларину руку, Каргат потиснув її.

Одійшовши на кілька кроків, дівчина оглянулась. Каргат стояв на порозі, проводжаючи її поглядом. Чомусь подумалось: самотньо, мабуть, йому зараз на новому місці, в неприбраній кімнаті.

— Хочете чаю? — спитала вона.

А спитавши, здивувалась: і на думці не було в неї запрошувати Каргата!

— Чаю... — замислено повторив Каргат. — Гм.. Склянка гарячого чаю. Це ж непереборна спокуса!

— Он двері нашої кімнати, — просто сказала Лара. ...Через двадцять хвилин до неї постукали. Та коли дівчина запросила ввійти, знову пролунав той же обережний стукіт.

Лара відчинила. За дверима стояв Каргат. Він мовчки, з церемонним поклоном подав дівчині чашку.

Посмішка, яка з'явилась на Лариних губах, згасла.

— Ах, ви он як! — зовсім не гостинно мовила дівчина. — Ну, будь ласка.

Лара схопила була Каргатову чашку. Але той не випустив її.

— Я щось не так зробив?

Лара взяла чайник, знов підійшла до Каргата.

— Держить ваш посуд. І... і добрих сусідів з нас не буде.

Каргат сховав чашку за спину.

— Нічого не розумію.

Лара мимоволі розсміялась: чудно було бачити Каргата не схожим на самого себе. Та відповіла йому не без іронії:

— Я не знала, що вам приємніше пити чай не за столом, а сидячи верхи на стосі книжок.

Аж тепер він побачив стіл, застелений білою скатертиною, а на ньому дві склянки, тарілку з тонко нарізаним хлібом, цукерницю, масло і ще якісь страви. А в очах дівчини не було ні лукавства, ні бажання кокетувати з Каргатом.

Темно-золоте волосся хвилями падало на плечі, кидаючи легку тінь на біде від втоми, ніжно окреслене обличчя. А темно-синя сукня з високим комірцем і довгими рукавами робила Лару вищою, стрункішою й начебто старшою за її дев'ятнадцять літ.

Лара не опустила перед Каргатом погляду, дивилась прямо йому в лице.

Каргат оглянувся на порожній коридор.

— Але ж... незабаром одинадцять. Я гадав...

Очі в Лари знову стали сердитими.

— Про кого ви так погано думаете? Про сусідів? Про мене? Чи про самого себе?

— Пробачте, Ларо...

Каргат рвучко повернувся й мало не побіг до своєї кімнати. Лара знизала плечима: хай як собі хоче... Щільно причинивши двері, вона сіла за стіл і налила собі чаю.

Та не встиг іще цукор розтанути, як у двері знову постукали.

— Прошу! — озвалася дівчина.

До кімнати урочисто ввійшов Каргат. Хвилину тому на ньому була сіра простора блуза. Тепер же його облягав чорний, застебнутий на всі гудзики піджак. Волосся було старанно зачесане. Обличчя начебто застигло.

А тримався він так, ніби аршин проковтнув. В руках Каргата чималенький, акуратно перев'язаний пакунок. Можна було подумати, що він з'явився з офіційним візитом і подарунками до якоїсь дуже високопоставленої особи. Спинився він на порозі й до стола підійшов лише по тому, як Лара показала йому на стілець і мовила:

— Та сідайте ж.

Якийсь час вони мовчки сиділи одне проти одного, і Каргат старався не зустрічатися з Ларою поглядом, хоч та наливала йому чай так, наче допіру нічого не сталося. Сидів Каргат виструнчений, дивився поверх Лариної голови, обома руками тримаючи пакунок.

Нарешті сказав:

— Ще раз прошу дарувати мені, Ларо. Я виріс у маленькому міщанському містечку, а там до таких речей ставились... От мені й здалось, що й тут на те треба зважати... Не буду більше про це,— перебив він самого себе, помітивши, що дівчина хмуриться.— Буду зовсім щирим. За вечір я зголоднів. І приніс, як бачите, свою вечерю з собою. Чи не знайдеться у вас ще однієї тарілки?

— Це вже по-нашому,— відповіла Лара.— А то...

Та однієї тарілки не вистачило. На першу Каргат висипав цілу гору печива, а на другій розіклав стільки бутербродів, що ними можна було б нагодувати принаймні четверо голодних.

— Коли я виїжджав з Харкова,— тим часом пояснював він,— Галина Михайлівна... Це дуже мила бабуся, дружина професора Олександра Івановича Орла. Він дотепер керував моєю працею. Я був у нього за асистента. Та й сюди я приїхав з цілою горою його настанов і порад... Так Галина Михайлівна наготувала мені цілий чемодан усякої їжі. Смертельно образилась би, коли б я відмовився взяти. Вона певна, що я подався чи не в Арктику або до пісків Каракумів. Просто шкода, що не сидить вона за вашим столом... Ну, я й подумав, що, може, ви й ваша подруга допоможете мені впоратися з цим запасом. Ви з подругою так само цілий вечір працювали — теж зголодніли... Словом, ви не захочете образити мене й Галину Михайлівну. Вона так старалась... До речі, де ж ваша подруга?

Лара промовчала: навіщо Каргатові знати, що коли Саня досі не прийшла, то тепер уже не скоро прийде —

не втомить її Гриць Частій своїми розмовами про «надзвичайно важливі справи». А небо зоряне. І довкола повіває весною.

Вона присунула до Каргата чай, цукерницю.

Голова його була схилена, а лампочка висіла низько над столом, і її світло сліпило Лару,— вона неясно бачила обличчя свого співбесідника.

Помалу зав'язалась розмова, зовні байдужа, лише ввічлива. Такими розмовами розганяють нудьгу мало-знайомі люди, що випадково опинилися віч-на-віч.

Каргат і Лара розмовляли про життя в заводському селищі, про місцеві розваги, про кіно, що буває в заводському клубі раз на тиждень, про те, що робилось і робиться в цехах. Не забули про степ і погоду. І хоч спинялись вони на кожній дрібничці докладно, наче набирала вона раптом величезного значення, майже нічого одне одному не сказали. Лише раз розмова стала більш-менш змістовною — коли Лара розповідала про Петушека, посміюючись з його «таємної алхімії»...

І все-таки це безпредметне словесне плетиво, це легке перестрибування з теми на тему захопило їх. Каргат облишив свій церемонний тон і нібито забув, що прийшов сюди випити склянку чаю: чайник давно спорожнів, а він сидів, прислухаючись чи то до того, що розповідає йому ця дівчина з великими сірими очима, чи то до її голосу, невідступно стежачи за кожним її рухом. Або сам розповідав про Харків, про свого чудакуватого професора, про студентів і інститут. І Лара ні разу не згадала, що завтра треба рано вставати. Здавалось їй—і десяти хвилин не минуло відтоді, як налила вона Каргатові першу склянку.

Вони випили весь чай, та їли зовсім мало: гори печива й бутербродів не поменшали.

Зовсім небагато лишилось до півночі, коли Каргат нарешті згадав про свій годинник.

— Як пізно! — гукнув він, схоплюючись.— Треба накрутити мені вуха за те, що ви досі не в ліжку.

Але від стола не відійшов: йому зовсім не хотілося йти звідси. Ларі стало трохи шкода, що зараз Каргат піде,— розмова увалась на найцікавішому місці.

Однаке вона також підвелась.

— На добраніч, Миколо Дмитровичу.

Каргат обережно взяв простягнену йому руку.

— Добраніч, Ларо...

Схилив голову, і нараз дівчина відчула, що до її руки ледве чутно доторкуються його губи.

Лара відсахнулась. Та Каргат і не затримував її. Не підводячи голови, він вийшов з кімнати.

Якусь хвилику Лара стояла проти зачинених дверей, дивлячись на них так, ніби Каргат чогось не договорив їй і зараз повернеться. Потім довго оглядала свою руку: все ще відчувала на ній короткий, несміливий дотик його губів. І здивовано питала себе: чому почуває вона себе зараз не так, як завжди?

Потім рішуче ступнула до ліжка, почала стелити його, примушуючи себе ні про що не думати.

Заснула вона, тільки-но голова її торкнулася подушки...

...Саня повернулася о пів на першу. І сторопіла, побачивши на столі гори смачної їжі, дві склянки й порожній чайник. Мало того: Ларині щоки палали, і вона посміхалась чомусь уві сні.

ДОБРЕ ВІДОМІ ІСТИНИ

Третій гудок застав усіх лаборанток на місцях. Розмовляли вони мало не пошепки і раз у раз оглядалися на двері. На всіх уже були халати такої чистоти, наче дівчата перетворились на операційних сестер. Все довкола так само блищало.

Каргат увійшов не сам, а — це було неймовірно! — пропустив уперед Лару й Саню!

...Очевидно, Каргат відчував себе винним у тому, що, засидівшись за чаєм, не дав Ларі як слід виспатися. Тільки-но сам прокинувся й одягся, поспішив до дверей своїх сусідок. І стукав, аж поки не розбудив їх. А поки ті вбирались, приготував чай і почастивав ним обох дівчат.

Саня не знала, що думати. Лара встигла дещо розповісти їй про вчорашній вечір. А Каргат, частуючи їх чаєм, нічим не нагадував того, що було: добродушно вмовляв їх, щоб вони не хапалися, бо час, мовляв, ще є, розповідав анекдот про якогось хіміка — щоправда, зовсім не смішний. І до неї, Сані, звертався так, ніби вона і не пробувала задиратися з ним.

Все-таки Саню не облишала тривожна думка: адже Ларі всього тільки дев'ятнадцять, і занадто вона довір-

лива: запросити такого, як Каргат, до себе в гості — тільки вона на таке здатна. Чи, може, Каргат сам набився. Про що ж вони розмовляли?

Коли, перед виходом, вони лишилися на півхвилини самі, Саня не втерпіла, щоб не застерегти подругу:

— Ох, дивись мені, Ларко...

— Ти про що? — здивувалась та, і вигляд у неї став такий, немов вона справді нічого не розуміла.

Це трохи заспокоїло Саню. Та й Каргат... Він же такий замкнутий, холодний. А втім... Ой Саню, весь час треба тобі бути насторожі.

...Спинившись на порозі, Каргат учорашнім поглядом (от-от причепиться до чогось!) поволі оглянув лабораторію. І відразу його похмуре лице стало вдоволеним. Коли привітався він, голос його вже нікому не нагадав воронячого крикання.

Він пройшов до свого закапелка, щоб зараз же вийти з нього вже в халаті. Люб'язно звернувся до Петушека:

— Ігнацію Карловичу, ви ще не починали розподіляти роботу на сьогодні?

— Ні... я... — не зовсім впевнено почав той.

— От і гаразд, — ще привітніше мовив Каргат. — Ви зробите це через кілька хвилин. Спершу ми проведемо коротеньку нараду. Бо сьогодні, як я бачу, — він широко посміхнувся, — ми вже можемо й поговорити.

Він запросив усіх до дослідної. І коли дівчата посідали, почав:

— Вам, товаришки, треба буде розділитися. Більша частина з вас працюватиме, як і досі, на контроль. Але вже сьогодні ми мусимо розпочати й дослідну роботу.

Саня ніколи не відзначалась терпінням. Не вистачило його й на цей раз. Вона перебила Каргата:

— Що ж ми будемо досліджувати?

Каргат нахилив голову в її бік, та ніхто не сказав би, що він глузує з Сані.

— Зараз поговоримо про це... Як вам відомо, за дослідною лабораторією числиться двоє хіміків-аналітиків та три лаборантки. Це, звичайно, малувато. Але нічого не вдієш: контрольна лабораторія стежить за всіма цехами — обсяг її роботи завжди буде більший, ніж у дослідної. А праця в дослідній матиме дуже мало спільного з тим, що робили ви досі. Вона вивчатиме не те,

що завод уже зробив, а те, що має він робити в найближчому майбутньому.

Він замовк на мить, перевіряючи, як ставляться до його слів дівчата. Та коли не помітно ворожості, яка вчора визирала з кожної пари очей, то не видно в них і цікавості. Немовби байдуже чекали дівчата, що скаже Каргат далі.

— Дозволю собі висловлюватися цілком одверто,— казав він.— Здається мені, що спершу нам, так би мовити, дослідникам, треба завоювати собі право на таку розкіш, як дослідницька праця... У мене створилося враження, що на заводі дуже мало робиться, щоб замінити допотопні засоби й методи виробництва на нові — досконаліші, продуктивніші, дешевші. На жаль, тут чимало людей, які гадають, що думати про майбутнє не їхня справа, а начальства. Отим людям насамперед і треба довести, що дослідницька робота — не розвага. Як бачите, перед нами стоїть нелегке завдання. Та я анітрохи не сумніваюсь, що ми доможемось неабияких наслідків і в лабораторії, і поза її стінами. Було б тільки бажання...

Дехто з дівчат обурився: яке має право цей новак, один тільки день попрацювавши на заводі, закидати керівникам заводу відсталість і відсутність ініціативи?.. Нема до чого сьогодні в лабораторіях причепитися, так він уже до всіх на заводі починає присікуватись!

Каргат розумів: зовсім ще юні вони, ці дівчата, і за кращий вважають саме той завод, на якому працюють. Це непогано, що вони так ображаються за своє підприємство. Вони хочуть, щоб воно було і найпередовішим.

І Каргат сказав:

— Наша країна розпочала соціалістичне будівництво. Чи замислювались ви, які завдання у зв'язку з цим стоять перед кожним з нас? От і спитайте себе: чи виконали ви хоч одне з них? Подумайте і над іншим. Завод наш існує п'ятнадцять років. Та скажіть, які нові речовини почав він випускати? У тім-то й справа, що й сьогодні він випускає тільки те, що випускав у перші дні свого існування. І ніщо тут не змінилось, ні один процес не поліпшено.

Ніхто з дівчат не заперечував. Деякі відвели погляди вбік. Лара замислено схилила голову. Невже Каргат

вчора встиг побачити на заводі більше, ніж вона за два роки?

— Скажімо собі прямо,— говорив Каргат далі,— країна наша змушена довозити ряд найпотрібніших речовин з-за кордону. А цього не було б, якби наш завод і заводи, подібні до нашого, працювали так, як того хочуть партія й уряд. Ну, хоча б так, як дистиляція вчора... Для цього ми повинні розпочати низку досліджень, які дадуть змогу людям, що б'ються над збільшенням продуктивності насамперед у дистиляції, не тільки закріпити вчорашні досягнення, а й дійти нових перемог. Ми повинні показати всім, од директора до чорнороба, шляхи до поліпшення умов і наслідків праці. Без нас ні інженери, ні техніки, ні робітники не зможуть рухатися вперед, іти не навпомацки, не з зав'язаними очима... Водночас нам треба в найкоротший час перевірити всі технологічні процеси на заводі. Без такої перевірки їх не можна вдосконалювати. А головне — час зайнятися новими речовинами, подивитися, чи не може наш завод виробляти хоч деякі з них...

Що це — демагогія чи програма роботи лабораторії? Саня не відривала очей від Каргата — старалась угадати, чи щирий він зараз.

Ні, на демагога він не схожий.

А Каргат, здавалося, забув, що його слухають: не промовляв, а начебто думав уголос:

— Я хотів би запровадити в дослідній лабораторії добровільний принцип роботи. Тому я прошу вас зважити на труднощі, які обов'язково постануть перед дослідниками. Нове ніколи не вилуплюється, мов курча з яйця. Новому доводиться завойовувати собі право на існування. Не тільки працювати, але й завзято боротися за зроблене — от що перед нами... Ще раз кажу: добре подумайте перед тим, як зголошуватися на дослідницьку працю. Дослідна праця — творча праця. Вона забирає всю людину. У восьмигодинний робочий день вона майже ніколи не вкладається... І ще одне треба зарубати собі на носі. Я сказав про добровільність. Це означає, що ви берете на себе зобов'язання працювати по-ударному й дисципліновано. Ніяких потурань нікому. Вчора я сказав вам: я — не криловський кухар-грамотій... Отож думайте. Потім не буде часу ні на жаль, ні на нарікання, ні на дискусії...

Каргат добродушно посміхнувся. Та Саня бачила: посміхаються лише його губи. А очі суворо вдивляються в притихлих дівчат.

— І нарешті кілька слів про контрольну лабораторію... Її робота мало скидатиметься на те, що було досі. До сьогоднішнього дня ви працювали приблизно так: Ігнацій Карлович роздавав вам надіслані з цехів проби й говорив, що з ними треба зробити. Аналізували ви ті проби механічно, бо толком не знали, якою повинна бути аналізована вами речовина, потім здавали протоколи ваших аналізів Ігнацію Карловичу і все подальше вас не обходило. А споживачі продукції нашого заводу — це інші хімзаводи та тваринницькі господарства мало не всього Радянського Союзу, і якість їх роботи визначається насамперед якістю нашої продукції. А остання у великій мірі залежить від того, як глибоко вникає кожна з вас в свої обов'язки. Та хіба ви можете дбати про поліпшення продукції, коли вам навіть її стандарти не відомі? Починаючи з сьогоднішнього дня, Ігнацій Карлович знайомитиме вас з стандартами щоразу, коли даватиме завдання. А ви, будь ласка, занотуйте їх, щоб удруге не доводилось їх вам нагадувати. Крім того, коли ваш аналіз розбігатиметься з стандартом, ви повинні знати, чому так сталося. Ваш прямий обов'язок — вказати цеху на причини браку, визначити, де саме й коли допустилися помилки. Всі ви позакінчували технікуми, дістали там певні знання, але вони й щербатої копійки не варті, якщо ви не вмієте прикладати їх до живого діла... й щодня не поповнюєте свої знання з хімії вугілля. Вірно, я вимагаю од вас багато. Легкого життя вам не обіцяю. Та інакше не можна. Лозунг «П'ятирічку за чотири роки!» повинен стати особистим лозунгом кожної з вас. Без цього своєї мети ми не досягнемо.

Останні слова нагадали дівчатам про те, з чим ішли вони на завод: прагнення до високої кваліфікації, мрії про цікаву роботу, про активну участь у виконанні першої п'ятирічки...

Досі їх бажання лишались тільки бажаннями, це вірно. Та коли щиро признатися, вони дуже мало зробили для їх здійснення. Невже Каргат справді хоче допомагати їм? Тоді навіщо він їх лякає — важкий, мовляв, шлях до перемоги? Хіба у них, дівчат, не стане сил по-

боротися і за кваліфікацію, і за мрії, і за те, щоб стати справжніми хіміками?

Каргат перевів дух і закінчив:

— Ну от, я все сказав... Коли хто з вас чогось не зрозумів, питайте, будь ласка. Коли в кого є якісь міркування — прошу. Було б добре, якби ті, кого приваблює робота в дослідній, думали не більше години-двох.

Відразу ніхто не обізвався. Дівчата нерішуче поглядали то одна на одну, то на Петушека. Той сидів осторонь, байдуже дивився у вікно.

Що більше обдумувала Саня почуте, то ясніше ставало їй: з Каргатом працювати можна. А надто якщо він виконає свої обіцянки. В усякому разі він знає, чого хоче. Отож і вона, Саня, і всі дівчата знатимуть, що їм треба робити, як домагатися, щоб лабораторії стали передовою ділянкою виробництва, щоб увесь завод рушив вперед.

І ще одне. Саня не від того, щоб працювати в дослідній. Та якщо Лара піде в контрольну, то Саня саму її там не залишить. Ні, не подобаються їй оті чаювання пізно ввечері на самоті.

— Мені все ясно. І всім ясно, правда ж, дівчата? Нічого нам сидіти зараз та роздумувати про торішній сніг... Я хочу до дослідної.

Це сказала Лара.

Саня стрепенулась. От і чудово! Та перш ніж заявити про свою солідарність з подругою, вона ще раз пильно подивилась на Каргата. Але той лише коротко кивнув на Ларині слова, навіть не глянув на неї. Ото біс! Прекрасно володіє собою... Чи, може, Санині підозри таки безпідставні?

— Я теж до дослідної,— вголос мовила вона.

Санину заяву Каргат зустрів інакше. В очах його раптом блимнули вдоволені — так, так, саме вдоволені! — вогники. І він сказав:

— Приємно чути.

Що б це означало?

Дівчата почали підводитися. Лише одна з них спитала:

— Як я зрозуміла, товаришу Каргат, ви зобов'язалися бути і вчителем нашим?

— Так,— потвердив Каргат.— Вам це не подобається?

— Навпаки, дуже подобається,— запевнила його дівчина.

Підвівся й Петушек. Байдуже попрямував до столика, де стояли надіслані з цехів проби. Лаборантки зрозуміли цей сигнал: розійшлись по своїх місцях.

ПРАВИЛА ПОВЕДІНКИ

Петушек повернувся до дослідної.

— Миколо Дмитровичу, я хотів би поговорити з вами. Конфіденціально. І зараз же.

На лиці його не було звичної посмішки. І дивився він мимо Каргата.

Каргат сидів з майбутніми дослідницями, перевіряв їх знання. Але почувши ці надміру урочисті інтонації Петушека, підвівся й пішов до перегородки.

Коли двері зачинились, Петушек заговорив ще статечніше, але так, щоб слова його не долинули до лаборанток.

— Дозвольте насамперед запевнити вас, вельмишановний Миколо Дмитровичу, що я зовсім не від того, щоб наші лаборантки вивчили стандарти. Проте вважаю за свій обов'язок попередити вас: з таким же успіхом вони можуть вивчити хронологію Римської імперії або засвоїти агротехніку кокосових пальм. Стандарти не дадуть їм нічого. Абсолютно однаково, як працюватимуть вони — озираючись на стандарти чи не маючи про них уявлення.

— Надзвичайно цікаві міркування,— так само тихо зауважив Каргат.

Петушек розчув сарказм в його голосі. Він нахмурився, поправив окуляри й заговорив ще тихше:

— Та я змушений категорично заперечити проти будь-яких занять з лаборантками. Ви не маєте права так безапеляційно нав'язувати їх мені. Це не відповідає духові й букві угоди між мною і вашою державою. Тим більше, це — безглуздо. Ніяких позитивних наслідків такі заняття не дадуть. Ці дівчата не мають бодай елементарної хімічної освіти. Ви ідеалізуєте їх. Ні на одному заводі за кордоном їх би й дня не тримали. Якщо й можна від них чогось домогтися, то тільки тими методами, що ви їх вжили вчора... Взагалі прошу мати на увазі: я приїхав сюди не для педагогічної роботи. Я вико-

нував і далі виконуватиму лише те, що обумовлено в угоді, про яку я вже згадував.

Петушек знов поправив окуляри: чи не вони часом раптом спотворили Каргата? Він чомусь став таким, яким вийшов учора до лаборанток.

Одначе голосу Каргат не підвищив.

— Ви все сказали?

— Так,— намагаючись не втратити гідності, кивнув Петушек.

— Тоді дозвольте мені дещо сказати,— твердо почав Каргат.— Мені вже відомий ваш договір з нами. За ним ви зобов'язалися керувати контрольною лабораторією...

— Так, керувати. Але...

— Я вас не перебивав, Ігнацію Карловичу, і прошу вислухати мене з тією ж увагою, з якою слухав вас я. Мене не цікавить, як ви розумієте слово «керувати». Вам доведеться засвоїти наше розуміння цього слова.

Петушек блимнув на Каргата окулярами.

— Я понад десять років працюю на хімічних заводах. Мені доводилось керувати лабораторіями в багато разів кращими, ніж ця. Смію запевнити вас — я чудово розумію, що таке керівництво.

Немов для того, щоб не схопити Петушека за петельки, Каргат сховав руки за спину. Але й тепер він не дозволив собі підвищити голос. Та промовляв, наче одрбуючи слово від слова:

— На ваш превеликий жаль, трапилось так, що вам довелося змінити ваші прекрасні лабораторії на ці. Криза, що почалась минулого року в капіталістичних країнах, в тому числі й у вашій, припинила роботу чи не в усіх отих «кращих» лабораторіях. Отож, будь ласка, сумлінно виконуйте вимоги, які ставлять до вас оці далекі від вашого ідеалу лабораторії. Не забувайте, що ви згодились керувати дівчатами, батьки яких всього тільки дванадцять років тому здобули можливість давати своїм дітям освіту. Так, дівчата ці дуже мало знають, ще не вміють працювати. Та це не дає вам права зневажати їх. Ви тут для того, щоб вони перейняли у вас і знання, і вміння працювати. Тому сумлінно вчіть наших лаборанток. Запевняю вас, вони дуже скоро стануть гідними пошани. Навіть вашої.

— Ну, знаєте...— презирливо кинув був Петушек.

— Залиште своє презирство при собі! Та кожну мить згадуйте, за що вам тут гроші платять... Я бачу, ви ще не навчилися нашої мови. Тому я змушений звертатися до вас вашою мовою — мовою грошей... Наша держава платить не за те, що ви вмієте аналізувати продукти кам'яновугільної смоли, а за те, що ви маєте ділитися з нами вашим досвідом. А що робите ви? Досі ви з ранку до другої години дня прогулювались по цих кімнатах та лише інколи коротко казали, як зробити те або інше. Цього досить у вас, у Чехії, бо там лаборантами працюють люди з вищою освітою. А ми перепродукції інтелігенції не маємо. Ми певні: і з дівчат з середньою освітою можуть вийти відмінні працівники лабораторії. І вийдуть! Далі. Коли грапляється якась складна робота, яку ніхто, крім вас, виконати не може, то ви ховаєтесь з нею — боїтесь, що наші дівчата переймуть од вас методику праці. І це тоді, як ви мусите навчити їх. Мусите! Відтепер ви працюватимете разом з ними. Більше того, всі лаборантки по черзі будуть вашими асистентками. Цю чергу я встановлю сьогодні ж. І ні одне запитання лаборанток ви не залишите без відповіді...

Вчора, спостерігаючи, як рішуче й безцеремонно Каргат наводив лад у лабораторіях, Петушек одверто сміявся з дівчат: як на нього, то вони заслужили, щоб з ними й не так поводитись. Але сьогодні, на собі відчувши Каргатів натиск, він мимоволі відступив на крок. Хоч і стримував себе новий завідувач лабораторій, та кожне слово його скидалось на ляпас.

— Я знаю свої права,— все-таки заперечив Петушек.— Я робитиму лише те, що сам визнаю за потрібне.

— Ні, ви робитимете те, чого зажадають від вас лабораторії й завод,— ще рішучіше заявив Каргат.— А через те, що пильнувати інтереси заводу та його лабораторії у цих стінах доручено мені, то ви будете робити те, що я визнаю за потрібне... Гадаю, що розмов з цього приводу між нами більше не буде. Я прошу вас повернутися до контрольної.

Губи в Петушека погордливо викривились. Він спробував розсміятися.

— Гаразд. Тут розмовляти я з вами більше не буду. Я провадитиму свої розмови в іншому місці.

— Не знаю, чи матимете ви з цього приємність.— В голосі Каргата прозвучала погроза.— Коли мене в тому іншому місці питають про вашу роботу, я повто-

рю те, що сказав зараз вам. Не думаю, що ви хоч два тижні після того пробудете на нашому заводі. А можливо, і в Радянському Союзі. Жодний завод, жодна лабораторія не візьме вас до себе, бо те, чим ви тут досі займались, на наш погляд,— не робота.

Петушек зробив такий рух головою, наче ковтнув щось, не прожувавши. Круто повернувся й вийшов з-за перегородки такий же поважний і урочистий, яким і зайшов туди.

Але хоч і швидко пройшов він до контрольної, дівчата в дослідній помітили, що рум'янець на його щоках став не такий рожевий.

Тільки-но Петушек зник, Каргат нібито полагіднішав. Він знав, що його помічник побіжить зараз до Русевича, а то й до Каринського. Але знав і інше: якщо Петушек — справжній хімік, то працюватиме він тут і далі. А ні, то на заводі незабаром і згадувати про нього забудуть.

Нараз задзвонив телефон.

Притиснувши трубку до вуха, Каргат почув голос Каринського:

— Миколо Дмитровичу, чи не могли б ви зараз прийти до мене? Хотілось би продовжити нашу вчорашню розмову. Не забули про неї?

— Ні, не забув,— стримано відповів Каргат.— А прийду... через півгодини можна? У мене тут невідкладна справа.

— Аж через півгодини? — розчаровано перепитав Каринський.— Ну, нічого не вдієш. Чекаю.

За ці півгодини Каргат хотів скласти більш-менш повне уявлення про науковий багаж своїх нових помічників.

Радості та перевірка не дала ніякої. Але й не засмутила Каргата. Технікуми не дали дівчатам того, що мали б дати, проте прищепили їм певні елементи систематичного мислення, такого потрібного для всякої, а найбільше для дослідницької праці. Звичайно, самого цього замало. Все ж, якщо лаборантки працюватимуть із завзяттям, то швидко надолужать те, чого не дали їм школа та дотеперішнє Петушекове керівництво.

В розмові з Петушеком він, Каргат, мав рацію. І з лаборантками контрольної шановному Ігнацію Карловичу доведеться попрацювати куди наполегливіше, ніж йому зараз ввижається. Каргат не дозволить йому відста-

вати од себе. А він неодмінно доможеться, що лаборантки дослідної вже через два тижні знатимуть і вмітимуть стільки, що їм можна буде доручати невеличкі самостійні дослідження.

Ні, дівчата не підведуть лабораторію. Особливо Лара. Ця дівчина має всі дані...

Але чому він так придивляється до неї? Лише тому, що вона — вдумливий хімік-аналітик і враз схоплює кожне його слово? Чи вчора... Ні-ні, то була лише добросусідська зустріч. І старшою в дослідній він зробить Олександрю Вовк, хоч Лара виконувала б обов'язки старшої куди краще, мабуть!

Каргат запропонував своїм помічницям самостійно простудіювати кілька статей про природу й особливості піридинових основ та способи їх добування в лабораторіях. Коли повернеться він од директора, то обговорить з ними прочитане, а потім вони разом з ним складуть план на наступні тижні, розподілять обов'язки...

Виходячи з лабораторій, Каргат зіткнувся в дверях з Петушеком. Був той у пальті — звідкись повертався. Обличчя його знову було рожеве. Він чемно відступив перед Каргатом, даючи йому дорогу. Але окуляри його при цьому переможно блиснули.

Каргат хмикнув: Петушек діяв саме так, як він передбачав.

І наслідки вжитих Петушеком заходів позначились негайно. Не встиг Каргат і на десяток кроків одійти від лабораторій, як почув позад себе:

— Миколо Дмитровичу!

Гукав Русевич. Поважно ступаючи, він наздоганяв Каргата. Лице Валентина Модестовича аж світилося, наче зустріч з завідувачем лабораторій була для нього найприємнішою подією сьогоднішнього дня.

— Доброго ранку, дорогий Миколо Дмитровичу! — ще здалеку почав він, заздальгідь широким жестом простягаючи до Каргата руку. — От ніколи не думав, що ви, — людина, можна сказати, кабінетного плану, — так швидко навчитесь рано прокидатися... Це, коли хочете, неабияке досягнення!

Каргат уже мав підстави з деяким сумнівом ставитися до щирості Русевича. Він коротко відказав:

— Доброго ранку.

Валентин Модестович від того не став менш люб'язним. Він узяв Каргата під руку й заговорив так, немов

зрадів з нагоди висловити своєму новому співробітникові всі свої думки про його вдачу. Але в голосі його раз у раз прохоплювались нотки чи то легкої насмішки, чи то дружнього застереження.

— Така акуратність і ваші здібності,— а про них я можу судити з ваших виступів учора на технічній нараді та по наслідках вашої участі в дослідях у дистиляційному цеху,— дають мені приємну певність, що ви — саме та людина, якої так бракувало нашим лабораторіям. Я ніскільки не сумніваюсь,— контрольна під вашим досвідченим керівництвом працюватиме ідеально, ніколи більше не подаватиме мені тих жахливих аналізів, від яких не тільки в мене волосся на голові ворухилося... Але не подумайте, прошу вас, що я говорю вам компліменти. Я глибоко переконаний, що ви краще, ніж будь-хто інший, організуєте контроль...

Каргат розумів, що означають ці надмірні лестощі. Русевич намагався показати, що вчорашня сутичка між ними не має для нього значення. Існує, мовляв, велика різниця між принципіальними розходженнями й особистими взаєминами — різниця, якої дехто по молодості своїй не помічає. А тим часом перше не повинно відбиватися на другому. І те, для чого він, головний інженер, спинив зараз свого нового підлеглого, аніскільки не викликане бажанням порухатися за вчорашнє.

Мобілізувавши свої дипломатичні здібності, Каргат скромно відповів:

— Ні, я не вважаю це за компліменти. Просто ви в дещо образній формі ставите передо мною певні вимоги. Прошу повірити мені: я докладу всіх сил, щоб виконати їх найсумлінніше. Не тільки контрольна, але й дослідна,— він зробив наголос на цьому слові,— лабораторії працюватимуть на всю, якщо можна так сказати, потужність.

Русевич зовсім розцвів. Він збирався поговорити з Каргатом на досить дражливу тему. А загострювати взаємини з цим надто бистрим на прикре слово молодиком не хотілось. Вчорашній вечір показав, що з Каргатом краще жити в мирі. Тим-то його відповідь обрадувала Русевича. Більше того, вона засвідчила, що новак ставиться до головного інженера з належним пієтетом.

Кілька кроків вони пройшли мовчки.

— Шкода, що мені сьогодні треба їхати до Харкова,— знов почав Валентин Модестович.— Треба було б

показати вам завод, розповісти про нього геть усе. Тут є чимало цікавого для вас, людини кабінетної...

— Я докладу всіх зусиль,— запевнив його Каргат,— щоб ви не згадували так часто про мою кабінетність.

— Дуже приємно,— не помітивши шпичака, кивнув Русевич.— Так я скажу Петрову, щоб він зробив це за мене. Ви вже познайомилися з ним? Це наш завідувач виробництва... І він, і я — ми обидва будемо раді прислужитися вам.

І без паузи, щоб показати Каргатові, як мало важить для нього наступне, задав питання, якого той чекав з самого початку розмови:

— До речі, що трапилось сьогодні між вами і Ігнацієм Карловичем?

— На мою думку, нічого особливого,— в тон йому відповів Каргат.

Валентин Модестович з подивом глянув на нього.

— Чому ж тоді Ігнацій Карлович так образився на вас? І коли б тільки образився... Ігнацій Карлович прибіг до мене обурений. Повірити Ігнацію Карловичу, так ви немовби такий порядок почали запроваджувати в лабораторіях, що він просто працювати там не зможе... Не подумайте тільки, що це — докори. Але Ігнацій Карлович — такий досвідчений спеціаліст...

— Ну, який з нього спеціаліст, я ще не знаю,— сказав Каргат.

— Так нам це відомо! — поважно промовив Русевич.

— От я й дав йому всі можливості якнайповніше виявити свою досвідченість. І він її виявить.

Люб'язність на обличчі Валентина Модестовича стала не такою виразною.

— Дивно... Вас послухати, дорогий Миколо Дмитровичу, так Ігнацій Карлович дякувати вам повинен. Не повірити Ігнацію Карловичу?.. Я знаю його не один день...

Надто ясно було, що Петушекові головний інженер вірить значно більше. Отже, розмовляти з ним ні про що. Все-таки Каргат спробував пояснити:

— Я, звичайно, дуже мало пробув на заводі, щоб мати безпомилкове уявлення про досвідченість Петушека. Але ви весь час стежили за його роботою, навіть керували нею. Значить, все про нього знаєте... Чим же саме Петушек виявив свою досвідченість?

На обличчі Валентина Модестовича лишилося ще менше люб'язності.

— Ну, знаєте... Адже тільки аналіз Ігнація Карловича і можна вірити! Не уявляю, що б ми робили без такого висококваліфікованого спеціаліста.

Каргат і собі перестав дбати про те, щоб голос його звучав лагідно. Він гостро спитав:

— Так що ж ваш Ігнацій Карлович — досвідчений лаборант, та й по всьому? Який же з нього керівник контрольної? Що він зробив для того, щоб можна було вірити усім аналізам? Хіба це не його прямий обов'язок — дбати, щоб лаборантки не помилялись?

— А-а, ви он в якому розрізі,— примирливо перебив його Русевич.— Тоді, звичайно... Одне слово, ви попросили Ігнація Карловича...

— Я зажадав од нього високоякісної роботи всієї лабораторії,— відрубав Каргат.

Валентин Модестович зітхнув. Нічого не скажеш, вимога цього молодика до Петушека небезпідставна. Але ж не в тім справа...

Русевич витяг свою руку з-під ліктя Каргата.

Цей несамовитий молодик таки справді мало зважає на те, що йому кажуть люди з більшим життєвим і виробничим досвідом, не замислюється над тим, до чого можуть привести його слова та вчинки. Хай не Каргат, а Розенберг із Слинком були вчора причиною першої незгоди між ним, головним інженером, і директором, але завідувач лабораторій (може, й не навмисно) підвів під цю прикру незгоду теоретичну, так би мовити, базу. Очевидно, відтепер суперечки з Каринським частішатимуть в міру того, як директор відчуватиме себе щодалі певнішим, незалежнішим. А Каргат, очевидно, охоче допомагатиме йому слухати висловлювання головного інженера як щось таке, до чого треба ставитися тільки критично.

Крім того, з примхи випадку цьому молодикові пощастило допомогти Розенбергу довести правильність його припущень і виручити сьогодні завод. Щоправда, тут лише радіти можна. Та яка тут може бути радість, коли ця подія так боляче позначалась на авторитеті головного інженера!

А вчора на технараді!.. Ні від кого досі Русевичу не доводилось чути стільки образливих натяків, як од Каргата. Цього самовпевненого новака не спинила офіці-

альність і поважність наради. Вживши некрасивої демагогії, не давши нікому як слід розібратися в справі, він повернув усе так, що Русевич змушений був сказати, який тип камер він вважає найдоцільніший — тобто взяв на себе відповідальність за те, за що відповідати повинно Хімоб'єднання. Ще трохи, і головний інженер постав би перед усіма в карикатурному вигляді розгубленого адміністратора.

Що ж, Валентин Модестович хоч і змушений сьогодні їхати до Харкова й відстоювати там те, що нав'язав заводі цей скоростиглий учений, ладний був би пробачити йому вчорашнє: все це, мовляв, запал молодості... ну, і відсутність правильного виховання.

І, нарешті, оця історія з Петушеком...

Чи не забагато для однієї доби? А що буде, коли отаке повторюватиметься щодня?

Звичайно, Каргат поставив перед Петушеком, як і вчора перед технічною нарадою, вимоги, проти яких навряд чи заперечиш. Та досі ніхто до Ігнація Карловича з подібними вимогами не підходив: хіба він сам не знає, що й як йому робити? Не врахував Каргат і того, що Петушек як-не-як іноземний спеціаліст з похвальними атестатами видатних хімічних фірм. Для нього гостро поставлені вимоги — найменше образа... Ні, не можна так поводитися з потрібними заводі людьми!

— От бачите,—з погано прихованою погордою сказав Каргат,—ви мовчите. Вам нічого сказати на захист вашого Петушека... Петушек або пристане на мої вимоги, або забереться звідси.

Отже, минула доба — не випадок. Каргат не збирається толерантно ставитися до того, що не подобається йому чи в людях, чи на заводі. Він належить, видно, до тієї категорії індивідуумів, які визнають лише те, у віщо самі вірять. Не дуже симпатична категорія... Людина з такою фанатичною вдачею та ще з причепливою ідеєю хоч кому завдасть клопоту.

І не тільки клопоту...

Але все це зрештою, не таке вже й страшне, яким ввижається з першого погляду. Трохи герпіння, рівне поводження, спокій — от що тут потрібне. І не таких норовистих молодиків Валентин Модестович угамовував. Прибере й цього до рук, зробить з нього тактовного й культурного інженера і — тягтиме він той віз, у який його запряжуть.

Люб'язність ще не зовсім облишила Русевича, коли він мовив:

— Справді, я нічого не заперечу по суті ваших вимог до Ігнація Карловича. Але... Насамперед я попрошу поставитися до моїх слів, як до дружньої поради людини, що довше за вас жила на світі й краще знає життя... Голе право — ну, хіба його досить? Правом треба тактовно користуватися. У стосунках між людьми потрібна ще й ввічливість. Французи кажуть: «Ввічливість винайдено для того, щоб зробити людські взаємини прекрасними».

Каргат недбало хитнув головою:

— Щодо тактовності, то я не погрішив проти неї. Я не сказав Петушекові жодного образливого слова. Менш за все я хочу з ним сваритися. Та, на жаль, не форма, а саме зміст моїх вимог здався йому неприйнятним.

Русевич міцно стулив губи. Важкувато з цим молодиком зберігати рівновагу. За слова йому, щоправда, нічого не закинеш, але тон — тон чого вартий! Так і чуеш: без вашого батька знаю, що мені робити.

Та й тепер Валентин Модестович переборов себе і звернувся до Каргата по-товариському:

— Вчора на технарадї я мав нагоду спостерігати, в якій формі ви висловлюєте свої погляди... Ви були в дискусійному запалі, хай так. Але культурна людина завжди стежить за собою, ніколи не втрачає почуття міри й не дозволяє собі некоректних слів... Знов-таки — це не догана. Ви доросла людина. Я не думаю, щоб вас треба було вчити елементарних правил ввічливості. Я кажу це тільки тому, що ваша поведінка вчора багато дечого показала мені. Легко уявити, як ви розмовляли з Ігнацієм Карловичем, коли він спробував заперечити проти ваших вимог... Я вважаю, що Ігнацій Карлович мав підстави скаржитися на вас і просити мене, щоб я захистив його від вашої... м-м... нетолерантності.

Занадто урочиста промова Русевича почала дратувати Каргата. Правила поведінки, чийсь дрібні образи, удавана дружність — чого з допомогою отакого арсеналу чеснот хоче домогтися від нього головний інженер? І невже він має стільки вільного часу — витрачає його на нікчемні розмови!

— Про що ми говоримо? — вже не приховуючи досади, спитав Каргат.— Про мої вимоги до Петушека чи про мої манери?

Валентин Модестович, вірний своєму рішенню не звертати уваги на притаманні зеленій молодості вихватки і щоразу подавати наочний приклад гречності цьому нетактовному франтові, відповів з підкресленою лагідністю:

— В даний момент — про вашу поведінку. Поговоримо про неї сьогодні з тим, щоб більше до цієї теми ніколи не повертатися... Любий Миколо Дмитровичу! Я надзвичайно заінтересований у тому, щоб ви домоглись блискучих результатів у роботі лабораторій. А для цього вам перш за все потрібні відповідні умови. В Харкові, в своїй інститутській лабораторії, ви сиділи між чотирьох стін, і, крім пристойного обладнання, вам нічого не було потрібно. А тут завод. Замкнутися в чотирьох стінах вам не пощастить. Та, коли судити по вчорашньому дню, ви й не шукаєте самоти. Отже, вам мало не на кожному кроці доведеться стикатися з людьми. І якщо ви не зумієте знайти дружній контакт з ними, то навряд чи задовольнить вас тоді і найкраще обладнання лабораторій... З міркувань виключно товариських я раджу вам продумати свою поведінку... Щодо мене особисто, то мені зовсім байдуже, як ви ставитиметесь до мене. Не це визначатиме моє ставлення до вас, як до працівника. Але інші, розізлившись на вас, почнуть інтригувати, встромляти вам палки в колеса — постараються зробити все, щоб ваше перебування тут стало для вас нестерпним...

Можливо, коли б це говорив не Русевич, Каргат замислився б над почутим. Тим більше, що він і сам розумів: від правильних взаємин з тутешнім народом багато що залежатиме в його роботі.

Але Русевич уже в першій розмові з Каргатом допустився кількох скептичних натяків на його торішні виступи в пресі. Саме це й спонукало тоді Каргата замкнутися в собі, враз відбило охоту ділитися своїми планами з головним інженером. А вчора на технічній нараді, коли справа з сублімаційними камерами стала вже ясною, Русевич усе ще нагромаджував купи дрібниць, які, на його думку, доводили, що всю відповідальність за новозбудований цех повинно нести Хімоб'єднання, і знов допустився ехидних висловів на адресу Каргата:

наша наука, мовляв, це одне, а виробнича практика — зовсім інше. Після цього Каргат узяв слово вдруге. Не важко було довести, що головний інженер в даному разі з-за дерев не бачить лісу, а наука саме для того й існує, щоб людина могла вгледіти те, що лежить на якійсь віддалі від її носа.

І Русевич, сам не вмючи додержувати елементарної тактовності, сміє робити йому зауваження!

Дуже кортіло Каргатові сказати щось подібне до висловленого ним на вчорашній нараді. Та він промовчав. Хай головний інженер говорить що завгодно і скільки хоче. Він, Каргат, пустить ці теревені повз вуха, постається забути їх якнайшвидше.

— Чи зрозуміли ви мене? — тим часом повагом промовляв Валентин Модестович.— Ще раз повторюю: я певний, з вас вийде непоганий інженер, і я дуже хочу, щоб це сталося якнайшвидше. Повірте, це — єдиний мотив, що примусив мене дискретно поговорити з вами на цю неприємну тему.

Вони вийшли за ворота заводу й спинилися серед шляху, що пролягав між прохідною та заводоуправлінням. Каргат доторкнувся рукою до козирка кепки й мовив:

— Я дуже вдячний вам, Валентине Модестовичу, за поради...

Русевич недовірливо зиркнув на нього.

— Ну, що ви, що ви, Миколо Дмитровичу! — поблажливо сказав він.— Будемо вважати вашу сутичку з Ігнацієм Карловичем за прикре непорозуміння. Надалі ви будете з ним обережніші і, перш ніж вимагатимете чогось від Ігнація Карловича, завжди радитиметесь зі мною.

Каргат рвучко повернувся до Русевича... і церемонно вклонився.

— Даруйте мені, Валентине Модестовичу, що перебиваю вас. Два слова...

— Прошу, Миколо Дмитровичу.

— Ви — головний інженер заводу. Отже, я повинен виконувати ваші прохання й коритися вашим наказам. Так я й робитиму... Але внутрішнє життя лабораторій — це моя компетенція. Я відповідаю перед вами за наслідки їх роботи, а не за методи... Вашого прохання про Петушека я не виконаю.

Русевич спантеличено закліпав очима.

— Сьогодні лабораторії почали працювати інакше,— говорив далі Каргат,— ніж досі. І не вони до Петушека, а хай Петушек до них пристосовується. На цьому дозвольте мені попрощатися й побажати вам успіхів у Харкові. Я з приємністю порозмовляв би з вами ще, але на мене давно вже чекає Сергій Павлович.

Каргат ще раз уклонився і попрямував до ганку заводууправління.

Якусь хвилику Валентин Модестович дивився йому вслід. Виходить, він, головний інженер, говорив зараз на вітер. Валентина Модестовича пройняла злість. Він розтулив був рота, щоб вилаятися, але Каргат уже зник за дверима.

Валентин Модестович провів рукою по обличчю.

«Нічого, нічого... Нічого, що мороки з ним буде донесхочу. Кінець кінцем я таки приберу його до рук. А мені не пощастить — Ганна з ним упорається. Так чи інакше, а буде він ручний».

ТАЄМНИЦЯ ЗАКОРДОННИХ ЗАВОДІВ

— Зараз буде тут,— сказав Каринський.— Вони вишли з заводу.

Васюта поклав на стіл газету, і собі підійшов до вікна. Побачивши Каргата, який в ту мить вклонявся Русевичу, буркнув:

— Цікаво... Вчора гризлись, а сьогодні китайські церемонії. Виходить, дійшли згоди?

Та Каринський, бачивши все, догадувався, що це за поклони й чому в Русевича такий сторопілий вигляд.

— Ні, не церемонії це,— сказав він.— Каргат, видно, підніс Валентинові Модестовичу якусь нову пілюлю, а гепер пробує трохи позолотити її... Ні, згоди вони так швидко, на жаль, не дійдуть.

— Мирно не житимуть? — спитав Васюта.

— Ти ж бачив учора. Надто різні вони в усьому... Та й зараз — о, подивись на них.

Тепер і Васюта помітив, як самовпевнено Каргат одійшов од Русевича, як мінівся на обличчі головний інженер, як нервово його пальці стиснулися в кулаки.

Помітив Васюта й те, як похмурнішав Каринський, Він легенько штовхнув директора ліктем у бік.

— У старовинному кресалі кременем били по залізу — вискакувала іскра. Так наші предки добували вогонь. Русевич, звичайно, не залізо, Каргат не кремій. І все-таки... Тут інтересна хімія буде — не така, як по заводських приладах. Реакція починається бурхливо. Може, вона й цехи захопить, га? Хіба ти цього не хочеш?

— Не знаю, що дасть нам отой стародавній спосіб добування вогню, — невпевнено промовив Каринський. Васюта посерйознішав.

— А нам з тобою віднині треба жити з нашорошеними ушима й широко розплющеними очима, щоб чогось не прогавити, щоб оцей норовистий коник біг правильною дорогою... Огонь нам потрібний не для того, щоб висадити в повітря завод. Отож вище голову, директоре! Підбери віжки. А то казна-куди заїдеш.

І зовсім суворим став Васюта, коли Каргат увійшов до кабінету. Не встиг ще той привітатися, як Васюта сказав:

— Ми звідси бачили, як ви з головним інженером розмовляли.

Каргат знизав плечем:

— А це ми з Валентином Модестовичем намагались зробити наші взаємини прекрасними.

— Прекрасними? — похмуро перепитав Васюта. — Ну, знаєте... Ви що — завжди отак з ним будете?

Каргат відповів:

— Ні. Тільки в тих випадках, коли він говоритиме не зовсім розумні речі.

Васюті це сподобалось. Та він ще більше насупився.

— По-вашому, це часто з ним трапляється?

— Не думаю, — відказав Каргат. — Коли б часто, то навряд чи був би він головним інженером.

Кілька секунд вони мовчки дивились один одному в очі.

Цих секунд Васюті було досить, щоб пересвідчитися, — Каргат зараз такий самий, яким був учора на технічній нараді. Це одверта людина. Каргат не боїться в очі сказати співбесідникові, що думає про нього, бо вірить у свою правоту, знає собі ціну. Можливо, він де-що заноситься. Але то ще не гріх.

Брови у Васюти розійшлися, і вже звичайним голо-сом він спитав:

— А самі ви ніколи дурниць не верзете?

— Як не верзу? — засміявся Каргат. — Я нормальна людина. А кожна нормальна людина, бува, говорить не подумавши. Одначе я не протестую й не ображаюсь, якщо мені за це мнуть вуха.

— Навіть коли то буде Валентин Модестович?

— Навіть коли то буде моя лаборантка.

Засміявся й Васюта.

— Ну, подивимось...

Каринський, який усе ще стояв коло вікна, так само перестав хмуритися.

— Мені, Миколо Дмитровичу, — сказав він, підходячи до стола, — дуже хочеться, щоб ви спрацювалися з Валентином Модестовичем. Не думаю, щоб незгоди між вами дали хоч якусь користь вам обом і нашому заводу.

— А то які незгоди, — кинув Васюта.

— Ви маєте рацію, — не відразу відповів Каргат. — Постараюсь встановити між собою й головним інженером нормальні стосунки. Але як визначити норму? Вчорашній день показав, що на деякі питання вуглекислоти та її найближчого майбутнього ми дивимось по-різному. І тут я нічим не поступлюсь. Якщо Валентин Модестович знову заплутається в дрібницях, як це сталося вчора, або раптом почне повторювати мені те, що я чув торік з приводу моїх статей, я... — Почавши войовничо, Каргат раптом закінчив майже миролюбно: — Так, я постараюсь довести йому, що він помиляється.

— В той же спосіб, що вчора? — поцікавився Васюта.

— Або в якийсь інший. Та я не думаю, що ділові й принципіальні суперечки перешкоджатимуть нам у праці. Навпаки.

Каринський кивнув.

— Ну, ділові дискусії — це закономірно. Тільки не плюйте в криницю, Миколо Дмитровичу. Валентин Модестович дуже досвідчений інженер. Його досвід вам ще може в пригоді стати... Але досить про це. Скидайте пальто та сідайте сюди.

За столом всі троє помовчали.

— Отже, поговоримо про наші плани, — заговорив Каринський, — якщо у вас, звичайно, ще не зникло бажання розповісти про них мені й Данилові Максимовичу.

Каргат зазирнув в очі директорові, потім Васюті.

— Бажання не зникло,— поволі почав він.— Мені просто не терпиться познайомити вас з тим, заради чого я сюди приїхав... Але спершу, Сергію Павловичу, як дистиляція? Чи впоралась решта цехів із збільшенням навантаження?

Каринський аж засяв.

— Усе закінчилось щасливо. Через дві години відправимо цистерни.

— А корнюри знов переведені...

— Ні! — скрикнув Каринський — Розенберг і Петров добре проінструктували нову зміну. Від безперервки ми відмовлятися не збираємось. Між іншим, Розенберг і Слинько не знають, як дякувати вам. Я — також. Ви так допомогли нам усім...

— Допоміг? — щиро здивувався Каргат.

— Ще б пак!

Каргат заперечливо хитнув головою.

— Ви знов беретесь за вчорашнє, Сергію Павловичу?.. Спасибі за комплімент. Але я відмовляюсь прийняти його. Те, що я збирався розпочати свою працю сьогодні, а почав її вчора — не заслуга.

Каринський і Васюта переглянулись. По обличчю першого промайнула тінь. А Васюта ледь помітно кивнув, наче стверджуючи якусь свою думку.

— Ви хочете сказати,— спитав він,— що коли б Розенберг мав надійний контроль під час першого свого досліду, то він уже тоді домігся б успіху?

— Не знаю. Але під час другого — безперечно.

Васюта мигцем глянув на Каринського.

— Ти запам'ятаєш це, правда, директоре?

— І не тільки це,— замислено промовив той.— А ви, Миколо Дмитровичу, не скромничайте. Почали ви добре. А добрий початок...

— Я не відкидаю того,— перебив його Каргат,— що я — особливо зацікавлений у тому, щоб дистиляційний цех, а там і весь завод працювали прискореними темпами. Я думаю не про далеке майбутнє і не про літри, а про тонни піридинових основ.

Каринський сів зручніше.

— Правильно, поговоримо про них,— сказав він.— Отже, чого ви хочете?

Васюта підпер голову кулаками, прикипів поглядом до Каргата.

— Хочу я,— стримано почав той,— не так уже й багато... Та доведеться почати з торішньої історії.

— Будь ласка,— разом відповіли Каринський і Васюта.

— Багато всяких міркувань висували проти мене торік наші господарники. Не буду про них згадувати. Але одного забувати не слід. Нікому не було боляче, що наші заводи не виробляють продукції, яка давно вже стала звичайною для заводів закордонних. Не про відставання нашої хімічної промисловості думали мої опоненти, а про те, як би раз назавжди поховати мої пропозиції. Вони не хотіли бачити, що наші заводи можуть виробляти чимало нових речовин... Піридинові основи — далеко не найважливіша з них. Зате найпростіша. Тому з неї і слід почати. Для піридинів не треба ні нової апаратури, ні істотної реорганізації виробничих процесів. Потрібне інше: знання останніх досягнень вуглекімії. А нашим старим виробничникам чомусь здається, що на їх вік стане й того, що вони взнали колись. Таким людям важко щось довести, від нового вони відбрикуються ногами й руками. Можливо, я перебільшую...

— Не думаю, щоб це було велике перебільшення,— вставив Васюта.

Коло губів Каргата прорізалась глибока зморшка.

— Ну, та я не з тих, хто складає зброю після першої поразки. Не вплинуло на моїх противників слово — вплинуть факти... Як добувають піридинові основи за кордоном, нам точно не відомо. Це виробнича таємниця фірм. Ми знаємо лише, що вилучають їх з першої фракції, бо вона аж на п'ять процентів складається з піридинів. Виходячи з цього, я торік і опрацював спосіб їх добування, який давав наслідки не гірші проти закордонних засобів і був не дорожчий. Що сталося з моєю пропозицією, ви знаєте. Але останній рік я не тільки сперечався з нашими консерваторами від хімії,— я працював над удосконаленням свого способу. Я спробував вилучити піридин не з цілокупної фракції, як це робиться на закордонних заводах, а з уже обробленої — із знефеноленої і знефталіненої,— тобто з того, що на цьому заводі є відходом виробництва. І я їх вилучив! Наслідки цієї спроби перевищили всі мої сподівання. По-перше, процент вилучених піридинів такий високий, що можна говорити про цілковите вилучення їх з першої фракції. А по-друге, цей спосіб дає можливість рен-

табельно вилучати піридини і з другої фракції, так само вже обробленої... От що я хочу впровадити в радянську хімічну промисловість. Для цього, власне, я сюди й приїхав.

Васюта не приховував своєї гострої цікавості до розповіді Каргата. Він нетерпляче нахилився вперед і спитав:

— А цей новий спосіб — складний?

— Набагато простіший за перший,— відповів Каргат.— Рядовий робітник розбереться в ньому.

— Непогано,— кинув Васюта.

— По-моєму,— сказав Каргат,— вже одного цього досить, щоб негайно організувати перевірку його в заводських умовах, а далі і впровадити його у виробництво. Коли ж зважити ще на один момент...

— Який?

Каргат вийняв з кишені аркуш паперу, обережно розгорнув і поклав на стіл. Це була сторінка з якогось журналу з надрукованою великою таблицею. Один рядок був підкреслений червоним олівцем.

— Це,— сказав Каргат,— світові ціни на основні хімічні продукти на перше січня цього, тисяча дев'яност тридцятого року. Зважте, що за кордоном тепер страшна економічна криза,— ціни на все дуже впали... Підкреслений рядок — вартість піридинових основ. Як бачите, товарна біржа в Нью-Йорку реєструє від двох тисяч чотирьохсот до двох з половиною тисяч доларів за тону. Берлін дає дві тисячі й двісті в тій же валюті. Лондон наближається до американської ціни. А проти нашої країни стоїть образлива риска: ми піридинових основ ще не виробляємо. А втім...— Каргат помовчав мить.— А втім, тонна цієї речовини може коштувати нам десь коло двох з половиною тисяч карбованців. Карбованців, а не доларів,— ви розумієте?.. І ця цифра — не остаточна. Я вивів її для напівкустарної установки, з якої, на мою думку, нам слід починати. Проект такої установки я вже почав розробляти. Закінчити його — справа двох-трьох тижнів. Коли ж ми матимемо добре обладнаний піридиновий цех...

— Карбованців?— не повірив Васюта.

— Невже карбованців?— слідом за ним перепитав і Каринський.

— Авжеж, карбованців,— потвердив Каргат.— Проте повторюю: це мої попередні, приблизні підрахунки.

Я не знаю тонкощів заводської калькуляції. Вивести точну собівартість — це справа заводських плановиків. Та в усякому разі наша ціна на піридинові основи буде значно нижча порівняно з теперішніми, дуже низькими світовими цінами.

Каринський гордо глянув на Васюту: бачиш, якого сокола здобув я для нашого заводу? Каргат обіцяв куди більше, ніж директор сподівався. Одначе озвався Сергій Павлович стримано:

— Чи не помиляєтесь ви, Миколо Дмитровичу? Адже це... це щось неймовірне.

Каргат розгладив таблицю.

— Мені теж спочатку здавалось, що я десь наплутав. Я кілька разів перевіряв усі свої розрахунки, причому орієнтувався на найнесприятливіші умови. І щоразу виходило те саме... А втім, я зараз викладу суть мого проекту, і ви побачите, що піридин ми матимемо тільки дешевий.

Через двадцять хвилин директорський стіл рясно вкрився клаптиками паперу з похапливо виведеними формулами й нашвидкуруч зробленими рисунками.

У Каринського весело поблискували очі.

Васюта поволі перебирав ті папірці, ще раз перевіряючи, чи правильно він усе розуміє. Він ні разу не перебив Каргата — так ясно той виклав свою ідею й шляхи її здійснення. Справді, суть його проекту була навдивовижу нескладна: не тільки рядовий робітник хімічного заводу, але й людина, яка має туманне уявлення про хімію, могла б розібратися в ньому. Ну, а раз уміє Каргат так ясно викладати свої думки, то зуміє, значить, знайти спільну мову з тими, хто віднині працюватиме поруч з ним.

Каргат поклав олівець.

— От і все. До смішного просто, як бачите. І... що ж ви з приводу цього думаєте, товариші?

Каринський підвівся, пройшовся туди й сюди. Відповідь у нього була готова. Та Каргат сказав більше, ніж він чекав. Перспективи, що раптом розгорнулись перед директором, були такі несподівані, такі захоплюючі, — потрібен був час, щоб охопити їх, упоратися з хвилюванням. І невже цей молодий інженер, що нічого досі, крім інститутської лабораторії, не бачив, жив лише абстракціями, — справді мислить практичніше, вміє дивити-

тися вперед краще, ніж ті поважні інженери з багаторічним досвідом, які торік висміювали його?

— Коли ж буде готовий ваш проект? — тим часом спитав Васюта.

У Каргата й на це була готова відповідь.

— Спершу мені треба точно встановити кількість піридинових основ у тутешніх знефенолених і знефталієних фракціях та перевірити, як виходять вони з них. Не думаю, щоб я натрапив тут на щось несподіване, та все ж таки... Водночас я хочу якнай докладніше вивчити завод, мати вичерпні відомості про технологічні процеси на ньому, знати його апаратуру, міжцехові комунікації. Треба поближче познайомитися і з тими, хто тут працює. На лабораторні дослідження й усе інше мені вистачить місяця. Ну, хай п'ять тижнів...

— Так багато? — спитав Каринський, і в голосі його виразно прозвучало розчарування.

— Та хіба ж це багато? — здивувався Каргат.

— Я думав... — почав директор, але сам себе перебив: — Чому ж усе-таки аж п'ять тижнів?

Каргат глянув на нього з усмішкою і признався:

— Правду сказати, мені самому не терпиться. Але я хочу мати певність, що нічого несподіваного не трапиться. Отже, місяць. А потім, як я вже сказав, днів з п'ятнадцять-двадцять треба буде на уточнення проекту й остаточні підрахунки... Поки що мої мрії, повторюю, обмежуються установкою напівзаводського, майже кустарного типу. Ну, а якщо справдяться всі припущення, тоді, товариші... тоді, здається мені, ви самі почнете будівництво цілого піридинового цеху.

Хотілось Каринському підійти до Каргата, схопити його руку, щосили потиснути. Але щось стримало директора від такого одвертого виявлення почуттів. Та й Каргат сидів виструнчений, напружено вдивляючись в якусь цятку на стіні.

— Що ж ви скажете, товариші? — спитав він по довгій мовчанці.

Каринський нарешті підійшов до нього.

Та раніш заговорив Васюта:

— По-моєму, у нас є час подумати. Правда, Сергію Павловичу? Микола Дмитрович працюватиме над своїм проектом, а ми тим часом обміркуємо все. Щоб потім, коли проект буде готовий, відразу сказати «так» чи «ні». Резонно?

Каргат вислухав його з нерухомих обличчям.

— Резонно воно резонно,— сказав Каринський.— І від щирого серця бажаю вам успіху, Миколо Дмитровичу.

Васюта хитро примружився.

— А чи досить Миколі Дмитровичу твого щирого серця? Що ми думатимемо про його пропозицію й багатимемо йому успіху в розробці проекту — це само собою. Ну, а якщо Миколі Дмитровичу буде потрібна наша допомога?

— Допоможу всім, чим тільки зможу,— твердо сказав Каринський.— Трапиться у вас якась там неув'язка,— ви не крийтеся, Миколо Дмитровичу.

Васюта повернувся до Каргата.

— Допомагатиму вам і я. Ось моя рука.

Каргат напружено подивився йому в очі й міцно потис простягну руку.

...Коли двері за Каргатом зачинились, Васюта ще раз перебрав покреслені папірці, глянув через плече на директора (той з замисленою посмішкою ще стояв серед кабінету) і мовив:

— А ти, Сергію Павловичу, мав рацію. Мирно вони не житимуть. Я про Каргата та Русевича.

Каринський по-філософськи зауважив:

— У суперечці народжується істина.

— Знов ти маєш рацію,— згодився Васюта.— Виходить, ти вже за те, щоб побільше іскор викреслювати?.. А мені здається, що нам з тобою треба подбати, щоб суперечок було не забагато, а істини народжувалися швидше. А це трудніше. Нелегко впрягти в одну справу таких різних людей... Русевич в основному задоволений з того, що є. Реконструкція для нього — механічне розширення вже існуючого: збудувати сублимацію, поставити кілька нових корнюрів до дистиляції, замінити спрацьоване устаткування... Працює він спокійно, не хапаючись. А нервується лише тоді, коли його кваплять. А цей... Не знаю, чи задовольниться він самими піридинами. Домігшись їх, він тієї ж миті захоче ще чогось... Оця риса у людей мені найдорожча... І ще одне, думається мені: повариться він у заводському котлі з півроку,— прийде до тебе, а то й до мене, рекомендацію в партію просити.

— От і добре!— вигукнув Каринський.

— Дуже добре,— згодився Васюта.— І я хочу, щоб перемогу він здобув швидше. Ну, а коли Русевич від його прагнень щодня на стінку дертиметься...

— Спільників Каргат собі швидко знайде,— впевнено мовив Каринський.— Одного вже має — Розенберга. Петров, мені здається, теж буде з ним.

Васюта сперся руками на коліна, якийсь час сидів з низько схиленою головою. Чоло його взялося зморшками.

— От що, директоре,— почав він.— Скажу я тобі те, що давно вже думаю. Мені відразу не сподобалась атмосфера на цьому заводі, тільки-но я сюди прийшов. І ти мені не дуже подобався. Два місяці не вистачало в тебе пороху, щоб Розенберга підтримати.

Каринський провів рукою по потилиці.

— Так ти ж знаєш...

— Знаю,— перебив його Васюта.— І я терпляче ждав. І вчора таки побачив, що директор з тебе нібито вийшов... Придивлявся я й до Розенберга. Гаряча голова. І до непосидючого Петрова так само приглядався. Обидва вони бачать, що не гаразд на заводі, а сил виступити проти Русевича у них обмаль. Та й відваги їм би в когось позичити. Хоч що хай вони думають про теоретичну відсталість головного інженера,— не їм ту відсталість подолати. Не поведуть вони Русевича за собою. Та й самі без досвіду Валентина Модестовича мало чого зроблять.

— Якби не це, я ще два місяці тому б...

— І Каргатові без нас з тобою буде важко, знов перебив директора Васюта.— Звичайно, коли він набуде досвіду, прекрасний командир виробництва з нього вийде. Та чи можемо ми стільки ждати? Ні, зрушення на заводі повинно початися тепер же... У Каргата є те, чого бракує Розенбергу й Петрову: віра в себе і знання. Якщо ми зуміємо толково йому допомогти, він зуміє подолати відсталість Русевича, примусить його опанувати досягнення вуглехімії. Одне слово, Каргат повинен запліднити досвід нашого головного інженера передовими ідеями науки. Я дуже хочу, щоб ти пам'ятав: саме тут Каргатові й потрібна наша допомога... Ти розумієш, що станеться, коли ми з тобою зуміємо об'єднати гострий розум і наполегливість Каргата з досвідом Русевича?.. А якщо до того ж Каргат потягне за собою таких, як Розенберг та Петров...

Каринський сів, теж нахилився, спершися ліктями на коліна. З хвилину сиділи вони, мало не дотикаючись головами, але дивлячись один мимо одного. Потім Каринський сказав:

— Знаєш, Даниле Максимовичу, останнім часом і я про те думаю. Не зовсім так, як ти... І мені не страшно, що Каргат і Русевич сперечатимуться. Кожний на ділі доводитиме, що він правий. А ми з тобою вибиратимемо вже не з гіршого, а з кращого... Кінець кінцем і вони побачать, що про одно дбають. Помиряться. Можливо, швидше, ніж ти сподіваєшся... Це непогано, що Русевич поїде сьогодні, з тиждень просидить у Харкові. Каргат вивчатиме завод без нього. І — хіба такого не буває? — переконається, що самотужки, без головного інженера, йому з піридинами не впоратися. А Русевич, обстоючи думку технічної наради в Хімоб'єднанні, неминуче повторюватиме те, що говорив учора Каргат. Думки Каргата стануть його власними думками: він щиро закидатиме товаришам з об'єднання те, в чому вчора обвинувачував його Каргат... Коли зустрінуться вони знову, зовсім в іншому тоні розмовлятимуть один з одним.

Васюта похитав головою.

— А втім...—замислено промовив він.—Трапляються інколи чудеса... Та є правило, якого нам з тобою не слід забувати: надіючись на краще, чекай і гіршого. Бути готовим до всього — от що нам з тобою, Сергію Павловичу, треба.

ПО ДОРОЗІ ДОДОМУ

Валентин Модестович мав бути вдома о першій годині дня. Та годинник показував уже початок третьої, а їхати залишалося ще принаймні півтори години, і то якщо поїзд далі йтиме нормально. Але надії на це не було ніякої. Чомусь подовгу стояли на кожній станції. На кожному підйомі притишувався й без того повільний хід. А крутих підйомів на цій магістралі стільки...

Валентин Модестович був злий на себе: напутив же його якийсь дідько поїхати цим безплацкартним «максимом»! Хотів швидше дістатися додому. І от — маєш!

Щастя ще, що сидить він коло вікна.

Забившись у куток, уткнувшись у шибку носом, Валентин Модестович намагався не помічати того, що діялось довкола нього у переповненому вагоні, не чути

того різноголосого гомону, який не вщухав ні на секунду. Щоб не так нудно було, він пробував підбити підсумки свого дванадцятиденного перебування в Харкові — не тільки ті, про які доповідатиме по приїзді Каринському.

Але як він не любить їздити до Харкова! Як вимучує його кожний прожитий там день! Ночі в незатишному готельному номері, дні в переповнених трамваях, в накурених кабінетах, у галасливих розмовах, вечори в нудних засіданнях та нарадах. І все для того, щоб довести дві незаперечні істини: перша — на заводі краще знають, яка з сублимаційних камер дасть найбільше нафталіну; друга — консервування будівництва нового цеху є щонайменше злочином.

Навіть смішно інколи ставало: все завзяття доводилось мобілізувати, щоб утовкмачити ці прості речі в голови бюрократів з Хімоб'єднання.

Та зовсім не до сміху було Валентині Модестовичу. Весь час не давало йому спокою почуття, ніби він іде проти свого сумління. Воно було непомітним, коли Валентин Модестович бував на людях, та відразу давалося визнаки, тільки-но залишався він на самоті. Валентин Модестович гнав його від себе. Старався не згадувати про причини, які породили це гнітюче почуття. Признаватися в своїй дріб'язковості кому приємно? І все-таки почуття це не давало заснути звечора, інколи будило серед ночі...

Одноманітно постукують колеса вагона. Пливе за вікном сірий степ. Повіки помалу стають важкими — хочеться заплющити очі й віддатися тим думкам, які виникають самі. Хочеться побути одвертим з самим собою.

Ну й хай це дріб'язковість, але ж треба, зрештою, усвідомити, до чого тут Каргат, чому спомин про цього навіженого молодика щоразу викликає почуття чи то помилки, чи то якоїсь провини перед своїм сумлінням. Правда, згадувати про нього ну, аж ніяк не хочеться...

Цьому надміру спритному молодикові поталанило зробити те, чого не зробив два місяці тому Розенберг, над чим він, Русевич, навіть думати не схотів... Проте це не зовсім вірно: зробив-таки Розенберг, а вийшло чомусь так, немов саме Каргат був причиною цього успіху. Але ж могло статися й таке, що саме Валентині Модестовичу дісталася б уся слава. Як це трапилось, що ще перед першим експериментом він не подумав про

вирішальну роль контрольної лабораторії в проведенні цього експерименту?

Крім того, цей молодик має славу талановитого науковця. Але слава та — скоростигла й роздута. Проте успіх та слава Каргата раптом запаморочили голови членам технічної наради, і вони безоглядно пішли на повідку в нього. А Каринський та Васюта так повірили в цього чепуруна, що йому, Русевичу, довелося стрімголов летіти до Харкова.

А може, він усе ж таки помиляється щодо Каргата? Чи не бринить у ньому відгомін їхньої останньої розмови?

Тим більше, що все, зрештою, йде чудово. З Харкова Валентин Модестович повертається не з порожніми руками. В його портфелі лежать затверджені рисунки й розрахунки сублімаційних камер та наказ негайно приступити до завершення будівництва. Каринський зрадіє, піднесено поговорить про чудове майбутнє заводу, Васюта ще раз нагадає головному інженерові про конечну потребу осідлати техніку й витягти з неї геть усе. Маєвський із своїм виконробом забудуть, що то є нудьга: будувати можна — чого ж їм іще треба. Словом, усі будуть вдоволені.

Він, Русевич, так само. Перемога, хай вона хоч яким гарніром приправлена, залишається перемогою. І Валентин Модестович усе зробить, щоб цех добудовувався ударними темпами, щоб завод якнайшвидше почав виробляти сублімований нафталін.

Так, усе начебто гаразд...

Кінець кінцем навіть у тому, що поїзд запізнюється, є щось приємне. На свою станцію Валентин Модестович дістанеться, очевидно, після четвертої. Отже, можна буде піти просто додому. Каринський і всі потерплять до ранку. Телеграму з Харкова про успіх вони ж одержали — до завтра їм цього вистачить. Весь сьогоднішній вечір належатиме Валентині Модестовичу.

Він як слід одпочине уперше за дванадцять діб. Насамперед посидить у ванні. Всю втому як рукою зніме. Далі повагом пообідає. Ганна, напевно, приготувала розкішний обід. Вона завжди, коли повертається Валентин Модестович з відряджень, зустрічає його чимсь наддивовижно смачним. Ну, а він привозить їй подарунки... По обіді Валентин Модестович поспить з години. Ввечері посидить з дружиною, розповість про Харків, її по-

слухає: докладніше, ніж будь-хто, вона розкаже йому всі заводські новини. А перед сном можна грамофон послухати.

Шкода, забув цього разу прикупити нових пластинок, така запаморочена голова була. Проте нічого: і серед старих є такі, що їх завжди можна слухати з насолодою.

Грамофон цей і перші пластинки до нього Валентин Модестович купив двадцять три роки тому, коли двадцятип'ятилітнім юнаком приїхав по закінченні хімічного факультету Київського політехнічного інституту у Донецький басейн і почав працювати на Алчевському коксовому заводі. Там служив тоді бельгійський інженер, Газьє на прізвище. Невдовзі він поїхав на батьківщину, а Валентин Модестович відкупив у нього грамофон. Двадцять три роки прослуживши йому, цей грамофон і тепер звучить так само чудово.

Приємна ця машинка, між іншим, допомогла Валентинові Модестовичу стати тим, чим він є зараз. Якби не грамофон, він, напевно, розважався б так, як розважались у ті часи мало не всі інженери Донецького басейну: горілкою та картами.

У ті часи Валентин Модестович належав до того інженерства, яке вважало себе за прогресивну силу.

Таких, як він, глузливо обзивали тоді «чающими движения воды»: сидять вони, мовляв, помірковано в черзі до капернаумської купелі й чекають, поки прилетить янгол небесний і скаламутить ту купіль; вони викупаються, миттю вилікуються від капіталістичної прокази, і буде на землі прогрес і мир, а в челоуцех благоволеніє. Та мало хіба як паплюжили прогресивну молодь і ретрогради, і ті, кому подавай прогрес, мов біфштекс по-гамбурзькому!

Інженерська молодь тих часів була не від того, щоб іноді зібратися, порозмовляти про те, що революція п'ятого року не виправдала себе, про промислову відсталість Росії, про те, що мало не весь Донецький басейн належить чужоземцям, обережно, в зв'язку з цим усім, вилаяти царський уряд, побажати йому скорішої загибелі, а між отакими прогресивними розмовами розумно випити-закусити, зіграти в преферанс по сотій, а то й по десятій. Але щоб зіграні мізери та тотуси стали найяскравішими моментами їх життя,— ні, до такого занепаду «чающие движения воды» себе не допускали.

Часто кращі представники прогресивного інженерства збиралися у Валентина Модестовича, тоді ще нежонатого, послухати грамофон. Механічний шум із рупора начебто зв'язував товариство з культурними центрами всесвіту, давав ілюзію величезних оперних театрів і концертних залів, де лунають прекрасні голоси, де грають найславетніші музиканти й видатні симфонічні оркестри.

За минулим Валентин Модестович особливо не шкодував. Та коли отак роздумаєшся, якось сумно стає, що ті часи вже не повернуться. Чи, може, це смуток не за тими часами, а за молодістю?..

Довго просидів він коло капернаумської купелі в очікуванні двигіння води.

Під час громадянської війни Валентин Модестович не пристав ні до кого — ні до білих, ні до червоних. Але й не втік з Донбасу. Просто чекав, поки все утруситься, поки надійде час, коли знову можна буде по-справжньому працювати. Нічого нудного в цьому чеканні не було. Навесні дев'ятнадцятого року Валентин Модестович одружився, і красуня Ганна відгородила його від того, що творилося довкола. Тепер вони вдвох слухали хрипкі голоси грамофонних Карузо й Баттістіні, Шаляпіна й Ансельмі та переконували себе в тому що не вони розпочали громадянську війну, не за них і не для їх щастя б'ються люди. Він — інженер; коли закінчиться ця незрозуміла війна і люди стануть до праці, він знову буде всім потрібен.

Справді, коли знову закурився дим над заводськими трубами, над домнами почали здійматися заграви, а з затоплених шахт вийшло на-гора перше вугілля, став до роботи й Валентин Модестович. Не заради якоїсь там високої політичної мети, не заради незрозумілого йому майбутнього, а просто тому, що любив свою роботу, скупив за нею.

І трудно ж було тоді! Щоб подолати розруху, доводилось напружувати всі сили, всі здібності. Як спершу не довіряли Валентині Модестовичу ті, хто перетворював Донецький басейн на Всесоюзну кочегарку! І як хотілося тим, що потім стали «героями» Шахтинського процесу, щоб інженер Русевич був з ними! Валентин Модестович з честю вийшов з усіх випробувань. Він завжди так віддавався своїм обов'язкам, — часто-густо зовсім ніколи було газети переглянути. А про спеціальну

літературу й згадувати не доводилось. Та за плечима був у нього багаторічний досвід...

Протягом цих дев'яти років Валентин Модестович пустив два напівзруйновані заводи. На кількох налагодив виробництво. І тим заслужив славу тямущого радянського спеціаліста, який ніколи не відмовляється від найтяжчої роботи. Гордий з такого довір'я, Валентин Модестович завжди справджував його.

Останні два роки він пропрацював на цьому заводі: перші місяці — завідувачем виробництва, а далі — головним інженером. І як працював! Прийняв завод у зовсім непристойному вигляді: цехи не давали й половини колишнього. Русевич не шкодував себе, днював і ночував у цехах. А чого коштувало йому добрати досвідчені кадри, виховати їх, відремонтувати мало не всі прилади, як слід налагодити весь виробничий процес! Це його заслуга, що завод піднісся на втрачену за роки розрухи височінь! Валентин Модестович здобув собі право на те, щоб після такої шаленої роботи можна було хоч би подих перевести.

Так, завод досягнув належного рівня. Правда, останні півроку дехто намагається довести, що завод, мовляв, тупіє на місці. Що ж, у цих твердженнях є дешиця правди. Та ті, хто так думає, не усвідомили одного: на заводі використано геть усе, не лишилось у нього ніяких внутрішніх резервів. В таких умовах і те, що він ні на йоту не спускається з досягнутої височини,— чимала заслуга. Звісно, сьогодні завод ніяк не може виконувати тих збільшених вимог, що їх поставив перед народним господарством п'ятирічний план. Коли б завод мав бодай якусь можливість для цього, не постало б питання про його докорінну реконструкцію. А воно не тільки постало,— в принципі це питання вже розв'язано.

На жаль, на заводі є чимало гарячих голів. На шкільній лаві ці гарячі голови чули про якісь нові методи. А прийшовши на завод, вони хочуть прикласти їх до всього, на що натрапляє їх погляд, прагнуть усе перешикувати на свій взірець. Засліплені юнацьким запалом, вони не хочуть зважати ні на конкретні умови, ні на досвід минулого, ні на статечних інженерів, які на зубок знають виробництво, набувши знань не так з підручників, як у щоденній наполегливій роботі: саме життя їх учило. Вони, ці молоді інженери, не можуть критично поставитися до себе. Тому часто скручують

собі в'язи. А при цьому так іноді нашкодять,— не знаєш, як і виправити ту шкоду.

А втім, боятися цього зарано. У нього, Валентина Модестовича, вистачить такту й авторитету, щоб не допустити реалізації скоростиглих проєктів. Він не дозволить ризикувати державним майном і наслідками своєї дворічної праці!

До того ж він цими днями детально ознайомиться з суттю отих нових досягнень, що правлять за символ віри у молодиків. Треба кінець кінцем мати ясне уявлення, заради чого ця нетерпляча молодь так одчайдушно ламає списи. Без цього не можна дискутувати з такими, як Каргат. Без цього не прочистиш їм мозок. Та й бити їх треба їхньою ж зброєю!

Так і буде!

НЕСПОДІВАНКА

Русевич прокинувся рано і з дому вийшов з третім гудком, похапцем проковтнувши склянку чаю. Чекати на сніданок не захотів.

Йому не терпілось докладно розповісти Каринському про свою баталію й перемогу в техвідділі Хімоб'єднання. Його переповняла радість: вчорашні думки, навіяні дорожньою нудьгою, облишили його. Так само хотілось побувати в цехах, пересвідчитися, що всі його передвід'їзні розпорядження виконані, що за час його відсутності там нічого прикрого не трапилось, не терпілось поділитися з усіма успіхами в Харкові.

З Каринським він зустрівся ще на селищі. Проходячи повз директорів будинок, він побачив, як той вийшов на ганок і замислено спинився. Валентин Модестович гукнув:

— На завод, Сергію Павловичу?

Каринський оглянувся, кивнув. Але, захоплений своїми думками, він не одразу, мабуть, усвідомив, що перед ним головний інженер: лише по хвильці під його вусами заворушилась посмішка. Він рушив до Валентина Модестовича, широким жестом подав йому руку.

— З приїздом, Валентине Модестовичу,— радо мовив він.— Але чого ж ви ще вчора не прийшли до мене? Цілий вечір я ждав вас.

Хоч і було це сказано без докору, тон директора вразив Валентина Модестовича: в ньому було щось незвичне.

— Я не знав цього, Сергію Павловичу. Я неодмінно побував би у вас... Поїзд спізнився, а я був такий стомлений... Ви ж знаєте, як впливають на мене ці поїздки.

— Я не в претензії до вас,— ще ширше посміхнувся Каринський і рушив до заводу.— Правильно, вам треба було відпочити. А то втома не дала б вам дещо побачити... Ми тут без вас часу не марнували. На всі педалі натиснули, щоб розконсервувати будівництво. І матеріалів добули, і будівельники от-от почнуть з'їжджати-ся. Одне слово, сублімація живе!

— Ще й як живе!— постарався попасти йому в тон Русевич.— Перемога цілковита. Хоч і коштувала вона мені дорогоувато. Ви ж знаєте, техвідділ...

— До лиха з техвідділом!— Каринський відмахнувся, і Русевич зрозумів: зовсім не цікаво йому, якою ціною дісталася перемога.— Сьогодні своїми силами починаємо приводити в порядок риштування. Вже домовились ми й про монтажників. Маєвський обіцяє до літа здати цех в експлуатацію... Живемо, Валентине Модестовичу! На всіх парах живемо!

Русевич не впізнавав Каринського. Раніше директор неодмінно розпитав би про все, слухав би, не пропускаючи жодного слова, гостро переживав би кожний епізод цього мало не двотижневого бою з харківськими бюрократами, страшенно радів би з кожного вдалого ходу Валентина Модестовича. А сьогодні йому вистачило коротенького повідомлення про остаточний результат.

Кілька кроків вони пройшли мовчки. Каринський знов замислено зсутулився. Русевич підбрав губи: йому чомусь стало тривожно. Але Сергію Павловичу було не до його понурості.

— Знаєте,— почав директор по довгій мовчанці,— не сама ваша телеграма піднесла мені настрій. Та й не тільки мені. Останніми днями на заводі трапилось таке, від чого всі ми побадьорішали. Вам також радісно стане. Багато цікавого ви побачите. От чому я радий, що ви добре відпочили й у вас сьогодні свіжа голова.

— Якщо ви маєте на увазі перехід дистиляційного цеху на безперервку, то про це я не забув. Мені надзвичайно приємно за Розенберга... і Каргата.— Тон

Русевича не відповідав його словам.— Їм неймовірно поталанило.

— Вони домоглися свого,— поправив його Каринський.— Вони виправили нашу з вами, Валентине Модестовичу, помилку з заявкою на сировину. Дистиляція тепер пропускає стільки масла, скільки ми дістаємо. Хіба це неприємно?

— Ще б пак!— кисло згодився Русевич.

Та десь у глибині його свідомості майнуло: якби цього домогся він, головний інженер, коли б принаймні це з його ініціативи сталося... А то вийшло так, що він навіть і досі не знає до пуття, як саме домоглися свого ті молодики. Дистиляція вирвалася з-під його влади.

Помовчавши, Русевич спитав:

— І ніяких затримок?

— Жодної!— гордо мовив Каринський.— Хронометр, а не дистиляція. І Ігнацій Карлович сказав мені вчора, що ніколи ще дистиляційний цех не давав таких ідеальних фракцій.

— Ігнацій Карлович помирився з Каргатом?— здивувався Русевич.

— А хіба вони сварились?— так само здивувався Каринський.

— Мені здалося...— почав був Русевич, але перебив себе.— Ну, а решта цехів? Чи впораються з цим раптовим збільшенням навантаження?

Каринський заклопотано похитав головою.

Перший день минув чудово. А далі почались затримки то там, то тут. Найбільше — у ректифікації. Позначилось те, що цехи не були підготовлені до такого стрибка дистиляції вперед. Але ми вже знаємо причини цих затримок. Та й ви вже ось удома. Не сьогодні-завтра ліквідуємо їх.

Враження було таке, наче Каринський розповідав це не головному інженерові, а комусь сторонньому. Невже він став уже такий певний себе, що його не цікавить, як поставиться до такої відповідальної справи його заступник в технічній частині? Невже директор уже не вважає, що в ліквідації цих затримок участь головного інженера не бажана, а обов'язкова?

— І взагалі,— говорив Каринський далі,— багато нового й цікавого побачите ви сьогодні.

— Що ж саме я побачу?

Русевич не зумів приховати свого занепокоєння.

Каринський узяв Валентина Модестовича під руку.

— Ви даремно хвилюєтесь, Валентине Модестовичу,— заспокійливо мовив він.— Нічого страшного. Навпаки... Правда, ще нічого не зроблено. Робити доведеться вам. Ми лише готуємо для вас, так би мовити, арену. Зараз підготовка в самому розпалі... Якби ви тільки знали, як нетерпляче ждали ми на ваш приїзд! Ми ж гадали, що ви в Харкові за тиждень упораєтесь... Я певний, вас одразу захоплять перспективи...

— Все-таки,— повторив Русевич,— що саме я побачу?

— Ну і нетерплячий же ви!— розсміявся Каринський.— Але я вам більше нічого не скажу. Хай це буде для вас приємним сюрпризом.

Русевич промовчав. Своїми натяками Каринський ще більше розхвилював його. Невже те, про що він подумав учора знічев'я і чому не йняв віри, вже почало здійснюватися? Невже Сергій Павлович перетворився на того азартного картяра, що, випадково зірвавши велику ставку, йде тепер тільки ва-банк? На який же експеримент уже з цілим заводом підбили необачного директора, скориставшись з відсутності головного інженера?

Та Каринський сам відповів на цю невисловлену тривогу:

— Завод напередодні чудесного зрушення.— Голос його став мрійним.— І знаєте, Валентине Модестовичу, я трохи заздрю вам. Щоправда, ви сьогодні чимало сумного визнаєте, але куди більше — радісного. Ми всі тут немовби переродились. Хіба ви не дивитесь зараз на мене, мов на малознайому людину? З Петровим вам так само доведеться наново знайомитися. А зустрівшись з Миколою Дмитровичем, ви просто не повірите, що за такий короткий строк можна зробити так багато.

Русевич аж спинився. Невже справдилося найстрашніше з його припущень?

— Каргат? Що ви йому дозволили? Що він зробив з заводом?

Каринський знову на секунду здивувався й заспокійливо потис Валентині Модестовичу лікоть.

— Та нічого не зробив. І що він без вас може?.. Але, готуючись до вашого повернення, він робив дуже багато. Микола Дмитрович щиро хоче допомогти вам.

Валентин Модестович не знав, чи слухати йому Каринського далі, чи бігти чимдуж на завод.

— А чи не опинюсь я в становищі того криловського пустельника, сон якого оберігав послужливий... м-м... ведмідь?.. За допомогу я, звичайно, вдячний... коли вона не ведмежа. Проте я сам собі в усіх випадках можу зарадити... І все-таки, Сергію Павловичу, я змушений настійно просити вас сказати мені, з яким вогнем ви дозволили бавитися Каргатові. Сірники в руках дитини або божевільного завжди призводять до пожеж.

Якби Каринський був уважнішим, він побачив би, що робиться з його співбесідником, і розповів би йому все. Але мрії занесли його так високо,— він навіть не помітив, що Русевич заговорив підкреслено офіціальним тоном.

— Нічого я Миколі Дмитровичу не дозволяв. Та й на те, що він робить, дозволу не треба. Він виконує свої обов'язки. Дуже сумлінно виконує.

— А конкретно?

— Конкретно?— повторив Каринський.— Робить те, про що давно вже мріють кращі люди заводу, чого від нас з вами весь час вимагає і партія, і уряд, і вся країна. Багато народу на заводі вже зробило певні висновки з виявленого нашою контрольною лабораторією. А виявила вона силу-силенну цікавого. Черга за вами, Валентине Модестовичу. І запам'ятайте мої слова: не мине й трьох місяців, як про наш завод у всіх газетах писатимуть.

— Ах, он чого вам хочеться...

Ні, то були не ревності. Але почуття, що пройняло Русевича, дуже нагадувало їх. Таких слів, якими вихваляв Каринський завідувача лабораторій, про головного інженера він не говорив ніколи. А за п'ять місяців спільної роботи головний інженер заслужив їх не раз.

— Що з вами, Валентине Модестовичу?— спитав Каринський: нарешті він придивився до свого співбесідника.— Ви наче невдоволені з того, що ми без вас про завтрашній день дбали?

Русевич прибрав статечний вигляд. Щоб директор здогадався про його ревнівні думки,— цього ще бракує!

— Не бачу причин для радості,— неохоче кинув він.— Поки що я зрозумів одне: головний інженер вам уже не потрібний.

Каринський сторопіло повернувся до нього:

— Що з вами, Валентине Модестовичу? Весь час я кажу вам, що ми ці дні гостро відчували вашу відсутність, а ви...

Русевич примусив себе розсміятися.

— Так ви мене зараз не розумієте? Таким ви найвісним стали? — Він підніс голову вище і, виразно вимовляючи кожне слово, закінчив розмову:— Гаразд, подивимось на те, що ви тут без мене натворили. Тоді побесідуємо. Цікаво буде подивитись, чи залишиться після цього хоч одна мрія з тих, що від них у вас тепер голова обертом іде. Щоб не довелося вам за ту голову хатися...

ЗАКЛИК ДО ЗМАГАННЯ

Поруч прохідної будки прибито широкий диктовий щит для об'яв. Біля нього стояло двоє робітників. Проходячи за їх спинами, Русевич почув їхню розмову і зупинився.

— Ім там, у дистиляції, можна отакі плакати вимальовувати, викликати інші цехи на змагання. Їхній Розенберг — не дурень. Крім того, днів з чотири за кожним апаратником по лаборантці слідом ходило. Той ледве дихне, а та зараз же проаналізує. З такою підмогою — ще більшого можна досягти.

— Правильно, — згодився другий, — голови в Розенберга та Слинька — дай боже кожному. Та й у того, новелького, з лабораторії, на горищі не порожньо. І очі зірки в нього — кожну дрібничку враз помічають... Але ж тепер він своїх дівчат по всіх цехах розсадив. Ти хіба в своєму їх не бачив?

— Ну бачив.

— Чого ж ти не спитав у них, чи не помітили вони у вас якогось неподобства. А їх і у вас, мабуть, досить. Через оті неподобства з дистиляцією не позмагаєшся. Навіть якщо вона великої форі дасть.

— А ти лаборанток розпитував?

— З самим Қаргатом розмовляв. І не тільки я. Тепер поміж нас такі суперечки точаться...

— Ну й що ж?

— Кажу ж, сперечаємось. А там і згоди дійдемо... Тим часом порішили ми виклик дистиляційників прийняти. І певні, що незабаром ні в чому від них не відставатимемо. Сьогодні будемо договір підписувати.

Раджу й тобі й усім твоїм те ж саме зробити. Не продаєте.

Русевич підійшов до щита. До нього прибитий великий саморобний плакат:

Ми, робітники й ІТП дистиляційного цеху, домігшись збільшення продуктивності всіх своїх агрегатів на 26,7 процента,

З О Б О В' Я З У Є М О С Ь

протягом квітня довести цей процент до 40.

ЗАКЛИКАЄМО ВСІ ЦЕХИ НЕ ВІДСТАВАТИ!

В И К Л И К А Є М О

всіх робітників, техніків та інженерів заводу
НА СОЦІАЛІСТИЧНЕ ЗМАГАННЯ

за такі показники:

1. Дайош у квітні 140% продукції!
2. Жодного ухилення від державних стандартів!

**НАЗДОЖЕНЕМО Й ВИПЕРЕДИМО
НАЙПРОЗВИНЕНІШІ
КАПІТАЛІСТИЧНІ КРАЇНИ СВІТУ!**

З хвилину Русевич не йняв своїм очам віри. Ще раз перечитав плакат, вдивляючись у кожне слово.

Сто сорок процентів...

Та це ж безглуздя!

Ні, більше — божевілля!

У кого так запаморочилась голова? Хто намагається заразити своїм божевіллям увесь завод?

Ні, самого Каргата тут замало. Васюта, мабуть, тут теж рук доклав. Як же, цей плакат повністю відповідає тому, про що тепер усі газети галасують.

А найбільше завинив у всьому той, хто дозволив висісти цей плакат. Невже Каринський настільки позбувся розуму? Це ж курям на сміх — те, що тут намазують!

Про яке соціалістичне змагання може йти мова на такому заводі, як цей? Адже ще рік тому, коли в усій країні почало поширюватися оце саме соцзмагання та ударництво, коли й тут були загомоніли про те, що ми,

мовляв, не маємо права пасти задніх, розумні люди довели, що такі методи підвищення продуктивності в хімічній промисловості неприйнятні. Соціалістичне змагання — не панацея. Вірно, воно може відіграти велику роль на шахтах, на металургійних або машинобудівних заводах — там, де людина є вирішальним чинником. Але там, де працюють лише прилади, а люди тільки стежать за їх роботою, — навколо чого там змагатися?

Як же можна не те що говорити, а навіть мріяти про таке божевільне підвищення продуктивності всіх цехів — аж на сорок процентів? Та ще протягом одного місяця! Яка нормальна людина може заговорити про додержання стандартів, коли якість продукції тут лімітується знов-таки не людьми, а станом приладів?

Та через хвилину Русевич голосно розреготався: не так уже й важко збагнути, де лежать причини, що породили цей безглуздий плакат.

Робітники обернулись на регіт. Побачивши надто веселого головного інженера, вони похмурнішали: як на них, то в плакаті нічого смішного не було.

До того, що вони думають, Русевичу було байдуже. Але сміятися він перестав. Поздоровкався з робітниками й спитав:

— Чи не знаєте ви, товариші, з чиеї ініціативи наліплено тут оцю штуковину? — тицьнув пальцем у плакат. — Давно вона висить?

Робітник, що радив своєму товаришеві звернутися до дівчат з лабораторії по консультацію, широко розплющив очі.

— Я тижнів з два не був на заводі, — пояснив Русевич. — І для мене це новина.

— А-а, — протягнув робітник. — Воно й для нас, хоч плакат уже три дні висить, новина: всі думки до себе повертає. Його дистиляційники повісили. Здорово вони коло своїх корнюрів заходились...

Та придивившись до головного інженера уважніше, робітник знову здивувався:

— А вам хіба це не до вподоби?

Русевич удав, що не чує.

— А чи не можете ви мені сказати, що спонукало дистиляційників звернутися до всіх з таким широкомовним закликком?

— На заводі ось уже два тижні тільки й розмов, що про їх перемогу. Всі їхні прилади працюють тепер

по-ударному. І те, чого вони домоглись, ще не край. От вони й закликають узяти з них приклад. А Микола Дмитрович Каргат доводить...

Русевич не став слухати далі. Все ясно.

Встиг, значить, цей лабораторний молодик здобути собі популярність на заводі. Ач, як йому не терпиться!.. А втім, цього слід було чекати: рано чи пізно, а Каргат неодмінно виступив би з чимось подібним до того, що плів торік. Ну, а його прожекти можуть затуманити голови тим, про кого колись романси співали: «Лучше безрассудными жить мечтами чудными»... Але так поспішати з своїми вигадками? Не завдавши собі спершу клопоту хоча б поверхово ознайомитися з заводом?

— І що ж,— знов розсміявшись, спитав Русевич,— прилади змагаються?.. Якщо я вас правильно зрозумів, то дистиляційники разом з Каргатом винайшли дивовижний спосіб втягти в соціалістичне змагання навіть прилади...

Робітник відповів холодно:

— Не добираю, про що ви говорите, товаришу головний інженер. Зате знаю, що в нашому цеху прилади використовуються не повною мірою. Ми були попереду, коли дистиляція працювала не на повну потужність. А нині ми чомусь відстаємо від неї. Не знаю, як кому, а нам це не до смаку... Дехто непогано нам порадив, як ліквідувати цей розрив. Та й ми не з лопуцька — самі бачимо. Кому приємно пасти задніх!

Русевич насмішкувато схилив голову набік.

— Серйозно?

І не чекаючи відповіді, зник у прохідній.

Він знав, що обидва робітники ошелешено дивляться йому вслід. Та це анітрохи не стурбувало його. Він був певний—найпізніше завтра, а то ще й сьогодні, не лише ці двоє — усі зрозуміють безглуздя й демагогічність такого плаката.

Русевич попрямував до дистиляційного цеху: коло нього, в невеличкій прибудові, містилась контора завідувача виробництва. Ці дванадцять днів Петров виконував обов'язки головного інженера,— його передусім і треба про все розпитати. Він же перший повинен зрозуміти, яка дурість отой плакат.

Звісно, Петрова так само могло збити з пантелику це незрозуміле змагання. На це й Каринський прозора натякнув.

Постійно непокоїтися й непокоїти всіх довкола, з запізненням доходити до розуміння істини — це у Віктора Михайловича в крові. Та Петров — досвідчений інженер. Він сумлінно й докладно про все розповість. А цього досить, щоб виробити правильну лінію поведінки, зміркувати, кого в першу чергу обдати холодною водою.

Петров був у себе.

Аж лігши на стіл, придавивши своїм огряднуватим тілом розворушені папери й старі синьки, він похапцем щось підраховував: клапоть паперу перед ним ряснів цифрами.

Коли він оглянувся на рипіння дверей, обличчя в нього стало таке, наче головний інженер зайшов сюди не до речі — перебив важливу роботу у найвідповідальніший момент. Але через мить в очах Петрова замиготіла щира посмішка. Він кинув олівець на стіл і скоромовкою привітався:

— Доброго здоров'я, Валентине Модестовичу! З приїздом. І з перемогою.

— Доброго ранку, Вікторе Михайловичу,— відповів Русевич, дружньо потискуючи своєму помічникові руку.— Приємно бачити вас у доброму гуморі.— І тут же перейшов на головне.— Чи все гаразд на заводі?

Петров аж посвітлішав.

— О, у нас стільки новин!

Поспішно присунувши Русевичу стілець, він знову напівліг на стіл. Видно було,— його вже охопило нетерпляче бажання про все розповісти. Та почав він дивно:

— Сказавши, що все гаразд, я збрехав би. Для того щоб усе пішло саме так, потрібна ваша присутність. Ми так нетерпляче ждали тут на вас!

Русевич сперся на стіл обома ліктями. Та що вони — змовились усі золотити йому пілюлі однаковими словами?

— Ми приготували для вас тут кілька надзвичайних сюрпризів,— похапливо казав далі завідувач виробництва.— Таких сюрпризів, які в сто разів збільшать ваше вдоволення від перемоги в Харкові... І нам не терпиться якнайшвидше приступити до реалізації того, до чого ми додумались. Одне слово, затримка тільки за вами. Але ви вже тут. Сьогодні з усім ознайомьтесь. А завтра...

— Про що ви говорите?

Якусь хвилину Петров то зазирає Русевичу в очі, то кліпає віями. Він не розумів, як можна байдуже ставитися до таких захоплюючих новин.

— Ах, та ви ж нічого ще не знаєте! — нарешті згадав він.— Я й не туди.

— Ні, я вже дещо знаю,— нахмурився Русевич.— Скажіть, будь ласка, як це ви дозволили вивісити перед заводом отой... дивовижний плакат? Невже й ви не розумієте, що в наших умовах це найменше дискредитація ідеї соціалістичного змагання?

— В чому ж тут дискредитація?

— А що ж це таке, по-вашому?

Голос Русевича сповнився гострими нотами.

Петров стріпнув головою, ніби хвилину тому прокинувся й тепер одганяв рештки сонноти.

— Ви, Валентине Модестовичу, щось дивне кажете. Це від того, мабуть, що ви нічого не знаєте. Запевняю вас: обізнавшись з станом на заводі...

Русевич спитав:

— Який такий особливий стан? Що тут могло змінитися за кілька днів?

— Нічого не змінилось.

— То якого ж біса ви всі...— почав був головний інженер на високій ноті, але стримав себе і закінчив спокійніше:— Чи ви можете толком сказати, що сталося?

— І чого ви хвилюєтесь, Валентине Модестовичу?..— Петров низав плечима.— Я вам розповідаю про приємні сюрпризи... Ми тут виявили, що є всі передумови для того, щоб завод, ні в чому зовні не змінившись, став зовсім іншим по суті.

Правильно сказав Каринський: йому, Русевичу, доведеться заново знайомитися зі своїм найближчим помічником. За ці дванадцять днів Петров розучився розмовляти людською мовою.

— Нічого не розумію,— розвів руками Русевич.— Завод, не змінившись зовні, стає іншим по суті... Не знаю, що ви хочете цим сказати. Чи не здається вам, що ми в психіатричній лікарні?.. Чи не дійшли ви, бува, до заперечення існування землі й неба, нас з вами, реконструкції заводу?

Завідувач виробництва потер руки. Він уже розтулив рот, збираючись, певно, відказати головному інженерові. Але машинально оглянувшись на годинник, одразу став заклопотаним. Схопив списаний цифрами папірець, пе-

реступив з ноги на ногу, немов збираючись кудись бігти, і похапцем промовив:

— Не берусь запевняти, що всі прийшли до такої думки про реконструкцію заводу. Тут останнє слово належить вам, Валентине Модестовичу. Що ж до мене, то мені здається — і чим далі, тим більше, — що з реконструкцією нашого заводу — з тією реконструкцією, що ми раніш намічали... Ну, коротше кажучи, це питання потребує перегляду. От тільки не зможу я вам зараз докладно розповісти про свої міркування...

— Вікторе Михайловичу! Ви часом з глузду не з'їхали?

Петров наче не почув: схопив зі стола кепку і побіг до виходу.

— Пробачте, Валентине Модестовичу, але мені конче треба до ректифікації. А я ще не закінчив оцих підрахунків. А без них там...

Русевич відчув: грудям його аж тісно стало від злості. Він схопився, став Петрову на дорозі. Мало не крикнув:

— Я вимагаю, щоб ви зараз же звітували мені про все, що тут сталося!

І це пролетіло мимо Петрова. Він натягнув кепку на голову, спритно обійшов Русевича й спинився коло дверей, на ходу закінчуючи фразу:

— ...там скандал буде. Мене давно вже чекають. Якщо я через мить не буду в ректифікації, ви перший знімете з мене стружку за халатне ставлення до своїх обов'язків.— На порозі він оглянувся на свого начальника.— Валентине Модестовичу, трохи згодом я складу вам звіт. А зараз... День у мене сьогодні такий бойовий,— не знаю, чи впораюсь.

Русевич розлючено ступнув до нього.

— А знаєте що? — вже по той бік порога радісно скрикнув Петров.— Побалакайте з Миколою Дмитровичем. Він розповість вам усе краще за мене. А знайде-те ви його в промивці або в продувці.

І Петров похапцем зачинив за собою двері. Не почув, що саме послав йому навздогін Валентин Модестович — той самий Валентин Модестович, який так полюбляє круглі звороти та вишукані іноземні слова.

Каргата Русевич побачив одразу.

Завідувач лабораторій стояв на помості коло продувальної установки й розглядав щось усередині чана. Аж перекинувся через край того чана так, що носки начищених до блиску черевиків ледве торкалися помосту. Поруч Каргата стояло кілька робітників та техніків — так само зазирали в чан і стурбовано перешіптувались.

Головний інженер набрав поважного вигляду. Але зберегти цей вигляд йому не пощастило. Окинувши поглядом цех, він побачив біля вікна двох дівчат у сніжно-білих халатах — очевидно, Каргатових підлеглих, а на підвіконні — цілу батарею якихось скляночок, пляшечок, пробірок. Навіть якийсь прилад стояв там. Не вистачало лише пальника, а то можна було б подумати, що лабораторії організували в продувці свою філію і похапцем готують висадження заводу в повітря.

Валентин Модестович пригадав, що допіру, промчавши у розшуках завідувача лабораторії через промивальний цех, він помітив таку саму філію і там, але не звернув на неї уваги.

Валентин Модестович поспішно повернувся до промивки.

Справді, лаборантки господарювали й там, тільки було їх не дві, а чотири. І якщо в продувальному вони нібито нікому не заважали, то тут... Одна лаборантка без упину метушилась коло апаратника, раз у раз черпаючи з прилада рідину й розливаючи її по пробірках. Друга вертілась коло комунікаційних труб, що підводили сюди розчин їдкого лугу. А двоє присіли навпочіпки коло табуретів, що стояли прямо на проходах і правили їм за столи, — орудували численними скляночками та колбочками з таким виглядом, наче робили щось надзвичайно важливе.

Закусивши губу, Русевич підійшов до найближчої дівчини мало не впритул. Але та, захопившись розгляданням своєї колекції склянок, навіть голови не підвела.

— Що ви тут робите? — голосно спитав головний інженер.

Лаборантка й на це не повернулась. Зате прикро відказала:

— Не заважайте!

Русевич аж скам'янів. Кров ударила йому в обличчя. Якесь лаборантка сміє так поводитися з головним інженером?!

А втім, провина лежить, звичайно, не на дівчині, а на тому, хто примусив її перешкоджати робітникам, хто сам порушує нормальний хід праці в цехах, тикаючи свого носа до приладів і скупчуючи довкола себе всіх. Русевич похапцем подався назад, до продувки.

Тепер Каргат сердито доводив щось тим, хто оточував його на помості. Вони уважно слухали й кивали мало не після кожного його слова. Невже всі так покірно згоджуються з цим молодиком?

Аж ось Каргат повернувся лицем до виходу. Його погляд зустрівся з поглядом головного інженера. І сталося зовсім не те, на що сподівався, чого так хотів Русевич.

Лице Каргата прояснішало, наче зустріч з головним інженером була для нього давно очікуваною радістю. Він не зійшов, а злетів з помосту, кинувся до Русевича, крикнув:

— Приїхали? Чудово!

Півмісячне перебування на заводі ніяк не позначилося на зовнішності цього молодика. Черевики блищать так, наче досвідчений чистій щойно попрацював над ними своїми щітками. На темно-сірих штанах знизу догори проходить старанно випрасувана складка. Щоправда, замість піджака — синя куртка, схожа на слецівку. Але з-під неї видно білий, аж блискучий, комірць та ажуратно зав'язаний галстук. І жодної плямки на одягу, неначе Каргат допіру не перехилявся до продувального чана, де булькають і бризкають масні феноляти. От тільки очі його трохи запалені, повіки червоні, наче недосипає він уже кілька ночей.

Підбігши до Русевича, Каргат потиснув його руку.

— Здрастуйте, Валентине Модестовичу, здрастуйте! — вигукував він. — Це ж просто чудово, що ви вже тут. Ви навіть не уявляєте, з яким нетерпінням ждали ми вас.

Це було так несподівано й звучало так широко, що Русевич мимоволі відповів і на рукопошук, і на вітання.

— Добридень, Миколо Дмитровичу. Радий бачити вас отаким.

Молодик цей або чудовий актор, або справді таки не розуміє, для якого злочинного нонсенсу він дав

привід. І певен, мабуть, що головний інженер похвалить його, негайно підхопить розпочате ним та його новоспеченими, такими ж молодими, друзями.

Ех, молодість, молодість!.. Колись і він, Валентин Модестович, тоді просто Валя, ганявся за уявлюваною жар-птицею...

Та треба все-таки, щоб з першої ж секунди цьому молодикові стало ясно, що більше йому не потуратимуть. І Русевич твердо спитав, кинувши в бік вікна:

— Що це таке?

Каргат глянув на заглиблених у роботу лаборанток, і лице його стало ще вдоволенішим.

— Контрольна лабораторія, Валентине Модестовичу, вийшла в цехи. І які це дало результати!

Русевич надав своєму голосу ще більшої офіціальності:

— Ви хочете сказати, що ваші лаборантки... м-м... досліджують щось безпосередньо в цехах?

— По всіх без винятку. А як же інакше? Завод у такому стані, що перевірка всіх процесів на ньому...

Очевидно, молодик аніскільки не сумнівається в своєму праві робити тут усе, що тільки спаде йому в буйну голову. Русевич перебив його:

— Але ж ваші підлеглі заважають тут!

— Не без того, звичайно,— згодився Каргат.— Та те, що вони тут трохи пометушаться,— ніщо в порівнянні з наслідками, які ми маємо завдяки цьому. Надзвичайні наслідки!.. Та й наша робота тут уже закінчується. Днів через три всі ми повернемося назад до лабораторій.

Русевич дозволив собі ледь помітно всміхнутися. Йому стало трохи шкода Каргата. Молодик, очевидно, щиро вважає, що отаке «наближення» контрольної лабораторії до цехової апаратури принесе неабияку користь. Ще б пак не вважати, коли до кожного твого слова так уважно прислухаються, коли всі твої скоростиглі висновки стають для декого прапором, коли довкола тебе почалась метушня, яку чомусь називають соціалістичним змаганням. Тут хоч хто відчує себе мов на крилах. Ймовірніше за все,— в цьому молодикові наївності більше, ніж нахабства, і він не тямить, що ніякого змагання тут не може бути, можлива лише нікчемна комедія, створена чиеюсь дешевою демагогією. Як гірко доведеться йому розчаруватися!

Щоправда, одна спроба поговорити з ним дружньо закінчилася зле. Але це ще не причина, щоб не повторити її. Треба лише зробити це тактовно, на самоті. Треба ще раз зважити на самолюбство цього молодика — не розвінчувати його перед цілим цехом.

І Русевич сказав лагідно, але так, щоб Каргат зрозумів, що головний інженер не поділяє його захоплення:

— Ви, Миколо Дмитровичу, даремно переобтяжили й себе, і лаборанток. Якщо вас так зацікавили деталі виробничого процесу, хід реакцій у приладах, зовсім не треба досліджувати їх з такою витратою енергії. Звернулись би до будь-якого з інженерів — до Віктора Михайловича, наприклад. Пам'ятаю, я радив вам це перед від'їздом.

Каргат не зрозумів (чи не захотів зрозуміти) прихованого між цими словами натяку. Радісний усміх його не зник, а ще поширшав.

— Ви мене не так зрозуміли, Валентине Модестовичу. Нас цікавить зовсім не академічний бік справи.

— Який же?

Русевич промовив це ще лагідніше — тоном, яким дорослі звертаються до немовлят.

Вдоволення враз зникло з Каргатого обличчя. Він нарешті побачив, що головний інженер не від того, щоб поглузувати з нього. На мить блиснув в очах злий вогник, та зараз же згас: спомин про обіцянку, дану Каринському й Васюті, стримав Каргата...

— Перш ніж відповісти вам, дозвольте запитання.

— Хоч десять.

Русевич не змінив свого тону.

— Чи не розмовляли ви вже з кимсь про те, що роблять тепер лабораторії і які наслідки дає їхня праця?

— Ще не довелось. Але деякі наслідки вашої... гм... праці я вже мав приємність помітити. І як тут не помітити, коли вони стількома знаками оклику кричать про себе з щита перед заводом... На мою думку, ці наслідки дещо дивні... щоб не сказати більшого. Але якщо той плакат — єдиний наслідок...

Каргат спромігся-таки відказати спокійно:

— От-от, саме про це я збираюсь вам доповісти.

— З великою цікавістю вислухаю вас.

— Тільки тут двома словами не обмежишся. І цех для цього не місце. Може, пройдемо до лабораторій?

Там нам ніхто не перешкодить, та й усі документи, які я приготував для вас, будуть під руками.

Русевич відповів не одразу. Він побачив: дружньої розмови й тепер не вийде. Надто фанатично поблискують очі Каргата. А коли так...

Можна було б раз назавжди відбити в цього зухвало молодика охоту до подібних досліджень. Слід лише примусити Каргата говорити прилюдно, а потім тут же дати належну оцінку його «діяльності». Це враз показало б усю безпідставність його фантазмагорій тим, хто прислухається до його балаканини. Тим більше, серед присутніх є, безперечно, і такі, хто поділяє думки головного інженера і чекає від нього рішучих слів.

Русевичу впав в око один робітник. Він, мабуть, здогадався, що головний інженер критично ставиться до метушні лаборанток по цехах,— аж шию витяг, прислухаючись до розмови між інженерами. Обличчя того робітника було Русевичу незнайоме: хіба можна їх усіх запам'ятати?

Так, це найпростіший і найефективніший засіб ліквідувати розгاردіяш на заводі. Зате й найжорстокіший: так спаплюжити молодого інженера...

Русевич поблажливо спитав:

— Виходить, розмова буде серйозна?

— Дуже серйозна,— стріпнув головою Каргат.— І не коротка. Йдеться про завтрашній день нашого заводу.

— А-а... Ну, якщо про завтрашній день, то—ходімо.

Русевич не міг похвалитися частим відвідуванням лабораторій, тому побачене там не дуже здивувало його. Не відразу, правда, повірилось, що на території хімічного заводу може існувати щось подібне... Обидві кімнати були безлюдні, але це ще виразніше підкреслювало абсолютний порядок на столах і в шафах, ідеальну чистоту. І з першого ж погляду помітно, що це— не виняток, а звичай. Валентин Модестович мимоволі глянув собі під ноги: чи не приніс, бува, бруду знадвору? І так само мимоволі схвально пробурмотів:

— Гм... Здається, тут стало краще.

Побачивши Русевича й Каргата, підвівся з свого місця коло вікна Петушек. В білому, без єдиної плямки халаті, він поважно пішов їм назустріч. Помітивши вдоволене обличчя головного інженера, він і собі дозволив стримано посміхнутися.

— Як почуваете себе, Ігнацію Карловичу?— спитав його Русевич після перших вітань.— Чи не сумно вам сидіти тут цілими днями самому.

— О, ні!— дивлячись кудись мимо нього, відказав Петушек.— Я щойно повернувся з ректифікації. І незабаром знову піду туди... Тепер праці значно більше, ніж раніш. А коли людина має багато праці, часу для нудьги їй бракує.

Хоч у голосі Петушека не було нічого схожого на скаргу, Русевич, скоса зиркнувши на Каргата, поцікавився:

— Ви не переобтяжені?

— О, ні!— Петушек енергійно похитав головою.— Я вмю працювати. Багато роботи — це краще, ніж мало роботи. А надто коли робота цікава і вам відомо, що працюєте ви не на вітер.— Петушек подивився в лице обом інженерам.— Проте я... На превеликий жаль я маю підстави гадати: те, що з таким захватом нині робить контрольна лабораторія, не дасть очікуваних наслідків.

— А підстави ваші поважні?— стрепенувся Русевич.

Петушек відповів ухильно:

— Не менш поважні підстави додержуватися іншої думки має Микола Дмитрович.

Русевич чудово зрозумів, на що так обережно натякає Петушек. Ще легше було здогадатися, як керівник контрольної лабораторії ставиться до кавалерійського наскоку своїх підлеглих у цехи. Чех не з тих, кого можна дезорієнтувати метушею. І це дуже приємно — мати такого поважного співільника. Невідомо ще, хто з них кращий знавець вуглекислоті — Каргат чи Петушек.

— Я ще не знаю, що саме ваша лабораторія робить тепер,— дивлячись прямо в очі Петушеку, мовив Русевич.— Ви, Ігнацію Карловичу, висловлюєтесь так туманно... Проте ви заінтригували мене. Ми неодмінно поговоримо на цю інтересну тему трохи згодом. А зараз я хотів би, щоб ви були присутні при моїй розмові з Миколою Дмитровичем. Якщо, звичайно, це не перешкодить вашій роботі.

— Завжди готовий до послуг,— чемно схилив голову Петушек.

Русевич розстебнув пальто, сів на найближчий стілець.

— Отже, я весь — увага, Миколо Дмитровичу.

Каргат почав без передмов, наче давно вже був готовий до цієї розмови:

— Вам відомо, Валентине Модестовичу, що завод за останній рік не тільки не збільшив своїх кількісних показників, а й досі ще неспроможний випускати продукцію за затвердженими державою стандартами. Я не міг не зацікавитися причинами цього. Та ніхто на заводі не дав мені задовільного пояснення.

— А втім, це зовсім легко,— не дав йому закінчити Русевич.— Я охоче дам вам ці пояснення. Якби ви стежили за пресою, то знали б: комісія в справах стандартизації дещо переборщила. І в першу чергу щодо хімікалій. Радянські хімічні заводи не мають устаткування, яке дозволяло б випускати продукцію за затвердженими комісією стандартами. Не раз про це в газетах були статті, написані дуже авторитетними людьми. Повною мірою це стосується і нашого заводу з його спрацьованим обладнанням.

— От-от, саме так мені й пояснювали. Але водночас мені сказали й те, що ніхто на заводі не перевіряв як слід, чи мають рацію ті статті щодо нашого устаткування: це мовляв, і так видно...

Русевич широко розвів руками.

— Ну, знаєте...

Петушек зняв окуляри й почав старанно протирати їх хустинкою.

— А тепер,— казав Каргат далі,— я відповім вам на запитання, яким ви мене сьогодні зустріли: що робить у цехах контрольна лабораторія... Ми тут поставили собі за мету з'ясувати причини відставання заводу. Але Сергій Павлович і Данило Максимович порадили нам не обмежуватися цим. Причини причинами, сказали вони, але виявити їх треба для того, щоб знайти умови, за яких наш завод ще до реконструкції зміг би якщо не стати цілком гідним теперішніх вимог, то принаймні наблизитися до цього.

— Сергій Павлович? Данило Максимович? Порадили? Вам?

— Так.

— Надзвичайно цікаво...— Русевич почав був у гострому тоні, але зараз же змінив його на поблажливий.— А втім, чим би дитина не втішалася... Так, мабуть, Сергій Павлович думав, коли ви приставали до нього. А Данила Максимовича не розумію. Що спільного має

він з хімією? Партиїні справи — от його стихія... Ну, й що ж ви знайшли на заводі?

— Багато дечого,— спокійно відказав Каргат, та видно було, чого коштує йому цей спокій.— Бо, як і Данило Максимович, я вважаю, що хімія—наука зовсім не позапартиїна... Щодо умов, то про них я скажу через кілька днів, коли ми зберемо всі потрібні нам відомості. Та я хочу вірити, що про ті умови ви самі вже сьогодні почнете думати. Вам це легше, ніж мені. Ви ж знаєте, який з мене інженер... Тим важливіше для вас якнайшвидше дізнатися про причини поганой роботи цехів.

— Що ж то за причини?

Русевич заклав ногу за ногу. Глянув на Петушека, наче хотів спитати: бачили, мовляв, отакого півничка? Але той розглядав протерті окуляри на світло: чи не лишилось на скельцях якої порошинки?

— Основною і найганебнішою причиною,— твердо вимовляючи слова, сказав Каргат,— я вважаю бруд на заводі.

У Русевича аж рот розкрився. Всього він міг чекати, але такої дурості... Русевич розреготався.

— Бруд? Ха-ха-ха! Бруд... Ну й сказали ж...

Каргат і тепер не підвищив голосу:

— Причин для реготу не бачу.

— Бруд...— ще раз повторив Русевич, регочучи.— Та який же з вас, Миколо Дмитровичу, хімік, коли ви...— Він перестав сміятися, зате в тоні його лишився одвертий глум.— А втім, ваша правда. В наших цехах не так чисто, як, скажімо, в бальній залі. І забруднитися незвичній людині дуже легко. Нічого не поробиш, хімічне виробництво. Хімічне!

Каргат зблід. В очах його спалахнули люті вогні. Та голос його й цього разу не змінився.

— Пробачте, Валентине Модестовичу, але я говорю не про зовнішній бруд, що поспіль вкриває підлоги, стіни й прилади. Цей бруд, як бачите, не пристає до мене... як не пристають і деякі ваші слова. Але й цей бруд — явище, я в цьому впевнений, на виробництві неприпустиме, а тим більше — на хімічному. Я маю на увазі той бруд, що ним ущерть заповнені геть усі прилади, всі комунікаційні лінії... Візьмімо хоч би цех, де ми щойно були,— продувку. Яке його призначення? Звільнювати феноляти від летючих та механічних домішок. Для цього їх продувають...

— Мені надзвичайно приємно, що ви так твердо за своїли цю азбучну істину. Гадаю, пам'ятаєте ви й те, що Волга впадає в Каспійське море, а коні їдять овес...

— ...продувають гострою парою,— повторив Каргат голосніше.— А ця пара має бути абсолютно чистою. Тим часом до пари, яка подається в продувні чани, завжди чомусь потрапляє сажа, постійно є в ній вугляний і всякий інший пил, є навіть залізна іржа. Очевидно, не дух святий у цьому винуватий. Бруд у парі стільки, що феноляти, коли й звільнюються від летючих домішок, то в продувці забруднюються різним сміттям. Коли ж додати до цього й те, що температура та тиск пари дуже часто змінюються, що ніхто не знає, скільки саме слід тримати феноляти в чані і кожний апаратник працює, як бог йому на душу покладе, то не важко зрозуміти, в чому полягає одна з причин нестандартності нашої продукції. А бог, як відомо й вам, ніколи не сприяв розвиткові науки й техніки.

Десь у глибині свідомості Русевича промайнуло: слід би поставитися до цих тверджень без упередження, з усією серйозністю, бодай на хвилину відкинути настирливу думку, що Каргат — людина, яку він, Русевич, уже почав вважати чи не за ватажка тих, хто хотів би закопати всі теперішні досягнення заводу. Адже йдеться про явище, над яким Русевич сам не раз замислювався... і не додумував до кінця: реконструкція, мовляв, одним заходом всі недоліки спише... Правильно, забрудненість приладів і комунікацій не може не позначитися на якості продукції.

Ясна ця думка, не встигши блиснути, потонула в каламутному потоці інших.

Здійснити своє торішнє безглуздя — от до чого прагне Каргат. Та побачив він, що головний інженер йому не потуратиме, що про всякі небезпечні експерименти тут краще й не заїкатися,— от і намагається за всяку ціну підірвати довір'я до технічного керівника заводу. Цей навіжений молодик не спиниться ні перед наклепом, ні перед брехливим обвинуванням у недбалому ставленні головного інженера до обов'язків. Усе тоді полетить к чортам: тільки й знатимеш, що будеш виправдуватися.

Ні іронією, ні поблажливістю, ні глузуванням Каргата не спиниш і нічим від нього не відкараскаєшся. На всяке його твердження треба давати рішучого одкоша.

А от як почне він отаке кожному повторювати — чорт зна до чого дійде... Ось чому такий дивний сьогодні Каринський, такий неуважний Петров: Каргатова отрута вже проникла в їх душі...

Русевич роздратовано скрикнув:

— Одне слово, ви будь-що намагаєтесь довести, що бруд розвів я?

Йому здалося, ніби по обличчю Каргата майнуло вдоволення: ага, мовляв, дошкулив.

— Чимале нахабство потрібне для цього!— Русевич схопився на рівні ноги, жести його стали нестриманими.— Я б сказав, що не звичайне нахабство, а... Я навіть і підходящого вислову не можу добрати.

— Валентине Модестовичу, чи думаєте ви над своїми словами?— тихо спитав Каргат.

І навіть Петушек, який, протерши окуляри, знов озброїв ними очі й сидів тепер нерухомо, раптом зняк-овіло завовтузився на своєму стільці.

Русевич зміркував, що криком нічого Каргатові не доведеш і можна втратити повагу Петушека, потенціального співльника. Не розпачливих же вигуків жде від нього витриманий чех.

Пробурмотівши щось про свої нікудишні нерви, Валентин Модестович знову сів і спробував загладити свій крик:

— Пробачте, Миколо Дмитровичу, я забув про вашу... м-м... оригінальну манеру розмовляти з людьми. Ігнацій Карлович, я бачу, вже звик до неї... Я слухаю вас.

Він і сам розумів, що так не перепрошують. Та Каргатові, видно, було не до його перепросин, і він почав з того, на чому спинився:

— Отже, бруд — це тільки одна з причин і не лише в продувному цеху... Що ж до інших цехів, там, на жаль, в бруді так само можна потонути. І кожний з них має ще й свої недоліки. На заводі занадто покладаються на прилади і зовсім не зважають на людей, які коло тих приладів працюють. Прилад без уважного, технічно грамотного апаратника багато й чисто не наробить. Не дивно, що ви за голову хапалися, читаючи протоколи аналізів. Я зовсім не хочу сказати цим, що контрольна лабораторія аналізувала ідеально. Тут також бруду було чимало. Але обвинувачувати в усьому тільки її — це значить перекладати з хворої голови на... не зовсім здорову.

Хоч як старався Русевич тримати себе в руках, а тільки розкрив він рота,— самі собою посипались не ті слова:

— Знаєте, я не звик, щоб ті, в кого молоко на губах ще не висохло, вичитували мені отакі нотації. І ви даремно витрачаєте час: своїми голосливими твердженнями ви нічого не доведете. Мені одно ясно: ви намагаєтесь висунути проти мене якісь обвинувачення...

— Я ні в чому не збираюсь вас обвинувачувати,— заперечив Каргат.

— Але вам не пощастить! — не слухаючи його, волав Русевич.— Звинувачувати мене... мене... людину, яка поклала стільки сил, щоб витягти завод з прірви...

— Витягти з прірви — це ще не піднести на вершину.— Каргат відвернувся, щоб приховати мимовільну усмішку.— Одначе ще раз кажу: я вас ні в чому не звинувачую. Я знаю: була тисяча поважних причин, які перешкождали вам перевірити завод так, як це зробила останніми днями контрольна лабораторія. Я лише хочу, щоб ви зрозуміли: перевірка ця зроблена вчасно, і нехтувати її наслідками не можна — інакше все виробництво полетить к чортам.

— Не полетіло ж досі!

— Так не сьогодні-завтра полетить. Зараз ви на власні очі побачите, що де в чому вже не можна було на вас чекати. Доводилось вживати термінових заходів.

— Вже знаю, яких ви тут заходів вживали. Організували карикатуру на соціалістичне змагання.— Русевич знову схопився.— Як вам не соромно, Миколо Дмитровичу! Напівписьменний робітник, і той розуміє, що тут працюють не люди, а прилади. Прилади! А ви ж таки маєте диплом інженера-хіміка.

— Про це саме я й кажу,— немовби примирливо сказав Каргат.— Ви на перше місце ставите прилади, а на останнє — людину. А це неправильно. Люди — не придаток до приладів, а їх господарі. І наш обов'язок — навчити наших людей не розводити бруду в приладах і коло них. Зробіть це, і ви враз побачите, що вийде... От чому те, що почалось на заводі, анітрохи не скидається на карикатуру, а є справжнім соціалістичним змаганням. Я самотужки до нього не додумався б. Цю ідею висунув партійний колектив заводу, і її підхопили всі — і комуністи, і такі, як я, безпартійні... Невже ви не бачите, що змагання може ліквідувати чи не всі хиби заводу й піднести його на значно вищий рівень?.. Ні-ні, не відпові-

дайте зараз. Спершу перегляньте документи.— Каргат повернувся до Петушека.— Ігнацію Карловичу, прине- сить, будь ласка, сюди ті папери, що я їх передав вам недавно.

Петушек мовчки вийшов до суміжної кімнати.

Каргат порився в своїх кишенях, вийняв звідти кіль- ка паперів, подав їх Русевичу.

— Що це?

— Докази.

— Чого?

Каргат на мить прикусив губу.

— І ще раз прошу вас, Валентине Модестовичу, мати на увазі: ці докази не проти вас, а для вас... Тут акти окремих моментів обслідування продувного цеху. А зараз Ігнацій Карлович принесе акти про інші цехи.

Русевич узяв ті папери так, наче то було розпечене залізо. Не хапаючись, вийняв окуляри, надів їх. На його губах застигла невиразна посмішка...

Через півхвилини обличчя його витяглося. Докладно й педантично складені, акти стверджували все, що він допіру почув. І додавали багато такого, від чого по спині побігли мурашки. Якби ці папери побачив хто з Хім- об'єднання, він мимоволі подумав би про нездатність ін- женерно-технічних працівників, а передусім головного інженера впоратися з своїми обов'язками. Русевич сам так подумав би, коли б прочитав щось подібне про чу- жий завод.

А що, як Каринський уже читав ці акти? Або Ва- сюта?

Валентинові Модестовичу стало зовсім холодно...

А втім, перелякався він лише на хвилину. Ні, Сергій Павлович цих паперів ще не читав. Якби він їх бачив, зовсім інакше розмовляв би з ним сьогодні. Отже, Кар- гат хоч і молодий, та кільчаться, видно, в його душі паростки стародавньої інженерської етики. І за це спа- сибі...

І крім того, хоч які страхи цей молодик тут понапи- сував, продувка все ж таки працює! І з видаваних нею фенолят завод випускає цілком пристойну продукцію. Вона — не стандартна, не найвищого сорту, це вірно. Але ж це зовсім не означає, що вона недоброякісна. В усякому разі споживачі її не гудять. Жодної реклама- ції за весь час роботи Валентина Модестовича не наді- йшло.

Цей фанатичний молодик перестарався. Нічого загрозливого в його паперах нема. І Каринський, розібравшись в усьому, так само зрозуміє, що його захоплення Каргатом нічим не виправдане. Ніякої істотної користі завод від Каргата не дістане: він же абсолютно непрактична людина. Єдине, на що цей неборака здатний,— це дивитися на все з своєї невисокої лабораторної дзвіниці й демагогічно щось вигукувати. А демагогія й техніка — речі не сполучні. Про це свідчать його ж документи. Треба тільки трохи інакше їх коментувати. Тоді Сергій Павлович побачить, що нічого нового Каргат не сказав, що все давно відомо і головному інженерові, і Хімоб'єднанню, і навіть наркоматові. Саме ж на підставі цього Хімоб'єднання й порушило перед вищими інстанціями клопотання про реконструкцію заводу.

Коли Петушек приніс товсту пачку паперів, Русевич був уже спокійний. Навіть обдумав, як з честю закінчити суперечку, що розпочалася була так невдало...

Він узяв ті папери і з удаваною байдужістю сунув їх собі під пахву.

— Ого, скільки їх! Ви, я бачу, Миколо Дмитровичу, здорово потрудились. Але ви так академічно підходите до всього... З кожного рядка визирає, що ви — не інженер: на цехи й прилади дивитесь так, наче то мензурка або пробірка з вашої лабораторії. А корнюр або ректифікаційну колону в руки не візьмеш, не побовтаєш, проти світла крізь них не подивишся.

Каргат нічого не відповів. Лише брови його здивовано злетіли вгору.

— Потім я поясню вам,— говорив далі Русевич,— в чому ваша помилка. Скажімо, завтра. А ще краще — післязавтра. Перечитувати цю збірку ваших найновіших творів я можу лише вечорами, на дозвіллі. Я хоч і не від того, щоб інколи зайнятися суто академічними питаннями, та витрачати на це час не маю права...— Помовчав трохи й закінчив: — Проте сьогодні ми ще побачимось. Мені цікаво знати, як справлялися лабораторії з своїми безпосередніми завданнями. Отже, зайдіть до мене години через півтори.

І доторкнувшись одним пальцем до козирка кепки, не поспішаючи, Валентин Модестович попрямував з лабораторії. Він не помітив, що не тільки Каргат, а й Петушек — навіть Петушек! — проводжають його недобрими поглядами.

Лише ввечері, коли по цехах і на подвір'ї заводу спалахнула електрика, Петров звільнився. Можна було години на чотири облишити приміщення, пронизане гострими заводськими запахами, трохи відпочити від сьогоднішньої біганини, щоб потім забігти сюди ще на півгодини — на власні очі пересвідчитися, що робітники нічної зміни правильно зрозуміли його розпорядження. Може, звичайно, і таке трапитися, що він півночі пробуде в цехах...

Захотілося спати: на заводі він сьогодні з п'ятої ранку. Але мрія про пухку подушку й ковдру з'явилась тільки на мить: на ці ж бо чотири години залишено стільки всякої всячини... Насамперед треба сходити до їдальні. На завод він прийшов натщесерце, і якимось так трапилось, що не згадалось йому ні про сніданок, ні про обід. Між іншим, з Ігнацієм Карловичем, як виявилось, працюється непогано: він геть усе розуміє з півслова. І дійшлий же: жодної дрібниці мимо уваги не пустить. Вони вдвох доможуться, що з ректифікацією незабаром ніяких неприємностей не буде. Потім неодмінно треба побачитися з Каргатом (вечорами він завжди в дослідній лабораторії), порозмовляти з ним про завтрашній день, узнати про сьогоднішню розмову з головним інженером. Не ту, що була ранком у продувці, — про неї цілий день гомоніли здивовані і стурбовані свідки. Краечком вуха він чув, що після полудня Каринський, Русевич і Каргат заперлися в директорському кабінеті і просиділи там щось із дві години. Чи довів Каргат головному інженерові те, що мав би довести?.. Слід побувати й у Валентина Модестовича. Адже він, Петров, ще вранці обіцяв побачитися з ним, та так закрутився, що лише тепер згадав про це. Треба ж кінець кінцем звітувати за ці дванадцять днів...

У лабораторії Петров застав не тільки Каргата та його лаборанток, а й Розенберга з Слиньком. Прийшло також кілька комсомольців з ректифікаційного цеху з техніком Частієм на чолі. Найбільше здивувало завідувача виробництва, що був тут і Васюта.

Всі вони сиділи навколо стола й пили чай. Коли Петров підсів, одна з лаборанток зараз же підсунула йому склянку. Це було чудово.

Чай був «хімічний»: воду для нього закип'ятили в лабораторному дистиляційному кубі, пили його з градуйованих скляних циліндрів, цукор розмішували скляними паличками.

Пили мовчки. Стежили за тим, що відбувалося на столі.

Там стояв штатив, підтримуючи реторту з рудою рідиною. Під нею шипів примус. Пара з реторти йшла вигнутою трубкою до банки з сірими грудками, потім до холодильника, а звідти блідо-брунатними краплями спадала в підставлену склянку. Гостро пахло карболкою.

Петрова захопило чаювання. Лише випивши градуйований циліндр до дна, він звернув увагу на те, що за цей час ніхто й слова не вимовив. Каргат сидів нахмурений. Слинько сіпав себе за вуса й ворушив бровами. Розенберг засмучено підпер голову долонями; можна було подумати, що його незаслужено образили. Комсомольці то збентежено поглядали на Васюту, то презирались один з одним, то починали нечутно перешіптуватися. Лише на обличчі Васюти не відбивалось це загальне занепокоєння. Але й Васюта був замислений.

Збагнувши, що сталося щось не зовсім радісне, Петров одсунув від себе порожній циліндр. Кивнувши на прилад, він почав розмову:

— Що тут таке, Миколо Дмитровичу? Піридини?

Каргат глянув кудись мимо нього і після дуже довгої мовчанки потвердив:

— Так... Пробуємо ректифікувати їх.

— А-а...— замислено протягнув Петров.— І як?

Каргат відповів ще неохотніше:

— Відділити важкі від легких можна. І в реторті, і в заводських умовах.

— Так...— ще замисленіше сказав Петров.— І, пробачте за настирливість, ще одне запитання: заводські умови — ті, що зараз є, чи ті, що незабаром будуть?

Каргат похмуро буркнув:

— Ті, що могли б бути.

— Угу...

Петров знову присунув до себе порожній циліндр й почав старанно розмішувати в ньому скляною паличкою повітря.

— Хіба ви, Вікторе Михайловичу, нічого не знаєте? — спитав Каргат.

— Я? Нічого... Невже Валентин Модестович...

Петров побачив недобрий усміх на губах Қаргата й замовк.

— Миколо Дмитровичу, розкажіть усе ще раз.

Це сказав Васюта.

Қаргат уперто стулив губи, але, глянувши на Васюту, присунувся ближче до Петрова.

...Найменше хотілося Қаргатові думати про поведінку головного інженера. Не розгадувати ж усякі психологічні загадки він сюди приїхав. А от — доводиться витрачати час і на це. Чому присутність лаборанток у цехах так знервувала Валентина Модестовича? Чому він так накинувся на нього, Қаргата, коли зайшло про виявлене на заводі? І жодного ж резонного зауваження з приводу виявленого... Взагалі Русевич старанно обминає наслідки рейду. І що означають його останні теревені? З них виходить, ніби практична цінність зробленого контрольною лабораторією дорівнюється нулю. Але ж таке лише неук може заявити!

— Йй же богу,— розповідає Қаргат,— під час розмови у Қаринського я відчув себе персонажем якогось нісенітного роману, в якому діють особи з ірраціональною психікою. Спершу мене підозрюють у тому, що я начебто висуваю безпідставні обвинувачення проти головного інженера, а потім одним словом перекреслюють усе здобуте нами, навіть не глянувши на нього, і, нарешті, вдають, ніби нічого не сталося. Може, ви, Вікторе Михайловичу, скажете мені, в чім тут справа?

Петров промовчав.

...Коли Қаргат, виконуючи наказ головного інженера, прийшов до нього розповісти про роботу лабораторій, то застав його за уважним читанням актів. Як це розуміти? Про «безпосередні завдання» лабораторій Русевич так і не згадав. Розмова кружляла навколо того, що робив Қаргат торік та позаторік. Головний інженер раптом відчув гостру цікавість до того, як почував себе Микола Дмитрович на інститутській кафедрі, що спонукало його минулої весни виступити з «такою занадто передовою» пропозицією, а тепер змінити спокійну наукову і викладацьку роботу на сповнене численних турбот і неприємностей життя заводського інженера. Весь час Валентин Модестович був надзвичайно чемний, пересипав свої запитання компліментами, немов перед ним сиділа дама. Одне слово, поведився так, наче він і Қаргат весь час були надзвичайно близькими друзями. Робота кон-

трольної лабораторії в цехах майже не цікавила його. Він лише сказав, що аніскільки не сумнівається в здатності Каргата до теоретичних узагальнень і нічого не захотів слухати про те, що впливає з тих узагальнень.

— Як пов'язати це з тим, що він уважно перечитував наші акти?

Знову Петров ухилився од відповіді.

І що, власне, він міг сказати? Що далі, то менш певно почував себе Віктор Михайлович. Зовсім інакше уявляв він собі повернення головного інженера з відрядження. Йому здавалося, що з Русевичем усе на заводі завирує: він підхопить ініціативу молодого вченого... А тепер-то виявляється: не похвалить Валентин Модестович свого заступника за те, що той чи не в усьому пішов за Каргатом. Невже Петров справді-таки помилився? Хто з них правий — молодий учений чи старий інженер?

Глибоко зітхнувши, Петров спитав, що було далі. Каргат, зрозумівши, мабуть, що робиться з Віктором Михайловичем, сердито повів свою розповідь далі.

...Отак протримавши Каргата у себе з півгодини, Русевич раптом заявив, що на такі приємні теми краще погомоніти за чашкою чаю і що він був би дуже радий, коли б Каргат якось увечері, хоч би й сьогодні, завітав до нього б в квартиру; його дружина буде рада познайомитися з Миколою Дмитровичем, вона давно про це мріє. Запрошував так настирливо, що Каргат, аби відкараскатися, пообіцяв зайти найближчими днями. Потім Русевич запропонував йому піти до Каринського. І в директорському кабінеті він одразу змінив тон. Спитавши директора, чи відомо йому, що витворяв по цехах останніми днями Каргат, і діставши ствердну відповідь, Русевич накинувся на Сергія Павловича: як він міг дозволити щось подібне? Хіба не бачить директор, як використовують це безвідповідальні елементи? Вони ж намагаються дезорганізувати виробництво! Вони ж прагнуть спаплюжити ідею соціалістичного змагання!.. Як міг Каринський забути, що наука й техніка — галузі, хоч і досить близькі одна до одної, але цілком самостійні? Дуже часто те, що здається теоретично обґрунтованим, техніка відкидає, як непотрібний мотлох.

На Каргата ця «істина» так вплинула, що в нього зникло бажання заперечувати Русевичу.

А Русевич подумав, що його слова обеззброїли Каргата, і чимдуж помчав далі. Акти ніякої ціни не мають. Все, що Каргат тут понаписував, давно відомо всьому світові. Коли б до Каргата ніхто цього не помічав, питання про реконструкцію заводу не постало б. Він, Русевич, довів потребу реконструкції перед вищими інстанціями. І зробив це без галасу, без отого розгардіяшу, який тепер панує скрізь на заводі. Якби Каргат розумів, що все, написане в його актах, є наслідком старості заводу, він не став би марнувати час на дурниці, не нервувач би робітників...

От і все,— закінчив Каргат і відвернувся до реторти.

Усі, хто сидів тут, поглядали на Петрова, стараючись робити це непомітно.

Він знав, чого від нього чекали, але мовчав...

Чудно повернулася справа. Щоб головний інженер був нещирий, доводячи Сергію Павловичу й Миколі Дмитровичу недоцільність обслідування й механічність перенесення методів соціалістичного змагання в умови хімічного заводу,—цього Петров не припускав. Щоправда, докази Русевича — не дуже переконливі... Але ж Русевич перечитав акти і не міг не побачити, яка мета постала і перед Каргатом, і перед Каринським, і перед усіма, тут присутніми; не міг не зрозуміти, що це благородна мета і що для досягнення її варт попрацювати. Чому ж Валентин Модестович до всього поставився так негативно? Значить, у нього поважні причини? Але які?

— І що ж ви йому відповіли? — спитав Петров.

— А що можна сказати?.. Дискутувати з нерозумними все одно, що вичерпувати ложкою море. Їм, хоч голову собі розбий, нічого не доведеш, а себе почнеш вважати за ідіота. Крім того, я обіцяв Сергію Павловичу й Данилові Максимовичу розмовляти з головним інженером ввічливо. А це було над мої сили...

Петров мимоволі посміхнувся. За ці дні він добре взнав, як Каргат ставиться до найдрібніших перешкод. Не важко зрозуміти, чого коштувала йому стриманість у Каринського.

Слинько прокашлявся й поважно мовив:

— Я б на вашому місці, Миколо Дмитровичу...

І вигляд у нього був такий, що Петрову враз стало ясно: в очах цієї людини головний інженер втратив

сьогодні рештки свого авторитету. А втім, про те ж саме свідчили й обличчя інших.

— На місці Миколи Дмитровича,— перебив Слинька Васюта,— ти нікому нічого не сказав би. І на своєму — також. Тут не про особисті образи йдеться.

— Я б йому сказав,— закінчив Слинько,— що залишаюсь на своїх позиціях. Ох, і виразно сказав би...

Повернувшись до Петрова, Қаргат мовив:

— Ви хочете, певно, знати й про те, як поставився до цієї односторонньої суперечки Сергій Павлович... Він теж мовчав. Не так, звісно, як я... І слухав. Лише наприкінці пообіцяв у всьому розібратися.— Қаргат відвернувся до приладу.— Якщо навіть ви, Вікторе Михайловичу, завагались, то, згодьтесь, Сергієві Павловичу треба ще більше часу, щоб дійти до істини.

Відсунувшись од Петрова, Қаргат з півхвилини спостерігав, як капає піридин у склянку. Потім рвучко підвів голову, голосно звернувся до всіх:

— Що робитимемо далі?

Але то було аж ніяк не запитання людини, що опинилась на роздоріжжі. Қаргат не просив поради й допомоги. Він хотів знати, як уявляють собі прийдешнє ті, хто підтримував його досі. І Петров бачив, якою буде їхня відповідь.

Лише про Васюту було важко сказати щось певне. Він спокійно позирав то на одного з присутніх, то на другого, а в глибині очей інколи миготіло щось схоже на вдовolenня, наче все йшло так, як він передбачав. Пальцями вистукував на столі щось бравурне.

І про себе Петров нічого певного не міг сказати: треба якнайшвидше побачитися з Валентином Модестовичем...

Відчуваючи, що робить не те, чого від нього чекають усі, і не те, що велить йому сумління, він демонстративно глянув на годинник і підвівся. Приховуючи свою розгубленість удаваним переляком, він похапцем промовив:

— Ого, аж понад півгодини я тут? А мені ж конче треба... На все добре, товариші!

І, не оглядаючись, попрямував до виходу. Він усією шкірою відчував, як зневажливо дивляться йому усі вслід і вважають його за дезертира. Неприємно, та що вдієш! Дипломатом він ніколи не був, вдаватися до хитрощів не вміє. Та й від хитрощів хоч трохи, а відго- нить дворушництвом.

На порозі він на мить спинився.

— Я ще побачу вас сьогодні, Миколо Дмитровичу. Неодмінно побачу. Не знаю тільки, коли саме... Якщо повертатимусь я з заводу вночі, а у вашому вікні горітиме світло,— чи можна буде зайти до вас?

Каргат кивнув, не глянувши на нього.

Вийшовши на заводське подвір'я, Петров постояв трохи, застібуючи пальто і збираючись з думками. Як же розмовляти йому з Валентином Модестовичем? Але нічого путнього не придумав. Здвигнув плечима, наче цим можна було скинути з себе те неприємне почуття, з яким вийшов з лабораторії, і поволі рушив з заводу.

Він уже підходив до будинку головного інженера, коли раптом почув позаду квапливі кроки. Оглянувся і впізнав невисоку постать Каргата. Мимоволі зіщулився, наче піймали його на непристойному вчинку.

І не стало йому легше, коли Каргат добродушно спитав:

— До Валентина Модестовича?

— До нього,— помовчавши, відказав Петров.

— От і добре. Підемо разом... Я подумав, що мені не слід нехтувати його запрошенням. А самому йти — якось не з руки. От ви, Вікторе Михайловичу, і введете мене в його дім. Так, здається, в пристойному товаристві заведено... Та коли ви хочете поговорити з головним інженером віч-на-віч, то я...

Добродушність Каргата навряд чи була щирою. Петров непомітно зітхнув: доведеться сьогодні знайти в собі витримку й здатність до тонкої дипломатії. Інакше таке станеться... Відповів же твердо:

— Я йду до Валентина Модестовича не для таємних переговорів і не для того, щоб торгуватися з ним...

ЩО ЦІКАВИЛО КАРГАТА

На столі ідилічно парував самовар. Яскраве світло лампочки під великим шовковим абажуром затишними іскорками відбивалось на гранях посуду, грудках цукру, на жовтуватій поверхні масла.

Валентин Модестович, ліниво сьорбаючи чай, розповідав Ганні Іванівні про сьогоднішні події з таким виглядом, немов події ті анітрохи його не тривожили, ба навіть веселили.

Ганна Іванівна слухала уважно: вона ніколи не була байдужою до справ чоловіка. І щодалі більше хмурилась. Вона знала, що приховується за веселим тоном чоловіка. Поведінка Каргата їй теж не подобалась. Та чоловікові вчинки подобались їй ще менше.

Розповідь свою Валентин Модестович закінчив із по-смішкою:

— Як бачиш, усе це така дрібниця...

Ганна Іванівна з серцем відсунула склянку.

— Валентине, навіщо ти граєш передо мною комедію? Ти прекрасно знаєш, що це — не дрібниці. Ти зробив сьогодні величезну помилку.

— Я — помилку?

Ганна Іванівна з досадою відвернула голову від чоловіка.

— Не розумієш? Ні, не хочеш розуміти!.. Весь сьогоднішній день, починаючи з зустрічі з Каринським і кінчаючи розмовою в його кабінеті, кожний твій рух, кожне твоє слово — помилка. Ти не зробив сьогодні жодного вірного кроку.

У глибині душі відчуваючи, що далеко не вся його поведінка була гідною головного інженера, Валентин Модестович сподівався, що дружина звільнить його від цього неприємного почуття. Сердиті слова Ганни сповнили його досадою на себе. Все ж таки він спробував заперечити:

— Хотів би я знати, якою б ти була на моєму місці!

Ганна Іванівна нервово розминала пальцями хлібну крихту.

— Я на твоєму місці... Йї-право, ти мов дитина. Ти розмахуєш кулаками не тоді, коли наступають тобі на ноги, а коли тобі лише ввижається, що наступлять. Коли ти вже навчився спершу думати, а вже потім говорити? Якщо твоя поведінка на мене справляє таке враження, то що думає зараз про тебе Каргат разом з усіма своїми друзями?.. Інженер ти непоганий, але політик з тебе...— Ганна Іванівна гримасою показала, що саме вона думає про дипломатичні здібності свого чоловіка.— У тебе що — голова чавунна? Думаєш пробити нею гранітний мур?

Валентин Модестович мимохіть усміхнувся.

— Каргат — гранітний мур?

Ганна Іванівна зовсім розсердилась.

— Сам Каргат — фантазер, ніщо. На нього й уваги можна б не звертати. Та його фантазії, ти ж сам кажеш,

імпонують директорові й партійному ватажкові. Ними захоплюються не тільки комсомольці, а й літні робітники, навіть дехто з інженерів. Може, в тих фантазіях справді щось є, а може, всім просто надокучила одноманітність праці й життя на нашому заводі,— не знаю. Знати це повинен ти. А не знаєш — от ламай зуби об Каргата, бо він для тебе тепер — креміль... На твоєму місці я не розмовляла б з робітниками біля воріт. Не починала б суперечки з Каргатом. До директора з ним не пішла б. Сьогодні я обмежилась би тільки тим, що перечитала б його акти та як слід подумала б над ними. А далі показала б Каргата до себе в гості, сюди, і делікатно показала б йому, в чому він заплутався.

— Ти гадаєш...— обурено почав Валентин Модестович.

— Я нічого не гадаю. Я хочу,— Ганна Іванівна виразно наголосила це слово,— щоб ти був правий.

— І ти дозволила б йому та його друзям робити в цехах усе, що їм заманеться?

— Так, дозволила б,— твердо відказала Ганна Іванівна.— Ти ж допіру сказав мені: все це — дрібниці. Чи насправді ти думаєш інакше?

Валентин Модестович промовчав.

— Ну, пометушаться люди,— казала Ганна Іванівна далі.— Хай, коли їм цього раптом заманулось. А тобі нічого робити з мухи слона... Але Каринського й інших я попередила б, що знімаю з себе відповідальність за все, що робитиметься не за моїми вказівками. Попередила б без антимоній, без пояснень: сказала б — і крапка. Запевнюю тебе, після такого попередження Каринський не раз би подумав, перш ніж дозволити щось Каргатові... А дозволив би — нічого жахливого не сталося б. Навпаки... коли рацію тут маєш ти. Всі на власні очі побачили б безглуздя Каргатових вибриків, і Каргат моментально згас би.

Валентин Модестович смутно зітхнув: Ганна, як завжди, говорила правильно. Яка ясна в неї голова!

Він понуро допив свій чай. Мовчки дивився, як дружина наливає йому другу склянку. І раптом помітив, що лице її посвітлішало. Невже вона щось придумала? Валентин Модестович побадьорішав і собі.

— Ну, помилку мою ще не пізно виправити,— заговорив він.— Каргат цими днями обіцяв зайти до нас...

— Певна, що тепер,— перебила його дружина,— після твоїх вибриків у кабінеті Каринського, його сюди ніяким калачем не принадиш. А тобі треба зробити от що...

Нараз вона замовкла й оглянулась на двері до передпокою. Валентин Модестович так само почув стукіт у вхідні двері. Поморщився, впізнавши манеру Петрова. От властивість у людини: завжди з'являється саме тоді, коли нікого не хочеться бачити. Правда, переговорити з ним треба. Та невже він не може почекати до завтра?

До передпокою прот'юпала служниця. «Хто там?» — пауза — клацання замка. Затупали ноги. Але цього тупотіння було забагато для однієї людини. Невже Петров ще й привів когось?

Ганна Іванівна неохоче пішла зустріти гостей. Відчинивши двері до передпокою, вона рвучко оглянулась, і Валентин Модестович побачив в її очах і здивування, і деяку розгубленість, і пересторогу. Та голосом, в якому навіть її чоловік не дочув нещирості, вона сказала:

— Вікторе Михайловичу! Як чудово, що ви прийшли! А то ми з Валентином просто не знали, куди подітися від нудьги. А ще чудовіше, що ви привели до нас...

— Миколу Дмитровича Каргата,— тихо підказав їй Петров.

— Прошу любити й жалувати,— долинуло нахабне (так принаймні здавалося Валентинові Модестовичу) крикання Каргата.

Валентин Модестович здригнувся: хоч і запрошував він Каргата, та з усіх сьогоднішніх несподіванок це була чи не найбільша. Він примусив себе підвестися, вийти до передпокою. І таки знайшов у собі силу гостинно посміхнутися. До цього зобов'язували його слова дружини, звернені до Каргата:

— Як це мило, що ви прийшли саме сьогодні. Я так багато чула про вас, Миколо Дмитровичу, так хотіла познайомитися з вами. Хвилину тому я дорікала Валентинові, чому він не привів вас сюди ще місяць тому, коли ви приїжджали вперше. Своїм приходом ви, можна сказати, помирили нас... Скидайте ж пальто, прошу до господи...

— Так, так,— кивав Валентин Модестович, простягаючи обидві руки спершу до Каргата, а потім і до Петрова.— Більшої приємності ви не могли мені... нам зробити.

Він заметушився, допомагаючи гостям роздягтися...

Постоявши в передпокої ще хвилину, переконавшись, що роль гостинного господаря її чоловік буде виконувати більш-менш задовільно, поглядом застерігши його від небезпечних розмов,— Ганна Іванівна поспішила до кухні — зімпровізувати вечерю.

Якщо й розгубилась вона, несподівано побачивши Каргата, то тільки на мить. Напружене й насторожене обличчя Петрова та підкреслено незалежний вигляд Каргата підказали їй, як вона повинна поводитися. Насамперед, жодного слова про завод. А для цього потрібні дві пляшки вина (сама вона не вип'є ні краплі), красиво прибраний стіл, легка й смачна закуска, чай... І вона сидітиме коло Каргата. Вона ще не розучилась приборкувати найзухваліших молодиків!

Через кілька хвилин Ганна Іванівна повернулась до їдальні, щоб наново накрити на стіл. Валентин, запросивши гостей до кабінету, не зачинив дверей. Він знав, що дружині треба якийсь час постежити за незнайомою людиною збоку. Ганна Іванівна побачила — Валентин і Віктор Михайлович сидять біля стола, а Каргат влаштувався на канапі й уважно все оглядає. Найчастіше погляд його прикипає до етажерки з нечисленними книжками. Розмова оберталася навколо якихось газетних новин, та розмовляли лише перші двоє. Каргат зрідка вставляв якісь незначущі слова.

Ганна Іванівна раз у раз непомітно зазірала до кабінету, прислухалась до розмови. Вона хотіла як слід розглядіти Каргата, вгадати його настрій, призвичаїтися до нього, відчувати його тим особливим жіночим почуттям, що швидко знаходить ахіллесову п'яту в найнеприсупнішій людині.

Каргат сидів боком до неї. Вона бачила тільки його профіль — профіль некрасивого сільського парубка, що маскує свою наївність надмірною похмурістю. Каргат ні разу не повернувся до дверей. Лише одну мить Ганна Іванівна бачила його очі — ще в передпокої, коли він ледь-ледь потис її руку. Його погляд на секунду затримався тоді на ній. Каргат або прекрасно володіє собою, або вона чи не вперше в житті зустрічається з чоловіком, геть байдужим до її краси.

«Як вам подобається тут після Харкова?» — «Чи не нудьгуєте ви у нас?»

Ні, розмова з таким заялуженим початком закінчиться моментально.

Можливо, Каргат знає, що таке чемність. Але сьогодні йому важкувато буде пригадати про неї... Отже, треба заговорити до нього так, щоб першим же словом повернути його увагу до себе...

Довго роздумувати Ганні Іванівні не довелось. Розмова в кабінеті стала зовсім кволою: в ній чимраз частіше почали з'являтися небезпечні паузи. А Каргат зовсім замовк.

Ганна Іванівна гукнула служницю, пошепки сказала їй, що робити з столом. Ввійшла до кабінету, сіла коло Каргата. І, діждавшись чергової паузи, голосно мовила:

— Валентине! Вікторе Михайловичу! І не набридло вам ото щоразу, як зустрінетесь, розмовляти про те ж саме?

Це було неправдою, але вона спинила поглядом готового здивуватися Валентина. Він зрозумів і вдав, що ніяковіє.

— І найдивніше — обидва вони так захоплюються отими газетними новинами, що забувають про все.— Ганна Іванівна зверталась до Каргата.—От бачите, і про вас, Миколо Дмитровичу, забули. Не помічають, що ви сидите й нудьгуєте... Знайшли чим захоплюватися: будівництвом нових заводів аж на Уралі. Не остогид їм власний... Чи не краще послухати музику? У нас такий чудовий грамофон, стільки всяких пластинок... Правда ж, музика куди приємніше, ніж оті нудні балачки?

Заглиблений у свої думки, Каргат лише через кілька секунд стрепенувся, повернув до господині голову.

— Ні, чому ж...

О, не всю свою чемність він забув удома! Підбадьорена цим, Ганна Іванівна не дала йому знову замкнутися в собі.

— Невже ви не любите музики?

Каргат втупився в щось над нею.

— Але грамофон...

— Такого грамофона, Миколо Дмитровичу, вам не доводилось чути,— послішив запевнити господар.

— І у нас, я ж кажу, є чудові пластинки: Карузо, Тітто Руффо,— мало не співала Ганна Іванівна.— То що там! Спершу послушайте.

Вона глянула на чоловіка, і Валентин Модестович поспішив до їдальні.

Через хвилину голка задряпала пластинку, вихопила з неї кілька брязкітливих акордів, а далі й голос. Ви-

крикуючи арію з «Трубадура», цей механічний голос вискакував з рупора, мов цупка стружка з гембля.

Господар, пам'ятаючи німий наказ дружини, до кабінету не повернувся.

Петров втомлено відкинувся на спинку стільця й сонними очима втупився в отвір дверей, удаючи, що спів захопив його. Поки крутиться пластинка, а коло Каргата сидить Ганна Іванівна, можна трохи перепочити.

Каргат знову заглибився в свої думки. Із спроби Ганни Іванівни зав'язати з ним розмову не вийшло нічого. Він не відвернувся, але дивився мимо неї. Коли грамофонний співак брав високу ноту, очі Каргата недобре примружувались.

Ні, так не годиться. Ганна Іванівна дразливо кинула:

— Хотіла б я знати, чи можна до вас доторкнутися, не вколовшись?

Вимовила вона це так, що тільки він почув, і тим тоном, що завжди примушує чоловіків — хочуть вони цього чи ні — відчуті себе саме чоловіками.

Погляди їх зустрілися. Каргатові очі стали уважнішими, в них з'явився той вираз, коли людина помічає цікаве там, де взагалі нічого не гадала побачити.

Сміливо витримавши його погляд, Ганна Іванівна пояснила:

— Дивлюсь я на вас, і здається ви мені складеним з гострих шпичаків та колючок. Ви — мов їжак, що настовбурчив усі свої голки... Але ж їжаки роблять це лише під час небезпеки. Невже ви боїтесь чогось тут?

На лиці Каргата ніщо не ворухнулось. Лише очі похмуро блиснули.

— Хочете щирої відповіді? — швидко спитав він.

Це прозвучало як виклик. Ганна Іванівна прийняла його.

— Я взагалі за щирість.

Вигляд у Каргата став насмішкуватий.

— Тоді давайте покинемо бавитися в піжмурки. Так буде краще. А щирі відповіді ви дістали раніш — в ту мить, коли побачили мене в передпокої. Не буду критися: ви зрозуміли мене правильно. Так, я прийшов сюди не з цікавості до домашнього життя головного інженера. І не тому, що мені нікуди було дітися сьогодні ввечері.

Ганна Іванівна аж сахнулась. Каргат угадав її думки.

Та зараз же вона взяла себе в руки. Хай так. Хай говорить що завгодно. Йй його «щирість» не зашкодить, а досягти вона може хоч солом'яної згоди, яка завжди краща за золоту зваду.

— Не сваритися ж із моїм чоловіком ви прийшли?

— Ні. Правильніше — поки що ні. Але сьогодні цілий день я тільки те й роблю, що стримую себе. Я вибухну, якщо Валентин Модестович повторить зараз бодай соту частку з того, що я почув од нього...

— Це погроза?

— А мені байдуже, як ви це сприймаєте.

Ганна Іванівна спробувала перевести все на жарт.

— Ви гадаєте, що мій чоловік сьогодні говорив самі дурниці?

Каргат підвів голову, щоб кивнути. Та встиг зміркувати, що розмовляє з дружиною головного інженера.

— Скажімо інакше. Він цілий день сьогодні поведився мов лис, що плуває свої сліди. І не зважав на очевидне.

— А чи не здається вам, Миколо Дмитровичу, що це з вас ніякий мисливець. От ви й обвинувачуєте в своїх невдачах дичину.

Каргат хмикнув.

— Ну, коли вам так подобається розмовляти алегоріями, то я — просто ніякий мисливець. Хоча б тому, що я ні за ким не полюю. І взагалі ніхто ще не хоче вашого чоловіка підстрелити. Отож йому нічого плутати сліди. Не з своїми особистими вимогами приставав я сьогодні до Валентина Модестовича.

— Чому ж ви сприймаєте сказане моїм чоловіком як щось таке, що насамперед вас обходить?

Каргат не зумів, а може, й не схотів приховати своєї зневаги до співбесідниці. Але грамофон замовк, і Каргатові вистачило такту помовчати, поки закрутилась друга пластинка. Проте ця пауза не вгамувала його. Він відповів гостро:

— Хімія — моя особиста справа.

Ганна Іванівна мимоволі відсунулась від Каргата; з таким фанатиком дуже важко до чогось домовитися. Такі, як Каргат, або з волячою упертістю ламають усе на своєму шляху, або ж раз назавжди розбивають собі лоб. Ну, що ж,— вона залюбки допоможе йому в останньому.

Відповіді Ганна Іванівна не встигла: в дверях кабінету з'явилась служниця, знаком викликала її.

Стіл уже був готовий. Треба було зробити кілька останніх штрихів, щоб усе мало вигляд тієї щирої гостинності, без якої дружня вечірка немислима. Пораючись біля столу, Ганна Іванівна бачила: Каргат спідлоба стежить за нею і водночас щось напружено обдумує.

Закінчивши, вона шепнула чоловікові, щоб він поставив ще одну пластинку. Повернувшись до кабінету, знов підсіла до Каргата.

Тільки-но опинилась вона біля нього, він мовив, показуючи очима на стіл:

— Ви, я бачу, хочете помирити мене з Валентином Модестовичем.

Знову Ганні Іванівні стало не по собі від його прямої. Але Каргат має рацію: до мети треба йти навпростець. І вона не заперечила. Проте спитала:

— А ви чого хочете?

— Точніше я можу сказати, чого я не хочу,— хмуро всміхнувся Каргат.— Безглуздої сварки. А вона неодмінно почнеться, як тільки хтось із нас згадає завод. Коли мені здається, що мої співбесідники верзуть казна-що, я кажу їм це в очі.

— Про вашу манеру розмовляти з людьми, я вже чула,— холодно відказала Ганна Іванівна.— Але для чого мені ці тонкощі вашої вдачі?

— Від вас залежить,— не слухаючи її, казав Каргат,— щоб сварок сьогодні не було. А можливо — і не тільки сьогодні.

— Не розумію.

— Зараз зрозумієте.— Каргат вимовив це так, наче був її учителем.— Я хотів запропонувати це самому Валентинові Модестовичу. На жаль, він не з тих, хто визнає за молодими право радити старшим... Завтра я пришлю до вас кілька книжок і журналів. А ви потурбуйтеся про те, щоб ваш чоловік найближчими ж днями перечитав їх. Та не просто, а вдумуючись у кожне слово.

— Для чого це вам?

— Не мені, а головному інженерові заводу. Сьогоднішній — та й не тільки сьогоднішній — день показав, що Валентинові Модестовичу здається, ніби розвиток техніки у вуглехімічній промисловості припинився задовго до війни чотирнадцятого року. А це призвело до того, що він, так би мовити, мислить категоріями арифметики,

тоді як вуглехімія віднеслась уже на рівень алгебри. От і виходить, що ми з ним розмовляємо різними мовами. Треба, щоб Валентин Модестович зробив кілька кроків уперед і навчився розуміти мене. А я тим часом постараюсь опанувати його мову — мову практика... Приставши на мою пропозицію, ви стримаєте мої войовничі наміри на час, потрібний вашому чоловікові на читання тієї літератури. Згодиться з прочитаним Валентин Модестович,— чудово. Я певний, у нього вистачить мужності визнати, що сьогодні він виявив себе не з кращого боку. А не згодиться... Якщо й посперечаємось ми з ним, я не втрачу пошани до нього: я розумітиму, що то його світогляд. Ну, а за сьогоднішнє, я поважати його не можу.

— Одначе й самовпевненість у вас!.. Звідки ви взяли, що йому потрібна ваша пошана?

Уже сказавши це, Ганна Іванівна зрозуміла, що пішла слідом за своїм чоловіком — почала говорити не те.

Каргат злегка примружився.

— А ваша пошана?

Він або кращий, ніж здається з першого погляду, або ж перед нею сидить цинік, якого Ганні Іванівні ще не доводилось зустрічати. Та він розумніший, ніж їй хотілося б: не вона — він керує розмовою. Мчить до свого пробоєм. І нічим не поступається. Що може протиставити такій навальності Валентин? Якщо Каргат неправий, то перемогти його можна ще більшою переконаністю в своїй правоті.

— Гаразд,— рішуче вимовила Ганна Іванівна.— Отже, до того, поки мій чоловік не придбає здатності розуміти вашу алгебру, між вами мир?

— Мир?.. Мир настане після моєї або його капітуляції,— уточнив Каргат.— Просто я цей час буду стримуватися. До того дня, коли наші раціоналізаторські пропозиції будуть сформульовані. Тижнів зо два, приблизно. За цей час хай Валентин Модестович добре підготується до обговорення наших пропозицій. Йому доведеться витримати такий натиск...

— Згода.

Ганна Іванівна не замислилась ні на мить. Та й про що тут думати? За два тижні вона встигне вивчити Каргата, побачить те, що перед нею не відкрилось сьогодні: його ахіллесову п'яту. Хай він гадає, що не тільки домігся свого, обвівши її, мов дівчинку, навколо пальця,

а й перетворив її мало не на свою спільницю. Через два тижні вона розквітається з ним за сьогоднішне.

Повеселішавши, Ганна Іванівна запросила гостей до їдальні, а за столом налила повні чарки, не обминувши й своєї.

Загальна розмова почалась лише після третьої чарки, коли вино зробило думки легшими, а язика — жвавішими. Зрозумівши з промовистих поглядів дружини, що Каргат сьогодні більше не чіплятиметься до нього, Валентин Модестович спитав:

— Чого б ми всі цілий вечір були такі мовчазні? Сидимо, мов сичі, і — ані пари з уст... Ну, взяти вас, Вікторе Михайловичу. Над чим ви так глибоко замислились? Що з вами?

Петров, що сидів, вимальовуючи пальцем на скатертині якийсь візерунок, не враз підвів голову.

— Зі мною? Нічого... Я ж прийшов до вас, Валентине Модестовичу, як уранці обіцяв.— Він неспокійно оглянувся на Каргата.— Адже чимало доведеться розповісти вам.

— Не думаю,— всмішливо відказав Валентин Модестович.— Я скористався з вашої ранкової поради, і Микола Дмитрович люб'язно й докладно з усім мене ознайомив. Я такий вдячний йому...

Лише Ганна Іванівна, яка пильно стежила за Каргатом, помітила, що глибоко в його очах мерехтить сміх. Він робив більше, ніж обіцяв: не тільки спокійно, але й гумористично ставився до сказаного її чоловіком.

— Тут я маю попросити пробачення у вас, Микола Дмитровичу.— Валентин Модестович схилив голову в бік Каргата.— Річ у тім, що під час розмови з вами, а потім і в Сергія Павловича, я не все ще зрозумів. Мені казна-що приверзлось. От я й понервувався, наговорив зайвого... Мені так хочеться, щоб ви про це забули...

В очах дружини він прочитав, що тон узято вірний. І він ще раз схилив голову перед Каргатом.

Каргат відповів начебто щирим запереченням:

— Що ви, що ви, Валентине Модестовичу! Я й сам був сьогодні не на висоті. Саме, щоб перепроситися за це перед вами, я й прийшов оце до вас.

Валентин Модестович з полегшенням перевів подих.

— От і слава богу! Ви, Микола Дмитровичу, немов гору з моїх плечей зняли... Це тим цінніше, що ви, звичайно, не відмовляєтесь від своїх тверджень...

— Але ж хіба це означає, що я повинен зневажати ваші переконання?

Валентин Модестович утретє схилив перед Каргатом голову.

— Ви зовсім обеззброїли мене, Миколо Дмитровичу... Він знову повернувся до Петрова.

— Отже, Вікторе Михайловичу, я в курсі всіх заводських новин... Але мені дуже хочеться знати вашу думку про них. Мене надзвичайно цікавить ваше ставлення до того, що пропонує нашому заводові науковий працівник.

В голосі Валентина Модестовича не було й тіні іронії. Це не в'язалося з тим, що чув Петров од Каргата: видно, головний інженер багато дечого передумав після розмови в кабінеті директора. А обличчя Каргата було непорушно спокійне; таким Петров ще ні разу його не бачив... Ніщо не провіщало нового вибуху. Обидва вони, виходить, угамувались.

І Петров, посмілішавши, відповів:

— Пропозиції Миколи Дмитровича дуже цікаві для нас, інженерів. Правда, вони здаються занадто сміливими, здійснити їх не так просто. Та вони ставлять перед кожним з нас безліч цікавих проблем, над якими варт попрацювати. Коли хочете, вони збуджують думку, ініціативу...

— Он як? — засміявся Валентин Модестович, але нічого глузливого в цьому не було.— Ну, а які конкретні результати, по-вашому, можуть з цього бути?

— Важко говорити про це зараз. Обслідування заводу ще не закінчено. Пропозицій ще не систематизовано. І, мабуть, я не помилюсь, сказавши: Микола Дмитрович, починаючи обслідування, не сподівався, що воно наштовхне нас на думку про раціоналізацію мало не всіх технологічних процесів на заводі.— Петров почав стримано, намагався бути безстороннім, але щодалі більше проривалось його захоплення.— Дещо з запропонованого Миколою Дмитровичем ми вже використали. Ви знаєте про остаточний перехід дистиляції на безперервку. Але виявилось, що це ще не все. На підставі виявленого контрольною лабораторією Розенберг і я зробили один підрахунок. Коротко кажучи, за три-чотири місяці у нас не лишиться жодної перестійної цистерни. Нам, чого доброго, доведеться просити про збільшення лімітів на си-

ровину... Розенберг і Слинько тепер майже не виходять з цеху. Протягом найближчих днів вони доможуться нового зрушення...

— А інші цехи?

— Інші цехи мають усі можливості, щоб не тільки впоратися з цим повторним збільшенням навантаження, а й незрівнянно підняти якість нашої продукції. Її можна зробити цілком стандартною. Не відразу, звичайно... А хіба це не дозволяє нам переглянути питання про негайну реконструкцію заводу?

— Смілива ж ви людина! — таки не втримався Валентин Модестович, але прикусив язика, побачивши, як невдоволено зсунулися брови Ганни Іванівни.

Захоплений своєю розповіддю, Петров не звернув уваги на його репліку.

— Давайте скажемо собі одверто, — казав він далі, — ми досі збирались не реконструювати завод, не переводити його на іншу технічну основу, а просто на місці старого будувати новий — трохи більший, але такий же самий... Ви, мабуть, пам'ятаєте, Валентине Модестовичу, — мені й раніше доводилось висловлювати думку, що навряд чи маємо ми право так розкидатися державними коштами, що перш ніж порушувати питання про перебудову заводу, нам треба уважно перевірити, чи не можемо ми зі старим устаткуванням розв'язати сьгоднішні завдання. Перевірка технологічних процесів, яку тепер провадить контрольна лабораторія, доводить, що це — цілком реальна справа. Я вже прикидав, яким способом ми можемо використати висновки обслідування. Поки що нічого нездійсненого я не побачив. І не тільки в мене така певність. На заводі на весь голос заговорили про соціалістичне змагання й ударництво. Першим сказав про це наш партколектив, комуністів підтримали кадровики. Виходить, змагання й нам не протипоказане. Воно вже почало давати наслідки. Чи не всі на заводі...

Петров урвав себе, бо помітив, що Валентин Модестович обома руками жмакає край скатертини і погляд його... Таким поглядом на гостей не дивляться.

Але це тривало не довше секунди. Тільки-но Петров замовк, на лиці Валентина Модестовича з'явилась добродушна посмішка.

— Так, — кивнув він, — ідея принадна, безумовно... Ну що ж, спробуйте довести її здійсненність. Може, вам і пощастить.

Кілька секунд Петров сторопіло дивився на нього. Потім через силу вимовив:

— Ну, а ви? Вас хіба це не обходить?

— Обходить, звичайно. Ще й як обходить... Але я в найближчі тижні просто не зможу включитися в цю справу. Я...— Він помовчав, поспішно щось обдумуючи.— Ну да, я... мені доведеться віддатися будівництву сублімації. З головою доведеться в цю справу зануритися... І, знаєте, я гадаю навіть, що так буде краще. Ви не матимете поруч себе мізантропа, ніхто не набридатиме вам своїм невір'ям...

— Ви не вірите? — аж скрикнув Петров.

— Ну, як тут вірити, Вікторе Михайловичу?.. Скільки часу ми з вами працюємо, все йшло начебто задовільно. І раптом — ні сіло ні впало — нам кажуть, що ми ніякі інженери. Чи не дурниця? А на мене це вплинуло так, ніби мені солі на хвіст насипали... вивчивши всі акти Миколи Дмитровича, я побачив, що хвилювався даремно, заводу ніщо не загрожує, а користь з його пропозицій може бути. Тільки не та, про яку ви мрієте. Ви кінець кінцем переконаєтесь, що нам потрібна ґрунтова реконструкція, що ваша раціоналізація — паліатив, дитяча іграшка... Ми з вами, Вікторе Михайловичу, знову станемо дивитися на все одними очима.

— А якщо ми доведемо вам...

— Спробуйте.

Петров нахилився до Русевича.

— Чи правильно зрозумів я вас?.. Лише ваш скептицизм... ваше, я б сказав, безпідставне невір'я...

— Хай безпідставне, але саме невір'я,— так само добродушно, з привітною усмішкою перебив його Русевич.— А щоб закінчити з цим, дозвольте мені задати вам одне питання... Отже, віднині ви щодня тільки те й будете робити, що доводити мені необґрунтованість мого скептицизму? Ви певні своїх сил?

Досі Каргат спокійно сидів, схилившись над своєю тарілкою. Розмова між головним інженером і начальником виробництва, здавалось, зовсім його не цікавила.

Тепер же він рвучко повернувся до Петрова. Ганна Іванівна мимоволі прикусила губу. З цього руху, з одвертого нетерпіння, з яким Каргат чекав на відповідь Петрова, вона нарешті зрозуміла: Каргат прийшов сюди зовсім не для того, щоб турбувати про опанування її

чоловіка новітніх знань з хімії вугілля, а заради Петрова. Як поставиться завідувач виробництва до позиції головного інженера, чи не зрадить свого сгедо — тільки це й цікавило зараз Каргата.

Петров опустил очі. Але зараз же сміливо підвів їх на Русевича й мовив:

— Я не скептик. Я разом з усіма постараюсь, щоб і ви, Валентине Модестовичу, перестали ним бути.

ВИГРАШ ЧАСУ

Чимало часу минуло, як Петров, а за ним і Каргат вийшли з лабораторії. Всі знали, до кого й по що подались інженери, всіх розбирала гостра цікавість: чим це все закінчиться? І чи закінчиться взагалі?

Зрідка хто-небудь порушував мовчанку. Та ніхто не зачіпав того, що найбільше всіх непокоїло. Коли Петров сидів тут, настрій у всіх був непевний. Тепер всі відчували себе мало не пригніченими. Невже Петров злякався Русевича? Невже можна отак одразу зрадити те, чому останні дні віддавав усього себе? Обговорювати цей поспішний відхід Віктора Михайловича — означало засуджувати його. Але надія, що Каргатові пощастить запобігти його зраді, ще жевріла. І — з Петровим чи без Петрова, а присутні боротимуться за свою справу до кінця!

Мовчав і Васюта. Він розумів, що робиться на душі Каргатових співників. І не боявся за них. Знав-бо він: боротьба, учасниками якої стали ті, хто сидів тут, розпочалась раніш — задовго до того, як усвідомили вони себе борцями, задовго до появи Каргата на заводі. Дехто з присутніх уже тоді був, так би мовити, борцем у потенції.

От уже три місяці — з першого дня своєї праці на тутешньому заводі — Васюта будив у комуністів, робітників, молоді увагу до того, що їх оточує, нетерпимість до недоліків, прагнення до більшого й кращого. І шукав тих, хто очолив би похід проти косності в ставленні до техніки, за опанування її. Без цього Каргат навряд чи зробив би тут щось... Тепер же боротьба набрала гострих форм. Перед у ній веде здібний учений, для якого мрії тільки на те й існують, щоб їх здійснювати, який

знає, що то значить — осідлати техніку, й не боїться відповідальності за свої та своїх спільників вчинки. Щастя йому! Боротьба за більшовицьке ставлення до техніки триватиме... А зараз її учасники переживають небезпечний момент. Роздратовані опором головного інженера, вони думають: чи не відмахнутися нам од Русевича? Він, мовляв, один, нас багато — зімнемо його. Ні, не про це слід їм думати! Але поговорити з ними про це треба — після того, як повернеться Микола Дмитрович.

...Аж ось відчинились двері. До лабораторії, мружачись на світло, ввійшов Каргат. Лице його сяяло, наче виграв він генеральну баталію.

Розенберг перший кинувся йому назустріч.

— Невже...

— Не зовсім,— угадав його запитання Каргат.— Та Русевич, здається, таки усвідомив: нічого шкідливого ми не робимо й не збираємось робити. Але він зайняв якусь вичікувальну позицію. Не до нас йому нібито зараз. Ну й грець з ним!.. А втім, лише під лежачий камінь вода не тече: може, все ж таки він згодом змінить свої погляди, га? В усякому разі я допомагатиму йому.

— Як? — спитав Васюта.

Каргат скоса глянув у його бік.

— Охоче. І дуже делікатно... Ну, а Віктор Михайлович з нами. І про це він сам сказав Русевичу.

Слинько солідно прокашлявся.

— Ну, Миколо Дмитровичу, а ви таки, от їй же богу, не тільки вчений. Хотів би я знати: чому ви стали хіміком, а не дипломатом?

— Ви помилились, Іване Степановичу,— засміявся Каргат.— Це не моя дипломатія і не Валентина Модестовича...

— Так не вже Віктор Михайлович...

— І він тут ні при чому... Скільки я зрозумів, почалась якась складна гра з новими, несподіваними учасниками, які з хімією не мають нічого спільного. Я не зовсім у ній розбираюсь, та, правду сказати, і не цікавить вона мене. Але коли в мене ще лишилися рештки шани до нашого головного інженера,— боюсь, їх тепер ніхто не помітить... Та про це я ще розповім... А найголовніше — ми маємо час. І якщо здобудемо хоч би невеличкий успіх, то ота дипломатична гра закінчиться на вашу користь.

Каргат скинув пальто і схилився над градуїваною склянкою, куди поволі капав піридин.

— Я повернувся вчасно,— сказав він, сідаючи.— Реакція відбувається трохи швидше, ніж я розраховував. Це приємно.

І змовк, наче забув раптом про все.

— Миколо Дмитровичу,— по хвилиній паузі нагадав йому Васюта,— ви обіцяли розповісти, що там за дипломатія така.

— Атож...

Каргат неохоче відірвався від свого приладу й коротко, поспішаючи й ковтаючи слова, переказав те, що сталося в Русевича.

Васюта вислухав його немовби спокійно.

— Що б це могло означати?— занепокоєно спитав Розенберг.

— А я вже сказав,— кинув Каргат і знов заглибився в спостереження приладу.— Мені байдуже.

— Ви теж, Давиде Марковичу, думайте про своє,— порадив Розенбергу Васюта.— Микола Дмитрович поводився у Русевича правильно і нічого йому й вам сушити голову всякою дамською дипломатією. Ну, а щодо Валентина Модестовича... Видно, не до того йому зараз, куди життя повертає. Як би не вискочити з сідла на крутому повороті,— от на чому всі його думки зосереджені. Гаразд, не будемо якийсь час його шарпати. А то ще й опритомніти йому не дамо. Будемо йти без нього й далі. Схаменеться — побіжить слідом... Ви теж так думаете, Миколо Дмитровичу?

Обличчя Каргата знову стало невеселим.

— А я ж пообіцяв поки що до Валентина Модестовича не чіплятися... якщо, звичайно, він буде підвищувати свій технічний рівень.

— Значить, будемо вважати,— мить подумавши, закінчив розмову Васюта,— що Віктор Михайлович усе ще виконує обов'язки головного інженера.

Він попрощався. Каргат провів його до дверей. На порозі вони міцно потисли один одному руки.

Повертаючись до свого приладу, Каргат спинився коло Слинька. Мовив, ніби продовжуючи якусь думку:

— Здається, час уже нам, Іване Степановичу, поговорити в одній важливій справі. Я вже кілька днів про це думаю... Ви не поспішаєте?

— Ні... Що ж за справа така? — спитав Слинько.

— Тоді заждіть хвилину.— Каргат підійшов до приладу, схилився до нього.— Зверніть увагу, Іване Степановичу, на рівень рідини в склянці. Маємо її сто чотирнадцять кубиків. Отже, всі легкі піридини вже тут, Час переходити до другої частини досліду... Я попрошу вас придивитися до того, як це робиться. Коли чогось не зрозумієте, питайте.

— Це стосується нашої розмови?

— Ви вгадали... Отож одну хвилину.

Не менше чверті години довелось Слинькові чекати Каргата. Але апаратник не був в претензії. Він з цікавістю стежив, як вправно порається завідувач лабораторій коло реторти та трубок. І трохи заздрив його здатності забувати під час роботи і про навколишнє, і про недавні неприємності, і навіть про своїх однодумців.

Та от Каргат відкинув з лоба волосся. А тим часом ніщо в приладі начебто не змінилось. Тільки полум'я в примусі побільшало. Коло приладу зосталася одна лаборантка — мало не лягла грудьми на стіл, стежачи за термометром, вставленим у реторту. Решта дівчат перейшли до сусіднього стола, почали готуватися до аналізування того, що парою виходитиме зі склянки.

Постоявши трохи коло них, переконавшись, що дівчата знають своє діло, Каргат повернувся до Слинька.

— Хочу я вам дещо запропонувати, Іване Степановичу. Знаю, що умовити вас мені буде нелегко. І Давид Маркович тут проти мене виступить... Якщо ви відмовитесь, доведеться шукати когось іншого, а це...

Початок обіцяв щось цікаве. Слинько присунув стілець, на якому мав сісти Каргат, ближче до себе й сказав:

— Я давно готовий вас слухати, Миколо Дмитровичу.

Каргат сів.

— Йдеться про організацію на нашому заводі виробництва піридинових основ. Давид Маркович казав мені якось, що минулого року ви цікавились...

— А я й цього року цікавості до цієї справи не втратив,— поволі, зважуючи кожне слово, відповів Слинько.— Коли б ви вільніші були, я б уже давно порозмовляв з вами про ті піридини. Не все ще я в них розумію...

Виходить, ви від суперечок до діла переходите. Правильно робите. Серед тих, хто бажав і бажає вам успіху, я аж ніяк не останній.

Каргат вислухав його не зовсім терпляче.

— Мало мені ваших добрих побажань, Іване Степановичу. Я сподіваюсь на активну вашу допомогу. Тоді всі таємниці піридинів перед вами розкриються. І не тільки піридинів... Словом, приставайте на мою пропозицію.

— Що ж то за пропозиція?

Каргат оглянувся на Розенберга. Той замислено розповідав щось Частієві.

— Якщо Давид Маркович не заперечуватиме, візьміть на себе обов'язки старшого апаратника коло першої піридинової установки... Хвилину! — Каргат застережливо підняв руку, помітивши, що Слинько збирається відповідати.— Нині, коли в вашому цеху відбуваються такі знаменні події, ви не можете залишити його. Це ви хочете мені сказати? Але ж я заберу вас звідти не сьогодні. Правильно, без вас там не обійтися... Проект піридинової установки буде готовий днів через двадцять, якщо не буде перешкод. Поки його затвердять, поки будуватимуть установку, мине ще місяць, а то й півтора. А дистилляція зможе обходитися без вашого досвіду вже через місяць. Корнюрам вашим легко даватиме раду рядовий апаратник. Я більш ніж певний, що на той час рядові апаратники будуть не такі, як тепер. Ви перший про це подбаєте. Отже, це заперечення ваше відпадає. Майте на увазі, цю пропозицію я заздалегідь продумав. Таким чином, єдине, що ви можете мені зараз сказати, це...

Каргат замовк і з явним нетерпінням тихо застукав кулаком по столу.

— Он воно що...

Слинько зосереджено потер руки об коліна. Така вже в апаратників звичка: перш ніж узятися за щось, не схоже на кран приладу, витерти руки. Потім він з півхвилини розглядав свої брунатні, насичені кам'яновугільним маслом долоні, ніби на них вичитував відповідь. Далі пригладив волосся й вуса.

— Так-то воно так...— Слинько знову зосереджено оглянув свої долоні.— Та чи подумали ви, Миколо Дмитровичу, от про що: в дистилляції я тому на місці, що

знаю її краще, ніж оці долоні. Скільки вже років стою коло корнюрів... А що я знаю про піридини?

Це не було відмовою. І Каргат, поклавши руку Слинкові на коліно, схилившись до нього, заговорив ще переконливіше:

— Ліквідувати вашу піридинову неписьменність, Іване Степановичу, можна за короткий час. Нічого складного в піридинах нема... Вільними вечорами ви будете приходити сюди. Процес вилучення піридинових основ із знефеноленого і знефталіненого масла пройде перед вашими очима багато разів. А почуєте ви про них тут стільки...

— А скільки я від ваших сорок почую глузливого на свою адресу? Я ж їх знаю...

— А ніхто з вами зв'язуватися не буде. Небезпечно: язик у вас гостріший, ніж наші всі.

Це сказала Саня. Всі засміялись.

— Ну, хіба що так,— серйозно промовив Слинко.

— Спершу ви придивлятиметесь до того, як ми пораемось коло піридинів,— казав Каргат далі,— розпитуватимете, якщо буде щось незрозуміле. А там, дивись, і допомагати нам почнете, на лаборанта перетворитесь. Отак повний практикум і пройдете. Коли процес вилучення, а потім і ректифікації піридинів стане для вас мов розгорнена книга, я познайомлю вас з проектом... Хотілось би так само, щоб ви взяли участь у будівництві установки... Одне слово, станете першим у Радянському Союзі кваліфікованим піридиновим апаратником, дасте країні перший промисловий піридин... Невже вас це не приваблює?

Знову Слинко якийсь час старанно займався своїми долонями. Нарешті відказав:

— Пропозиція вроді принадна... Вмієте ви за живе людину взяти, Миколо Дмитровичу.

— Не всяку; мабуть,— не зовсім весело посміхнувся Каргат.— Валентин Модестович, наприклад...

— Ну, Русевич, я так гадаю, не людина, а головний інженер старого гарту. Ми з Давидом Марковичем якось почали були обговорювати питання: чи не час дати Валентина Модестовича до музею?.. Агов, Давиде Марковичу, яка нині ваша думка про це?

Захоплений розмовою з Частієм, Розенберг одмахнувся.

— А до лабораторій я все одно ходжу й далі ходитиму,— продовжував Слинько.— Мені от завтра вранці на зміну заступати, а я сиджу ще й досі у вас. Цікаво знати, скільки важких піридинів ви зараз вилучите й чи так само успішно, як і легкі... Правда, не ці досліди мене хвилюють. Ну, а щодо пропозиції вашої... Доведеться вам, Миколо Дмитровичу, дати мені трохи часу.

— Що ж тут думати?

Слинько ще раз порадився з своїми долонями.

— Є про що подумати... Ну, скажу я вам зараз, що згодний. Не криюсь: хочеться мені так сказати... А раптом трапиться щось, і мені доведеться позадкувати. Некрасиво ж вийде. Та й Давид Маркович... Треба, щоб він з легким серцем одпустив мене... І обдумати все треба, й підготувати. Тоді вже, якщо згоджуся, назад згоди своєї не візьму, хоч би там що.

Каргат не зумів приховати свого розчарування.

— Шкода... А втім, вам видніше, Іване Степановичу... Тільки думайте, будь ласка, швидше. І коли до чогось подумаетесь, ту ж хвилину повідомте мене. На заводі мене не буде — ви знаєте, де я живу. І взагалі, захочеться вам поговорити в цій справі чи в іншій,— приходьте без церемоній... А тим часом ще й ось про що поміркуйте. На мою думку, слід було б організувати невелику групуку — так, з трьох-чотирьох робітників, які перейшли б потім на піридинові основи. Вони разом з вами відвідували б лабораторію ці тижні... Я дуже хотів би, щоб ви взяли на себе організацію такої групи. Ви знаєте заводський народ, зуміли б підібрати потрібних людей...

Слинько поважно кивнув.

— Правильно ви підходите до справи, Миколо Дмитровичу. Неодмінно поміркую й про це... І знаєте, що я вам скажу? Захотіли б ви — непоганий би з вас організатор вийшов. Одних би до музею, а вас...

— Ну-ну, без компліментів і непотрібних пророкувань,— спинив його Каргат.— А то я ще на манію величності захворію. Мене піридини цікавлять, а не посади... Отже, нетерпляче жду на вашу відповідь, Іване Степановичу. А тепер подивимось, що з нашими важкими піридинами...

Після того, як Каргат і Петров пішли, Валентин Модестович і Ганна Іванівна довго ще сиділи за неприбранним столом. Не по собі їм було.

Валентин Модестович вважав, що Каргатові затії закінчатся найскоріше тим, чим звичайно закінчуються дитячі забави,— загальною сваркою, отже, дезорганізацією виробництва. І Петров тут не врятує: надто він не обачний. Почати б одверту війну з Каргатом та всіма його однодумцями,— а що як це приведе до катастрофи для нього, Валентина Модестовича? Адже він залишився сам. Каргат якимсь чудом устиг запаморочити голови, чи не всім. Боротися проти всіх — ні, це Валентинові Модестовичу зараз над силу.

Єдине, що може виручити його,— ота думка. Вона з'явилася в нього за мить перед тим, як він її висловив, але то була воістину рятівна думка. Удати, що з головою поринув у будівництво сублімації, залишатися в тіні, а тим часом вичікувати слушного часу, пильно до всього придивляючись...

Ганна Іванівна заспокоїлась швидше. Дещо іронічно ставлячись до свого чоловіка вдома, вона вірила в його талант і нюх інженера. Хоч і важко йому інколи буває, та він завжди кінець кінцем доводить свою правоту. І цього разу неочевидне для всіх тепер згодом стане явним. Неодмінно стане! Тим більше, сам Каргат дає Валентинові все потрібне для перемоги. За ці тижні Валентин не тільки прочитає його книжки, а й навчиться розбиратися в тонкощах сучасної вуглекімії, почне бити Каргата його ж зброєю і поставить цього зухвалого парубка на місце. А Ганна Іванівна постарается, щоб чоловікова перемога була якнайповнішою.

Неспокійно спав тієї ночі Валентин Модестович. Часто прокидався і подовгу лежав з розплющеними очима, не в силі подолати почуття самотності. Лише перед світанком відчув себе більш-менш упевнено. Він пригадав робітника з продувки, що з надією дивився на нього вчора. Пригадав натяка Петушека. Отже, є на заводі люди, не засліплені демагогією Каргата! Навіть серед робітників є! А Петушек — хіба він не досвідчений хімік? Пошукати — чимало знайдеться на заводі людей, яким і найпринаднішими фантазіями голів не запаморочиш. Треба тільки їх об'єднати.

Розшукувати однодумців Валентин Модестович почав наступного ж ранку.

Прийшовши на завод, він викликав до себе Маєвського. Ні, в завідувачеві відділу капітального будівництва Русевич не гадав знайти співника. Саме ж Маєвський та його виконроб запропонували, щоб завод узяв на себе розв'язання питання про сублимаційні камери. І на технічній нараді Маєвський, мов пес, крутив хвостом перед завідувачем лабораторій.

Маєвський — літній статечний інженер. Кожним рухом своїм він намагається підкреслити, що знає собі ціну. І водночас, сівши перед головним інженером, усім своїм виглядом показав готовність найуважніше вслуховуватися в начальника слова.

В цьому химерно поєднувались статечність і запобігання не тільки перед начальниками, а взагалі перед співбесідником. Він хотів бути в дружбі з усіма. Тому Русевич не дуже шанував завідувача відділу капітального будівництва.

Ділова розмова тривала недовго. Маєвський в усьому згодився з Валентином Модестовичем.

Очевидно, дещо з учорашніх подій йому вже було відомо, і він скористався з першої ж нагоди, щоб виказати головному інженерові свою солідарність із ним. Зроблено це було настільки тонко, що сублимаційний цех перестав цікавити Валентина Модестовича.

Але, урвавши ділову розмову, він сказав не без іронії:

— Сміливо міркуєте, Андрію Олександровичу. На вашому місці я не наважився б з таким апломбом говорити про суто хімічні справи.

Іронія на Маєвського не вплинула.

— Якщо дозволите, то я поясню, чому вчорашне так боляче мене вразило.

— Будь ласка, — нібито байдуже дозволив Русевич. Маєвський чомусь оглянувся на двері.

— Я — не хімік, — почав він неголосно. — Це вірно. Я погано розуміюсь на всіляких тонкощах вашої спеціальності. І проти цього я не можу заперечити, подекуди згоджуюсь і з тим, що на хімічних виробництвах трапляються випадки, коли без метушні, яку я спостерігаю тут от уже два тижні, не обійтися. Але на хімічних підприємствах, де я мав честь працювати, мені ні разу не доводилось бути свідком чогось подібного. Тому на мене оця метушня і справляє враження... ну, як би вам

сказати... профанації. Так, профанації! — з натиском повторив він.— Ви можете скільки завгодно іронізувати з моїх міркувань. Та я не повірю, що ви до цієї метушні ставитесь інакше. Тоді я не вважав би вас за інженера.

Русевич одсунув рисунки сублимаційного цеху. Він був радий, що заговорив з Маєвським. Те, що думки Маєвського збіглися з його власними, приємно вразило його.

«Правильно, профанація! Тільки так і можна назвати затіяне Каргатом».

Та сказав він не те, що подумав:

— Під те, що ви назвали профанацією, підведено дуже солідну теоретичну базу.

Шкіра під очима Маєвського збіглася зморшками. Він мовив гостріше:

— Так, я — не хімік. Однак мені доводилось будувати нові коксобензолні заводи, розширювати содовий завод. І я знаю, що хімічне виробництво — насамперед тихе виробництво. Отож хоч яку теоретичну базу хай підводять, а я не припускаю метушні й галасу на цьому заводі. Тут же останніми днями — мітинг мало не коло кожного апарата.

— І що з того?— все ще обережно спитав Русевич.

Голос Маєвського став твердим.

— А чи не забули ви, Валентине Модестовичу, хто ви такий? Я, наприклад, ні на мить не забуваю, що я—інженер. Більше половини свого життя я ношу це звання. За цей час у мене склався ясний і точний погляд на речі. І цьому поглядові я довіряю більше, ніж усім теоретичним... х-ха!.. базам теперішніх більшовизованих соплеків. Тому я й питаю вас: як ви допускаєте це неподобство? — Голос Маєвського затремтів від довго стримуваного обурення.

Уперше за останню добу Русевич відчув себе так, наче на нього повіяло свіжим повітрям. Та для першого разу краще не виказувати своїх справжніх думок і почуттів. Він навіть схилився до стола, ніби щось на рисунку його раптом зацікавило.

Та в Маєвського були зіркі очі. Він зрозумів, що преліментарії можна вважати за закінчені. Присунувся до Валентина Модестовича й заговорив так, немов сиділи вони не в службовому кабінеті.

— Ну, Валентине Модестовичу, тепер, коли ви знаєте моє ставлення до того, що дехто гучно називає подія-

ми,— краще було б назвати це скандалом — дозвольте мені дещо спитати у вас... Ні, зовсім не про ваші думки з приводу цього безладдя. Вони мені ясні. Ви — інженер не тієї породи, що почала поширюватися останніми роками: хлопчаки, яких не можна порівняти з рядовими техніками наших з вами часів. Яка ганебна деградація інженерства!.. Ні, ви не можете ставитися до безграмотних вправ цього молокососа інакше, ніж я... Але дозвольте мені спитати... І питаю я не лише від власного імені... Що збираєтесь ви робити далі? Коли ви нарешті припините цей розгардіяш?

Не те, щоб Русевич не хотів йому відповісти: з радістю виклав би він перед Маєвським свої наміри, якби ті наміри були чіткими. І не так легко було відкинути те, що досі він без симпатії ставився до цього інженера. Його запобігливо-статечні манери завжди дратували Валентина Модестовича. Та, власне, і зараз дратують.

Русевич одвернувся до вікна.

— Як вам сказати...

— Розумію,— кивнув Маєвський, не дочекавшись продовження.— Це така несподіванка для вас, що ви й досі ще не отямилась. І наробили помилок. Не слід було вам учора тягти Каргата до Каринського. Якої допомоги ви шукали в недавнього вальцювальника?

Русевич випростався: Маєвський повторив те, про що казала йому Ганна. Невже цей інженер таки справді має на плечах голову?

— В таких випадках треба покладатися тільки на самого себе,— впевнено повчав Маєвський.— Найкращий засіб розчавити противника — це повернути проти нього його ж зброю. А чим Каринський може вам допомогти? І з якої речі допомагатиме вам?.. Що йому до вашого інженерського сумління? Йому треба, щоб в Хімоб'єднанні думали про нього як про вправного директора. А яким чином він цього доможеться,— хіба не однаково?

Русевич сторопів. Мало того, що Маєвський звалює все в одну плутану купу,— він ще й паплюжить таку людину, як Сергій Павлович!.. Ні, цього не слід йому дозволяти!

Але Маєвський не замовкав:

— А не зуміли ви враз покінчити з якимсь там Каргатом,— треба було зманеврувати: удати, ніби відступаєш, і пошукати біля себе людей, які однаково з вами думають. Я на вашому місці давно вже організував би

тих, що йдуть одним шляхом зі мною. Не розумію, чому ви цього не зробили. А одnodумців у вас на заводі більше, ніж горлохватів. Невже ви перестали чути дружні голоси?

— Ну, це ви вже занадто,— нарешті спромігся заперечити Русевич.— Говорити таке про нашого директора...

Та він і сам почув, що прозвучало це зовсім непереконливо.

— Х-ха! — криво всміхнувся Маєвський.— Цікаво буде подивитися, як цей самий директор накаже вам здійснювати Каргатову маячню. Якої ви тоді заспіваєте?

Валентин Модестович хотів був обурено запротестувати. Та якось не знайшлось потрібних слів. До того ж... Справді, хіба не може статися такого?

— Ви думаете...— забурмотів він.

— Не думаю, а точно знаю,— категорично заявив Маєвський.— Міг же Каринський відрядити вас до Харкова проти вашого бажання! Примусив же він вас боротися в Хімоб'єднанні за запропоноване Каргатом! Та й не тільки для цього спровадив він вас до Харкова. Він же розчистив поле для Каргатових витівок! А ви й не туди? Ех, ви, свята простота... Не зважить на вас Каринський і тепер. І матиме рацію. Хто ви такий? Звичайнісінький собі службовець. Отож мусите беззаперечно виконувати накази теперішніх володарів життя... Варт вам також ще й от над чим помислити. Каргат переконав директора, що завод ще до того, як його почнуть перебудувувати, зможе платити по всіх рахунках, які пред'являє йому сьогоднішній день і пред'явить завтрашній. Приємна перспектива для директора, правда ж? А для ватажка тутешніх більшовиків — ще приємніша. Задовго до того, як позначиться успіх (а він ніколи не позначиться), усі газети загаласують: завод, мовляв, і без капітальних вкладень виконує п'ятирічку за чотири роки, робітники та інженерно-технічний персонал беруть ще одну фортецю на трудовому фронті. Не знаєте хіба, як це тепер робиться? А завкомові вже сьогодні маряться розкішні зведення про невпинне розгортання на заводі змагання й масового ударництва. Як бачите, Каргат зумів догодити всьому трикутникові. А що ви можете запропонувати замість цих сурм, флейт і барабанів? Хіба ваша реконструкція приведе до святкового фейерверка? Що з того, що ви болієте за виробництво! В газетах про це не напишуть, оркестр з цього приводу не гратиме,

Маєвський не говорив, а зневажливо виціджував слова. З обличчя його не сходила крива посмішка.

Що далі, то менше Русевич помічав його цинізм, перекручення, те, що Маєвський не тільки Каргата, а геть усіх на заводі поробив кар'єристами, все обплював. Не такий був стан Валентина Модестовича, щоб чіплятися до гострих висловів того, хто мав щире бажання допомогти йому. Та й самому хотілося відвести душу ще гострішими словами... Ну, може, й перебільшує Андрій Олександрович. Але ж мета у нього — благородна.

Аж ось Русевич рішуче перебив-таки Маєвського:

— Цього я не дозволю! Я не кину на глум своєї гідності й честі! Хай хоч хто лише спробує дозволити щось Каргатові, я тут і на хвилину не залишусь. Ніяка сила мене тут не втримає!

Маєвський здвигнув плечима.

— Наївна ви людина, Валентине Модестовичу! Що й кому ви цим доведете? Пішовши звідси, ви лише розпишетесь у своєму безсиллі. Вас же навіть на те не стане, щоб дверима грюкнути. А Каринський уже має кандидата на ваше місце. Хай Каргат — лаборант, а не інженер. Зате він уміє такі райдужні картини малювати. Цього досить... Пішовши звідси, ви тим самим складете зброю, визнаєте свою неспроможність довести, що Каргат профанує техніку, а йому дасте змогу зруйнувати все, чого ви своєю працею досягли. Хіба для цього ви віддали два роки свого життя?

— То що ж робити, по-вашому? — мало не в розпачі вигукнув Русевич.

Ця, як йому здавалось, убивча логіка остаточно довела йому далекоглядність Маєвського.

Очевидно, завідувач відділу капітального будівництва прекрасно підготувався до розмови з головним інженером. Він відповів без затримки:

— Застрахувати себе від такого вибрику з боку директора. І вичікувати.

— Але як?

— Дуже просто. Цими днями ми починаємо добудувати сублімацію. Мороки з цим буде до біса і вам, і мені. Не чекайте, поки Каринський покличе вас і накаже виконувати Каргатові примхи, а сьогодні ж підіть до нього і заявіть йому, що сублімація місяців зо два вимагатиме від вас максимуму уваги й часу, бо ви хочете, щоб вона стала до ладу найпізніше влітку. Маєв-

ський, скажіть йому, з будівництвом і монтажем сам не впорається... Та невже ви не зміркуєте, що треба прибрехати? Даю вам право звалювати на мене що завгодно. А на виробництві хай ваші обов'язки виконує Віктор Михайлович. Це ж він дозволив Каргатові бешкетувати, значить, хай і далі відповідає за це. Ну, і комедія ж буде!.. А ви тим часом не допустите, щоб Каргат сунув свою кирпу і на будівництва сублімації. І напишіть до Хімоб'єднання про все, що тут робиться. Тоді ніхто не притягне вас до відповідальності за те, що наробить Каргат.

Це цілком збігалось з планами Русевича. Отже, Маєвський таки справді думає однаково з ним! Значить, збирання сил — правильна політика! А написати до Хімоб'єднання — це ж чудова порада!

Все ж таки Валентин Модестович обережно спитав:

— Що ж, я мушу ждати, поки Каргат розвалить завод?

— Ну, розвалити завод — це не так просто, — заспокоїв його Маєвський. — І не встигне він... Відчувши себе повновладним господарем, він неодмінно зарветься, і провал у нього піде за провалом. Нам досить одного такого провалу... І ми з вами всіляко допоможемо в цьому Каргатові... Після першого ж провалу кожному дурневі стане ясно, що за птиця Каргат і чим закінчиться його царювання на заводі. У вас одразу стане стільки одностудців... Каринський прибіжить — ось побачите — перший, із слъозами благатиме вас: «Валентине Модестовичу, виручайте!» Миттю з'явиться казна-скільки людей, які божитимуться: ми, мовляв, завжди й усіх попереджали, що з Каргатових вправ діла не буде... Леви, які вмирають, ніколи не відчують дефіциту на ослячих копита... Каргатові, звісно, далеко до лева, але ослячих копित він матиме донесхочу.

Валентин Модестович роздумував недовго. Мало не зараз же після цієї розмови він пішов до Каринського й сказав йому, що віднині сублімація забиратиме весь його час.

Жевріла в ньому все ж таки надія, що Сергій Павлович заговорить з ним так, як бувало до того фатального дня, коли на заводі почав працювати Каргат, і під час цієї дружньої розмови директор та головний інженер порозуміються. Каринський усвідомить, яка це дика ненормальність — щоб яйця курку вчили... І хто знає...

Каринський зустрів Русевича привітно. Але коли Русевич заговорив про сублимацію, директор нахмурився:

— Як це розуміти?

Русевич постарався відказати так, наче директорове запитання здивувало його:

— В свої слова я вкладаю тільки один зміст. Загадками я ніколи не висловлююся. Ви повинні знати це, Сергію Павловичу.

На цьому треба було б припинити розмову й вийти, давши директорові можливість як слід над усім подумати. Русевич же сидів, чекаючи не знати чого. Потім несподівано для самого себе мовив:

— Проте мене не дивує, що ви почали вбачати щось приховане в тому, що я говорю... Взагалі незрозуміло змінились наші взаємини, Сергію Павловичу. Ні себе, ні вас я в цьому не можу звинуватити...

Лише вимовивши це, зрозумів Валентин Модестович, яка неприпустима дурниця зірвалася з його язика. Хай Каринський тисячу разів заслужив на цей докір, але перебити ним офіціальну розмову — цього ще тільки бракувало!

Сергій Павлович скося глянув на нього й не відповів. Безперечно, він зрозумів, на що натякав Русевич...

Мовчання було тяжке.

Щоб хоч чимось порушити його й скоріше вийти звідси, Русевич підвівся і з підкресленою байдужістю спитав:

— Отже, ви не заперечуєте проти того, що кілька найближчих тижнів я буду займатися головним чином будівництвом нашого нового цеху?

Каринський відповів, не глянувши на нього:

— Що ж, вам видніше...

З почуттям великого тягара на серці вийшов Валентин Модестович від директора.

Проте це почуття тривало недовго. Адже не взаємини з директором тепер основне. Кінець кінцем вони — функція того, що відбувається на заводі. А через те, що участі у влаштованому Каргатом розгاردіяші Валентин Модестович не братиме, вони далі не погіршають. Потім же, коли Каргат сам себе розвінчає, — а це станеться обов'язково, — їх легко буде знов налагодити. Правильно сказав Маєвський, — Каринський сам тоді зробить перший крок до примирення. Ну, а він, Русевич, злопам'ятливим не буде.

Основне тепер — збирання сил...

Зустрінувшись з робітником, що впав йому в очі під час розмови з Каргатом у продувному цеху, Русевич перший кивнув йому. І те, як робітник, відповідаючи на несподіване привітання такого високого начальства, зірвав з голови шапку й низько, всім тілом уклонився, сказало йому більше, ніж коли б робітник став запевняти його в своїй відданості. Валентин Модестович розмови з ним не почав. Поки що йому було досить, що в продувці є вірна людина. А у неї є, безперечно, друзі...

Прізвище того робітника, як згодом дізнався Русевич, було Черевик.

Крім того, Русевич помітив кілька невдоволених і навіть злих поглядів, якими проводили Каргата дехто з робітників і техніків. Він старався запам'ятати їх, показував на них Маєвському.

Трохи засмучувало його те, що замалим не всі інженери, здавалось, захоплені Каргатовими дослідженнями. Але інженерів на заводі було не багато, і всі вони, крім Петрова, були одного віку з Розенбергом,— перебували в тій романтичній порі, коли в усьому незвичному, а тим більше ризикованому, ввижається новаторство.

А втім, під час рішучої сутички ця молодь помітної ролі не відіграватиме.

Часто й Маєвський переказував Валентині Модестовичу свої розмови з тими, хто працював у цехах. Виявилось, що там у інженера-будівельника було чимало знайомих. А здавалось, що він поза сублимаційним цехом не бачив нічого. Багато переказував він і такого, що пощастило йому випадково підслухати.

Усе виразно свідчило, що Русевич, коли боротьба дійде до рішучого етапу, зможе об'єднати навколо себе чималу й боездатну групу. Треба тільки робити це вдумливо й обережно. Невдоволених слід організувати тихо, щоб нікому, а надто Каргатові, це не впало в очі. Думку цю подав Маєвський. Він же взявся і здійснювати її. Розумна-таки в нього голова!

Найбільше ж вдоволення Валентин Модестович відчув, довідавшись, що навіть серед лаборанток Каргат має ворогів. Повертаючись якомсь увечері додому з заводу, Валентин Модестович нараз почув, як спереду дівочий голос сказав:

— І все-таки не лежить у мене серце до Миколи Дмитровича.

— Але чому? — здивовано спитав другий голос.

— Не лежить, та й по всьому... Нічого людського в ньому нема. Він або наказує, або жаб'ячими очима дивиться на тебе, коли ти не так робиш. Завод і піридин—чи є що інше в світі для нього? Манекен, а не жива істота. Не знаю, Ларко, чому ти його завжди захищаєш, що ти в ньому знайшла...

Спереду, приховані вечірнім присмерком, виднілись дві дівочі постаті. Лаборантки, напевно... Їх облич Валентин Модестович не розгледів, але голоси постарався запам'ятати.

ТРИ ПРИЧИНИ

Коли висловились усі, слово взяв Васюта.

— Ну, що ж, товариші, спробуємо підсумувати... Перевірка заводу контрольною лабораторією виявила те, що ми розшукували навпомацки. Вона переконала, на жаль, не всіх,— що ми на вірній дорозі. Нині інженери Петров і Каргат розробляють низку заходів, які дозволять нам ліквідувати відставання заводу від темпів п'ятирічки, вивести його в ряди передових підприємств. Обидва інженери запевнили мене сьогодні, що цей план раціоналізації буде готовий в другій половині квітня. Одночасно Каргат працює над проектом дослідної піридинової установки. З цим він гадає упоратися так само до свята Першого травня.

— Так і буде,— кинув Слинько.— Я знаю, чого варте слово Миколи Дмитровича.

— Я теж думаю,— продовжував Васюта,— що технічна сторона нашої справи в надійних руках. Каргат, Петров, Розенберг усе зроблять для того, щоб завод найближчим часом рушив вперед. А от основне — організаційна сторона, те за що відповідаємо всі ми, комуністи, без чого з найкращих планів та проектів виходить шпик, без чого перемоги нам не здобути,— організаційна сторона у нас ще шкутильгає... Щоправда, зробили ми чимало. Дечим можна навіть похвалитися. Але сказати, що перемога вже забезпечена,— на це ми ще не маємо права.

Трое з присутніх здивовано глянули на нього. З того, що говорилося тут, секретар партколективу, здавалось, мав би зробити зовсім інші висновки.

Васюта похмуро вдивлявся в щось над головою Каринського. Той сидів за найдальшим кінцем стола. Руки засунув глибоко в кишені, ноги простягнув уперед і розглядав носки своїх черевиків з таким виглядом, наче давно їх не бачив.

— Дистиляція мене не турбує,— відповідаючи на погляди присутніх, сказав Васюта.— Там комуністи показали себе справжніми вожаками: закріпили успіх, пішли далі, повели за собою всіх... Досягнення дистиляційників гучною луною розійшлися по всьому заводу. Між цехами почалось соціалістичне змагання, на дошці об'яв щодня з'являються повідомлення, що той чи інший робітник, а то й ціла група робітників оголосила себе ударниками. Ми непогано керуємо цим рухом. І дистиляційники здорово нам у цьому допомагають. Вони розуміють, в наших умовах цей рух — наслідок їхнього почину. Я вірю, вони вестимуть перед і далі. До здійснення плану раціоналізації вони приступлять негайно, як тільки він набере чинності. А то й раніше. Розкачуватися їм не доведеться... Теперішні дистиляційники здобудуть і перший в Радянському Союзі піридин.— Васюта повернувся до Слинька.— Каргат вже пропонував тобі працювати біля його майбутньої установки?

— Пропонував. А ти звідки знаєш?

— Тебе це дивує, Іване Степановичу? На твоєму місці я не чекав би запрошень — сам запропонував би себе Каргатові в помічники. І підібрав би решту людей для роботи з піридиновими основами. А то бачиш, що Микола Дмитрович живе тільки технологією виробництва піридинів, а про тих, хто добуватиме піридин, сам не здогадався подбати заздалегідь, і ніхто йому не підкаже, що й людей для нового діла слід готувати вже тепер.

Слинько зніяковіло потер собі носа.

— Так це ти мене йому порекомендував?.. Ну, спасибі.

Не відповівши, Васюта перевів погляд на Тищенка, літнього апаратника з продувального цеху.

— За продувку так само можна не боятися. Успіхи дистиляційників міцно взяли продувальників за серце. Хоч Василь Семенович Тищенко нічого тут про це не сказав, та бачу я — поступатися перед Слиньком він не згодний.

— Ми їх випередимо,— низьким басом запевнив Тищенко.

— Щастя вам, Василю Семеновичу... То нічого, що зрушень у вашому цеху ще не помітно. Ваш характер нам відомий. На той час, коли план раціоналізації буде готовий, буде готовий до бою за той план і Василь Семенович з усіма своїми друзями. Правильно я кажу?

Літній апаратник провів рукою по своїх довгих козацьких вусах.

— Мені ясно,— посміхнувся Васюта.— А тобі, Іване Степановичу?

Слинько прокашлявся й теж не сказав нічого.

— Розумію,— кивнув Васюта.— Одне слово, ми ще побачимо, хто кого. Ну, щастя вам обом... Спокійний я і за ректифікацію. Там сильна комсомольська група. Її підштовхує вперед технік Частій. Здається мені, що комсомольці вже найближчими днями утнуть щось таке, від чого вам обом, дорогі кадровики, не по собі стане. Глядіть, як би молодь не вийшла на перше місце в змаганні. Як ви тоді один одному та й усім в очі глянете? Тим більше, за консультанта у молодих ректифікаційників твій, Іване Степановичу, начальник — Розенберг. Меткі хлопці?

— Не страшно,— буркнув Слинько, переглянувшись з Тищенком.— Хай спробують... А Давида Марковича вистачить і на нас, і на ректифікаційників.

Васюта помовчав трохи.

— От, власне, і все, що ми можемо записати собі сьогодні в актив. Але ж цехів на заводі не три! Я не кажу, що по інших цехах нічого не робиться. Зроблено малувато — от у чім річ. А часу в нас... Навіть потилиці як слід не почухаєш. Роботи ж перед нами — Ельбрус, коли не вище... Протягом цих лічених днів робітники, техніки, інженери, службовці повинні зайняти вихідні, так би мовити, позиції, звідки ми поведемо їх у наступ. Партія не простить нам, якщо в бою за завтрашній день заводу ми, комуністи, не будемо першими. Ніякі, значить, ми тоді не більшовики.

Васюта обвів поглядом присутніх. Тищенко поволі розгладжував вуса. Слинько підпер голову кулаками й дивився на Васюту так, наче той висловлював його думки. Бригадир електромонтерів так поглядав на присутніх, що кожний розумів: ні він, ні його люди не підкачають. Каринський усе ще напружено обслідував носки своїх черевиків.

— Мені здається,— перевівши подих, сказав Васюта далі,— що нам слід обговорити це питання на найближчих партзборах. Але є ще один момент, який так само не може не викликати занепокоєння. І ми повинні розібратися в ньому сьогодні ж. Яке значення має в бою моральний стан командира, добре відомо кожному. Без непохитної віри в перемогу він тупцюватиме на місці. Не вперед дивитиметься, а оглядатиметься назад — шукатиме найкращий шлях для відступу. Я дуже побоююсь, що таке може статися з нашим командиром... Про тебе йдеться, Сергію Павловичу.

Каринський знехотя підвів голову.

— Про мене? — Він заперечливо поворушив рукою.— Перебілшуеш, Даниле Максимовичу. Думаю я так, як і раніше думав.

— Зате почуваш себе інакше. Невеселий ти щось. Після останньої сутички між Каргатом і Русевичем, після того, як Русевич заявив тобі, що сублімація вимагає всієї його уваги і він тепер займатиметься виключно нею, ти... ну, не те щоб втратив віру в нашу справу, але почали твоє серце тривожити сумніви. Ти ж навіть не спробував поставити головного інженера на місце.

— Невже це правда? — сторопіло вигукнув Слинько.— Але ж відтоді, як Сергій Павлович наказав нам перевести цех на безперервку, я весь час гадаю, що наш директор...

— І я радів,— сказав Васюта,— мовляв, вплив наш Сергій Павлович на берег... Рано я почав радіти. І рано почав сподіватися, що незгода між головним інженером і завідувачем лабораторій поступово згладжуватиметься. Спершу я вбачав у цій незгоді більше особистого, аніж принципіального. І останній сутичці не надав особливо го значення. Ну, стурбувало Русевича, що необізнаний із заводською технікою Каргат може накоїти чогось непоправного. Тривога законна. Русевич не бачив, як сумлінно Микола Дмитрович вивчає кожне явище, як уважно прислухається він до наших людей перше, ніж зробити той чи інший висновок. Таким чином, на правильні висновки наштотвхують його не тільки дані контрольної лабораторії, але й ті, хто хоче своєю заводу добра. Я й гадав,— побачить це Русевич, зрозуміє, що Каргат — людина здібна, не байдужа до майбутнього хімічної промисловості нашої країни, і дійдуть вони згоди. Такі думки я підтримував і в Каринському. Та виявляється, конф-

лікт між інженерами значно глибший. Йдеться не лише про різницю в характерах, а й про різне ставлення до того, чим ми всі живемо. І конфлікт цей щодалі поглиблюється. Останні дні Каргат і Русевич майже не помічають один одного... А Сергій Павлович од цього розгубився...

— Ти хочеш сказати, що Валентин Модестович — не наша людина? — раптом гостро запитав Каринський.

— Ну, гудити його я ще не збираюсь. Правда, трапляються в нього неприємні заскоки. Але людина він чесна. І досвід має величезний... Чужим я його не назву. Та хочу я, щоб він став нашим в усьому, а надто коли різниці між капіталістичними і нашими способами господарювання він повністю ще не відчув. От йому й нікуди поспішати. У носі йому засвербить, так він розмірковує: чхнути чи, може, перетерпіти?

— Не вважаю це за погану рису, — кинув Каринський.

— Та й я не проти неї: жити треба з головою. Знати б тільки Валентиніві Модестовичу, коли та до чого ту голову прикласти. А то він розкидає розумом, а на сублімації тим часом риштування гние. Проповідує реконструкцію, а завод занепадає... Йому однаково — чи йти, чи сидіти, чи спати, а мені аж он як треба швидше до соціалізму дістатися. Не для того, щоб манівцями блукати, ми з Тищенком та наші друзі дванадцять років тому за зброю взялися, все тут, і не тільки тут, своєю кров'ю полили... Коли почнеться наш бій за оволодіння технікою, ми зажадаємо від головного інженера й від тебе, директоре, щоб розум у вас обох став ще гостріший, очі ще зіркіші, щоб ви миттю все вирішували. В бою, як у бою... Отож підтягнись, Сергію Павловичу, і Русевича підтягни. Трохи часу ви ще маєте... І от що я тобі ще пораджу, директоре. Думається мені, що коли Каргат та Петров опрацюють свій план, то слід би обговорити його на загальнозаводській виробничій нараді. Zobov'яжіть Русевича на цій нараді виступити. Це примусить його вивчити план раціоналізації. І коли тут справді лише перша причина, то він або підтримає Каргата, або критикуватиме його по-діловому. От і знайдуть вони спільну лінію. І ти заспокоїшся. І ми будемо певні свого командира та його начальника штабу.

— А якщо Русевич знов одкине пропозиції Каргата?

Обличчя Слинька посуворішало. Він заговорив, зміцнюючи свої слова ударами кулака по столу.

— То, значить, він ні Каргата, ні нас не хоче розуміти. Оце і є друга причина... Тоді він не тільки плутатиметься в тебе під ногами, а й нам перешкоджатиме. Під три чорти! Отак і скажи йому. Переможемо й без нього.

— Цілком приєднуюсь до попереднього оратора,— сказав бригадир електромонтерів.

— Ого-го,— мало не проспівав Слинько, і рука його потяглася до потилиці.— Тоді тут не принципова незгода, а надмірний гонор Русевича. Каргат, мовляв, посмів втрутитися в мої справи? Ну, це йому так не минеться. Русевич жадає крові свого ворога. Він і від заводу відійшов, щоб краще стежити за Каргатом, зібратися з силами, діддатися слушного моменту і розчавити бідолашного Миколу Дмитровича. Притаївся, мов кіт під лавою, побачивши мишу серед хати: от я її зараз! Адже так, Василю Семеновичу?

— Не думаю,— відповів замість Тищенка Васюта.— Я й досі не хочу вірити, що Русевич такий... ну, нерозумний, чи що. Я й досі ще намагаюсь переконати себе, що Русевич і Каргат хочуть того ж самого. От тільки йдуть вони різними шляхами. І кожний про свій спосіб мріє. А коли так, то наше завдання — допомогти їм зрозуміти, що єдиний правильний спосіб і шлях — наші.

Він повернувся до Каринського.

Директор упевненіше оглянув присутніх.

— Правильно, Валентин Модестович — не дурень.— Все-таки голос директора прозвучав не зовсім переконано.— Знаю ж я його: в одному казані скоро вже півроку як варимось.

Тищенко аж на стіл ліг грудьми.

— Півроку? — мало не скрикнув він.— За півроку Русевич такий дорогий тобі став, що ти й про завод не згадуєш? Після цього мені зважати на тебе? Зважати тебе за комуніста?

Каринський помітно зблід.

— Заспокойтесь, Василю Семеновичу.— Васюта поклав руку старому на плече.— Кричати ще ранувато... Я стараюсь думати про Русевича краще, ніж він того заструговує. Але слід бути готовим і до того, що тут має місце друга причина, про яку сказав Василь Семенович. Може статися, що нам доведеться вибирати між Каргатом і Русевичем. Поки що я не прихильник хірургічних методів. І ми—наш завод, наша країна—не такі багаті

на кваліфіковані кадри, щоб безоглядно розкидатися ними. Партія щодня нам нагадує: виховуйте своїх спеціалістів, а старих перевиховуйте, робіть так, щоб вони не тільки знання, але й серця та душі віддавали нашій справі. Поки є хоч трохи часу, ми, комуністи, повинні дбати про те, щоб Русевич і Каргат працювали разом. Ви згодні, Василю Семеновичу?

— У другій половині квітня не буду згодний,— буркнув Тищенко.

— Тут я до вас приєднуюсь... Крім того, Василь Семенович подав хорошу ідею: скликати виробничу нараду, зобов'язавши Русевича виступити на ній. Є заперечення?

Бригадир електромонтерів кивнув головою, а Слинко сказав:

— Правильно, хай прилюдно висловить свої заперечення. Тоді все стане ясно.

Каринський скривився.

— Нараду я скличу. Але ж тут можлива й третя причина.

Ніхто не обізвався.

— Хіба не можливо, що помиляється Каргат, а не Русевич? — спитав Каринський і заспішив, побачивши, як рішуче повернулись до нього всі.— Адже нам, неінженерам, важко судити, чи все врахував Каргат. А Русевич категорично запевняє, що Каргатові пропозиції ніяких наслідків не дадуть. Не без підстав же він так говорить!

Слинко й Тищенко водночас повернулись до директора.

— Вірно,— схилив голову той,— пізнавато обсіли мене ці сумніви. Раніше треба було про все подумати.

Глибоко зітхнувши, Тищенко звернувся до Васюти:

— Заплутався наш директор навіть не між трьох, а лише двох сосон. Тут потрібні якісь рішучі й скородіючі заходи. А то за той короткий час, що йому лишився, він не виплутається.

Якийсь час Васюта сидів нерухомо. Потім, не дивлячись ні на кого, вимовив:

— Отже, Сергію Павловичу, до виробничої наради ми ще можемо почекати. А там подивимось, як з тобою жити.

— Ти мені погрожуєш? — спалахнув Каринський.

— Ніхто нікому не погрожує,— похитав головою Тищенко й виразно додав: — Але бюро партколективу попереджає тебе, директоре...

— До речі, ти цими днями не збираєшся до Харкова? — спитав Васюта.

Каринський роздратовано буркнув:

— Яке це має відношення...

— Дуже велике,— відповів Васюта.— Можливо, в Харкові, відпочивши від примх Валентина Модестовича, ти відчуєш нарешті твердий ґрунт під ногами.

— Думка про поїздку в мене була,— сказав Каринський, помовчавши.— Треба ж повідомити Хімоб'єднання, що ми збираємось відмовитись від капіталовкладень цього року, а може, й наступного. Краще зробити це мені особисто... Зараз же після виробничої наради й поїду.

— Ідь швидше,— лагідно порадив йому Васюта.— Подивишся, як харківське начальство ставиться до наших намірів. І докладніше довідаєшся про Каргата. Ти якось казав мені, що Каргата нашому об'єднанню рекомендував професор Орел. Чому б тобі не побачитися з професором? Він розповів би тобі про свого учня. До того ж професор Орел — консультант нашого об'єднання. Розпитай і в нього, що він думає про наші справи. Діло я кажу?

— Ще б пак! — вихопилося в Слинька.

Очі в Каринського повеселішали.

МІЖ ЦЕХОМ ТА ІДАЛЬНЕЮ

За чверть години до шабашу Слинько востаннє переверив вимірні прилади в корнюрах, придивився до рівневимірювальних трубок на збірниках і з задоволенням потер руки. Корнюри працювали як слід, рівень фракцій у збірниках день у день підвищувався. Щоправда, поволеньки. Не мав би апаратник такого привычаєного ока, здавалось би йому, що сьогодні проти вчорашнього цех дав не більше. Та оце майже непомітне збільшення фракцій свідчило, що днів за два до виробничої наради дистиляційники святкуватимуть нову перемогу. Здорово буде, коли на нараді представники цеху оголосять: обіцяли дати в квітні сто сорок процентів плану — будь ласка, даємо.

Спустившись вниз, Слинько покликав підручного.

— Час готувати цех для вечірньої зміни, друже. Зараз будемо випускати кубові рештки. Сьогодні робиш це ти... Зрозумів? І дивись не поспішай, щоб вентиль не вирвало.

Підручний радісно схвилювався. Досі Слинко ніколи не доручав йому такої відповідальної роботи.

— І от що я тобі скажу,— казав той далі.— Незабаром я піду звідси. Тебе рекомендуватиму на моє місце. Виправдай, друже, мою рекомендацію — постарайся стати кращим за мене апаратником.

Підручний здивувався.

— На інший завод перекинутися гадаєш?

— Літуном Слинка ще ніхто не обзивав,— з удаваною суворістю відказав старший апаратник.— І не обізве. Я з цього заводу тікати не збираюсь. Нема дурних... Тут же які справи починаються!

— Ну, а куди ж?

— Новий цех організуватиму. Піридиновий. Разом з Миколою Дмитровичем. Спершу це не цех буде, а так — невеличка установка. А там — подивимось. Проте мені вже видно: таке кадило роздмухаємо... Та про це ще встигнемо наговоритися. Ставай до крана. І пам'ятай: обережніше.

Підручний знав, що то за робота — випускати кубові рештки, а особливо тепер, при збільшеному навантаженні корнюрів. Стиснуті парами фракцій, кубові рештки, мов скорострільний снаряд, вилітають з корнюра і можуть вирвати комунікаційну трубу. А досить їм зіткнутися з повітрям,— нагріті до трьохсот градусів, вони ту ж мить спалахнуть. Краще не думати, що станеться з заводом, де й повітря вщерть просякнуте випарами кам'яновугільного масла, і з тими, хто працює на ньому... Вентиль треба повертати поволі, щоб кубові рештки не рвонулися до збірника, не струснули сполучної труби. А перед тим слід оглянути і самий кран, і всю трубу, а особливо ті місця, де вона виходить з корнюра і де входить до збірника: чи не з'явилось на ній щілинки, чи всі з'єднання міцні, чи всі муфти підтягнені...

Підручний підійшов до крана. Слинко стояв поруч, готовий при першій же помилці перехопити дерев'яну ручку. Але підручний був обережний, навіть надто обережний. Затримавши подих, він почав повертати вентиль. У трубі забулькало, зашуміло, від неї запашило

жаром, вентиль дрібно задрижав. Але нічого страшного не сталося...

Слинько схвально посміхнувся своєму підручному. Той перевів подих.

Вентиль одкручено до відказу. Тепер булькотить не в трубі, а в збірнику: під великим тисненням вливаються туди кубові рештки. Так триває кілька секунд. Потім булькання перебивається звуками парів, що прориваються до збірника: ніби щосили плюється якийсь невидимий велетень. І закінчується все гучним шипінням: іде сама пара, решток у корнюрі вже нема. Можна закривати вентиль, знов-таки не забуваючи про обережність.

Коли підручний підвів голову, Слинько ляснув його по плечу.

— Ну, молодця! Перший іспит здав на «задовільно». Трохи баришся, надто багато парів з корнюра випустив, трохи знизив у ньому тиск. Але через тиждень добре знатимеш, як одкручувати вентиль і коли саме закручувати. Тільки цього мало. Старайся, щоб у тебе виходило краще, ніж у мене.

— Тиждень? — задоволений і зніяковілий, скрикнув підручний. — Та цього ж мало!

— А ти старайся. З умом до справи підходь. От і встигнеш... А тепер випусти рештки ще з оцього корнюра та й підемо обідати.

Але потрапити до їдальні відразу після зміни Слинькові не вдалося. Проходячи подвір'ям, він побачив коло входу до продувки групу робітників. Між ними був Тищенко — щось доводив робітникові, якого Слинько не знав. Обличчя в незнайомого було невдоволене. Решта робітників прислухались до розмови, зрідка вставляючи свої зауваження.

Слинько відразу здогадався, про що там ідеться. Все-таки підійшов. І почув, як незнайомий роздратовано казав Тищенкові:

— Ну, чого ви всі чіпляєтесь до мене? Чого вам треба?.. Знаю я про ваше змагання. Аж у вухах гуде від балачок про нього.

— А хіба це погано, — спитав Тищенко, — що про нього так багато гомонять? Тут мало самому собі зарадити, — слід і в товаришів поради попросити. Кому ж охота пасти задніх?

— Та що ти з ним теревені правиш? — перебив його такий же літній чоловік. — Не бачиш хіба, що йому просто думати нічим. Забув йому батько такий прилад вставити.

— В тебе голови не позичатиму, — огризнувся незнайомий. — Це в тебе гарбуз на плечах, а мій казанок варить добре. — Він знову повернувся до Тищенка. — Вже сто разів думав я: чого такий галас на заводі знявся? Як могло статися, щоб отой Каргат усім голови задурив?

— Чим же?

Незнайомий, побачивши, що більшість не на його боці, зухвало кинув:

— Ану вас всіх до бісового батька! Потрібні ви мені, і ваш Каргат разом з вами...

— Усі ми, товаришу дорогий, тут один за одного тримаємось, — лагідно спинив його Тищенко. — Так що краще ти до нечистої сили нікого не посилай. Микола Дмитрович бісовому батьку ні до чого. А нам згодиться. І тобі... Називаєш ти себе робітником, а чого ми хочемо і від себе самих, і від заводу, про це не думаєш. І непитуший ти начебто, сам би міг усе второпати, а доводиться нам через тебе, дурня, голови собі морочити... Як рік тому завод наш досягнув певного рівня, так і досі сидить на ньому, — невже, по-твоему, це не ганьба?

— Які страшні слова, — відкопилів губу незнайомий. — І що тут ганебного? Всім же відомо: більше прилади не дадуть, хоч лусни. Людина й та — дано їй чувал на чотири пуди підняти, так на п'яти вона підірветься.

Тищенко не втратив лагідності.

— От бачиш, дещо ти все-таки розумієш... От тільки спізнився ти років на п'ятнадцять. Ми теж про пуди колись по-твоему міркували. Але ж колись. А тепер думаємо інакше, бо на власні очі побачили те, чого раніш не помічали. І сьогодні ми знаємо: наші прилади ще не дають того, що можуть дати. А ти й досі дурниці верзеш, що в дистиляції... — Він озирнувся, побачив Слинька, показав на нього невідомому, — ...звичайні собі, як-от Слинько, люди примусили цех збільшити продуктивність і не спинились на досягнутому! Ну, а коли дистиляційники змогли, то чому б нам з тобою не піти за їхнім прикладом?

— Та йди, будь ласка, — не знайшов іншої відповіді незнайомий. — Хіба я заперечую?.. І хай з тобою тягнуть-

ся за дистиляційниками ті, кому вище своєї голови підстрибнути хочеться. А мені дайте спокій.

Тищенко такого не чекав. Йому здавалось, що на заводі нема байдужих. Він навіть на якусь мить розгубився.

А незнайомий, підбадьорений мовчанням старого, всіма поважаного апаратника, розбалакався:

— Бо тут щось не так. Ніхто від нас нічого не вимагає: ні директор, ні головний інженер. А ми самі невідомо чого поперед батька премось на шибеницю. Дистиляційники здуру пнуться казна-куди, а ми чомусь наздоганяй їх. Навіщо? Навіщо дертися на стінку, коли нікому з нас ніякої з цього користі?

— Дурень ти, дурень,— перебив його хтось з присутніх.— Краще на заводі буде, краще стане й нам. Заробітки ж збільшаться.

— Як же, наставляй кишеню.

У гурті заворушилися.

— Он що...

— Цей слів не позичає...

— Довідатися б, де він їх набрався...

— Своїм розумом дійшов,— не вгамовувався незнайомий.— Отож хай ваш Қаргат інших йолопів шукає. Хоч би й таких, як ви... Метушиться, чіпляється до всіх, кожному кричить: «Не так працюєш!» А хто він такий? Звідки взявся? До цехів приходять пан паном. Такий виряджений, наче тут йому церква. І навіть не інженер він, а так — тьху!

— А хто ти такий? — спитав чийсь голос.— Здорово розумний, видно.

— А тобі хіба не видно, що в мене не макітра на плечах? Навіть оцей старий уже побачив і стулив свій писок... Через те я нікуди й не пнусь, що голову маю. А Қаргат пнеться, намагається командувати. Він — вами. А ви — такими, як я, залюбки покомандували б. Тільки — зась! Не тратьте задурно сили: такими, як я, не покомандуете.

— Вірно кажуть люди: дурнів не сіють, не жнуть — самі родяться,— зітхнувши, мовив літній робітник.

— Не думай так,— заперечив Тищенко, і голос його втратив лагідність.— Він набагато розумніший, ніж нам здається. Тільки не наш у нього розум.

Слинько встряв у розмову:

— А через що дискусія зчинилась?

Тищенко неохоче повернувся до нього: хотілось йому, видно, сказати незнайомому ще дещо.

— Та бачиш, між нами, продувальниками, і каустифікаційниками серйозні розмови розпочались. Днів уже три домовляємось: а чи не підписати нам договір на соціалістичне змагання? Та через отаких, як оцей, не можемо згоди дійти. Крутиться під ногами, мов послід в ополонці. Сьогодні оце зійшлися остаточно домовитися, щоб завтра вранці піти до завкому та все оформити. Коли оцей з нами знов завівся. Та ще з мого цеху. Ну, не ганьба?

— А хто він такий?

— Спитай його.

Слинько покрутив носом.

— Буду я на це час витрачати... І так видно, яким вітром його до нас занесло.

Невідомий люто зиркнув на Слинька, але присунувся до Тищенко, закричав, розмахуючи руками:

— Ви мені звання класового ворога не пришивайте! А то й щось вам пришию... Я такий же трудящий, як і ви. А може, ще більше горбом своїм та оцими руками всякої роботи на віку переробив, аніж будь-хто з вас. Я тільки про те кажу, що нічого нам собі на карк зайвий тягар класти, коли нас про це ніхто не просить. Коли ті, кому керувати заводом доручено, мовчать про це,— значить, нікому не потрібно, щоб ми на стінки дерлися. Нічого нам не в свої справи втручатися. Спасибі за це не скажуть... І, ось побачите, незабаром полетить Каргат звідси шкереберть, а ми з вами ні в сих ні в тих опинимось. Не хочу я маком сісти — і край. І вам того не бажаю.

Робітникам, мабуть, набридло його слухати. Літній робітник запропонував.

— Ану його к бісу, цього дурня! Давайте кінчати та ходімо в їдальню. Їсти хочеться.

— Правильно,— підтримав його Слинько.— Можна навіть і зараз до їдальні рушити, там про все домоворитися. За тарілкою борщу воно навіть жвавіше справа йде. І не так дослухаєшся до патякання різних громадян... А цього дружка навряд чи слід к бісу. Може, кудись в інше місце?— Він наблизився до незнайомого робітника, оглянув його з голови до ніг.— Мені здається... Як там тебе?

— Ну, Черевик...

— Так от, здається мені, не дуже любий мій Черевиче, що ти недавно на нашому заводі робиш. Я тут усіх знаю, а тебе щось не помічав.

— Вже два місяці, як тут,— незалежно відказав той.

— Два місяці? — перепитав його Слинько.— Дивно. За два місяці я б тебе примітив. Голос твій далеко чути... А де ти раніш робив?

— А що хіба?

— Нічого. А дурниць плетеш багато.

— Які ж дурниці?

— Не розумієш? А може, не хочеш розуміти?.. Так от що я тобі пораджу. Коли ти тут тільки два місяці, так не лізь до людей з пятаканиною, а вчись у тих, хто роками коло приладів стоїть, знає їх краще, ніж ти свою темну душу.

— А Қаргат скільки тут робить? — зухвало спитав Черевик.

— Так то ж Микола Дмитрович, дурна твоя голова. Він же нам діло говорить. Він начебто наші думки підслухав... А ти чий думки проповідуєш?

Черевик хмикнув й відвернувся.

— От про це ти й подумай,— закінчив Слинько.— І запам'ятай: для першого разу я з тобою честь честю погомонів. А знов зтягнеш своєї, то вже на себе ремствуй.

— Це саме і я йому весь час втлумачую,— сказав Тищенко.

— А ти, між іншим, і такими аргументами слова свої зміцнюй.— Слинько стиснув кулак.— Декому це в науку...— Він звернувся до всіх: — Так чого ж стояти? Пішли до їдальні, товариші. Кажу ж, там спокійніше й приємніше все обміркувати. А крім того, зовсім непогано, коли вашу розмову послухають ті, хто про змагання ще як слід не думав. Ну, звичайно, не Черевик... Він хай подалі від вас сяде.

Коли робітники рушили до воріт, під пахву Слинькові просунулась раптом чиясь рука.

То був Васюта.

— Звідки ти взявся? — скрикнув Слинько.

— Слідом за тобою до людей підійшов,— посміхнувся Васюта.— Та ти так захопився напоумленням того... як його? — Він показав очима на Черевика, що все-таки не відставав од усіх.— Щоправда, я не все чув. Що то за птах?

— Не нашого пера, здається... А може, просто дурень.

— Щось не помічав я, щоб ти з дурнями уживався.

— А я спершу пробую розум їм уставити. А не захочуть вчитися,— що ж, з дурнями теж треба воювати.

— Цьому, гадаєш, вставив розум?

— А то згодом видно буде. Я тепер очей з нього не спускатиму.

— Діло.

Васюта міцно тримав Слинька під руку. І не поспішав. Робітники вже зникли в прохідній, а Васюта й Слинько ще й середини подвір'я не проминули.

Слинько трохи розсердився за це на секретаря партбюро: він вважав, що йому не завадило б узяти участь у переговорах продувальників з каустифікаційниками, допомогти їм, якщо виникне в цьому потреба. Та й до Черевика непогано було б придивитися пильніше. Ну, і порожній шлунок давався взнаки.

Кілька кроків вони пройшли мовчки. Слинько не втерпів, спитав не без досади:

— На що я тобі потрібний? Вчепився ти в мене...

Не відразу, ніби додумавши щось спершу, Васюта мовив:

— Є в мене невеличке запитання до тебе.

— Так давай його швидше.

Васюта знов помовчав, замислено дивлячись прямо перед собою.

— Ну, що думають про Каргата такі, як отой Черевик, мені ясно. Май тільки на увазі, Іване Степановичу, що Черевик у нас, на жаль, не поодинокий... А кадровики останнім часом думок про Миколу Дмитровича не змінили?

Слинько аж спинився.

— А чого ж нам про нього інакше думати?

— Вважають його за нашу людину?

— Дивуєш ти мене, Даниле Максимовичу. Чи це в тебе після надто довгих розмов з директором?.. Та хіба Каргат був би такий сміливий, коли б ми його не підпирали, не штовхали вперед?.. Ти в громадянській воював?

— Не довелось. Не випускала мене партія з промисловості... А до чого це ти?

— Ну, а я з весни вісімнадцятого року й аж до осені двадцять другого року вдома не був. Всі свої хімічні

парфуми по яких тільки степах не розвіяв. Повернувся на завод — в першу хвилину мало не вчадів... Так я з товаришем Ворошиловим відступав під Царицин — це початок. А закінчив на Катеринославщині, добиваючи Махна. Там мене так поранило, що в армію я вже не повернувся... Так був у мене командир полку. Та й причепливий же! І давав же він нам прикурити! І не так стоїш, і не так ходиш, і чому не заправлений, і чому в тебе, сякий-такий, осьдечки на гвинтівці іржава плямка; ах, у тебе мікроскопа нема, щоб розглядіти, так у червоноармійця очі кращі за мікроскопи повинні бути. Так він нас діймав — ні тобі подих перевести, ні навіть охнути. Ні хвилини перепочинку ми в нього не мали: вийдемо з боїв — навчанням до нестями доводить. Важко з таким командиром, правда ж? І гикалося ж йому, мабуть, коли ми про нього розмовляли між собою. І водночас — в пекло й на дно морське ми за ним ходили. Наказав би він нам на місяць іти в атаку — пішли б, на небо миттю здерлися б. Душі ми в тому командирові не чули. Ні одної поразки не зазнав з ним наш полк. І втрати у нас були куди менші проти інших полків.

— І Каргат такий, по-твоєму?

— Ні, ще не такий,— хитнув головою Слинько.— Він ще соколеня. Сокіл з нього виросте... якщо йому крила не підрізатимуть.

— Здорово ти закохався в Каргата.

— Ну, і закохався... Та не тільки тому, що з нього знатний командир буде. А й тому, що б'ється він за те саме, чого ми з тобою і від нашого заводу, і від усього життя хочемо.

СКЛАДНА ГРА

Увесь вечір Каргат пробув у дистиляційному цеху, ні разу не зайшовши до лабораторій.

Розенберг обдумав ще одно вдосконалення, яке мало помітно прискорити процес у корнюрках, і захотів перевірити його сам. Сам став до одного з корнюрів за апаратника. Каргат допомагав йому. Робота ця зацікавила його, бо давала те, чого він не мав — виробничу практику. Він забув про лабораторії. Тим більше, присутність його там не була необхідна.

Коли Каргат вийшов з цеху, вікна в дослідній були вже темні, хоч годинник і показував лише пів на десяту...

Ну, що ж, прекрасно: дівчата навчилися працювати чітко. От і закінчили сьогодні рано.

Каргат оглянув безлюдне заводське подвір'я. А вишовши за ворота, знову спинився, озираючись.

Шлях до залізничної колії був ледве освітлений тьмяними вогнями станції і заводу. Жодної живої душі на ньому. В заводоуправлінні також ні одне вікно не світилось.

Ледь чутно защеміло в серці. Каргата огорнув незвичайний, немовби вперше в житті відчутий смуток.

І не зник би цей смуток і тоді, коли б усе довкола було заллято яскравим світлом, а шлях раптом заповнився гомінким людським натовпом. Очі Каргата шукали тільки одну — ту, на кого вдень він дозволяв собі дивитися лише мигцем, та й то тільки коли напевно знав, що погляд його не зустрінеться з її поглядом. Відколи він став таким боязким?

Ні, Каргат не хотів одганяти цього смутку від себе, бо сама думка, що він є, що він був учора і неодмінно прийде й завтра, завжди дає радість. Якби не було цього дивовижного смутку, не було б і іншого. Він ніколи не почував би себе так, наче випив казкового напою, що в багато разів збільшує сили й прагнення людини.

Ще недавно Каргат думав про себе мало не як про добре діючу розумову машину, що вміє розбиратися в найскладніших хімічних формулах, бачити в них більше, ніж бачать інші, досліджувати не всім відоме, експериментувати. І йому здавалось, що в цьому й полягає зміст його життя. Так, він боровся за те, що вважав правильним, брав хай не дуже помітну участь у перебудові життя країни і був переконаний, що боротися можна, не виходячи з інститутської лабораторії. Тому й історія з тим німецьким вискочнем набрала для нього мало не трагічного характеру. Невідомо, чим би закінчилась вона, коли б не Олександр Іванович Орел... А тут, на заводі, Каргат раптом відчув, що недавнє (і навіть ота трагедія) ще не було життям, що справжнє життя почалось лише тепер, бо саме ж останніми днями кожна клітина його істоти наповнилась жагою праці, змагання, завзятої боротьби, і всім серцем своїм він чує, як дзвінко бринить життя, як шумує його вогненний вир!

І ще одне з'явилося в його житті...

Не відразу рушив він до селища. Якийсь час постояв, на щось надіючись. Потім зітхнув, сам того не помітив-

ши, підвів голову, щоб побачити небо — темне, тепле, зоряне. Зробив це мимохіть і здивувався з своєї несподіваної, небувалої сентиментальності. Та погляду від зірок він не відірвав. Розстебнув пальто, щоб вільніше було дихати весняним повітрям. І лише після цього поволі рушив додому.

Як завжди, коли повертався з заводу сам, Каргат спробував скерувати свої думки на те, що чекало його вдома. Але сьогодні з того нічого не вийшло. Інше потягло його думки до себе. А він і не подумав опиратися.

Лара...

З того вечора, коли напросився він на чай, йому ні разу не пощастило поговорити з Ларою як тоді, хоч хвилину побути з нею сам на сам. Та він і не шукав цього. Лише останніми днями почав ловити себе на тому, що надто часто поглядає на цю дівчину. І перед тим він робив те ж саме, тільки не помічав цього. А глянувши з її бік, раптом забував, про що допіру думав. Потім почало з'являтися нестерпне бажання відчутти на собі погляд її великих сірих очей. Вітаючись чи прощаючись з Ларою, Каргат почав прислухатися, як відповідає вона йому на рукопотиск...

Сьогодні вперше з'явилась думка про самотність, подумалось, що було б щастям, якби Лара йшла зараз поруч. А втім, навіщо критися від себе? Хотілось цього й раніш. Адже щоразу, виходячи з заводу, він найперше уважно оглядає шлях, пильно вдивляється в кожную приховану сутінками постать... Сьогодні жагучіше, ніж будь-коли, він хоче, щоб Лара була тут, щоб можна було розмовляти з нею, надіятися, що кожне його слово знайде в ній живий відгук, зустрічатися з нею поглядами й бачити її очі, ясніші, ніж зорі.

Нараз ззаду застукотіли чийсь дрібні кроки.

Ту ж мить Каргат оглянувся. І зовсім близько від себе побачив жіночу постать. Невже Лара?

Постать наблизилась.

— Це ви, Миколо Дмитровичу?

Каргат аж скривився з досади. То була дружина головного інженера.

— Я,— відповів він не відразу.

Ганна Іванівна підійшла, подала руку, а на потиск відповіла так, немов зустрілася, найменше, з давнім другом.

— Ви на селище?

— Так, додому.

Уже вимовивши це, Каргат спохватився. Розмовляти про її чоловіка, про будь-що, зв'язане з ним — ні, зараз це над його сили. Він похапцем почав вигадувати причину, щоб пропустити Ганну Іванівну вперед, діждатися, поки зникне вона.

Але Ганна Іванівна сказала:

— Ходімо разом. Я рада, що зустріла вас.

І наче не вдруге вони бачились, взяла його під руку й ходою людини, що прогулюється, рушила до станції.

— Ви завжди так пізно повертаєтесь додому?

— Угу.

— Ви — ретельний службовець. Невже те, що ви робите на заводі, справді захоплює вас?

Каргат нечемно промовчав.

— Коли ж ви просто живете?

— Не розумію вас.

«Якщо не можна здихатися її, треба принаймні домогтися, щоб вона замовкла».

Ганна Іванівна розсміялась.

— Ну, знаєте... Хоча... Ще при першому нашому знайомстві я побачила, що ви не з тих, з ким можна просто побалакати. Але вдавати, ніби не розумієш найпростіших речей,— на таке навіть од вас трудно було сподіватися...

Сміялась вона заразливо, і Каргат мимохить посміхнувся.

— Ну, це вже краще,— сказала Ганна Іванівна.— А то ви справляєте враження пересушеного сухаря: і не вкусиш, і смаку не добереш. А мені достеменно відомо, що зовсім ви не сухар.

Це намагання показатися дотепною, чи в неї справді гострий розум? І Каргат звернув увагу на те, що Ганна Іванівна йде, притулившись до нього. Звичайно, ідучи під руку, не можна уникнути дотиків, та все ж таки...

Однак рука Каргата якось сама собою напружилась. І смуток від того, що не зустрів він Лари... ні, смуток не зник, а наче зіщулювся в його серці.

Ганна Іванівна помітила зміну в Каргатові. Рука, що спиралась на його руку, нараз полегшала. Ганна Іванівна трохи відсторонилась. І заговорила вже без усмішливих ноток у голосі.

— Я тому рада з нашої зустрічі, що могу подякувати вам за книжки. Валентин Модестович кожную вільну хвилину тепер віддає їм.

Қаргата мало цікавило зараз, як головний інженер ліквідує свою відсталість з хімії вугілля. Та він спитав:

— Подобається йому те читання?

Ганна Іванівна ледь помітно здвигнула плечима.

— Про це я з ним не розмовляла. З мене досить і того, що я примусила його читати. Як бачите, я сумлінно виконую наш договір. Щоправда, він односторонній...

Інтонація, з якою були вимовлені останні слова, на щось немовби натякала. Та Қаргат не помітив цього: його вразило інше.

— Ви примусили? А сам Валентин Модестович? Що ж він з примусу знайомиться з тим, що повинен знати?

Ганна Іванівна прекрасно володіла мистецтвом розмови. Якщо й було сказано щось не так, вона миттю все поправила.

— Не те! — Вона кокетливо схилила голову набік. — Він читає книжки, надіслані вами! — Вона виразно наголосила оце «вами». — Він був подумав, що я разом з вами глузую з нього. Мені довелось переконувати його, що я сама попросила новітню літературу для нього. А це більше, ніж сумлінне виконання угоди, правда ж?

І крутий перехід на іншу тему, і сама тема (розвивати її Қаргатові зараз ніяк не хотілось), і тон Ганни Іванівни — від усього цього Қаргат заспокоївся. І щоб якомога скоротити це несподіване рандеву, він пішов швидше.

Але Ганна Іванівна знов присунулась до нього, примусила йти поволі.

Тоді він похмуро, не приховуючи досади, кинув:

— А вас, я бачу, таки непокоять нелади між вашим чоловіком і мною. Хіба ви боїтесь, що вони закінчатся нерадїсно для нього?

Ганна Іванівна голосно розсміялась.

— Боюсь? Я? — Вона зазирнула Қаргатові в лице. — О ні! Ні крихти!.. Я гадала, що ви проникливіші. Ну, як може турбувати мене те, чого я певна? До того ж ваша незгода з моїм чоловіком — явище закономірне. Ви — сокіл, він — вуж. Ви вважаєте себе за новатора, а Валентин Модестович — скромний інженер, який, крім Донбасу, світу не бачив. Зір з неба він не хапає...

— Шкода.

— Зате він чесно виконує те, що вважає за потрібне, і сміливо повстає проти того, у віщо не вірить. Зроблене ним витримає і вашу критику, і всі войовничі наскоки тих, хто йде з вами, ба навіть попереду вас.

Вона справді така певна свого чоловіка чи намагається залякати його, Қаргата? Тоді, під час відвідин Русевича, Қаргат легко зрозумів, чому Ганна Іванівна підсіла до нього, і зумів протиставити їй свою волю, змусив її пристати на його пропозиції. Але тепер... Слова її ворожі, голос так само недоброзичливий. Та рука її лагідно лежить на його руці. Він відчуває навмисні дотики її тіла... Вона хоче, щоб його думки втратили ясність?

Қаргат насмішливо мовив:

— Ви, я бачу, дуже ображені за свого чоловіка. Ну, а він теж ображений?

Ганна Іванівна повернула до нього здивоване лице.

— Що з вами, Миколо Дмитровичу? Ви таки справді перестали розуміти звичайні речі!

Қаргат відчув, що зовсім торопіє.

Він ще не звик до розмов з подібними жінками: в інститутській лабораторії він зустрічався лише з студентками-дівчатами, багато в чому схожими на Лару, Саню... Вони й не підозрюють, що розмова між мужчиною і жінкою може текти таким вигадливим річищем, коли абсолютно не знаєш, що буде сказано через мить. Вони сміялись би, почувши таку розмову, і Қаргат сміявся б разом з ними.

Може, посміятися й зараз?

Тоном провінціального піжона він мовив:

— Коли ці звичайні слова злітають з уст незвичайної жінки, то важко зберегти бистрий розум і вміння логічно мислити.

Він приготувався до того, що Ганна Іванівна висмикне свою руку і швидко піде вперед, не попрощавшись. На це, власне, він і розраховував. Але відповідь на цей «комплімент» була несподівана: Ганна Іванівна притислася до нього ще щільніше. І сказала, зазираючи йому в лице:

— Аж он коли ви заговорили, як справжній мужчина... За це обіцяю вам: найбільше через п'ять хвилин зрозумієте те, чого ще не второпали...— І, помовчавши, кинула йому із значущим докором: — Ех, ви...

Сміх чомусь застряв у Каргата в горлі. Все тіло, опріч його волі, напружилось. Він відчув — повільно й гаряче тече в ньому кров. І з'явилась гостра цікавість: що ж буде через п'ять хвилин?

Ганна Іванівна, хоч і не відсторонилась від Каргата, знов заговорила серйозно:

— Проте я спершу закінчу те, що почала... Запам'ятайте це раз назавжди, Миколо Дмитровичу: не вам доведеться милувати мого чоловіка, а йому — вас. Він, зрештою, вас угамує. А не він, то інші. Не женучись за великим, він не робить великих помилок. Ви ж, скільки я вас встигла взнати, навіть не зорі, а всю нашу зоряну систему хочете засунути собі в кишеню. А до небесних світил високо. Залетівши казна-куди, залишивши десь далеко внизу всіх своїх однодумців та спільників, опинившись самотнім у міжпланетному просторі, так легко втрати орієнтацію. І ви неодмінно впадете. І розіб'єтесь. Кісток не збережете. Навіщо ж Валентиніві Модестовичу підрізувати вам крила зараз, коли ви самі чимдуж мчите до своєї загибелі?

Так от на що сподівається подружжя Русевичів! От чому головний інженер одійшов від заводських справ і мовчить, ніби нічого не помічає. Але що за гру затіяла його дружина?

Ці запитання, на мить з'явившись, зараз же відлетіли. Адже про це можна й потім подумати. Не заводськими справами, не змістом слів Ганни Іванівни, навіть не причинами її несподіваної одвертості Каргат був захоплений зараз...

— Погано ви мене знаєте, — процідив він. — Я не з тих, хто падає, тягнучись угору.

То були хвастощі. Але Ганна Іванівна нібито повірила їм. І постаралась відповіддю своєю показати йому, що не все, написане в романах, — гола вигадка.

— Мені подобаються люди, — тихо сказала вона, — які тягнуться до зір... і дістають їх.

Звучало це як обіцянка, бо Ганна Іванівна глянула на нього так, немов тільки зараз розгледіла його як слід.

Він сказав по довгій мовчанці:

— А знаєте, і в помилці нема кінець кінцем нічого страшного. В своєму житті я раз гірко помилився. Зовсім недавно. І гадав, що над моїм творчим життям треба поставити хрест... Але ж бачите, крила в мене не поламани.

— Значить, то була не помилка,— заперечила Ганна Іванівна.

— Страшна помилка!

— Ні. Мабуть, вам просто не поталанило. І ви з інститутської лабораторії подались на завод: тут арена ширша, перспективи ясніші... От коли б ви залишилися після невдачі в інституті, то справді була б помилка.

Що вона в цьому розуміє? Про що береться міркувати? І не про те Каргатові кортить розмовляти зараз з Ганною Іванівною. Якби не перебила вона, розповів би він їй про те, чого, крім професора Орла, не знає ніхто. Її заперечення спрямувало його думки в інший бік.

— Звідки вам стільки відомо про мене?

— А ви хотіли б, щоб вас приховував романтичний серпанок?.. Торік про ваші статті надто багато розмовляли на заводі. Які дискусії розгорялись!.. Не таким я вас тоді уявляла. Засушений педант у проїденому кислотами одягу, з більшими, ніж у Ігнація Карловича, окулярами. Словом, людина, що вміє мислити лише хімічними формулами. А ви...— Ганна Іванівна опустила погляд.— Ви — це ви.

Ні, зовсім не сп'янів Каргат. Він звернув таки увагу на нещирі нотки в її голосі. Але чому б не продовжити цієї гри? Якщо тут хтось і програє,— аж ніяк не він.

— От ніколи не гадав, що тут, на оточеному пустельним степом заводі, я зустріню жінку, яка...— Він багато значно замовк.

І Ганна Іванівна відповіла не словами: тихо стиснула йому руку, наче Каргат сказав їй більше, ніж вона сподівалась почути...

Хоч і не сп'янів Каргат, та слова нібито втратили для нього властиве їм значення. Не те, що скаже Ганна Іванівна, стало йому цікаво — він прислухався до того, як бринить її голос, ловив її погляди, блиск очей, видний і в нічній темряві. Він почув себе шахістом, який намагається угадати наступний хід противника, не стежачи за дошкою, а вдивляючись в його напружене обличчя.

Зовсім поволі йшли вони до селища.

Каргат так зосередився на грі, яка здавалась йому неймовірно складною, що вже не згадував про свої думки до зустрічі з Ганною Іванівною, зовсім забув, що на столі вдома чекає на нього невідкладна робота. І не

помічав, як Ганна Іванівна, коли він одривав від неї погляд, спокійно, немов оцінюючи, оглядає його й вдоволено посміхається...

Вони перейшли залізничну колію. Піднялись на височенький горбок, за яким лежало селище.

Ганна Іванівна спинилась, огляділась. Кілька секунд вдивлялась у п'їтму в напрямі селища, наче побачила там когось. Потім підвела голову до Каргата, прошепотіла:

— Зорі які... Весна...

— Весна,— повторив Каргат.

— Незабаром степ зазеленіє... Я так люблю тутешню весну! І ви її полюбите.

Чи то темна весняна ніч, чи то присутність людини, яка тягнеться до зір, не боїться помилитися й неодмінно дотягнеться до світил небесних,— та чи не однаково, що саме сп'янило Ганну Іванівну? Вона ніби забула, що стоїть на горбку, що їх силуетів навіть ніч не може приховати, бо ззаду них вогні заводу. Звідусіль можуть їх побачити. Каргат не зрозумів, чому вона ще раз оглянулась на селище. А потім голова її опинилась у нього на плечі, очі напівзаплюжились...

Он як розвивається дамська дипломатія. Ну що ж, від цього ходу Ганни Іванівни йому гірше не буде... Каргат схилився до напіврозтулених губів своєї випадкової супутниці. Вона потяглась йому назустріч...

— Це ви, Миколо Дмитровичу?

Каргат випростався, мов ужалений, так і не доторкнувшись до тих губів. А Ганна Іванівна не відскочила від нього, навіть не здригнулась від несподіванки, а тільки ще щільніше пригорнулась, немов хотіла злитися з ним. Та він і сам розумів: гра зайшла так далеко,— він повинен захистити її від можливих пліток.

Внизу стояло дві постаті. Одну з них Каргат упізнав одразу: Слинко. Це його голос так недоречно й гучно порушив п'яну нічну тишу.

— Я...

Каргат відказав коротко, боячись, що голос його зірветься. І заслонив Ганну Іванівну собою.

Слинко підійшов ближче.

— А я до вас, Миколо Дмитровичу. Я і Данило Максимович. Ми гадали, що ви вже вдома. Ішли побалакати про вашу пропозицію мені.

— Отже, ви згодні? — спитав Каргат, усе ще погано володіючи своїм голосом.

— Згоден-то згоден... Але ж не тільки в самій моїй згоді справа. От ми і йшли домовлятися. Бо поговорити нам аж он як треба. Та й у Данила Максимовича є до вас справа... І що ж ви нам скажете?

Ганна Іванівна не випускала руки Каргата.

— От що, Іване Степановичу,— мовив він.— Я був би дуже вдячний вам і Данилові Максимовичу, коли б ви трохи почекали... Скажімо, до завтрашнього ранку.

Слинько помовчав, намагаючись упізнати, кого ж то Каргат так старанно приховує. І постать та стоїть так близько до нього, що й не розбереш, де кінчається Каргат і починається постать. Питьма приховала веселу усмішку Слинька.

— Гаразд,— нарешті згодився він.— Нічого екстреного в цій розмові нема... На добраніч!

— Бувайте здорові,— відповів Каргат.

Постаті Слинька й Васюти розтанули в темряві.

Ганна Іванівна поспішно зійшла з горбка, ведучи за собою Каргата. Відвернулась від нього, щоб не розглядив він на її обличчі переможного вдоволення.

...Не бачив Каргат і того, як Слинько та Васюта, відійшовши від горбка, спинились і повернулись один до одного.

Васюта здивовано спитав:

— З ким то він?

— За темрявою як слід не роздивився,— весело відповів Слинько.— Але здається мені, що то — дружина нашого Валентина Модестовича. У всякому разі такої ж комплекції постать... І стояли вони так,— видно, не вперше прогулюються під вечірніми зорями. От, значить, які справи, Васютонько... От тобі й Микола Дмитрович! — розреготався він.— З усіх, можна сказати, позицій він вибиває Валентина Модестовича.

— От тобі і Микола Дмитрович,— повторив Васюта, але в зовсім іншому ключі.— Так, виходить, справа повернулась.

— Це ти про що? — не зрозумів його Слинько.— Адже амури не перешкоджають йому...

— Перешкоджають! — гостро, роздільно вимовляючи кожний склад, перебив його Васюта.— Одне мене цікавить: погоджене це з Валентином Модестовичем, чи це її особиста ініціатива? За насиджене місце перелякалась?..

Хочу думати, що чоловік її про це нічого не знає. А коли помиляємось, тим гірше для нього.

Майже перелякано Слинько скрикнув:

— Що ти там торочиш?

— Пам'ятаєш,— спитав Васюта,— коли Микола Дмитрович повернувся від Русевича, то сказав, що почалась складна гра? І почала її дружина Русевича... Тоді він це помітив. А сьогодні — невже осліпнув? А я в одному твердо переконаний: Ганна Іванівна — не з тих, хто може закохатися в Каргата... Ну нічого. І ми не з лопуцька!

Чому це так розхвилювало Васюту, Слинько відразу не зрозумів.

...Зустріч з Васютою та Слиньком заспокоїла Каргата. З ними в світ, у якому можна лише тягтися до зір або любити весну в степу, ввійшло буденне. Ніби між віршами — хай навіть не такими вже й натхненними — якийсь занадто тверезий бухгалтер вписав кілька рядків з своїми розрахунками.

Та вже через хвилину Каргат подумав, що це зовсім не погано. Він знов відчув себе самим собою. Перестала шуміти кров в ушах. Значить, зовсім не сторонньою особою був він у цій грі: ще трохи, і вона так би його захопила... Брр!.. Він пожалкував, що не затримав Васюту й Слинька, не віддав їм ключа від своєї кімнати, щоб вони почекали його там.

Більше ніде не затримуючись, Каргат і Ганна Іванівна дійшли до обгородженого штахетами будинку головного інженера.

Говорити йому не хотілось. Але після того, що сталося, мовчки піти від неї не можна. І знову він заговорив тоном провінціального баламути:

— Віднині я житиму надією, що ми з вами ще побачимось...

— О, це тільки від вас залежить! — прошептала вона, міцно потискуючи йому руку.

Раптом повернулась, мить постояла нерухомо, немов не знала, чи йти додому, чи побути з ним. Вирвала-таки свою руку з його, хоч він і не намагався її затримувати, мало не бігма подалась до входу в будинок, наче Каргат погнався за нею. Не оглянувшись, зникла за дверима.

Каргат зняв кепку, підставив лоб вітрові. Ну й вечір, ну й пригода! А з цієї дами непогана, здається, вийшла б акторка... Протягом якоїсь півгодини він наговорив і натворив стільки дурниць, скільки не встиг зробити за весь

минулий рік... І залишилось після цієї пригоди щось подібне до печії. Повернулась та гіркота, що була до зустрічі з Ганною Іванівною. Коли б там, на горбку, була з ним не ця дама, а Лара, коли б це Лара стиснула так йому руку на прощання, найщасливішим у світі відчував би він себе тепер!.. А після того, що сталося, чи зможе він завтра глянути дівчині в очі?..

...І ніколи Каргат не взнав того, що сказала Ганна Іванівна своєму чоловікові, повернувшись додому.

— Зовсім не важко буде зробити його самовпевненим, самозакоханим. Навіть зарозумілим... Хай обірве зв'язки з тими, хто тепер допомагає йому. Тоді подивимось... Тільки ти будь спокійний. Не надавай значення тим пліткам, які, без сумніву, незабаром почнуть поширюватися по селищу. Вони нам з тобою потрібні, ці плітки. В них — зрозуміла всім причина того, чому він чіпляється до тебе. І я вже дещо зробила, щоб плітки виникли. Тобі це не зашкодить: ти тут потерпіла, так би мовити, сторона, всі симпатії будуть на твоєму боці, ти здобудеш собі нових спільників. Ну, а йому... Ореол над ним дуже швидко померкне.

Валентин Модестович трохи скривився: це звучало цинічно. Але дружині він не заперечив, лише обережно спитав:

— А чи не здається тобі, Ганнусю, що ти хочеш бавитися з вогнем?

— З вогнем? — розсміялась Ганна Іванівна. — Ну, Валентине, ревнувати мене починай тоді, коли біля мене з'явиться, може, й не такий елегантно вдягнений, але й не такий зарозумілий чоловічок... Каргат нічого не змінить у нашому житті. Нічого!

ДЕЛІКАТНА СПРАВА

І не помітив Каргат ще одного. Коли прощався він з Ганною Іванівною, недалеко проходив Гриць Частій — повертався, проводивши Саню й Лару додому. Він впізнав голос Каргата і мимохіть спинився.

І коли Каргат і Ганна Іванівна розлучились, він замислено покусав собі палець, думаючи приблизно так, як за хвилину до того думав Васюта. Тільки його, Частія, думки були не такі прикрі, бо він розчув у голосі Миколи Дмитровича неширість. До того ж щодня

бачивши його і Лару, Гриць давно вже (не без допомоги Сані) помітив в їх поглядах те, що вони старанно приховували одне від одного, ба навіть від себе самих.

Почекавши, щоб Каргат одійшов подалі, юнак рішуче рушив слідом за ним. Йому будь-що треба зараз знов побачити Саню!

Особняк головного інженера стояв трохи осторонь єдиної вулиці селища. Вийшовши на ту вулицю, Частій притишив свою квапливу ходу: найменше хотілось йому наздогнати Каргата. А далі він і зовсім спинився, вирішивши почекати, поки засвітіться вікно кімнати Миколи Дмитровича. Так буде вірніше. А Саню йому не доведеться витягати з ліжка, вона не з тих, хто скоро вгамується.

Селище давно вже спало, над вулицею завмерла нічна тиша. Якби й проходив тут хто, Гриця важко було б побачити й почути: ліхтар на цьому розі чомусь не горів, а під ногами — пухкий, вогкуватий ще пісок.

Це трохи заспокоїло юнака. Адже дуже можливо — того, чому він щойно був свідком, ніхто більше не бачив. По заводу й по селищу не почнуть кружляти небезпечні плітки про Миколу Дмитровича й дружину головного інженера. Від нього ж про це довідається тільки Саня. Інакше не можна. Від Сані ж бо більше, ніж від будь-кого іншого, залежить, щоб привід для отаких пліток не повторився...

— Отже, твердо запам'ятай: нікому про це ані півслова... Що ж до решти, то я вже щось придумаю, коли в нього самого розуму забракло. Сьогоднішнє більше не повториться!

Частій аж здригнувся, почувши це. Хтось майже слово в слово повторив його власні думки. Чи не сам він, бува, вимовив їх уголос, уявляючи собі розмову з Санею?

Та долинула відповідь:

— У мене язик довгий тільки на дурниці та лайки. А тут триматиму його за зубами. Миколи Дмитровича не підведу: таку людину підставляти під підступний удар не можна... Ну й гадюка ж вона, ця сама Ганна Іванівна... На добраніч, Даниле Максимовичу.

Голос цей належить Слинькові. А долинув він з протилежного боку вулиці — якраз від будинку, де мешкає Васюта. Значить, Васюта й Слинько також бачили Каргата з Ганною Іванівною.

Гриць похапцем подався в напрямку голосів. Це ж чудово — перед тим, як побачитися з Санею, він порадиється з секретарем партбюро!

— Даниле Максимовичу! Іване Степановичу!

Після обережної паузи Слиньків голос тихо спитав:

— Хто тут?

Частій назвав себе.

Та коли він наблизився до будинку, то побачив лише апаратника з дистиляційного. Його силует злився з темними дверима. Частія Слинько зустрів байдужим мовчанням.

Юнак почав не зовсім упевнено.

— Я щойно бачив Миколу Дмитровича...

Слинько не поворухнувся. А потім спохватився — відповів поспішно, але таким тоном, наче це його не обходило:

— Бачив його і я. Півхвилини тому він тут проходив. Додому йшов. Он він уже вдома.

Справді, недалеко від Саниного вікна засвітилося ще одне.

Частій не міг не засміятися: надто вже ретельно Іван Степанович заходився приховувати свою таємницю. Присунувшись до Слинька ближче, юнак зашепотів:

— Я почув кілька слів — ваших і Данила Максимовича. І зрозумів, що побачив те ж саме, що й ви. І думки мої наче однакові з вашими... Тільки є в мене ще одне міркування.

Слинько голосно прокашлявся.

— Про що ти там мурмотиш?.. І ніколи мені з тобою теревені правити,— раптом удав він із себе роздратованого.— Тут спати, аж гуде, хочеться, а тут ти... Бувай здоров!

І рушив був до своєї домівки.

Гриць пішов поруч.

— Я про те кажу, що Данило Максимович назвав рештою,— швидко шепотів він.— Я ж розумію, як це важливо, щоб пліток про Миколу Дмитровича не було. А сьогоднішній факт — небезпечний. Той, кому це потрібно, неодмінно по заводу й селищу рознесе: от, мовляв, чому Каргат підкопується під бідолашного Валентина Модестовича. Нема хіба таких на заводі? Такого накрутять... А я голову на відтин даю,— то вона за ним полює. При вас же, пригадуєте? — Микола Дмитрович якось розповідав про дамську дипломатію...

Слинько раптом спинився, і Гриць відчув, як апаратникова рука важко лягла йому на плече.

— Грицю, ти розумний хлопець,— почув юнак у себе над вухом.— Тільки будь ще розсудливішим: не говори нічого. Зараз же забудь про все.

— Ні, не зараз,— заперечив Гриць.— А лише після того, як зроблю те, що слід зробити.

— А чи не краще було б тобі не втручатися не в свої справи? — не без досади спитав Слинько.

— От про це я й хочу порадитися з вами, Іване Степановичу,— наполягав на своєму юнак.— Я хотів був з Данилом Максимовичем поговорити, та він так швидко зник...

І, щосекунди оглядаючись на Санине вікно,— чи не погасло? — він похапливо розповів, для чого йому треба негайно побачитися з Лариною подругою.

Слинько з сумнівом цмокнув язиком.

— Щось не дуже подобається мені, хлопче, твоя пропозиція. Підсовувати замість отієї підступної погані...

— Чому підсовувати? — обурився Гриць.— Та вони ж закохані одне в одного. Невже ви нічого не помічали?

— Помічати — вроді помічав,— подумавши, згодився Слинько.— Та, може, йому однаково, хто? Аби спідниця...

— Ні, не однаково! — гаряче ствердив юнак.— Я певний, він сидить зараз удома і картає себе на всі заставки. Я ж чув, яким голосом він прощався з тією, бачив, який похнюплений йшов додому. Ось побачите, він завтра на Лару від сорому й глянути не посміє... І невже ми допустимо, щоб ота красуня заплутала його, від нас одірвала? Я за те, щоб непомітно підштовхнути його на правильний шлях... навіть якщо й заманулось йому раптом стрибнути в гречку.

— Значить, ти горою за Каргата?

Слинько спитав це замислено.

Можливо, цей хлопець і має рацію. Як видно, дружина Русевича жінка хитрюща: навіть не спробувала схватися там, на горбку,— хотіла, значить, щоб бачили, як пригорнулася вона до Каргата. Ну, сьогодні їй немовби не поталанило: пліток не буде. Зате завтра чи післязавтра вона доможеється свого: не раз і не двічі перейме Миколу Дмитровича, влаштує так, щоб їх бачило якнайбільше народу. А це і недовір'я до щирості Каргата може навіяти багатьом робітникам, і його самого заведе

казна-куди. І та сіроока чимало страждатиме... Зовсім зле може справа обернутися...

— Ну, то як же,— нетерпляче спитав Частій.

Слинькова рука потягнулася до вусів.

— Ех... Роби, мабуть, як велить тобі твоє сумління.

...Лара була вже в ліжку, а Саня збиралась гасити світло, коли Частій нетерпляче застукотів у двері. У відповідь на не дуже привітне запитання дівчини: «Кого ще там принесло?» він попросив її вийти до нього, та таким голосом, що Саня нічого більше не спитала: похапцем накинула поверх сорочки пальто й вибігла в коридор.

Не сказавши ні слова, Гриць ухопив її за руку й потягнув за собою, жестами благаючи йти навшпиньках й на ходу ні про що не розпитувати. Спинився він аж на площадці сходів. Щільно причинив двері до коридора. Перехилився через поруччя: чи нема кого внизу?

Від таких приготувань дівчині моторошно стало.

— Як ти думаєш, Саню,— нарешті зашепотів Гриць, схилявшись до самого вуха дівчини,— як ти гадаєш: чи байдужа Лара до Миколи Дмитровича?

Саня відсахнулася від нього. Всього, тільки не такого божевілья вона чекала.

— Ти що — здурів? Мало не з ліжка витягти мене для того, щоб...

Та вона зрозуміла, що з Грищем не можна розмовляти таким тоном. Його хвилювання почало передаватися їй.

— Щось трапилось з Миколою Дмитровичем? — передчуваючи найстрашніше, вже пошепки спитала вона.

Гриць кивнув і полегшено перевів подих.

— Поки що нічого жахливого,— заспокійливо промовив він.— Поки що, бо все від тебе залежить, Саню... То як же, Лара любить його?

— Та що трапилось? — знову скрикнула дівчина.

— Саню,— застережливо сказав Гриць,— по-перше, розмовляй тихо. А по-друге, ти розумієш, як багато залежить зараз від того, чи любить Лара Миколу Дмитровича. То як же?

Серйозність юнака вплинула на дівчину.

— Як тобі сказати...— почала вона.— Коли б ми з тобою спитали про це в Лари, вона розізлилась би на нас і відповіла б «ні». І то було б правдою... А от почни Каргат з нею про те ж саме говорити, то вона йому зовсім інакше скаже. І це теж буде правдою.

— Ага,— зміркував Гриць,— затримка тільки за Миколою Дмитровичем...

— Якби ж то за ним! — раптом знов розсердилась Саня.— Він їй ніколи нічого не скаже!

— Чому?

— Я не дозволю.

Ніщо не ворухнулось на лиці юнака. Але Саня зрозуміла, про що він думає.

— Вони сам на сам ніколи не зостануться. Не допущу я цього. Щасливою вона з ним не буде.

— Чому? — повторив Гриць.

— Не буде, й квит!

Частій не втерпів: узяв Саню за плечі, пригорнув до себе.

— А ти зі мною будеш щасливою?

Дівчина притулилась щокою до його грудей...

— Ну, так от що, Саню,— сказав Гриць через півхвилини.— Завтра ввечері ти зробиш так, щоб Лара й Микола Дмитрович бодай півгодини пробули на самоті. Справа в тім...

Десяти Грицевих слів стало, щоб дівчина взнала про події сьгоднішнього вечора.

Саня обурено випросталась.

— І ти смієш? — вигукнула вона.— Смієш просити, щоб я... Після того, як твій Каргат...

Якби Гриць випустив її, вона побігла б од нього. І не скоро, мабуть, помирилася б з ним. Але Гриць тримав Саню міцно.

Через кілька секунд Саня перестала вириватися. А через хвилину вона збагнула, що нічого огидного Гриць їй не радить, що йдеться про Ларине щастя, дороге їй по дружбі, і про щось значно більше, близьке їй, як комсомолці.

Через кілька хвилин, прощаючись з Грицем, Саня сказала:

— Хай твій Каргат хоч який негідник, а Ларка жертвою не буде. За неї я не боюсь. Вона лише здається тихою, заглибленою в себе. Постояти за себе вона зуміє. Не повірить вона Каргатові, коли той хоч на остільки не буде гідний її довір'я... І все ж таки зарубай собі на носі,— несподівано закінчила вона,— і Каргатові твоєму, і тобі разом з ним горлянки поперегризаю, якщо в Лари хоч одна сльозинка впаде через нього!

...Коли Саня, обережно ступаючи навшпиньках, повернулась до кімнати, Лара вже спала. Саня безшумно просковзнула до свого ліжка. Вона не так боялась розбудити подругу, як почувала себе змовницею.

«Ой Ларко, завтра ти так швидко не заснеш,— погасивши світло й сама собі підморгуючи в п'ятьмі, подумала вона.— Ще замріянішими завтра стануть у тебе очі».

САНЯ ДІЄ

Наступного дня Саня забрала з собою ключ од кімнати й додому повернулась аж через півтори години після роботи.

Вечір був напрочуд тихий і теплий, хоч і хмарний трохи. В отакі квітневі вечори радісно блукати вдвох темним степом, зайти подалі від селища, щоб торішня суха трава плуталась між ногами, брести, тихо розмовляючи, але прислухаючись не до слів — до того, що наповнює ті слова чудесним змістом, робить їх огнистими, мов самоцвіти.

Отак блукаючи степом із Грицем, лише інколи згадуючи про Лару й Қаргата, Саня з теплом у серці думала, що й вони, мабуть, десь тепер у степу. Розмовляють, напевно, про щось зовсім не цікаве, нічого одне одному не скажуть, але завтра після роботи знов мовчанням освідчуватимуться в тому, про що так боязко сказати вголос.

Цілий день сьогодні Қаргат був невеселий, хоч на заводі й у лабораторії трапилось чимало такого, чому він завжди радів. І Лару він ніби боявся помічати. А коли не можна було не звернутися до неї, він робив суворе обличчя й дивився їй під ноги.

Ні, сьогодні він нічого не скаже. І нічого не вдієш — він таки кращий, ніж Сані хотілось думати про нього досі...

У Сані перехопило подих, коли, повертаючись додому, вона раптом побачила світло тільки в вікні у Қаргата. Вони цілий вечір просиділи в його кімнаті? Не знаючи, що подумати, з колючим холодком коло серця, Саня заспішила додому.

Зі сходів крикнула Грицеві «до побачення». Прожогом злетіла на третій поверх. Задихаючись од бігу й хвилювання, спинилась коло кімнати Қаргата. Все ж

таки спершу треба постукати. Але двері сіпнула, не чекаючи запрошення.

І завмерла на порозі.

Каргат сидів спиною до дверей, біля вікна, з олівцем у руці. Він щось напружено підраховував. Підвіконня було завалене книжками й паперами.

Лара схилилась над письмовим столом, в одній руці вона тримала рейсфедер, другою притисла лінійку до рисунка.

Ліворуч од дверей, на табуреті, стояли порожні склянки з вогкими ще чайнками на дні.

Надзвичайно ідилічна картина. Отака собі творча співдружність. Можна подумати, що Лара й Каргат усі вечори свої проводять отут і отак.

Півхвилини Саня ошелешено оглядала їх. Та ні Каргат, ні Лара не звернули на неї уваги.

Перевівши подих, Саня з досить природною ніяковістю промовила:

— Ларонько, я зовсім забула, що ключ у мене. Ти дуже сердися? — А для того, щоб Каргат ні в чому її не запідозрив, щоб і далі був переконаний, що її ставлення до нього ні на крихту не змінилося, додала: — Коли б я знала, що з цього скористаються і примусять тебе креслити...

Каргат на це не озвався, навіть голови не повернув, а Лара спокійно відказала:

— Я сама запропонувала Миколі Дмитровичу допомогти.

І відійшла від стола, лише старанно закінчивши якусь деталь на рисунку і впевнившись, що деталь вийшла непогано.

Каргат був хмурий, як і вдень. Але дивитися на Лару він уже не боявся. Навпаки, стежив за її рухами так, ніби саме ними вона мала йому щось сказати.

Перекинувши пальто через ліву руку, Лара байдуже простягла Каргатові праву.

— Завтра після роботи я прийду креслити далі. Добраніч!

Каргатові очі спалахнули. Він не взяв, а мало не схопив простягнену руку.

— Ларо...

Аж он коли озирнувся він на Саню й випустив Ларину руку. Прокашлявся. І все-таки голос його був не зовсім звичайним, коли він додав:

— Ви не уявляєте собі, який вдячний я вам буду...
Не глянувши на нього, Лара ледь помітно кивнула і з холодним лицем пройшла мимо Сані в коридор...

Але Саня вчора не помилилась, коли думала, що сьогодні їй подруга засне не скоро. Роздягшись, вона довго сиділа на ліжку, підбравши під себе ноги, то примружуючи очі, то широко їх розплющуючи. І коли нарешті погасила світло й лягла, відразу ж почала ворочатися.

Саня мовчала. Вона розуміла: не креслення так вплинуло на подругу. І хоч дуже кортіло довідатися про все, Саня терпляче ждала.

Лара невдовзі спитала:

— Саню, ти спиш?

І нерішуче почала розповідати. Не Сані — самій собі переказувала сьогоднішні події, щоб упорядкувати збентежені думки...

Вони, Лара й Каргат, помітили, що коло них нікого нема, лише підійшовши до залізничної колії. До того Лара докладно розповідала йому про проведення сьогодні дослід, а Каргат зрідка угукав. А тут він раптом запропонував Ларі погуляти з чверть години в степу. «Ми ж забули, що таке свіже повітря». Лара повагалась, але згодилась. Може, й не слід було б цього робити, та нараз так захотілося повними грудьми подихати пахощами весняного степу. Цілі ж дні, а тепер і вечори, вона сидить над дослідами, дихає випарами кам'яновугільного масла. Ну й Каргат, коли рушили далі, почав розповідати про себе, про своє життя в Харкові, про те, що робитиме дослідна лабораторія незабаром, яким стане їх завод, коли почне випереджати заводи закордонні. Слухати його було цікаво, і дівчині почало здаватися, що сьогодні вона анітрохи не втомилась.

Проминули селище. Аж тут Лара побачила: хтось іде їм назустріч. Короткозора, вона розгляділа лише, що то жінка. Несподівано Каргат схопив дівчину під руку і так стис їй лікоть,— вона мало не крикнула. Зустрівшись, він і та жінка ввічливо побажали одне одному доброго вечора. Можливо, Лара помиляється, але голос у жінки був недобрий, а в голосі Каргата прозвучали ті самі нотки, що й при першому знайомстві з лаборантками. Це здивувало Лару. Вона оглянулась. Жінка дивилась їм услід. А Каргат випустив Ларину руку.

Вони пройшли після того не більше сотні кроків. Каргат мовчав. Потім спинився, попросив пробачення: йому,

мовляв, треба негайно додому, на його столі лежать незакінчені проекти піридинової установки й план раціоналізації. З досадою махнув рукою й одвернувся. Лише коли вони підходили до свого будинку, Каргат несподівано додав: «Ларо, я дуже прошу вас: не відмовте мені, коли я ще раз попрошу вас пройтися степом. Я не знаю, коли саме це буде, але буде обов'язково».

З цього моменту Лара перестала розуміти себе. Чому їй стало жаль Каргата. Язик її сам собою вимовив зовсім не те, що вона хотіла: «У вас стільки роботи, Микола Дмитровичу,— вам справді не до прогулянок». І до болю в серці захотілось піти геть. Та зробила інше: залишилася з ним, бо він знову взяв її під руку й прошепотів: «Ларо...» А може, то їй почулось?

Потім — найгірше від усього: двері замкнені й невідомо, де Саня з ключем. Лара ладна була розплакатися. І розплакалась би, коли б Каргат не сказав: «Хотів би я знати, за чи проти мене доля сьогодні». З якою насолодою вона вдарила б Каргата за ці ідіотські слова: ну, чого він дурня перед нею клеїть? Хотіла бігти розшукувати Саню, та він почав умовляти: «Де ж ви ту Саню знайдете? І кому ви перешкоджатимете, якщо сидітимете тихо? У мене багато цікавих книжок». Знов якимось опріч свого бажання вона пішла за ним: а, будь, що буде... Каргат приготував чай, налив їй склянку. Лара сиділа тихо. А він чомусь повеселішав і, поки закипав чайник, стиха насвистував щось, не помічаючи, як це дратує дівчину.

За чаєм Каргат голосно, немов доповідь читав, не відриваючи погляду від склянки, розповідав, що сталося з ним учора ввечері: в якому стані він зустрівся з дружиною Русевича, про що говорив з нею, чого вона від нього хотіла...

Спершу Лара здивувалась. Кілька разів поривалась сказати, що його інтимне життя її зовсім не цікавить. Та щось перешкоджало. Тоді вона демонстративно відвернулась. Але й це на Каргата не вплинуло: він довів свою розповідь до кінця. А сказати правду, то Лара слухала його так, ніби йшлося про найважливіше в житті, і страшенно боялась, що Микола Дмитрович про це здогадається. Тому, коли замовк Каргат, вона буркнула, що в обов'язки хіміка-аналітика не входить бути повіреною свого начальника в таких справах. Каргат нараз чи то образився, чи то розізлився. Двома ковтками спорожнив

склянку, пересунув свій стілець до вікна й заглибився в папери та книжки.

Лара побачила на столі великий рисунок, зроблений олівцем. Туш і готовальня були тут же. «Якщо ви, Микола Дмитровичу, не проти, я почну обводити цей рисунок тушшю: нудно сидіти без діла».— «Коли вас це хоч трохи розважить...» Він не ворухнувся, навіть не поцікавився, чи вміє вона креслити. Слід було б за це всю туш вилити на рисунок, і Лара зробила б це з насолодою. Проте ні, краще довести йому, що ще в школі вона справедливо заслужила славу чи не найвправнішої рисувальниці. Хто зна, що зробила б із собою, коли б допустилася хоч найменшої помилки. І аж до приходу Сані вони й слівцем не перекинулись.

От і все. За цю годину вони зробили дуже мало. Лара лише кілька ліній провела, бо чомусь тремтіли руки,— від злості, мабуть. Каргат же... Тільки й роботи було в нього, що роздратовано шматувати папір...

Лара замовкла і ні про що в Сані не спитала. Справді, їй геть байдуже було, що думає подруга.

Саня помовчала, непомітно посміюючись з Лариної наївності. Потім спитала удавано сонним голосом:

— Ларко... Тільки ти щиро скажи, поклавши руку на серце... Ти закохалася в Миколу Дмитровича?

Ларине ліжко гучно рипнуло.

Якийсь час було тихо.

І нарешті Лара скрикнула:

— Я? В Каргата?.. Ти з глузду з'їхала!

— От і слава богу,— начебто з полегшенням зітхнула Саня.— Виходить, я можу заснути спокійно. А то мені приверзлося, що то в тебе ревнощі. Через них і сон до тебе не йде. І вже хотіла сказати, що ревнощі твої безпідставні, а ти — дурна, ні за що Миколу Дмитровича мучила. І сама терзалась... Ані словечка він не сказав би тобі про вчорашнє, якби був до тебе байдужий. Він же кається перед тобою, що на п'ять хвилин забув про тебе вчора. А ти... Добраніч, Ларонько...

Минуло кілька секунд.

Раптом гучно зарипіло Ларине ліжко. То кращий хімік-аналітик заводу пірнув під ковдру: дівчина злякалась, що п'ятьма не приховає гарячого рум'янцю, який несподівано вкрив її.

Каринський вибрався до Харкова через півтора тижня після засідання бюро партколективу

Голова правління Хімоб'єднання, до якого він пішов найперше, вислухав його з цікавістю. На заводі гадають, що протягом найближчих років, а то й до початку наступної п'ятирічки можна, обходячись без капіталовкладень, давати продукцію понад план — таке не щодня чуєш. Голова засипав Каринського запитаннями, зажадав, щоб той найшвидше подав про це докладну доповідну записку, пообіцяв, що правління об'єднання розгляне її позачергово.

Але коли Каринський спитав, як же він, директор заводу, має поводитися в тій ситуації, яка нині склалася на підприємстві, голова замислився.

— Трудно мені відразу сказати вам щось певне...

— А я й не хочу, щоб ви розмовляли зі мною, не подумавши, — перебив його Каринський. — Я гадав поїхати назад завтра. Та я згоден затриматися до післязавтра, якщо...

— Не думаю, що вам треба тут довго сидіти, — обережно відповів голова. — Навряд чи зможемо ми вам порадити щось, — не вникнувши в суть справи. Доведеться, мабуть, послати до вас когось. Але... Щодо технічного боку справи, то в цьому ми розберемося швидко — тільки-но ви подасте записку. Ну, а щодо взаємин між вашим головним інженером та завідувачем лабораторій (здається, вони найбільше вас тривожать), то не знаю, чи потрібне наше втручання. Хто тут вам зарадить?.. Майте лише на увазі: кадрами вам ніхто не дозволить розкидатися... Може, вам слід усе ж таки виходити з того, що уряд найближчим часом прийме рішення про реконструкцію вашого заводу. Як по-вашому?.. Адже це те, що ви вже маєте. А над тим, про що ви допіру розповіли, стоїть великий знак запитання. Я б сказав, це великий журавель у небі...

Каринський розчаровано похнюпився: не для того, щоб почути отаке, він приїхав сюди. І не помітив, що голова пильно придивляється до нього, з цікавістю чекає на його відповідь.

— Боюсь, ви не зовсім правильно зрозуміли мене, — сказав нарешті Каринський. — Я не хочу відкидати того, що пропонує Каргат. Я лише побоююсь, що він, молодий,

недосвідчений інженер, може допуститися помилок, а це дискредитує його ідею. Через те, мабуть, і наш головний інженер остерігається підтримувати його. Ви ж пропонуєте мені бюрократичний вихід.

Голова ледве помітно кивнув. Але промовив холодно:

— Тоді вже зараз порадимось про технічний бік справи. Тільки це буде не офіційна розмова. Згода?

— Хай так.

Голова натиснув кнопку дзвоника і наказав секретарці запросити головного інженера об'єднання.

— Отже, все, що буде сказано тут нами обома,— ще раз підкреслив він,— ви, товаришу Каринський, сприймайте як наші приватні думки. Я особисто не проти, щоб переглянути питання про негайну реконструкцію вашого заводу. Ми лише радітимемо, якщо справді можна буде звільнити зарезервовані для вас асигнування. Але ж усе це спершу треба погодити з Наркоматом, з Держпланом... Вам доведеться зараз ще раз повторити свою розповідь... Думаю, нашому головному інженерові навряд чи буде цікаво слухати про суперечки між Русевичем і Каргатом. Викладіть йому лише пропозиції останнього.

Він помовчав трохи, тарабанячи пальцями по столу. Потім по лицю його розлився веселий сміх.

— Я бачу, товаришу Каринський, що вам і хочеться, і колеться... А Каргат, видно, і після торішнього не вгамувався.

— Хоче ще більшого,— підтвердив Каринський.

— Ну, послухаємо, що наш технічний бог скаже. А мені здається, якщо, звичайно, ви вірно переказали думки Каргата, що цей молодий чоловік почав мислити реалістичніше. Це приємно. У всякому разі те, що він тепер пропонує, не має вигляду безпідставного прожектерства. Це — не піридинові основи. Прив'язався він тоді до цієї дрібнички...

Хотілось Каринському сказати, що піридини — не дрібничка і в них він анітрохи не сумнівається, а наступного разу приїде сюди разом з Каргатом домагатися затвердження саме проекту піридинової установки. Та він завбачливо промовчав...

Головний інженер Хімоб'єднання — літня людина з проникливими очима й добродушним виглядом — не дослухав повторної розповіді Каринського, а несподівано розсміявся.

— Знаю, знаю, аякже!

— Що знаєте? — здивувався Каринський.

— Що у вас робиться... Днів зо три тому я дістав від шановного Валентина Модестовича довжелезну епістолю з найдокладнішим описом останніх ваших сенсацій. Дуже роздратовано висловлюється Валентин Модестович. Джонатан Свіфт — немовля проти нього.— Головний інженер звернувся до свого начальника.— Я ще не доповідав вам про це,— гадав зібрати додаткову інформацію та поконсультуватися з професором Орлом... На його — я маю на увазі Валентина Модестовича — думку, Каргат ніякий не завідувач заводських лабораторій, не інженер, а якийсь enfant terrible¹.

— А хто? — не зрозумів Каринський.

— Ну, людина, що плює на авторитети, зважає лише на свої фантазії, хоче на свій взірць усе перекантувати,— пояснив головний інженер.

Він помовчав, лукаво поглядаючи то на Каринського, то на свого начальника.

— Дозвольте мені сказати цілком одверто, але між нами. Я не наполягаю на своїй думці. Охоче припускаю, що помиляюсь... Здивував мене лист Валентина Модестовича. Знаю я його давненько, зарекомендував він себе толковим інженером, а тут... Коли я читав його листа, то весь час мені ввижалося, що писав його не спеціаліст, а вперта людина, яку ні відбудовний, ні реконструктивний періоди нічого нового не навчили. З кожного слова визиває розгубленість і — я не можу інакше цього назвати — косність. Валентин Модестович посилається на те, що є, мовляв, певні постанови, що Хімоб'єднання вже накреслило певну лінію щодо заводу. А Каргат начебто все плутає. На наше самолюбство б'є шановний Валентин Модестович: підкреслює не технічний, а бюрократичний бік справи. Він навіть не пробує довести, чим же Каргатова раціоналізація гірша за наше рішення про реконструкцію заводу. Честь власного мундира дорожча йому за технічний прогрес. Забув він хіба, що мундирів нашому братові нині не положено?.. Ви не знаєте, чого він так злякався нового?

Каринський спробував виступити на захист свого головного інженера.

— Але ж реконструкція...

¹ Жахлива дитина (франц.).

Головний інженер об'єднання вгадав його думку.

— Вірно, реконструкція — так само нове. Але ж участь Валентина Модестовича в ній буде пасивна: він лише стежитиме за тим, як перебудовують завод, — чи все, мовляв, відповідає затвердженям нами, об'єднанням, вказівкам та рисункам. Ініціативи від нього ніхто не вимагатиме. Він воліє чомусь відігравати роль виконроба... Мимоволі питаєш в себе: чи на місці Валентин Модестович?

Це була надивовижу активна підтримка Каргата. Голова об'єднання з цікавістю слухав свого головного інженера і раз у раз кивав.

— Даруйте мені нескромне запитання, — сказав Каринський. — Як ви ставились до Каргата торік?

Головний інженер не забарився з відповіддю:

— Істотне запитання. Торік я гадав, що виступив він ранувато. Але відтоді минуло стільки часу...

— І сьогодні ви...

— Не смію нав'язувати вам своїх думок. І не знаю я толком, що то за пропозиції. Валентин Модестович пише про них вельми туманно... На вашому місці я дозволив би Каргатові запровадити дещо з того, що він пропонує. Zobov'яжіть його тільки звести свої ідеї в гармонійну, так би мовити, систему і надішліть її нам. Тоді розберемось... Щодо мене особисто, то пропозиції Каргата, наскільки я можу уявити їх на підставі листа Русевича, не здаються небезпечними. Вони стоять на рівні сучасних вимог до хімії вугілля. Це похвально. І вдумливе здійснення цих пропозицій може дати позитивні наслідки. Шкода, що Каргат не виробничник.

— Так... — виразно промовив Каринський.

Але він був радий, що не спинив Каргата після протестів головного інженера.

Закінчуючи цю неофіціальну нараду, голова сказав:

— Таким чином, ще раз скажу вам, товаришу Каринський: я не проти, щоб переглянути питання про реконструкцію. Але конкретно про все поговоримо потім, коли ви подасте нам, як я вам уже казав, доповідну записку... І зробіть сьогодні ж те, чого не зробив ще Петро Андрійович. — Він показав очима на свого «технічного бога». — Порадьтеся з професором. Тим більше, Каргат з-під його крила вилетів.

...Професора Каринський застав удома лише пізно ввечері. Він трохи здивувався, побачивши, що людина

з таким величним прізвиськом, з славою, яка давно вже переступила межі Радянського Союзу,— такий собі невисокий, худорлявий дідок, у довгополому, трохи мішкуватому піджаку, з не зовсім охайно зав'язаним бантом під невеличкою сивою борідкою. Професор раз за разом мерзлякувато потирав руки й часто покахикував. На вигляд йому можна було дати за шістдесят, але рухався він моторно...

Дізнавшись, що перед ним стоїть директор того заводу, де тепер працює Каргат, професор заклопотався, кинувся допомагати Каринському роздягти пальто. Потім потягнув його до їдальні, посадовив за стіл навпроти себе і, хоч як Каринський відмовлявся, примусив його по večеряти.

У припрошуванні активну участь брала його дружина Галина Михайлівна.

Про те, що всіх цікавило, професор заговорив після вечері, коли Галина Михайлівна поставила перед ним і гостем по склянці міцного, аж чорного чаю.

— Ну, як там Коля? — Ім'я це професор вимовляв так, наче йшлося про його сина. — Здоровий? Про те, як і що він там робить, я не питаю. Знаю, на нього і найпричепливіший директор не поскаржиться. Він здатний інколи урвати у людини терпець, наговорити грубощів, але щодо роботи йому нічого не закинеш... Здоров'я його як?

— Немовби здоровий, — відповів Каринський, почувачи себе не зовсім упевнено. — З нашим лікарем він ще не познайомився.

— Так, і на його здоров'я можна позаздрити, — вдоволено кивнув професор. — Такий, як він, не підведе, не пошлеться на хворобу... А вдягається як? Жінок і дівчат заводських не приворожив до себе?

— Про це не знаю, — засміявся Каринський. — Не думаю, щоб йому вистачало часу й на залицяння... А вдягається він... Перші дні всі на заводі зупинялись, щоб подивитися на Миколу Дмитровича. Тепер звикли.

— А як він з білизною влаштувався? — спитала Галина Михайлівна. — Не знаєте, хто йому там пере? Мило є по ваших розподільниках?.. І хто кімнату йому прибирає?

Каринський розгубився. Він не чекав, що тут його і про це питають.

Професор весело зареготав і пояснив своїй дружині, виручаючи Каринського:

— Сергій Павлович — директор заводу. Навряд чи входить до компетенції стежити за тим, хто доглядає білизну його підлеглих... Якось Коля влаштувався, напевно. Не знаєш хіба, що не з тих він, хто ходить у брудному.

Заспокоєна Галина Михайлівна кивнула й більше в розмову не втручалась.

— Одне слово, Коля себе ні в чому не зрадив,— знову звернувся до Каринського професор.— Приємно чути.— І, помітивши здивований погляд свого слухача, пояснив:— Річ у тому, що для Колі одяг—не прикраса. Коли хочете, це — зовнішній вияв його внутрішньої дисциплінованості. На його думку, людина, що не вміє стежити за своєю зовнішністю, не дисциплінована і в своєму мисленні. Червоноармієць, проповідує він, привчають до дисципліни також і тим, що зобов'язують його насамперед пильно стежити за своєю зовнішністю і карають його, коли він з'являється на заняття чи взагалі в прилюдне місце в нехлюйському вигляді. Це, мовляв, підтягає його душу. Тут, як бачите, ціла філософська концепція,— усмішливо закінчив він.— І, по-моєму, вона личить Колі. Він — людина вольового складу. З прямолінійним математичним мисленням. Він не визнає невідповідності між внутрішнім і зовнішнім. Тому я й радий, що й на заводі він постійно стежить за собою.

Каринський помовчав. Про філософську «концепцію» Каргата можна сперечатися. Та здорове зерно в ній нібито є.

— А про роботу, ще раз кажу, я не питаю,— мовив далі Олександр Іванович.— Я знаю, що саме він тепер робить, про що мріє, до чого прагне.

— Він вам пише? — догадався Каринський.

— За цей час я дістав од нього чотири листи. І сам написав йому стільки ж. Та хіба про все напишеш? Робить він усе вдумливо. Пригадуєте, як Коля був на вашому заводі в лютому? Пам'ятаєте, що він тоді робив? Повернувшись з заводу, він найдокладніше розповів мені, що бачив і чув у цехах та чого, коли приступить він до роботи, йому слід домагатися. Я тоді відразу сказав йому: думки й наміри, якщо вони не систематизовані, не приведені в порядок, не варті й торішнього снігу; треба не тільки їх впорядкувати, а й на підставі цієї системи

накреслити собі певний план. Я вимагав, щоб він кожний свій крок заздалегідь продумував... Коля виконав мою пораду. Поки він був тут, він щовечора приходив до мене, і ми за оцим самим столом, бувало, до ранку сиділи, сперечаючись до нестями, але кінець кінцем доходили згоди. І тільки коли геть усе стало йому ясно, він гупої ночі побіг звідси давати вам телеграму, а ранком уже виїхав на завод.

Каринський ні на мить не відривав погляду від усмішлого лица професора. З яким захопленням старий розповідає про нетерплячого учня!

Коли професор замовк, він сказав:

— Он воно що... Значить, і ваш дух нині над нашим заводом ширяє... Скажіть тоді, професоре, що саме ви писали Миколі Дмитровичу? Що він вам писав, я догадуюсь.

— А про зміст моїх листів догадатися важко? — підморгнув професор. — Не думаете ж ви, що я його відмовляю. Я сам на його місці робив би те ж саме. Тільки я нервувався б, метушився б, розмахував би кулаками з приводу кожної дрібниці, а він веде свою лінію — ну, може, й не зовсім спокійно, зате послідовно. І з наміченого шляху його ніхто не зіб'є. Він доможеться свого... якщо, звичайно, ви не зв'яжете йому руки й ноги... От тільки чи не забагато турбот завдає він вам?

Тепер було зручно спитати про те, заради чого він сюди прийшов. І Каринський мовив:

— Одверто сказати, турбот нам усім він завдає чимало. Та я не боюсь цього. Я знаю, ніщо в руки легко не дається: доводиться не тільки турбуватися. Але я надто мало знаю Миколу Дмитровича. І був би дуже вдячний вам, професоре, коли б ви мені розказали, який з нього вчений, інженер... Для цього, власне, я й прийшов до вас.

Професор замислено сказав:

— Так, ви повинні знати про нього більше. Я розумію вас: Коля не з тих людей, що охоче говорять про себе... Спробую розповісти про нього, що сам знаю. Отож слухайте...

МОЖЛИВІСТЬ НЕГАЙНОГО РЕВАНШУ

Батько Каргата — робітник заводу оптичного скла — був одним з тих ентузіастів, які з головою поринають улюбиму справу. Весь вільний час свій він витрачав на

розгадування таємниць тих сортів скла, яких у нас до революції не вміли виробляти. Шукав він навпомацки, туманно уявляючи собі шляхи, що ними треба йти до своєї мети. Але шукав уперто. Навіть під час громадянської війни, три роки будучи навідником в артилерії, він не розлучався з грубеньким зошитом, занотовував туди всі свої припущення щодо складу крон- та флінтгласу, щоб потім, повернувшись після війни на завод, перевірити їх на практиці. Після повернення з армії він почав вивчати неорганічну хімію й фізику, в них розшукуючи потрібні відомості.

Перемагати книжкову премудрість допомагав йому син, який, закінчивши фабзавуч на тому ж заводі, готувався до вступу в інститут. За прикладом батька син і собі почав студіювати підручники з хімії та допомагати батькові в дослідах.

І, як це часто трапляється, син пішов далі батька. Проблема оптичного скла здалася Каргатові занадто вузькою, коли він, подолавши неорганіку, перейшов до хімії органічної і, самотужки переборовши деякі з її труднощів, побачив, яка це хоч і складна, зате надзвичайно цікава наука: адже вона просякає геть усе, що відбувається і навколо, і всередині нас.

Це й визначило життєвий шлях Каргата.

В 1923 році двадцятилітнім юнаком він вступив на хімічний факультет Харківського технологічного інституту. І вже на першому курсі почав привертати до себе увагу викладачів та професорів здатністю мало не відразу схоплювати те, на що більшість студентів витрачала хтозна-скільки часу й праці.

На четвертий рік свого перебування в інституті, відчувши себе досить підкованим, бажаючи випробувати свій хист у самостійній дослідній праці, Каргат попросив Олександра Івановича Орла, професора хімії вугілля, дати йому самостійне завдання. Щоб як слід перевірити юнака, професор запропонував йому тему, яка була б під силу аспірантові. Каргат, обтяжений іншими заняттями, виробничою практикою та громадськими навантаженнями, працював над нею майже до закінчення інституту — щось із двадцять місяців. І як же здивувався Олександр Іванович, коли Каргат приніс йому свій рукопис! Юнак дійшов потрібних наслідків шляхом дуже оригінальним і разом з тим надивовижу простим...

Успіх цей не запаморочив юнакові голови. Надто доб-

ре розумів він: перша ластівка не робить весни, а перша робота ще не дає йому права пишатися своїм хистом.

Він ясно бачив перспективу, яка поставала в ті роки перед кожним радянським хіміком. Економічна залежність від закордону не давала вільно дихати хімічній промисловості молодій Радянській державі: як повітря, потрібне їй було своє розвинене господарство, в тому числі й хімічна промисловість. І Қаргат, закінчивши інститут, залишився аспірантом при кафедрі хімії вугілля й одразу поринув у проблеми, що перед тією промисловістю стояли. Перша його робота, тему для якої він вибрав уже сам і при розробці якої ні в кого допомоги не просив, була присвячена відшукуванню нових способів обробітку кам'яновугільних масел. І незабаром надіслав на один з них: добув піридинові основи способом, який можна було б уже тепер впровадити у виробництво.

Це відкриття викликало жвавий обмін думками серед радянських учених і господарників, проникло навіть до широкої преси. Учені привітали вітчизняну науку з народженням нового сміливого дослідника. А господарники не наважились перевірити висновки Қаргата в заводських умовах. Їм здавалось, що це занадто ризиковано.

Багато гірких хвилин довелось пережити Қаргатові. Але невдача не обеззброїла його, не відбила охоти працювати далі.

Друга його робота була продовженням першої. Під час першої він натрапив на кілька явищ, які вимагали додаткового дослідження. Тоді він обминув їх, щоб не розкидатися. І в публікації про свою першу роботу, цікаву для наукових працівників не так наслідками, як знов-таки методикою, він не згадав про ті явища. Перш ніж повідомляти про них, їх треба найуважніше дослідити. Це й стало темою другої його роботи.

Нові дослідження вимагали надзвичайної пильності, напруженої уваги до кожної дрібниці, а головне — часу. Понад рік усі дні й ночі просиджував він у лабораторії.

Қаргатові пощастило виявити наявність у кам'яновугільному маслі ряду ароматичних речовин, які досі добували лише з ефірних масел рослин. Він навіть добув незначну кількість їх у чистому вигляді. Крім того, він знайшов новий спосіб розкладати піридинові основи на ряд чистих піридинів. Поки що це мало лише суто нау-

ковий інтерес, проте відкривало деякі перспективи перед фармацевтичною промисловістю.

Та за найбільшу свою заслугу Каргат вважав те, що його робота значно удосконалила й спростила спосіб добування піридинових основ.

І тоді трапилось те, що вивело його за стіни інститутської лабораторії, якою він гадав обмежити своє життя...

Ранком того дня Каргат читав Олександрові Івановичу готове до друку повідомлення про свою нову роботу. Професор радів разом зі своїм учнем. Він схвильовано ходив по кабінету й захоплено пророкував Колі славу Бутлерова в найближчому майбутньому. Каргат знав слабкість свого вчителя до перебільшень, та пророкування приємно лоскотали його самолюбство.

Додому Каргат повернувся щасливий. Через дві години йому треба було йти в інститут: він керував практичними заняттями студентів. За цей час він гадав переглянути взятий у професора німецький журнал.

Він перегорнув кілька сторінок... І раптом його ніби щось ударило по очах. Його погляд спинився на формулі — на одній з тих формул, що на їх виведення він витратив останній рік!

Спершу він не повірив своїм очам. Якийсь час дивився на журнал, не розуміючи, чи справді то його формула чи це йому примарилось. А потім він почав читати статтю. То був начебто сумлінний переказ того, що він півгодини тому прочитав Олександрові Івановичу...

Звіт про першу роботу Каргата передрукував один з німецьких хімічних журналів. І от якийсь мюнхенський магістр, перевіряючи в своїй лабораторії Каргатові висновки, помітив явища, які той замовчав, і...

Щоправда, ароматичні речовини німець вважав за головне своє досягнення, а піридиновим основам приділяв другорядне місце. Але яка була з того втіха?.. А найприкріше — наприкінці своєї статті німець не втримався, щоб не підколоти Каргата: «Дивно,— писав він,— що такий талановитий дослідник, як молодий радянський хімік М. Каргат, не помітив цих фактів. Він повинен був натрапити на них під час своєї останньої роботи». І закінчив свою статтю в'їдливим зауваженням: «Я вважаю за свій приємний обов'язок відзначити, що саме праця М. Каргата наштовхнула мене на ці відкриття».

...До інституту Каргат не пішов...

...Студент постукав — спершу тихо, далі гучніш. Ніхто не обізвався. Тоді він штовхнув двері. Вони враз розчинились.

Каргат нерухомо лежав на ліжку, зарившись лицем у подушку.

Між ним і студентом завжди були приятельські взаємини. Тому студент наважився гукнути:

— Гей, Миколо Дмитровичу!

Каргат не зразу підвів голову. Ліжко стояло в кутку — в тіні. І студент не розглядів його обличчя. Він мовив з усмішкою:

— Хіба ж можна так міцно спати, Миколо Дмитровичу? Ви ж проспали заняття... Олександр Іванович кулаки собі повідмахував, погрожуючи вам. Але ще не пізно: якщо ми зараз підемо, то... Мої товариші й професор згодні почекати, поки я до вас збігаю.

— Чого вам треба?— глухо спитав Каргат.

Він не почув ні слова. Спустив ноги з ліжка й сів, нахилившись вперед, спершись руками на коліна.

Тепер студент побачив, що очі в Каргата червоні, немов запалені, сам він блідий, а губи його тремтять. На подушці ж — саме на тому місці, де лежала голова — темніла вогка пляма.

Зніяковілий студент відступив на крок і, стараючись не дивитися на Каргата, пробурмотів:

— Я ж кажу вам... Та коли ви хворі, я скажу, що ви...

— Що?

— Пробачте, я... Олександр Іванович...

— Перекажіть вашому Олександру Івановичу, щоб він забирався під три чорти!— раптом перебив студента Каргат несамовитим криком.— І самі можете йти туди ж! З ним за компанію... Чого вам треба, я вас питаю!

Власне, це був не крик, а істеричний зойк, від якого студентові мороз пробіг по шкірі. Переляканий, він позадукував з кімнати і, забувши причинити за собою двері, побіг до виходу з будинку, перестрибуючи через кілька приступок...

Незабаром до Каргата прийшов сам професор Орел. Завжди веселий і до всіх доброзичливий, Олександр Іванович міг вкрай обуритися з першої-ліпшої дрібниці. І не заспокоювався, аж поки в найгостріших висловах не виливав свого обурення на голову того, хто тому обуренню був причиною. Почувши від студента, що Каргат

валяється в ліжку й нічого розуміти не хоче (нализався з радості до нестями — це ж ясно!), професор, не розпитуючи далі, подався до свого учня, тремтячи від нетерпіння висловити йому геть усе з приводу його поведінки.

Вдершись до Каргата, не звертаючи уваги на те, що той сидить за столом, безсило поклавши голову на руки, професор аж заверещав:

— Це ж чортзна-що! Студенти ждуть, я жду, а він, бачите, сидить собі вдома, про світову славу мріє, в стелю попльовує, свою радість горілкою розігріває. Сам чорт йому не брат!.. Та нічого не варті ваші досягнення, коли ви такий самовпевнений йолоп!

Каргат поволі повернув голову. І професор ще більше розпалився, побачивши, з якою байдужістю юнак слухає його.

— Настільки певні себе, що й слухати не хочете?— ще голосніше закричав він.— Я псував собі серце, підіймаючись до нього аж на п'ятий поверх, псую собі горло й нерви для того, щоб мені показали нерухому пику англійського аристократа?.. Я вас, вас, а не стінку питаю: чому ви сьогодні не побажали прийти на заняття?

Каргат глянув на професора й махнув рукою. Стільки в його очах було безнадійного відчаю, такою нестерпною мукою було спотворене його обличчя, що Олександр Іванович, який знов набрав повні груди повітря, щоб перейти на зовсім гострі вислови, стривожено заблимав очима й пошепки спитав:

— Що трапилось, Колю?

Каргат розтулив рота, щоб вимовити щось, та лице йому болісно скривилось, по щоках покотилися дві сльози.

Першої хвилини професор розгубився. Несподівано побачити, як плаче широкоплечий, сильний чоловік — це тяжко...

Олександр Іванович безтямно покуйовдив собі бороду, потім скинув пальто: Коля в такому стані, що його не можна залишати на самоті. Професор обняв Каргата за плечі, пригорнув його до своїх грудей.

— Та що з вами, друже мій?

Каргат, шосили спираючись обома руками на стіл, підвівся. Напружено переставляючи ноги, немов до них були прикуті гирі, підійшов до ліжка, дістав з-під нього журнал. Кинув його на стіл перед професором і ледве проковтнув тверду грудку, що застрягла в горлі.

— Прочитайте...

Уже при першому погляді на зім'ятий журнал Олександр Іванович зрозумів усе. Але не знаючи ще, чим же заспокоїти свого учня, присів до стола і, осідлавши середину носа пенсне, заглибився в читання. Іноді непомітно поглядав поверх скелець на Каргата. Той так і лишився стояти серед кімнати.

Читав професор довго. Потім відсунув од себе журнал і глибоко замислився.

За його плечима лежав довгий, мало не сорокарічний шлях наукової праці, і на цьому шляху таких випадків, який трапився оце з Каргатом, Олександрові Івановичу довелось пережити не один і не два. Кінець кінцем він звик до них. Запобігти цьому не можна. Життя пливе швидко, воно не жде нікого. Хоч який ти талановитий, але не смій відставати від нього ні на мікрон... Але першого випадку професор не міг пригадати без того, щоб не забринів у грудях давній біль...

Тільки можливість негайного реваншу може допомогти Каргатові швидко оправитися від того, що здається йому зараз трагедією. Але який тут може бути реванш?

Довго сидів Олександр Іванович над журналом. І раптом розсміявся: йому в голову впала чудова думка. Він схопився, побіг до свого учня, витягнув коробку з цигарками. З удаваною грубістю, щоб хоч трохи розворушити Каргата, професор ткнув йому ті цигарки, наказав:

— Ану, закурить!

Каргат не курив. Але цигарку взяв і машинально сунув її в рот.

— Прекрасно,— тоном лікаря констатував професор.— А от вам і вогонь — закурюйте. До себе повітря тягніть... Так його... Тепер кілька разів поглибше затягніться. Що, противно? Це нічого. Побухикайте з хвилину, воно й минеться. Ще разочок... І — сідайте, поговоримо. Тільки умова: слухати уважно й відповідати на всі мої запитання.

Посадовивши Каргата, Олександр Іванович сам сів навпроти нього, поклав йому на коліно руку, щоб щоразу шарпати його, коли Каргат перестане слухати.

— Неприємність, не сперечаюсь, надзвичайно велика,— з досить природною безтурботністю почав він.— Але так реагувати на неї — це вже занадто. Ви — мов дівчисько, в якого ляльку відібрали... Ви, я певний, га-

дає: таке нещастя звалилося тільки на вас, і ні для чого вам тепер жити.

У Каргата затремтіли вії.

— Адже думаєте?— наполягав Олександр Іванович, навмисно загострюючи біль, щоб згодом легше було виврати його.

— Думаю,— по короткій мовчанці безпорадно відповів Каргат; він кинув на підлогу недокурену цигарку й гірко додав:— Ви знущаетесь з мене.

— Та нічого подібного! Не знущаюсь, а просто кажу вам: такі думки — дурниця. Дур-ни-ця!.. Подивіться на мене уважніше: перед вами стоїть людина, що її кілька разів випереджали. І як!.. І все ж таки я — ви самі це бачите — не втратив смаку ні до праці, ні до життя. Живу, працюю, рухаю вперед потроху науку і ніхто не посміє сказати, що Олександр Іванович Орел в науці зайва людина... Усі ми, любий мій Колю, через це проходимо. Отже, вдаватися в розпач — зайва розкіш. Тим більше, ви маєте можливість порухатися з тим спиритним німцем.

Каргат подивився на професора так, наче той плів нісенітницю.

— Який тут порахунок?..

Професор з надмірним піднесенням заявив:

— А от ви послухайте мене. Та уважніше. І незабаром з вас вийде непоправний оптиміст.— Він схопився з стільця й метушливо забігав по кімнаті.— Ви матимете реванш! Ви порухуетесь з тим німецьким магістром! І не тільки з ним,— з усіма вашими торішніми противниками! Ні, ви слухайте, слухайте... Кілька днів тому начальник технологічного відділу Вуглехімічного об'єднання спитав мене, чи не знаю я інженера, який був би добре озброєний теоретично та згодився б прийняти на себе завідування лабораторіями на одному з заводів. Я обіцяв пошукати... Що, коли б ви поїхали, Колю, га?.. Ви розумієте, що я цим хочу сказати? Мені зовсім не хочеться відпускати вас од себе, але... я бачу, так буде краще. Ви будете на заводі, де знефенолене і знефталінене масло, з якого ви зуміли добути піридинові основи, є відходом виробництва. Поки німецька капіталістична промисловість використовує вихоплене у вас досягнення, ви зробите все. Можете навіть не поспішати: світова економічна криза, що почалась минулого року, закінчиться не скоро. На Заході розпач. Не до піридинів їм

тепер. Та й ваш суперник наголос зробив не на піридинах, а на дамській парфюмерії... На заводі є можливість організувати масове виробництво ваших піридинових основ. Я вже не кажу про той інженерський досвід, що ви його там дістанете і що такий потрібний кожному з нас. Але ж ви саме на заводі доведете своє право на пріоритет у цьому відкритті! І разом з тим ви зможете далі провадити свої наукові дослідження в більших масштабах, бо матимете в своєму розпорядженні прекрасно обладнані лабораторії з цілим штатом помічників... Цілковита самостійність у роботі! Невже така перспектива вас не захоплює?

Він спинився коло Каргата й лягнув його по спині.

А коли той глянув на нього, професор зрозумів: юнак зараз заперечить, але ще не знає, як обґрунтувати йому свої заперечення. Отже, слова професора якось вплинули на нього, він починає замислюватися над ними. І Олександр Іванович вдоволено розсміявся...

Орел просидів у свого учня до пізнього вечора. Ні на мить не замовкав: переконував, що клятий німчур аж ніяк не вартий, щоб на нього так зважати, малював перед Каргатом найпривабливіші картини, викликав його на заперечення і тут же доводив, що кожне слово в тих запереченнях — дурниця. Кінець кінцем він домігся-таки, що наступного ранку Каргат пішов до Хімоб'єднання з рекомендаційною запискою свого вчителя.

Ні, перспектива такого — не наукового, а виробничого реваншу не захопила Каргата. Він розумів: Олександр Іванович, завзято доводячи, що принципіальної різниці між інженером і вченим нема, навмисно заплутував справу. Незважаючи на диплом, Каргат за інженера себе не вважав. Податися на виробництво його спонукала думка про можливість натрапити на якусь нову, животрепетну проблему, що її швидше може помітити там саме вчений, аніж інженер.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕРЕМОГИ

Двадцять першого квітня — через день після повернення Каринського з Харкова — Каргат доповів йому, що план раціоналізації в остаточному вигляді лежатиме на його столі через чотири дні.

— Тоді,— сказав директор,— загальнозаводську виробничу нараду ми проведемо двадцять сьомого. Два дні на підготовку доповіді вам, я гадаю, вистачить.

— Я вже зараз готовий до доповіді,— сказав Каргат.

— Не думаю,— посміхнувся Каринський.— Тут потрібна особлива підготовка. Це не технічна, а виробнича нарада. І вашу доповідь, Миколо Дмитровичу, повинні зрозуміти геть усі. Зумієте?

— Постараюсь,— пообіцяв Каргат.

Каринський замислено провів рукою по волоссю. Раптом в його голосі з'явилися змовницькі нотки.

— Ну, а Валентина Модестовича в доповіді не чіпайте. Взагалі — жодної згадки про нього. Наче він тут ні до чого... Та доповідь ваша повинна будь-що дошкулити йому до живого. Знали б ви, як хочу я, щоб він спитав себе: казна-чого ображатися, триматися осторонь того, чим живуть сьогодні мало не всі на заводі,— хіба це гідно головного інженера? І щоб ця думка не давала йому спокою... Розумію, вам це не легко...

— Постараюсь,— стримано повторив Каргат.

Так, важке то було завдання — підготувати потрібну доповідь. І напруження наступних шести днів перевищило чи не все, досі пережите Каргатом на заводі: мали ж бо ті дні закінчитися генеральним боєм! Світанок заставав його за столом, заваленим стосами протоколів, актів, підрахунків, просто нотаток. Такі ж стоси височіли по стільцях, укривали підвіконня. І все, що в них є, треба вкласти в сорок хвилин — не більше! — некапально розповіді, кожне слово якої мусить бути незаперечним... і обережним. Дуже обережним, чорт забирай! А з якою насолодою висловив би Каргат усі свої думки про дотеперішнє технічне керівництво заводом. Та здійснювати план раціоналізації доведеться все ж таки Русевичу. Має рацію Каринський: і без Русевича можна обійтися, та краще все-таки зробити з нього спільника.

Лише на початку ранкової зміни — правда, щодня — Каргат якусь годину бував на заводі. Перевіряв свої припущення в коротких розмовах з тими, хто допомагав йому досі, кому тепер має допомогти він. Ненадовго забігав до лабораторій: чи все там гаразд? Чи обійдуться без нього ще й сьогодні? Навіть у дослідній не затримувався: передоручив там усе хімікам-аналітикам, бо хоч Саня й стала старшою, та на кожному кроці оглядалась на Лару. Прибігши додому, він знову заглиблювався

в папери, забував про все. По обіді приходив Петров, і світло в кімнаті Каргата гасло лише пізно вночі...

Втоми Каргат не відчував. Він знав: не тільки йому години здаються занадто короткими. Багато людей готуються до наради, воліють прийти до неї, як дистиляційники, не з порожніми руками. А Васюта, домагаючись того ж, що й він, працює з таким же, якщо не з ще більшим напруженням. Це подвоювало завзяття Каргата.

...Зрозуміле поки що небагатьом нарада повинна зроби ти ясним для всіх. Так воно й буде. А не стане для цього дохідливих слів у Каргата, так слідом за ним виступлять Петров, Розенберг, старий Тищенко, Слинько, всі дистиляційники, всі комуністи й комсомольці. Вони знайдуть шлях до сердець учасників наради, зуміють розпалити в серцях жарке полум'я.

Тільки ж це — навіть не половина справи.

День наради повинен стати днем крутого перелому в житті заводу. Отож ніякого розкачування після неї. Не можна, щоб оте полум'я бодай один день палало марно. Тих, хто поривається вперед, треба вести негайно. Наступного по нараді ранку в кожному цеху, коло кожного приладу мусить розпочатися бій. І в тому бою неможливі ні відступи, ні тупцювання на місці, ні навіть затишшя,— він має щогодини розгорятися, ставати чимраз запеклішим, упертішим, гарячішим, аж поки не буде здобуто рішучої перемоги.

Для цього треба, щоб усі учасники наради (або принаймні переважна більшість) не лише мали ясне уявлення, про що буде в ній мова, але й почували себе так, ніби вже стоять вони на вихідних позиціях. А всі ті, хто керуватиме наступом, повинні заздалегідь, до наради, ясно побачити мету й шлях до неї. Отож особисте завдання Васюти — правильно розставити комуністів, перевірити, чи всі вони вміють вести людей за собою, продумати, з чим впорається молодь, а на що скерувати зусилля кадровиків. І ще багато на що треба зважити, багато чого передбачити.

І — що робити з Русевичем, коли не вплине на нього й нарада?

З цими думками Васюта щовечора засинав, з ними щоранку прокидався. А вдень, хоч і багато було в нього помічників, не залишалося жодної вільної хвилини: то нарада з парторганами цехів, то бесіда з тією чи іншою

групою членів партії або комсомольців, то розмова з кимсь із робітників, техніків, інженерів, то обхід заводу, щоб на власні очі пересвідчитися, що все йде як слід. Здається, по цехах не зосталося нікого, з ким не переговорив би сам Васюта або хтось із членів бюро, про кого він не знав би, чим той зараз дихає, про що мріє. Не зосталося дрібниці, яка не посіла б належного місця в його міркуваннях та планах.

Що менше часу лишалося до наради, то певнішим ставав Данило Максимович: з неї таки почнеться на заводі нове!

Проте певність не давала заспокоєння. Були на заводі і байдужі, і такі, що хотіли зовсім іншого. Дехто боявся нового. А от Черевик з продувки та його дружки на все спідлоба дивляться. Правда, останніми днями голосів їх не чути. Та чи можна не зважати на них?

Найбільше ж непокоїв Васюту Русевич. І не тільки тим, що він намагався вдати, ніби поза сублимаційним цехом його тепер ніщо не цікавить.

Дивним було його раптове зближення з Маєвським. Завідувач відділу капітального будівництва начебто перетворився на зброєносця головного інженера: на заводі вони майже не розлучаються, і мало не щовечора поважний Андрій Олександрович поспішав до Валентина Модестовича додому, засиджувався в нього чи не до півночі.

Що могло об'єднати їх?

Маєвський зарекомендував себе непоганим будівельником. Та на заводі ставились до нього іронічно: надто вже запобігливо старався він подобатися всім без винятку.

В його минулому не було немовби темних плям — те, що писав він про себе в анкетах, сумнівів не викликало. Щоправда, Васюті розповідали: коли Маєвський з'явився на заводі, якийсь час про нього ходили невиразні чутки. До революції мало не всюди на півдні височіли фабричні димарі, споруджені фірмою «Л. Т. Агеев і К°». Маєвський буцімто був одним з тих, з кого складалася ота сама К°. Ще невиразніше говорилося про те, ніби під час громадянської війни він служив у денікінській армії — в тому самому дроздовському полку, яким командував відомий кат — «безрукий чорт» Туркул.

Та незабаром виявилось, що то — просто невідомо ким пущені плітки. Маєвський легко довів, що в Агеева він

хоч і був, але ніяким не компаньйоном, а звичайним проектувальником. Та й то лише кілька місяців. Димарі не захопили Маєвського. «Небесна порожнеча,— пояснював він,— взагалі ніколи мене не приваблювала. На грішній землі я почував себе певніше». І він пішов з фірми. Сталося це якраз на початку війни чотирнадцятого року. Невдовзі його мобілізували, він потрапив до Одеського артилерійського училища, а звідти до Галичини, де пробув усю війну, дослужившись до чину штабс-капітана. У громадянській війні він участі не брав, до початку непу жив у Львові, і служив на залізниці бухгалтером. Коли ж «стало тихо», Маєвський згадав, що він—інженер-будівельник.

Звичайна біографія до нестями переляканого революцією російського інтелігента: бурхливі роки відсиджувався в затишку, а потім пристав до переможців, спершу добре пересвідчившись, що то — справді-таки переможці.

В цьому Русевич не набагато випередив свого новоявленого друга.

Васюта навряд чи згадав би давнішні чутки, тим більше, затихли вони задовго до його приходу сюди. Та якось прийшов до нього бригадир електромонтерів і розповів дивну історію. Хтось із його бригади, проходячи пізно ввечері поблизу новозбудованого цеху, нараз помітив у темному кутку дві тіні. Вони обережно перешіптувались, схилившись одна до одної. Здивований монтер нечутно відступив під риштування. Зробив це вчасно, бо тіні замовкли, щоб оглядітись. І взагалі вони часто оглядались: чи не підслуховує їх хто? Перешіптування тривало довго. Шепотіла, власне, одна з тіней,—поволі втлумачувала щось другій. А та лише згоджувалась, іноді насмілюючись перебити першу шанобливим запитанням. Потім перша тінь поблажливо поплескала другу по плечу, а та вклонилась, навшпиньках відійшла і, впевнившись, що нікого строннього поблизу нема, не хапаючись, попрямувала до продувки. Перша тінь рушила згодом. Вона пройшла так близько від монтера, що той одразу впізнав огрядну постать Маєвського й мало не свиснув від несподіванки. Ще щільніше притиснувся до якогось стовпа й не ворухнувся, аж поки завідувач відділу капітального будівництва не зник десь коло проходної. А ранком монтер розповів про все своєму бригадирові.

Хто ж був другою тінню? Черевик?

Якщо Черевик, то зрозуміло, чому притихли голоси тих, хто не бажає зрушень на заводі. У них з'явився організатор, навчив їх конспірації...

Невдовзі по тому Динченко, скромний виконроб на будівництві сублимаційного цеху, розповів Васюті, що між будівельниками, які прийшли на завод останніми днями, і підсобними робітниками, також найнятими нещодавно (Черевик серед них чи не за ватажка), встановився контакт на базі начебто спільних гулянок та випивок. Працюють нові будівельники нікчемно, та саме до них Маєвський ставиться чомусь найпоблажливіше.

Ще трохи згодом про шушукання між недавно навербованими розповіли Васюті Частій та Слинько.

До чого готуються ці люди?

А коли Маєвський — їх організатор, то значить, була правда в колишніх чутках про нього. І його здатність миттю згоджуватися з усіма — чи не є способом мімікрії. Чи Маєвський тут друга скрипка, а перша.

Та ні, не може цього бути!

Валентин Модестович — людина нестримана. А той, хто від першої-ліпшої дрібниці ладен дертися на стінку, навряд чи здатен на конспірацію. І навіть Русевичу злигуватися з такими, як Черевик? У нього досить розуму, щоб збагнути: контактом з куркулями, що нині тікають з сіл і намагаються замаскуватися під робітників, він своєї правоти не доведе, лише перетвориться на злочинця. Що ж тоді примушує його приятелювати з Маєвським? Самотність? Але ж він сам винний у цьому!

Але з плеча тут рубати не можна.

Двадцятирічний досвід, випробувана чесність, уміння працювати й керувати роботою інших, послідовність і впертість у досягненні мети — правда, ним самим перед собою поставленої — от що, а не побоювання нового, головне в Русевичі. Він повинен лишитися радянським спеціалістом. Тим, що віддають ворогам таких, як Валентин Модестович, голови треба знімати!

Дуже добре було б, якби Каргат зробив ще одну спробу порозмовляти з Валентином Модестовичем. Та так, щоб Русевич побачив, що зовсім не Каргат причина його теперішньої самотності... За всяку ціну треба виврати головного інженера з-під впливу Маєвського! Але як заохотити на це Каргата?

...Напередодні наради Васюта пішов на завод, коли Каргат був там. Він почекав, поки Каргат обійшов усі

цехи, а коли той подався до останнього, ректифікаційного, й собі попрямував туди.

Хоч і знав Васюта, що минулої ночі Каргат спав не більше трьох годин, та був приємно здивований, розгляdivши його. На обличчі Каргата не було ознак утоми. Він захоплено слухав змінного інженера, і очі його весело поблискували, щоки злегка зашарілись. Йшлося про те, що чим би не закінчилась виробнича нарада, ще до Першого травня стиль роботи в цеху різко зміниться. Частій і його комсомольці домоглися свого: підбили-таки всіх ректифікаційників на генеральну чистку цеху.

Із ректифікаційного цеху Каргат попрямував додому, Васюта пішов за ним.

Тільки-но вийшли з заводу, лице Каргата враз сердитим стало. Він ніби не помічав, що поруч із ним іде Васюта.

Коли переходили залізницю, Каргат раптом спинився. Його увагу чомусь привернуло те, що відбувалось коло заводських збірників, куди надходила перед відправкою готова продукція з цехів. Вони, ці присадкуваті широкі циліндри, двома довгими шеренгами вишикувались уздовж під'їзних колій.

Кілька робітників плечима підштовхували під ті збірники порожні цистерни, а в такий же спосіб наповнені перегонили на запасні колії станції. Робітників було троє. Не такі вже й молоді чоловіки. А здавалось,— вони лише доторкуються до цистерн плечима, цистерни ту ж мить зрушують з місця, тихо котяться по рейках, а робітники йдуть собі поруч, легко спираючись на них уже руками. А в наповненій цистерні міститься до двадцяти тонн рідкого вантажу.

Одна з таких цистерн прокотилась зовсім близько від Каргата й Васюти. Каргат довго проводжав її насупленим поглядом.

— Під збірниками,— пояснив Васюта,— ґрунт такий просякнутий нашою продукцією, що спалахне від найдрібнішої іскри. Небезпечно подавати туди цистерни кукушками, ба навіть мотовозами.

— А я не про те.

Каргат не глянув на свого супутника. Швидко пішов далі.

Лише на селищі Васюта заговорив знову:

— Ну, а як ваш піридиновий проект?.. Те, що ви так ретельно заходились коло плану раціоналізації, затримає його, мабуть?..

— Днів на три, не більше,— не відразу відповів Каргат.— Власне, він уже закінчений. Ще до Першотравневих свят я попрошу Сергія Павловича, щоб він зібрав технічну нараду для розгляду його.

Отже, і це — не причина для невдоволення... Васюта порадив:

— На вашому місці я не поспішав би з цим. Після завтрашньої наради вам слід би відпочити.

Каргат скривився.

— Робота, яку любиш,— сама по собі відпочинок. За проектом я відпочиваю від заводського неспокою, за планом раціоналізації — від проекту.

— Так, знаєте, до того можна довідпочиватися, що голова обертом піде. Невже від того, що ваш проект обговорять на п'ять днів пізніше, землетрус трапиться?

Каргат не відповів.

Ще кілька кроків вони пройшли мовчки. І Васюта зрештою не втерпів:

— Що ви за людина, Миколо Дмитровичу! Понад місяць не вилазили з цехів, стільки неприємного пережили, але ніколи я не помічав, щоб ви були з чогось невдоволені. А от тепер, коли все йде по-вашому, ви немов у воду занурені. Що з вами?

Каргат глянув на Васюту спідлоба. Стримана посмішка ворухнула його губи:

— Дивно, що саме ви, Даниле Максимовичу, питаєте це у мене.

— Чому ж дивно?

— Та тому, що таке невдоволення ви відчуваєте частіше, ніж я. Я б сказав навіть, що невдоволення — основне наше почуття. Тільки ви призвичаїлись до нього... Зі мною ви поводитесь, мов той евангельський персонаж, що бачить шпичак в оці ближнього свого, а в своєму — колоди не помічає.

— Гм...

Васюта притишив ходу: хай Каргат скаже побільше.

— Я певний, Даниле Максимовичу,— міркував той далі,— що лягаючи спати ввечері, ви думаете: день, мовляв, минув, минув непогано, я зробив усе, що намічав, і наслідки начебто задовільні. Та от перед вами постає новий день. І думки ваші, щойно ви прокинулись, вже

інші. Ви бачите: чимало з того, що ви маєте зробити сьогодні, можна й слід було б зробити ще вчора. І вас бере за серце прикрість.

— Цілком нормальні думки,— згодився Васюта.— І навряд чи називав би я себе комуністом, якби думав інакше.

— От бачите... щось схоже з вашими думками переслідує й мене. Оглядаючись назад, я бачу, що багато дечого слід би зробити інакше, що весь план раціоналізації можна було б опрацювати не за місяць, а днів за двадцять. А оглядаючись довкола себе, я так само виразно помічаю: погано всі ми використовуємо приклади, які на кожному кроці подає нам життя. От і ви зараз, Даниле Максимовичу, байдуже пройшли мимо одного з таких прикладів, бо бачите його щодня й тому перестали звертати на нього увагу. Каюсь — не від того прикро мені стало, що й досі не придумано ще безпечного двигуна для подавання цистерн під збірники і доводиться вдаватися до прадідівського способу. Як злагоджено працює ця трійка робітників! Без галасу, без отого знаменитого «Раз-два, дружно!» — а переглянулись, водночас піддали плечима, і цистерна пішла. Збоку дивитися — дитяча гра, а не робота. А досягається це розумною координацією зусиль... Можливо, я зараз почну верзти дурниці, але чи не є спробою координації зусиль всієї країни, всього народу наш державний п'ятирічний план? Життя аж кричить нам: одне всенародне зусилля, і наша промисловість, усе наше господарство зрушить з місця, набере розгону...

— До цього нас партія кличе,— поправив Каргата Васюта.

— А хіба партія хоче не того, чого вимагає від нас життя?— не без в'їдливості відказав той.— Словом, якби ми уважніше прислухалися до цих закликів, то вже сьогодні куди ближче були б до реальних наслідків.

— А ви любите пофілософствувати,— зауважив Васюта.

Каргат роздратовано скривився. Але побачив, що Васюта примружив очі, щоб не видно було, як сміються вони, і собі повеселішав.

— А як же без філософії? Над учорашнім днем інколи варт серйозно замислитися... От ви кажете, що все йде по-моєму. А мені не по собі, бо що далі, то частіше тривожить мене питання: чому я й Русевич не вміємо

координувати своїх зусиль? Наскільки легше й простіше народився б тоді план раціоналізації! І зовсім просто й легко було б його здійснити. Хтось із нас двох перегнув палицю. А вірніш — обидва ми... Особливо дошкуляє мені думка, що ви попереджали мене про це ще при першому знайомстві. Та я так захопився тим новим, що мене тут зустріло, така пройняла мене нетерплячка, що я нічого поза цим не хотів помічати. На найдрібнішу перешкоду я реагував, мов бик на червоне. І майже нічого не зробив для того, щоб порозумітися з Валентином Модестовичем, зате — дуже багато, щоб відштовхнути його від себе: не розумієш, мовляв, мене з першого слова — геть з дороги! Студентам в інституті я вмів усе розтлумачувати. А от тутешньому головному інженерові...

Васютині брови так зсунулись до перенісся, що за ними зовсім не стало видно очей.

— Миколо Дмитровичу, — насторожено спитав він, — чи не збираєтесь ви капітулювати перед Русевичем?

Проте нічого несподіваного в цьому признанні Каргата для нього не було. Рано чи пізно молодий дослідник повинен був замислитися над своїм ставленням до головного інженера.

Каргат не відповів. Але так зиркнув на Васюту, що той ледве стримав вдоволену усмішку.

Васюта спитав:

— Чому ж раніш таких думок у вас не було?

— Раніше мені було не до Русевича, — відказав Каргат. — А тепер його байдужість почала мене страшити... Знаєте, уві сні таке буває. Перед вами ворог, ви щосили розмахуетесь, б'єте і знаєте, що ваш удар гору розтрощить у дрізки. А ваш кулак потрапляє в порожнечу, ворог же стоїть живий і здоровий, знущається з вас, а наступної миті вас знищить. І ви прокидаєтесь, облитий холодним потом... Те, що Русевич мовчить, те, що він одійшов від заводських справ, не подобається мені ще більше, ніж його крик і пручання. Хай кричить, хай лає мене на всі заставки, хай ні з чим не згоджується, обвинувачує мене в усіх смертних гріхах. Переді мною повинен стояти живий противник, а не порожнє місце. Не має Русевич права ухилитися від одвертої боротьби. Без цього ми його не завоюємо. А якщо не завоюємо його, не буде ніякої координації, все стоятиме на місці.

Знов Васюта насупився, щоб Каргат не розглядів його очей.

— Вам здається, що без Валентина Модестовича ви не всього доможетеся?

— Ні, не здається!— сердито заявив Каргат.— Крім Русевича, на заводі працюють Петров, Розенберг... І більшість робітників не байдужі до наших планів. Та коли той, хто повинен керувати нашими зусиллями, буде серед нас, навіть не поділяючи наших прагнень, ми дійдемо успіхів значно швидше й будуть вони куди показовішими й певнішими, ніж ті, на які ми можемо тепер сподіватися. В кожній роботі — тим більше в такій складній, як ця — можуть траплятися окремі невдачі. Стоячи осторонь, Русевич ставитиметься до них, як до чогось закономірного. А буде він серед нас,— розкритикує, доведе, що ми ні на що не здатні, а потім закотить рукава — ось як, мовляв, такі речі треба робити! Я його таким ще не бачив, та всі мені кажуть, що Валентин Модестович здатний на таке.

Каргат говорив стримано. Та з того, як ворушились його брови, видно було, що ці думки непокоїли його більше, ніж він хотів показати.

Васюта вдоволено кивнув. Каргат сам пішов йому назустріч.

— Так ви не від того, щоб помиритися з Русевичем?

І зовсім зрадив Васюта, почувши відповідь Каргата:

— Ну, ні. З тим Русевичем, якого я знаю, я ніколи не помирюсь. Навіть, коли він лише формально братиме участь у здійсненні плану раціоналізації. От коли ми запалимо його прагненням до перемоги...

— Ви запалите?— наголосивши перше слово, спитав Васюта.

Каргат скоса блимнув на нього.

— Ну, цим вогнем палаю не тільки я. І не знаю, чие полум'я гарячіше.— Він повернувся до Васюти, немов показуючи, на кого натякнув.— Мені однаково, хто позичить Валентинові Модестовичу свого вогню. Тим більше, я своєї вдачі приборкувати не збираюсь. Словом, до того миру, якого я хочу, ще дуже далеко... А втім, завтра я свою вдачу спробую загнuzдати. Про це мене Сергій Павлович просив. Не знаю, що з цього вийде. Але ж я не тільки наступатиму Русевичу на болячки, а й спробую навіяти йому думку, що слава й честь за зроблене належить не тільки тому, хто висунув проект, а тому, хто здійснив його. Вигадати щось — на це, мовляв, сміливості не так багато й треба...

— Що, що?— не зовсім повірив своїм ушам Васюта.

— Не розумію, чому вас це дивує.

Каргат раптом спинився. На лиці його з'явилась та зухвала посмішка, що буває в людини, яка знає, що її бачать наскрізь, але й сама вміє читати думки співбесідника.

— А може, ми покинемо в підкидного дурня гуляти?— гостро спитав він.— Не думаєте ж ви, Даниле Максимовичу, що я бачу самий тільки план раціоналізації.

Васюті дуже кортіло потерти руки: давно хотілось йому такої щирої розмови з Каргатом. Але він поворушив своїми кошлатими бровами й сказав:

— Ні, існують ще й придинові основи.

Каргат засунув руки глибоко в кишені.

— Який же ви дотепний!.. Та я й так знаю, що пальця в рот вам не слід класти. Так само ви не вважаєте мене за єдину причину того, що нині діється на заводі. Правильно, сам-один я тут нічого не вдіяв би. І не моя заслуга, що коло мене відразу з'явилася армія одnodумців. Масовик з мене нікудишній. І вірніше, не одnodумці біля мене з'явилися, а я опинився серед них. А командував я ними тільки тому, що вони дозволили мені собою командувати... Організація коло мене одnodумців — це ваша заслуга, Даниле Максимовичу. Ваша й Сергія Павловича.

Васютине лице прояснилось. Він добродушно кивнув.

— Здається, ми непогано допомогли вам, Миколо Дмитровичу.

— Всі ми робимо одне — готуємось перевести наш завод на нові рейки. А керуєте — і дуже тактовно керуєте всім — ви, комуністи. І далі керуватимете. І відповідатимете за всіх (і за мій план раціоналізації так само) перед партією й державою. Ви зумієте координувати зусилля всіх — в це я вірю.

— Ми нічого не були б варті...— почав був Васюта.

— Так чия відповідальність більша— моя чи ваша?— не дав йому закінчити Каргат.— Хто з нас гарячіше бажає, щоб завод став передовим? Хто взагалі першопричина всього, що відбувається в нашій країні?.. Кому ж належить честь і слава за успіх, коли ми його здобудемо?

Васюта взяв Каргата під руку.

— Що ви хочете зараз забити баки Валентинові Модестовичу,— це я розумію. Але навіщо, Миколо Дмит-

ровичу, ви мене хочете обдурити? Вираховуйте, скільки кому слави належатиме. І тут же заявляєте, що допомагаєм ми один одному, бо йдемо разом до однієї й тієї ж мети, робимо те, чого вимагають від нас партія й народ... Слава, якщо ми здобудемо її, належатиме нам усім — відповідно до заслуг кожного. Я так розумію... Нічим ви мене не переконаєте, що нема у вас честолюбства.

— Гаразд, я більше не буду вас дурити,— слухняно промовив Каргат.— А щодо честолюбства, то цього добра у мене вистачить на двох. Хіба не воно пригнало мене сюди? Я сказав уже Сергію Павловичу, що після виробничої наради принесу йому проект піридинової установки. До речі, то дуже нескладна установка. Мало не всю її можна зробити в нашій ремонтній майстерні. І дуже швидко. А план раціоналізації... Між іншим, у нього два автори: Петров і я... Але повернемося до того, з чого почали. Хто швидше за Русевича може здійснити цей план? Він краще за нас усіх знає завод. Йому тільки захотіти треба. Для цього — мені так зараз здається — треба, щоб до нього дійшло одне: розробити план — це навіть не половина справи, а лише її початок. А от здійснити задумане, добившись передбачених у ньому, а то й ще знаменніших наслідків,— в цьому якраз і лежить центр ваги. Допоможіть мені завтра на нараді втлумачити це головному інженерові.

Вони рушили далі.

Васюта відповів не зразу. Ще яснішим став для нього Каргат. Ні, не все в ньому подобалось Васюті. Але того, що подобалось, було значно більше. Детально розробити план перебудови всіх технологічних процесів на заводі й віддати це комусь... Ні, не комусь, а своєму противникові... На таке здатна лише людина з багатою душею.

Щоправда, Каргат віддає свій план не даром. Йому хочеться, щоб той план був впроваджений у життя якнайкраще і якнайповніше. Але й інше керує ним: перемігши Русевича, він зовсім не хоче його добивати — він за те, щоб Русевич стояв на власних ногах. А чи буде мир між ними? У всякому разі не той, що його звать божою благодаттю.

— Що ж ви мені порадите?— спитав Каргат.

— Як вам сказати,— все ще заглиблений у свої думки, озвався Васюта.— Добре, що ви самі про це думаете.

От тільки дивно мені: як легко віддаєте ви зароблене. Невже воно вам не дороге?

Каргат глибоко зітхнув.

— Дуже дороге. Саме тому й віддаю...— Несподівано він перейшов на жартівливий тон.— Людина, як відомо, цінує лише те, за що дорого заплатила. От я й ладен за далекий ще мир з новим і не зовсім відомим нам з вами Русевичем дорого дати... Я почав розуміти те, чого не розумів ще кілька днів тому. Наприклад те, чому тут за головного інженера Валентин Модестович, а не Петров. Незважаючи на свою вразливість, підвищене самолюбство і навіть зазнайство (він же вважає, що знань йому ні в кого позичати), незважаючи на невіру в план раціоналізації, викликану небажанням як слід вдуматися в нього, він підняв завод до теперішнього рівня. Отже, коли захоче, то знатиме, як підняти його ще вище. А для цього він повинен бути серед нас. Тоді він точно знатиме, що і як робити. А Петров вважає за безпечніше обговорити чи не кожний свій крок з усяким, хто ладен йому радити... Розумію я й те, що здійсненням плану раціоналізації наша спільна робота з ним не закінчиться. Після того, як наша піридинова установка трохи попрацює, а Валентин Модестович на власні очі пересвідчиться, що заводський піридин — не мрія, не вигадка, неодмінно постане питання про будівництво цілого піридинового цеху. В будівництві Русевичу знов-таки належатиме командна роль. Я ж буду за начальника його штабу... Як бачите, все переконує мене, що варт заплатити за мир з ним пристойну ціну.— Каргат понуро посміхнувся.— Не знаю тільки, чи згодиться на це Валентин Модестович, бо спокою я все одно не даватиму йому ні на секунду. Або я доможусь того, що його можна буде поважати, або... остаточно пересвідчусь, що дав дорого за нічому.

Вони підійшли до будинку, де жив Каргат.

— Одне я вам скажу, Миколо Дмитровичу,— мовив Васюта.— Я за той мир, якого ви хочете. За мир, який не тільки самого Валентина Модестовича, а вас обох піднесе вище. Великий тягар тоді з нас усіх спаде... А от чи довго ви в нього будете за начальника штабу...

— Поки працюватиму тут,— твердо відповів Каргат.— Не думайте, будь ласка, що я збираюсь перетворитися на інженера-виробничника.

— А це подивимось.— Очі Васюти знову стали хитрими.— На мій погляд, ви могли б поєднати в собі дослідника з виробничником.— Каргат сердито стулив губи, і Васюта поспішив додати:— А втім, не будемо забігати так далеко. Там буде видно... А зараз налагоджуйте співробітництво з головним інженером. Обом вам є чого повчитися один в одного... А для цього...

Васюта замовк.

Каргат нетерпляче повернувся до нього.

— Ну?

— Гм... Чи не слід вам, Миколо Дмитровичу, перед тим як нести піридиновий проект до директора, показати його головному інженерові, поконсультуватися з ним?

— Дякую!— низько вклонився Каргат.— Як ви тільки до такого додумались? Невже ви не розумієте...

— Не поспішайте, Миколо Дмитровичу,— спинив його Васюта.— І добре було б, якби ви зробили це до наради. Скажімо, сьогодні ввечері. Підіть до Валентина Модестовича додому...

— Щоб він мене вигнав?

— Ну да, щоб побалакати з ним віч-на-віч. Що він вас прийме й вислухає,— це я беру на себе. Я не вимагаю від вас ні стриманості, ні непотрібної ввічливості. Навпаки, викличте його на заперечення, хай він знову посперечається з вами... Ну, нічого вам тут роздумувати. Неодмінно підіть сьогодні. Цим ви зміцните підвалини майбутнього мирного співробітництва. Для цього, на мою думку, треба, щоб Валентин Модестович і дня не відпочивав од вас. Хай призивчаюється.

Якийсь час Каргат вдивлявся в усмінене лице Васюти. Потім стріпонував головою.

— Гаразд.

Вони міцно потисли один одному руки.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАЙБУТНЬОГО МИРУ

Не з легким серцем ішов Каргат до Русевича. Він питав себе, чи зуміє стриматися, коли почне йому ввижатися, що Русевич знов верзе нісенітницю, і не знаходив відповіді. До того ж не вірилось, що Васюти пощастить виконати свою обіцянку повністю: час на розмову з завідувачем лабораторій головний інженер, може, й поділить, а от належної уваги для проекту в нього, мабуть,

не знайдеться. Тим більше, ні в рисунках, ні в розрахунках нема нічого такого, що зачепило б цікавість Русевича: він дуже простий, цей проект. Ну, і самолюбство... Чого-чого, а цього добра і в Каргата, і в Русевича більше, ніж треба. А воно — і незчується, як перепсує все... І ніяк не хотілось зустрічатися з Ганною Іванівною.

З полегшенням побачив Каргат, що лише два вікна світяться в будинку головного інженера — вікна його кабінету. Одначе припущення, що Ганни Іванівни вдома нема, що Васюта ще й на таке спромігся — усунути цю даму, було неймовірним.

Двері відчинив сам Валентин Модестович.

Привітались, не дивлячись один на одного.

До передпокою ввійшли, так само намагаючись не зустрічатися поглядами. Проте Русевич чемно взяв з рук Каргата згорнуті дудочкою аркуші ватмана і папку з розрахунками.

Лише коли Каргат повісив свій плащ, Русевич глянув на нього й спробував удати з себе гостинного господаря.

— Між іншим, — мало не пошепки промовив він, — я завжди радий бачити вас у себе. Вам не слід було вдаватися до адвокатів... та ще таких.

І, взявши Каргата під руку, повів його в кабінет.

З канапи назустріч їм підвівся Каринський. Він пояснив здивованому Каргатові:

— Я зайшов до Валентина Модестовича в своїй справі. Ну, а коли почув од нього, що ви ось-ось прийдете до нього зі своїм проектом, то я... Ну, як не глянути на ваш витвір, не послухати, що скаже про нього Валентин Модестович?.. Звичайно, коли ви маєте щось проти...

Але очі його були такі, що Каргат зрозумів: директор опинився тут зовсім не випадково. Що ж, так буде краще. Присутність директора стримуватиме обох противників.

Уголос Каргат сказав:

— Нічого проти, Сергію Павловичу, я не маю. Прошу тільки мати на увазі, що проект ще не закінчений, для деяких моментів я лише шукаю найкращого розв'язання. З цим я й прийшов до Валентина Модестовича. Сподіваюсь, Валентин Модестович не відмовить мені в пораді... і допомозі.

Каринський непомітно кивнув, схвалюючи такий дипломатичний хід.

Русевич зиркнув на Каргата з явним недовір'ям. Мовчки показав на стілець і почав звільнювати стіл від усього зайвого. Руки його були насторожені, наче чекав він від свого гостя якогось підступу. Він сам розіклав Каргатові рисунки. Але сів оддалік столу.

Каргат розгорнув папку, почав перегортати аркушки з своїми розрахунками, вдаючи, що це заняття захопило його цілком.

І йому, і Русевичу здавалось, що залягла між ними глибочезна прірва. Один лише чорт, мабуть, знає, як перескочити через неї.

Невідомо, скільки тривало б мовчання, якби Каринський не підійшов до стола, не схилився над рисунками. Поглядаючи на Русевича, він звернувся до Каргата:

— Коли ми з вами, Миколо Дмитровичу, розмовляли про піридини, я, пам'ятаю, казав, що проти такого кроку вперед у мене не те що нема заперечень, а я всіма способами підтримаю вас. Ви розумієте, як не терпиться мені зараз побачити, чи скоро здійснимо ми цей крок?.. Але... В рисунках я ще розбираюсь. А от у ваших формулах... Валентине Модестовичу, чи не допомогли б ви мені?

Русевич підвівся й байдуже схилився над підсунутою йому Каргатом папкою.

— Ми вас слухаємо,— урочисто сказав Каринський і одверто підморгнув Каргатові через схилену голову Валентина Модестовича.

Каргат кивнув.

Ще до перших його слів, лише мигцем глянувши на рисунки, Русевич зрозумів якщо не позиції, з яких виходив автор проекту, то в усякому разі засоби, якими той розв'язував своє завдання. І хоч як намагався головний інженер не виказувати своїх почуттів, погордливий усміх сам собою з'явився на його обличчі.

Йшлося ж про змагання з високорозвиненою закордонною технікою! Отже, цей «надсучасний» проект повинен би вражати своєю величчю, всякими хитромудрими вигадками, складними розрахунками, плутаними формулами. Складала ж його людина, яка стільки вихвалялася своїми найновішими знаннями, своєю творчою працею в хімії вугілля і здійняла неймовірний галас минулого року!

А в проєкті все по-дитячому просто. Ні хитромудрих пристроїв, ні вигадливих деталей, ні чогось не зовсім відомого в технологічному процесі.

Два звичайні відстійники, незграбний чан з ручним способом розмішування, ректифікаційна колона (одна з тих, що вже понад п'ятнадцять років працюють на заводі), — от і вся схема цього химерного проєкту. Примітив. Робота студента-хіміка другого семестру. Про які ознаки завтрашнього дня в техніці тут йдеться? Гаразд, якщо вона тримається на рівні дня вчорашнього.

От тобі й прокладач нових шляхів у вуглехімії!..

Каргат докладно зупинявся на кожній деталі. І здавалось, що звертається він тільки до Каринського.

Русевич слухав його краєчком вуха. Він знову сів оддалік, підпер голову долонями, почав пильно вдивлятися в світло лампи. Голос Каргата зовсім втратив для нього виразність. Думки немов розפורшились...

І раптом, зовсім не до речі, пригадалось Валентинові Модестовичу далеке дитинство. Він — учень реального училища — сидить над хитрою алгебраїчною задачею. І здається йому, що розв'язати її неможливо... Колись отакі плутані задачі завдавали Валентинові Модестовичу чимало прикростей. До пізньої ночі, бувало, засиджувався він, переводив казна-скільки паперу, всі руки й навіть лице вимазував чорнилом, знов і знов перебирав усілякі способи, але всі вони заводили в безвихідність, задача так і лишалась нерозв'язаною, а в класному журналі проти його прізвища з'являвся «кілок». А розв'язання було наддивовижу просте. І коли йому самому таланило натрапити на нього, радості від своєї перемоги Валентин Модестович не відчував, а тільки злостився на себе: як можна не знайти такого очевидного розв'язання одразу?

— А скринька й не була замкнена! — голосно промовив Каргат.

Русевич здригнувся. Як химерно його спомин збігся з тим, про що говорить зараз Каргат! Ну да, він же демонструє напрочуд просте розв'язання свого завдання.

А може, й справді це — учнівська вправа? Умова в його задачі була таки плутана: адже піридинові основи — речовина дуже примхлива. І простота цього проєкту — наслідок упертої, марудної, тривалої праці над багатьма невідомими. Зробити проєкт установки, кожну цифру розрахунків прозорими — це...

Валентин Модестович потер чоло. Що за дурниці раптом полізли йому в голову? Так можна дійти до визнання неабиякої цінності цього примітиву... Він примусив себе уважніше прислухатися до Каргатових пояснень.

— Коротше кажучи,— говорив той,— процес добування піридинових основ відбуватиметься так. Ми промиватимемо знефенолене і знефталінене масло розчином сірчаної кислоти прямо в кристалізаційному цеху. Якщо план раціоналізації буде здійснений, то ми матимемо там ідеально чисті фракції нашого масла. Без цього, повторюю, справу навряд чи варт починати: ідеальна чистота масла — конечна передумова. В кристалізації можна поставити й оці два відстійники. Місце там є...

Каринський нахилився вперед, сперся ліктями на коліна, слухав Каргата, мало не заглядаючи йому в рот. Ніколи ще Русевич не бачив флегматичного директора в такому захопленні. Зовсім важко стало приховувати роздратування. Він перестав прислухатися до пояснень Каргата.

Коли той замовк, Каринський схопився, пройшовся туди й сюди. Потім спинився біля Русевича.

— Ну, що ви скажете на це?

Багато дав би Валентин Модестович, щоб можна було висловити свої справжні думки! Порошинки не лишилося б від того, що Каргат називає піридиною установкою. І заради цієї дурнички він наміряється все на заводі перевернути сторч головою? Але сьогодні запереченням директор не повірить. Та й обов'язок господаря змушує Валентина Модестовича хоч би й до удаваної лояльності.

Не хапаючись, прикидаючись зосередженим, Русевич знов присунувся до стола, взяв папку з розрахунками, перегорнув кілька аркушків, перебіг очима кілька рядків. Але й без цього все було йому ясно.

Він спитав, не відводячи голови:

— Спершу одне запитання... Дозвольте... м-м... Микола Дмитровичу?

— Прошу.

Русевич перегорнув ще кілька аркушків. Що ж, все виведено тут чистенько, грамотно, відразу ні до чого не причепишся. А може, й взагалі не варт присікуватися? Адже здійснення цього, пробачте на слові, проекту коштуватиме копійки. Не широко розмахнувся Каргат. Вірно каже прислів'я: не з хмари грім гуде, а з купи гною дим

іде. А наслідки можуть бути знаменними... Тільки зовсім не такі, на які сподівається цей всезнайко. Піридини — ні, не так просто їх вилучити, як Каргатові здається. Ця незграбна установка не зможе їх дати. А це означає, що після першої ж спроби Каргат втратить увесь свій дешево здобутий авторитет. Геть усі на заводі почнуть ставитися до нього так, як нині ставиться лише він, головний інженер. Отже, рискнути можна. І не тільки можна, а — варт. Хочеться Каргатові скрутити собі в'язи, чому б не дати йому цю можливість?

— Це запитання,—надавши голосові якнайбільше доброзичливості, сказав Валентин Модестович,— не виникло б у мене, якби я мав якісь заперечення проти вашого проекту. У мене є лише кілька зауважень. Та й то не по суті вашої праці, а з приводу її. Про них потім... Ну, здійсніте ви цю мрію, доведете, що на наших заводах добувати піридинові основи можна. А далі?

— Одверто сказати, Валентине Модестовичу?

— А хіба ваші наміри — державна таємниця?

— Я, бачте, не зовсім певний того, до чого останнім часом доводить моя одвертість,— почав Каргат, і в голосі його виразно пробриніли самокритичні нотки.— Щоправда, це зовсім інша одвертість, аніж та, що була у мене з вами досі. Тільки зрозумійте мене, Валентине Модестовичу, вірно... Не тільки по пораду прийшов я до вас, а й з надією, що цей проект дасть нам змогу порозумітися. Я сподівався: розглянете ви його, і якщо він не зацікавить вас, то ви принаймні визнаєте за моїм проектом право на заводське випробування.

Це звучало як пропозиція — ну, не миру, але мирних переговорів. У всякому разі висувались основи для цих переговорів. Щоправда, зовсім не видно, щоб Каргат просив дарувати йому минуле. Проте... Ну, що ж, чудово! Це дасть Русевичу ще більше часу. Треба тільки, щоб цей молодик повірив, що до його пропозицій ставляться — ну, не прихильно, а, скажімо, без побоювань.

— Хто знає,— широко, немовби вдоволено посміхнувся Русевич,— чи скоро пощастить вам випробувати цю установку. Не забувайте,— спершу треба, щоб Хімоб'єднання затвердило проект. Боюсь, що там до нього поставляться з великим упередженням. Вам не відмовлять, ні, а почнуть всіляко зволікати, передавати ваш проект з інстанції в інстанцію, з комісії в комісію. Важко

навіть уявити, скільки бюрократичних рогатовок доведеться вам подолати. Чи вистачить у вас сил, уміння послідовно провадити тривалу боротьбу? Досі ви брали все наскоком...— Русевич був спіткнувся на останньому слові, але лице Каргата було нерухоме, і він продовжував:— Та обминемо це. Припустімо, що ви перемогли всіх чинуш з об'єднання, і справа дійшла до проектування не кустарних, а промислових установок.

Каринський перебив його якимсь дивним звуком: він ніби ледве стримувався від сміху. Та коли Русевич повернувся до нього, директор жестом попросив його не звертати уваги.

— Припустімо,— сказав Русевич далі, навіть плечима не здвигнувши,— що ми таки доможемося дозволу на будівництво нового цеху, і мені захочеться попрацювати над його проектуванням... А ви?

В обличчі Каргата щось змінилось: він ніби зовсім одкинув недовір'я до Русевича.

— Під час проектування виникне низка цікавих проблем, розв'язання яких не обійдеться без дослідної лабораторії. А вільним часом почну нове дослідження.

— Над чим?

— Хочу надіятися, Валентине Модестовичу, що не самому мені доведеться про це думати... Багато є такого, над чим варт попрацювати. Вже тут, на заводі, мене зацікавило питання про спецодяг для робітників хімічної промисловості. Хоч і багато було в цій галузі невдалих спроб, здається мені — справа ця не безнадійна. Так само хочеться посидіти над карбозолом або антраценом. З тим, щоб років через три-чотири можна було постачати ці продукти нашій анілофарбовій промисловості в необмеженій кількості... Та що казати! Вугілля — це ж непочатий край можливостей.

«Почав би ти розмовляти зі мною отак з першого дня,— промайнуло в голові Валентина Модестовича,— зовсім іншими були б ці півтора місяця».

Та він зараз же відігнав цю думку. Минулого не повернеш. І всі сприймуть це за капітуляцію. Та й хто поручиться, що він і далі буде таким лагідним, цей несамовитий молодик? Каргатові потрібна зараз підтримка головного інженера, от він і прикидається ласкавим телям. І — чи не тактичний це відступ інтригана перед тим, як розпочати якусь нову авантюру?.. Ні, замилити Валентинові Модестовичу очі Каргатові не пощастить і

цього разу! Хай ото бавиться подовше цією, на щастя, зовсім не страшною іграшкою. Хай гадає, що головний інженер не від того, щоб потурати йому де в чому. Тим часом Валентин Модестович остаточно збереться з силами, згуртує довкола себе сильний загін спіральників, опанує Каргатову зброю і... по струнці цей молодик ходитиме! Отоді, справді, не сам він думатиме, що йому робити на заводі.

Ще раз Русевич оглянув рисунки, поклав на них папку з розрахунками і тим же дружнім тоном мовив:

— Я вже сказав, що проти проекту в мене нема заперечень. А щодо порад... Ви ж передбачили тут кожную дрібничку. І піридини... Визнаю,— далеко не все я про них знаю... Але деякі організаційні моменти...

Русевич замовк, щоб похапцем обдумати те, що зараз впало йому в голову. Здається, до цього норовистого коника вже тепер можна приміряти шори.

— Я слухаю,— нагадав йому про себе Каргат.

— Я дуже прошу вас, Миколо Дмитровичу,—вкрадливо почав Русевич,— правильно зрозуміти мене. Вам, звичайно, хочеться самому керувати монтуванням цієї установки.

Каргат кивнув.

— Якраз цього я вам і не порадив би. Я визнаю: ваше бажання законне, і якщо ви наполягатимете на ньому, я візьму свої слова назад. Але спитайте себе: чи надбали ви собі за ці півтора місяця досвіду монтажника?.. На мою думку, краще буде доручити монтаж інженерові-виробничникові. Віктору Михайловичу, скажімо. А за вами залишиться загальний нагляд за роботами. Якщо ж вам хочеться ближче ознайомитися з виробництвом, почніть з невеликого. Я от чув, що ви пробували підмінити апаратника в дистиляції. А тепер, поки триватиме монтаж, а то ще й до того, попрацюйте кілька часу апаратником коло ректифікаційної колони, через яку ви незабаром пропускатимете свої сирі піридини, навчіться швидко змінювати її режим. Простежте, чи витримає вона умови, потрібні для ректифікації піридинів. Так само доведеться вам перші дні стояти коло вашого промивального чана. Ви ж повинні точно знати, як має поводитися з ним апаратник.

Русевич не підводив голови від рисунків, лише крадькома позирав на Каргата. Той закусив губу. В очах

з'явився холодний блиск, що завжди провіщає вибух... Та, видно, Каргат вирішив міцно тримати себе в руках: навіть рота не розтулив.

— А знаєте, Валентин Модестович тут має рацію.

Це сказав Каринський, доторкнувшись Каргатові до рукава.

Каргат поволі повернув голову до директора, якийсь час понуро вдивлявся в його обличчя. Потім твердо вимовив:

— Можливо, що й так. Віктор Михайлович, звичайно, швидше й краще з усім упорається... Я слухаю вас далі, Валентине Модестовичу.

Русевич непомітно перевів подих: Каргат таки взяв кинутий йому гачок. А якщо він і завтра на виробничій нараді буде отаким, то висітиме він на тому гачку і вже не зірветься. Петров надто вірить у Каргата — сумлінно, некритично, не відступаючи ні на йоту від проекту, змонтує установку. І вона достеменно матиме той самий вигляд, що й на рисунку,— вигляд учнівської вправи. Цікаво, що вона піднесе Каргатові та іже з ним замість піридинів?.. І сміху ж буде...

А якщо ця незграбна установка все-таки, незважаючи ні на що, видасть піридини?

«Дурниці!» — відповів сам собі Русевич.

Уголос же він сказав:

— Тепер я наслідуюсь попередити вас про одну дуже небезпечну річ, якої ви не помітили. Ніде не повторюйте того, що ви допіру сказали про кришку чана. Підкреслюйте всім, що вона має бути герметична. Ті, хто воював з вами минулого року, неодмінно використають вашу помилку для нових нападок на вас: ви, мовляв, нігіліст у питаннях безпеки, на вас родимі плями капіталізму... При здійсненні проекту я сам простежу за герметичністю. А зараз попереджаю вас, що в непокритому чані ви промивати сульфати не будете. Я з тих людей, які дотримуються старовинної мудрості: стережи вухо, бо вкусить муха. Нікому, і вам у тому числі, я ризикувати життям не дозволю.

«Отож гадай, що твої мирні пропозиції прийнято», — закінчив Русевич у думці.

— І захотілось би мені рискнути,— майже не розтуляючи рота, відказав Каргат,— так нічого не вийде. Чан треба десь замовляти. Отже, замовимо його разом з кришкою.

— А я в цьому не певний,— раптом промовив Каринський з таким виглядом, немов зібрався обом інженерам піднести сюрприз.— Чан ми вже маємо.

— Тобто?

— Миколі Дмитровичу можна ще пробачити. А вам, Валентине Модестовичу, ніяк.— Каринський докірливо похитав головою.— Ви повинні знати кожний куток біля нашої новобудови,— ви ж тільки нею й живете тепер. Придивіться до цього рисунка чана й пригадайте ту повітку...

Про ту повітку Русевич подумав давно. Але він удав, що тільки зараз пригадав про неї. Він скрикнув з цілком природною радістю:

— Ви про той старий чан, що лежить...

— Про той самий іржавий чан, що невідомо відколи валяється під повіткою за новою сублимацією. Завтра ж ранком підіть туди, гляньте на нього. Місткість його три кубометри. Саме те, що треба Миколі Дмитровичу. Просто чудесно буде, якщо його можна використати в цій установці. Вона б тоді найбільше через два тижні стала б до ладу, правда ж?

У Каргата загорілись очі.

— Ще швидше!

— Будьмо дорослими людьми,— поблажливо засміявся Русевич.— Чан ми завтра обслідуємо. Але ж монтаж установки може початися лише по тому, як Хімоб'єднання затвердить проект. А я не певний, що це станеться скоро.

— Ну, а коли чан згодиться,— не слухаючи головного інженера, казав Каринський далі,— то я завтра ж накажу збивати з нього іржу, заварювати дірки, чистити тощо. А налагодиться у нас справа з піридинами, замовимо новий чан уже зо всіма даними досвіду й вимогами проекту для другої установки.

— Для другої?— сторопіло перепитав Русевич.

— А ви думаете!— Каринський гордо глянув на своїх співбесідників.— Хіба тільки Миколі Дмитровичу можна мріяти, а нам з вами, Валентине Модестовичу, це заборонено? Давайте й ми помріємо. Нам неодмінно доведеться монтувати другу установку, якщо перша хоч трохи справдить себе. Як тільки рознесеться чутка, що ми виробляємо піридинові основи, що продаємо ми їх набагато дешевше, ніж закордонні фірми, замовці почнуть насідати на нас з усіх боків. І запевненнями, що ми

задовольнимо їх через рік-другий, після пуску піридинового цеху, тут не відбудешся.

— А Хімоб'єднання?

— Що Хімоб'єднання?— зухвало кинув Каринський.

— Не затримало б воно цього проекту.— І Русевич не втримався — висловив свої справжні думки, наділивши ними Хімоб'єднання.— Там ще подумують, що ми несерйозними справами займаємось, якусь дитячу гру затіяли. Хіба, мовляв, це проект? Імпозантного в ньому нема нічого. Грошей на нього не просять. Західноєвропейським фірмам носа ним не втреш. Курям на сміх його затверджувати?

— Так ми харківським бюрократам ніс утремо!— зовсім розійшовся Сергій Павлович.— От що ми зробимо. Завтра — виробнича нарада. А післязавтра я скличу технічну для обговорення цього проекту. І якщо він буде прийнятий так, як його прийняли ви, Валентине Модестовичу, то вже двадцять дев'ятого ми почнемо його здійснювати. До об'єднання ми ці рисунки та розрахунки, звичайно, надішлемо. А того дня, коли вони поставлять їх на обговорення, ми привеземо до них піридин — по пляшці на кожного відповідального товариша. В подарунок. І хай вони тоді спробують не затвердити. Не попруть же вони проти доконаного факту!.. А що з ними станеться, коли ми запропонуємо цей самий піридин по дві тисячі карбованців за тонну франко-завод?.. Згадають вони тоді тяганину з нашою новобудовою.

Русевич застережливо підвів обидві руки. Невже Сергій Павлович наважиться на таке безрозсудство? Невже він так безмежно вірить у здібності цього молодика, не бачить сумнівності цієї наукоподібної вправи? Дорого ж доведеться йому заплатити за свою необачність...

Та опутив руки Валентин Модестович куди швидше, ніж підвів їх. Провал Каргатової спроби, — а вона провалиться неодмінно, бо ніколи ще технічний прогрес не посувався учнівськими вправами, — раз назавжди відіб'є в директора охоту до дешевки, до безглузвих мрій разом з симпатією до горлохватів.

Валентин Модестович відповів словами, що в них можна вкласти який завгодно зміст:

— Угу... Ефект, справді, буде дуже цікавий.

...Коли Каринський і Каргат пішли (Каргат на прощання міцно потиснув Русевичу руку — повірив, мабуть, що мир між ними тепер забезпечено), Валентин Модестович

стович довго стояв у своєму кабінеті, тихо тарабанячи пальцями по столу. Так, він мав усі підстави, щоб бути задоволеним з себе: з гостями поводився ввічливо, вдавав, наче йде їм назустріч в усьому, і не дозволив їм заглянути собі в душу. Та вдовolenня він не відчував. Його пройняв невиразний, химерний неспокій. Щодалі докучливішою ставала думка, якій він не дозволяв пробриніти ясно:

— Не те... Не так...

Він скривився, коли постукали в двері, бо відразу впізнав той стукіт: як і щовечора, прийшов Маєвський. А сьогодні, вперше за останні дні, Валентиніві Модестовичу не хотілось його товариства.

А втім, не просидів Маєвський і п'яти хвилин, як неспокій ущух. Цей статечний інженер умів вгамовувати сумніви співбесідника, скеровувати його думки в належному напрямі. Вже посміюючись, Валентин Модестович розповів про те, що допіру відбувалося в цьому кабінеті. Маєвський посміювався також. І зовсім розвеселився Валентин Модестович, коли його друг сказав:

— Прекрасно. Все свідчить про те, що Каргат утратив певність. Не важко буде завтра покласти його на обидві лопатки. Це — перше. А друге — коли ви виступите на завтрашній нараді, ні директор, ні Каргат не посміють закинути вам особистих мотивів. Ваш виступ видасться всім високопринципальним. Підготуйтеся же як слід. Від цього залежить дуже багато. Чимало народу жде, щоб ви поставили цього молокососа на місце.

ВИРОБНИЧА НАРАДА

Каргатіві не терпілось: ще до ранкового гудка він подався на завод, розшукав за новим сублімаційним цехом повітку, оглянув чан, що про нього згадав учора Каринський. Дуже старенький то був чан. В багатьох місцях іржа проїла його наскрізь. Та й форма у нього не зовсім та: важкувато буде в ньому розміщувати розчин. І все-таки перші спроби провести в ньому можна. Зчистити іржу та добре заварити дірки — принаймні з півроку прослужить, коли не більше.

Од повітки Каргат повертався в такому настрої, ніби по всьому заводському подвір'ї буїно розрослись раптом пишні квіти.

До сьогоднішньої доповіді підготувався він добре: доводів у нього стільки, що ними можна переконати кількох упертіших за Русевича «мізантропів». До того ж скільки можна опиратися? Хоч і казала Ганна Іванівна, що її чоловік кожну вільну хвилину віддає самоосвіті, та щось не дуже в це віриться. Та, може, якщо не капітальні праці, то хоч журнали поперегортав Валентин Модестович? Може, хоч на чомусь погляд його затримався, хоч на остільки краще розуміє він зараз те, чого місяць тому зовсім не хотів розуміти? Адже вчора він був не такий, як звичайно. Значить, nedовго чекати того дня, коли все тут стане іншим. І якщо Сергій Павлович виконає свою обіцянку, то вже за якихось десять днів, а то й за тиждень завод матиме перший піридин.

А головне,— за хвилину Каргат побачить у дослідній Лару. Вона не підведе голови, стримано відповість на його привітання. Та йому все одно здаватиметься, що щастя — ось воно!

Каргатові хотілось співати.

Він уже підходив до лабораторій, коли його гукнули. Від прохідної йшов Каринський. Каргат повернув йому назустріч.

— Чана замовляти не треба!—ще здалеку гукнув він.

— Я ж вам казав,— радо відповів Каринський.— Сьогодні ж візьмемось за нього... А доповідь ваша як?

— Готова. Та за сьогоднішній день постараюсь зробити її коротшою та виразнішою.

Потиснувши Каргатові руку, директор оглянувся, наче не хотів, щоб його почув хтось сторонній, і тихо спитав:

— А мого прохання не забули?

— Про Валентина Модестовича? Ні, не забув. Це ви ще вчора могли помітити.

Каринський невиразно повів рукою й промовив ще тихше:

— Я все помітив... Все-таки сьогодні щодо Валентина Модестовича будемо триматися тієї ж лінії. Та мені щось страшно вато. Будьте готові до всяких несподіванок, Микола Дмитровичу. І ні з чого не дивуйтесь.— Він помовчав і ще раз повторив:— Ні з чого.

Не такий був настрій у Каргата, щоб зважати на такі драматичні попередження.

Цілий день піднесення не облишало його, і сказане Каринським не надовго затрималося в його пам'яті. Та

й чого замислюватися над дуростями Русевича, коли перемога на нараді заздалегідь забезпечена? Хіба вчорашня розмова з головним інженером не свідчить, що бою той не прийме? Ні за що йому боротися!

Коли Каргат підходив увечері до заводської їдальні, де мала відбутися нарада, його наздогнав Русевич.

Вигляд у головного інженера був такий же доброзичливий, як і вчора, слова його звучали лагідно, але в очі він не дивився, і губи його чомусь раз у раз здригалися. Відповівши на привітання підкреслено ввічливим поклоном, головний інженер почав:

— Чи дозволите, Миколо Дмитровичу... одне-два запитання?

— Хоч десять,— озвався Каргат.

— Скажіть... м-м... будь ласка...— Русевич немовби розгубив усі потрібні слова:— Невже ні разу не спадало вам на думку, що помилятися можу не тільки я? Те, що збираєтесь ви довести всьому заводі... а що, як воно побудоване на нісе... пробачте, на помилці?

Каргат не надав значення ні тремтінню губів головного інженера, ні паузам в його запитаннях.

— Коли я показую на стіл, який стоїть переді мною, і кажу, що це — стіл, то навряд чи закинете ви мені брехню. Я переконаний, Валентине Модестовичу, через півгодини ви побачите, що йдеться про такі ж очевидні речі...

Русевич перебив його:

— Можливо, можливо... Та перед тим я вважаю за свій обов'язок звернути вашу увагу на один, не позбавлений інтересу, факт. До вас контрольна лабораторія працювала гірше нікуди... Незважаючи на те, що останні дні я змушений був увесь час віддавати будівництву, сублимації, я все-таки стежив за подіями на заводі. Переглядав, між іншим, і аналізи за минулий тиждень. Я не помітив, щоб вони змінились за час вашої роботи тут.

— Ви маєте рацію,— охоче згодився Каргат.— Вони й не могли змінитися. Завод — яким був до мене, таким же є й досі. А от за точність аналізів я ручуся головою.

— А чи не занадто ви покладаєтесь на здібності ваших дівчат? Ви ж так захопилися сторонніми справами, що вам ніколи перевіряти їх. Ви ж зовсім перестали цікавитися тим, що робиться у ваших лабораторіях!.. На мою думку, те, що ви відстоюватимете сьогодні, побу-

довано на дуже непевних даних. Адже всю чорнову роботу проробили ваші недосвідчені помічниці. Ну, а якщо вони понаприпускались помилок, то й ваші твердження помилкові. Не розумію, як ви самі не додумались до такої простої речі?

Хоч дратування й почало охоплювати Каргата, відповів він цілком чемно:

— Валентине Модестовичу, мені дуже шкода, що на параду ви йдете з такими упередженими думками. Прошу вас: вислухайте спершу мою відповідь, уважно вислухайте...

— Це я зроблю й без вашого прохання.— Тон Русевича став уїдлигим.— Ще б пак! Завідувач лабораторій виступає на виробничій нараді з доповіддю, в якій за всяку ціну прагне довести, що головний інженер не справляється з своїми обов'язками...

Каргат аж спинився.

— Звідки ви це взяли?

— Нікчемно ж ви приховуєте свої таємниці! Не прикидайтесь, будь ласка, ні в чому не винуватим. Не вдавайте, ніби вам не відомо, про що шепочуться по цехах, а найбільше ваші найближчі соратники — Розенберг та Петров. Хто-хто, а вони кожне ваше слово підхоплюють, кожний намір популяризують. І сьогодні, значить, ви всі свої когорти поведете проти мене?

— Неправда!— відчуваючи, як кров кидається йому в лице, скрикнув Каргат.

— Чому ж ви червонієте?— в'їжливо спитав Русевич.— Мої слова поцілили вам у самісіньке око?.. Я розумію, це надзвичайно неприємно, коли ваші наміри стають відомими другій стороні. Чому ж ви не позав'язували роти вашим соратникам?

Якщо Русевич хотів уразити Каргата, то розрахував вірно. Удар був такий несподіваний і несправедливий, що Каргат на мить отетерів. Щоб Петров та Розенберг,— а без їх порад Каргат кроку не ступав,— отак зрозуміли його?

— Неправда!— ще раз крикнув Каргат.

У Русевича став такий вигляд, наче він от-от покаже язик. Та він пиховито підвів голову й покрокував був далі.

Каргат схопив його за рукав. Але заговорив, лише опанувавши себе.

— Ви невідомо чому обмовляєте свого помічника й кращого інженера дистиляції. Віктор Михайловичі Давид Маркович надто добре знають, чого я хочу, і надто чесні вони люди, щоб вигадувати нісенітниці. Ви звели на них наклеп, — тільки так я можу розцінити...

— Наклеп? — раптом виширився Русевич. — Ви хочете сказати, що я ще й обмовник?.. Це ви тут чортзна-що вигадуєте. І я вам покажу! Кожний молокосос...

Каргат тихо промовив:

— А вчора я був повірив, що ми з вами знайдемо спільну мову. — Він витягнув носову хустинку й старанно витер праву руку. — Кілька хвилин тому я мав необережність потиснути вам руку...

Він кинув хустинку на землю й одступив, пропускаючи головного інженера вперед...

Тривожно почував себе Каргат, входячи до ідальні.

Ідальня була переповнена. Прийшли усі, крім хіба тих, хто був зараз у цехах. На ослонах, підвіконнях і навіть на столах не лишилося жодного вільного місця. Тютюновий дим хмарами плавав над головами.

На одному з задніх ослонів сиділи Розенберг і Слинько. Інженер почував себе немов на голках. Побачивши Каргата, він кинувся був до нього, але спіткнувся об чийсь ноги і збентежено опустився на своє місце.

Ні, безглузких думок він не поширював...

На колінах апаратника лежав напоготові розгорнутий блокнот, а за вухом, мов у канцеляриста, стирчав олівець. Лице Івана Степановича було рішуче. Інколи він поглядав на свого розхвильованого сусіду, і рука його заспокійливо лягала на рукав Розенберга.

Спереду, коло стола президії, стояли Каринський з Петровим і Васюта з Русевичем.

Перші двоє розглядали якісь папери, зрідка обмінюючись короткими зауваженнями. Коли Каргат зустрівся з Петровим поглядами, той радо закивав, жестом показав, що все в порядку. І очі його були такі щирі... Навіщо Русевич обмовив його?

Головний інженер з обуренням, розмахуючи руками, розповідав щось Васюті (чи не про те, як Каргат кинув йому під ноги свою носову хустинку?), а той замислено потирив підборіддя, і брови його то високо злітали на лоб, то суворо сходились на переніссі. Побачивши в залі Каргата, Русевич схопив Васюту за лікоть, схилився до

його вуха, зашепотів ще обуреніше. Васюта теж зиркнув у бік Каргата і ту ж мить одвів погляд.

Що це означає?

Він почув, як один з робітників сказав своєму сусідові, кивнувши на головного інженера:

— Ти тільки глянь на нього. Завод занапастив, а ніс дере — кочергою не дістанеш.

— Нічого,— погрозливо сказав другий.— Сьогодні хвоста йому накрутять.

— Ти накрутиш?

— І ти.

Вони глянули один на одного і розсміялись.

Приємно знати, що в тебе багато спільників. Але тривога Каргата ще збільшилась. Не сподобалась йому ця розмова. Він волів, щоб дискусія на нараді не вийшла за межі ділового обговорення його пропозицій. А оті слова робітників провіщали, що доведеться стримувати пристрасті. Та чи пощастить стримати?.. І Русевич, отже, має підстави обвинувачувати Каргатових одностумців у підбурюванні учасників наради проти нього.

А ще неприємніше — Русевич учора лише вдавав із себе щирого. А сюди прийшов, мов накручена до відказу пружина. Легенько доторкнись до неї, і вона почне розкручуватися з гуркотом і брязкотом. А це заразливо... І згадав Каргат, що не видно було вчора ні на столі, ні навіть на етажерці у Русевича надісланих йому книжок та журналів. Ганна Іванівна таки збрехала тоді, головний інженер до книжок і не доторкнувся. Сьогодні, значить, він наполягатиме на всіх своїх нісенітницях. Як тоді стриматися, не наговорити такого, що потім самому моторошно стане?

Так, нарада може принести чимало прикрих несподіванок. Треба якнайміцніше загнuzдати себе...

...Головування взяв на себе Каринський. Очевидно, він надавав нараді неабиякого значення. Коротко попередивши, що розглядатимуться дуже важливі питання, він попросив усіх поставитися до них з найбільшою увагою й надав слово Каргатові.

Каргат уважно стежив за кожним своїм словом і доповіді не затягнув. Те, про що він говорив, було відомо всім: не раз і не два розмовляв він про свої спостереження чи не з кожним з присутніх. Не забув ні поради Каринського, ні щойно підслуханої розмови,— жодним словом не захопився про те, хто має відповідати за

сьогоднішній стан на заводі. Намагався зосередити увагу своїх слухачів не на тому, що було, а на тому, що має бути.

Говорити він умів. Між ним і слухачами мало не з першої ж хвилини встановився той контакт, що допомагає промовцеві. Қаргат з задоволенням помічав, що всі погляди начебто прикуті до нього. Та тривога його ставала щораз відчутнішою, коли бачив він, як погляди присутніх раптом звертаються до головного інженера, як спалахують очі недобрими вогнями, як схиляються одна до одної голови й над залом розлягається сердитий шелест.

Поруч Русевича сидів Маєвський. Обидва вони так само не відривали очей від доповідача. Та головний інженер був подібний до статуї командора, а Маєвський раз у раз кивав, наче згоджувався, з Қаргатом. Але чи не після кожного кивка схилявся до свого друга. Тоді на губах Валентина Модестовича з'являлась саркастична усмішка.

Коли Қаргат закінчив, у залі залунали дружні оплески.

Ніхто не думав, що головний інженер поспішить зі своїми запереченнями. Та він, нашвидку пошептавшись з Маєвським, рушив до стола президії ще до того, як Қаргат сів.

Зала насторожилась.

Почав Валентин Модестович у дуже поважному тоні. Та вже через хвилину почуття власної гідності поступилося перед іронією, голос щодалі ставав глузливіший.

Головний інженер згодився, що пропозиції Қаргата не позбавлені певного інтересу. Вони — чимале досягнення, як на такого молодого інженера. Тільки інтерес цей — суто теоретичний. Тому Русевич може присвятити цим пропозиціям лише краплю часу. На більше вони не заслуговують.

— Це ж чому?— крикнув хтось у залі.

— А тому, що ця нарада виробнича. Збирають її зовсім не для розв'язування теоретичних питань. Сиві академіки, відірвані од життя, — ну, ті, може, й були б у захваті від пропозицій дуже молодого, але такого... м-м... сміливого дослідника. Ще б пак! Перебудувати технологічні процеси на заводі зі старим, спрацьованим устаткуванням, на заводі, який до того ж пережив ще

й громадянську війну та розруху, і так перебудувати, щоб завод зрівнявся з досконалими закордонними підприємствами, і все це протягом сорокахвилинної доповіді — це вам не жарти! Але ж тут не Академія наук, а виробнича нарада. Тут зібралися люди, яким химери ні до чого. Правда, декому й тут ввижається: заходившись коло цих пропозицій, колектив заводу відгукнеться на гасло, висунуте партією, урядом, усіма трудящими: «наздогнати й випередити...» Але ввижається щось подібне лише тим, хто разом з вельмишановним Миколою Дмитровичем забув, що на виробництво не можна дивитися з висоти пташиного польоту. Його в руках треба тримати. А от цього вміння нашому сьогоднішньому доповідачеві, завідувачеві лабораторій, якраз і бракує. Заводський прилад — не реторта, цех — не стіл у лабораторії, апаратник — не лаборант. Тому до пропозицій Каргата треба поставитися як до нерозсудливої витівки відірваного від життя й виробництва теоретика. А що Каргат — ніякий практик, видно хоча б з того, що хоч він працює на заводі вже понад півтора місяця, контрольна лабораторія ще й досі не поліпшила своєї роботи. З такою дрібницею Каргат не впорався, а от розробити проект перебудови всієї заводської технології — на це він мастак.

— Я гадаю,— закінчив Русевич свій виступ,— що нараді доцільніше відмовитися від розгляду цієї фантастики. Тому я виступив першим, щоб ви, товариші, не витрачали часу на переливання з пустого в порожнє. Але не слід перекреслювати всі пропозиції нашого шановного доповідача. Давно ж бо відомо, що перлини можна знайти і в найдивовижніших... м-м... покидьках. Тим більше, в складанні цього плану брав участь інженер Петров. Не кажу вже, як мене це дивує... Словом, я пропоную обрати авторитетну комісію і доручити їй досконально вивчити пропозиції, які ми сьогодні чули, пошукати, чи нема там чогось, справді гідного уваги. Щоправда, це важка й невдячна робота — копирсатися в такій величезній купі дур... пробачте, фантастичних витівок. Та не цілій же нараді цим займатися!

Не помічаючи або не бажаючи помічати, що мало це всі проводжають його чи то ошелешеними, чи то гнівними поглядами, Русевич повернувся на своє місце.

Проте з задніх лав долинуло кілька надто гучних оплесків.

Тоді схопився Розенберг. І не ждучи, поки нададуть йому слово, почав ще на ходу до трибуни:

— Не вірю... Ні, я не вірю товаришеві Русевичу... Я повинен сказати... Тобто мушу...— Він заплутався в словах: думки його, мабуть, мчалися прудкіше, ніж він встигав їх висловити.— Може, я й повірив би в щирість Валентина Модестовича... і в оту авторитетну комісію. Але що треба вивчати в отому плані раціоналізації? Тож-бо не Каргатів план. І не Петрова. Він — наш з вами, товариші. Ми всі взяли участь у його складанні. І ваші договори на соціалістичне змагання є частиною того плану. І водночас договори — вимога до всіх інженерів і техніків: ведіть нас у наступ, нам остогидло відсиджуватися по затишках... Що ж вивчати, я питаю? Невже ми з вами такі дурні, що нічого з доповіді Миколи Дмитровича без комісії не зрозуміємо? Хіба він чужою мовою говорив чи, як я, в словах плутався?

В залі залунав добродушний сміх.

Хтось крикнув:

— А ми й вас розуміємо, Давиде Марковичу! Ви по нашому розмовляєте!

Це підбадьорило Розенберга. Він заговорив упевненіше:

— Нащо комісія? Це ж просто замаринувати... Так, я маю право говорити про ваш бюрократизм, товаришу Русевич!—уже з силою гукнув він головному інженерові, помітивши, що той збирається перебити його.— Я не хочу зараз висловлюватися гостріше. Але комісія ваша — це більше, ніж бюрократизм... Усі нам'ятають, що я ще півроку тому спробував був сказати, що навантаження корнюрів можна збільшити. Ви чотири місяці маринували мої розрахунки в технічній комісії. І нічого ви не дозволили б мені, коли б не ваша жадність на сировину. А дозволивши, ви ж навіть ні пуха ні пера мені не побажали й часу не дали, щоб усе як слід налагодити. Перший раз тільки на одну зміну дозволили перевести цех на безперервку. І другий раз — так само на одну. І ніякого спостереження за тим, що діється в корнюрах, конденсаторах, збірниках. Контрольні аналізи були зроблені аж наприкінці зміни. Коротше кажучи, Валентине Модестовичу, ви все зробили, щоб забезпечити нашу поразку!.. Гарзд, не будемо спинятися на минулому. Зараз про значно важливіше йдеться, а ви знов за старе — за маринування... От нам і треба зрозуміти: ота комісія,

що вивчатиме пропозиції Миколи Дмитровича — чи не є вона маринадом? А тим часом проект реконструкції ще не спрацьованого заводу буде затверджений урядом, розгорнеться капітальне будівництво. Тоді наш головний інженер співчутливо скаже нам про ці пропозиції: може, вони й варті уваги, та тепер уже ні до чого, реконструємось, мовляв... А я скажу: лінією найменшого опору хочете йти, товаришу Русевич! Державні гроші хочете на вітер викинути!.. Не дозволимо!

Дивно було Каргатові — та й не тільки Каргатові — слухати ці гострі, сповнені неймовірної для Давида Марковича рішучості слова. Ніхто не сподівався на таке від найскромнішого з заводських інженерів.

Ця зовсім не ціцеронівська промова розворушила залу. Присутні зашепотіли, загомоніли поміж себе.

Русевич трохи зблід, але зумів зневажливо посміхнутися й показати цей усміх усім. Він мовив, виціджуючи слова:

— Від ваших алогізмів, товаришу Розенберг, відгнать дешевою демагогією!

— А ви вже мали слово! — гучно крикнув Слинько, схоплюючись з місця. — І вам ніхто не заважав. Не заважайте й ви!.. Після Давида Марковича слово належати мені. Чуєте, товаришу голова? Хай там мене запишуть.

Каринський кивнув йому й зажадав тиші. Потім звернувся до Розенберга:

— Що ж ви пропонуєте?

Той похапцем перевів подих.

— Я напевно не помилюсь, товариші, коли заявлю, що всім нам справа ясна. Комісію оту — до дідька лишого. А самі будемо от що вирішувати: чи беремо ми на себе ризик, зв'язаний з запровадженням того, що пропонує нам доповідач. А втім, ризик — це занадто сильно сказано: ніякого ризику тут нема. Перші дні тільки, поки будемо виносити з цехів поклади бруду, поки перечищатимемо прилади та комунікаційні труби, завод, вірно, зменшить продуктивність. Але потім... Ні, не про ризик, а про наше бажання йдеться. Чи хочемо ми, щоб наш завод став гідним нашої країни, нашого часу?.. Щодо мене особисто... — голос Розенберга зазвучав піднесено, — я, Розенберг, змінний інженер дистиляційного цеху, отут, прилюдно, перед усіма вами, товариші, оголошую

себе ударником, зобов'язують усі свої знання, усього себе віддати справі осучаснення виробничих процесів на нашому заводі, обіцяю, що дистиляція незабаром підніметься на таку височінь, про яку я сам ще місяць тому не насмілювався мріяти. Я хочу бути гідним моєї країни!.. І закликаю зробити те ж саме всіх інженерів і техніків!

Мить у залі стояла мертва тиша. Потім чийсь голос захоплено гукнув:

— Правильно!

І, наче морська хвиля, що, непомітно підбігши до берега, раптово розбивається об нього, в залі загуркотіли оплески. Вони довго не давали Розенбергу говорити далі.

— А щодо технічних та наукових засад нашого плану,— мовив нарешті інженер,— то для цього існує технічна нарада на заводі й технічний відділ в Хімоб'єднанні. А затримувати план всякими бюрократичними рогатками,— ні, на такий злочин ми не підемо.

— Правильно!

Цього разу Розенберга підтримало багато голосів, і він зовсім посмілішав. Лице його зашарілось, він випростався, ніби нараз виріс. І останні його слова прозвучали весело:

— Коли ж ви, товариші, раптом визнаєте за потрібне утворити таку комісію (тільки я в це не вірю!), то я пропоную...— Він помовчав, немов збираючи всю свою сміливість, і випалив одним духом:— Пропоную не вводити до її складу головного інженера.

Нервово витираючи хустинкою спітнілі руки, він побіг на своє місце. Здивовані з його хоробрості, присутні мовчки провели його поглядами. А потім кілька схвилюваних голосів знову вигукнули:

— Правильно!

І це було сигналом для нових збуджених оплесків. Русевич схопився на рівні ноги.

— Я позачергово вимагаю слова, щоб дати відсіч на ці... ці жалюгідні інсинуації!

— Е, ні, перепрошую,— виступив вперед і Слинько.— Слово моє. Я так само хочу про вас дещо сказати, товаришу головний інженер. Так ви вже зараз нам обом відповісте.

— Слово належить товаришеві Слиньку,— сказав Каринський.

Але дивився він на Русевича, і здалося Каргату,— голос у нього був такий, наче він просив у головного інженера пробачення.

Слинько підійшов до стола президії, поклав на нього свій блокнот. Насуплено оглянув залу й почав:

— Ну, я за пропозиції інженера Каргата. Слідом за Давидом Марковичем обома руками голосую. З того самого моменту я їх підтримую, як вони почали з'являтися. Близько місяця тому наша зміна підписала соціалістичний договір з іншими змінами дистиляційного. То був взагалі перший договір на змагання. А сьогодні наш цех має такі договори з усіма іншими цехами. Як бачите, ми до бою готові. Ба навіть ми вже розпочали бої. І де в чому домоглись успіхів: підвищуємо продуктивність приладів. От не знаю я тільки, для чого я вам це розповідаю, коли ви й так усе знаєте?.. Так само знаєте ви, товариші, що коли тут, у залі, є люди, які чомусь не включились до лав ударників, то вони включаться, з цієї зали не виходячи. Весь наш завод буде ударним!.. Але я не агітувати вас хочу. Ви без мене знаєте, що робити. Я хочу поговорити про те, чого інженер Каргат не сказав у своїй доповіді. По-моєму, він повинен би спинитися на цьому важливому й болючому питанні. Я маю на увазі наше технічне керівництво.

— Послухаємо,— кризь зуби вицідив Русевич.

Каринський нечутно затарабанив пальцями по столу.

— Інженер Каргат,— продовжував Слинько,— точно змалював нам сьогоднішній стан заводу. Стан — тее... поганенький. Занедбано техніку. А через те ми даємо продукції значно менше, ніж могли б давати. Ну, і того, що даємо, за якість не похвалиш. Дозвольте ж запитати: хто винуватий у цьому? Ми з вами?.. Так, почасти й ми. Можливо, дехто з нас і замислювався над тим, як це сталося, що в соціалістичній країні існує такий заброханий завод. Та чи знали ми, як домогатися кращого? На заводі є чималий загін інженерно-технічних працівників, є й досвідчений головний інженер. Хто ж іще повинен показувати нам шлях до кращого? Дехто, правда, показував. Давид Маркович серед них перший. Ну, і Віктор Михайлович інколи. Та хоч у Віктора Михайловича й дуже неспокійна до неподобств душа, зате й не дуже рішуча. І це не докір, а порада на майбутнє... Та останнє слово щодо техніки належить головному інженерові... Від нього ж ми чули одне: наше устаткування не

дозволяє більшого, ми й так використовуємо його на всі сто. Авторитет головного інженера — самі знаєте, що то таке. Хочеш не хочеш, а мусиш йому вірити. І вірили: техніка, мовляв, нас підводить... А сьогодні не віримо. І питаємо: не що, а хто винуватий у відсталості нашого заводу?

— Це інсинуація! — вже зовсім роздратовано заволав Русевич. — Ви патякаєте про те, чого не розумієте.

— На жаль, я не знаю точно, що означає слово «інсинуація», — спокійно відказав Слинько. — Але слово «патякаєте» виказує, що ви лаєтесь. А тим часом те, що я кажу й казатиму далі, — критика вашої роботи, а не щось інше. Я допомогти вам хочу. Якщо я нічого не розумію, плету пісенітницю, — розумно, з фактами в руках, доведіть мені це. Для цього ви, мабуть, ще дістанете слово. Тільки не марнуйте час на непотрібне глузування, з яким ви накинулись на інженера Каргата, хоч той вас нічим не образив. Коли не знаєте, як вивести завод з цього ганебного стану, я б сказав навіть — прориву, то спитайте поради в того ж Каргата, Петрова й у нас, робітників, що разом з кращими інженерами бачать вихід. Будьте певні, дурниць ми вам не порадимо: ми добра своєму заводу хочемо та й вам зла не бажаємо. Не впаде ваш авторитет від того, що ви до наших слів почнете прислухатися. Ви — не непогрішний римський папа, а тільки головний інженер: можете помилятися, а ми можемо помічати ваші помилки... От про них я хочу дещо сказати.

Він узяв свій блокнот, але до нього не зазірнув: і так знав, що робиться по всіх цехах.

Щось із п'ятнадцять хвилин тримав Слинько загальну увагу в напруженні. Промовляв повільно, розсудливо, не вдаючись більше до гострих висловів. Трудно було впізнати в ньому того нестриманого на мову робітника, що рідко коли вимовляє два слова, не приперчивши їх добре...

Дуже можливо, якби головний інженер послухався Слинька, зберіг спокій, зважив на те, що симпатії присутніх зараз не на його боці й ніхто не простить йому ні одного необдуманого слова, якби виступив він з такою ж поважністю, як Слинько, роздратування не охопило б присутніх.

Та Русевич, виступаючи вдруге, почав з того, що постарався вилити на своїх противників якнайбільше

номий. Каргат — всім відомий прожектор, дрібні недоліки на заводі (а де їх нема?) він використав для того, щоб здобути дешеву популярність серед робітників і запламувати ідею реконструкції — ту саму ідею, що її поставили перед народним господарством, перед усім робітничим класом Радянського Союзу партія й уряд! — а разом з тим зганьбити й технічне керівництво заводу. Слинько — просто горлохват, якого взагалі ніщо не задовольняє. А Розенберг... Йому, Русевичу, невідомо, чому цей нібито тишко пристав до Каргата й Слинька — сунув свій довгий ніс туди, де пахне скандалом.

У відповідь на цю вихватку на задніх ослонах спалахнув регіт, але він був змитий хвилиною обурених криків.

До Русевича долинуло:

— Ми всі проти вас виступаємо!

— Позбавте його слова!

— Він усіх нас ображає!

— Нам такі не потрібні!

Обличчя Русевича налилося кров'ю. Щосили стукнувши кулаком по столу, він на мить утихомирив залу. Ступнувши вперед, наче от-от кинеться на своїх противників, хрипко спитав, гадаючи налякати цим присутніх:

— Хто сміє?.. Кому це я не потрібний?

На одному з передніх ослонів підвівся старий Тищенко. Він спокійно витримав розлючений погляд головного інженера.

— Ми зібрались тут для діла. А той, хто забув про це, хто розпустив свого язика, хай забирається геть.

Русевича не злякались. Більше того, йому нагадали про норми поведінки, обов'язкові й для головного інженера.

Русевич розгублено оглянувся на Маєвського, на Каринського. Та зараз же знову загаласував, звертаючись до Каргата:

— Ви цього хотіли? В цьому зміст ваших пропозицій?— Він драматично простяг до директора руки.— Якісь темні особи так розпалили аудиторію, що я позбавлений можливості будь-що сказати. Надто ганебно це — виправдуватися, не відчуваючи за собою ніякого криміналу... Я категорично вимагаю, щоб ви, товаришу директор, сьогодні ж призначили комісію для обслідування моєї роботи!

Тепер засміялась уся зала:

— Заладила сорока Якова: і там йому подавай комісію, і тут.

— А ми ж на техніці не розуміємось, бач...

— І комісію легше об'їхати!

— Я вимагаю такої комісії, щоб їй довіряли всі!— не замовкав Русевич.— Хай вона з усією суворістю обслідує стан на заводі й мою роботу. Хай вона пильно перевірить геть усе, в чому мене тут обвинувачували, і вже на наступній нараді подасть про це звіт. От тоді, якщо вона знайде щось негативне, я дам вичерпну відповідь. А зараз я більше нічого не скажу. Коли всякий, кому раптом заманеться, гудитиме мене, часу не настає на відповіді.

Якби головував не Каринський, нарада після цього перетворилась би на щось галасливіше за ярмарок: усі кричали б і ніхто нічого не хотів би слухати. Але й Каринському довелося витратити чимало часу, щоб домогтися хоч якогось порядку. А далі він вів нараду, стоячи, не спускаючи очей з зали, бо нетерплячі раз у раз перебивали виступи вигуками, воліючи якнайшвидше висловити те, що їх хвилювало...

Робітники виступали коротко. Вони доповнювали колекцію прикладів, наведених Каргатом чи Слинком, і неодмінно запитували, хто ж тут завинив. Так запитували, що відповідь могла бути лише одна. Ті, хто підписав договір на соціалістичне змагання або оголосив себе ударником, закликали присутніх наслідувати їх приклад і обіцяли домогтися реальних наслідків вже через кілька днів після того, як план раціоналізації буде прийнятий. Інші користалися з нагоди на весь голос заявити про своє прагнення працювати по-новому.

Спершу Русевич і їх перебивав в'їдливими репліками. Але скоро затих. Надто дошкульні й численні удари сипались на нього звідусіль.

Проте незабаром дехто з інженерів, а далі й робітників — одні нерішуче, інші не без завзяття — спробували були виступити на захист головного інженера. Ці поодинокі голоси намагались довести, що до заводу в нинішньому стані не можна підходити з підвищеними вимогами, що пропозиції Каргата навряд чи збільшать продуктивність приладів і зовсім неймовірно, щоб вони поліпшили якість видаваних речовин.

На задніх ослонах цим виступам щосили аплодували. Особливо старався Черевик.

Свідомість, що у нього є активні спільники, повернула Валентинові Модестовичу бойове завзяття. Хоч і був він виснажений, та знову кинувся в бій, почав перебивати промовців частими репліками. Але тепер він змінив тактику: вже не гудив противників, а старався вибити з-під них ґрунт. Не легко це давалось. Часто-густо він закушував губи, щоб не розналитися гнівом. То полотнів, то червонів. Щохвилини витирив з лоба й шиї рясний піт. Увесь час перешіптувався з Маєвським: це, мабуть, допомагало йому зберігати принаймні зовнішній спокій та інколи збивати з пантелику противників.

Мало не до півночі затяглась нарада. Замість тих, хто пішов на нічну зміну (між ними були Розенберг і Слинько), прийшли ті, хто закінчив вечірню.

Але зовсім мало людей зберігало спокій.

Майже нерухомо сидів Каргат. Він раз у раз повторював собі, що нервуватися не можна, що прикінцеве слово його має відзначитися не почуттями, а залізною логікою, воно мусить повернути всім присутнім ясність думок. Коли ж дійде до прийняття рішення, за всяку ціну треба, щоб усі поставились до цього з максимальною свідомістю, відкинувши особисте...

Спокійний був Петров. Він не виступав, гадаючи, що Каргат сказав усе й за нього, а весь час із здивуванням поглядав на Русевича та зчудовано знизував плечима при кожній його репліці.

Васюта сидів на передньому ослоні навпроти Каринського, мало не поруч Маєвського. Спідлоба спостерігав навколишнє. Часом пильно придивлявся то до головного інженера, то до Каргата й ледве помітно ворухив бровами. Каргат так і не зрозумів, як же секретар партбюро ставиться до бурі, що шумувала довкола нього.

Каринський зосереджено стежив за тим, щоб нарада проходила організовано. По суті суперечки він не промовив ні слова, хоч багато промовців вимагало, щоб він висловився. І взагалі директор поводився чудно. Суворо стримував тих, хто перешкоджав промовляти однодумцям головного інженера або надто гостро нападав на нього. Зате жодного зауваження не зробив ні йому самому, ні його спільникам, хоч ті куди більше заважали своїм противникам уїдливими репліками. І Каргатові ставало дедалі тривожніше.

Найдивніше ж трапилось наприкінці наради.

До зали похапцем увійшов Частій...

Юнака цього Каргат кілька разів помічав тут і раніш. Він з'являвся то в одному кутку зали, то в іншому, до виступів не прислухався, а швидко пошептавшись з ким-небудь, знову зникав.

Цього разу він пробрався до Васюти, сказав йому щось на вухо. Лице юнака було стурбоване. Васюта рвучко повернув до нього голову. На мить суворо насупився, потім начебто щось наказав. Частій кивнув і, не халаючись, підійшов до бригадира електромонтерів. Той, вислухавши його, широко розкрив очі, зиркнув на Каргата, на Васюту. Васюта непомітно кивнув йому. Тоді бригадир потис Частієві руку так, ніби запевнив його в чомусь. Частій трохи згодом попрямував до виходу. Васюта кілька разів подивився на Каргата, немов хотів запевнити його, що все буде гаразд. Але його долоня нервово плескала по коліну. Потім він штовхнув ліктем сусіда, шепнув йому щось. А коли черговий промовець пішов на місце, той сусіда зажадав слова.

— Вже мало не північ. Є пропозиція закінчити дискусію.

Каринський ледь помітно кивнув чомусь Васюті. Та підвівся Русевич з вимогою: він має сказати ще кілька слів, бо в запалі суперечки, не встиг усього висловити. В залі були зашуміли, але Каринський відразу згодився.

— Будь ласка, Валентине Модестовичу.

Русевич почав урочисто:

— Дорогі товариші! Наша країна нині переживає найнапруженішу, найвідповідальнішу історичну епоху — епоху перебудови всього нашого життя. Всі ми, робітники й інженери, засукавши рукави, самовіддало працюємо над побудовою фундаменту соціалізму. Ми докорінно реконструюємо промисловість. Зростає безліч нових заводів, на старих запроваджується найновіша техніка. І мені дивно, товариші, що дехто з вас намагається протягти в соціалізм руїну, якою є сьогодні наш завод...

— Демагогія! — не стерпів кінець кінцем Каргат, і то була його перша й остання репліка.

Головний інженер навіть не оглянувся на нього.

— Це ж все одно, що тягти до нового красивого будинку старий мотлох із старими блошицями. Хіба так годиться? Ні, моє сумління радянського інженера не дозволяє такого... І ще одне. Доводиться з жалем відзначити: навіть те, що ми, інженери, віддаємо всі свої сили і здібності на будівництво соціалізму, не рятує нас ін-

коли від неприємних помилок. Але помиляємось ми саме тому, що не лежимо десь у холодочку. Відомо ж бо: не помиляється тільки той, хто нічого не робить. Ясна річ, товариші,— я не можу вважати себе за цілком безгрішного. Я не від того, щоб моя праця, праця технічного керівника заводу, регулярно й суворо перевірялась. І я повертаюся до свого прохання: хай призначають авторитетну комісію, яка об'єктивно перевірить усе зроблене мною, все, до чого більшість присутніх раптом відчула таку гостру цікавість. Комісія розбереться в усьому краще і з далеко меншою витратою нервової енергії, яка так потрібна нам усім, товариші.

Після цього Каринський сказав скоромовкою:

— На цьому ми припинимо дебати і зробимо перерву.— Він поволі оглянув присутніх і, як здалося Каргатові, невесело посміхнувся.— Пізно вже й надто ми сьогодні розгарячилися — навряд чи зуміємо прийти до продуманих висновків... Знов ми зберемось через кілька днів. Після свят, напевно. За цей час дещо проясниться. І ви, товариші, заспокоїтесь, добре все продумаєте, прийдете сюди вже не сперечатися, а вирішувати. Отже, дозвольте першу частину нашої наради вважати закінченою.

Він кивнув Васюті й слідом за ним рушив до виходу. Та проходячи мимо Русевича, потис йому руку і сказав, щоб всі чули:

— Я хочу побачитися з вами ранком. Не пізніше шостої. Справа надзвичайної ваги.

І він хутко вийшов з їдальні, не звертаючи уваги на те, якими здивованими поглядами проводжають його.

Русевич одверто тріумфував: Каргатові та його одноступцю не пощастило підбити адміністрацію на ризикований експеримент. На Каргата головний інженер зиркнув так переможно, з такою зневагою повернувся до нього спиною, що тому враз стало ясно: Валентин Модестович нічого не забуде, не прсбачить, постарається якнайшвидше вижити завідувача лабораторій з заводу.

З їдальні Каргат вийшов разом з Петровим. Обидва вони були приголомшені незрозумілим — а може, дуже ясным?— закінченням наради. Понуро побрели до селища. Один на одного не дивились, ні про що не говорили, ні про що не хотіли думати. І не помітили, що за ними ідуть якихось дві тіні.

Минаючи заводоуправління, Каргат і Петров спинились, наче змовились.

Вікна директорського кабінету світилися. В них виділося три силуети: високий, трохи незграбний — директорів, широкоплечий — Васютин, а між ними хтось третій — чи не Частій? — розповідав, схвильовано звертаючись то до одного, то до другого.

Нічого не зрозумівши, занепокоєні ще більше, Каргат і Петров лише мовчки переглянулися.

ПІСЛЯ ПІВНОЧІ

Лара пішла з наради задовго до її закінчення. Від галасу, задухи й важкого тютюнового диму в неї розболілася голова. До того ж, що цікавило її, вона вже почула, а що буде далі, як Каринський закінчить цю бурхливу нараду, вона приблизно знала.

Хотілось побути на самоті. За останні дні зібралось стільки такого, про що аж он як треба подумати...

Дома, не засвітивши світла, Лара розчинила вікно, висунулася з нього. Повернула лице назустріч тихому й теплому нічному вітрові.

Сповнений тонких пахощів весняного степу, вітер поволі плинув повз вікно, плутаючись у волосся дівчини. Було тихо: вітер, мабуть, односив убік шипіння заводу. За заводськими ліхтарями, низько схилившись до обрїю; тьмяно червоніла скибка молодого місяця.

Дівчина дивилась на ту скибку примруженими очима. Від того між місяцем і нею простяглися тоненькі, мов золоті павутинки, тремтливі промені — лагідні й ласкаві. Від них легко й прозора стало на душі. І біль у голові почав угамовуватися.

Сьогодні перед виробничою нарадою дослідна лабораторія закінчила те, над чим напружено працювала весь квітень. Важкувато було, а надто останніми днями. Та ніхто не сплехував: завтра Микола Дмитрович побачить, що і хіміки-аналітики, і лаборантки справили його довір'я. Технологія добування піридинових основ тепер ясна. Від завтра почнуться легші дні. Звичайно, роботи вистачатиме, але вільних хвилин буде куди більше. І неодмінно в одну з них розв'яжеться те, що зав'язалося на початку квітня. Ні, не так. Зав'язалося значно раніше — ще в той вечір, коли Микола Дмитрович пив

у неї чай. А днів двадцять тому Лара з Саниною допомогою нарешті зрозуміла це.

Лара засміялась, невідомо від кого закрила лице долонями. Як і після розмови з Санею, щоки її стали раптом гарячими.

Але тоді, пірнувши під ковдру, вона швидко заснула, А зараз і серцю стало жарко, воно ніби заповнило груди. І все-таки не може бідолашне серце вмістити того, чим живе Лара ці дні й житиме, мабуть, усе життя. Таке величезне те почуття, що коли сидиш отак, примруживши очі, дивлячись на молодий місяць, то здається: в світі тільки воно одне і є.

Чи не краще було б нічого не розказувати тоді Сані? А хіба мовчання що-небудь змінило б? Адже й до розмови з подругою Лара помічала в собі щось незрозуміле.

Бажання працювати в неї завжди було. З якогось часу воно стало немов невгамовна спрага: щовечора здавалось, що за день зроблено надто мало, що можна було б зробити набагато більше й краще. І почувала себе щасливою, коли Микола Дмитрович (а він до неї чомусь вимогливіший, ніж до будь-кого) дякував їй за зроблене.

Інколи, зовсім без причини, пригадувались колись прочитані й начебто забуті вірші. От що дивно: слова в тих віршах лишилися ті ж самі, зате звучали вони тепер зовсім інакше, ніби покладено їх на музику, і з'явився в них новий, не помічений, не розгаданий раніше зміст. Це хвилювало дівчину, проймало її неясним, але радісним передчуттям. А ввечері, коли Лара засинала, несподівано охоплювала її туга, і від того було солодко і трохи боляче, і страшно, і чогось хотілося — знати б тільки чого...

До розмови з Санею вона не замислювалась над цим. Йї думалось,— від того так, що робота змінилась. Перед нею, як і перед усіма лаборантками, постала приваблива мета, а на шляху до неї можна здобути і знання, і досвід, і вміння працювати, і прагнення до ще більших знань, яке задовольнить уже вища школа. Так, Лара обов'язково буде інженером, вона будь-що постарается бути такою, як Микола Дмитрович. Але не вдачею...

А втім, якби й замислювалась вона над своїм почуттям, навряд чи зрозуміла б, що це і є кохання.

Так, коли б не сказала вона тоді нічого Сані, не почала вголос думати про те, що здавалось їй дивовижним і незрозумілим,— можливо, нічого не змінилося б. Саня

не сказала б про ревності, про те, чому такою чудною була тоді поведінка в Миколи Дмитровича, і першою думкою у Лари наступного ранку не було б: «Так от воно яке, кохання...»

А ввечері після роботи вона, напевно, не вийшла б з лабораторії разом з Миколою Дмитровичем.

Та чи була б вона тепер такою щасливою?

Як це чудово вийшло, що вона пообіцяла Миколі Дмитровичу закінчити рисунок!.. Коли другого дня він спробував заперечити, вона рішуче відказала, що звикла виконувати свої обіцянки. Так рішуче і так холодно відказала, що радісна посмішка, яка була пробилась на його обличчі, миттю зникла.

То була прекрасна причина. Вона дозволяла Ларі бувати з Миколою Дмитровичем щовечора на самоті, краще взнавати його, вгадувати його думки...

Робота над рисунками розтяглась аж на вісім вечорів. Які ж вони були радісні й журні, оті вечори!

Розмовляли Каргат і Лара мало. Лара майже не підводила голови від рисунків, немов тільки вони й цікавили її. Ніхто й не подумав би, що вона насторожено стежить за кожним рухом Миколи Дмитровича. Він же намагався вдавати, що розрахунки реакцій у піридиновій установці захоплюють його цілком... Коли Лара схилялась нижче, Микола Дмитрович обережно повертав до неї голову. Та на спокійному Лариному лиці й натяку не було, що живуть вони одним почуттям. І Каргат зараз же ховався за свої папери, тільки-но дівчина випростовувалась.

З дружиною головного інженера за ці вісім вечорів вони зустрілися двічі. Обидва рази Микола Дмитрович лише злегка вклонявся їй. А коли Ганна Іванівна проходила, він чомусь пильно вдивлявся в Ларине лице.

Вдруге з Ганною Іванівною вони зустрілись на восьмий вечір. На неї впало світло ліхтаря, а Лара пройшла так близько — мало не зачепила рукою сукню цієї жінки. Дівчина не побоялась переможно глянути їй в очі: тепер вона твердо знала — Микола Дмитрович ніколи більше не підійде до Ганни Іванівни.

Через кілька кроків Лара з удаваною байдужістю сказала:

— Мені здається, Миколо Дмитровичу, що ця жінка хоче поговорити з вами.

— Та я не хочу, — сердито буркнув він.

Лара зуміла приховати щасливу посмішку, вдати, що не чує цього буркотіння. Тим же тоном мовила далі:

— А я начебто перешкоджаю підійти до вас... Дайте мені ключ од вашої кімнати, я сама докінчу рисунок. Там зовсім трохи зосталося... вона ще недалеко... ви миттю наздоженете її. Та й не завадить вам трохи пройтися по свіжому повітрю.

Микола Дмитрович спинився, придушеним голосом вимовив:

— Ну, знаєте...

Якби не була вона дівчиною, він, напевно, вдарив би її,— стільки люті було в його голосі. Та навряд чи стало б їй болячіше, ніж йому. Але він наче закам'янів. І Лара відчула, як сильно кохає він її. Вона тихо доторкнулась до його рукава.

— Ви розсердились на мене? Але ж я хотіла зробити вам дружню послугу.

Хто з них двох короткозоріший—Микола Дмитрович чи вона? Не зрозумів він, яка ціна тій дружності, що означала Ларина пропозиція наздогнати Ганну Іванівну. Він знову сердито буркнув щось собі під ніс і так само раптом, як спинився, рушив далі...

І от Лара востаннє зосереджено схилилась над рисунком. Їй хотілось підійти до нього, розглядити глибокі зморшки на його лобі та коло губів. Та тільки закінчивши креслити й попросившись, Лара на мить спинилась на порозі, смутною посмішкою відповіла на напружений погляд, яким Микола Дмитрович проводжав її.

— Ну от,— уперше за всім вечорів широко сказала вона,— завтра я до вас уже не прийду... Мені трохи шкода, що роботи у вас було так мало...

І вийшла з кімнати.

Почула, як упав стілець: це Микола Дмитрович схопився, щоб кинутися за нею. Наддала ходи. Коли підбігла до своєї кімнати, його двері розчахнулись, її наздогнало голосне шепотіння:

— Ларо!

Вона шмигнула до себе й повернула ключ у замок...

Наступними днями намагалась якнайменше потрапляти Миколі Дмитровичу на очі. Він готувався до наради, тепер щовечора приходив до нього Віктор Михайлович. Понад усе хотіла Лара, щоб він здобув на нараді остаточну перемогу...

Ну, а завтра...

Знизу долинув гомін. Лара розплющила очі. На вулиці було повно народу — робітники розходилися з виробничої наради.

Зараз повертатиметься додому й Микола Дмитрович. Чи подивиться він, підходячи до будинку, на її вікно? Воно темне, він подумає, що Лара вже спить...

Дівчина взяла з туалетного столика футляр з окулярами. Вона майже ніколи не надівала їх: в окулярах вона старіша принаймні на десять років. І знов притислась до лутки. Чорна сукня зіллється з пільмою кімнати — навіть зіркі очі Миколи Дмитровича нічого не помітять. Лара ж бачитиме все.

Миколу Дмитровича вона враз упізнала б у найбільшому натовпі. Але він не з'являвся. От і зовсім уже мало народу... Хтось затримав його? А що, як Ганна Іванівна?.. Неначе туман поплив перед очима.

Незабаром вулиця зовсім спорожніла. Трохи згодом на тамтому боці несподівано виринули з пільми три людські постаті. Вони насторожено оглядалися і спинились навпроти Лариного вікна, задерли голови, ніби озиряючи щось на даху будинку.

До дівчини долинуло:

— А нам щастить. Сам ітиме додому. Ми його тут і перестрінемо, душевно побалакаємо.

Стриманий сміх заглушив дальші слова.

Ларі стало моторошно. Вона притислась до лутки ще щільніше. І зовсім злякалась, коли один з невідомих показав на вікна Миколи Дмитровича, назвав його прізвище.

Чого їм од нього треба?

Аж ось невідомі почали дивитися на ріг, де шлях повертав до заводу. І через секунду чкурнули в пільму поміж будинками. Люди без злих намірів так не поведились би...

Треба гукнути тому, хто йтиме зараз, щоб він був обережніший. Лара висунулася з вікна і впізнала невисокого Миколу Дмитровича. На півдорозі між рогом і будинком. Він ішов не сам. Хтось був поруч нього, а за кілька кроків ззаду виднілося ще дві постаті.

У дівчини відлягло від серця.

Микола Дмитрович і його супутник мовчки підійшли до під'їзду. Ті, що йшли ззаду, спинились були, оглянули вулицю і, не хапаючись, рушили далі.

— На добраніч, Вікторе Михайловичу! На добраніч, Миколо Дмитровичу! — сказав один з них, і Лара впізнала голос бригадира електромонтерів.

Микола Дмитрович промовчав, Петров промовив щось невиразне.

Коли робітники зникли в темряві, інженери потисли один одному руки. Потім Каргат стріпнув головою, тихо сказав:

— І досі нічого не розумію... Що ж, почекаємо до завтра. Ранок щось покаже.

Лара не впізнала його голосу: звучав він хрипко, і стільки в ньому було гіркоти, немов трапилось з Миколою Дмитровичем велике нещастя.

Але ж цього не може бути!

Провівши поглядом Петрова, Микола Дмитрович підійшов до дверей. Та знову спинився, підняв голову. Дівчина аж ногою тупнула: адже тим трьом тільки того й треба! Вона вже перехилилась через підвіконня — крикнути, щоб Микола Дмитрович поспішав. Але він сам, нічого не розглядивши, низько опустив голову й увійшов до будинку. І вчасно, бо серед вулиці вже з'явилися три безшумні постаті.

Одна з них погрозила кулаком у бік під'їзду.

— Вислизнув-таки, чортів син. Ну, пожди ж, усе одно піймаємо тебе десь. До смерті пам'ятатимеш сьогоднішню нараду.

— Я ж казав, — з жалем додав другий, — треба було б отих хлопців прихватити. Така зручна нагода випала: враз обом розум уставили б... І зірвалося...

— Нічого, до всіх доберемось, — запевнив їх третій. — І до цих, і до інших. Знатимуть... А цьому ще сьогодні дістанеться. Звички його я вже знаю. Неодмінно підійде до вікна — запинатиме його. А рука в мене цілка. І каменюку я підібрав добрячу. А не поцілю — розбита шибка однаково всю пику йому на червоне розфарбує. Довго з моїми знаками ходитиме.

Лара хотіла була побігти назустріч Миколі Дмитровичу. Та невідомий уже розмахнувся. В повітрі щось свиснуло. Дзвінко посипалось розбите скло. Луною розлігся вдоволений регіт.

— Або в груди, або ж прямо в писок!

— Го-го-го!

Певні, що встигнуть втекти, невідомі стояли, задерши голови, похитуючись од реготу.

Десь близько в коридорі гучно грюкнули двері: їх щосили штовхнула осатаніла рука. Потім задвигтіла підлога: прожогом, несамовито хтось промчав до виходу. Лара метнулася з кімнати, але в коридорі вже нікого не було.

Украй розгублена, дівчина знову підбігла до вікна. В ту ж мить з будинку вискочила невисока тінь, подалась через вулицю.

Від дальшого в скутій жахом Лариній пам'яті лишились тільки роз'єднані, застигли, мов фотографії, миті.

От Лара бачить тих трьох невідомих, а перед ними четвертого — Миколу Дмитровича. В його руках палиця, він високо заніс її над головами невідомих. Лунає глухий звук удару.

А от уже Микола Дмитрович перухомо лежить на землі ниць, а трое невідомих оскаженіло б'ють його тією палицею й ногами. Водночас із цим Лара відчуває нестерпний біль у горлі від крику. Самого ж крику йї не чути.

Далі Лара пам'ятає себе на сходах. Усе ще розпачливо кричачи щось, вона біжить, перестрибуючи через приступки, мало не падаючи. І з полегшенням чує чийсь похапливі кроки ззаду. Чийсь збентежений голос гукає до неї. Ага, її крик таки підняв когось із ліжка. Але спинитися, розказати, що сталося, Лара не може.

І, нарешті, вона навколішки стоїть коло Каргата. Просунула долоні під його голову, схилилась до неї, пошепки повторює, бо вже не вистачає голосу:

— Миколо Дмитровичу... Миколо Дмитровичу...

Скільки разів повторила вона це ім'я? Скільки хвилин чи годин протримала отак його нерухому голову?

Хтось підбіг. Захекано вимовив:

— Таки втекли... Не наздогнав... Кого ж це вони?— І вже над самим Лариним ухом ошелешено й грізно:— Миколу Дмитровича?!

Перед Лариними очима промайнули незнайома сквйовджена голова й руки. Ці руки просунулись під Каргата, обережно перевернули його горілиць. А голова притислась до його грудей, завмерла.

— Ну, що?— пошепки спитав ще чийсь похмурий голос.

Лара побачила: поруч неї стоїть, так само схилившись до Каргата, хтось у пальті, наопащ накинutoму просто на білизну, і босий.

— Серце б'ється, живий,— відповів перший.— Видно, гадюки ті ногами його товкли: весь одяг і обличчя в піску. Чи не відбили йому чого?.. Лікаря треба.

— Давай спершу Миколу Дмитровича додому віднесемо. Не на вулиці ж йому лежати. А потім ти — до лікаря, а я... Так цього я не залишу!

— Що тут таке? Хто кричав?— ще здалеку долинув знайомий голос.

То біг сюди бригадир електромонтерів.

Нібито саме цей голос очутив Қаргата. Лара відчула, як на її долонях ворухнулась голова, побачила, що очі Миколи Дмитровича дивляться на неї.

— Це ви, Ларо?— почувла вона по якійсь хвилині.— Ну да, ви, тільки в окулярах... як Ігнацій Қарлович... А то був ваш крик, чи мені почулось?

— Я крикнула надто пізно. Перелякалась. А ви... Ну, навіщо ви вибігли? Адже бачили: їх трое.

Говорити Ларі було важко: пересохло горло.

— Ні, я не бачив нічого,— теж через силу, на кожному слові кривлячись од болю, відповів Қаргат.— Я осканенів. І не думав...

— Як... як не подумати?..

Не змогла закінчити: і голосу не стало, і по другий бік Миколи Дмитровича спустився на коліна бригадир електромонтерів, так само просунув йому під голову руки. Ті двоє, що вибігли на вулицю разом з Ларою, встигли, мабуть, розповісти бригадирові. Він сказав Қаргату:

— Такі, виходить, справи. Он уже до чого вдалились...— Повернув насуплене лице до Лари.— Чи розгляділи ви, дівчино, хто саме нападав?

Лара похитала головою.

Навіть тепер, коли Микола Дмитрович пробував посміхатися до неї, Ларі було холодно від ще не подоланого страху. А треба сказати бригадирові й тим двом, що прибігли разом з нею,— вони ж хотіли перенести Миколу Дмитровича додому. І раптом перестала бачити, очам стало гаряче від сліз.

Одна з тих сліз — а може, й не одна — впала Қаргатові на обличчя. Він забув про біль. Рвучко підвівся на лікті. Та начебто здалеку долинув до дівчини його крик:

— Ларо!

І знову провал у пам'яті...

А потім усі поволі бредуть до будинку. Микола Дмитрович іде сам. Але з одного боку його підтримує бригадир. І рукою Каргат спирається на Ларине плече.

Він тихо заперечує:

— Ніяких лікарів. Я цілий... Тільки два удари й були дошкульні. Перший — по голові. Моею власною палицею. Збили мене з ніг... Тут ви крикнули, Ларо. Вони заспішили. Не помічали, куди б'ють. Проте комусь поталанило шкрябнути мене носком по потилиці... І тут же я побачив вас... Чомусь трохи болять боки. Дрібниця. Виспавшись, я нічого не відчуватиму. На заводі завтра за всяку ціну буду.

Народу стало значно більше: Лара багатьох розбудила своїм криком. І на сходах усі допомагають Миколі Дмитровичу йти.

Миколі Дмитровичу болячіше, ніж він хоче показати. Він зупиняється мало не на кожній приступці. І щораз важчає рука на Лариному плечі. Але на турботливі погляди її він відповідає посмішкою.

Напівсновидням здавалось дівчині довколишнє і коли опинились вони в Каргатовій кімнаті. Вчотирьох зайшли туди — з бригадиром і якоюсь сусідкою.

Каргат стояв перед умивальником, важко спираючись на нього обома руками. Бригадир підтримував його, обнявши за стан. Сусідка зливала, а Лара обережно обмивала Миколі Дмитровичу лице й шию, вибирала з волосся пісок та дрібні уламки скла. Стільки їх було, тих уламків... Шия й лоб закривавлені. З потилиці зірвано великий клапоть шкіри. А на лобі глибока рана: різнуло, мабуть, великою скалкою розбитої шибки.

Хтось приніс усе потрібне для перев'язки. Згадав був про лікаря, але Каргат обірвав його. Бригадир запропонував покласти Миколу Дмитровича в ліжку. І від цього той відмовився: сам, мовляв, згодом ляже, а спершу посидить трохи в кріслі, відпочине...

Згодом бригадир і сусідка пішли з кімнати.

Якийсь час Каргат з заплющеними очима напівлежав у кріслі. Потім тихо гукнув:

— Ларо!

Забинтована голова Миколи Дмитровича схилилась на плече. Обличчя його стало зовсім спокійним: якщо сидить він нерухомо, біль, очевидно, вщухає. Примруженими очима (лампа світила йому в лице) він дивився на дівчину.

— Ларо! — повторив він зовсім тихо.

Дівчина підійшла до нього.

— Вам щось треба, Миколо Дмитровичу?

Він ледь помітно похитав головою.

— Ні, не щось,— ви потрібні мені, Ларо. Ви...— Він раптом заспішив, немов злякався, що Лара не дослухає його.— Я дуже багато думав про це останні дні. А додумався тільки до одного: ви потрібні мені на все життя.

Дівчина мимоволі відсахнулась од нього. Найменше вона чекала цього зараз.

— Навіщо ви мене мучили ці дні? — з ласкавим докором спитав Микола Дмитрович.— Невже не знали, що той біль куди сильніший, ніж оцей? Ви ж любите мене, Ларо. До сьогоднішнього дня я не смів надіятися на це. А зараз — хіба помиляюсь я зараз?

Лара розгублено стояла, не наважуючись глянути йому в очі. Не могла навіть поворухнутися.

— Адже я сам люблю. І як же я люблю вас, Ларо!

Хто скаже їй, скільки часу минуло до того, як підвела вона на Миколу Дмитровича свої очі. Він нерухомо напівлежав у кріслі. Але погляд його — він сказав їй в тисячу разів більше, ніж усі слова, які тільки існують на землі. І рука його тяглась до неї.

— Ларо...

Лара боязко ступила до нього, мовчки поклатала в його руку свою.

ОСТАТОЧНІ ВИСНОВКИ

Щоб зробити остаточні висновки, геть про все домовитися, вистачило б і чверті години. Тим більше, все було продумано ще кілька днів тому, навіть записано в рішенні партійних зборів. А якщо й були дрібні сумніви щодо настроїв робітників, то нарада розвіяла їх усі. Нічого непередбаченого на нараді по суті не сталося. Нічого несподіваного не станеться й завтра.

Та от уже понад тиждень, як Васюта й Каринський жодної ночі не поспали спокійно.

Васюту щонаочі будила думка: негайно треба ще раз переговорити з кимсь, хто працює сьогодні вночі, слід ще раз перевірити, чи встигнуть і робітники нічної зміни підготуватися до того, що повинно початися по всіх цехах ранком після наради. І щонаочі Васюта зустрічав у цехах Каринського. В старенькій спецівці, яка зали-

щилася в нього ще з макіївських, мабуть, часів, з запаленими від безсоння очима, директор робив те ж саме, що й Васюта, і водночас особисто перевіряв написане в актах Каргата.

Крім того, обох їх сьогодні занепокоїв Частій.

Цьому юнакові впало в очі, що перед нарадою шукування поміж недавно прийнятими на завод посилилось. Не припинились ті таємні балачки й під час наради. Якись людиці то заходили до їдальні, переморгувалися з тими, хто приховувався на задніх ослонах, то виходили, але йшли не до гуртожитків, а тинялись коло їдальні або зникали десь по темних закутках заводу. Частій з півгодини просидів коло Черевика (до нього найчастіше зверталися погляди оцих людей), удав, що повністю згоден з тими, хто виступає проти плану раціоналізації. І почув не одну погрозу Каргатові. Про це він встиг розповісти Васюті ще на нараді. І про те, як хтось із тієї ж шатії вийшов з заводу й кинув комусь, хто явно ждав його на вулиці, що й у цеху все готове; і зараз же обидва ті типи чимдуж подались на селище.

Можливо, то просто розігралась юнацька уява. Та Васюта вирішив, що вжити деяких заходів не зашкодить. Він порадив Частієві переказати бригадирові електромонтерів, що слід би йому та комусь із робітників промовити після наради Каргата додому.

А після наради Гриць знайшов Васюту та Каринського в директорському кабінеті. Гриць гадав, що сьогодні йому слід посидіти в садку коло їдальні до ранку, поспостерігати, що робиться біля заводу. А щоб це ні в кого не викликало підозри, то йому товаришуватиме Сання Вовк — комсомолка, якій можна довірятися в усьому. Директор і секретар партбюро сказали Частієві, що вільний свій час він може проводити де завгодно і з ким завгодно. Проте хай Гриць попередить начальника військовізваної охорони заводу, щоб його люди посилили пильність.

Частій пішов.

Якийсь час Васюта сидів за столом, підпираючи голову кулаками, борючись з бажанням заплющити очі. І те ж саме помічав за Каринським. Директор сновигав з кутка в куток, похитуючись на кожному кроці. Васюті здавалося, що він от-от безсило схилить голову на груди й засне на ходу.

Думки в обох розбігались. Зібрати їх було нелегко. Слово від слова, запитання від відповіді відділялося довгими паузами. Здавалось, годинник поспішає: його стрілки перехопилися вже за першу.

Але, зрештою, що з того? До ранкового гудка лишається п'ять годин, — аж он як можна виспатись! А якщо цей короткий сон і не вгамує важкої втоми останніх днів, то завтрашній — чи вже сьогоднішній? — день примусить забути про неї.

Який же чудесний то буде день! Та й хіба може він бути не чудесним? Кожна хвилина його тепер ясна, все розраховано до найменшої деталі...

Хоч і розбігалися думки, хоч і важко було боротися з соннотою, Васюта й Каринський нічого не забули, дійшли до згоди в усьому. Зосталося найнеприємніше: треба напружити знесилене тіло, бо інакше не відірвеш його від стільця, пройти аж півкілометра до селища. А без цього в ліжку не опинишся.

А Каринський неначе забув, що вже можна йти додому. Довга його постать рівномірно похитувалась перед Васютиними очима: чотири кроки до одного кутка, чотири — до другого. Руки за спиною. На лиці чи то невиразна посмішка, чи то презирлива гримаса. А очі то примружуються, то раптом широко розплющуються й нібито з подивом розглядають підлогу.

Васюта знав, що за думки заважали директорів згадати про відпочинок: протягом цієї години Каринський кілька разів починав був висловлювати їх. І щоразу Васюта відмовчувався, бо вважав: спершу треба пересвідчитися, що директорів тепер усе ясно й не оглядатиметься він на те, на що оглядатися не варто. А зараз Васюта подумав: додому йти хвилин десять, дорогою можна не тільки вислухати Каринського, а й сказати йому все, що треба.

Васюта підвівся з стільця, розправив широкі плечі, солодко потягаючись.

Каринський оглянувся на нього й сказав:

— А наш Валентин Модестович сьогодні... Валентин Модестович як показав себе, га? — Помовчав і з досадою закінчив: — Аж досі збагнути не можу!

Васюта ледве стримав позіхання.

— А чи не піти нам додому, Сергію Павловичу? Про твого дорогого Валентина Модестовича можна й по дорозі погомоніти.

— Ні, я ще на заводі побуваю. Там одне діло в продувці намічається, так глянути слід.

Васюта стукнув себе по лобі долонею.

— Чортова соннота! Цілий вечір думаю про неї, про продувку, і раптом забув... Вірно, нам обом треба глянути зараз на неї. Перша ж ластівка... А то й не згадаємо, якою та продувка була. Ти знаєш, хлопці там уже завтра таке встругнуть...

— Якщо ти так хочеш спати,— не слухаючи його, мовив замислений директор,— то про Русевича можна й завтра поговорити. Тільки йдеться не так про нього, як... Про нього я йому самому завтра вранці все чисто викладу... Я про себе хотів тобі дещо сказати — у зв'язку з Русевичем. Щоб стало ще ясніше, ніж тоді, на бюро.— Нараз він засміявся, зараз же погасив свою веселість, уперто стулив губи.— Але це кінець кінцем не екстрено. Іди краще додому та виспись. Завтра у нас з тобою повинні бути свіжі голови. Свіжіші, ніж будь-коли... Через півгодини і я спатиму.

Він круто повернувся до вішалки й почав вдягати пальто.

Васюта знов опустився на стілець, підпер голову кулаками: зараз він піде додому чи через десять хвилин — різниця невелика. А Қаринський повинен мати завтра не тільки ясну голову, а й тверду волю. Навіть легка тінь того, чим був відзначений для нього минулий місяць, не повинна падати на наступні гарячі дні. Тільки про одне він мусить думати — про перемогу... Ну й про те, що продувка вже завтра може стати зовсім іншою, що її почин повинні підхопити всі цехи.

— З Русевичем ясніше ясного,— спокійно мовив Васюта.— Протягом одного лише вечора людина втратила вплив на кращих наших людей. І так уже мало чого в нього залишилося, а сьогодні він і те пустив за вітром. А найдивовижніше — з наради Русевич пішов певний своєї перемоги. Солодко спить тепер і вві сні, мабуть, марить, як він при першій же нагоді зведе порахунки з Қаргатом. Не заздрю я йому, твоєму Валентинові Модестовичу. Тяжке він матиме завтра похмілля... І тобі не заздрю, Сергію Павловичу. Як ти сам собі все ускладнив! Надто довго ми, бюро, ліберальничали з тобою...

Одягши пальто, Қаринський заклав руки за спину і знову почав крокувати туди й сюди.

— Якраз про це я й хочу поговорити з тобою зараз,— перебив він Васюту.— Про те, як ускладнив я собі все. А бюро тут і ні при чому. Не тільки воно,— дехто з ко-муністів так само мене попереджав.— В очах Каринського знов замерехтів невеселий сміх.— Можна було б давним-давно все почати, зробити все простіше, а я сподівався: а може, воно буде ще краще. Не знаю тепер, чи сміятися з себе, чи бити себе. Ні те, ні друге не допоможе... Ну, з тим, що було досі, назавжди покінчено. Коли таке світило, як професор Орел, благословляє Каргата, коли все краще, що є на нашому заводі, його підтримує... Тепер я бачу, що́ треба робити далі... Не пам'ятаю, чи казав я тобі, що я запросив до нас Олександра Івановича. І він пообіцяв: закінчиться навчальний рік — приїду.

Васюта скривився.

— Вдєв'яте або вдєсяте чую про це від тебе... А до сьогодні ти сліпий був? Напевне знаючи, що вони потрібні тобі обидва — і Русевич, і Каргат, ти весь час розводив руками, прикидав: хто із них потрібніший? А тепер, коли Русевич через твій недогляд розтоптав свій авторитет, ти повернувся до того, з чого починав: Русевича ти, незважаючи ні на що, залишиш головним інженером... і зобов'яжеш його кожний свій крок погоджувати з Каргатом. Словом, матимеш двох головних інженерів і по десять разів на день будеш їх мирити.

Каринський зітхнув.

— Вірно, незavidне буде життя і у мене, і у Валентина Модестовича... А якщо ти хочеш щиру правду, то завтра вранці я з куди більшою охотою викликав би до себе не тільки Русевича, а й Каргата. І звелів би першому здати справи, а другому — прийняти їх. І я не пішов би при цьому проти свого сумління. А дістати в Хімоб'єднанні санкцію на це було б не важко. Петров, Розенберг, десятки інших — хіба вони не допомогли б Миколі Дмитровичу впоратися з новими обов'язками?

— Ого!

Васюта насмішкуватими очима втупився в директорову спину. Він догадувався, що після розмови з професором Орлом, а надто після сьогоднішньої наради в директора могла з'явитися така «смілива» ідея.

— Ти не огокай,— гостро кинув Каринський.— Якби я запропонував тобі це того дня, коли Русевич повер-

нвся з Харкова, то не знаю, чи заперечував би ти. Це тепер, коли ти вже знаєш, що я зроблю завтра з Русевичем, ти огокаєш. А годину тому ти ладен був на шматки роздерти головного інженера.

— Погано ти мене знаєш, Сергію Павловичу,— заперечив Васюта.— Я й зараз злий на нього. Але й годину тому, і два тижні, і місяць тому я повторював тобі тільки те, до чого ти аж тепер додумався.

— Я теж завжди говорив, що ми не маємо права розкидатися такими досвідченими інженерами, як Валентин Модестович. А зараз я кажу, що мені важче залишити його, ніж звільнити... І все-таки, як бачиш, я його залишаю.

— І робиш правильно.

— Більше того. Як він колись допоміг мені стати пристойним директором, так і я зроблю з нього такого головного інженера, яким можна буде пишатися. Зроблю, хоче він цього чи ні.

Васюта кивнув.

— Важкувато йому буде,— говорив далі Каринський.— Знов набути собі авторитет передового інженера — це легко не дається. І все-таки Русевич матиме такий авторитет... От що я мав на увазі, коли говорив тобі, що все стало ясным.

Голос Каринського звучав твердо. Не вірилось, що дві хвилини тому він сонно сновигав по кабінету.

— От-от— сказав Васюта.— Саме цього весь партколектив й чекав од тебе чи не цілий місяць.

Вони подивились один одному в очі. І Васюта вперше за останні два тижні з полегшенням подумав, що завтра Каринський знов відчує себе директором заводу. Поїздка в Харків до професора Орла, сьогоднішня виробнича нарада — такі сильні ліки прописало йому партбюро. Це допомогло: Каринський став самим собою.

— Якби ми не вважали, що справжнього радянського господарника з тебе не вийде...— почав був Васюта, але не докінчив, підвівся і рушив до вішалки.

Коли він одягся, Каринський нагадав йому:

— А продувка?

— Я не забув про неї,— відказав Васюта.— Поки спускатимемось униз, розповім тобі...

Та ще не вийшли вони з кабінету, як він почав:

— Ти пригадуєш, як тоді, на бюро, старий Тищенко розпалився?

— Аякже. Він і сьогодні норів свій показав. Русевич йому не потрібний... ач...

— Після того бюро старий вирішив ще по-іншому вплинути на тебе. З тиждень тому я розбалакався з ним. Знаєш, що він мені сказав? «У нашому ділі,— каже,— точність — над усе. А як по-твоему, Даниле Максимовичу, чи зрозумів наш директор, чому Каргат за чистоту свого одягу так дбає?» Ну, мене, звичайно, зацікавило, чому це в старого поняття про точність збіглося з пристрастю Каргата до охайності. Тищенко пояснив: «Хоч і молодий він, а справжній хімік. Природний... Бруд по наших цехах через те, що не вміємо ми точно робити, гав ловимо. А навчимося пам'ятати про точність, так вона й чистоту до нас за ручку приведе. Микола ж Дмитрович на роботу приходить у доброму вбранні. І хотів би, може, інколи на все рукою махнути, так вбрання шкода: тільки-но послабиш увагу, а масло зараз же всього тебе й забризкає». Ти уважно мене слухаєш, Сергію Павловичу?

— Професор Орел про це саме мені казав,— обізвався Каринський.— Та я й сам подумував. Ти не знаєш, Тищенко зараз у цеху?

— У старого перегул сьогодні. Йому завтра на вечірню заступати... Проте він завтра до цеху зранку прийде. Ти й тут спізнився, директоре, за своїми сумнівами... Була в мене розмова з Тищенком. Подивився старий на сміття в цеху, на грубенький шар бруду на чані, на свою засмальцьовану спецівку... А я піддав жару: «Комсомольці,— кажу з ректифікаційного обіцяють незабаром вийти на роботу в білих сорочках та при галстуках». Тоді Тищенко на це лише буркнув: цікаво, мовляв, подивитися, на що ті сорочки перетворюються за півгодини. А сьогодні перед нарадою підходить до мене й каже: «Приходь до нас завтра на вечірню зміну з чистим носовичком. І директора приведи. Хай подивиться на те, чого йому в першу чергу від заводу слід хотіти... Комсомольці комсомольцями, але й ми не з перекислого тіста зліплені». Здорово?.. Тільки ти не розпитуй мене зараз, Сергію Павловичу. Що знав, усе тобі виклав.

Вони вийшли з заводууправління, попростували до прохідної.

— Це, Даниле Максимовичу,— сказав Каринський,— більше ніж приємна новина. Що завод наш стане пере-

довим — я знаю. Що в недалекому майбутньому ми звільнимо нашу країну від імпорту піридину, а там і інших речовин, ба навіть почнемо їх експортувати,— в цьому я не сумніваюсь. Що буде в нас видатний головний інженер — за це я своєю головою відповідаю... Та за те, що робітники наші вже готові до руху вперед, що вони вже вийшли на вихідні рубежі,— за це велике спасибі тобі, Даниле Максимовичу.

— От і подавай команду,— кивнув Васюта.— Та керуй віднині всім і всіма краще, ніж досі. А дякуй не мені. Я не єдиний комуніст на заводі. До речі, ти теж член партії.

— Докладу всіх сил,— твердо сказав Каринський.— Але ти...

Васюта витяг губи дудочкою, але не засвистав.

— Що я? Я просто хотів і хочу, щоб наші з тобою мрії здійснилися швидше.

НІЧ ЩАСТЯ

Важко заснути, коли на серці лежить невитравний тягар, коли всю істоту твою проймає гірке почуття самотності, вимушеної бездіяльності. А ранком, звівшись з ліжка, не відчуваєш приливу нових сил, волі до боротьби, і так хочеться махнути на все рукою: чорт з ним — з заводом, з Каргатом, з усім...

І знов не спиться, коли майже втрачена надія раптом перетворилася на певність, коли нарешті прийшла перемога — хай несподівана, неймовірна, чудна, але тим радісніша. Збуджена уява розцвічує пільму іскристим мерживом. «Так, так, завтрашній день і всі подальші будуть уже моїми, вони повернуть усе втрачене, вони дадуть і те, чого я не мав досі!» Як хочеться, щоб він уже надійшов, цей щасливий день...

І півгодини не пролежав Валентин Модестович у ліжку. Збудження було таке велике,— він вихопився з-під ковдри, похапцем одягся. Навшпиньки, щоб не розбудити дружини, пройшов у передпокій.

Там засвітив на хвилину світло, глянув у дзеркало. Дивна річ: завжди після нервових днів, як і після безсонних ночей, під очима залягають темні тіні, щоки стають жовтими. А тут з дзеркала визирає бадьоре, помолоділе, радісно всміхнене обличчя.

Валентин Модестович вийшов з дому, забувши про пальто. Він прогулюється трохи — може, нічна прохолода остудить його надто гарячу радість. А то пройдеться до заводу, дихне його повітрям, знову відчує завод своїм, рідним.

Своїм! Як приємно, як гордо звучить це слово!

Відгородившись од заводських справ будівництвом сублимаційного цеху, Валентин Модестович давно не був у цехах, і про те, що там діється, узнавав або зі слів Маєвського, або з коротких доповідей Петрова. Завідувач виробництва робив йому такі доповіді щоранку, та вірилось їм куди менше, ніж поважним розповідям Андрія Олександровича.

Тепер з цим покінчено назавжди — і з безсонними ночами, і з невтручанням у справи заводу, і з поверховими доповідями Петрова. Тепер все знову буде в його руках. Вже зараз, негайно, він побуває всюди, зазирне до кожної щілинки і, звичайно ж, ураз побачить, як найшвидше відновити порушений порядок. До ранку Валентин Модестович усе як слід продумає, й одразу ж після шестигодинного гудка почнуть зникати сліди затіяної Каргатом метушні, до цехів повернеться давній, ним, головним інженером, заведений лад...

А ніч — мало сказати чудова! Давно вже Валентин Модестович не підводив очей до ясно засіяного зорями неба. Сьогодні зорі такі яскраві, променисті, такі близькі, — до них, ввижається, можна дотягтися рукою. Оповітий синьою, прозорою пільмою степ, темні силуети будинків, вогні заводу — все промовляє до Валентина Модестовича нечутними, але задушевними голосами.

Цікаво знати, як спиться зараз Каргатові?

Проте навряд чи заснув він. Коли Каринський припинив нараду, вигляд у завідувача лабораторій був такий, наче над ним раптом обвалилася стеля. Ну, та це йому на користь. Хай він на своїй шкурі визнає, як відчуває себе людина, коли під її ногами неждано-негадано починає хитатися земля. Всю ніч, напевно, Каргата переслідуватимуть одні й ті ж кошмари: наступного ранку почнетесь планомірне виживання його з заводу.

Ні, Микола Дмитровичу, ви помиляєтесь! Щоправда, така думка майнула була у Валентина Модестовича після наради. Та тепер він думає дещо інакше. Він щиро бажає вам на добраніч. Якщо ви облишите свої дикі

фантазії, почнете працювати виключно за вказівками головного інженера,— ви, хай уже так, залишитесь на своїй посаді. Ваше майбутнє у ваших руках: будете слухати старших, досвідченіших,— з вас ще можуть вийти люди.

Валентин Модестович не помітив, як опинився на заводському подвір'ї.

Він постояв, щось замуликав. Наче новими очима оглянув низькі, прокурені, тьмяно освітлені корпуси. Кожний удар серця солодким трепетом озивався у всьому тілі.

«Мій завод! Мій!»

Над подвір'ям кружляв тихий вітерець, сповнений заводських ароматів. Кожний з них промовляв до Валентина Модестовича своїм особливим голосом. Оце шле звістку про себе каустифікаційний цех, а це вітає його отой збірничок з важким фенолом... Валентин Модестович зник до цих запахів, майже не помічав їх досі, а тепер жадібно ловив, бо вони стверджували, що все довкола належить йому, а сам він знову став невід'ємною частиною заводу.

— Доброго здоров'я, Валентине Модестовичу!

В плямі світла ближчого ліхтаря показався Петушек, одягнений зовсім по-весняному: в сірому костюмі, з чепурним барвистим галстуком. Піднявши капелюха над головою, він гречно вклонився. Чех прямував од лабораторії до прохідної.

— А, Ігнацій Карлович! — Валентин Модестович широким жестом простягнув йому руку.— Здрастуйте!

От з ким приємно погомоніти такої ночі. Валентин Модестович добре запам'ятав, як поставився чех до Каргатових витівок: «Ця робота не дасть очікуваних наслідків».

Дружньо потиснувши Петушеку руку, Валентин Модестович спитав:

— Звідки ви так пізно?

— Зацікавило мене одне припущення Миколи Дмитровича. Надзвичайно цікаве припущення. І я перевіряв його дослідом.

— І що ж?

— Дослід ще не закінчений. Завтра...

— Ви негайно повідомте мене про наслідки, Ігнацію Карловичу. Можу собі уявити ці наслідки!.. А вам би слід поберегти себе. Щось ви почали пізно засиджувати-

ся в своїй лабораторії. Та й вийшли ось — так легко вдягшись...

Петушек здивовано оглянув головного інженера: Валентин Модестович був одягнений ще легше...

— По вас так само видно, — люб'язно посміхнувся Петушек, — що вже весна... Вчора я одержав листа від своїх. З Праги. У нас на вулицях уже продають півонії. — Він підвів голову, пробіг поглядом по Чумацькому Шляху й елегійно повторив: — Так, весна... Завтра й тут буде прекрасний день.

— О, справді чудовий день! — підхопив Русевич.

Вони постояли, ввічливо посміхаючись один до одного.

Валентин Модестович підбирав слова, якими можна було б яскравіше й разом з тим скромно розказати чехові про свою перемогу. Ігнацій Карлович неодмінно порадіє з поразки свого несимпатичного начальника.

— Я бачу, ви зовсім не цікавитесь життям нашого заводу, Ігнацію Карловичу. А шкода. От сьогодні, наприклад. Чому ви не побували на нашій виробничій нараді? Такого ви у себе вдома не побачите. І багато цікавого, до речі, знали б... Знаєте, пощастило-таки довести, що отой кавалерійський рейд у цехи був пустою затією. Але який бій довелось нам витримати!.. Тепер усе на заводі почне входити в норму. Приємна новина, правда ж?

— Як вам відомо, я це передбачав, — коротко і, як не дивно, без ентузіазму відказав Петушек.

— І це робить честь вашій інженерській прозорливості. — Валентин Модестович нараз замовк, здивовано втупився в Петушека. — Але тон у вас, Ігнацію Карловичу, такий, наче ви... Ви ж дуже негативно ставились до всього, що почалось тут з приїздом цього роздутого нуля — Каргата! Ви казали мені...

— Перепрошую. — Чех ледве чутно доторкнувся до ліктя головного інженера. — Я скаржився колись на поведінку Миколи Дмитровича, але зовсім не на те, що він робить. І тоді я ще не знав його. Не думав, що таким, як він, можна дещо пробачити... Я дуже багато перейняв у нього за той короткий час, що ми працюємо разом. Це згодиться й удома. От і сьогоднішній мій дослід. Я розпочав його з власної ініціативи. Дослід ще не закінчений, та вже видно: Микола Дмитрович — учений з оригінальним талантом. Я дивуюсь йому: з такими здібностями пі-

ти на завод рядовим інженером... А при другій нашій розмові ви неправильно (я побачив це ще тоді) зрозуміли мене. Я дуже шкодую, що так трапилось, і прошу розуміти мене належно. Сказавши, що нинішня праця контрольної лабораторії наслідків не дасть, я мав на увазі не працю, а вас. Я знаю ваш стиль роботи. Запропоноване Миколою Дмитровичем — сміливе. А ви не з тих, хто вміє ризкувати, навіть коли за ризком ясно видно перемогу. Чи буде використана наша праця — залежало від вас. Тому наслідків вона не дала.

Це було так неймовірно...

З застиглим лицем Валентин Модестович дивився Петушеку в окуляри, бачив за ними вирлаті очі, а в очах тих виразно світилося, що цей європеець потішається з його сьогоднішньої радості... І це — той самий Петушек, що прибігав до нього жалітися на Каргата! Невже Каргат причарував і його? Чим же?

— До речі, дозвольте сказати вам, — немов угадавши його думки, провадив далі Петушек — Я хотів би, щоб ви забули про мої колишні непорозуміння з Миколою Дмитровичем. Я дуже шкодую, що піддався тоді хвилинному роздратуванню. Микола Дмитрович, як я вам сказав уже, оригінальний і сміливий дослідник. І я ціную це. Охоче дарую йому вимогливість, хоч і виявляється вона інколи в дещо своєрідних формах.

— Розумію! — вирвалось у Валентина Модестовича. — В лабораторіях — тиша, божа благодать, ідилія...

— О ні, не ідилія. Ми щодня сперечаємось, але не втрачаємо при цьому взаємної поваги. Я зумів довести Миколі Дмитровичу, що хімія для мене — не тільки засіб заробляти гроші. Коли факти на боці Миколи Дмитровича, згоджуюсь я. Коли ж факти промовляють про мою правоту, він ніколи не відкидає їх. Об'єктивні факти — це єдине, на що ми обидва зважаємо, — підкреслив Петушек. — Це щодо змісту нашої спільної роботи. Про методи ми не сперечаємось ніколи. Ми синтезуємо їх. Синтезуємо, — повторив він з тим же притиском. — Іноді нам важко дійти згоди, та ми її доходимо. Я краще знаю умови роботи на заводі, апаратуру, технологію тощо. Він же краще знає хімію вугілля. От і все. Я щасливий, що мав нагоду внести цю ясність. А тепер я мушу попросити у вас пробачення: час, справді, вже пізній. — Петушек уклонився й попрощався по-своєму: «Доброу ніч!»

Він статечно попрямував до прохідної.

Валентин Модестович мерзлякувато знизав плечима. Ніби чорна тінь упала на його радість. Він довго стояв серед подвір'я, дивлячись услід Петушеку, хоч той уже зник за дверима прохідної... Просто щастя, що на нараді він не згадав про цей свій козир! Обома руками треба відхрещуватися далі від усіх лабораторних ховрашків: на заводах мають працювати люди з тверезими головами!

Хтось обережно підійшов до Валентина Модестовича ззаду, стримано кахикнув.

Валентин Модестович повернувся. За два кроки стояв Черевик. Одяг у цього робітника був розхристаний, обличчя — давно не голене. Не дуже симпатичний вигляд. Проте такими як цей Черевик, розкидатися не слід. Він непогано виступав на нараді. Щоправда, нічого путнього не сказав. Та все-таки... І чи не кожне слово головного інженера Черевик та його сусіди (а їх було чимало) зустрічали оплесками. Та й Маєвський рекомендував ближче познайомитися з цим робітником.

— Доброго здоров'ячка, товаришу головний інженер,— мало не проспівав Черевик, шанобливо знімаючи з голови шапку.

— А, це ви... Здрастуйте.— Валентин Модестович подав йому руку.— Що скажете?

Черевик похапцем витер руку об штани й доторкнувся нею до кінчиків пальців головного інженера.

— Що я вам можу сказати? — журно спитав він.— Ви ж самі все знаєте... От розпитати дозвольте, коли ваша ласка..

— Прошу.

— Скажіть ви мені, товаришу головний інженер, чи закінчиться тепер гармидер, що зчинився тут з приїздом отого молодого інженера? Молодого, та дуже раннього...

Русевич промовчав.

Черевик переступив з ноги на ногу й заспівав далі:

— Всюди заводи як заводи, люди як люди. Працюють без шуму, без крику. А тут... Не завод, а в кожному цеху мітинг. Кожний кудись пнеться, чи не за найпершого начальника себе вважає, всім командує. От тільки рук ніхто ні до чого не хоче докладати. Є й такі,— вимагають, щоб у всіх душа була нарозпашку. Наче я себе, мов сорочку, розстебнути можу. Яке кому діло, де я раніш працював, чому там покинув, а сюди прийшов. Людина шукає, де лучче. Хіба я не сумлінно роблю? За-

вод обкрадаю? То чого ж їм усім од мене треба? Чому я перед усіма маю голяком стояти?.. Повірте, на заводі чимало народу, як я, думає. Самі ми нікого не чіпаємо по-дурному, а чому нас кожний намагається скубнути? І ще хочемо, щоб нами хтось один командував, як це всюди споконвіку заведено.

Навіть до революції не так уже й часто зустрічалися робітники, які принижено шапкували перед начальством, а в розмові з інженерами та майстрами забували про людську гідність. Валентин Модестович ніколи не відчував симпатії до таких робітників. І зараз його неприємно вразив цей занадто влєсливий тон: навряд чи можна з такою людиною розмовляти щиро. До того ж очі Черевика сторожко бігали по подвір'ю, ніби боявся він, що його ще хтось почує. І не розбереш, чого він хоче, про що говорить.

Замість відповіді Валентин Модестович гостро кинув:

— Надіньте шапку!

Черевик не образився: покірно напнув капелюх на своє нерозчесане волосся. Але й далі собачим поглядом дивився на головного інженера. І Валентин Модестович неохоче кинув:

— Ви ж були на виробничій нараді. А висновки треба робити самому.

Черевик, очевидно, був переконаний, що високе начальство тільки так і повинно розмовляти з простими робітниками. Очі його стали такими, немов з'їв він щось смачне.

— Був, аякже... Здається, можна господа подякувати. Аж на душі полегшало. А то я вже хотів проситися, щоб перевели мене на інше місце, бо в продувці жити мені не дають. Хоч і маю кваліфікацію, а краще за чорнороба працювати, ніж отаке... Це ж правда, що тепер декому втлумачать, щоб не ліз до справ, котрі не його розуму?

Нараз посмішка зникла з уст Черевика. Він повернувся так, щоб світло не падало йому на обличчя. Підійшов до Валентина Модестовича ще ближче й зашепотів:

— А якщо кому ще не відбито охоти до втручання не в свої справи, так можна їм і розум устави. І декому вже вставлено, будьте певні, товаришу головний інженер. На нас ви можете покластися геть в усьому. Тільки моргніть...

Слова Черевика не доходили до свідомості Валентина Модестовича. Він старався не дивитися на робітника. Черевик прийнятніший, коли криком своїм заглушає промови противників. Тоді не треба вслухатися, щó він кричить, не треба відповідати йому...

І знову погляд Валентина Модестовича любовно забігав по корпусах заводу, знову головний інженер повними грудьми вдихав пронизане гострими запахами повітря.

Але Черевик не вгавав:

— Тепер вам можна спати спокійно, товаришу головний інженер. Є кому за вас брудну роботу доробляти. А якщо ви мені дозволите пораду вам подати, то й зараз ішли б ви краще відпочивати. Завтра дуже багато свіжих сил потребується. А ночі вже зовсім мало зосталося... Може, додому вас проводити? А то народ нині пішов, прости господи...

Охоплений своїми радісними думками, Валентин Модестович уже не прислухався до теревенів Черевика. І здивувався, коли раптом побачив, що той уп'явся поглядом у нього, наче намагався побачити його наскрізь. Та через мить очі Черевика вже приховалися під волохатими віями. Валентинові Модестовичу здалось: перед ним викручує хвостом лукавий собака й невідомо, що трапиться наступної секунди — чи кинеться той пес облизувати руки, чи вчепиться зубами в литку. Та Валентин Модестович одігнав цю думку. Проте поспішив сказати:

— Ну, я маю йти...

І знов подумалося, що не слід ображати Черевика: хоч і не дуже симпатичним виявився він при ближчому знайомстві, та хто знає, чи не буде потрібна його допомога найближчим часом. І Валентин Модестович поблажливо додав:

— А коли трапиться що, приходьте прямо до мене... Бувайте здорові.

— Сердечне спасибі вам, товаришу головний інженер, — низько вклонився Черевик. — Найсердечніше спасибі. Солодкого відпочинку. А ранком не відмовте до нашого цеху завітати. До продувки.

— В усіх цехах побуваю. А що у вас хіба?

Черевик присунувся до Валентина Модестовича так, що губами своїми мало не торкався його вуха. До заводських ароматів приєднався ще якийсь, зовсім не хі-

мічний. Запахи чи то стайні, чи то корівника, чи то горіччаного перегару...

— Та ви тільки зайдіть, гляньте, що вони там натворили,— дихав у вухо Черевик.— Ну, погром, та й годі. Все чисто перепсують, якщо їх не спинити... Робити їм більше нічого, так вони дурницями займаються. Щоб побільше клопоту всім — і вам, і нам — завдати. Дурною метушнею своє неробство приховують. Не знаю, як по інших цехах, а в нашому, я так гадаю, треба найперше лад навести. Ви почніть, а ми вже вам хіба ж так допоможемо. А то хто коло справжнього діла хоче лишитися, хто намагається працювати, а не горло дерти, то тим слова не дають вимовити, мало не за злочинців вважають.

— Зайду, зайду,— запевнив його Валентин Модестович.

Він поспішно відійшов од Черевика.

— Ф-фу!— мимоволі вирвалося в нього.

І через кілька кроків він трохи не наштотхнувся на Маєвського. Була то неабияка приємність. Очевидно, нарада так розхвилювала всіх його однодумців, що їм також не спиться.

Маєвський схопив його руку, міцно потис її.

— Яка надзвичайна несподіванка! А втім, розумію вас. Сам, як бачите, побіг після нашої перемоги на будівництво зайвий раз пересвідчитися, що там — порядок. Завтра — наш день, і ми повинні зустріти його при повному параді.

Зустріч із вірним спільником в таку мить набагато збільшує радість. Маєвський не менше за Валентина Модестовича радіє з його перемоги. Треба ще раз подякувати йому за все. Якби не він, невідомо ще, чи поталанило б завдати Каргатові такої поразки.

Валентин Модестович щиро, від усієї душі відповів на рукопотиск Маєвського.

— Я ніяк не можу діддатися ранку,— признався він.

— Розумію вас... Після наради вам захотілося негайно, не гаючи ні хвилини, побачити, що тут без вас натворили, перешикувати все по-своєму. Так, так, ви завбачлива людина... От тільки...— Лице Маєвського стало зосередженим.— Ви вже заходили до цехів, Валентине Модестовичу?

— Та ні, я лише недавно прийшов.

— І вас тут ніхто не бачив?

— Крім Черевика й Петушека ніхто.

— Черевик — це байдуже. А чех... Проте нічого: він стороння особа, йому не до наших внутрішніх справ. Йому вигідніше зберігати нейтралітет... Я от про що — чи слід вам зараз ходити по цехах, демонструвати перед усіма свою радість? Треба бути стриманим, мій дорогий друже. Тим більше, нічого особливого ще не трапилось. Все стало на свої місця — і тільки. А подивитися, що в цехах... Більше й краще ви побачите завтра вранці. А зараз ходімо спати. Якраз і я йду... Добре відпочити перед завтрашнім днем — від цього так багато заляжить!

І Маєвський, обнявши Валентина Модестовича за талію, делікатно, але настійно потяг його до прохідної.

Останнім часом Валентин Модестович звик до думки, що Маєвський абичого йому не порадить. І він пішов, не опираючись. Лише перепитав:

— Завтра вранці — більше й краще?

— Ну, звичайно ж! — Маєвський дружньо притис його до себе. — На свіжу голову. Само кинеться в очі, яка в їхньому таборі паніка. От побачите, вам ніхто ні в чому не перешкоджатиме. І я певний, ви не будете баритися, враз захопите всі позиції, на яких трималися досі ваші недруги. Вам буде це зовсім не трудно... Ясна річ, ви повністю можете розраховувати на мене. Я буду щасливий, якщо зможу стати вам у пригоді.

Так може промовляти лише відданий друг. Правильно: радість радістю, а дбати про своє реноме завжди слід. І голова повинна бути завтра — мов діамант найчистішої води.

— Ну, з панікою вони не скоро упораються, — самовпевнено заявив Валентин Модестович.

— Вони матимуть для цього всі умови, — поважно кивнув Маєвський.

— І часу я не гаятиму... Але зараз дозвольте спокутувати свій гріх перед вами, Андрію Олександровичу: після наради я був такий схвильований, що забув подякувати вам...

— Що за церемонії, Валентине Модестовичу! Я зробив не більше того, що веліло мені моє сумління інженера.

Маєвський наче спіткнувся — враз замовк, шарпнув співбесідника назад. Та зараз же випростався, ще рішу-

чіше закрокував до прохідної, лише випустив талію головного інженера.

Валентин Модестович побачив, що назустріч їм ідуть четверо: Каринський, Васюта, якийсь юнак (здається, технік з ректифікаційного) і дівчина. Дівчина щось похапцем говорила Васюті, а той зосереджено її слухав.

Валентин Модестович мимоволі нашорошив вуха: він одразу пригадав голос дівчини. Вона недавно на всі заставки лаяла Каргата. На жаль, тоді ніч приховувала її всю, а тепер на її обличчя падала тінь занадто широкоплечого Васюти.

Троє пройшли мимо, не глянувши на інженерів. Зате Каринський повернув до них.

— Це ви, Валентине Модестовичу? Дуже добре, що я вас зустрів.

Директор справді був вдоволений з зустрічі. На його прим'ятому, втомленому лиці блукала посмішка. На Маєвського він навіть не глянув.

А той схилив голову й голосно, підкреслено офіціальним тоном, наче закінчуючи перервану доповідь, проголосив:

— Не смію затримувати вас, Валентине Модестовичу... Але вважаю за свій обов'язок нагадати вам, що монтування перших двох камер буде закінчено завтра. Решта зможе вступити до ладу через дванадцять днів. Постараюсь скоротити цей термін... Добраніч! Смію надіятися, що ви пам'ятаєте все, що я мав за честь доповісти вам зараз... Добраніч, Сергію Павловичу!

По-військовому приклав руку до козирка кепки і, не поспішаючи, рушив до прохідної. Зник у ній.

Лише тепер Каринський мигцем глянув йому вслід. По обличчю його промайнула тінь. Та через мить він посміхнувся ще ширше.

— Я дуже хотів вас бачити, Валентине Модестовичу. Ранком не дав би вам спати, викликав би вас на завод до гудка. Нам слід екстрено домовитися в одній справі. Якщо ви не маєте нічого проти, можна було б зробити це й зараз.

Справді, якось дивно поведився зараз Маєвський...

Та Валентин Модестович стріпнув головою, відганяючи думки про свого друга. Відповів Каринському.

— З великою охотою, Сергію Павловичу.

— То, може, пройдімо до мене?

Важко було Валентиніві Модестовичу стримувати радість,— надто буйно завирувала вона в нього. Про що хотів домовлятися з ним директор,— це ж було так зрозуміло... Що його взаємини з Сергієм Павловичем стануть колишніми, Валентин Модестович відчув ще на нараді. Але він не сподівався, що його відчуття здійсняться так швидко...

Вони ввійшли до кабінету. Каринський потер долонями обличчя, ніби вмиваючись, і, не глянувши на головного інженера, висунув шухляду. Довго копався в ній. Але папка, яку він зрештою витягнув, лежала там поверх усього.

По першому ж аркушу впізнав Валентин Модестович, що містилося в тій папці: передруковане на машинці зведення пропозицій Каргата й Петрова — резолютивна, так би мовити, частина Каргатової доповіді на виробничій нараді. Копію цього «документа» Валентин Модестович дістав ще позавчора й недбало переглянув її.

— Ви маєте ці матеріали? — все ще не дивлячись на нього, спитав Каринський.

— Аякже! — погордливо кивнув Валентин Модестович.— Хтось поклав їх мені на стіл. Вони там і досі лежать.

— Ви прочитали їх?

— Ознайомився.

— Шкода...

— Мені також шкода витрачених на це хвилин.

Каринський ще нижче схилив голову, поволі розгладив долонею перший аркуш, хоч він і був зовсім не зім'ятий. Потім рвучко підвів голову. Очі в нього стали такі, немов зібрався він поділитися з своїм співбесідником надзвичайною новиною.

Він не встиг промовити й слова. Десь поблизу наче оглушливо стрільнула гармата. Пронизливо задеренчали у вікнах шибки.

ТРИВОГА

Стрілки годинника на руці Каргата вже перехопилися за другу годину.

Крізь розбите вікно вривалося попихкування й короткі гудки паровоза, протяжне сурмління дудок стрілочників, приглушений брязкіт вагонів. Прибули, мабуть, нові цистерни з сировиною, і їх переганяли на заводській колії.

Але Каргат і Лара нічого не чули.

Лара сиділа на підлокітнику крісла.

Голова Каргата схилилась до її плеча. Всі думки його — тільки про неї, про безмежне щастя, яке вона дала йому, яке віднині назавжди ввійшло в його життя. А чи є в світі щастя більше, ніж дане коханою? Воно тепер пронизуватиме кожную прожиту ним мить, кожную мрію, кожне поривання. Ще радісніше й наполегливіше працюватиме він, домагатиметься свого, йтиме вперед...

Каргат не бачив Лариного обличчя. Він чув лише її тихий подих. Вона ніби боїться сполохати ту радість, що проймає зараз їх обох. Її волосся лоскоче йому щоку. І він не ворушиться, щоб довше тривала ця ледве чутна ласка.

Сміх сам вихопився. Каргат не встиг стримати його.

— Ви чого? — пошепки спитала Лара.

Каргат одповів ще тихше:

— Так, своїм думкам сміюсь.

— Яким?

— Мене щастя переповнює.

— І мене.

Знов вони надовго замовкли.

Потім Лара сказала:

— Час уже мені....

— Зараз підете,— згодився Каргат.— Тільки спершу скажіть: коли?

Лара вдала, що не розуміє.

— Що коли?

— Коли ми одружимося?

— А хіба я не сказала?

Лара пригорнулась до коханого ще щільніше, наче злитися з ним хотіла.

Може, кілька секунд минуло, а може,— кілька хвилин.

Раптом Лара схопилась на рівні ноги. Тремтіння пробігло по її тілу.

— Ви чуєте?

— Що таке?

Та Каргат уже почув.

За вікном хрипів гудок заводу, розлягався нерівномірними хвилями. Здавалось, намагається кричати хтось живий, а чиясь сильна рука то здавлює його горло, то відпускає.

— Що це?

— Тривога!

Лара підбігла до вікна, перекинулась через підвіконня.

Ще не усвідомлюючи нічого, але вже підхоплений цим страшним хвилюванням гудка, Каргат так само опинився коло вікна.

Відзначені прямокутниками освітлених вікон, за станцією чорніли низькі корпуси. Нічого незвичайного, тривожного там не з'явилось.

Але гудок не вгавав. Що далі, то гучніше, схвильованіше, неспокійніше хрипів він.

Нараз долинув людський крик. Його було чути в перервах між гудками. Він тягся на одній високій ноті, цей напружений крик чи то болю, чи то жаху. Крик, од якого затремтіла Лара і відразу стало холодно Каргатові.

І тут же десь поблизу грюкнули двері, хтось невидимий пробіг вулицею до заводу, несамовито вигукуючи, захилинаючись своїм криком:

— Тривога!.. Тривога!..

І от — в одному з корпусів заводу червоним спалахнули вікна.

— Пожежа! — несамовито скрикнула Лара.

— В дистиляції? — Каргат спитав пошепки: щось стиснуло йому горло.

Лара кинулась до дверей.

Її випередив Каргат.

Уже в коридорі він загубився серед тих, хто вискакував з сусідніх кімнат, чимдуж біг до виходу. Хтось наздоганяв його. Когось випереджав він.

На вулицю з будинків вихоплювались нові й нові напіводягнені робітники. Усі вони бігли мовчки.

Минаючи останній ліхтар селища, Каргат побачив спереду себе Петрова. Віктор Михайлович біг у нічних пантофлях, встиг лише одну руку просунути в рукав піджака. Це заважало йому бігти. Та Каргат ніяк не міг наздогнати його.

Коли перебігав він залізничні колії, то помітив,— то тут, то там виринають з темряви тіні; пригинаючись до землі, вони тікають з заводу до селища.

Якийсь робітник, випереджаючи Каргата, крикнув щось про боягузів, оскаженіло вилаявся. Нараз він метнувся вбік, схопив одного з утікачів, щосили струсонув, погнав назад, підштовхуючи кулаками в спину.

Ще раз Каргат побачив Петрова. Той стояв чомусь без піджака, тримав когось обома руками за петельки й навіжено кричав:

— Назад!

Утікач штовхнув Петрова в груди. Інженер хитнувся, але на ногах встояв. Одна його рука щосили розмахнулась, гучно пролунав короткий ляпас. Каргат кинувся був йому на підмогу, та його випередили двоє робітників: схопили боягуза під руки, бігма потягли до заводу.

Нічого не значить, що не червоніє над заводом заграва. Заграви не буде! Вуглекімічний завод, пороховий склад — однаково. Адже тут і повітря вщерть насичене горючими випарами, — від найдрібнішої іскри може статися вибух. Не в апараті, не в одному цеху, — увесь завод ураз здійметься в повітря. На землю впадуть чорні горби потрошеного каменю та покрученого заліза.

Тільки невже жах охопив геть усіх, на заводі нікого не лишилось? Невже ніхто не бореться з вогнем?

Каргат ще наддав ходу.

До заводського гудка приєднався тривожний гудок якогось паровоза на коліях: вибухнуть же й цистерни на станції, займеться й заллята заводськими виробами земля! Та думки, що загибель загрожує і йому, у Каргата не з'явилося. Від хвилювання, від шаленого бігу не було чим дихати, серцю замало стало місця в грудях. Та знайшлися десь сили перейняти, спинити, за руку притягти на заводське подвір'я якогось боягуза. Пхнув його до охоронника.

...Гудок замовк, ще коли Каргат підбігав до заводу. І метушня на подвір'ї вже припинилась.

А може, її й зовсім не було?

Двоє чи троє робітників промчали до дистиляційного цеху, оберемками несучи десь зняті вогнегасники. Коло дверей цеху стояв невеликий натовп. Але й він зменшувався: робітники розходились, поспішаючи до своїх приладів. А тих, хто прибігав, охоронники до цеху вже не підпускали.

Усе це Каргат згадав потім. Вирвавшись з рук якогось охоронника, він кинувся до цеху. Пробоєм промчав крізь натовп, когось щосили штовхнув, об щось спіткнувся, мало не впав. А влетівши до цеху, руками прикрив очі: його осліпило надто яскраве світло. Воно здалось йому вогнем пожежі. І в тому вогні немов шалено кружляли якісь темні постаті. І той вогонь начебто

опік йому голову,— такий гострий біль раптом пройняв її. А ноги стали зовсім чужі. Каргат впав би, коли не підхопила б його чиясь сильна рука.

Біля нього стояв Каринський. Крізь шум в ушах Каргат почув:

— Заспокойтесь, Миколо Дмитровичу... А з вами що? Сергій Павлович втупився в пов'язку на його голові.

Каргат ледве вимовив, задихаючись:

— Пожежа...

— Уже погасили. Що з вашою головою?

— Потім...

Збудження, шум в ушах, слабкість у ногах, темні плями перед очима... Не відразу Каргат побачив, зрозумів, що довкола нього ніхто не кружляє, що не полум'я то, а звичайне електричне світло...

От тільки двері цеху зірвані,— валяються на дворі обпалені, напівзасипані землею; над ними ще куриться димок. Перед входом до цеху весь ґрунт розкопаний, тут же стирчать дві лопати. Підлога вся засипана землею, по ній розкидані порожні вогнегасники.

Земля лежить грубим шаром. З-під того шару де-не-де вибивається обгоріле ганчір'я. Дихати важко, бо ще не витягло звідси задушливого диму.

Народу небагато. Все ще підтримує його, Каргата, Каринський. Поруч з директором — Русевич; сплотніле обличчя; дрібно тремтять губи; на Каргата він старається не дивитися. Кілька голих до пояса робітників. Між ними Васюта — без піджака, в розтерзаній, вкритій брунатними плямами сорочці. Частій — теж розтерзаний, а волосся в нього обсмалене. Саня — в неї обгоріла сукня; дівчина щось затоптує на підлозі. Всі мовчки поглядають одне на одного. Ще не стямились після щойно пережитого.

З-за широкої Васютиної спини показався Розенберг. Він також голий до пояса. Але й від штанів зосталося саме лахміття. На руках запеклася кров. Похитуючись, він обходить цех, очі в нього розширені від жаху. Дихає він важко. Щось намагається вимовити, та сил йому для цього забракло... Жах пройняв його тепер, коли все скінчилося.

От він підійшов до когось, хто сидить на розкиданій по підлозі землі. Той тримає перед собою руки, весь час дмухає на них. Голова поспіль укрита рудим попелом спаленого волосся. Це ж Іван Степанович Слинько! Ті-

льки на лівій половині обличчя нема ні брови, ні вій, ні вуса, і половина ця червона, мов огонь.

Каргат відсторонив Каринського, підбіг до Слинька, присів перед ним навпочіпки.

— Іване Степановичу!

Слинько глянув на нього, і в очах його зажеврила звична посмішка. Він похапцем промовив:

— Нічого страшного, Миколо Дмитровичу. Спіткнувся — ну й упав в огонь... А з вами що трапилось?

І знов задмухав собі на руки.

Мов пружина, випростався Каргат. Але апаратник спинив його:

— Та ви не хвилюйтесь. По лікаря вже побігли, зараз він тут буде.

Він охнув од болю і щосили почав дмухати на руки.

Спробував щось сказати Розенберг, та лише розтулив рот і нібито захлинувся повітрям. Він ніяк не міг упоратися з своїм тремтінням. Здавалось, от-от упаде.

Підійшов Васюта.

— Як же це сталося?

Не перестаючи дмухати на руки, Слинько оглянувся на Розенберга: розкажіть, мовляв, ви!

Той повернувся до Каринського, до Васюти, притис обидві руки до грудей, щоб хоч ними придержати своє неслухняне серце. Кілька разів безгучно поворошив губами. Кінець кінцем таки примусив себе сказати:

— Тут... щось... не... не так...— У нього весь час цокотіли зуби, а губи невпинно самі собою вимовляли «ва-ва-ва-ва-ва».— Ще вчора... перед здачею... своєї зміни... я перевірів усі випускні труби... ніде нічого... Нічого не сталося б... якби...

— Якби? — нетерпляче повторив Васюта.

— Якби не... Можливо, я помиляюсь... Але сполучення труби з краном... так розхитатися само... не могло... Ні, не могло... Хтось навмисне одпустив муфту...

— Шкідництво було — от що! — гостро кинув Слинько.— Там-бо не тільки муфту відпущено...

Він підняв на мить обпалену голову до Васюти, але зараз же відвернувся, дмухнув на руки.

— Чорт!.. І опік я їх немовбито не дуже. І не так вони вже й болять. Сверблять страшенно... Сам розказав би — під моїми ж руками це трапилось. Та от... Постарайтеся вже, Давиде Марковичу!

Розенберг задихав ще частіше, ще сильніше притис до голих грудей закривавлені руки. Але, крім «ва-ва-ва», не зумів витиснути з себе ні звука. Слинько співчутливо глянув на свого начальника, і цілий вус його ворухнувся від невиразного посміху. Рішуче опустив руки.

— Чорт з ними. Перетерплю.

І почав розповідати.

Але перетерпіти було нелегко. Мало не щохвилини Слинько припиняв свою розповідь, щоб подмухати на руки.

Сталося це під час другого випускання кубових решток з першого корнюра. Коли б то був не найближчий до виходу корнюр (перед ним жодного приладу, лише трохи простору та мур), краще не думати, чим би все закінчилось. Якесь стерво, заскочивши до цеху, зіпсувало першу трубу, що потрапила йому на очі. А це — хвилинна справа. Треба вечірню зміну розпитати, як вони прогавили. Захопились, мабуть, новинами, що надходили сюди з їдальні... Перше випускання — воно відбулось, як тільки заступили — провадив Слиньків підручний. Він і звернув увагу на те, що труба з вентилям начебто розхиталась: дрижить, ба навіть деренчить потихеньку. Тому закінчив випускати сам Слинько. Кінець випускання — найнебезпечніший: в трубу проривається пара, струшує її. І старий апаратник наказав підручному як слід підтягти муфту. Той наказа виконав. І все обійшлося б, якби не була пошкоджена гвинтова нарізка і в муфті, і на трубі.

Удруге кубові рештки Слинько випускав сам. Перед тим уважно оглянув сполучення вентиля з трубою. Усе нібито було гаразд. Вентиль він відвертав з підвищеною обережністю. Труба навіть не здригнулась. Потім рука Слинька — він ні на мить не випускав з неї ручки вентиля — відчула, як пара прорвалася в трубу раз... удруге. Він почав помалу завертати вентиль.

І тут раптом бабахнуло, неначе з тридюймівки. Перед очима апаратника снопом спалахнуло полум'я...

Та Слинько не розгубився: закрутив вентиль до відпору.

Це ж просто щастя, що пошкоджено було сполучення крана зі збірником, а не з корнюром. Його, Слинька, вбило б на місці, і тієї ж миті вибухнув би корнюр...

Слинько гукнув Давидові Марковичу, щоб припинили подавання масла до першого корнюра, і той сам кинув-

ся до регулятора. А апаратник стрибнув через полум'я до збірника, бо з нього через розірвану трубу кубові рештки виливались назовні і, нагріті до трьохсот градусів, спалахували від стикання з повітрям. Він чимсь заткнув трубу; здається, своєю шапкою.

Хтось у паніці вибіг з цеху, заверещав. Але то був єдиний боягуз. Через нього й тривога знялась. А втім, вийшло на краще: самі дистиляційники з пожежею не впоралися б.

Мабуть, затикаючи отвір у збірнику, Слинько й попик свої руки. Але тоді він цього не помітив. Адже на підлогу вилилося принаймні з півсотні літрів палаючої рідини,— треба було її гасити. Слинько зірвав з себе піджак, почав бити ним по вогню, намагаючись не підпустити його до приладів. Дехто приєднався до нього. Інші за наказом Давида Марковича кинулись на подвір'я — до ящиків з піском.

То була майже безнадійна боротьба: кубові рештки швидко розтікалися, полум'я примушувало людей відступати.

Але справжній жах пройняв людей лише тоді, коли з десятка вогнегасників, що висіли в цеху, запрацювало лише три, та коли виявилось, що в ближніх ящиках піску нема.

— Попсовані вогнегасники, ані жмені піску,— ви розумієте, як здорово все було підготовлено? Тут рука дуже досвідченого ворога! А ми — гаволови.

Був момент, коли навіть Слинько ладний був кинути свій піджак — він уже тлів у нього в руках — і побігти світ за очі. Врятував усе Давид Маркович. Він раптом гукнув: «За мною!», а коли четверо робітників вискочили за ним на подвір'я, він уже копав ґрунт. Звідки взялась лопата — невідомо. Землю набирали в піджаки, в шапки, навіть у пригорщі. Одним Розенберг накидав, другі нагрібали її прямо з-під лопати. Тут підбігли Васюта, Частій та Саня, теж почали збивати полум'я, носити землю. Звідкись узялась друга лопата. Земляними валками перегородили дорогу вогню, почали наступати на нього.

Не вірилось, що така крихкотіла людина, як Давид Маркович, може так швидко орудувати лопатою. От тільки поздирав він собі шкіру з долонь. Правда, йому допомагав Данило Максимович. Він же керував і наступом на полум'я.

Робітники інших цехів почали збігатися, тільки-но загудів гудок. Притягли ящики з піском, принесли вогнегасники. Зайнялись були двері. Їх миттю зірвали, засипали.

— Одне слово, гудок іще гудів, коли все було закінчено.

В міру того, як Слинько розповідав, коло слухачів чимраз тіснішало. А закінчив він,— на нього посипались схвильовані запитання. Та він знов почав дмухати собі на руки.

Прибіг нарешті лікар.

Він лише глянув на дистилляційників і зажадав, щоб усі вони негайно йшли до амбулаторії. Попросив Каринського послати по медсестру.

Охочих стати до роботи замість попечених та поранених серед прибіглих з селища знайшлося куди більше, ніж було треба. Інші тут же почали вигрібати з цеху землю. Знайшлися і ремонтники. Коли Каргат слідом за всіма виходив з цеху, сюди вже несли нову трубу. Ремонтники пообіцяли: найбільше за годину перший корнюр знов почне працювати.

Каргат ніяк не міг взяти себе в руки. Він зібрав усі свої сили, щоб стояти нерухомо, слухати розповідь Слинька з таким же нерухожим обличчям, з яким слухали його всі, навіть Васюта. Та все в ньому кипіло. До нестями розболілась голова. Здавалось йому,— всі немовби байдуже ставляться до такої жахливої події, як спроба висадити в повітря завод. Ніхто ж навіть не ворухнувся, коли стало ясно, що аварія корнюра — не нещасливий випадок, а підступно продумане й досконало підготовлене шкідництво. І, можливо, сам шкідник стоїть серед тих, хто слухає Слинькову розповідь. А надто драгував Каргата головний інженер: дурниці йому досить, щоб полізти на стіну, а зараз такий у нього вигляд, наче ніщо його не обходить. І — ні пари з уст. Зрідка лише раптом затремтять у нього губи. Каргат був певний, що ніхто — ні директор, ні секретар партколективу, ні головний інженер — не вийде з цеху без того, щоб не викрити злочинців. Та як тільки лікар похапцем попрямував до амбулаторії, Каринський теж похапцем попрямував до виходу з заводу. Вийшли з цеху і Васюта з Русевичем, мовчки спинились серед подвір'я. Тільки Петров стурбовано обійшов усі ящики, в яких мав бути пісок. Ходивши, похитував головою, щось люто буркотів собі

під ніс, а підійшовши до Васюти й Русевича, так нічого їм і не сказав.

Каргат і собі підійшов до них. І хоч аж пекло його бажання крикнути щось таке, від чого і головний інженер, і секретар партколективу вмиль утратили б оцю незрозумілу рівновагу, він навіть рота не розтулив.

Васюта здогадався, що Каргат не в собі. Він одвів його вбік і тихо порадив:

— Зараз ні про що не кажіть і не розпитуйте. Все буде в порядку... Застебніться краще. Адже ж третя година ночі — не жарко, а ви аж мокрий. Ще застудитесь...— І лише тепер помітив, що голова у Каргата перев'язана.— А з вами що трапилось?

Каргат роздратовано відмахнувся:

— Не про те зараз йдеться!

— От бачите, в якому ви зараз стані,— докірливо сказав Васюта.— Справді, пішли б ви додому.

Каргат одступив од нього на крок.

— Як ви можете...

Знов Васюта не дав йому закінчити.

— Одне я вам скажу зараз, Миколо Дмитровичу,— прошепотів він.— Про причини цієї події я й Каринський знаємо значно більше, ніж ви. Скажу навіть, що велика частка вини лежить на нас особисто. Не доглядили... Згодом я вам усе розповім... Саме тому, що ми занадто схвильовані зараз, до слідства нам краще не братися. Слідство розпочнеться дуже скоро. І провадитимуть його ті, хто вміє це робити...

— Ну да, а за цей час усі кіпці будуть сховані...

— Не підвищуйте голосу, Миколо Дмитровичу. Смію вас запевнити: ті, хто вдався до такого злочину, сподіваються, що й так усе добре сховано, що вони наставили нам носа. Але ми не такі сліпі, як це їм здається. І як чомусь здається вам... Сьогоднішній день ще не закінчиться, як ми їх...

— Якщо чекати на закінчення сьогоднішнього дня,— в'їдливо кинув Каргат,— і терпіти невтручання в справи заводу з боку...

Васюта схопив його за руку, боляче стиснув.

— Мовчіть! Без прізвищ поки що. Не будьте дурнішим, ніж наші вороги. Ідіть додому та поспіть.

Було в його обличчі щось таке, що Каргат не став більше сперечатися. З пересердя повернувся до про-

хідної. І побачив, що до нього наближається стурбована Лара.

— З вами нічого? — ще здалеку крикнула вона.

Васюта перевів подих.

— Оце я розумію! — вигукнув він. — Оце справжнє піклування про свого начальника. Забирай його звідси, та швидше. Щоб духу його тут не було.

— Я бігла за вами, Миколо Дмитровичу, — сказала Лара, підійшовши. — Бачила, як ви знову з кимсь почали битися. А потім — на завод пропускали лише чоловіків. Сергій Павлович, коли вийшов, дозволив мені пройти сюди. Після того як я розказала йому про ваші сьогоднішні пригоди.

— Знову з кимсь бився? — повторив Васюта. — Знову?.. Якісь пригоди... А вперше з ким Микола Дмитрович бився?

— Не бився, — буркнув Каргат, — а тяг сюди якогось боягуза.

— А перед тим Миколі Дмитровичу розбили голову, — сказала Лара.

Васюта аж відступив від неї.

— Хто? Як?

Каргат ще раз спробував відмахнутися:

— Та не про те ж ідеться!

Але Лара вже розповідала про пережите дві години тому.

— Та-ак, — кризь зуби вицідив Васюта. — А ви, Миколо Дмитровичу, мовчите? Так хто робить чи не все для того, щоб ці спритні падлюки сховали кінці в воду?.. А вони такі спритні. Кілька одночасних ударів, виходить. Н-ну... Голоси, кажеш, добре запам'ятала?.. Так от що. Зараз же веди Миколу Дмитровича до амбулаторії. Перекажи лікареві, щоб він добре оглянув його й приніс мені акт про цей огляд. А потім одведи свого начальника додому, і щоб він нікуди звідти не виходив, аж поки до нього не прийдуть... Ну, марш!

Підштовхнув Каргата й дівчину в напрямку до прохідної, а сам знову підійшов до Русевича й Петрова, оточених уже невеликим натовпом. Пробираючись крізь натовп, Васюта почав гнати всіх з подвір'я.

Каргат глибоко зітхнув. Йому здалося, що він заспокоївся, оскільки, звісно, може заспокоїтися людина через чверть години по тому, як минула смертельна небезпека. Він нічого не сказав, коли Лара взяла його під

руку й повела до прохідної. От тільки біль у голові став зовсім нестерпний.

Ім довелося пройти мимо Петрова й Русевича. Вони понуро поглядали один на одного. Коли Каргат минув їх, Петров тихо сказав:

— Найбільше мене дивує, куди подівся пісок. Вчора перед нарадою я всі ящики оглядав. Вони були повні.

Каргат спинився: що відповідь на це Русевич?

— Так, пісок був,— кивнув той.— А дивуватися... На заводі ж такий гармидер... Охоронники, мабуть, так само не про свої обов'язки дбають, а про вашу раціоналізацію.

Хтось ззаду Каргата бухикнув і неголосно, але виразно кинув:

— Атож, замітай сліди! А хто ще вчора вранці розпорядився посипати подвір'я піском? Мовляв, Перше травня незабаром...

Каргат оглянувся, мов опечений. Якийсь робітник розлючено втупився в головного інженера. На обличчі його, змішавшись з рудими смугами заводських рідин, запеклася кров. Кров'ю ж були забризкані вуси й сорочка... З тих, очевидно, хто допомагав дистиляційникам гасити пожежу.

Певний, що міцно тримає себе в руках, а сказане Русевичем анітрохи його не зачепило, Каргат ступнув до головного інженера. Щосили схопив його за лікоть, повернувшись до себе обличчям. Гадав, що вимовить спокійно, а з горла вирвалось хрипіння:

— Ні, не пощастить вам перекласти своєї вини на інших! За все будете відповідати!

Русевич перелякано відсахнувся од нього.

Підскочив Васюта, схопив Каргата за руки, намагаючись відтягти від Русевича.

— Ви знов?

— Миколо Дмитровичу, та що з вами? — скрикнула Лара, ставши між ним і головним інженером.

Каргат не помічав їх. Схиливши голову, мов бик, він підступив до Русевича ще ближче, мало не буцнув його в груди. І вже з одвертою люттю закричав:

— Не прикидайтесь безгрішним ягням! Я зірву з вас маску! Всі побачать, що ви за птиця!

Отямившись від несподіванки, зрозумівши, що кричить Каргат, Русевич зблід від обурення. Вхопив Каргата за плечі, немовби для того, щоб кинути його собі під

ноги. Та погляд його зустрівся з поглядом Васюти. І він лише злегка відштовхнув Каргата, повернувся до нього спиною.

Васюта підхопив Каргата. Однією рукою притис його до себе, другою затулив йому рота. Силоміць потягнув його геть.

Коли вони вибралися з натовпу, Лара схвильовано сказала:

— Даниле Максимовичу, спиніться на хвилинку. Я скажу вам щось. І Миколі Дмитровичу. Він миттю отямиться, якщо не зовсім ще з'їхав з глузду.

Та Васюта відтягнув Каргата ще далі. Лише тоді виконав Ларине прохання.

— Ні, я цього так не залишу! — зараз же зарепетував Каргат.— Я виведу на чисту воду цього типа! Невже ви, Даниле Максимовичу, не помітили...

Лара вдавила в його долоню свої нігті з такою силою, що Каргат замовк і повернувся до неї. Дівчина була розлючена ще більше, ніж він: аж сльози виступили.

— Тепер і я бачу, що ви... ви інколи найпростіших речей не розумієте! — крикнула вона.

Каргат вперто заперечив:

— Але ж він...

— Спершу мене вислухайте! — крикнула Лара ще голосніше, та далі заговорила тихо.— Той, що сказав про Русевича,— саме він кинув до вашого вікна каменяку. Я впізнала його голос. А ви не дали мені розглядіти його. Поки ви казна-чого наскіпувались на Валентина Модестовича, той бандит зник.

Каргат розгублено закліпав очима.

Васюта важко поклав йому руку на плече.

— От бачите, Миколо Дмитровичу, не завжди-таки ви робите те, що слід робити. Зовсім не впізнаю вас сьогодні. Я звик до того, що спершу ви думаєте, а потім уже щось починаєте... На ваше щастя, я так само чув те, що було сказано за вашою спиною. І встиг розглядіти того, хто говорив. Більше того, я знаю, що заюшив його Віктор Михайлович, коли він тікав з заводу під час тривоги... Дійшло тепер до вас, що вас спровокували? Розумієте, що треба прикусити собі язик?.. Ех, ви...

Представники слідчих органів примчали через півгодини після тривоги. Було їх четверо. Вони детально оглянули дистиляційний цех, а потім двоє з них засіли в завкомі й приступили до допитів.

Русевича попросили поки що з заводууправління нікуди не виходити. Але першим допитували Слинька, другим — Розенберга. Вони прийшли з амбулаторії — лікар щойно закінчив їх перев'язувати. У апаратника було забинтовано все обличчя, тільки одне око та рот залилися вільні. І в обох з рукавів замість рук виглядали великі білі кулі.

Далі допитували Каринського й Васюту — обох разом. Тримали їх довго. Від слідчих вони вийшли, коли зовсім уже розвиднілося.

Побачивши, як схвильовано походить коридором Валентин Модестович, Каринський перейняв його, дружньо поплескав по плечу.

— Тепер ідіть ви. А після допиту я на вас чекатиму в себе.

Допит тривав не дуже довго. Хоч і дерло в горлі від хвилювання, хоч і не знав Валентин Модестович, куди подіти руки, він сумлінно розповів про події минулої ночі. Слідчі вислухали його доброзичливо, не перебиваючи. Коли він замовк, вони задали йому кілька запитань. Потім один з них, старший віком, чи то спитав, чи то підтвердив:

— Отже, ви все сказали...

— Здається, — не зовсім упевнено кивнув Валентин Модестович. — Можливо, я згодом ще щось пригадаю. Я в такому стані зараз...

— Розумію, — кивнув слідчий. — Ви ж цілу ніч не спали. Раджу вам одпочити. А потім, можливо, ми ще з вами зустрінемось. Постарайтесь пригадати і такі дрібниці, яким ви свого часу не надавали значення... Бувайте здорові. А якщо інженер Маєвський уже тут, перекажіть йому, будь ласка, що ми його ждемо.

Маєвський був тут. Його першого побачив Валентин Модестович, вийшовши від слідчих. Він стояв у коридорі разом з Петровим і Каргатом. Петров розповідав йому про пожежу, а він сполохано похитував головою, раз у раз примовляючи «ай-ай-ай!» і шумно захоплюючись героїзмом робітників. Погляд його весь час перескакував

з одного на другого, і Валентиніві Модестовичу чомусь здалось, що не так розповідь Петрова цікавить Маєвського, як ставлення обох інженерів до його вигуків та захоплення.

Коли Валентин Модестович переказав йому запрошення слідчих, Маєвський широко розвів руками:

— А що я їм можу сказати? Вночі я нічого не чув: взагалі сплю як убитий. Був страшенно здивований, коли мене раптом розбудили, сказали, щоб я негайно йшов сюди. Для мене все це — така несподівана новина... Між іншим, Валентине Модестовичу, ви не помітили, скільки часу минуло між тим, як ми розпрощались і початком пожежі?

— З чверть години,— подумавши, відповів Русевич.— А може...

— Правильно, а може, й більше,— перебив його Маєвський і переконано додав: — Напевно, більше. Словом, я спав першим, найміцнішим сном, коли зчинилась тривога... Ну, послухаємо, що нам скажуть представники слідчих органів.

Він шумно зітхнув і, посміхнувшись інженерам, не поспішаючи подався до завкому.

Валентин Модестович розгублено провів його очима. Він хотів сказати: «А може, й менше». І тепер його вразила думка: справді ж бо, дістатися селища, роздяться, лягти, заснути першим найміцнішим сном — навряд чи вистачило б на це чверті години. Хто ж помилився: він чи Маєвський?..

Русевич мимоволі ступнув до дверей, за якими зник його друг.

— Валентине Модестовичу!

Гукав Каргат. Голова молодика була перев'язана акуратніше, ніж уночі, а обличчя його ще більше посіріло. Зате в очах його виразно проглядала ніяковість. Бачити Каргата в замішанні... гм...

— Я вас слухаю,— холодно відказав Валентин Модестович.

— Коли можете, даруйте мені нічний вибрик. Я дуже шкодую...

— Я теж,— ще холодніше кинув Валентин Модестович і, обійшовши Каргата, попрямував до директорського кабінету.

Сергій Павлович сидів за столом. Перед ним лежала та сама папка, що й уночі, тільки розгорнута вона була

вже не на першій сторінці. Він уважно перечитував Каргатову писанину. Який це вже раз? І навіщо?.. Тим же жестом, що й уночі, Каринський запросив Валентина Модестовича сідати. А потім підпер голову долонями й почав:

— Я гадав, що ми почнемо сьогодні зранку. Але доведеться відкласти це до початку другої зміни. Нічна пригода хоч і не порушила наших намірів, та відібрала чимало часу. Усім нам треба трохи відпочити, а особливо вам. Після нашої розмови ви поспіть, бо без цього ви навряд чи простудіюєте цей документ з максимальною увагою та підготуєте всі потрібні розпорядження.

Валентин Модестович не дуже дослухався до слів і тону директора. Тому нічна радість знову спалахнула в ньому. Не тим жарким полум'ям, правда, та все ж таки... Він присунувся до Сергія Павловича ближче.

Каринський поклав на папку руку.

— Отже, все, що написано тут, починаючи з другої години сьогоднішнього дня, стає програмою наших дій. І нас з цього вже нічим не зіб'єш! Віднині обговоренню підлягатимуть лише ділові, бездоганно вмотивовані зауваження щодо цього. Повторюю: ділові, а не такі, якими ви, Валентине Модестовичу, вчора до півночі дражнили виробничу раду.

...Валентин Модестович не послухав поради Каринського — після розмови з ним не пішов додому, а сховався в своєму службовому кабінеті. Двічі повернув ключ у замку. Мало не впав у крісло коло столу...

Скільки часу просидів він, — хтозна. До нього стукали, гукали, він мовчав. Кілька разів настирливо дзвонив телефон, — він навіть не оглядався на нього.

Перед ним лежали Каргатові висновки, очі його бігали по рядках, рука інколи перегортала сторінки. Але схаменувшись, Валентин Модестович ловив себе на тому, що дивиться або на свою чорнильницю, або на якусь плямку на стіні. Пошепки вилаявшись, він повертався до першої сторінки, рішуче схилявся до неї і... переставав її помічати.

Знов і знов переживав він свою розмову з директором. Знов і знов поставало перед ним втомлене обличчя Каринського, — воно ніяк не клеїлося з тими вбивчими словами: «...якими ви вчора до півночі дражнили виробничу раду».

Якби в ту мить знову долинув гуркіт вибуху, це не вразило б так Валентина Модестовича. А втім, і цього разу гримнуло: хрипко, переривисто загудів гудок — такий гучний, що від нього заболіло в ушах, а шибки задеренчали, як уночі. Знову Русевич обома руками вчепився в край стола.

То був перший гудок. Пів на шосту. Промайнула нісенітна думка: скільки разів збирався змінити цей спрацьований гудок на інший — мелодійний та поетичний, як, скажімо, гудок чорноморського теплохода... І вже згодом Валентинові Модестовичу пригадалося, що до другої години, коли завод почне повертати на новий, чужий йому шлях, лишилося вісім з половиною годин. Вісім годин і тридцять хвилин, щоб довести те, чого він так і не зумів довести протягом чи не двох місяців!

Гудок ревів довго, не давав зосередитися. А коли стало тихо, Валентин Модестович не сказав, а пролепетав: — Але ж учора на нараді...

Не так, не те! Гордо піднести голову, піти геть, не розтуливши рота, — от що треба було зробити!

А на оте безпорадне лепетання Каринський мав готову відповідь:

— Учора на нараді всі ми чекали від вас ділового виступу. Ми хотіли почути не ображену людину, а головного інженера. Вам були дані всі можливості для цього... Та краще б ви мовчали!

Аж тепер, казна-скільки просидівши в себе, зрозумів Валентин Модестович, що означали ці слова, пригадав, скільки гірко розчарування вклав у них Сергій Павлович. А тоді лише остання фраза проникла до його свідомості, але її змісту він одразу не добрав. Машинально спитав:

— Чому?

Сергій Павлович, видно, зрозумів, яким громом серед ясного неба було його розпорядження для Русевича, і відповів не так суворо:

— Я не хотів би витратити час на подібні розмови. Надто його у нас мало. От коли ви прочитаете цей документ, продумаєте його, свою поведінку останніми тижнями, події минулої ночі...

А придивившись до Русевича уважніше, він журно схилив голову. Проте голос йому знов зазвучав суворо:

— Гаразд, давайте про все зараз, щоб більше вже до цього не повертатися... Валентине Модестовичу, півтора

місяця я ждав, що ви й Микола Дмитрович дійдете згоди. Цього не сталося. Хто винен у цьому? Почасті і я. А найбільше ви. Ви ж нікому нічого не доводили. Ви ж тільки ображались та ховалися в сублімації. Позавчора ввечері Каргат ще раз спробував порозумітися з вами. А ви... Я все бачив. Ви навіть не ознайомилися як слід з його проектом, одмахнулись од нього, мов од набридливої мухи. А вчора... Так і лишилося незрозумілим, чому ви вимагаєте кілька мільйонів на реконструкцію нашого заводу і з піною на губах відкидаєте те, що майже нічого нам не коштуватиме, а дасть ті ж самі, коли не більші, наслідки. Відкидаєте те, що захопило кращих наших людей, ідете проти їх законного бажання відчутися себе творцями, заперечуєте останні досягнення науки... До півночі чекав я вчора, коли ж прокинеться в вас інженер, коли почне промовляти ваш двадцятирічний досвід. А побачив лише те, що вас засліпила безпідставна ненависть до Каргата. Я й досі ще хочу думати, що це у вас тільки безпідставна ненависть. Тим-то я й кажу вам, що далі ми чекати не можемо й не хочемо. Ось вам програма. Будь ласка, виконуйте її в цілковитій згоді з її авторами. А складали її не тільки Каргат та Петров...

Не все ще було втрачено. Треба б перебити цю образливу промову, заявити про своє небажання слухати її і взагалі працювати в таких умовах... Та мало хіба можна було зробити такого, що, на жаль, спадає на думку чомусь потім, коли вже пізно! А тоді Валентин Модестович знову залепетав:

— Але ж нараду ще не закінчено...

Так можна втратити всяку пошану до себе!

І знову Русевич почув безжалісний голос Каринського, що вичитував йому, мов хлопчиськові:

— Ми закінчимо її слушного часу. Вчора я припинив її, щоб завод не зостався без головного інженера. Я дав вам змогу ще раз про все подумати, перебороти свою нерозумну затятість. Я хочу, щоб ви разом з усіма нами пішли тим шляхом, який обрали передові люди заводу. А якщо вам раптом спаде на думку подати мені заяву про ваше звільнення, то такої заяви я від вас не прийму. Так і знайте.

Аж он коли у Валентина Модестовича прокинулось обурення. Він схопився з стільця, рішуче ступнув до дверей.

— Валентине Модестовичу! — Каринський стукнув долонею по столу.— Спершу ви вислухаєте мене до кінця.

Нова помилка: Русевич повернувся. Щоправда, не сів. Та яке це має значення?

— Вчора на нараді,— ще суворіше сказав Каринський,— вас дехто підтримував. Кілька інженерів. Та лише двоє з них хіміки. А то — механік, економіст... Не вистачало, щоб іще Маєвський виступив... І групка робітників. Ви знаєте, що то за робітники?

Аж он коли Валентин Модестович відповів належним тоном. Дивлячись поверх директорової голови, він недбало кинув:

— Очевидно, ті, кого Каргатові не пощастило запаморочити своїми витівками.

— Між ними жодного кадровика. Чорнороби та будівельники з новобудови. А вони на пропозиціях Каргата розуміються приблизно так, як ми з вами на ескімоській мові. Вас це не дивує?

Русевич промовчав.

— А мене здивувало... Чи відомо вам, Валентине Модестовичу, що робиться тепер на селі? Знаменні події там відбуваються. Партія і Радянський уряд взяли твердий курс на колективізацію сільського господарства, на ліквідацію куркульства. Куркулі тікають з сіл. Частина їх приходить на заводи, гадаючи сховатися, пережити лиху годину, а при нагоді й нашкодити. Легше їм тут свою лють зірвати.

— Газети я читаю, Сергію Павловичу.

— Але про події на селі думаєте стільки ж, скільки й про події в Антарктиці. От і доводиться нагадувати вам, що найближче від нас село — за десяток кілометрів... Втікачі з сіл — тобто, куркульня — є, безперечно, й на нашому заводі. Ми не завжди маємо змогу виявити її. А з робочою силою у нас — ви самі знаєте, яка скрута. Подумали ви хоч раз, що за настрої в тих людей? А куркулі переконалися: не тільки у них вдома — всюди відбувається те, від чого вони гадали втекти. Ще ясніше їм стало: повороту до колишнього не буде, не дадуть їм спокійно переждати, поки там, удома, бог натягне на кисіль шкуру. І, звичайно, вони підтримують тут усякого, хто виступає проти нового. Підтримують вони й вас. Їм байдуже, що ви зовсім не вважаєте їх за

своїх однодумців. Ви хочете, щоб коло вас нічого не змінювалось, і їм цього досить.

Ставити поряд якихось там куркулів і чесного радяньського інженера? Ні, це вже занадто! У Валентина Модестовича аж серце спинилось від обурення.

— Та як ви смієте? — закричав він.

Соннота зникла з очей Каринського.

— Хочете ви цього чи ні, а об'єктивно виходить так. І підтримують вони вас не тільки криками на нараді. Вони намагаються дати вам сильніші козири. Скажіть шире, Валентине Модестовичу, коли вночі ми з вами прибігли до дистиляції, чи не було першою вашою думкою: аварія — це наслідок підвищення температури й тиску в корнюрах і, значить, відповіді за це повинні Каргат і Розенберг? Я не кажу, що ви зраділи з цього. Боронь боже. Та коли прибіг Микола Дмитрович, я бачив, як зловтішно ви зиркнули на нього. Якби Слинько не довів, що тут шкідництво, я певний, — у всьому ви обвинуватили б Каргата, Розенберга й того ж таки Слинька... Звичайно, ті, хто зіпсував трубу, хотіли весь завод висадити в повітря. Та раділи б вони й тоді, коли б дали вам саму тільки змогу обвинуватити в аварії наших передовиків. Признайтесь, Валентине Модестовичу, ви зробили б це з задоволенням... І ще один козир намагались дати вам ті люди. Сьогодні вночі троє невідомих пробували напасти на Миколу Дмитровича. Ми про це дещо знали. Та запобігти нападкові, на жаль, не змігли. Ви, мабуть, помітили, що в Миколи Дмитровича перев'язана голова. Рана така, що лікареві довелось накласти три шви. І він вимагає, щоб Микола Дмитрович лежав.

Каринський одвернувся до вікна. Його лице з суворо стуленими губами стало нерухомим. Тільки ніздрі злегка роздувались.

Кілька секунд Валентин Модестович не міг одвести від нього ошелешеного погляду. Мішком опустився на стілець. Він не любив Каргата — вірно! Він уперто боровся проти його витівок — правильно! Але зичити йому такого... Та не далі ж, як сьогодні вночі, він вирішив залишити цього молодика на заводі! І рішення свого не змінив, хоч і справді в дистиляційному цеху на мить здалось йому, що аварія — результат Каргатової зухвалості.

— Сергію Павловичу! — в розпачі крикнув Валентин Модестович.— Невже ви гадаєте...

— Ні, не гадаю,— відказав директор.— Не розмовляв би я тоді з вами й не доручав би вам здійснювати цей план раціоналізації. Я хочу, щоб ви зробили з цих подій належні висновки для себе.

Каринський говорив спокійно, немовби нічого не закидав головному інженерові. Та хіба ж не ясно, що вина за ці злочини якоюсь мірою лежить на Валентинові Модестовичу? Адже вчора на нараді в запалі суперечки він допустився кількох таких висловів, що їх справді дехто міг сприйняти як заклик до знищення Каргата. Тільки ж і йому погрожували вчора. І йому кричали чимало образливого, глузливого...

Але ж ніхто не спробував проламати йому голову!..

У Валентина Модестовича затуманилось в очах. Каринський начебто поплив убік, перед очима загойдалось обличчя Черевика; на ньому застиг той запобігливий, змовницький усміх. Хто він такий? Звідки взявся на заводі?

А Маєвський? «В їхньому таборі паніка. Вам ніхто ні в чому не перешкоджатиме». Коли казав це Маєвський, в його очах виразно мерехтів вдоволений сміх. Він також знав, що ранком головний інженер матиме «сильні козири»?

І чому обидва вони хотіли, щоб головний інженер пішов спати? Для того щоб він ні про що не здогадався, не перешкодив їм?

Тільки тепер, у себе в кабінеті, Валентин Модестович зібрав ці розпорошені, одчайдушні запитання. А під час розмови з Каринським вони кружляли, мов у вихорі. Ні на одне не знаходилося відповіді. І Валентин Модестович сидів тоді, ледве переводячи подих, боячись поворухнутися.

Не скоро повернулась до нього здатність говорити.

— Все це так страшно... Моя провина така велика...— Валентин Модестович спромігся зібрати рештки сил.— Я розумію: лише одним можу виправдатися в ваших очах. Ні, я не вірю, що ваше розпорядження — доцільне. Та я все ж таки виконаю його... У згоді з Каргатом. Виконуватиму його сумлінно. А не приведе це до бажаних вам наслідків,— ви ясно побачите, що не моя то вина.

Каринський підвівся, подав йому руку. І голос його став мало не дружній.

— Більшого я від вас сьогодні і не вимагаю, Валентине Модестовичу. Але вірю,— настане-таки день, коли, побачивши перші наслідки цього плану, ви захопитесь ним.

— Як і досі, я працюватиму сумлінно,— машинально повторив Валентин Модестович, кволо потискуючи директорові руку.

ДВА ФАКТОРИ

Знову постукали в двері, і знову Валентин Модестович притаївся.

Уже минуло казна-скільки часу. До години, коли план Каргата повинен стати для головного інженера програмою, лишилося зовсім мало. А цей клятий документ ще й досі не прочитаний. І лінія поведінки не продумана... Розпорядження Каринського, напевно, знають уже всі. По всіх закутках заводу тільки й розмов, що про цілковите фіаско головного інженера. Всі тепер пильно стежитимуть за кожним його рухом, прислухатимуться, як звучить його голос, вбачатимуть чортзна-що там, де нема нічого...

Яка це ганьба! І в отаких умовах він повинен працювати сумлінно... Та тут псом завиєш!

Перший стукіт був делікатний. Удруге постукали вже кулаком.

Хоч головою, а двері не відчиняться!

Валентин Модестович заткнув вуха пальцями, ще раз схилився до друкованих на машинці аркушів. Він не зрушить з місця, аж поки з усією увагою не перечитає ці десять чи дванадцять — а справді, скільки їх? — сторінок.

Третій стукіт так само був кулаком, але щосили. Потім долинув схвильований крик:

— Валентине Модестовичу!

Голос Маєвського. Що йому треба?

— Валентине Модестовичу! — не вгавав Маєвський.— Я знаю, що ви тут. Якщо ви не відчините, я виламаю двері!

Валентин Модестович здивовано підвів голову. Якщо Маєвський, завжди підібраний, урівноважений, отак

волає,— мабуть, сталося щось надзвичайне... Але хай там хоч що,— не до Маєвського зараз. І треба, щоб він це второпав!

Валентин Модестович повернув ключ у замку: не крізь двері ж одповідати!

Тільки клацнув замок, Маєвський вдерся в кабінет. Бистрим занепокоєним поглядом окинув зсутулену постать головного інженера.

— Що ви тут задумали?

Русевич не зрозумів.

Маєвський прихилив двері й повторив:

— Що ви задумали, я вас питаю?.. Дзвоню телефоном — ніякої відповіді. Прибіг сюди, стукаю раз, удруге, аж руку відбив... Голову можна втратити... Що з вами, Валентине Модестовичу?

— Єдине, чого я хочу зараз,— намагаючись вимовляти слова твердо, відповів Русевич,— щоб мені дали спокій.

На Маєвського це не вплинуло.

— Добре, якщо тільки так. Я боявся, що нічні події та божевільне розпорядження Каринського вплинули на вас гірше. Бачили б ви, який фурор викликало оте розпорядження серед учорашніх горлохватів! Хтось уже повісив на прохідній плакат: «Очистимо наші ряди від шкідників та бандитів!» Каргат бігає по цехах, демонструє перед усіма свою перев'язану голову, хоч лікар начебто звелів йому лежати... Ну, а коли вам серед цього божевілья потрібен тільки спокій, то ви, очевидно, стараєтесь знайти вихід. Чи можна взнати, що ви придумали?

Валентин Модестович промовчав. Та цього було замало, щоб припинити балаканину Маєвського.

— А розпорядження Каринський дав сьогодні — мало сказати божевільне. Звичайно, від таких ортодоксальних комуністів, як наш директор, тільки такого й можна чекати. Одначе, признаюсь, ця зухвалість була для мене дещо несподіваною. Така увага до кожного вашого слова вчора і раптом — на тобі!.. А втім, даруйте. Відоме арабське прислів'я рекомендує: коли не знаєш, що робити, спитай поради у дружини, а зроби навпаки. Якщо розпорядження недавнього вальцювальника розглядати з цих позицій, то в ньому є певний сенс.— Маєвський хмикнув і, відрубуючи кожне слово, закінчив: — Чи не здається вам, Валентине Модестовичу, що ви нині ви-

ступаєте в незавидній ролі арабської жінки? І як — чи задовольняє вас подібна роль? Коли надінете чадру?

Часто й подовгу розмовляючи з Валентином Модестовичем, ставши останнім часом найближчим його порадиником, Маєвський знав, як озветься його співбесідник на таке глузливе запитання. Спершу він рознервується, вибухне фейерверком гнівних слів і, розтративши в них себе, почне згоджуватися з усім. Що завгодно можна тоді йому навіть.

Але Маєвський не знав, про що сьогодні вперше подумав Валентин Модестович.

Глянувши на свого приятеля так, наче перед ним стояла чужа людина, головний інженер з несподіваною неприязню спитав:

— В якій справі я вам потрібен?

Лише на мить це збентежило Маєвського. Та тут же він засміявся, ніби Валентин Модестович сказав щось дотепне, і вкрадко промовив:

— Не ви мені, а я потрібен вам зараз, любий мій Валентине Модестовичу. Отож насамперед заспокойтесь і — побесідуємо. Тільки не на порозі.

Намацавши ключ за спиною, він замкнув двері й рушив прямо на Русевича, примушуючи його відступати до стола.

Не в такому стані був Валентин Модестович, щоб дати цьому нахабі належну відсіч. Проте поглядав він на Маєвського не без цікавості: ніколи ще не бачив його таким рішучим.

Присунувши стілець, Маєвський сів і, не чекаючи, поки головний інженер теж сяде, почав з поблажливою іронією:

— Спочатку давайте зробимо коротеньке резюме... Виходить, вас учора просто піддурили. А піддуривши, поставили в такі умови, що ви змушені були не погляди свої відстоювати, а відкидати ті безглузді обвинувачення, якими вас з такою охотою й насолодою обсипала наша чернь. В таких умовах, ясна річ, навіть людина з ангельською вдачею обов'язково втратить рівновагу й наговорить зайвого. Між іншим, не думав я, що на нашому заводі так багато черні та ще такої садистичної. Основна хімія — така, здавалось би, інтелігентна галузь промисловості... Каюсь, і я не врахував учора, що дискутувати з черню — найменше нерозумно. Не відразу розібрався в обстановці. Але далеко не все втрачено...

Русевич машинально кивнув. Він зовсім не слухав Маєвського.

Надто багато довелось йому вислухати подібних тирад (щоправда, досі Маєвський висловлювався не так одверто й гостро), надто часто він некритично ставився до порад свого приятеля. І ні разу не замислився над тим, чому саме завідувач відділу капітального будівництва став його наперсником.

Ну, певність Маєвського, що Каргат рано чи пізно зірветься, ну, його життєвий досвід, ну, його солідарність у всьому з Валентином Модестовичем... І тільки? Невже самої солідарності першого-ліпшого зустрічного досить, щоб боротися проти Каргата, до зубів озброєного — хай лише теоретичними, та все ж таки знаннями?

От у чому одна з найгрубших помилок Валентина Модестовича. Божевільним маренням Каргата він повинен був протипоставити перш за все холодний розрахунок, тверезу практичність, свій досвід. А він не вигадав нічого кращого, як у всьому йти за порадами цього універсального підлабузника. Як найшло на нього таке затьмарення?

Єдина людина, від якої Валентин Модестович весь час чув справді цінні поради,— це Ганна. Вона так само ніякий не хімік, але яка ясна в неї голова! Правда, чимало порад Маєвського збігалося з її порадами, але ж вона щодня повторювала, що поза хімією не може бути перемоги над Каргатом. Вона вживала якихось там своїх заходів проти молокососа, та водночас уперто радила чоловікові посидіти над сучасними книжками, хоч би й узятими у Каргата. «Без цього,— повторювала вона,— завідувач лабораторій для тебе — мов рівняння з багатьма невідомими. Розберись у тому, у віщо він вірить, і ти дізнаєшся про його сильні й слабкі сторони, намацаєш його ахіллесову п'яту». І це — розумно.

На жаль, Ганниної поради Валентин Модестович якраз і не виконав. Книжок так і не розгорнув. Так і не довідався, чого, мовляв, варті новомодні теорії проти його двадцятирічного стажу? А якби переглянув,— не посмів би Каринський сказати йому сьогодні, що він не так доводив неправість Каргата, як ображався на нього. І, хто знає, може, фундамент, на якому стоять Каргат та його поплічники, був би вже зруйнований і всі бачили б, що на останньому крикові моди можуть зростати лише демагогічні нісенітниці... Ворога треба бити його власною

зброєю,— скільки разів він чув цю аксіому, сам повторював її. А тут вийшов на бій з голими кулаками, підтримуваний тільки таким невігласом у хімії, як Маєвський, та якимись бандитами,— вийшов проти цілої армії, що в ній нікому не закинеш незнання хімії або виробництва...

Заглибившись у свої думки, Валентин Модестович не одразу зрозумів, що від нього давно вже чекають відповіді, з півхвилини сплигло, перше ніж він промовив:

— Даруйте мені, Андрію Олександровичу, але я зараз не маю ні хвилини.

Маєвський нібито згодився:

— Гаразд, я зараз піду. Але спершу я мушу переконатися, що ви добре подумаєте над тим, що я вам сказав. Крім того, як ви гадаєте поводитися далі? На мою думку, поведінка ваша повинна докорінно змінитися. Вам треба переконати своїх противників, що ви втихомирились, склали зброю. А тим часом... Я не маю сумнівів,— ви твердо сьогодні заявили Каринському: ніяка, мовляв, сила не примусить вас повірити в доцільність того, що ото лежить перед вами. Адже так?

Валентин Модестович низав плечима.

— Я сказав Сергію Павловичу, що сумлінно виконуватиму те, чого він від мене вимагає.

— Цілком природно,— схвалив Маєвський.— Так і треба... Ну, а насправді що ви хочете зробити?

— Додержати свого слова.

— І тільки?

— Угу...

Маєвський недовірливо покрутив носом.

— Не вірю я, щоб ви так моментально підняли руки перед цим науковим сопляком. Ви, як і я, не з тих, хто здається пієля першого, хай і відчутного, стусана. Ви й думки не припускаєте про капітуляцію.

Валентин Модестович демонстративно глянув на свій годинник.

Маєвський удав, наче хоче підвестися. Обличчя його стало серйозним, тон — діловим.

— Ви маєте рацію, час не жде. Нам треба поспішати. Сидіти в кабінеті — не діло. Ваше місце — в цехах. А моє — так само серед людей. Ми мусимо домовитися якнайшвидше. І я говоритиму коротко. Я починаю вас розуміти. Зовсім непогано, що ви поклали чесно додержувати даного директорові слова. Це розв'язує вам

руки. Оскільки ваш погляд на оту писанину не змінився, то чим сумлінніше ви будете запроваджувати її в життя, тим помітнішою ставатиме її абсурдність.

— Андрію Олександровичу! — вже сердито скрикнув Валентин Модестович.

Маєвський голосно розсміявся.

— Пам'ятаєте, як у деяких геометричних теоремах. Треба довести одно, а ми припускаємо, що результат наших міркувань буде зовсім іншим. І тоді відразу бачимо, що дані нашої теореми ніяк не збігаються з такими припущеннями, що ми прийшли до безглуздя. Пам'ятаєте, як це зветься?

— Приведення до абсурду.

— От-от... Ви свого часу реальне училище кінчили?

— Реальне.

— Я теж був реалістом. І ці три слова — *reductio ad absurdum* — були першими латинськими словами, які я взяв. Тому я так запам'ятав їх. Не знаю, як для вас, а для мене вони й зараз звучать особливо урочисто й екзотично. *Reductio ad absurdum* — приводжу до безглуздя... Ха-ха... Є немовби щось магічне в цих словах. Одне слово, це — чудовий спосіб домогтися свого, коли лобова атака не дала позитивних наслідків. Ці три слова повинні стати нашим девізом... Чи зрозуміли ви мене, Валентине Модестовичу?

— Я не про те зараз думаю.

Маєвський, видно, твердо вирішив не зважати на репліки свого співрозмовника.

— Припустімо, що вам треба щось довести. Ви знаєте, як це зробити найблискучіше. Але вам бубонять, що інше приводить до тієї ж мети. Ви люб'язно кажете: будь ласка, роблю по-вашому. І сумлінно, зі скрупульозною чесністю виконуєте геть усе, чого від вас вимагають. А потім з приємністю спостерігаєте, як очі тих, хто ставив перед вами абсурдні вимоги, лізуть рогом... І знаєте, що я думаю? Треба було б вам з самого початку вдатися до цього надійного методу: спровокувати Каринського на розпорядження, подібне до сьогоднішнього, ще тоді, коли Каргат уперше поліз до вас із своїми актами обстеження цехів. Набагато ближче були б ви тепер до мети... Ну, нічого: сміється добре той, хто сміється останній.

Валентин Модестович почав прислухатися уважніше. Висловлювання Маєвського стали начебто цікавими.

І водночас подумалось: тому, хто повинен, за Маєвським, сміятися першим, зараз навряд чи весело. Рана, на яку наклали аж три шви,— не жарт.

— Не думаю, щоб Каргатові зараз хотілось святкувати перемогу,— тихо сказав він.— Чули, що вночі з ним сталося?

Тим же сповненим сарказму тоном Маєвський відповів:

— Чув, звичайно... Але Каргат роздражнив собак. Він намагається інтенсифікувати працю на заводі не поступово, а відразу. І хоче, щоб наші ледарі відповідно йому не віддячили... Каргатові ще поталанило. Могло закінчитися гірше... Між іншим, я не здивуюсь, якщо ця історія повториться.

Валентин Модестович перелякано випростався.

— Андрію Олександровичу! Як ви можете?

Маєвський зневажливо скривився.

— Людина я не сентиментальна. На події дивлюсь не з погляду вищої моралі, а з погляду їх доцільності. Каргатові дещо співчуваю, бо справді неприємно, коли тобі в голову потрапляє каменяка. Але в однаковій мірі співчуваю й тим, хто ту каменяку кидав, бо вони нічого цим не досягли. Взагалі шкодую, що це трапилось... От коли б Каринському не потрапила віжка під хвіст, коли б не було сьогоднішнього розпорядження, можна було б з цього скористатися, як і з події в дистилляції.

Так от що означало оте «вам ніхто не перешкоджатиме!» Маєвський ще вночі знав, що з Каргатом щось трапиться! І хіба не на те ж саме натякав Черевик?

Валентин Модестович прикрив лице рукою. Йому здавалось, ніби потрапив він до льоху, де повно грубого павутиння й мокриць.

Треба негайно виставити звідси цього мерзотника!

— Ви самі сказали,— приховуючи огиду, сказав Русевич,— що моє місце в цехах. А піти туди я можу, лише перечитавши оце, підготувавши певні розпорядження. Дуже прошу вас не заважати мені.

Маєвський сказав уже все, що вважав за потрібне сказати. А що над кожним його словом головний інженер подумає, цього він був певний.

— Само собою розуміється,— сказав він, підводячись,— розмова наша — суугобо конфіденціальна. На жаль, вночі нас таки побачили разом. Отже, відповідатимемо за кожне сказане між нами слово ми вдвох. Спо-

діваюсь, це міркування допоможе вам знайти правильну лінію в тому разі, коли слідчі ще раз захочуть поговорити з вами... До побачення.

Маєвський повагом пройшов до дверей, одімкнув їх і, не відчинивши, повернувся.

— Забув ще одне сказати... Про Каргата не турбуйтеся. Не будьте м'якотілим. Я вже казав вам, що він бігає по цехах, незважаючи на розбиту голову. Або її не дуже розбили, або впертий він — далі нікуди. Такого так просто не зламаєш. Тим більше честі перемогти його. І ми його зламаємо неодмінно, якщо будемо ще впертішими... Вночі, я бачив, ви розмовляли з Черевиком. Я давно хотів звернути вашу увагу на цього робітника. Добре, що ви самі з ним порозумілися. Людина ця вже стала нам у пригоді. І ще не раз стане. Черевик — не сам: він верховодить серед чималої групи робітників. Вони з тих, кому в нинішніх умовах втрачати нічого. Вони вас не викажуть... коли ви не викажете їх... А викажете... Але цього не буде. Отже, відоме вам *reductio ad absurdum* та Черевик — це ті фактори, які ви повинні мати на увазі і коли читатимете оту писанину, і коли почнете... гм... чесно додержувати даного Каринському слова.

Маєвський ще раз хмикнув і вийшов з кабінету, старанно причинивши за собою двері.

Валентин Модестович поспішно замкнув їх знову. І ще раз взявся до читання, стараючись не допускати до себе жодної сторонньої думки.

І все ж таки ніяк не міг зосередитися. Тепер почало йому ввижатися, що допіру він допустився ще жахливішої помилки, і вона не даватиме йому спокою, аж поки він не виправить її. Але пригадати ту помилку було над сили Валентина Модестовича. І його охопив незрозумілий жах.

Ледве пересилюючи себе, він таки дочитав Каргатові домисли.

Страх немов тільки на те й чекав. Тільки-но Валентин Модестович одірвав очі від паперів, як усього його проїняв холод.

«Відоме вам *reductio ad absurdum* та Черевик — от ті два фактори, які ви повинні мати на увазі...» — слова ці прозвучали так виразно, наче хтось прошепотів їх над вухом.

Так, значить, Маєвський...

Але ні, не може цього бути!

Кілька разів Валентин Модестович то схоплювався, то безсило опускався на стілець. То йому конче треба було ще раз побачити слідчих, доповнити свої свідчення — авжеж, тими дрібницями, яким він досі не надавав значення; їх стільки нараз сплигло в пам'яті, і в кожній було стільки зловісного... То починав переконувати себе, що це йому мариться, що нерви його стали ні к бісу...

Не помітив, як опинився коло дверей, коли саме одімкнув їх, мало не випав у коридор. І налетів на Васюту.

...Додому Валентин Модестович повернувся аж смерком. Був стомлений, журний. Обідав, проте, не без апетиту. І раз у раз оглядався на вікна, прислухався до шуму на вулиці.

Про події минулої ночі й дня почав розповідати дружині за другою стравою. Розповідав довго, бо намагався точно пригадати кожне почуте й сказане слово. І тільки про те, що сталося, коли вибіг він зі свого кабінету й зустрівся з Данилом Максимовичем, не сказав нічого. І хотів розказати, та якесь внутрішнє почуття стримало його.

Ганна Іванівна ні про що не розпитувала. Лише інколи раптом клала виделку й починала щось креслити пальцем на скатертині. Один лише раз перебила чоловіка:

— Сергій Павлович категорично заявив, що не відпустить тебе з заводу?

— Так.

Ганна Іванівна кивнула з таким поглядом, наче нічого іншого й не чекала.

Коли Валентин Модестович закінчив свою смутну розповідь, вона рішуче відсунула тарілку. Очі її стали жорсткими.

— Одно я скажу тобі, Валентине,— поволі почала вона.— Краще буде, якщо ти забудеш оту латинську нісенітницю... принаймні до того, поки не оволодієш повністю зброєю Каргата. Коли ти, нарешті, візьмешся за книжки?

Валентин Модестович перевів подих: дружина знов повторила те, що він звик постійно чути від неї. Але тепер він сам так думав... Ще раз оглянувся на вікно. За ним було темно й тихо.

— Ти маєш рацію, Ганнусю.

Та хоч і назвав Валентин Модестович дружину ніжним ім'ям, тон у нього був незалежний.

— Шкода, що ти тільки сьогодні прийшов до цього висновку,— в'їдливо кинула Ганна Іванівна.— Я ще раз тебе питаю: коли ти нарешті прочитаєш книжки?

Валентин Модестович подумав:

— Неодмінно прочитаю. Найближчими ж днями.

Ганна Іванівна окинула чоловіка презирливим поглядом.

— Ти спиш не менше, як вісім годин на добу. Не думаю, що здоров'я твое зіпсується, якщо ти кілька днів лягатимеш на дві-три години пізніше. На твоєму місці я не марнувала б часу.

Валентин Модестович спробував обернути все на жарт:

— Як школяр?

— Так, як старанний школяр,— потвердила Ганна Іванівна.

— І в цьому взяти приклад з Каргата? — невесело посміхнувся Валентин Модестович.— Кажуть же про нього, що невідомо, коли він спить.

— І ти з твоїм тютхійством мрієш його перемогти? — вже з одвертим глумом спитала Ганна Іванівна.— Або ти переймеш його наполегливість, або...

Вона рішуче пройшла в кабінет. Засвітила там настільну лампу, зняла з етажерки книжки, поклала їх серед стола.

— Вечірній чай я тобі дам сьогодні об одинадцятій годині.

І, не оглянувшись на чоловіка, зникла в опочивальні.

Трохи згодом вона почула, як глибоко зітхнув Валентин Модестович, як підійшов до вікна, з півхвилини тарабанив по шибці. Потім перейшов до кабінету, важко опустився в крісло. І ще минуло кілька хвилин, перш ніж зашелестіли сторінки. Потім стало тихо.

«Чи не пізно?»— гірко подумала Ганна Іванівна.

З кабінету зрідка долинало невиразне буркотіння, зрідка стримано порипувало крісло.

Ганна Іванівна спинилась біля вікна. Що цікавило там її чоловіка? В будинку навпроти живе Маєвський. Чому його досі нема? Чи не його виглядає Валентин?.. Рясний присмерк уже повив вулицю. Вдалині темним силуетом з жовтими чотирикутниками освітлених вікон видівся будинок, де мешкає Каргат.

Ганна Іванівна стояла нерухомо. Очі її були недобрі, губи вперто стулені.

Несподівано в очі їй вдарило яскраве світло. Долинув шум автомашини. В кабінеті рвучко відсунулось крісло. Валентин Модестович підбіг до вікна. Автомашини підїхала до протилежного будинку. Фари згасли, шум мотора вщух. Довгий час було чути, як переступає з ноги на ногу, нервово прочищає горло Валентин Модестович. Нарешті з підїзду протилежного будинку вийшли три темні постаті. Спалахнули фари. Знов загурчав мотор. Автомобіль розвернувся і подався туди, звідки приїхав.

Ганна Іванівна почула хрипкий голос чоловіка:

— Ти знаєш, що трапилось?

— Знаю,— холодно відказала Ганна Іванівна.— Заарештовано Маєвського...— І голос її зірвався.— Ех, ти...

МОЛОДЬ ПОВИННА НАЗДОГАНЯТИ СТАРИХ

Дружба приходиться ще непомітніше, ніж кохання. Більше того, кохання, хоч би як непомітно починалось воно, згодом стає немовби прозорим серпанком, через який починаєш бачити світ. А дружба нічого поміж очима й світом не напинає, а світ змінити може, бо вона з'єднує твої сили з силами твоїх друзів і скеровує їх в одному напрямку.

Давид Маркович Розенберг і Гриць Частій не помітили, як помалу перетворилися на справдешніх друзів. А були вони мало схожі один на одного.

Щоправда, віком вони не дуже відрізнялись: першому лишилося кілька років до тридцяти, а другому не так давно перехопилося за двадцять. І посади їх були споріднені: перший — змінний інженер в дистиляційному цеху, другий — змінний технік в ректифікаційному. Але Розенберг, перш ніж ступити, намагався знайти таке місце, де його нога стала б упевнено, звідки ніхто не зміг би його зіпхнути. А Частій вважав, що перша аксіома геометрії «пряма лінія — найкоротша відстань між двома точками» — придатна для всякого випадку в житті. Розенберг був певен, що до мети треба торувати широкий шлях, щоб ним могли йти всі. Гриць же ще не виріс з того віку, коли здається, що головне — найшвидше здійснити задумане. А якщо при цьому кілька разів спіт-

кнешся, подряпаєшся або носа розквасиш, так то дрібниці.

Вони знали, що мета в них одна, але не завжди усвідомлювали, що на шляху до мети Гриць стає немовби розвідником і його нестримне поривання вперед допомагає таким, як Давид Маркович, вибрати найкращий напрям для шляху, який вони хочуть прокласти для всіх. Не усвідомлювали, що саме це і з'єднає їх.

До того ж Розенберг заражався від Частія його юнацькою рішучістю. Частій допомагав йому переборювати надмірну непевність себе, а сам набирался від Давида Марковича вміння не тільки обдумувати свої вчинки, а й оглядатися назад — там, де це потрібно.

Вони не філософствували. А просто коли Гриць натрапляв на щось незрозуміле, але не таке важливе, щоб турбувати Петрова або Каргата, він ішов по пораду до Давида Марковича.

А той іноді розповідав юнакові про свої скрути: невміння на щось комусь вказати, чогось у когось зажадати. І Гриць охоче робив це за нього.

Початок цій дружбі поклали їх мало не щовечірні відвідування дослідної лабораторії. Якось так траплялось, що вони майже завжди сиділи поряд. Технік просив у інженера порад, а інженер розпитував юнака про заводські новини, бо той щодня приносив їх цілу купу. І тепер, коли б і де б не зустрілись, вони радо посміхались один одному, обмінювались міцнішим, ніж між звичайними одnodумцями, рукопотиском. А коли залишались сам на сам, розмови їх ставали дедалі одвертіші.

І сьогодні, прийшовши на завод на другу зміну, Розенберг насамперед оглянувся. А коли після гудка виїшов з свого цеху Гриць, то й він теж окинув поглядом подвір'я. Та тільки-но погляди їх зустрілись, як вони заспішили назустріч один одному.

— Казав же я вам, що почнетесь!— ще здалеку крикнув юнак.— От і почалось. А ви ще вчора сумнівались.

— Але ж нарада,— відповів інженер,— була така дивна...

Гриць простягнув йому руку. Давид Маркович глянув на свої бинти, з яких виглядали лише кінчики пальців, і глибоко зітхнув.

— Болять? — занепокоєно спитав Гриць.

— Вже ні. Та принаймні тиждень бути мені на бюлетені,— так сказав лікар. І саме в той час я буду нероб-

ствувати, коли на заводі розгортатимуться такі інтересні події. Я пропаду від заздросців до всіх.

— Та ви самі стільки вже зробили...

— За те, що було, Грицьку, ніхто й копійки не дасть.

Розмову цю за цікаву Давид Маркович не вважав. Він заговорив про інше:

— А ви мали рацію, коли якимось запевняли мене, що на нараді розгориться баталія. Признатися, я не думав, що до такого дійде.

— А я ніколи не гадав, що розпочне ту баталію інженер Розенберг,— засміявся юнак.— А з яким завзяттям кинулись ви в атаку!.. Я на всі сто був переконаний, що ви всю нараду пари з уст не випустите. Вам же завжди не по собі було від незгоди між Каргатом і Русевичем.

— А що я мусив робити? — мов дівчина, опустил погляд Розенберг.— Валентин же Модестович геть-чисто забув, що він інженер-хімік. Треба ж було комусь нагадати йому про це. Правда, нагадав я не дуже вдало...

— А в цеху вам довелося ще страшніше витримати,— закінчив свою думку Частій.— І показали ви себе, Давиде Марковичу, зовсім не таким, як дехто про вас і досі думає. А третє—напад на Миколу Дмитровича. Справжня війна. В житті ще до більшого дійшло, ніж на нараді.

Давид Маркович зблід. Але не від страху. Він випростався, очі його блиснули.

— Я все розумію. То — робота однієї контрреволюційної зграї. І не прошу собі, що довго не розумів очевидного: вороги намагаються використати найменшу незгоду між нами. Тут вони захотіли повернути собі на користь незгоду між інженерами у суто виробничих питаннях. Був би я пильніший, одразу б це второпав. Коли Іван Степанович сказав мені вночі, що муфта на трубі ослабла, я повинен був зміркувати, що само по собі такого статися не могло. А я задовольнився тим, що її підтягли. От що прикро мені тепер. І я не заспокоюсь, поки ту зграю не викриють... Ви не знаєте, хоч одного з тих бандитів піймали?

— Коли їх викриють, ми всі про це довідаємось,— ухиляючись від прямої відповіді, неголосно мовив Гриць.— А викрити треба не одного й не двох. Ви ж самі сказали: тут ціла банда... Але ж ми не з лякливих. Правда ж, Давиде Марковичу?

Розенберг відказав твердо:

— Тут я нічого не боюсь. Ні на крок не відступлю. Вони помовчали.

— А тепер давайте подивимось вперед,— запропонував Частій.— Микола Дмитрович який молодець! Його теж нічим не спиниш. Голова в бідолахи, мабуть, аж розколюється, а він цілий день сьогодні на заводі. Кілька годин пробув і у нас, у ректифікації. Ну, держіться тепер, Давиде Марковичу! Ще два-три дні — і ми почнемо наздоганяти вас. І не тільки наздоганяти. Невдовзі дистиляційники будуть плентатися у нас в хвості. Ось побачите!

Розенберг скося подивився на свого занадто самопевненого друга.

— Нічого не маю проти. Молодь завжди повинна наздоганяти нас, старих.— Давид Маркович зсутулився, удаючи з себе дідугана.— Куди нам до вас!

Частій сприйняв це всерйоз.

— Коли я доживу до ваших років,— докірливо промовив він,— мені соромно буде так говорити.

Давид Маркович вдоволено хмикнув.

— Ви позбавлені почуття гумору, любий мій хлопчику. Ану, спробуйте наздогнати мене! Як вам відомо, бігаю я не так уже й погано. І люди коло мене такі, що завжди мене підбадьорюють. З ними втоми не помічаєш. Естафету свою донесу куди треба... А вам ще треба навчитися бігати.

Гриць зрозумів натяк і переконано заявив:

— Через п'ять років я теж буду інженером.

— Ой, чи будете? — Розенберг одвів погляд убік.— А Саня?

— Саня? — Лице Гриця розпливлось у широченній посмішці.— Саня так само буде інженером. Восени ми поїдемо на вступні іспити. Ми вже почали готуватися до них. За літо встигнемо аж он-он скільки. Допмагаємо ж одне одному... Ні, заводу ми не кинемо. Нема дурних кидати його в такий час. Та й тутешні події весь час нас підганятимуть. Будемо заочниками... Словом, надійде-таки час, коли я вас наздожену. Бо нас же двоє, а ви — рак-самітник.

Частій сказав далеко не все, що хотів: на цю тему він міг би промовляти до ночі. Та раптом помітив, що Розенберг посмутнішав, і здивовано замовк.

— Вам неймовірно щастить, Грицю,— сказав інженер.— Хай навіть половина радянських юнаків та дівчат зроблять так, як робите ви з Санею, і країна наша дуже скоро стане країною радості та веселих пісень. І веселощі ваші будуть такі, що й подібні до мене бурлаки миттю забуватимуть про свої неприємності...— Він одмахнувся від того, над чим був замислився, і лице його повеселішало.— Нічого з вами не вдієш. Доведеться взяти над вами обома шефство. От що ми зробимо. Поки я на бюлетені, приходьте щовечора з Санею до мене, я допоможу вам організувати заняття. А далі кожного вихідного дня я перевірятиму те, що ви засвоїте протягом тижня. І пояснюватиму те, чого самотужки не зрозумієте. Тільки, будь ласка, майте на увазі: вимоги у мене до вас будуть такі високі,— якби вам не запищати... Та це вас не врятує: ніяких знижок ви від мене не діждетесь... Знаєте, чи легко наздоганяти старих.

Він захопився цією думкою. Голос його задзвенів. І раптом перебив себе несміливим запитанням:

— Чи, може, вам це не потрібно?

Гриць обережно обняв свого друга за плечі, але пригорнув його до себе з такою силою, що Давид Маркович аж охнув.

— Ні, правда? — вигукнув юнак.— І це вам... І ми вам... Давиде Марковичу, я не знаю, як дякувати.

— Тільки не обіймами! — Розенберг нарешті звільнився з дужих рук юного техніка.— А щоб домоворитися про все як слід, приходьте з Санею до мене годині о восьмій сьогодні ж...

Так багато почуттів викликала у Частія ця несподівана пропозиція, що він тільки глянув на свого друга ясними очима й кивнув.

— От і гаразд,— кивнув і Давид Маркович.— А тепер зайдімо на кілька хвилин до продувки. Я, власне, для цього й на завод прийшов. А вам буде предметний урок на ту ж таки тему: чи легко наздоганяти старих? Зіб'є з вас пиху продувка, бо на власні очі побачите, що лишити позад себе наших дідуганів — та й тяжка то робота!.. Тим більше, дідугани ідуть вперед мовчки: не галасують на весь завод про те, що лише колись зберуться відчебучити.

— А що там таке? — зацікавився Гриць.

— Як? Ви нічого не чули? Щоб така новина вас проминула...

— Вчора мені було не до новин. А сьогодні я оце вперше з свого цеху вийшов. Ви ж знаєте, до чого ми тепер готуємось.

— Тоді це буде для вас надзвичайним сюрпризом,— урочисто заявив Давид Маркович.— Не знаю тільки, чи приємним... Дідугани з продувки тихо, без галасу зробили те, про що ви вже кілька тижнів тому почали промови промовляти. От і спробуйте їх тепер наздогнати.

Наче не сам Гриць повернувся, а якась стороння сила повернула його до продувки. Там стояв чималенький натовп. Не дослухавши друга, юнак мало не бігма подався туди.

Вхід до продувки загородив своїм кремезним тілом сам Тищенко.

Одягнений він був звичайно: в мішкуватому, але без єдиної порошокинки, добре випрасованому святковому піджаку, у вишиваній сорочці з зав'язаною чепуристим бангом стрічкою. Щоки його були чисто виголені, а пишні козацькі вуса він чи не щохвилини розчісував маленьким гребінцем.

Гордовито розгорнувши свої широченні плечі, відкинувши назад голову, старий Тищенко немовби згори поглядав на тих, хто пробував зазірнути в цех. І мовчав. Та мовчання його було красномовніше за всі слова: все в ньому й на ньому кричало про перемогу. Проти зазірання до цеху старий не заперечував: хай, мовляв, усі бачать, який вигляд мають сьогодні і прилади, і зміна, як сєє підлога, як виблискує мідна арматура. Він знав: найбільше через чверть години весь завод, усе селище тільки про це й гомонітимуть. І заздалегідь пишався з того.

Коли Розенберг і Частій пробились до входу в цех, Тищенко окинув юнака погордливым поглядом, а інженерові статечно кивнув.

— Для вас, Давиде Марковичу, зробимо виняток. Як бачите, ми сторонніх тепер навіть до своїх дверей не підпускаємо,— ще натопчуть. Але ж це ваш приклад захопив нас на отаке. Заходьте, подивіться — в порядку обміну досвідом.

Старий апаратник одступив на крок убік, пропускаючи інженера в цех. Частія він зовсім перестав помічати. Та коли Розенберг, одразу не зрозумівши, що то просто невинне бажання трохи потішитися з хвальковитого юна-

ка, переступив з ноги на ногу, збираючись попросити за Гриця, Тищенко сам недбало повернув до того голову.

— То ви цього хлопчика привели, Давиде Марковичу? А навіщо? Хіба він що розуміє? І чий він? — почав розпитувати старий, та зовсім не для того, щоб йому відповідали.— А-а, начебто впізнаю. Чи не з ректифікаційного ти будеш, хлопче? Чи не ти там верховодиш? Так ото ти, виходить, тижнів уже зо три галасуєш про чистоту та порядки в цехах? Де ж вона, ваша чистота? Ти ж, я бачу, ще й руки не навчився як слід мити. А губи витирати вже вмієш? Чи не мамине ото молоко на них?.. Ну, гаразд, візьму вже такий гріх на душу, пушу тебе до нас у гості. Тільки спробуй-но наслідити або брудною рукою за щось ухопитися!.. Проходь. Подивись, як старі та сиві роблять те, про що ви, парубки, тільки язиками ляпаєте.

Дуже хотілося Грицеві відповісти старому чимсь таким же: казна-скільки підходящих словечок уже натопилося на самому кінчику язика. Але він мовчки пройшов слідом за Давидом Марковичем до продувки, старанно витерши перед тим ноги об солон'яну мату, що лежала на порозі.

Заздрісним, причепливим поглядом обвів цех.

Рік тому довелось йому побувати на одному з чорноморських військових кораблів. Делегація комсомольців Донбасу возила подарунки підшефним червонофлотцям. Про той корабель, про його надраєну до блиску мідь, про блискучо-білий одяг команди Гриць згадував щоразу, коли вмовляв свою, комсомольську, і інші зміни ректифікаційного цеху домогтися чистоти в цеху. Він хотів, щоб усі виходили на роботу в білих комірцях.

А зараз, з першого ж погляду переконавшись, що робітники продувки майже досягли його ідеалу, не знав, чи радіти йому, чи прикривати.

Лише позавчора забігав Гриць сюди. Підлога тоді була поспіль укрита щільним шаром грязюки, по кутках лежали купи сміття. Вся апаратура розмальована загустілими речовинами. Не робота бруднила людей, а те, що ні до чого в цеху не можна було доторкнутися.

Тепер же цех мав такий вигляд, наче все в ньому оновлено. Щойно начебто забрукували підлогу кам'яними плитками, щойно змонтували чани, тільки-но проклали новенькі комунікаційні труби. І робітники немовби не на роботу вийшли, а на урочистий пуск цеху зібралися:

такі статечні були у всіх обличчя, так усі причепурились. З неприхованою гордістю поглядали вони на сторонніх.

Нецехових було тут небагато: крім Розенберга й Частія,— Каринський, Васюта, Русевич, Каргат, дві лаборантки в білих халатах, щоб одразу ж проконтролювати наслідки переходу на новий стиль роботи; дехто з начальників, змінних інженерів та старших апаратників інших цехів.

Обличчя Каринського вкрилося тінями втоми. Та очі його поблискували, він радо посміхався до кожного, на кого натрапляв його погляд. Найчастіше він озирався на Русевича, що стояв позад нього, і тоді посмішка його ставала такою, ніби він ледве втримувався, щоб не спитати: «Невже не подобається вам це, дорогий Валентине Модестовичу?»

Головний інженер втупився спідлоба в Каргата — бачив, здавалося, в цеху тільки його.

Каргат тримав за гудзик начальника цеху і намовляв його трохи збільшити навантаження чанів та тиск пари — це, мовляв, неодмінно збільшить кількість продуктивних фенолятів. Начальник невпевнено поглядав на чани й мовчав. Та на обличчі в нього було мовби написане запитання: а може, все-таки рискнути?

— Спробуйте вже з наступною порцією,— наполягав Каргат.— А ці дівчата вже через десять хвилин після початку досліду дадуть вам перший аналіз. І взагалі це абсолютно безпечно: тепер же феноляти у вашому цеху не забруднюються. А вчора ви не могли ручитися за це... На вашому місці я б тепер з ножем до горла пристав би до промивки: «Що ви нам даєте? Доки ми ваш бруд будемо продувати?»

Головний інженер закусив губу. Та коли начальник цеху підійшов до нього, він сказав:

— М-м... Спробувати можна... покличте старшого апаратника.

І подався до цехової контори.

Слідом за ним пішли начальник і Каргат.

— Ну як, Грицю,— тихо спитав Давид Маркович.— Як чуває себе ваше серце? Чи дуже йому боляче?

Юнак відповів не зразу:

— Слово честі, не знаю... І здорово досадно, що не наш цех, і приємно, що таки на нашому заводі це вперше сталося. Наші — розумієте ви це? — наші, а не хтось,

доводять, що подібні речі можливі на хімічному заводі. І ми доведемо... А чого в мене більше,— не питаєте.

Він почув за собою голос Тищенка. Старший апаратник продувки простував до цехової контори, і юнакові слова спинили його.

— Ну, молодця, хлопче,— сказав старий.— Чесно висловлюєшся. А на мене зла не май, що я ото пошуткував. Ти чесно, то й я чесно. Коли б ви, комсомольці, не почали про чистоту кричати, то й ми не дуже поспішали б. А то нас, старих, за душу взяло: щоб цуценята нас, старих псів, обскакали? Ми й порішили: чим нам на молодих, то хай уже краще молоді на нас ображаються. Нам, старим, важче образи забувати. А що то ваша ініціатива,— ми прилюдно визнаємо... То як, не сердитися, значить?

Гриць подивився на його добродушне обличчя, ще раз озирнувся довкола (навіть чани сьогодні шумлять тут урочисто!) і запевнив апаратника:

— Пересердився, Василю Семеновичу... В цьому ви нас випередили, а в чомусь іншому ми вас неодмінно перевищимо. Феноли, а згодом і піридини так ректифікувати будемо, що вони приємніше за найкращий одекон пахтїтимуть.

— Правильно, хлопче.— Старий апаратник поклав юному технікові руку на плече.— З тебе, я бачу, будуть люди. Щасти ж тобі й усім твоїм друзям. І не соромсь до нас приходити. На буксир ми вас, ректифікаційників, не беремо,— у вас у самих вуса вже ростуть,— ну, а хорошу пораду дати — будь ласка. Не така проста річ — чистота. Уміючи до неї підходити треба. Точнісінько як до неприступної красуні... А коли ви почнете до своїх найвищих показників підбиратися, не забувайте, що й ми не з лопуцька. Не назад, а вперед поглядайте: чи не там уже ті чортові дідугани?

І Тищенко так плеснув Частія по плечу, що той аж зігнувся: порошу, мовляв, у Тищенковій порохівниці ще надовго вистачить. Потім він ще раз розчесав свої козацькі вуса і зник у цеховій конторі.

— А знаєте, Давиде Марковичу,— сказав Гриць, провадивши старого поглядом,— і ви винуваті, що не ми перші цю висоту взяли. Хіба це так важко — перечистити прилади та помити підлогу й вікна в цеху? А ви щоразу лякали мене. Умовляли, що «на ура» діяти не слід: молоді ми, ще казна-куди занесемося. Спершу, повчали

ви мене, треба всі підступи до чистоти закріпити, до точності себе при звичаїти. А я слухав вас... От і дослухався.

— Яка коротка пам'ять у вас, Грицю,— немов вибачаючись перед ним, відповів Розенберг.— Чисту білизну можна одягти й на брудне тіло. Та чи станеш од того сам чистіший?.. Хіба Микола Дмитрович вам інше казав, коли ви й у нього просили поради? І самі ви знаєте, що робили правильно, слухаючись мене. Не забувайте, близько півроку думав я про переведення свого цеху на безперервку. Та й то не відразу здобули ми перемогу. А скільки ви думали про переведення вашого цеху на чистоту? І що зробили для неї? Тож-бо й е... Старі без попередньої підготовки добре знають, з якого боку до такої справи підходити, як триматися на досягнутому. А ви?.. Ну, приберете ви у себе, а там, диви, привабить вас щось інше. І не помітите, як ваш цех знову стане бруднитися. Чи вам тільки б рекорд узяти, а там хоч вовк траву їж?

Гриць промовчав. Як завжди, Давид Маркович мав рацію.

ЧИ БУДУТЬ НАСЛІДКИ?

Надвечір Каринський скликав начальників цехів, змінних інженерів та старших апаратників, щоб разом з ними спробувати хоча б приблизно визначити термін виконання плану раціоналізації. Крім того, головний інженер мав сказати їм, що саме повинні цехи зробити в порядку цієї раціоналізації найближчими днями.

І Каринський, і Васюта побоювались, що й ця нарада проходитиме неспокійно. Доба — надто короткий строк, щоб прохолонули розбурхані вчора пристрасті. Та й позначено цю добу тривожними подіями. Важко було передбачити, як поводитимуться Русевич і Каргат. Зранку вони й десятком слів не перемовились. Русевич поведився так, наче нічого особливого не сталося: перед початком денної зміни він обійшов цехи, дав попередні розпорядження з таким виглядом, ніби це ніякого відношення до плану раціоналізації не має. Каргат же півдня провів у ректифікаційному цеху — мовчки спостерігав роботу апаратника збої колони. А після того, як підмовив продувальників збільшити навантаження чанів, пішов до лабораторій — так само мовчки стежив за тим, що роблять лаборантки. І в ректифікаційному, і в лабора-

торії вигляд у нього був зовсім не добродушний. А втім, навряд чи здатна на добродушність людина з розбитою головою.

Проте нарада пройшла навдивовижу мирно. Мирніше навіть, аніж хотілось Васюті. Доповідав головним чином Петров — про те, що самопливом розпочалось уже на денній зміні, що робиться на вечірній і що слід зробити на нічній та завтрашній ранковій. Його ніхто не перебивав.

Каргат став ще похмуріший. Він ні на кого не дивився — розіклав перед собою кілька дрібно пописаних папірців і робив на них якісь позначки. Інколи нерухомим поглядом втуплювався в Петрова.

Русевич уткнувся в блокнот, щось вичитував з нього, похапцем перегортаючи сторінки.

Коли дійшла черга до нього, він спершу покритикував Петрова, але так, що Каргат здивовано покосився на нього і схвально кивнув. Потім Русевич однотонно, з надмірною докладністю розповів, які зміни мають статися до Першого травня, дав чи не кожному з присутніх точні вказівки — такі, що Каргат знову кілька разів схвально зиркнув на нього. І нарешті заявив:

— План цей ставить перед кожним з нас досить складні вимоги, та не завжди показує шлях до їх здійснення. Він вимагає якнайбільше ініціативи від кожного. Тому сказати, скільки часу нам потрібно для розшукування тих шляхів, зараз дуже важко. Сподіваюсь все-таки, що перших наслідків ми дійдемо десь... м-м... десь на початку червня.— Русевич перевів подих і таки додав: — Якщо, звичайно, вони будуть, оті наслідки.

Присутні насторожилися.

Каргат рвучко повернув до головного інженера голову. Але спитав тихо й чменно:

— Даруйте, що перебиваю вас. Початок червня — це найкоротший термін?

Русевич відповів з не меншою чемністю:

— Ні, не найкоротший... Привести завод до того вигляду, якого вимагає цей план, можна й за три тижні. Та йдеться ж не про вигляд, а про наслідки. А для цього замало навести скрізь чистоту. Треба ж і ряд технологічних процесів реорганізувати. Хто візьме на себе відповідальність сказати, скільки це триватиме?.. Я припускаю, що темпи цієї перебудови в подальшому прискорюватимуться. І все-таки не можу обіцяти, що до початку

червня буде зроблено геть усе. Я підкреслюю: тільки в червні ми зможемо побачити, чи спроможний дати позитивні наслідки розроблений вами, Миколо Дмитровичу, і Віктором Михайловичем план.

Колір Қаргатового обличчя став скидатися на колір бинта, яким була перев'язана його голова. Кілька секунд він не відривав очей від головного інженера. Але не сказав нічого. Згорнув свої папірці й засунув їх до кишені.

Васюта спитав:

— Ви й зараз вважаєте, Валентине Модестовичу, що наслідків може й не бути?

Русевич сухо відказав:

— Не раз я мав нагоду заявляти про свої міркування з приводу того, що нині є для всіх нас обов'язковим. Ви чули всі мої заяви, товаришу Васюта. Відтоді не сталося нічого такого, що примусило б мене змінити мої переконання. Чи станеться? Не знаю. У всякому разі ніяких чудес я не жду... Але дуже прошу вас, товаришу Васюта, запам'ятати: мої особисті міркування не перешкоджають мені зробити все для того, щоб очікувані вами наслідки з'явилися... або щоб ви наочно переконались, що вони взагалі неможливі.

Қаргат промовчав і на цей раз.

Нарада не те щоб задовольнила Васюту, а просто не залишила в ньому прикрого почуття. Приємно все ж таки, що Русевич трохи заспокоївся від недавніх переживань.

Тільки б він додержав тепер свого слова!

А наслідки будуть!

Васюта знав це краще, ніж навіть Қаргат.

І знав він, — доведеться-таки Валентині Модестовичі пережити ще одне розчарування. Можливо, найтяжче, бо то буде розчарування в самому собі, в усьому, у віщо він дотепер вірив. Хоче він цього чи ні, але переступить він через себе, бо інакше навряд чи стане він громадянином — так, саме громадянином! — Радянської країни, яка розпочала будівництво соціалізму, переживає пору бурхливого зростання. Так, то буде тяжке, але не найгірше розчарування. Вистачить у Валентина Модестовича сил, щоб перейти свій Рубікон.

Власне, він уже почав його переходити.

Після наради Каргат разом з Петровим пройшовся по цехах.

Не для того, щоб знайти там якісь нові доводи, що й сьогодні Русевич сказав дуже мало розумного. Каргат і так був переконаний, що зробити все можна набагато швидше — вже в другій половині травня завод став би невпізнаним. Але він твердо вирішив: хай там хоч що, а від даної Васюті обіцянки, він не відмовиться — не втручатиметься ні в одне розпорядження головного інженера. Ну, а якщо це стане конче потрібним, доводити неправоту головного інженера може й Віктор Михайлович. Так чи інакше, а здійснювання плану раціоналізації стане здобутком Валентина Модестовича, хоч би й проти його волі та бажання!

От коли в червні ніхто не помітить обіцяних ним перших наслідків, — тоді ніхто Валентині Модестовичу не позаздрить. І те, що було донині, здаватиметься йому дитячими забавками!

А щоб не затримувати монтажу й пуску піридинової установки, дати перший піридин найпізніше в першій декаді травня, можна домовитися з завідувачем виробництва про те, щоб він звернув особливу увагу на одну виробничу лінію, яка вже тепер дає більш-менш чисте знефенолене й знефталінене масло, та організував його зберігання в окремому збірнику. Крім того, хотілось уточнити строк закінчення монтажу.

Останнє найбільше примусило замислитися Петрова.

— Я знаю, чого ви хочете, Миколо Дмитровичу, — сказав він. — Я й сам дуже хочу, щоб перший піридин ми мали на свято. І, повірте, я докладу всіх сил...

— Щоб так і було? — нетерпляче перебив його Каргат.

Петров з ваганням похитав головою.

— Щоб Першого травня ви почали першу операцію — промивання масла кислотою й вилучення сульфату. Очевидно, цю операцію ви спочатку будете провадити обережно, дрібними порціями, витратите на це кілька днів. А ми тим часом закінчимо монтування чана... Словом, як збереться достатня кількість сульфату, тобто четвертого або, найпізніше, п'ятого травня...

— Аж п'ятого! — заволав Каргат.

— Справа ж нова,— нагадав йому Петров.— Часу б нам тільки. Тоді доглянемо кожну дрібницю, і установка буде змонтована на «відмінно».

— І ви мене ріжете! — з досадою кинув Каргат, одначе не додав більше нічого.

Коли він вийшов з заводу, то побачив на ганку заводууправління Васюта й Слинька. Вони наче очікували його. Васюта щось похапцем договорив апаратникові, а той підійшов до Каргата.

— Додому?

— Додому.

— Пішли разом.

Вигляд у Каргата був ще сердитіший, ніж на нараді, і Слинько почав розмову, лише коли переходили вони через колії.

— Бачу, що не все йде як слід.

Каргат кинув йому з досадою:

— Ви теж хороший, Іване Степановичу.

— А що таке?

— Ще казна-коли я розмовляв з вами про вашу участь у виробництві піридинів, просив вас організувати групу робітників. А ви й досі...

Лише очі та рот були видні серед тугих бинтів на обличчі апаратника. І в очах тих з'явився докір, а з рота вихопилося значуще хмикання. Тільки після цього Слинько заговорив:

— У мене давно все готове: і я сам, і люди. І сказати про це я давно вже хочу. Якось спеціально йшов до вас із цим. Та ви були тоді такі зайняті... Пригадуєте горбочок коло селища. Жодної ж піридинової думки в голові вашій тоді не крутилось.

Каргат удав, ніби не чує.

— А потім,— серйозніше додав Слинько,— то мені було не до піридинів — самі ж знаєте, як зараз у нас в дистилляції— то бачив я, що план раціоналізації захопив вас усього. Та й казали ви не раз, що без здійснення цього плану чистих піридинів нам не здобути. Ну, а тепер чисті піридини немовби показалися. А я зараз вроді на відпочинку... Одне слово, можу ці дні з ранку до вечора сидіти коло ваших дівчат, слухати лекції, стежити за дослідями. Завтра й прийду, якщо ви не передумали. І людей приведу.

— Але ж ви...

Каргат з ваганням глянув на перев'язані руки Слинька, на його забинтоване лице.

Слинько відповів йому майже таким же поглядом.

— Та й ви не тее, Миколо Дмитровичу. Проте не відлежуєтесь. Чому ж за мене боїтесь?.. Коли ваша установа буде готова?

— Через тиждень... здається.

— Як угадала! Мені лікар сказав, що з руками у мене вже на свято, можливо, буде порядок. От з портретом гірше — вся шкіра злізе. Тільки ж хіба потрібна моя краса піридинам?.. Виходить, домовились.

— Якщо вам не буде важко...

— Не буде, — запевнив Каргата Слинько.

Кілька кроків вони пройшли мовчки.

Ще мав дещо сказати Слинько Каргатові. Хотів уже почати, нараз помітив, що той пильно вдивляється в одне з вікон свого будинку. Вікно було освітлене, в ньому сновигали дві дівочі постаті.

— Ага! — вирвалося в апаратника.

Він не забув, як колись радився з ним в одній делікатній справі Гриць Частій.

Каргат не почув цього «ага». Він не відривав погляду од вікна, аж поки не підійшли вони до входу в будинок. Сердитий вираз зійшов з його обличчя. Коли спинились, Каргат з якимсь невисловленим запитанням подивився на Слинька й одвернувся. І спитав, ще трохи помовчавши:

— Ви не поспішаєте, Іване Степановичу?

Слинько хитнув головою.

— Навпаки, сам хочу вас трохи затримати. Данило Максимович доручив мені переказати вам кілька слів.

Каргат не озвався. І Слинькові раптом здалося, що його супутник от-от нерішуче переступить з ноги на ногу. Апаратник аж очима закліпав, ніколи не доводилось йому бачити Миколу Дмитровича в такому стані.

Але Каргат заговорив так, ніби йшлося про щось зовсім буденне.

— Мені потрібна дружня порада в одній справі.— Він знову глянув, сам того не помітивши, на високе вікно.— Ви — член партбюро. Може, й видаватиметься вам моя справа чудною... Тільки я попрошу вас: хай це лишається між нами.

Догадуючись, що йдеться про одну з постатей у вікні, Слинько поважно пообіцяв:

— Само собою...

Тон Каргата став ще буденнішим.

— Але двох слів на цю справу не вистачить. Зайдімо до мене... Правда, я почастию вас лише чаєм...

Знов подумалось Слинькові, що Каргату нелегко впратися з своєю ніяковістю. Очевидно, з цим почуттям він не був добре знайомий.

— Хай буде чай,— непаче розчаровано згодився Слинько.— Для першого разу і чай непогано. Вип'ю охоче. Труднуvато тільки мені буде склянкою орудувати...

Скоро зайшли вони до кімнати, Каргат схопив чайник і подався на кухню.

В коридорі грюкнули якісь двері, долинув звук легких, похапливих кроків. Потім залунали стримані голоси. Вони поволі наближались і затихли під дверима.

Та Каргат повернувся до кімнати лише через хвилину по тому. Очі його поблискували, на губах застигла така посмішка, наче йому щойно подарували щось давно очікуване. Обережно, наче то була надзвичайно тендітна річ, він поставив порожній чайник на місце, сів навпроти гостя, витримав поважну паузу і дуже діловим тоном промовив:

— Чаю поп'ємо трохи згодом. Я ледве запобіг тому, щоб нам не перешкодили. Вам ясно?

— Анітрохи,— таким же підкреслено діловим голосом запевнив його Слинько.

— Мені теж... Але нам треба поспішати.

— Тож кажіть мерщій, що там за справа у вас. Адже і в мене є до вас доручення.

Каргат обома руками поправив пов'язку на голові, хоч і була вона на місці.

— Справа делікатна. Не знаю, з чого й починати.— Він старанно прочистив горло.— І до того ж суто гіпотетична справа, так би мовити...

Дивно було Слинькові: вперше він побачив Каргата таким непевним себе. Та з власного (хоч, правда, і давнього) досвіду він знав, коли саме людина навіть з найкрутішою вдачею почуває себе на слизькому. І він спробував підштовхнути Каргата ближче до суті.

— То давайте ж... Що за гіпотетична? Може, простіше сказати, любовна?

Лице Каргата стало кам'яним.

— Любовна — не те слово. Любовні справи поради не потребують. Йдеться про справу... ну, матримоніальну.

— Яку?

— Ну, уявіть собі, що хочу... ну, одружитися.

— Давно пора! — вигукнув Слинько. — Тут і без уявлення ясно. Щастя вам Миколо Дмитровичу, та й по всьому!.. Хто ж наречена? Коли «гірко» кричатимемо?

Каргат ще раз обмацав свою пов'язку.

— Я ж просив вас лише уявити собі це... Нареченої ще нема.

Слинько замахав на нього забинтованими руками.

— Та що ви плутаєте, Миколо Дмитровичу! Кажіть прямо: хочете побратися з Ларою Горленко. Про це ж усі горобці на селищі цвірінкають. Не знають лише, коли весілля... Я від усєї душі за вас обох радий. І не тільки я. Дівчина ж вона чудова!

— Звідки ви знаєте? — приголомшено спитав Каргат.

— Та кажу ж, — горобці... Не бачив я, як ви завжди поглядаєте на неї? Ні, ви скажіть, коли весілля.

Каргат зашарівся.

— Яке весілля?.. В тім-то й річ... Хіба воно можливе?

— А чому ж ні?

— Ну як же... Адже існує закон, за яким чоловік і жінка не можуть працювати разом, якщо хтось з них — безпосередній начальник другого. З заводу я йти не хочу й не піду. Лара... Ну, словом, ви вгадали: так, Лара... Вона теж не покине роботи. А жити не оформляючи поки що взаємин... У мене язик не повернеться сказати їй таке. І взагалі я хочу мати дружину, а не полюбовницю... Бачите, який складний випадок. А розв'язати його треба найшвидше... Я хотів був з Данилом Максимовичем порадитися. Та приставати до нього з такими... занадто вже особистими...

Слинько весело розсміявся.

— От ніколи б не подумав, що ви, Миколо Дмитровичу, можете так розгубитися. Нічого не складний ваш випадок. Розв'язується він дуже просто: справляйте весілля. І це вам хто завгодно порадить, не лише Данило Максимович.

— А закон?

— І закон залишиться в силі. Тільки не буква його, а дух. Закон же цей бореться з людською слабкістю давати перевагу не найдостойнішому, а найближчому. А Лара Горленко — це ж усьому заводові відомо — най-

кращий хімік-аналітик. І ви неправильно зробили — не її, а Саню Вовк призначили за старшу. Зуміє Лара й далі на такому ж рівні триматися, не почне замість вас і Сані командувати своїми подругами, ніхто ні їй, ні вам слова не скаже. А вона зуміє. І навіть ще кращою працівницею стане: комсомолка ж... може, з вами захоче позмагатися... Тому я й питаю вас про весілля...

Каргат полегшено перевів подих. Проте ще раз перепитав:

— Ви так гадаєте?

— А тут і гадати нічого... І скажіть же ви нарешті: коли весілля?

Каргат провів рукою по підборіддю.

— До весілля ще далеко. Ми ще й не порозумілись як слід. Це я авансом раджуся з вами... Та й що за весілля? Випаде більш-менш вільний день, попрошу в Сергія Павловича тарантас, з'їздимо до найближчого загсу...

— І все?

— А що ж іще... Ну, по чарці-другій вип'ємо. Цього вам хочеться?

— І все? — Слинько заперечливо похитав головою. — Не годиться так, Миколо Дмитровичу. Одружуйтесь так, щоб цей день до останнього зітхання був вам пам'ятний. Щоб його ні в якому разі не можна було викреслити з життя... А тут така нагода. Данило Максимович доручив мені сказати вам про одну річ. Він сам хотів з вами порозмовляти, так за отими нічними подіями жодної хвилини в нього. Але він згодом ще побалакає — про деталі... Ці півтора місяця ваші дівчата попрацювали як ніколи. Вони, можна сказати, всім нам приклад показали. І наслідки їх роботи відомі кожному. От і вирішено відзначити їх — влаштувати для них на Перше травня вечірку. Так давайте зв'яжемо особисту справу з цією вечіркою... Так коли ви хочете справляти своє весілля? От про що я вас питаю!

РАПТОВИЙ БЕНКЕТ

Гриць прийшов до Давида Марковича сам. Власне, не прийшов, а примчав. І ще з порога загукав:

— Сьогодні занять ще не буде! А ви негайно покиньте свою книжку, я вам допоможу вдягти піджак і — гайда!

Розенберг стояв навколішки на стільці, лежачи черевом на столі. Книга, яку він читав, була, мабуть, така цікава, що голову він підвів лише після того, як юнак прикрив ту книгу долонею.

— Знов щось трапилось? — перелякано спитав він.

— Тільки те, що сьогодні у всіх у нас вільний вечір. От дівчата й наказали мені, щоб я притягнув вас до них чай пити. Так я й зроблю, чого б це мені не коштувало.

Гриць почав заковувати рукави.

Але Давид Маркович і не думав опиратися. Він підвівся і замислено погладив себе перев'язаною рукою по шорсткій шевелюрі.

— А хто ще буде? — спитав він.

— Ми двоє, Саня й Лара, Миколу Дмитровича запросять...

— А придумали це дівчата?

— Вони.

— Дуже добре придумали. Знаєте, я сам давно вже мрію про щось подібне. А то якось чудно в нас: працюємо пліч-о-пліч, здружились, одного прагнемо, а живемо кожний у своєму кутку. Щоб посидіти ввечері за столом, помріяти, порозмовляти не тільки про заводське — такого у нас чомусь досі не було.

— От і дівчата наші так думають.

— Правильно думають. От тільки...— Розенберг нерішуче переставив стілець з місця на місце.— Як ви гадаєте, Грицю, чи не внести й нам до дівочої ініціативи деякі чоловічі корективи? Давайте спершу зайдімо до крамниці і... Та ви краще за мене знаєте, що купити і як це робиться. Чи підтримуєте ви мене?

Якусь мить юнак вражено дивився на свого скромного друга. Щоб Давид Маркович запропонував щось подібне... Потім він захоплено вигукнув:

— Таку геніальну ідею та не підтримати?!

...Дівчата трохи здивувались, коли Гриць і Давид Маркович з'явилися з пакунками. Та миттю розвантажили гостей, наказали їм не плутатися під ногами і заходились терміново «переустатковувати» стіл уже приготовлений для чаю.

Те, що Каргат прийшов не сам, а з Слиньком, викликала в дівчат неабиякий переполох: стіл і для п'яťох маленький — як же розсядуться тут шестеро? Але заспокоїлись ще швидше ніж стурбувалися: тіснішим же буде товариство!

Каргат увійшов немовби нерішуче. Чудний був у нього вигляд — ніхто його ще таким не бачив. Крім хіба Лари минулої ночі.

За ним появився Слинько. Він спинився на порозі, похитався на каблуках і хитрувато оглянув присутніх так, наче приніс безліч найдивовижніших новин, та хай спершу всі помучаться, як слід попросять, щоб він розповів. Коли погляд його упав на заставлений різними стравами та пляшками стіл, він з веселим ошелешенням витягнув до нього шию. Потім підійшов ближче, спробував підняти одну з пляшок забинтованими руками, мало не впустив її й уголос прочитав ярлик:

— Мукузані. Гм... Дуже інтересний у вас чай, донечки... Ну, Миколо Дмитровичу, хіба не везуча я людина? Не встиг висловити бажання, а воно вже справдилось. Мов по щучому велінню.

— Чай буде згодом, — запевнила його Саня. — Тільки вам не дуже його й хочеться, мабуть, — так захоплено дивитесь на пляшки. Напевне більшу частину самі вип'єте. А нам доведеться догоджати вам, зважаючи на ваш стан: аж до губів будемо вам підносити. Нам же, мабуть, і додому відвести вас доведеться.

Усе з тим же веселим подивом Слинько повернув до неї голову й примружив одне око. Відповів їй у тон:

— Шкода, що я вже старий та жонатий. А то спарувалися б ми з тобою — ех, і подружжя вийшло б! Ось пожди, злізе стара шкіра з мого портрета, молода наросте — такий красень з мене буде, куди там! Стережись, щоб не закохалась... Ну, та годі заглядати вперед. Мені гріха таїти не хочеться: вип'ю з приємністю. І з Миколою Дмитровичем від щирого серця покнюсь, і з Давидом Марковичем, і з вами, донечки. Є за що. От тільки з тобою ні за що мені випити, — кинув він у бік Гриця. — Дав себе обійти якомусь дідуганові — Тищенкові... Ну, та подивимось, як ти та твої друзі покажете себе на свято... А до того всього Микола Дмитрович вважає, що одну річ мені самому треба вам, донечки, доповісти. Але ж і річ знаменита! Мертвий, і той би випив.

За маленьким столом довелось сісти дуже тісним колом. Давида Марковича дівчата посадовили між собою: змовились трохи підпоїти його, щоб посмілішав він, розбалакався. А то поки вони порались коло столу, він мовчки сидів біля вікна, не знаючи, куди подіти руки й ноги. По другий бік Лари сів Каргат. Слинько прямо-

стився коло Сані, не помітивши, що туди цілиться Гриць.

Коли вино наповнило склянки та чашки (чарок у подруг ще не завелось), Слинько, затиснувши свою чашку між руками, підніс її вгору й багатозначно почав:

— Ну, Миколо Дмитровичу, за кого ж ми вип'ємо по першій? — Він підморгнув Ларі.— За заведеним з давніх-давен звичаєм першу в таких, як сьогодні, випадках п'ють за молодих.

Каргат не підняв своєї склянки, лише щосили стиснув її пальцями. Обережно глянув на Лару. Вона зосереджено дивилась на білу хмарку, що пропливала мимо вікна, і немов не чула Слинькових слів. Та по лицю її вже почав розливатися гарячий рум'янець. Тоді Каргат знайшов під столом її руку, тихо потиснув. І коли тремтячі пальці відповіли йому тим же, він ураз високо підніс склянку.

Заохочений цим, Слинько спробував був щось додати. Та Лара перебила його:

— Право першого тосту належить Давидові Марковичу. Це він влаштував нам вечірку. Ви, Іване Степановичу, не у нас, а у нього в гостях.

— У Давида Марковича? — здивувався Слинько й поставив чашку на стіл.— Здорово... То не затримуйте ж, командире, промовляйте.

Розенберг підніс до очей виделку, наче раптом вгледів на ній щось, варте уваги. Потім зиркнув на Гриця, немов шукаючи у нього підтримки. І нарешті відважно схопився за свою склянку.

— Не знаю,— мало це пошепки почав він,— чи пощастить мені перелічити все, за що я хочу випити... За гарячу дружбу між нами й усіма тими, хто йде однією дорогою з нами. І за те, щоб подружитися з тими, хто ще й досі не порозумівся з нами й чомусь вважає нас за своїх недругів...

— Отуди! — не зумів промовчати Слинько.— За Валентина Модестовича, виходить... Не знаю, як інші, а на мою думку — пити за нього ще ранувато.

— За завтрашнього Валентина Модестовича! — рішуче промовив Розенберг.— За те, щоб він покинув ходити битими шляхами й шукав нових — хай трудніших, але таких, що ведуть далі й вище... І за те, за що ви хотіли випити, Іване Степановичу: за молодих. Вас, наприклад, я вважаю саме за молодого: не кожний з тих, у кого

ще вуса не ростуть, наважиться на те, на що наважились ви і на початку року, і потім. Хай постійно в житті нашої молоді будуть сміливі мрії, поривання вперед, кохання, дружба й успіхи. За Саню й Гриця!

— Що, що? — Слинько закрутив головою, дивуючись, що Розенбергів тост нікого не вражає.— Як ви сказали? Та ні, невже... Так он воно що!

Побачив-бо він, як зашарілася Саня і спалахнули очі Частія. Перед ним зустрілися, тихо дзенькнувши, їх склянки. І зараз же до тих склянок присунулись усі інші склянки та чашки. Слинько й собі цокнувся з ними, випив. Ще раз окинув він схилені до тарілок голови дівчини і юнака, які старалися удати з себе спокійних, і розреготався.

— Так от які тут справи...— Слинько підвівся.— Виходить, що я там сиджу, де тобі, юначе, слід сидіти. Що ж, присувайся до своєї милої. І знай: вона тебе гострим своїм язиком у люди витягне.

Він влаштувався на новому місці і звернувся до Лари:

— Така між вами дружба — одна від одної не відстаєте.

Гриць визнав за потрібне внести ясність:

— Це Лара не відстала від Сані. А у мене з Санею вже давно все ясно.

— Тому вас першими й привітали. Справедливо... Виходить, справлятиметься аж два весілля. Тим краще. Веселіш погуляємо. Щодо Сані й Гриця, то я приєднуюсь до Давида Марковича: бажаю вам того ж самого і понад те... А тепер швидше наливайте по другій, а то як би друга пара молодих не образилась.

— Яка друга пара? — здивувався Розенберг.

Від півсклянки легкого вина в нього вже почали поблискувати очі. Він сторопіло поглядав то на Лару, то на Каргата, наче не вірив, що вони можуть бути такою парою.

Лара тихо спитала в нього:

— Невже ви не вип'єте за нас?

Давид Маркович набрав повні груди повітря.

— Коли тільки Микола Дмитрович встиг вас заповнити? — Його очі раптом стали смутними.— Як же вам не соромно, Ларо, питати в мене так! Щоб я та не випив за вас, за ваше щастя? Я ніколи не забуду того дня, коли ви, Микола Дмитрович, а потім і Лара з Са-

нею допомогли мені. А тоді про моє життя йшлося.— І знову весь засвітився радістю.— Не розумію, як це я відразу не здогадався. А я давно нібито щось помічав, слово честі.— Він схопив склянку обома руками й на весь голос вигукнув:— Вип'ємо! За молодих!.. Але спершу тост!

І він сам виголосив його, цей урочистий, але мало зрозумілий тост. І він не помітив, що перед тим, як звернутися до нього, Лара налила йому вина більше, ніж усім.

Коли посуд знову спорожнів, Слинько сказав:

— А тепер давайте одну справу обміркуємо по-діловому. А коли дійдемо до згоди (а робити це ми вміємо), можна буде й по третій хильнути... От що доручено мені вам переказати, дівчата. Минулі півтора місяця ви здорово-таки попрацювали. З ранку до вечора не виходили з заводу. План раціоналізації — це ж насамперед ваша заслуга: без вас, як полководець без солдатів, Микола Дмитрович нічого не вдіяв би... Ну, за понадурочну працю ви, ясна річ, одержите...

— Ми працювали зовсім не для того,— перебила його Саня.— Не робіть з нас, будь ласка, рвачів!

— Хороші слова, Саню,— кивнув Слинько.— Поважаю тебе за них. Тільки кажи за себе, а не за всіх.

— Всі повторять вам те ж саме,— запевнила його Лара.— Нам після довгого неробства запропонували цікаву, корисну для заводу роботу, ми й накинулись на неї, мов голодні на їжу. Не розцінюється це на гроші, Іване Степановичу.

— Ще кращі слова,— згодився Слинько.— Комсомольські... Та за понадурочну роботу ви все одно відповідну платню одержите. Так усім дівчатам і перекажіть. Тільки це ще не все. Завтра вранці оберіть свою, дівчачу, першотравневу комісію, і хай та комісія прийде під час перерви до завкому. Там вам скажуть, скільки ви можете витратити. Та добре поторгуйтеся з завкомівцями, а то вони такі... Завтрашній і післязавтрашній вечори кухня нашої їдальні в повному вашому розпорядженні: варіть, печіть, смажте, куховарте. І Данило Максимович так просив переказати вам: щоб мені Першого травня така вечірка була... на всі заставки! Ясно?.. Вечірка — ваша. Запрошуйте на неї кого самі хочете. Одного тільки начальство вимагає: щоб то була весела вечірка!

Тільки-но Слинько згадав про вечірку, Лара й Саня покляли виделки. Очі в них — мало сказати — заблищали.

— От за це спасибі! — з захопленням вигукнула Саня.— Давно вже ми не гуляли. А хочеться—аж-аж-аж!

— А чи встигнемо? — заклопотано спитала Лара.— Всього два дні.

Але її заклопотаності ніхто не повірив.

Заговорили всі враз — весело, безладно, не слухаючи одне одного. Мовчав лише Слинько. Спритно орудуючи своїми перев'язаними руками, він знов наповнював склянки вином.

Чи не найбільше галасував Давид Маркович. Сміючись своїм, ніким не почутим дотепам, він намагався порадити щось обом дівчатам і допитувався, чи не на цій вечірці вони справлятимуть свої весілля. Він не сп'янів. Але вино зірвало з нього якісь пута, показало те, чого ніхто не підозрював у ньому. Він начебто поспішав звільнитися від занадто великих запасів невисловленого, відшкодовував себе за постійні боязкість та ніяковість.

Кінець кінцем він так розійшовся, що схопився, замахав руками й заглушив усіх.

— Я вимагаю, нарешті, щоб мені сказали, коли будуть весілля!

— Я підтримую свого начальника,— зажадав і Слинько.

За столом стало тихо. І тривала та тиша, аж поки не порушило її голосне зітхання Гриця:

— Вечірка — це така чудова нагода... Саню, правда ж?

Саня не сказала нічого. Лише щоби її почервоніли ще більше.

— Грицю! — вигукнув Розенберг.— Оце саме я й хотів сказати: вечірка — це просто-таки надзвичайна нагода для тих, хто кохає по-справжньому!.. Грицю! Саню! Миколо Дмитровичу! Ларо! Та невже ж вам не хочеться поїхати, скажімо, післязавтра до загсу, а на вечірці відсвяткувати своє весілля? Невже ви не розумієте, яке то буде для вас свято? Адже всі, запрошені на вечірку, з радістю вип'ють за вас, за ваші перемоги теперішні й наступні, за ваше щастя. Всі одноставно крикнуть вам «гірко». Був би я на вашому місці... Ну, зробіть мені й усім таку приємність... Саню, невже ви не чуєте мене?

Саня, справді, нічого не чула. Схилившись до її уха, гаряче шепотів щось Гриць. І очі її стали мрійними. Вона не помітила, як її рука опинилася в руці Гриця.

Давид Маркович з таємничим виглядом підморгнув Слинькові і прошепотів йому так, наче той був найменше за два десятки кроків:

— Тут усе ясно, правда?

Він повернувся до Лари. І затулив рот рукою.

Ще коли схопився Розенберг, Лара розгублено подивилась на Каргата. Адже все між ними стало ясным тільки минулої ночі. Лише сьогодні вранці вона написала матері про нього, свого нареченого. Вона не звикла ще до думки, що коло неї є людина, з якою вона вже почала ділити всю себе й усе своє. Що скаже мама? Дати їй блискавку, щоб вона виїжджала сюди негайно? А Перше травня — це ж так близько, мама може не встигнути...

Каргат підвів голову. Лара побачила його очі. Побачила, як ворухнулись його губи. І не почувала — вгадала, що він сказав їй:

— Буде так, як ви хочете, Ларо...

Не вагаючись більше, просунула руку йому під лікоть, непомітно пригорнулася плечем до його плеча.

— Правильна ви людина, Давиде Марковичу, — тихо сказав Слинько. — Тепер можна випити й по третій.

— Ура-а! — що було голосу, закричав Розенберг, обома руками підносячи свою склянку над головою. — А ми з вами, Іване Степановичу, та й молодці ж! І в дистилляції, і тут — всюди рішуче просуваємо справи вперед!

ЧОГО ВОНА ХОЧЕ?

Звістку про першотравневу вечірку всі лаборантки зустріли з захопленням. А коли стало відомо, що двоє дівчат на цій вечірці справлять свої весілля, обидві лабораторії перетворились на збуджені вулики. Дивно, але на роботі, на виконанні денних завдань це майже не позначилось. Для роботи дівчатам потрібні лише руки та очі. Язики тим часом можуть займатися чим завгодно. І вони, язики, не витратили марно ні секунди: цілий день у лабораторіях стояла така тріскотнява, якої, за авторитетним свідченням Петушека, тут ніколи не спостерігалось.

Скільки запальних суперечок відбулося!

Скільки раптових сварок та ще раптовіших замирень сталося!

В кожне слово вкладалося стільки різноманітних почуттів, кожна дрібниця видавалася такою важливою, кожна перешкода — такою непереборною, кожна думка — або абсолютно геніальною, або абсолютно нікчемною...

Апогею загальне збудження досягло по обідній перерві, коли повернулася обрана дівчатами комісія. Завком виділив на свято стільки, що лаборантки спершу навіть розгубились: хіба можна витратити стільки грошей за такий короткий час?

Та коли робочий день закінчився, виявилось, що всі денні завдання виконано відмінно, а разом з тим дівчата точно знають, що ці два дні має робити кожна. Встановлено так само, що треба спекти, як оздобити залу ідальні, кого з комсомольців можна мобілізувати на підмогу. Навіть повний список гостей складено, причому за принципом: чим більше гостей, тим веселішою буде вечірка. А втім, і без того всі були певні, що вечірка вийде на славу.

Запрошувати вирішили без усяких там записок або квитків, а честь-честю: піти додому до кожного, побесідувати з ним, з його дружиною, — тоді й гості придуть охоче, і вечірка надовше залишиться у кожного в пам'яті. Селище — невелике. Двоє дівчат протягом одного вечора легко упораються з запрошеннями.

Цими двома одноголосно призначили Лару й Саню. Кому ж бо запрошувати, як не їм? Вони ж, можна сказати, героїні цієї вечірки. Ну, і слід дати їм на сьогодні легшу роботу, щоб у них лишився вільний час: завтрашня поїздка до загсу — до неї ж підготуватися треба! Це ж початок нового життя...

Для селища вечірка й аж два «вінчання» були неабиякою сенсацією. Тому з запрошеннями Лара й Саня впралася не так швидко, як сподівались. Їх затримували в кожній квартирі, зупиняли в коридорах будинків, а то й на вулиці. Всі вважали за свій прийнятний обов'язок розпитати, як обидві наречені почувають себе перед таким знаменним днем, помріяти разом з ними, подати їм якусь дружню пораду, побажати щастя й усього іншого, чого в таких випадках бажати годиться. Обидві наречені,

збуджені і готуванням до вечірки, і нетерплячим очікуванням завтрашнього ранку, і загальною увагою до своєї долі, не могли ухилитися від таких розмов. Та й ніде правди діти, радісно було їм: раніш вони не помічали, що на заводі їх так знають, клопочуться їхньою долею.

Аж на початку десятої підійшли Лара й Саня до будинку головного інженера. Русевича вони залишили на останнє, поспішаючи спершу обійти тих, хто лягав рано.

Коли постукали вони в двері, Лара відчула, що серце її б'ється швидше, ніж звичайно.

Хатня робітниця провела їх до їдальні. Там була сама Ганна Іванівна — читала, напівлежачи на широкій канапі, заповненій маленькими вишиваними подушечками. Дівчат вона зустріла здивованим поглядом.

Та от її очі спинились на Ларі. І Саня помітила: ту ж мить брови Ганни Іванівни ледь помітно здригнулись, щоки злегка порожевіли. Проте вона стріпнула головою, відклала книжку, і голос її зазвучав так, наче прихід дівчат приніс їй неабияку втіху:

— Прошу сідати.

Короткозора Лара нічого не помітила, почула лише цей голос. Подумалось, що ця жінка не впізнала її, і дівчина заспокоїлась.

Перш ніж заговорити про мету свого приходу, Саня спитала, чи можна їм побачити Валентина Модестовича. Не встигла Ганна Іванівна відповісти, як у сусідній кімнаті гучно зарипів стілець. А ще через мить половинка дверей одхилилась і до кімнати повагом увійшов господар, на ходу обсмикуючи поли піжами.

Поки він наближався, Ганна Іванівна зазирнула до кабінету й чи то здивовано, чи то задоволено спитала:

— Ти вже другу почав?

Русевич злегка схилив голову.

— У тебе зіркі очі.

Дівчата непомітно переглянулись: вони знали, які книжки мав прочитати головний інженер.

Русевич похапливо опустився на канапу проти Сані. І поки вона переказувала запрошення від лаборанток, він не відривав од дівчини очей. А коли Саня замовкла, відповів не одразу. Лише через якусь хвилину Валентин Модестович кинув:

— А що веселого може бути на вашій вечірці? Ви ж, сучасна молодь, і потанцювати як слід не вмієте,

— А вам хочеться потанцювати? — не без кокетства спитала Саня.

— Ну, звичайно ж! — чи то придивляючись, чи то прислухаючись до неї, вигукнув Русевич. — Та чи знайдеться пара для мене — дама, в якої не запаморочилась би голова після першого ж туру вальса?

— Вже знайшлась, — сказала Саня. — Хочете, я з вами танцюватиму. — Вона задержувато стріпнула волоссям, бо сьогодні не тільки головному інженерові пропонувала себе в партнерки до танців. — Тоді й побачимо, в кого голова слабша.

— Тільки не в мене! — запевнив її Валентин Модестович. — Правда, я вже давно не танцював. Та раніш мене ніхто не перетанцював.

— Коли мене ще на світі не було, — не втрималась Саня, щоб не підпустити шпичака.

І все-таки лице в Русевича стало таке, наче здійснилась якась давня його мрія.

— Коли так, я з охотою побуваю на вашому святі, пригадаю молодість. Глядять же, не забудьте своєї обіцянки. — Валентин Модестович повернувся до дружини і значуще закінчив: — Я гадаю, ти з радістю приймеш це люб'язне запрошення?

Поки точилася ця розмова, Ганна Іванівна так само не спускала очей з Сані, ніби та чимсь гостро її зацікавила. Лише зрідка, коли напевно знала, що Лара нічого не помітить, погляд дружини головного інженера похاپливо пробігав по дівочій постаті в легкому маркізетовому платті, немов обмацував її, і спинявся чомусь на трохи запорошених шкарпетках.

Коли Валентин Модестович звернувся до неї, Ганна Іванівна невдоволено скривилась, наче відірвав її від чогось дуже цікавого. Вона підвела голову й уперше глянула Ларі в очі.

— Ми тут, коло заводу, — негolosно почала вона, — живемо так одноманітно, що часто шукаємо розваг там, де шукати їх не слід. — Вона зверталась тільки до Лари, і, справді, її слова були зрозумілі лише їм двом. — Мимоволі радієш, коли тебе запрошують на справжнє свято. Я не знаю, як дякувати вам, дівчата.

Лара знову насторожилась. У голосі Ганни Іванівни виразно прозвучав чи то виклик, чи то глум. І хоч ще до того, як увійти сюди, Лара сказала собі, що до дружини головного інженера вона буде ставитися з цілко-

витою байдужістю, так і не змогла стримати себе. Мимоволі очі їй блиснули, як при тій зустрічі. Гаразд, вона прийме перший-ліпший виклик од цієї жінки. Лара наперед почувала себе переможницею: Микола Дмитрович (вона ще не звикла називати його інакше) з нею і так буде завжди, хай там хоч що!

— Але,— провадила Ганна Іванівна далі, і голос її став таким же жартівливим, який був допіру у Валентина Модестовича,— чоловік мій поставив мене в скрутне становище. Я змушена просити у вас допомоги. Мені зовсім не хочеться виступати на вашій вечірці в ролі покинутої дружини.

Лара не забарилася з відповіддю.

— А мені здається, що вам навряд чи буде потрібна наша допомога.— Вона хотіла вимовити це теж жартом, а слова мимо її волі пробриніли, як насмішкувате прийняття виклику.— Тільки б ви побажали, і коло вас...

— Дякую за комплімент,— перебила її Ганна Іванівна, і в погляді її промайнула цікавість; видно, для неї було несподіванкою, що дівчисько з таким лагідним обличчям і наївними очима може відповідати так самовпевнено.— Він тим приємніший, що чую я його від вас... Пробачте, не знаю вашого імені.

Вона зробила ледь помітний наголос на словах «від вас» — такий, що його почула тільки Лара.

На обличчі в дівчини нічого не змінилось. Вона назвала себе. І очей під пильним поглядом Ганни Іванівни не опустила. Та серця немов торкнулось щось холодне. Чого треба цій жінці від неї? Чи не готується вона до якоїсь нової дамської дипломатії?

Ганна Іванівна відвернулася на мить, щоб покласти собі за спину кілька подушечок. Вигідно відкинувшись на них, вона повернула до Лари своє красиве лице з ясними очима.

— То, значить, це ви виходите заміж за Миколу Дмитровича? — спитала вона так, ніби це справді було для неї новиною.— Хтось розповідав мені сьогодні, що він збирається одружитися, і називав у зв'язку з цим ваше ім'я.— Погляд Ганни Іванівни ще раз оцінююче пробіг по дівчині.— Що ж, Миколу Дмитровича можна поздоровити: у нього буде дуже мила дружина. І взагалі молодець він у вас, слово честі! І двох місяців не пробув тут, а вже цілий завод розворушив, мимохідь заво-

ював серце такої чарівної дівчини... Прийміть мої найсердечніші поздоровлення.

— Прийміть і мої вітання! — Валентин Модестович простягнув до Лари руку.— Для мене це интересна новина. Навіть... м-м... приемле новина,— додав він, помовчавши.— Я сподіваюсь, з такою дружиною, як ви, Микола Дмитрович буде...— Він, мабуть, мало не сказав чогось такого, про що йому краще було б помовчати, бо раптом непевно оглянувся на дружину і закінчив після довгої мовчанки:— Ну да, буде дуже щасливим. Бажаю йому цього.

Від поздоровлень цього подружжя Ларі стало зовсім не по собі.

— Доведеться мені взяти свої слова назад,— знов почала Ганна Іванівна. Обтяжувати наречену всякими проханнями — найменше нечемно. Надто багато у неї своїх переживань, щоб накидати їй ще й сторонні. Адже так, Ларо? Ви дозволите мені так вас називати? А мені дуже хочеться, щоб у вас перед вечіркою знайшлась вільна хвилинка для мене. Я не смію просити про це...

— Ні, чому ж?

Лара примусила себе відповісти так: це ж був її обов'язок господині вечірки — принаймні виявити готовність задовольнити першу-ліпшу примху майбутньої гості.

— Я хотіла просити вас зовсім не про партнерів.— Ганна Іванівна кинула в бік свого чоловіка насмішкуватий погляд.— Мені було б дуже приємно, коли б ви перед тим, як іти на вечірку, зайшли за мною. Валентин Модестович прийде до вас, напевно, прямо з заводу. Адже робота там і на свята не припиняється, а він такий зайнятий тепер, що додому повертається пізно ввечері. А самій мені йти... Це примха, звичайно...

Ганна Іванівна промовляла таким тоном, немов просила у Лари за щось пробачення. Але очі її говорили зовсім інше. Хоч як старалась вона зробити їх лагідними, та Лара помітила: Ганна Іванівна пильно стежить за всіма змінами на її лиці, з нетерпінням жде відповіді.

Що це означає? Чому цій жінці раптом закортіло заприятелювати з нею, Ларою? Чого вона хоче цим домогтись?

То були тривожні запитання. Але хай що завгодно криється за влєсливістю дружини головного інженера, а для Лари найголовніше зараз — не показати свого занепокоєння. Та й зовсім не боїться вона цієї жінки — ну,

ні крихти! Чи не для того, щоб побачити Ларин страх за своє щастя, Ганна Іванівна звертається до неї з таким безглуздим проханням? Тож Лара доведе, що її нічим не злякаєш. І треба ж довідатися, що замислила ця жінка.

Усе це промайнуло в голові дівчини так швидко, що відповіла вона мало не в ту мить, як Ганна Іванівна замовкла. Тонем ввічливої господині, що за всяку ціну постарається зробити своїй гості приємність, вона відказала:

— Мені важко обіцяти вам щось певне. Та я всіх сил докладу, щоб забігти до вас перед вечіркою.

Подушечки за спиною Ганни Іванівни лягли, мабуть, не так вигідно, як їй хотілось. Вона довго поправляла їх. І тільки після цього вдячно кивнула дівчині:

— Це така велика послуга з вашого боку...

Не важко було зміркувати, чого коштувала ця подяка Ганні Іванівні.

Від Русевичів Лара вийшла з прикрим почуттям, що її спровокували на щось таке, чого вона зовсім не хотіла робити. І думка, що інакше поводитися з Ганною Іванівною вона сьогодні не могла та й нічого такого, проти чого постало б її сумління, вона не вчинила,— думка ця не принесла їй заспокоєння.

Саня так само була замислена. Але вона тихо посміювалась.

— Ну й мадам же в нашого Валентина Модестовича! — сказала вона. — А ти молодця, Ларко, в грязюку лицем не вдарила. Як вона тебе влещувала, га?.. А пара з них, видно, злагоджена. Жінка коло тебе заходилась, а чоловік — коло мене. Невже на щось іще надіються?.. Ну, добре, затанцюю я тебе, аж поки ти язика висолопиш, а там подивлюсь, навіщо я тобі здалась, чому ти так до мене придивлявся... Одне слово Ларко, вони нас втягають в якусь свою політику. Давай же обома дивитися. А поки не визнаємо чогось певного, нареченим нашим ні слова: можливо, все це — такі химині кури, що й на мить не слід Миколі Дмитровичу настрої псувати.

КАМЕЯ

Урочистий марш на трьох баянах мав розпочати вечірку рівно о восьмій. За чверть години до цього Лара постукала в двері будинку головного інженера.

Дуже не хотілося Ларі заходити до Ганни Іванівни. Та коли після клопітного дня (з'їздити за двадцять кілометрів в загс, а потім допомогти подругам у готуванні вечірки — зовсім не проста справа) вона прибігла додому, щоб хоч трохи перепочити та переодягтися, то замість чоловіка побачила записку, пришпилену до дверей його кімнати: йому терміново треба було з'ясувати з Петровим щось, зв'язане з монтуванням піридинової установки, і на вечірку він прийде від Віктора Михайловича. Сані теж не було вдома: вона звільнилась раніш, встигла вже, мабуть, переодягтися і подалась до Гриця. У того ж бо радісний день: ректифікаційний цех наздогнав-таки продувку. Словом, жодної перешкоди, що не дозволила б Ларі виконати дану дружині Русевича обіцянку. А просто так не зайти до неї, — який некрасивий мало б це вигляд!

Ларі відчинила сама Ганна Іванівна. Вона потисла дівчині руку так тепло, що та мимоволі завагалася: коли ж вона була щирою — тоді чи зараз?

Не випускаючи Лариної руки, Ганна Іванівна потягла дівчину до кімнати. Тільки три хвилини — і вона буде готова.

— Боже мій, яка ви сьогодні чудова!

Випустивши нарешті Ларину руку, Ганна Іванівна відступила на крок, захоплено оглядаючи вбрання Лари та її саму. Жінку цю ніби причарувала струнка дівоча постать в ясно-сірій шовковій сукні. Знов підійшла, обережними рухами поправила на вбранні складки.

— Яка ви чудова сьогодні! — тоном, у якому виразно бриніла задрість, повторила вона. — В цьому вбранні від вас ллється те саме світло, що сповнює ваші очі. А ця облямівка, — вона доторкнулась до Лариної шиї, — найбайдужішого до жіночої краси примусить звернути увагу на золото вашого волосся. А ви й досі не знаєте, яка це велика сила — ваша краса.

— Ми спізнаємось, — нагадала їй Лара.

Ганна Іванівна не зрушила з місця. Ще якийсь час замислено дивилась на свою юну гостю, потім похапцем вийшла з кімнати.

Назад вона повернулась через півхвилини. Знов підступила до Лари, мовчки почала щось приколювати до її вбрання.

Якась прикраса, якийсь подарунок від цієї жінки?.. Ні, тільки не це!

Лара перелякано відхилилась, руками стараючись затулитися від спритних пальців. Та пізно. Ганна Іванівна вже взяла її під руку, підвела до дзеркала.

— Ну, чого ви так переполошилися? Ви тільки гляньте, як це вам до лиця.

То була каменя. Пластинка якогось жовтуватого каменю з тонко вирізьбленим на ньому профілем жіночої голівки. Розглядаючи каменя в дзеркалі, Лара мимоволі затаїла подих: профіль дуже віддалено, та все ж таки нагадував чимсь її власний профіль. І така красива була каменя на ній, що рука її, піднявшись до грудей, щоб відколоти цю прикрасу, сама собою спинилася на півдорозі. Але то було секундне вагання. Через мить Лара вже відколювала каменя.

Ганна Іванівна схопила її за руку:

— Не смійте!

— А нащо вона мені? — сердито спитала Лара.— Я не можу прийняти від вас таку коштовну річ. І не хочу.

— Вона вам не подобається?

З'явилося у голосі Ганни Іванівни щось таке, від чого Лара розгубилася. Їй здалось: відповівши цій жінці «так, не подобається», вона зробить їй боляче. Правда, Ганна Іванівна заслужила на це... Але ж чи буде ця відповідь щирою? Адже каменя прегарна... Та чи треба з цією жінкою бути щирою?

Лара тихо мовила:

— Не в тім річ...

— То хай каменя буде вашою,— начебто з полегшенням сказала Ганна Іванівна й випустила руку дівчини.— Хай це буде моїм подарунком до вашого весілля... Може, ця скромна каменя примусить вас забути...— голос її став тихий і журний,— ...забути те, чого я сама не хочу пам'ятати.

Надто одверті то були слова, щоб не зрозуміти їх. І несподівані. Лара схилила голову, щоб приховати свою розгубленість. Ні, не скоро, мабуть, зуміє вона розкусити цю жінку, зрозуміти, чого їй треба від неї. І все одно Лара ніколи й ні в чому їй не повірить.

Ганна Іванівна повернулася до дзеркала. Взяла пуховку, сховала в ній своє лице.

— Через хвилину вийдемо,— попудрившись, сказала вона і знову тихо й журно додала:— Ларо, невже ви й

досі не вірите, що мені соромно? І якою щасливою я буду, коли цей сором не стоятиме між нами!

Дівчина звела на неї погляд. Вона боялась цієї жінки більше, ніж будь-коли, і не хотіла, щоб та це помітила. Великим зусиллям вона примусила себе вимовити зовсім не те, що хотіла б сказати:

— Ганно Іванівно... я дуже вдячна вам за каменю.

Ганна Іванівна знову сховала своє лице за пуховкою. Лара не помітила її переможної посмішки.

ВЕЧІРКА

Спершу була вечеря...

Власне, нею слід було б закінчити вечірку. Але ті, кому о десятій годині заступати на нічну зміну, zostались би голодні.

Під час вечері не обійшлося без того, щоб двом новоявленим подружжям не прокричали по кілька разів «гірко». Цей крик ставав настирливим, перекочувався з одного краю довжелезного столу до другого, не припинявся, аж поки молоді не підводились і не торкалися збентежено губами одне одного. Тоді гриміли гучні оплески і звідусіль линули всілякі побажання. Було їх стільки, що здійснення навіть дуже малої частини цілком вистачило б для безмежного й вічного щастя.

Після вечері простору залу їдальні розгородили столами надвоє.

На одній половині панувала молодь. Там не припинялись танці, співи, самодіяльні виступи. В перервах між ними здіймався збуджений галас.

На другій були ті, хто не вважав танці й галас за найкращу розвагу. Тут завзято стукали камінцями любителі доміно. Проте вони часто припиняли гру, щоб приєднати свої голоси до пісень, якими гриміла перша половина.

Тут же похилялися над дошками кілька пар шахістів та дамкістів. Музика, сміх, співи, галас — ніщо не перешкоджало їм обдумувати ходи. Найзосередженішими з шахістів були Давид Маркович та Віктор Михайлович. Але й вони інколи відривалися від дошки, щоб подивитися на танцюристів і навіть обмінятися про найкращих із них думками. На вигуки друзів вони відповідали помахами рук, але рішуче хитали головами, коли ті кликали їх приєднатися до веселого гурту.

Тут же невеликими групами сиділи навколо самоварів ті, хто кохався у вечірньому чаюванні. І про них подбали уважні господині вечірки.

За одним з таких столів сиділи Слинько з дружиною. Під час вечері Іван Степанович випив, мабуть, на чарку або дві більше, ніж слід. Очі в нього були дуже веселі. Він весь час намагався підкрутити вуса, забуваючи, що лице його й досі забинтоване, перед кожним, хто згодний був його послухати, багатослівно похвалявся, що незабаром дистиляційники й не таке утнуть, а сам він множитиме славі традиції дистиляційників колом першої в Радянському Союзі піридинової установки. Там він усім покаже, скільки та якої височенної якості піридинів може видавати звичайний радянський апаратник!

Як тільки в залі залунали перші звуки вальса (з нього почались танці), Валентин Модестович опинився біля Сані. І з удаваним одчаєм підніс до неба руки, бо та заявила йому, що перший вальс вона протанцює з своїм чи то ще нареченим, чи то вже чоловіком. Але на другому танці Валентин Модестович рішуче наполягатиме! Вже танцюючи, Саня крикнула, що йому належатиме і другий, і третій, і який завгодно, аж поки він не знепритомніє.

Валентин Модестович був у непоганому настрої. Цілих три дні він прожив з таким почуттям, ніби блукав у темряві, мало не заблудився у якійсь хащі, підійшов до краю глибокої прірви і раптом побачив, що на далекому обрії зарожевіла ледь помітна смужка ранкової зорі. А сьогодні начебто почало сходити й сонце.

За столом він сидів поруч із Сергієм Павловичем. На початку вечері у директора вигляд був немовби похмурий. І Валентин Модестович почував себе як на голках: от-от, здавалося, директор продовжить ту жорстоку розмову, що відбулася три дні тому. Та, підносячи першу чарку, Сергій Павлович повернувся до Валентина Модестовича, щоб цокнутись, і заговорив так, ніби дружні взаємини між ними ніколи нічим не порушувались. І вечеря минула в одвертій бесіді.

Навряд чи можна переказати зміст цієї розмови. Але після неї залилося таке враження, наче директор переконавав головного інженера, що недавнє можна вже й не згадувати, що не про торішній сніг він замислюється, а над тим, кому ж по суті належатиме шана за вико-

нання плану раціоналізації: прийняти повною мірою на себе відповідальність за здійснення хай чужої ідеї — надто багато треба для цього і вигадки, і сміливості, і іншого. Каринський говорив, що відповіді на це запитання він ще не знайшов, а очі виразно промовляли, що йому давним-давно все ясно... З-за столу і Сергій Павлович, і Валентин Модестович вийшли мало не такими ж друзями, якими були в недалекому минулому.

Зараз Сергій Павлович танцює з Ганною Іванівною. Танцює незграбнувато, але старанно випикує ногами кожне па: невже йому хочеться зробити приємність і дружині Валентина Модестовича?

Так, начебто й почесні умови миру пропонує Сергій Павлович. Зробити непомітне зусилля над собою і будь-що домогтися перемоги, якої так хочеться Каргатові. А втім, не тільки ж цьому молодикові... Якщо вірити тому, що прочитав він останніми днями, план цей може начебто дати заводові те, чого зичив йому й Валентин Модестович. Але така перемога буде водночас і поразкою головного інженера...

Отже, сказати «прощай!» усьому тому, чим він досі жив, у віщо все своє життя вірив?

Невже іншого виходу так і нема?

Валентин Модестович побачив у натовпі танцюристів Саню. Відкинувшись на руку Частія, вона ніби пливла по залу. Замислено стежив за нею Валентин Модестович, аж поки танець не скінчився...

...Єдиного танця вмів Каргат — фокстрота, бо переступати з ноги на ногу — наука зовсім не мудра. А вальс завжди здавався йому премудрістю, яку простий смертний навряд чи може подолати. І він стояв під стінкою, спостерігаючи, як веде в танці Лару Васюта. Виходить, і секретарі партколективів не цураються подібних розваг...

Данило Максимович танцював добре. Здавалось, він і Лара линуть у повітрі, не доторкуючись до підлоги. І танцеві Васюта неначе віддавався так, як і своїй роботі, і заводові, і заводським людям, — усім еством. По обличчю його блукала бездумна посмішка, він нашіптував своїй партнерці щось, очевидно, грайливе, бо посмішка його щораз яснішала. Та Лара слухала його з серйозним обличчям і іноді схиляла голову на знак згоди.

Лише три тури протанцювала Лара з Данилом Максимовичем. Раптом вона спинилась, спитала щось і, коли Васюта кивнув, вийшла з кола.

Каргат поспішив їй назустріч.

Коли зала сповнена музикою й ритмічним човганням багатьох ніг, можна розмовляти про що завгодно — навіть найближчі не почують. Присівши на порожнє підвіконня за спинами тих, хто стежив за танцюристами, Лара й Каргат відчули себе немов на самоті. Її руки самі собою опинилися в його руках.

— Танцюючи, я бачила тебе й Русевича,— сказала Лара.— Мені Васюта на вас показав. Які ви були подібні один до одного! Обидва підпирали спинами стінки й насуплено дивились кудись у просторинь.

— Бідолаха,— з удаваним уболіванням похитав Каргат головою.— Він такий самотній зараз... Та нічого не вдієш: сам винуватий.

— І ти радієш з цього?

— Радію? — здивувався Каргат.— Анітрохи... Радітиму я згодом.

Лара зазирнула йому в очі.

— Ти не любиш його... Чи не лише його, а всіх людей взагалі?

— Ти помиляєшся, Ларо.

— Знаю, що сказала дурницю. Та інколи мимоволі думаю: чи любиш ти кого?.. крім мене і вуглехімії? — Лара засміялась.— Ще одна дурниця. Але ти так часто сваришся з усіма...

Засміявся й Каргат.

— Ні, Ларо, я зараз ні з ким не сварюсь. Сварився. І по-справжньому. З твоїми подругами першого дня. І з Русевичем. Але все, що було потім,— то не сварки. Чим більше любиш людину, тим більшого хочеш од неї.

— Коли так, то Русевича ти любиш найбільше. Щасливий він...

— Ларо! — Каргат хотів посерйознішати, та в цьому йому не пощастило.— Ти тепер щодня ловитимеш мене на словах? Але з Русевичем я тепер мовчу. І не знаю, чи правильно це.

— От і я не знаю,— замислено промовила Лара.

— Зате з тобою не мовчатиму ніколи. Вже наступна робота буде не моєю, а нашою спільною.

Лара тихо сказала:

— Я сама тільки про те і мрію, щоб працювати з тобою. Як подружжя Кюрі.

Як Кюрі!.. Про це славетне ім'я Каргат і сам не раз згадував, думаючи про себе й Лару, про майбутнє. Він до болю стиснув дружині руку.

— Ти хочеш дати мені більше, ніж я смію просити у тебе.

— Я люблю тебе, Колю,— просто відповіла Лара.— А хіба ти не даси мені того, про що я у тебе навіть не проситиму?

Слова почали здаватися надто маленькими, надто тісними для того змісту, яким Лара й Каргат хотіли їх наповнити. Навколо них стало начебто зовсім тихо: ні музики, ні танцюристів, нікого й нічого — тільки вони двоє. І чули вони одне — як прискорено, нетерпляче б'ються їх серця.

— Так он вони де!..

Каргат і Лара не помітили, коли опинився біля них Васюта. Раптом почули його веселий голос.

Лара опанувала себе швидше, ніж Каргат.

— А де ж нам іще бути? Треба ж нам трохи посекретничати про Валентина Модестовича.

— Лара закидає мені,— поспішно потвердив Каргат,— що я ненавиджу Русевича, радію з того, що він почуває себе тут самотньо. Але ж ви знаєте, що це не так. Любов'ю до нього я, щоправда, не палаю..

Васюта оглянувся. На секунду погляд його затримався на смутній постаті Валентина Модестовича коло протилежної стінки.

— Головний інженер не самотній,— переконано вимовив він.— Але трудно йому зараз. Надзвичайно трудно... Ви не все знаєте, Миколо Дмитровичу. І ви повинні подумати про деякі речі.

Музика затихла, і Васюта замовк. Кілька секунд він зосереджено дивився в темне вікно за спинами молодого подружжя. І раптом сказав:

— А воно якимось паркувато в залі. Чи не вийти нам на свіже повітря?

Заводоуправління та їдальню оточував молоденький садок. Крізь листя невисоких ще кленів та тополь пробивалося місячне світло, срібними плямками розсипалось по траві, по рясних бузкових кущах, що вишикувались уздовж доріжок.

У залі спалахнула пісня, вирвалась через розчинені вікна, розляглась над садком, полинула над заводом, над огорнутим нічною тишею степом. Далеко її чути, мабуть... Трохи смутна пісня, але від її суму ще гостріше відчуваєш радість молодості, сьгоднішнього свята, радість невпинного, швидкого руху вперед...

Сіли на лавочці, прихованій тінню рясних бузкових кущів, і Лара зніяковіло промовила:

— Я ще не встигла переказати того, що ви мені допіру говорили, Даниле Максимовичу.

— А я це бачу,— хмикнув Васюта.— Думки в тебе нині не про буденне. Так і треба Ларо,— сьгодні твоє свято... Ну, та я сам скажу. І додам дещо. Послухай мене ще раз, Ларо, і неодмінно згадуй цю розмову в тих випадках, коли твоєму чоловікові почне щось ввижатися...

Він помовчав, оглядаючись довкола. Та садок був порожній, і Васюта неголосно заговорив:

— Отже, про Валентина Модестовича... Трудніше йому, кажу, зараз, ніж ви, Миколо Дмитровичу, гадаєте. І від вас залежить, щоб відчув він себе певніше... Я знаю, ви не чіпали його ці дні, незважаючи ні на його поведінку на виробничій нараді, ні на надмірну повільність у реалізації вашого плану. Та нині цього замало. Обстановка змінилась. Маєвського вже нема. Нема й того, хто запустив каменяку у ваше вікно. Але певності, що все вороже кубло ліквідовано...— Васюта розвів руками.— І якщо Валентин Модестович не стане нашим у всьому, то — я цього дуже побоююсь — біля нього знову з'явиться хтось подібний до Маєвського, а то й ще підступніший, і не промахнеться так, як промахнувся Маєвський.

— Невже Маєвський справді...— почав був Каргат. Васюта кивнув.

— Ви ще питаєте. Аварія в дистиляції, організація куркульської банди, напад на вас — до всього доклав він своїх рук. А в тому, що ми швидко викрили його та всю його зграю,— чималою мірою допоміг нам Валентин Модестович.

— Русевич? — здивувався Каргат.

— Русевич,— потвердив Васюта.— Тільки ви не так голосно дивуйтесь... А щоб ви віднині правильно думали про нього, вам слід знати, як це сталося.

І він розповів, що сам знав про Маєвського, Черевика та організовану ними куркульню. Розповів про те, як Маєвський втерся в довір'я до Русевича, коли той почав вважати себе за ображеного, які розмови між ними точилися, до чого ті розмови призвели й до чого могли призвести, якби Маєвський не перестарався.

...Двадцять восьмого квітня, саме в той час, коли Каргат давав свідчення, Васюта проходив коридором мимо кабінету головного інженера й побачив, як звідти вийшов Маєвський. Обличчя в цього надто поважного інженера було перекивлене зневажливою посмішкою, наче поталанило йому підбурити Валентина Модестовича на щось таке, проти чого той усіма силами опирався. Але посмішка та миттю зникла, тільки-но Маєвський побачив секретаря партколективу.

Того ранку Васюта до всього придивлявся з потрєною увагою: могло хіба бути інакше після подій минулої ночі? (Дуже шкода, між іншим, що увага загострюється лише після отаких подій). І все-таки в першу хвилину Васюта не надав значення посмішці Маєвського.

Завідувач відділу капітального будівництва пішов на завод. Мало не слідом за ним пішов туди й Васюта.

Коло входу в цех стояв Черевик — той самий куркульський недобиток, що вночі спровокував Каргата на вихватку проти головного інженера, а перед тим, як згодом виявилось, розбив Каргатові голову. Про вигляд Черевика можна було сказати приказкою: «Знає кішка, чие сало з'їла». Гадаючи, що на нього ніхто не звертає уваги, він розгублено озирає подвір'я, підозріливо придивляючись до кожного, хто там проходив. А коли помітив Маєвського, то закам'янів не відриваючи від інженера переляканих очей. Помітив Васюта й те, як Маєвський, минаючи Черевика, зробив йому рукою якийсь знак. Від того знаку Черевикові немов полегшало: повірив, мабуть, що слідчі нічого про нього не знають.

Васюта не здивувався конспіративній сигналізації між Маєвським та Черевиком. Але не по собі йому стало при думці про Русевича: невже Маєвський встиг заплутати і його в свої справи? Першою думкою було повернутися до заводууправління, вдертися до головного інженера, за всяку ціну витягти з нього все про його взаємини з Маєвським. Та несподівано для інших повернути назад було б небережно. Маєвський помітив би це. А він хитра bestія і слизький, мов в'юн. Ну, і непогано,

якщо до Черевика зовсім повернеться певність своєї безпеки: легше буде його викрити.

Заклопотано, ніби обходили його тільки виробничі справи, Васюта підійшов до цеху. Черевик зустрів його так, ніби Васютин прихід був для нього особистою радістю.

— До нас? — у посмішці показуючи всі свої зуби, спитав він.

— До вас, — кивнув Васюта. — Як справи?

Зуби Черевика заблищали ще яскравіше.

— Як у хорошій господині перед святом усе посувається, товаришу Васюта. Так ретельно ми всі наш цех прибираємо. Там таку чистоту наводимо. Я, знаєте, недавно не вірив у цю справу. А після вчорашньої наради... мабуть, ще наша, ранкова, зміна почне працювати з усією культурою. Ну, а денна такі чудеса покаже, — нікому такого й не снилось.

Після недавньої суперечки з Тищенком і Слинськом Черевик второпав, що одвертими виступами нового не спиниш, лише самому собі нашкодиш. Ну, і Маєвський, видно, навчив його дечого. Говорив він з захопленням, якому стороння людина легко повірила б. Та виказували його справжнє ество очі: не навчився ще Черевик досконало брехати ними. Напівприховані повіками, вони пильно вдивлялися у Васюту, не зовсім, мабуть, довіряючи його заклопотаності.

Васюта лагідно кивнув:

— Приємно чути.

— Та ми вже так стараємось, — запевнив його Черевик на високих ногах. — Це ж наша відповідь отим гадам, що вночі... Власними руками задавив би їх, гадюк!

І поки Васюта був у цеху, Черевик ні на крок не відходив від нього, удаючи з себе мало не ініціатора того, що там робилось.

Не допомогло йому це. Коли згодом слідчі притисли Маєвського до стінки, той виказав Черевика: це він пошкодив трубу в дистиляції. А напад на Каргата — його особиста ініціатива.

З продувки Васюта послішив до заводууправління. І коли він підходив до кабінету Русевича, той несподівано вибіг у коридор. Очі його були наляті жахом. Він ледве тримався на ногах. Побачивши, що перед ним Васюта, Валентин Модестович конвульсивно схопив

його за рукав, затагнув до свого кабінету, двічі повернув ключ у замку.

— Слава богу! Саме вас біг я шукати...

Удаючи, що не помічає його стану, Васюта суворо сказав:

— Не знаю, для чого саме я вам потрібен. А я прийшов до вас з одним: чого від вас треба Маєвському?

Русевич зблід. Він підніс руки, ніби захищаючись ними від чогось страшного. Кілька разів хапнув ротом повітря й лише тоді розпачливо почав:

— Я розповім усе. А півгодини тому ваше запитання образило б мене. Я ж за друга, за одnodумця вважав його. Але тепер... Зараз ви все зрозумієте. І чого йому треба. І чого він од мене... Він певний — я не тому воюю з Каргатом, що не вірю в здійсненність його пропозицій, а тому, що не хочу їх. Він певний, що не розвитку хочу я заводів, а занепаду. Він радіє, що в дистилляції сьогодні сталася аварія. Він жалкує, що Каргата лише поранили. Але ж це... Що це таке, Даниле Максимовичу? Слово честі, жодної підстави я не дав йому, щоб він вважав мене за свого спільника. Я гадав, що він за мене. А виходить,— я за нього... Даниле Максимовичу, не вже ви припускаєте, що я здатний на злочин?

— Ні, я цього ще не припускав,— сказав Васюта.

З глибоким зітханням, наче зняли з нього найтяжчий тягар, Валентин Модестович сів. Витяг хустку, довго витирав лице й шию. Потім він посадовив Васюту поруч себе, нахилився до його вуха і, плутаючись у словах, раз у раз захлинаючись, пошепки розповів йому все.

Те, що Васюта його слухав хоч і суворо, але не вороже, помалу заспокоїло Валентина Модестовича. Руки його перестали тремтіти. І розповідь свою він закінчив майже нормальним голосом.

Вислухавши його, Васюта сказав:

— Можу лише порадіти, що хоч і з великим запізненням, та ви самі розібрались в цій огидній історії. Тим-то й страшна трясовина, що не помічаєш, коли ступив на неї... А тепер ви повинні зробити дві речі...

— Насамперед,— перебив його Русевич,— я повинен дати додаткові відомості слідчим!

— Це перше. А друге — ви мусите якнайшвидше взяти себе в руки. Звідси ви вийдете таким, ніби ніщо на заводі, крім ваших безпосередніх обов'язків, вас не обходить. Тобто таким, яким вас бачили останні дні, коли

ви уткнули носа в сублимацію. Подбайте про те, щоб ні Маєвський, ні Черевик вас не запідозрили в тому, що сьогодні ви думаете про них інакше, ніж учора.

Русевич пизько похилив голову:

— Чим більше я думаю, тим більше бачу, яка то була жахлива помилка — моя близькість з Маєвським. Я заспокоюсь, мабуть, тільки тоді, як Сергій Павлович підпише наказ про звільнення його й Черевика.

— Щоб вони нашкодили в іншому місці? — спитав Васюта. — Ну, ні... І, будь ласка, про нашу розмову анічирк. Крім, звичайно, слідчих.

— Ні півслова, — знов прошепотів Русевич.

Обіцянку свою він виконав. Ні Маєвський, ні Черевик не довідались, що головний інженер почав вважати їх і за своїх особистих ворогів. А якщо й почали догадуватися, то нічого вже не встигли зробити. Свідчень Валентина Модестовича було досить, щоб їх заарештували того ж дня...

— Одно я вам скажу, Миколо Дмитровичу, — закінчив Васюта свою розповідь, — а ви добре це запам'ятайте. Русевич кращий, ніж вам досі ще ввижається. Не один, а два суворі іспити довелось йому складати. З одного він сам... ну, не вийшов, а лише викараскався. Складе, я вірю, він і другий іспит. Дайте ж йому час на це. Не нервуйте, не смікайте його. Помовчіть навіть у тому разі, коли бачитимете, що робить він не те. Дайте йому можливість самому побачити свої помилки.

— Покладемося значить, на Русевичів самоплив? — з гострою іронією спитав Каргат.

— На певний час, — твердо відказав Васюта. — Призначив він півтора місяця на здійснення вашого плану, — хай буде так. Хай навіть два місяці... Треба ж людині остаточно повірити, що нове — не вороже йому. Хай це нове ввійде йому в кров. В його віці важко позбутися того, що ціле життя вважав за правильне. І — ось побачите! — він його кінець кінцем позбудеться.

Довго мовчав Каргат перед тим як відповісти. А темрява приховувала його лице. Ні Васюта, ні навіть Лара не помітили, чи змінилось хоч щось на ньому.

— За Русевича можна порадіти, — нарешті мовив він. — Ще трохи, і в таку яму він би вскочив... Хай оговтається після таких переживань, — з цим я теж згодний... Але вічного під сонцем нема нічого. А що, як Валентин Модестович і через два місяці...

— Тодішні події будемо обговорювати своєчасно,— посміхнувся Васюта.

В тіні куща було надто темно, щоб Каргат або Лара помітили легку й начебто смутну усмішку на його лиці. Та й сидів він схилившись вперед. А коли заговорив знову, тон його змінився:

— А пам'ять у вас, Миколо Дмитровичу, короткувата. Ясна річ, сьогодні ви тільки на свою молоду й можете дивитися. Інакше звернули б увагу на те, як розмовляли сьогодні за столом Сергій Павлович та Валентин Модестович, і пригадали б нашу розмову кілька днів тому...

— Чи не натякнув Сергій Павлович Русевичу на мої пропозиції? — цікавився Каргат.

— Чого там натякати! Просто сказав... Вони душевно поговорили.

— І що ж Русевич?

— Ви хочете, щоб він миттю запалав? Дайте йому й на це трохи часу.— Васюта поклав Каргатові на коліно руку, голос його став зовсім твердий.— Щоправда, ви самі заговорили про майбутнє співробітництво з Русевичем. Та умови миру ви виставили жорстокі: Валентин Модестович має повністю капітулювати. І Каринський, і я — ми підтримали вас. А тепер, якщо ви раптом забудете те, про що я допіру просив вас, не втримаєтесь, — не помирившись спершу з Валентином Модестовичем, знов почнете з ним сваритися, — я не певен, що буду на вашому боці. Робота почалась, і Русевич сумлінно включиться в неї. Він робитиме все, що тільки зможе. Якщо ви тепер накинетесь на нього, то це буде звичайна сварка, хоч який принципіальний ґрунт ви підводили б під неї. Отож стримуйте себе... А ти стримуй свого чоловіка, якщо він раптом забудеться, — знов звернувся він до Лари.

— Я не думаю відмовлятися від того, про що говорив з вами, — замислено сказав Каргат.— Слово честі, не чіплятимось до Валентина Модестовича... якщо його робота над здійсненням плану раціоналізації справді буде сумлінною.

Васюту це не дуже задовольнило.

— А коли хочете знати ще одну мою думку, то... Не сьогодні, звичайно, і не завтра, а коли Валентин Модестович почне вірити в те, що сказав йому сьогодні Каринський... Від вас, Миколо Дмитровичу, залежить, щоб

це сталося швидше... Коли на власні очі побачить Валентин Модестович, що продукція наша в процесі раціоналізації кращає, виберіть таку хвилину, коли буде він у доброму гуморі, і простягніть йому руку.

Каргат оглянувся на Лару. Вона дивилась на нього своїми великими очима, нетерпляче ждала на відповідь. І Каргат сказав:

— Я зроблю інакше... і, здається, краще... Коли монтаж піридинової установки буде закінчений, я попрошу Русевича уважно перевірити його. Справді ж бо, ми з Віктором Михайловичем можемо не врахувати якихось істотних дрібниць. І поки головний інженер не прийме установки, ми навіть випробовувати її не будемо.

Під лікоть Каргата просунулась Ларина рука.

— Ти й таким можеш бути?

Каргат усміхнувся:

— На якийсь час. Перемир'я вічно тривати не може. Після нього або приходять мир, або... знов розпочинається війна.

— Я вірю в те,— сказав Васюта,— що ви обидва пліч-о-пліч будете битися за... за збудований в боях соціалізм!

Приглушивши пісню з зали й Васютині слова, спершу засичав, а далі, немов набравшись сил, заревів хрипкий гудок заводу, сповіщаючи про початок нічної зміни.

Пісня уврвалась.

Кільканадцяттеро чоловік вибігли з зали, бігма подались на завод.

Але веселощі не припинились. Не встиг відлунати гудок, як з вікон уже полилась задьориста мелодія польки, замигтіли тіні танцюристів.

— Ну, про все нібито домовились,— сказав Васюта.— Тепер би полечки потанцювати — така вона розвесела. Ти як думаєш, Ларо?

— З вами?

— А то з ким же? Твій, я бачу, смаку в танцях не добирає. Цю прогалину в його освіті ти вже згодом ліквідуєш. А зараз ходім зо мною — хай він трохи поревнує. Та подумай на самоті про нашу розмову... Ти сама скажи: куди це годиться — молодій, та не потанцювати на власному весіллі?

Каргат залишився в садку.

Хай Лара повернеться сюди. Тут нікого нема. А їм так багато треба сказати одне одному...

І правильно, слід добре подумати про те, що розповів допіру Васюта. Та й думка, що головний інженер має перевірити піридинову установку перед пуском, з'явилася за мить перед тим, як Қаргат її висловив. Треба звикнути до неї. І треба дещо передбачити.

Недовго Қаргат просидів у садку сам.

Музика в залі сповільнилася темп, стала тихшою. До Қаргата нараз долинули голоси: хтось наближався до лавочки. Ось плямки місячного світла порснули по дво постатях. І Қаргат аж завмер від здивування. Пара була абсолютно неймовірна: Саня і Русевич.

Ішли вони не поспішаючи. Валентин Модестович гречно підтримував дівчину під лікоть, голова його була схилена до неї, наче він нашіпував їй щось. Қаргата вони не помітили: на ньому був чорний костюм, а бузкові кущі так розрослись коло лавочки, що не пропускали ні місячного світла, ні променів з вікон їдальні.

— Так, трудно ставитися до нього по-дружньому, а любити й зовсім неможливо,— задержувато говорила Саня.— Але скарг від мене ви не почуєте. І ніхто з нас не почуває себе нещасним. А що ми поміж себе язиками плещемо, так... Чого не скажеш під гарячу руку?

— Він дав вам спокій? — спитав Русевич.

— Чого-чого, а спокою від нього не діждешся. Не дає він нам його й не дасть ніколи. Він примушує нас всю душу віддавати роботі... Але ж якою цікавою вона стала, та робота! І ми бачимо її наслідки. І порозумнішали ми за цей час. Звідки ж братися невдоволенню?

Русевич щось відказав Сані,— Қаргат не розібрав, що саме. Але тон його не був упевнений.

— Було,— згодилася Саня.— Але я в іншому вам признаюсь. Зовсім недавно я прийшла до висновку, що навряд чи задовольнить мене тепер інший керівник. А знали б ви, як я старалась переконати себе, що він брутальний, нетерпимий, вередливий, мов красуня! Словом, малювала його точнісінько таким, яким ви його ще досі уявляєте.

— Я не мав нагоди пересвідчитися в іншому,— стримано обізвався Русевич.

— Ще матимете,— запевнила його Саня.— Якщо захочете, звісно... Ігнатій Карлович аж он як злостився на нього перші дні! А подивіться зараз!

— Я не Петушек.

— Правильно! — засміялась Саня.— Сваритесь ви з Миколою Дмитровичем не так, як він. І помиритесь інакше. Не знаю, скільки ще мине часу, а неодмінно буде й таке, що вас з ним і водою не розіллеш.

— Гм...

— Ось побачите!

Вони обминули бужкові кущі, пройшли далі. Тепер Каргат бачив їх спину, а з вікон їдальні полилась нова пісня — заглушила всі інші звуки.

Каргат замислено потер собі підборіддя. Не важко було здогадатися, навіщо Русевич витяг Саню в садок: шукав собі союзників у ворожому таборі. Все ще свого тримається, хоч воно мало не завело його казна-куди. А Саня смілива дівчина: не кожна наважиться сказати отаке прямо в вічі головному інженерові. Спасибі їй. Можливо, Русевич запам'ятає дещо з її слів. І коли доведеться оглядати йому піридинову установку, то поставиться до неї не так, як поставився до проекту.

Але підслухувати та ще коли розмовляють про тебе — некрасиво. І чому так довго не йде Лара?

Каргат обережно підвівся і, нечутно ступаючи, пішов до їдальні.

...Лара сиділа на тому ж підвіконні, прихованому спинами гостей. Тільки тепер біля неї примостилася Ганна Іванівна.

Потанцювавши з Васютою, Лара пішла було до виходу з тим, щоб на вечірку вже не повертатися. Несподівано ця жінка перестріла її. Обличчя в Ганни Іванівни було бліде й засмучене, а звернувшись до Лари так, що в тієї не стало сили розминутися з нею. І далі, знаючи, як нетерпляче жде на неї той, хто сьогодні стане її чоловіком, сама рвучись до нього, вона кілька разів поривалась піти від Ганни Іванівни, та щоразу залишалася: здавалось їй,— Ганна Іванівна чимсь стривожена, їй потрібна якась допомога.

Чудна сталася поміж ними розмова.

Спершу ділились враженнями від звичайних речей: вечірки, присутніх, танців, розваг, навіть погоди. Ганна Іванівна одверто заздрила тим, хто вміє веселитися. І про все говорила таким значущим голосом, наче кожна дрібниця глибоко зачіпала її. Потім вона почала засипати Лару компліментами, наче не було тут красивіших дівчат. Знов заговорила про силу жіночої краси: варт Ларі захотіти, і все буде по її. І до кожного Лари-

ного слова Ганна Іванівна прислухалася з такою увагою, ніби за її словами чула зовсім не те, що та їй казала. Спробувала Ганна Іванівна розпитувати й про Каргата. Але Лара промовчала, і в Ганни Іванівни вистачило такту вдати, що це їй, власне, байдуже. Лише промайнула на лиці гримаса досади.

Дуже довго тривала ця «великосвітська» розмова. Ларі стало зовсім нудно.

Нарешті Ганна Іванівна замовкла. Вважаючи, що її чудна співбесідниця наговорилась донесхочу, Лара підвелась і простягла на прощання руку. Ганна Іванівна не взяла, а схопила ту руку. І раптом роздратовано скрикнула:

— Скажіть, ви сліпі чи настільки певні свого чоловіка, що ні над чим не замислюєтесь?

Лара приголомшено звела на неї очі.

— Ви вважаєте себе за безмежно щасливу?— з нервовою похапливістю спитала Ганна Іванівна.— Вам не терпиться побігти до свого коханого. Ви гадаєте, що побралися з людиною, яка до нестями кохає вас?.. От ви по-справжньому любите свого Миколу Дмитровича. Ваше кохання не тільки в вас,— про нього кричить кожний ваш рух, кожний погляд. За що ж ви його полюбили?

Лара не ворухнулася. Вона зовсім не збиралась ділитися з будь-ким, а тим більше з дружиною головного інженера, своїми почуттями до Каргата. Та на Ганну Іванівну це не вплинуло.

— Ви гадаєте, що перед вашим Миколою Дмитровичем широкий шлях, прекрасне майбутнє? — сипала вона скоромовкою.— Тішитесь надією, що на вас падатиме, грітиме вас проміння його слави?.. Як жахливо ви помиляєтесь! Невже ви не бачите, що ваш чоловік стоїть на краю безодні? Він зарвався. Один непевний рух, і... Щоправда, досі йому неймовірно таланило. Але щоб такому недосвідченому, необачному молодикові, як ваш Микола Дмитрович, таланило постійно,— як можна в це вірити? Він неодмінно оступиться. Ви не маєте права бути такою необачною. Ви повинні подбати про те, щоб він став обережніший, розсудливіший, терпиміший до людей. Він же тепер не тільки за себе самого, а й за ваше щастя повинен відповідати. А він і друзів не вміє собі вибрати... Я розумію, ви ще не вмієте користатися з своєї сили, не знаєте, як впливати на Миколу Дмит-

ровича, як виховувати його. Але ж ви завжди можете порадитися з старшими, розумнішими... Я кажу це вам тому, що ви мені подобаетесь. Я зичу вам щастя. І бачу, що ви не бережете його, не думаете про нього й про своє щастя. Не можна ж так, дівчинко люба!

Так он воно що! Так от чому ця жінка немовби з першого погляду запалала такою дивовижною симпатією до неї, Лари! Ця жінка прагне зробити з неї свою спільницю... Невже й досі ще не втратила віри в це. Мов поганий плавець, якому за всяку ціну треба дістатися протилежного берега, одчайдушно кинулась у воду: ачей впливу...

Вільна рука Лари сама потяглася до камеї. Вона трохи не зірвала ту прикрасу з убрання. Поклала її Ганні Іванівні на коліна, рішуче звільнила другу руку.

— А я не боюсь нічого,— Лара гордо підвела голову.— І не боятимусь ніколи. Боїтесь ви!

Ганна Іванівна засміялась:

— Я боюсь? Але чого?.. Що з вами, Ларонько?

Жалюгідний то був сміх...

— Ви самі знаєте, чого вам страшно,— відказала Лара.— Тільки то дурний страх, Ганно Іванівно.

У Ганни Іванівни презирливо скривилися губи.

— Ви зовсім засліплені, дівчинко. Не бачите, як душевно я хочу вам щастя. Не розумієте, що з Миколою Дмитровичем — з таким, який є він зараз,— ви щастя не матимете.

Лара похитала головою.

— Я його маю. Але воно ніяк не схоже на те, що вважаєте щастям ви. Тому мені й здається, що ви ніколи не будете щасливою.

— Боже мій! Яке дурне ви дівчисько!

Але збентеження зовсім облишило Лару. Вона відчувала себе тепер сильнішою не тільки за Ганну Іванівну, а й за всіх таких, як вона. Ця жінка нічим більше не може образити її. Надто дрібним, немов оті подушечки на її канапі, було все, чим вона жила, в порівнянні з тим, що переповнювало Лару, що було основою її життя задовго до того, як покохала вона Миколу Дмитровича. І бачить вона краще, ніж ця авантажна дружина головного інженера.

Приховуючи переможну посмішку, Лара сказала:

— Вірно, я ще дурне дівчисько. Але й тоді, коли мені буде стільки років, як вам зараз, я не боятимусь за своє

щастя. Мій чоловік і я будемо разом в усьому. Не хатній затишок, не канапа з подушечками буде центром нашого життя. А вам ввижається, що без отого затишку, без подушечок не може бути щастя, і боїтесь ви саме за них...

— Цікаво,— крізь зуби вицідила Ганна Іванівна.— Ну, а далі?

— А далі я нічого не розумію,— розсміялась Лара.— Ви така рішуча жінка, Ганно Іванівно. Тільки вся ваша енергія чомусь витрачається на відшукування розваг там, де не слід їх шукати. Пам'ятаєте, ви самі так мені про себе сказали. А сьогодні вам чомусь заманулось зробити з мене недруга моему чоловікові. І все це тільки для того, щоб подушечки мирно лежали на вашій канапі. Але ви не клопочіться: вони нікому не потрібні. І ви жодною з них не пожертвуєте навіть заради Валентина Модестовича... На вашому місці я б усі сили свої віддала на те, щоб мій чоловік став гідним того часу, в якому він живе, і тих людей, що його оточують. Не знаю, чи стоїть Микола Дмитрович на краю безодні. Але, Ганно Іванівно, чи не штовхаєте ви Валентина Модестовича до чогось ще жахливішого?

Ганна Іванівна схопилася з підвіконня.

— Ще бракує, щоб мене повчало кожне немовля!

Лара похитала головою.

— Я не повчаю. Просто я бачу, що ви боїтесь того, чого боятися не слід. І зовсім я не хочу, щоб ви відчували себе ображеною.

Ганна Іванівна злісно закусила губу. Її погляд прикипів до спокійних Лариних очей. То був погляд рибалки, що розлючено дивиться туди, де раптом зникла, зірвавшись з гачка, піймана риба. А через кілька секунд, нічого не сказавши, не попрощавшись, Ганна Іванівна рвучко відвернулася і пішла геть...

Півгодиною пізніше, повертаючись з вечірки додому, вона сказала своєму чоловікові:

— Яка нудна вечірка... Як набридло мені тут усе... Невже ціле життя наше минатиме в отаких глухих закутках, серед отаких дрібних інтриг?

Валентин Модестович ішов, закривши руки за спину, тихо висвистуючи щось ліричне. Він не розчув, з чим звертається до нього дружина, і перепитав:

— Що?

Ганна Іванівна сказала гостріше:

— Я кажу, що нам нічого більше робити на цьому заводі. Ніяких же перспектив. А псувати собі нерви всякими інтригами... Ми повинні поїхати звідси. І чим швидше, тим краще.

Валентин Модестович аж спинився, його до краю вразив тон дружини. Щоб вона заговорила так безнадійно? Такого ще ніколи не бувало з нею. Він узяв її за руку. Зовсім безсилою здалася та рука.

Валентин Модестович занепокоєно спитав:

— Що з тобою, Ганнусю?

— Зі мною нічого,— гостро кинула Ганна Іванівна.— Не про мене йдеться. Ти про себе подумай. Ти ж більше не головний інженер тут. І не будеш ним.

Валентин Модестович провів рукою по обличчю. Надто несподіваними були і слова дружини, і її настрої. Але ж не може бути, щоб вона втратила ґрунт під ногами. Ніколи нічого не боявшись, не може ж вона чогось нараз злякатися. Сьогодні вранці вона була така певна себе...

— Та що трапилось? — ще занепокоєніше перепитав він.

— Кажу ж тобі, нічого.

Валентин Модестович взяв дружину під руку, притис її лікоть до себе. Втомилась вона, мабуть, сьогодні.

— Гаразд, поговоримо про це ранком, на свіжу голову.— Він ще раз провів долонею по щоках і здивовано спитав:— Але чому ж ніяких перспектив? Саме перед тим, як ти заговорила, я думав: змінюються часи, змінюються й перспективи. І навіть ми — хочеться нам чи ні — повинні змінюватися разом з часом... По-моєму, все кінець кінцем буде гаразд.

ПЕРШИЙ ПІРИДИН

Монтаж піридинової установки не був закінчений і шостого травня. Надто багато мороки завдала кришка. Все інше йшло як слід.

Група робітників, яку організував Слинько, вже підготувалась до роботи. Вечори майбутні піридинники просиджували в лабораторії, а вдень не виходили з сарая, встановлюючи та устатковуючи чан. Хоч руки Слинька не зовсім ще загоїлись, він часто хапав терпуг або молоток, заходжувався допомагати слюсарям. Не терпілось

йому взятися до справжньої роботи. Тим більше — сульфат піридину давно вже пішов з відстійників до збірника.

Затримка з монтажем помітно позначилася на Каргатові. Щоправда, він і далі ні у що не втручався, не робив ніяких зауважень ні Петрову, ні монтажникам. Зате не давав перепочинку ні собі, ні дівчатам з дослідної, ні Слинькові та його товаришам. До пізнього вечора в дослідній лабораторії люто шипіли примуси, злісно бряжчав посуд, сердито булькали в колбах та ретортах піридини. Знов і знов перевірялося давно вже перевірене, немов Каргат раптом втратив довір'я до всіх, усього й навіть до самого себе. І хоч учора, приміром, його досліди дали ті ж самі, цілком задовільні наслідки, що й позавчора, сьогодні він повторював їх з ще більшою старанністю та причепливістю.

...З лабораторій, як завжди, вийшли після десятої.

Аж до самого селища йшли мовчки. Перед тим Каргат весело дякував своїм помічницям: досліди знову дали просто-таки чудові результати. А тепер він брів, низько похиливши голову, ніби геть забувши, що поруч ідуть Лара й Саня.

Подруги знали, що псує йому настрої. Незадовго до кінця роботи в лабораторію забіг Віктор Михайлович, з півгодини просидів у «кабінеті», розповідаючи щось сумним голосом — очевидно, про чергову прикрість з кришкою. Саня, поглядаючи на Каргата, голосно, щоб він помітив її співчуття, зітхала. А Лара вдавала, наче ні про що не догадується. Та коло губів її виразно позначилася зморшка смутку. Надто довго стримує себе її Коля, нічим не виказуючи свого справжнього ставлення до затримок на монтажі. Хоч би не закінчилося це вибухом...

Мовчанку порушила Саня. Щоб відвернути Каргата від його думок, вона почала про стороннє:

— А знаєте, Миколо Дмитровичу, ви скоро не зможете впізнати Давида Марковича. Він уже не тільки нам з Грицем допомагає. Коло нього організувалися цілі курси по підготовці до технічних інститутів. Глядіть, Лара до нас од вас утече... А Давид Маркович нібито не такий боязкий став. Так нас ганяє...

— Серйозно? — байдуже кинув Каргат.

Лара сердито повернулася до нього. Ну, раніш у нього ще були поважні причини для невдоволення. А тепер

що? Йдеться ж усього про кілька днів. І зовсім не Русевич винуватий у цьому. А тим часом...

Три дні після розмови з Васютою в садку її чоловік згадував про головного інженера спокійно, навіть дружелюбно. Справді ж бо, чимало довелося пережити бідолашному Валентині Модестовичу, хай оговтається. Та коли виявилось, що піридинова установка не буде готова четвертого, в очах Каргата знов почав поблискувати холодний вогонь, тільки-но хтось згадував Валентина Модестовича. При зустрічах, правда, вони розмовляють один з одним надзвичайно ввічливо, немов обох їх проймає бажання заглядати минуле. Але після цих розмов Каргат так дивиться вслід Русевичу, наче найменше його бажання — бачити головного інженера не цілим, а подертим на шматки.

Лара відмовлялась розуміти причини цього...

— Що трапилось, Колю? — тихо спитала вона.

Каргат удав, що не чує. Але пройшовши ще кілька кроків, відповів, намагаючись приховати роздратування:

— В тім-то й річ, що нічого не трапляється. Все йде так, як хочеться Русевичу.— Ще через кілька кроків буркнув на закінчення: — Занадто нормально.

— Чого ж ти такий, ніби тебе в клітку посадили?

Каргат зрозумів, що від його бурчання Лара не стане щасливою. Він почав лагідніше:

— Ну, подумай сама. Відстійники працюють з позавчорашнього дня. Збірник уже мало не переповнений готовим сульфатом піридину. А післязавтра Сергій Павлович виїжджає до Харкова: сьогодні надійшла телеграма з Хімоб'єднання, його викликають у зв'язку з моїм проектом. І телеграма написана в тоні моїх торішніх опонентів. Найпізніше завтра вранці треба розпочати промивання сульфату. Дитині ясно, що на перше промивання покладатися не можна. Треба, щоб Сергій Павлович повіз з собою піридин другого або, ще краще, третього промивання — словом, здобутого після того, як ми усунемо всі неполадки, що неодмінно виявляться на початку роботи нашої установки. А чан буде готовий лише завтра ввечері. Знов з кришкою не все в порядку. Так, у всякому разі, заявляє Русевич. Нібито вона не зовсім герметично закриває чан. От Русевич і не приймає установки. Я вже просив Петрова ще раз нагадати йому, що дві чи три дрібні щілини не мають ніякого значення. Адже на кришці є отвори для лопаток. Та Ру-

севич затався: «Отвори ви більш-менш щільно закриєте лопатками та й будете стерегтися їх. А щілини — під час промивання затикати їх буде пізно». Ну, а Петров повторює це слідом за головним інженером.

Лара рішуче заявила:

— Вони мають рацію. І не забувай, Колю, що, крім Валентина Модестовича, на світі є ще я. Я так само не дозволю тобі орудувати коло негерметичного чана. І ніхто не дозволить.

Каргат розсміявся, хоч і хотілось йому озватися на її слова інакше.

— Як скоро ти стала справдешньою дружиною, Лариско... Та зрозумій же: нема ніякої небезпеки. Всі випари витягатиме через трубу. Та й сарай — мов сито. І двері будуть відчинені. Можна, зрештою, й вентилятор коло чана поставити. Словом, ті, що стоятимуть біля чана, навіть запаху піридину не почують. І не божевільний же я, щоб наражатися на небезпеку... Ну, скажіть же ви їй це! — звернувся він до Сані.

— Не скажу, — відказала та. — Я на Лариному боці. Бо саме щодо наявності у вас здорового глузду в мене певності нема. Ви й зараз верзете казна-що. А коло чана зовсім втратите розум, і тоді вам море по коліна.

— Ух!

Якби погляд Каргата міг убивати, то Саня в цю мить упала б мертвою. Але убивчий погляд начальника анітрохи не злякав старшого хіміка-аналітика. Саня повернулась до Каргата з таким виглядом, — от-от покаже йому язика. Та мовила розсудливо:

— Я певна, що ніяких прикрих несподіванок під час першого промивання не трапиться. Адже все перевірено...

— Мені вже дихати не хочеться від цих перевірок, — пробурмотів Каргат.

— Сергій Павлович післязавтра їде? — не слухаючи його, спитала Саня. — Нічним?

— Нічним.

— Отже, ви ще цілий день маєте — завтрашній. Пом'яму, вам завтра слід думати не про Валентина Модестовича, а про те, як щільніше пригнати кришку до чана.

— Спасибі за пораду, — огризнувся Каргат. — От коли б ви ще дали мені гарантію, що Русевич більш нічого не вигадася... У мене таке почуття, що він усіма способами старається зволікати пуск установки. Він не тіль-

ки щілин у кришці, а всього боїться. От і доводиться думати не про піридини, а про те, як вилікувати його від боягузтва.

Одначе наступного ранку Каргат пригадав Санину пораду.

В лабораторіях його не бачили цілий день: він не відходив від монтажників, примусив Петрова мобілізувати на пригонку кришки мало не всю ремонтну майстерню.

До темноти поралися в сараї, то марудячись над кришкою, то пильно перевіряючи герметичність чана. Не менше десятка способів вигадали для цього. І домоглись-таки свого: жодної щілини між чаном і кришкою не лишилось.

Каргат повеселішав. Якщо перше промивання мине успішно, то Сергій Павлович поїде до Харкова з заводським піридином.

Ранком восьмого травня ціла комісія на чолі з головним інженером ще раз оглянула всю установку від одстійників до промивального чана. Були при цьому і Каринський з Васютою. Знов чан найпильніше перевірили, і Русевич на власні очі пересвідчився, що всі його вимоги виконано. Але й після цього він ще довго ходив навколо чана — оглянув і навіть обмацав чи не кожний сантиметр і чана, і кришки, і витяжної труби.

— Здається, все в порядку,—нарешті промовив він.— Якщо у вас, Миколо Дмитровичу, все готове, можна пробувати.

— Дозвольте ще одну довідку,— не втерпів Каргат, проте промовляв він з підкресленою чемністю.— Що все в порядку, ви знали ще вчора. Сьогодні ваша певність є абсолютною, і ви мусите це відзначити. Жодної щілини, крім отворів для лопаток. До того ж тяга в трубі така, що крізь отвори повітря зовсім не виходить з чана назовні, а втягується до нього. До речі, те ж саме явище ми мали б і з щілинами.

З кожним словом тон Каргата чимраз більше нагадував колишній, і Каринський перебив його, звернувшись до Русевича:

— Валентине Модестовичу, скажіть просто: чи можна ручатися за безпечність коло цього чана?

Той відповів не відразу. Ще раз поволі обійшов чан, піднявся на дощаний поміст, зазірнув до отворів на кришці. І лише по тому відказав:

— Усе нібито в порядку... Але ж установка нова, принцип її діяння... м-м... оригінальний, ніким не перевірений,— хто знає, якими несподіванками відзначиться перший день її роботи! Та без проби ми цього не побачимо... Правда, непокоять мене ці отвори. Краще б їх не було.

— А як же без них розмішувати розчин у чані? — спитав Каргат, і в голосі його виразно почулося гарчання.

— Миколо Дмитровичу! — мов до нерозумного підлітка, звернувся до нього Русевич. — Я знаю: без отворів поки що не обійтись. І все-таки — непокоять вони мене. Ні ви, ні я точно не знаємо, як відбуватиметься реакція в чані, до якого проникає повітря. Можливо, точнісінько так, як у ваших наглухо закритих ретортах. А можливо, бурхливіше. Тоді, незважаючи на прекрасну тягу в трубі, випари неодмінно вириватимуться крізь отвори.

— А це небезпечно? — спитав Каринський.

— Знов за рибу гроші! — вигукнув Каргат.

Не слухаючи його, Русевич відповів директорові:

— Небезпечно — це грохи сильне слово. Шкідливо — так буде правильніше. Сарай цей — не сарай, а скорше повітка, продувів тут більш ніж треба. Двері ми широко розчинимо. Подбаємо й про те, щоб не було тут нікого стороннього. Випари, якщо вони і з'являться, відразу звідси видуватиме...

Каргат спробував засміятися.

— Ну що ви за людина, Валентине Модестовичу! Бачите, що все гаразд, установку конче треба випробувати, а стільки страшних слів наговорили...

— Я їх кажу для того, — роздільно сказав головний інженер, — щоб ви, поки стоятимете коло чана, весь час думали, що випарами можна отруїтись. Ви ж із тих, хто все на світі забуває, рвучись до свого. Чого доброго, ще й голову намагатиметесь устромляти в отвір, щоб бачити, як відбувається реакція.

— То що ви пропонуєте? — спитав Каринський.

— Давайте проведемо випробування чана сьогодні. Та вживемо ще одного заходу, щоб запобігти небезпеці, хоч би й уявній. При випробуванні буде присутній і лікар.

— Медсестра також? — з невинним виглядом спитав Каргат.

— І якщо лікар побачить, що з Миколою Дмитровичем або — ваш підручний Слинько сьогодні?— або з Слиньком щось не так, ми в ту ж мить припинимо дослід.

— Резонно,— кивнув Каринський.— Коли ви гадаєте почати, Миколо Дмитровичу?

— О десятій.

...Русевич повернувся до сарая за чверть до десятої, привівши з собою лікаря й заводського охоронника. Передбачаючи, що на перше добування піридину сюди збіжиться чи не весь завод, він наказав охоронникові нікого й близько не підпускати.

За п'ять хвилин до десятої прийшли Васюта й Каринський.

— Ну як, Миколо Дмитровичу? Хвилюєтесь? — спитав Васюта.

— Ні, Даниле Максимовичу,— посміхнувся Каргат.— Хвилювання буває, коли нема певності. А я твердо знаю, що піридин буде!

Буденний, дещо заклопотаний вигляд, спокійний голос,— коли й були якісь побоювання у Васюти, то вони враз зникли.

Насправді ж Каргат ледве стримував хвилювання. Хвилювався, сам не знаючи чому: адже все було продумане, багато разів перевірене, кожна дрібниця врахована, кожний рух його і Слинька заздалегідь прорепетирований. Ні помилки, ні несподіванки трапитися не могло. Каргат уже зараз бачив, як розчин у чані після розмішування вкривається темним шаром піридинових основ, як литимуться вони, відстоявшись, з трубки сифона до чисто вимитого, уже поставленого біля стінки широкогорлого бутля, а звідти довгим шлангом підуть до запасного збірника в ректифікаційному цеху. Та принаймні тиждень треба працювати цьому чанові, щоб завантажити одну колону на одну зміну. Як шкода, що Сергій Павлович повезе лише сирий піридин!

Але хвилювався Каргат тільки до тієї секунди, коли почалась робота. Тільки-но став він із Слиньком на помості коло чана, наказав одкрити кран, і долинуло булькання сульфату,— стало не до хвилювань. Зосталося лише бажання якнайточніше провести дослід.

Завирувала рідина, дві лопатки щосили погналі її обертотом.

Орудувати лопаткою було нелегко. Не звиклий до фізичної праці, Каргат відчув це одразу. Але від Слинька він не відставав. І, ні на секунду не затримуючи руху лопатки, пильно стежив за секундною стрілкою годинника на своїй руці, щоб не пропустити моменту, коли треба закрити кран.

Чан був завантажений за сорок секунд. Після цього робота мала стати легшою: не треба ж розпорошувати уваги між годинником і тим, що робиться в чані... Може, на хвилину або дві вона й стала легшою. А потім лоб раптом узявся рясним потом. І у вухах почали віддаватися удари серця.

Але Каргат стояв обличчям до дверей, і легкий вітерець, вриваючись до сарая, сушив піт на лобі, вливав свіжість у легені.

Ненадовго вистачило свіжості у цього вітерця. Щораз гострішими, задушливішими ставали хвилі повітря. У Каргата засвербіло в очах і в носі. Невже Русевич таки мав рацію — реакція в чані відбувається бурхливіше? І що це за вітер такий — не в силі відігнати цей огидний запах?

Каргат обережно озирнувся на присутніх. З полегшенням побачив, що ніхто цього запаху не помічає. Навіть Слинько не кривиться. Навпаки, весело підморгує на Русевича, бо той весь час трохи не бігає довкола чана. Каргат зміркував: вітер жене всі випари на нього. От і гаразд. Ніхто нічого не помітить, а в нього, Каргата, вистачить сили витримати і не таке. Хай запах стане ще задушливішим, — Русевич про це не дізнається, не перешкодить народженню першого радянського піридину. Сергій Павлович будь-що поїде сьогодні не з порожніми руками!

Ще через хвилину ноги начебто задубіли. І здалось, ніби хтось щосили вдарив по голові, — так заболіла раптом рана. А вона вже давно загоїлась.

Час уповільнив свій плин. Чимраз частіше Каргат поглядав на годинника, бо ввижалося йому, — навіть секундна стрілка перестала рухатися...

Десять хвилин минуло, а залишилося ще стільки ж...

Думки про те, що він не витримає, у Каргата не з'явилось. Але то буде мить найбільшого за все життя щастя, коли минуть нарешті ці десять хвилин. Тоді ж можна буде вибігти з сарая, віддихатися на свіжому повітрі. І коли впливатиме на поверхню розчину розби-

тий лопатками на дрібні крапельки піридин,— від втоми не лишиться нічого. Так, це тільки втома, а не отруєння.

Русевич, видно, помітив-таки щось на обличчі Каргата. Як не помітити, коли піт почав заливати йому очі! Русевич штовхнув ліктем лікаря. Той постояв, з-під долоні вдивляючися в Каргата та Слинька. Потім метушливо забігав навколо помосту, обмацуючи долонями чан. Кілька разів поривався спитати щось у Каргата, та не наважувався, наперед знаючи, що той відповість.

— Як почуваете себе?

Це Русевич підійшов до Слинька.

— Чудово, Валентине Модестовичу,— з цілком правдивою бадьорістю відповів той і знов підморгнув Каргатові.— Все в порядку.

На його підморгування Каргат хотів відповісти тим же. Та лице його раптом перекривилось, на ньому застигла гримаса болю. А біль у голові став такий, немов до рани приклали розпечене залізо.

Русевич побачив ту гримасу. Побачив її і лікар, кинувся до помосту. Випередивши його, до Каргата підскочив Русевич, обома руками схопив за ногу. Тут же опинився й Каринський.

— Зараз же відійдіть од чана! Марш на свіже повітря!

Хто це крикнув, Каргат не розібрав. Він вицідив крізь зуби:

— Підіть ви всі трое...

І тут же схаменувся, замовк. Глянув на годинник. Якихось чотири хвилини з секундами лишилося. І розчин почав уже пінитися — шипінням уже заглушається булькання в чані. Реакція наближається до кінця.

Перший радянський піридин здобуто!

Перемога!

Зібравши рештки сил, Каргат вимовив:

— Зараз кінчаємо, Сергію Павловичу. Слово честі, почувую я себе непогано, трохи втомився. З не звички.

Його поійняла дивна апатія. Руки ще машинально орудували лопаткою. А перед очима з'явилися якісь темні плями. Вони гойдались, розпливались, збільшувались. От уже нібито сірим туманом запнулися обличчя Каринського, Русевича, погано стало видно чан. І раптом загойдався поміст — от-от провалиться кудись крізь землю.

Каргат опанував себе новим неймовірним зусиллям. Але не помітив, коли саме стрибнули до нього директор і головний інженер. Рвонувся, але було вже пізно: його схопили під руки, потягли геть од чана...

Начебто здалеку долинув переляканий голос Слинька:

— Микола Дмитровичу, не пручайтесь! Я сам з усім упораюсь!

Каргат встиг крикнути йому:

— Ще півтори хвилини — і ура!

І безсило повис на руках, що підтримували його. Чорні плями перед очима розпливлись, запнули все. Як добре, що тут нема Лари...

Темнота і спокій тривали, мабуть, зовсім недовго. Отямившись, Каргат побачив, що сидить на якомусь ящику за десять кроків од сарая, в холодку. Поруч нього лікар — тримає його за попереk, притиснувши до себе; вільною рукою мацає пульс. Нестерпно болить голова, її не можна тримати прямо, вона хилиться лікареві на плече. Але в легені вривається свіже повітря. Втома от-от облишить його.

— Ну, як?

Це голос Васюти. А самого його Каргат не бачить: нема сил одірвати голову від затишного лікарєвого плеча. Він напружується, хоче промовити:

— Просто втомився. А ви всі... Ну, чого ви так переполошились. І не кажіть, будь ласка, нічого Ларі.

І не чує власного голосу.

Навіть для того, щоб скосити очі на ліву руку, треба казна-скільки сил. І годинника все одно не видно, бо рука знесилено висить поміж колін. Трохи перепочивши, повернув ту руку. Аж тоді розгледів нарешті, що минуло вже дві хвилини зайві. Та чи встиг Слинько? Чи не відтягли і його завчасно від чана?

І тут же Каргат побачив свого помічника. Так само під руки виводили його з сарая Каринський й Русевич. Слинько щось кричав, пручався, та боротися відразу з двома було над його сили. Каргат хотів був гукнути йому, щоб він не опирався, що свого вони домоглись-таки. Та навіть губами не зміг поворухнути.

А ще через мить він уже забув про Слинька.

Немов не він, а хтось сторонній подумав, що розчин, отже, вже відстоюється, за годину можна буде взятися до останньої операції, яка вивершить їх перемогу — до

знімання піридину з поверхні розчину. А тим часом можна заплющити очі, ні про що не думати, відпочивати... І все-таки як дивно — так швидко втомитися?

Каргат примостився на плечі лікаря ще зручніше, заплющив очі. Стало зовсім легко. І раптом гострий біль струснув усе тіло. До горла підкотила блювота.

ОДУЖАННЯ

Від того, що було далі, зосталося кілька розірваних, переплутаних споминів.

Був жагучий біль у грудях, наче їх налило окропом. Розколювалась голова. Страшно різало в очах, коли пробував їх розплющити. Раз у раз нападав кашель, що шматував усе тіло.

Навколо весь час звучали глухі голоси, і єдиним бажанням було, щоб настала тиша. І тиша інколи наставала. Тоді по всьому світу розливався дивовижний спокій.

Та неодмінно цей спокій порушувався якимсь болісним дотиканням. Не відразу доходило до свідомості, що то колють у руки або в груди. Навіщо його мучать? Щоб спитати про це, він розплющував очі й щоразу бачив коло себе двох: лікаря і якусь літню жінку в білому.

Інколи ніби десь далеко, в тумані, виднівся силует Лари. То вона стояла коло вікна, і вечірне сонце розсипалось в її волоссі незчисленими іскрами. То схилилась до нього, щось шепотіла, а він не міг розібрати ані одного слова.

Бували в кімнаті ще якісь люди, мовчки стояли коло ліжка. Але впізнавати їх не хотілось: на це безліч сил потрібно. Та й усі вони були оповиті темним серпанком.

Потім трапилось щось зовсім неймовірне. В кімнаті півморок, бо горить лише настільна лампа, прикрита якоюсь тканиною. Серед кімнати стоять Лара і ще хтось із білою головою. Багато часу минуло, перш ніж прийшла догадка, що то — Слинько. А Лара бліда, волосся в неї переплутане. Чому ж вона не розчесалась?.. Притиснувши руки до грудей, Лара перелякано, пошепки говорить щось Іванові Степановичу, а той суворо похитує білою головою. Хотілось сказати про свою

радість од того, що Іван Степанович почуває себе добре, дізнатися, що перелякало Лару. Та губи не в силі поворухнутися, а очі самі собою заплющились.

Розплющились вони начебто через мить, не більше. В кімнаті був той же півморок. А Слинько — то вже зовсім не Слинько, а Васюта. І не стоїть він, а сидить на стільці біля ліжка. В одній руці пляшечка, в другій — чарка. Дрібними крапельками спадає в чарку каламутна рідина. А Лара вже встигла сісти в крісло, відкинула голову на його спинку, задрімала. Потім Васюта схиляється, напуває його з чарки. Там щось надзвичайно бридке. Але нема сил виплюнути, до того ж Васюта вільною рукою підтримує йому голову, не дозволяє відвертатися.

Знов заплющив очі і зараз же розплющив їх. І виявилось — зовсім не Васюта, а Лара схилилась до нього з чаркою в руках.

Чому все так химерно плутається?

Далі був сон. Справжній сон, а не непритомність. Засинав, прокидався, пив бридкі ліки, молоко. Виразніше почали долимати голоси, прохоплювались окремі слова. Та хоч як напружено він дослухався, а не міг розібрати майже нічого. Його примушували щось їсти, після того довго не давала йому заснути нудота. Крізь сон чув, як приходили лікарі, обмацували його, оглядали. Приходив Васюта. Навіть Русевич забігав — у засмальцьованому піджаку, з брудними руками. Прямо з заводу, чи що?.. Чому в нього таке змучене обличчя? Що робить він тепер у цехах?

Сон тривав дуже довго...

Коли Каргат прокинувся остаточно, в кімнаті не було нікого. А дрібні щілинки на спущених шторах позолотило високе вже сонце. Невже він проспав гудок? Як це могло з ним трапитися? Каргат рвучко скинув з себе ковдру, сів на ліжку. І в ту ж мить знов упав на подушку. В очах потемніло, кімната попливла...

Він пригадав усе...

Коли Лара ввійшла до кімнати, Каргат нервово спитав її:

— Як почуває себе Іван Степанович? Він справді був тут?

— Він здоровий.

Лара присіла на краєчку ліжка. Бліда, з синіми тінями під очима... і чарівна. З хвилину вона мовчки

дивилась на свого чоловіка, наче не сміла повірити, що він уже притомний, навіть почав уже розмовляти. По тому обережно провела пальцями по його обличчю, помацала йому лоб.

— Як тобі?

— Завтра почуватиму себе, мабуть, нормально,— впевнено почав Каргат і здивувався: ніколи не чув, щоб голос його звучав так тихо.— А сьогодні ще й сидіти не могу. Спробував і впав... Що ж, після вчорашнього...

— Сьогодні дванадцять травня,— поправила його Лара.— І... і... ти сам у всьому винуватий, Колю.

Сльози бризнули з її очей так, наче прорвало якусь невидиму загату. З грудей вирвалось довго стримуване ридання. Лара притулилась обличчям до чоловікових грудей. Здригалась всім тілом, мов мале дівчатко.

І перед нею Каргат відчув себе безмежно винуватим. Скільки мук завдав їй своєю необережністю!..

А піридини...

Що з ними?

Чи перелили їх у бутлі?..

Що пережила вона, його Лариска, коли хтось прибіг до лабораторії, сказав, що він отруений? Четвертий, виходить, день лежить він, три ночі вона не спала, сиділа коло нього...

Каргат мовчав, даючи виплакати Ларі. Ніжно перебирав золотисте волосся.

— Я був такий певний, Лариско, що нічого не станеться,— почав він, коли вона трохи заспокоїлась.— Там же така чудова природна вентиляція. Та я не передбачав, що реакція в чані відбуватиметься бурхливіше, ніж у лабораторних умовах. І ніхто не міг цього передбачити. До того ж усе, що виривалося з чана, вітер гнав на мене... Ну, годі тобі, заспокойся. Більше я такого ніколи не зроблю. Я ж тепер розумніший.

— Про що ти тоді думав?

Каргат заплющив очі.

— Про те, що я надто швидко втомився. І про те, що в чані народжується перший радянський піридин. І про те, що таким способом піридини добуваються вперше в усьому світі. І про те, що це — найдешевший і найкращий на всій землі піридин.— Каргат спробував посміхнутися.— Де ж тут було подумати про те, що слід припинити випробування установки... Ти не знаєш, Каринський поїхав до Харкова?

— Так.

Далі розпитувати Лара дозволила тільки після того, як він поснідав і випив свої бридкі ліки. Їсти йому не хотілось, але він примусив себе випити склянку молока та згризти якийсь сухар. Їв, борючись з нудотою. Не хотів завдавати зайвого смутку Ларі. А коли поїв і полежав з заплюшеними очима, відчув себе бадьоріше. Дивлячись на нього, повеселішала й Лара.

— Ну, а що Русевич?— спитав Каргат, коли Лара знову сіла коло нього.— І досі ледве повертається?

Лара раптом розсміялась.

— Не думаю. На нього, кажуть, дуже вплинуло нещастя з тобою. Ти не впізнаєш його. Він майже не виходить з заводу. Я чула, він тепер до таких щілин на заводі придирається, що про їх існування досі ніхто й не знав. Нервується більше, ніж будь-коли. Тільки його голос і чути на подвір'ї. Дівчата мені розповідали,— такі іноді слівця пускає, що в лабораторіях не можна тримати вікон розчиненими. А раніше з ним такого не траплялось.

Каргат слухав її здивовано.

— Я особисто ніколи не вважав лайку дійовим засобом керівництва. А до чого вона у Русевича приводить?

— Не знаю. Мені ці дні не до того було. На завод я не ходила... А засміялась я з іншого. Вчора надвечір Валентин Модестович заходив сюди. Він вважає, що нещастя з тобою сталося виключно через його недогляд.

— Сентименти почались,— буркнув Каргат.— Цього ще бракує. Краще б він...

Лара перебила його:

— Не знаю, хто з вас двох сентиментальніший... Коли він приходив, ти спав...

— Я бачив його. Він був у якомусь розтерзаному піджаку, з брудними руками. Це тебе смішить?

— Ні, не це. Хіба ти не пам'ятаєш, що було далі?

— Нічого не було. Просто я заснув.

— Значить, ти розмовляв з ним уві сні. Русевич так це й зрозумів. Але твої слова дуже його розчулили... Він зайшов спитати, як ти себе почуваш. І щиро зрадів, коли я сказала, що ти вже почав видужувати... Учора вдень лікарі це сказали. А я їм не повірила. Ні позавчора, ні дев'ятого ніякої надії не було, що ти ви-

живеш. І навіть учора вранці лікарі ще побоювались, чи не буде гнійного плевриту.— Знову Ларині очі наповнились сльозами, та вона примусила себе говорити спокійно.— Так про Валентина Модестовича... Він заспокоював мене. Сказав, що послав когось по якогось знаменитого лікаря. Сьогодні те світило буде тут... А коли прощався, то мовив: «Трудно зараз на заводі без Миколи Дмитровича».

— Він так сказав? — не повірив Каргат.

— Цими самими словами... І тільки вимовив він їх, як обізвався ти. Невиразно, тихо, я ледве розбирала. Я ще перепитала в тебе щось, але ти не почув.

— Що ж я сказав?

— Очевидно, тобі марилося, що ти з Русевичем розмовляєш... «Валентине Модестовичу,— сказав ти,— я винуватий перед вами. Ні, не в усьому. Та вина є. Давайте все ж таки спробуємо... Ну, не закреслити те, що було, а не зважати на нього. Адже тепер я розумію, коли й у чому можу бути неправим я». Валентин Модестович замахав на тебе руками: «Що ви, що ви, Миколо Дмитровичу! Не час зараз зводити порахунки». Але ти вів своєї: «Тепер нічого подібного більше не трапиться. Я вже знаю, де ви сильніші за мене. І хіба вам ще й досі невідомо, в чому сильніший я?» От бачиш, гордота не облишає тебе, навіть коли ти мариш... Потім ти помовчав, ніби прислухаючись до відповіді, і твердо закінчив: «Не вірите? То я доведу вам, що вірити мені можна. Я інший тепер. Але ж і ви інший». Русевич аж відвернувся від мене, щоб не побачила я, як він розчулився. І забуркотів он в оту стінку: «Перекажіть йому, коли прокинеться, щоб не сушив він собі голови торішнім снігом».

— Угу,— невиразно промовив Каргат.

Лара нахилилась до нього.

— Ти не угукай, ти скажи: чи лише снівся ти собі таким, чи ти справді так думаєш?

Бліді щоки Каргата порожевіли. Він одвів свій погляд убік, довго розглядав давно знайомий малюнок на килимку коло ліжка.

— Скільки я пам'ятаю, то й тобі я освідчився в напівнепритомному стані,— сказав він зрештою.— Вийшло непогано... А чи не зайде сюди Русевич і сьогодні?

— Не знаю. Вчора він лише на кілька хвилин виврався з заводу. Він тепер навіть обідати додому не хо-

дить. Служниця носить йому обід до заводууправління.

— Доведеться розмову з ним відкласти до завтра. Але завтра я буду цілком свідомий. Більше, мабуть, про роботу думатиму.

— Ні, Колю. Найменше — ти лежатимеш ще три дні. До того ж — суворий режим.

Хотілось Каргатові кинути: «То ще подивимось!» Але побачив стривожені очі Лари й промовчав. Узав її руку, поклав її собі під щоку.

— Невже такий поганий у мене стан?

— Та тебе ж ледве від смерті врятували!

Усмішка таки ворухнула Каргатові губи.

— Ну, зі смертю у мене взаємини ще гірші, ніж з Русевичем. Нічого вона не зуміла зі мною зробити і не зуміє... Ну, а якщо треба, то я полежу. Тобі не буде нудно?

І про те, що не стосувалося тільки їх двох, вони заговорили не скоро. Лара прилягла на краю ліжка поверх ковдри, примостилася головою на плечі чоловіка...

...Каргат повторив запитання, що зосталося без відповіді:

— Чим же зайнятий Русевич на заводі?

Лара відповіла не відразу.

— Я ж уже говорила, Колю: нічого як слід не знаю... О дванадцятій обіцяв прийти Данило Максимович... Ти знаєш, він дуже любить тебе. Позавчора півночі просидів коло твого ліжка. Щоб я поспала... У нього про все й розпитаєш.

Очі її заплющились. І відповідала вона немовби через силу. А коли Каргат спитав про те, про що найбільше хотілось йому знати, — про піридини, — у відповідь почув сонний подих. Три ночі взяли своє.

Хто знає, скільки минуло часу. Каргат лежав нерухомо, боячись, розбудити Лару. Золотисте волосся лоскотало йому щоку, як тоді, коли сиділа вона на підлокітнику крісла. Тоді вона також відвела небезпеку від нього... Два тижні тому це сталося, а здається — стільки часу відтоді минуло...

Хто знає, скільки проспала б Лара, коли б не прийшов Васюта. Довелось попросити, щоб він почекав трохи в коридорі: його стукіт не розбудив її.

...Васюта просидів години з півтори. Новин було багато і таких цікавих, що їх, власне, і не слід було б

розповідати Каргатові: кожна занадто хвилювала його. Під кінець відвідин Каргат зовсім знесилився. Але вдоволений був безмежно. Настільки, що коли Васюта зажадав од нього, щоб він не три дні, а найменше тиждень пролежав у ліжку, Каргат дав слово, не задумуючись.

Передусім Данило Максимович заспокоїв хворого щодо піридину. Правда, не година минула між розмішуванням і зняттям сирого піридину з поверхні розчину, а понад три. До того хіба було?.. Останню операцію проробили Русевич і Петров. Сорок п'ять літрів зняли. Це трохи менше, ніж передбачав Каргат, але ж за три години частина сирих піридинів випарувалась, а дешиця залишилась у приладі, бо восьмого травня і Русевич, і Петров не в такому були стані, щоб від них можна було вимагати абсолютної точності. Проаналізували знятий піридин негайно. Сам Петушек аналізував — усіма можливими способами. Щось із півтори години порався. Такий докладний документ написав — комар носа не підточить. На всі можливі й неможливі запитання дав у тому документі відповідь. Сказати, що то — ідеальний піридин, було б хвастощами. Але ж Микола Дмитрович сам не раз казав, стандартний піридин завод зможе видавати лише після завершення плану раціоналізації.

Каринський повіз до Харкова аж два літри сирого піридину. Нарада в Хімоб'єднанні була призначена на вчора, на другу годину дня. На неї Каринський повинен був прийти ще з одним аналізом якоїсь авторитетної харківської лабораторії: а що, мовляв, коли в когось на нараді виникнуть сумніви щодо заводського аналізу?

Сьогодні вранці від Каринського надійшла телеграма. Васюта показав її Каргатові: «Затримаюсь два дні складаю договори піврічну продукцію піридинів». Коментарі, як то кажуть, зайві. Тріумф був би ще більший, якби Каргат не лежав у ліжку.

— А що сталося з Русевичем?

— Не легко йому зараз, Миколо Дмитровичу.— Васюта примружив одне око.— Він переживає аж кілька драм.

— Ох! — зітхнув Каргат.

— А от зітхання, та ще такі, тут не до речі,— помхурнішав Васюта.

Валентин Модестович вважає, що за отруєння Каргата найбільше має відповідати він, головний інженер. Він повинен був усе передбачити. Те, що він ніколи не добував піридинів і що піридини ніколи на радянських заводах не вироблялись, для нього не виправдання. Хто-хто, а він вдачу Каргата знає. Отож він повинен був стояти не внизу, а на помості, біля Каргата. Він ніколи не простить собі такої необачності.

— Почули б ви, як відповідає він тим, хто старається заспокоїти його.

Друга драма — тут уже зовсім не до усмішок. З одного великого вівчарського радгоспу позавчора вранці прибув лист. В тому радгоспі нещодавно мили вівці креоліном, — нищили паразитів. Креолін з цього заводу, з березневої продукції. Після миття вівці почали хворіти, були навіть поодинокі випадки падежу...

Боляче було дивитися на Валентина Модестовича, коли він прочитав цього листа. Коли те, що відбувалося на заводі протягом березня і квітня, не переконало головного інженера в його неправоті, коли аж досі лишалася в ньому надія відстояти свої позиції, то цей випадок вибив з-під нього навіть рештки підстав, що на них трималась та надія. Значить, на заводі справді-таки не гаразд? Значить, вся двомісячна боротьба Русевича з Каргатом навіть не помилка, а злочин? Значить, Каргат був тисячу раз правий, коли вимагав навести порядок на заводі? Це — страшні запитання. Адже відповідь на них може бути тільки одна.

Руки у Русевича не опустились. У нього вистачило сили глянути правді в очі.

Ці три дні він не виходив з цехів, часто його бачили за такою роботою, що її кожний намагається зіпхнути на іншого. І не тільки сам він такий став — геть усіх примусив повище закотити рукави.

Такої напруженої роботи завод ще ніколи не бачив.

Так було позавчора. Так тривало вчора. Так триває сьогодні. Так триватиме і завтра — аж поки завод не заблищить, мов новий.

— Ну, а наслідки які? — перебив Каргат. — Хоч щось уже видно?

Він звівся на лікоть. Очі його поблискували. Здавалось, він ладен кинутися на Васюту.

Васюта ніби не помічав цього.

— Звідки взятися наслідкам, Миколо Дмитровичу? Всього ж тільки третій день.

— А чи давно ви осліпли, Даниле Максимовичу?— гостро скрикнув Каргат.— Не помітити змін... Не вірю я вам! З того, що ви сказали і що я почув од Лари, мені ясно одно: Русевич нарешті по-справжньому заходився наводити лад на заводі. І те, про що я галасував протягом мало не двох місяців, те, для чого ви два місяці організовували людей, на здійснення чого йому десяти днів тому треба було не менше, як півтора місяця, він намагається тепер зробити за кілька днів. Який новий термін призначив Русевич?

— Не знаю,— сказав Васюта.

Але в очах його замерехтіла хитра посмішка, і Каргат враз її помітив.

— Криється од мене? Гаразд.— Каргат повернувся до Лари; вона сиділа в ногах на ліжку і з не меншою, ніж він, цікавістю слухала Васюту.— Будь ласка, Ларо, негайно піди до лабораторій, візьми там усі вчорашні й сьогоднішні аналізи та попроси від мого імені в Ігнація Карловича надсилати мені протоколи двічі на день.

— Цього я не врахував,— розвів руками Васюта.— Правильно, документи лабораторій ясно покажуть вам стан на заводі... І, щиро скажу, побоювався я, що ви злопам'ятливий. Я хотів остаточно закріпити мир між вами й Валентином Модестовичем. Справжній мир. Я гадав: прийде, мовляв, Микола Дмитрович на завод, а там усе так, як йому мріялось. Поганий хіба був би сюрприз для вас?.. Сьогодні я хотів лише натякнути, що сюрприз цей готує саме Валентин Модестович.

— Який же термін він призначив? — нетерпляче повторив Каргат.

— По-моєму, він хоче забагато. Він так розраховує: тиждень ви ще полежите. Та днів зо три мине, поки ви настільки поздоровшаєте, що зможете повторити промивання нової порції сульфату... але вже з одним пристроєм до вашого чана.

— З яким?

— Валентин Модестович і Віктор Михайлович удвох подумались до механізованого розмішування. Вони хочуть, щоб промивання сульфату відбувалось в абсолютно закритому чані. Без ніяких отворів. Оті дірки для

лопаток — вони, знаєте, щоразу можуть призводити до того ж самого. Так Русевич з Петровим вирішили застосувати до вашого чана пристрій для розмішування за принципом звичайної морожениці.

— Що-о?

Лице Каргата взялося зморшками, наче раптом стало йому боляче.

— Ви невдоволені? — чи то здивовано, чи то перелякано спитав Васюта. — А мені думалося, — ви хоч і хворий, а аж до стелі підстрибнете.

— І ви не помилились! Неодмінно підстрибнув би, коли б сили вистачило. Це ж геніальна ідея!.. Як я сам до такої простої речі не додумався... І коли цей пристрій готовий буде?

— Майструє його Слинько. Віктор Михайлович доглядає. Обіцяють, що все буде готове до вашого видужання... Так ото я й хотів сказати: Валентин Модестович гарантує, що в наступній порції піридину і в усіх подальших не буде ні міліграма домішок — ні хімічних, ні механічних. А раз піридин буде чистий...

— Сам знаю, що це означає! — перебив Каргат. — Дуже добре знаю... Яка досада, що я змушений лежати!

— Полежте, Миколо Дмитровичу, — лагідно промовив Васюта. — Як слід видужайте. Наберіться побільше сил. І зробіть приємність нам усім, а надто Валентинові Модестовичу. Ви без нього працювали над планом раціоналізації. Дайте ж йому можливість без вас цей план — хай не вивершити, а тільки поставити на рейки. Ну, а вже тоді..

Васюта здивовано замовк.

На обличчі Каргата не лишилося й сліду того радісного хвилювання, яке кілька секунд тому аж бризкало з нього. Воно, лице Каргата, стало раптом таким, яким Васюта бачив його при першому знайомстві, коли новий завідувач лабораторій розповідав про розгадану таємницю закордонних хімзаводів, про те, для чого він приїхав сюди.

Не менше хвилини Каргат нерухожим поглядом дивився крізь свого гостя, ніби забувши про нього. Нарешті він поволі повернув голову до дружини.

— Відставати ми не маємо права. — І Каргат заговорив так, наче звертався не до дружини, а до хіміка-аналітика дослідної лабораторії. — Ларо! Треба, щоб

сьогодні після денного гудка до мене зайшли твої подруги з дослідної. Завтра зранку дослідна почне розробляти нову проблему. Поки я лежатиму, ти й твої подруги повинні закінчити всі підготовчі дослідження.

Зосереджений погляд Каргата спинився на Васюті.

— Так над чим же, Даниле Максимовичу, розпочне працювати дослідна? Над карбоксилами? Антраценом? Спецодягом для робітників хімпромисловості?.. Велике прохання до вас: хай головний інженер повідомить мене про свої міркування до початку другої зміни.

Харків
1933—1936
1971

ОПОВІДАННЯ

Кімната була рясно запорошена чорно-сірим зимовим присмерком. Лише вікно, злегка освітлене далеким вуличним лихтарем, неясно іскрилося на срібному мереживі інєю. І на обережний рип дверей ніхто не озвався.

Але коли Галя, переступивши поріг, повернула вимикача, бліде світло вихопило з сутені неприбране ліжко з нерухомою, загорненою в пальто постаттю Тосі на ньому. Вона не спала: її очі, такі великі й блискучі на посірілому обличчі, намагалися посміхнутися назустріч подрузі. Яка ж вимучена була та посмішка... Обходячи ліжко, щоб не застудити Тосю, принесеним знадвору холодом, Галя й собі підбадьорливо посміхнулася.

— Чому це ти, Тосенько, поночі лежиш?

— А так... Думаю.

— Знов за старе взялася? Не вплинуло на тебе те, що я про твоє думання вчора говорила?.. Ну, от їй же богу, ти собі цим тільки гірше робиш. Я б на твоєму місці на час хвороби всі думки геть з голови повикидала б. Адже й так голова аж тріщить од них. А ти... зайвих три дні тобі в ліжку провалятися хочеться? І так уже тиждень лежиш.

— А тобі, видно, вже остогидло моє лежання,— болісно скривилася Тося.— І я...

— Ще чого вигадай, дурепонько,— розсміялась Галя.— Шкода мені тебе — я й докоряю. Та й як не докоряти? Глянь на себе. Сіра, замучена, очі запали, на щоках заглибини, губи почорніли... З'явивсь ти така в інститут,— хлопці тебе за три версти оббігатимуть... Ну, жарти жартами, а як тобі сьогодні? Краще?

Тося безнадійно махнула рукою й одвернулась.

— Ні з чого мені кращати...

— Ну, от... Від тебе хіба що розумне почуєш?.. Тільки ж це не застуда в тебе. На вулицю тобі можна вийти. Чого ж ти до поліклініки не підеш? Я б на твоєму місці години б отак не лежала... Ти їла сьогодні?

— Ой Галю, не торохти. Дай мені спокій!

— Ні, ти скажи: їла сьогодні?

— Не хочу я їсти.

— Та ти що — збожеволіла? Цілісінький день не їсти нічого!.. А я відразу не здогадалася спитати... Ні, ці фокуси ти кинь!

Галя рвучко скинула з себе пальто, і її спритна по-стать заметушилась по кімнаті. За півхвилини на стільці біля дверей весело загудів примус, а на сковорідці зашкварчала якась імпровізована страва: на підлозі напотові стояв великий закурений чайник. Галя поралась біля стола, викладаючи з принесеного пакунка на тарілки ковбасу й пару червонобоких яблук, що їх вона купила для хворої. І не замовкаючи ані на мить, розповідала всі інститутські новини — її дзвінкий голос заглушав одноманітне гудіння примуса.

Тося не слухала її: вперто думала свою докучну думку, що от уже два тижні свердлить їй мозок. Щоб приховати її від уважних очей подруги, — а вона весь час з непокоєм озирається на хвору, — Тося щосили втримувала на обличчі посмішку — якусь відсутню, застиглу, чужу. Її дратувала Галина спритність — темно-червона блузка, літаючи поміж столом й примусом, здавалося, наповняла собою всю кімнату, а оповідання про сьогоднішні зустрічі, розмови й лекції заважали її думкам. Лише любов до цієї дівчинки стримувала Тосю від різкого окрику. Та й смачний запах із сковорідки розбуркав притамоване почуття голоду...

Нарешті їжа досмажилась. Галя поквапом вивернула її на тарілку й підсунула під самий Тосин ніс.

— Іж, божевільна. А зараз і чай буде.

І, не чекаючи, поки та сяде на ліжку й тремтливою рукою візьме виделку, сама почала її годувати. Тося покірно жувала.

— Та розкажи ж нарешті, що за хвороба до тебе причепилась? — знов пристала до неї Галя. — Хіба я тобі не подруга? Ну, розкажи ж... Не хочеш? Але ж це зовсім не твоя особиста справа. І хіба я не змогла б допомогти тобі? Чи ти й допомоги моєї не хочеш? А нас обох на завтра до деканату викликано. До секретаря.

— До Чемериса?

— Авжеж. Чи в деканаті є й інший секретар?.. Із заліковими книжками треба з'явитися. Не розумію, на що ми йому здалися? У мене всі справи в порядку.

І в тебе так само... Але як же ти підеш?.. А втім — дурниця. Я скажу йому, що ти хвора,— він тобі інший день призначить.

— Думаєш призначить? — гірко спитала Тося.— Погано ж ти його знаєш...

— А нащо мені його знати?

— Може, вже завтра й довідаєшся... бо для тебе він що хочеш зробиць. А щодо мене...— Тося махнула рукою.

— Не верзи казна-чого,— образилася Галя.— Чи я ж не така, як і ти, студентка?

Тося дістала з-під подушки свічадце й простягла його Галі. Та здивовано піднесла його до себе. З свічадця глянуло задерикувате личко, розмальоване морозним рум'янцем, з великими сірими очима, що трохи наївно виглядали з-під темних вій, з посмішливими вустами. А над личком кучерявилось темнокаштанове волосся, спадаючи веселими закрутками на чоло й щоки.

— Роздивилася? — спитала Тося.— А тепер глянь на мене.

Одну хвилину Галя ніяково дивилася подрузі в очі. Потім знизала плечима.

— Абсолютно не розумію, що ти цим хочеш сказати.

— Ой Галонько,— раптом скрикнула Тося,— якби ти тільки це зрозуміла! Якби ти все зрозуміла!

Лице їй перекривилося болісною гримасою. Вона відсунула тарілку, сховала своє сіре обличчя в подушку, і плечі їй затремтіли від заглушеного ридання.

2

Велика сила в сльозах людських!

Не будь їх, люди дивилися б один на одного сухими осклянілими, холодними, як крига, очима; і в погляді коханої не можна було б побачити відбитку своєї любові. Не будь їх, скільки непереможного горя затаїлось би в людях — того горя, що важким тягарем своїм пригнічує людину, віднімає в неї волю до життя й навіть сонце перетворює на криваву рану неба. Моторошно було б ходити вулицями: з усіх боків блищали б бездушні очі на кам'яних обличчях.

Це ж сльози роблять очі живими! Адже й під час горя, і під час могутньої радості, і під час незаслуженої

образи, і під час безмежної ніжності до коханої вони туманять очі. Адже гарячі потоки сліз, свіжою зливою падаючи на м'яку, виносять її геть; після них наступає заспокоєна втома, ласкавий лагідний сон, що примушує людину про все забути, робить у сновиддях щастя близьким і безмірним, а ранок другого дня щедро наповнює надіями. І ніхто досі не знає, що дає більше щастя людині: сльози чи сміх...

Тося прокинулася куди бадьоріша. Шоки втратили хворобливу сірість останніх днів, очі радо гляділи на золоті іскорки сонця, що яскраво виблискувало на ялинках інею у вікні, а уста вперше за кілька днів всміхалися Галі. І Тося заявила, що почуває себе зовсім дужою і обов'язково піде сьогодні до Чемериса: давно вже слід цьому типові довести, що виклик до деканату студенток за один єдиний не складений у минулому семестрі залік — його примха. Йдучи вулицею, вона навіть розум'янилась і з посмішкою відповідала на неугавне торохтіння Галі.

На вулиці ж було сонячно й морозно. Блискуче білів ще не роз'їжджений сніг. Дзвінко перегукувалися бубонці візників. Прохожі весело оглядалися на безпричинну дівочу веселість... Після тижня нерухомого лежання в ліжку на самоті з настирливими болісними думками,— все це здавалось новим, приносило хоч і хвилину, а все ж таки радість.

Не покинула Тосю ця бадьорість і коли ввійшла вона до деканату. Це була велика кімната з трьома столами, відгородженими один від одного високими канцелярськими шафами. І хоч стояло тут чимало студентської братви, було тихо й просторо.

Тося твердо підійшла до найбільшого стола, заваленого зеленими обгортками справ, що з-за них виднілась схилена голова секретаря. Він щось говорив похнюпленому студентові.

Багато негарних чуток ходило про секретаря проміж студентів, і Галя, що раніш бачила його тільки мигцем, з цікавістю приглядалася до нього. Та бачила тільки зачесане назад біляве волосся, не дуже охайно зав'язану краватку, широкі плечі й сильні кисті рук,— вони впевнено спирались на стіл. Голос його звучав так переконливо, що зніяковілий студент навіть слова не зміг вимовити собі на захист. А коли секретар підвів голову й його погляд раптом зустрівся з Галиним, вона чо-

мусь почервоніла й напружилась, щоб витримати цей погляд. Обличчя секретареве було чисто виголене, його можна було назвати красивим, хоч риси його були холодні. Зеленуваті очі, не моргаючи, дивились з-під рівних, наче виведених під лінійку, брів. Такими ж рівними були й тонкі губи. А трохи висунуте наперед підборіддя надавало секретареві виразу розсудливості й непохитної певності себе.

Розгублений студент так і не спромігся відповісти на його холодні докори — насунув кепку мало не на очі й поволі побрів геть.

Секретар знову схилив свою голову до столу й, помовчавши, промовив:

— Я вас слухаю.

— Власне, слухати треба нам,— з легкою посмішкою відповіла йому Тося,— бо ми прийшли на ваш виклик. Ви й кажіть, на що ми вам потрібні.

Секретар мигцем глянув на неї й закреслив цим Тосину посмішку. Вона раптом зіщулилась, а рука їй помітно здригнула.

— Мені особисто ви не потрібні,— відкарбував секретар.— Вас, товаришко, викликано тому, що ви просто-таки неприпустимо запустили свої навчальні справи. Останніми днями ви зовсім не відвідували лекцій і манкували семінарськими заняттями. Крім того, деканат не має відомостей про складання вами деяких іспитів за минулий семестр... Так от. Вам необхідно звернути на це увагу. В противному разі...

— Але ж я понад тиждень хворіла!

— А хіба вам не відомо, що в таких випадках треба повідомляти деканат?.. Чи є у вас довідка про хворобу зі студентської поліклініки?

— Нема й не буде!— нервово вигукнула Тося.— Вам з першого дня відомо про мою хворобу!

— Товаришко, не забувайте, що ви не в себе дома, а в канцелярії деканату.— Обличчя секретаря закам'яніло.— Мене особисто ваша хвороба не цікавить, але деканат повинен про неї знати. І майте на увазі: якщо ви не принесете довідки, протягом найближчого тижня не складете заліків і не почнете відвідувати лекцій, ви будете виключені з інституту. Ясно?

Ці слова враз змінили Тосю. Хороблива сірість миттю залила їй щоки. Очі широко розплющились і їхній сухий блиск перелякав Галю. Вона вхопила свою

тремітну подругу за пальто, але Галиних заспокійливих слів не почула. Її знесилена рука потяглася до важкого прес-пап'є, але не вистачило сил кинути його в кам'яне обличчя секретаря. Спромоглася тихо спитати:

— Ви більш нічого не хочете мені сказати?

— Я сказав вам усе. Ви вільні.

Більше нічого не дочекавшись, Тося знесилено повернулася, відштовхнула подругу з дороги й побрела до виходу...

Галя довго стояла нерухомо, нісенітно дивлячись їй услід. А повернувшись до секретаря, обурено вигукнула:

— Як вам не соромно! Довести хвору дівчину до такого стану — навіть бездушний бюрократ не зробив би такого. Будьте певні, це вам так не минеться!

— Заспокойтесь, товаришко,— промовив секретар зовсім не кам'яним голосом.— Візьміть, будь ласка, отой стілець і сядьте. Нам, здається, доведеться розмовляти не одну хвилину.

Звернення це ошелешило Галю. Вона гадала, що її окрик викличе холодне карбування слів, яким він одігнав од себе Тосю; приготувилась бігти за нею, викрикнувши на всю канцелярію, що з подібними чиновниками розмовляти не буде. Але його дружня іронія, зовсім не ворожий погляд і лагідна посмішка обеззброїли її. Вона лишилась біля стола. А коли він присунув до неї стілець, вона зовсім розгубилася: хвилину, мабуть, проповзла раніш, ніж вона здогадалася спитати:

— На що ви викликали мене до себе?

— Пробачте, товаришко,— ще ширше посміхнувся секретар,— але я не знаю вашого прізвища. Я вас уперше бачу. Ви, мабуть, минулої осені до інституту вступили?

— Ні, я вже на другому курсі.

— Тоді мені ще дивніш. Весь час я був певний, що знаю кожного студента. Невже нам з вами не доводилося розмовляти? Ви перейшли на другий курс і жодного разу не побували в деканаті?.. Надзвичайно дивно.

Галя посмілішала й на його посмішку відповіла тим же.

— А що ж тут дивного? Справи мої в порядку. Якщо кому з нас треба дивуватися, так тільки мені: я зовсім не розумію, нащо ви викликали мене.

— Все ж таки, як ваше прізвище?

Галя назвала себе. Секретар посерйознішав і надовго схилився до столу, перебираючи зелені обгортки.

— Вашої справи в мене нема,— нарешті промовив він.— Вона, я так думаю, в декана. На жаль, його зараз тут нема. І вам доведеться прийти ще завтра... Краще за все прийдіть наприкінці дня — годині, так, о четвертій. До того я переговорю з деканом і зможу повідомити вас про причину виклику. Але коли огріхів у вас справді нема, то ви не турбуйтеся... Отже, до скорого побачення... Дуже приємно було познайомитися з вами.

Він простяг до неї через стіл свою велику сильну руку. Одну мить Галя вагалася, а потім подала йому свою.

— А як же бути з Тосею?— згадала вона про свою подругу.— Адже вона дійсно хвора. Навряд чи справиється вона за тиждень із заліками.

— Це ви про ту товаришку, що з вами прийшла?.. Ну, так ми й про неї завтра поговоримо.

3

Коли йде людина вулицею крізь натовп з високо піднесеною головою, з поглядом, скерованим тільки вперед, іде просто, ані на крок не відступаючи від прямої лінії свого шляху,—проходжі мимоволі дають тій людині дорогу. Коли ж необережний прохожий, шукаючи на одноманітному асфальті пішохода розгублені свої думки, не помітить такої просто ступаючої постаті й зіткнеться з нею лицем до лица, він мимоволі зщулиться й, невиразно пробелькотавши пробачення, ніяково метнеться вбік.

А жінки, побачивши таку людину, мимоволі оглядаються їй услід. Жінкам імпонує недбале ставлення до людського натовпу, навіть до їхньої свіжості й краси. Їх приваблюють самовпевнені очі, чіткі й точні рухи, що демонструють свідомість своєї сили й непорушну віру в свою здатність стати центром всесвіту. Навіть та жінка, що з власного гіркого досвіду знає зворотний бік чоловічого кохання, не приховала б радісної посмішки, відчувши на собі уважний погляд такої людини. Не відірвала б очей од неї, аж поки прохожі не відгородили б їх одне від одного. І спомин про це довго був би їй за довід невтраченої ще принадливості. А якщо дове-

лося б їй ступати поруч такої певної людини, вона відзначила б червоним день цей у своєму календарі.

Що ж сказати тоді про Галю — наївну, вісімнадцятилітню дівчинку? Лише рік тому вона приїхала сюди, проживши все своє життя в глухому степовому містечку, де вулиці завжди порожні, а час одноманітно відзначається сходами й заходами сонця, сумними веснами, нудними дощами восени та глибокими заметами взимку. Вона довго не могла звикнути до бурхливого виру великого міста, до студентської юрби, що веселим своїм галасом переповнює коридори й аудиторії перед лекціями, — довго почувала себе всім чужою. Наполегливо взялася за здійснення своїх думок і мрій — багато їх скупчилося й усі вони були привезені з рідного містечка. За лекціями, семінарами та підготуванням до екзаменів і заліків непомітно біг час і ніколи було звертати увагу на студентів-товаришів, які частенько задивлялися на її гарненьке личко й гнучку постать. Зійшлась лише з Тосею, перебралась до неї в кімнату: і от уже друга зима почалася, а інших друзів і подруг вона собі не шукала.

І раптом — зустріч з Макаром Черемисом, секретарем деканату...

Безумовно, Макар належав до тої категорії людей, що ходять з високо піднесеною головою. Галя бачила це, бо після роботи в деканаті (це було під час другого їх побачення) він сказав, що йому потрібно в той же бік, що й їй, і проводив Галю додому. Бачила, як одступають перед ним чоловіки, як зустрічні жінки кидають на нього погляди з-під примружених вії. І мимоволі почувала себе гордою від того, що йде поруч нього, а він, схиливши трохи голову до її зняквовілого лица, посміхається до неї.

Він встиг багато сказати їй за недовгий час цього другого побачення. Він сказав їй більше, ніж вона знала за півтора роки перебування в інституті. Кожне його слово в новому, цікавому розрізі показувало їй світ, показувало путі, що ними йде людство, зривало темні вкривала з таємниць, що їх вона ще не розгадала. Якою дурною й маленькою відчувала вона себе! Слухала мовчки, бо боялась необережним словом викликати його насмішкуватий погляд, не сміла підвести на нього очей, щоб не побачив він, що вона й половини зі сказаного ним не розуміє. Гірко думала, що ніколи

не зможе досягнути такої інтелектуальної висоти. І не змогла відмовити, коли він на прощання попросив її прийти ще раз до нього в деканат.

Але їхні побачення не обмежилися й цим разом. Вони почали зустрічатися мало не щодня: то вона приходила в деканат наприкінці занять в інституті, і він проводжав її, неухважно до людей підкреслюючи свою одверту цікавість до неї; то він одшукував її в переповнених молоддю інститутських коридорах.

Галя скоро відчула виключність його уваги до себе: він ніколи не допускав панібратства з студентами — говорив з ними холодно й сухо, а його зеленкуваті очі з крицевим блиском непорушно гляділи на них. І тільки для неї знаходились у нього тепла посмішка, дружній потиск руки й довгі розповіді, що ними не можна було не заслухатися. Хіба ж вона могла лишитися байдужою до цього?..

Під час першої зустрічі він був для неї лише секретарем деканату, під час другої — Макаром Семеновичем, незабаром — просто Макаром, найближчим другом. Бажання бути біля нього, слухати його, почувати його силу, тримати свою руку в його великій руці й, нарешті, відчути його своїм назавжди — стало свідомим і непереможним.

Дівча наївно думало, що ніхто не помічає ні Макарової прихильності до неї, ні її розум'яненого обличчя при зустрічах з ним. Їх трохи дивувало те, що мало не всі студенти почали розмовляти з нею тільки про Чемериса. Чого-чого не наговорили! Чемерис — це людина, що тримає в своїх руках самого декана, а в деканаті орудує, як його лівій нозі заманеться. Навіть ректор думку Макара Семеновича вважає за варту уваги. Не розмовляти з ним треба Галі, а триматися подалі від нього, бо він — конгломерат паскудства: неждано-негадано такого їй наробить, що вона життя прокляне. Кат факультету — от як атестують його геть усі студенти.

Але Галя на це мовчки знизувала плечима. Хіба розуміють вони, що Макар вище за все ставить інтереси інституту? А його ставлення до студентів викликане прагненням зробити їх сумлінними до своїх обов'язків, наполегливими в навчанні. Якби не стежив він уважно за навчальними справами, не інститут би був, а чорт-зна-що... І не говорити ж їм про те, що їх розповіді про Макара наповнюють її гордістю за нього.

Недовго студенти приставали до неї з такими розмовами,— відчепились. Навіть зовсім перестали підходити до неї: компанія Чемериса не для них. Галю це не стурбувало: Макар давав їй багато більше, ніж могли дати всі вони разом.

Не стурбувало її й погіршення взаємин з Тосою. Галя нічого не говорила їй про свої побачення з Макаром — боялася образити її. Він так погано обійшовся з нею, її подругою, вигнав її з деканату, а вона раптом найшла в ньому друга. Та, видно, Тося й сама дізналась про Галині зустрічі з Макаром: цілими вечорами лежала, відвернувшись до стіни, майже не розмовляючи. І це не стурбувало Галю: не хоче розмовляти — хай!

Одно трохи лякало Галю: Тося не хотіла лікуватися — лежала сіра, до всього байдужа й зовсім покинула навчання.

4

— Ви знаєте, що студенти вас не люблять? — якось спитала Галя в Макара.

— Ще б пак не знати,— посміхнувся той.— Вони ладні горло мені перегризти... Але мені це байдуже. Правий завжди буваю я, а не вони... Чому вас це раптом зацікавило? Чи хочете нагадати, що ви так само студентка — отже, не любите мене?

Він нахилився, щоб заглянути їй в очі. Побачив лише припушені вії.

Вона ж ухилилася від прямої відповіді:

— Мені багато доводиться слухати про вас. Між іншим, я чула, що мало не з усіма поводитесь надто офіційно, а часом і зневажливо. Є студенти, а ще більше студентки, що з ними ви буваєте іншим... А коли до вас у деканат прийде професор або викладач, ви й стілець їм піднесете й кожне їхнє бажання вгадаєте до того, як вони його висловлять...

— Що ж ви хочете цим сказати? — насмішкувато перебив її Макар.

— Нічого... Але якщо це правда, то... то... ви... ви... Ну, хіба ж так можна?

— Х-ха! — вигукнув Макар і зараз же схилився до неї.— І ви вірите цим наклепам?

— Ні... Але ж я так мало знаю вас...

— Все це нісенітниця, Галю! — Макар узяв її під руку. — Нісенітниця, не варті вашої уваги... Плетуни й плетухи не знають, чим мене взяти, й вигадують абищо. Навіть у факультетській стінгазеті пробували про це писати... А того не хочуть помічати, що моє ставлення до професорів не є наслідком моєї залежності від них. Якщо правду казати, то не я, а професори залежать од мене, і вони добре це знають: коли потрібно, я даю їм можливість відчути мою силу... Але я поважаю їхні знання, їхню наукову досвідченість, бо вважаю: людину можна поважати тільки за знання й працездатність. Коли ці дві властивості є й у студента або студентки, то й до них я ставлюся з пошаною.

Вони поволі йшли людною вулицею. Так легко було ступати їй, спираючись на його впевнену руку, наче вона не йшла, а він ніс її, злегка коливаючи, мов малу дитину. Холод забирався їй під тоненьке пальтечко, неприємно лоскотав тіло, а вона навмисно затримувала кроки, щоб на кілька хвилин відтягти час прощання, щоб зайвий раз глянути в його всімішливі очі й у змінене теплою ласкою лице з високим чолом.

Великими пластовнями падав сніг, припорошуючи закрутки Галиного волосся, що вибилося з-під в'язаного капелюшка, і білим шаром лягаючи на плечі Макара. Ранній зимовий присмерк сірим димом своїм зачепився за будинки й розповзався по вулицях, приховуючи зіщулені постаті перехожих і пом'якшуючи гострі риси Макарового обличчя.

— А чому ви до мене ставитесь не так, як до всіх?

Це питання вирвалося в неї раптом — несподівано для неї самої. Лише спитавши, зрозуміла всю його недоречність і ніяково схилила голову. Але Макар ще щільніше притис її лікоть до себе й, схилившись майже їй до вуха, тихо відповів:

— Ви ж не студентка для мене. Коли я з вами, таке почуття в мене, що землю перевернув би. Працювати хочеться й жити. Жити!.. Розумієте, Галинко?

Він уперше назвав її так — Галинкою. До нього ніхто ще не придумав їй такого ласкавого ймення... Галинка... Наче здалеку долинув дзенькіт срібного дзвіночка. Легко й радісно стало їй від того, що Макар назвав її так, і від його напівпризнання. Дівоча соромливість її втримала, а то притислась би щокою до

його губів. Відповіла йому лише боязким потиском пальців. Але він почув і знов зашепотів:

— Галинко, дівчатко, якби знав я раніш, що ви наша студентка, давно знайшов би вас, щоб завжди почувати себе таким могутнім, як зараз... Галинонько, а чи знаєте, що означає ваше ім'я? Тиша... І справді, його слід тільки ледве чути шепотіти... а дзвенить воно, мов напнута струна.

Довго він розповідав їй усе, що знав про походження її імені, і вона слухала його, червоніючи від несподіваної радості, яка теплими кайданами сковувала її. І хто зна, як довго це тривало б, якби не дитячий плач — він раптом повернув Галі свідомість.

Це було безпритульне хлоп'я. Притиснувшись спиною до кам'яного муру будинку, воно сиділо, ховаючи напівбосі ноги під роздертий одяг і плакало. Галя не змогла пройти повз нього — висмикнула свою руку з-під Макарової і збентежено схилилася до хлоп'ятка. На ньому навіть шапки не було; сніг падав на давно нестрижене, розкуйовджене волосся і, розтанувши, стікав йому на обличчя й за комір. А коли воно підвело на неї своє намочене снігом і сльозами лице, Галя сама мало не розплакалась: адже хлоп'яткові було не більш, як шість років.

— Чого ж ти тут сидиш, бідолахо? — спитала вона.

Хлоп'я нічого не відповіло, але заридало ще гірше.

Галя схвильовано підвелась, щоб сказати Макарові:

— Воно ж замерзне!

Макар посміхнувся їй, жодного слова не сказавши, взяв її під руку, повів геть од хлоп'ятка. Галя була вронулася від нього, та вирватися не змогла. Крикнула:

— Воно ж загине!

— Не загине, — насмішкувато відповів Макар. — Не знаєте ви хіба безпритульних? Живучі... Посидить іще хвилину із п'ять, а там перший міліціонер, що проходитьиме повз нього, забере й одведе його, куди треба. Так що...

— Ви зробили неправильно! — все ще обурено перебила його Галя. — Ви пройшли повз нього, як ситий міщанин. Ви жорстокий.

— Не жорстокий я й зовсім не міщанин. Міщанин не може бути кандидатом партії... От ви — наївне дівчатко. Ну, чим би ви допомогли б йому? Взяли б його

до себе? Ні. Скинули б із себе пальто й подарували йому? Теж ні, бо ви — свідомо чи несвідомо, але знаєте, що ваше життя дорожче, ніж його. Єдине, що ви могли б зробити, це покликати міліціонера. Так я ж вам кажу, що міліціонер і без вашої допомоги його знайде.

— Але ж то дитина!

— Безпритульна...

— Атож, безпритульна. Так ви ж кандидат партії. А хіба мало партія говорила про цих безпритульних? Хіба це не ваш обов'язок — виконувати партійні постанови?

— Не плутайте, будь ласка, свого бажання зробити з себе благодійну даму з організованою допомогою безпритульним... І досить про це вже. Не треба турбуватися з кожної дрібниці, Галинко.

Він говорив спокійно й поблажливо, наче повторював давно й усім відому істину. Все ж таки були йому в голосі прикрі ноти. Не правою, а зняковілою відчула себе Галя від цього. До того ж він знову назвав її Галинкою...

Щоб не показати йому свого збентеження, вона сказала:

— До своєї дитини ви б так не поставились.

— От чого уявити собі не можу — своєї дитини, — голосно розсміявся Макар.

— Це ж чому?

— А тому, — вже не сміючись, а твердо сказав він, — що дітей у мене не буде. Такі люди, як я, не повинні їх мати... Вам це дивно? Невже вам важко уявити собі людину, що всього себе покладає на досягнення однієї мети? Такій людині не можна витратити своїх сил на виховання людської дрібноти. Крім того, є емпіричне правило: в обдарованих батьків діти або кретини, або ідіоти. Плодити таких я не згоден.

Галя не змогла втримати усмішки.

— Що ж за мета у вас, коли ви ставите себе на один шабель з геніями.

— Ви не смійтесь, — суворо зупинив її Макар. — Мета в генія і в мене одна: показувати людям найкоротший шлях до прийдешнього. Як вам відомо, я — кандидат Комуністичної партії, і це точно визначає мою лінію. Але на досягнення моєї мети я покладу куди більше енергії, ніж це зробив, скажімо, Толстой на

заклики до людства йти його шляхом до щастя. І досягну більших наслідків у своїй творчості.

— А чи не забагато ви берете на себе?

— Анітрохи. Коли б я не був певний себе, давно викреслив би себе з життя... А що не надсильне завдання взяв я на себе, так от вам елементарні факти. Я закінчив свою вищу освіту за два роки до того, як ви поступили в інститут. Закінчив інститут наш без єдиної затримки. Мене залишено при кафедрі соціально-економічних наук за аспіранта. За цей час я зробив три настільки оригінальних дослідження, що наші професори лише руками розвели — вони вперше зустріли такого, як я. Не більш, як за два роки, цебто коли мені буде двадцять вісім, я буду читати студентам. Невдовзі стану професором. А далі — широка й проста дорога до моєї мети.

Галя жила в одному з провулків, що розбігалися в обидва боки від людної вулиці. Провулки ці завжди пустельні. А в цей час, коли присмерк напнув на них холодний і сніжний серпанок, жодної людини не зустрінеш. Галя й Макар зупинилися недалеко дому, де вона жила, і він, ставши перед нею й тримаючи її за руку, говорив далі:

— Звичайно, цьому важко повірити. Я й не вимагаю від вас, щоб ви вірили мені. Але ви завжди можете розпитати про мене професорів, і вони повторять вам те ж саме, що я говорю вам зараз, тільки оздоблять ще це своїми похвалами й здивуванням на мою адресу... Ну, от я й провів вас. До завтра, значить?

Він зсунув шапку на потилицю, наче для того, щоб Галя ще раз побачила його високе чоло мислителя. Галя мовчки стояла, не розуміючи себе: якось усе відразу змішалось, думки застрибали, стали уривчастими — наче не вона це була, а хтось інший, покірний чужій волі. Макар же спокійно стояв проти неї, напівсхований сірою сутінню — сильний, певний себе, недосяжний. Але той самий, що всього лише чверть години тому говорив про свої почуття до неї.

— До завтра, Галинонько, — повторив він.

Раптом рука його обняла Галю за плечі й підняла її до його тонких губів... Дівоча соромливість тихо зойкнула й зникла. Галині руки самі собою замкнулися навколо його шиї. Покірно й радісно підставила вона

своє лице назустріч його поцілункам і боялася ворухнутися, щоб не сполошити цього небувалого сну, цього тремітного щастя.

5

День у день Тося марніла дедалі більше. Вона була лише на рік старша за Галю, і якихось три тижні тому щоки їй також рожевіли рум'янцем, очі поблискували весело й життєрадісно, а сміх був заразливий і дзвінкий. А тепер наче на десять років постарішала: на чолі й під очима шкіра взялася глибокими зморшками, ніс загострився, губи потоншали й почорніли. На всі Галині запитання вона нічого не відповідала; в кращому разі — байдуже відмахувалася рукою. Все лежала на своєму ліжку, зіщулена, вкрита пальтом, хоч і було в кімнаті тепло; прислухалась до своїх одноманітних, гірких думок. Іноді раптом підводилась, хапаючи себе за горло; на чолі холодними дрібними крапельками виступав піт; і знову напівпритомна падала на подушку... Тільки раз Галя побачила її біля стола — вона писала щось; але зараз же сховала написане й лягла.

Можливо, Галя й зуміла б розважити її, якби не кохання, що так несподівано, але могутньо її захлиснуло. Не до Тосі їй тепер. Не більш як на годину прибігала вона з інституту додому. Кидала, як попало, книжки, випивала склянку чаю, про новини не розповідала, вертілася перед дзеркалом (цього Тося раніш за нею не помічала) і знову зникала на весь вечір. Вона не помічала переляканих Тосиних поглядів. У Тосі ж не вистачало рішучості зупинити її...

Але на цей раз вона насмілилась. Коли Галя, вже вдягнена, поправляла біля свічада капелюшок, Тося спитала:

— Куди це ти наряджаєшся так?

— А що хіба? — не повертаючи голови, промовила та.

— Не треба так говорити зо мною, — тихо зупинила її Тося. — Звичайно, можеш наряджатися, скільки хочеш... Останніми днями ти щовечора йдеш кудись і повертаєшся пізно... Куди ж ти ходиш?

— Гуляю... А зараз іду до Макара Чемериса в гості.

— До Макара?

Тося сіла на ліжку. Широко розплющеними, вкрай переляканими очима втупилася в подругу. З благанням простягла до неї свої схудлі руки.

— До Макара? — ще раз перепитала вона. І раптом істерично скрикнула: — Галонько, рідна моя! Не ходи!

— Чому? — нічого не розуміючи знизала плечима Галя. — Мені для звіту потрібна одна книжка. Я ніде не могла її дістати. А він пообіцяв дати мені її. От я й іду.

— Та хіба ж ти не знаєш, що то за тип?

Галя, знову знизавши плечима, рушила до дверей. Тося схопилася з ліжка й стала їй на дорозі!

— Галю, постій! Я розкажу тобі зараз...

— Багато різних історій чула я про нього, — холодно відказала Галя. — Крім гидот, ніхто нічого про нього мені не сказав. Остогидло слухати мені те, чого Макар не заслужив. Не вірю я ані одному слову... Облиш і ти свою історію при собі.

Вона вийшла з кімнати й щільно причинила двері. Не побачила, як Тося вчепилася нігтями собі в щоку. Не почувала її шалених ридань.

...Несміливо входила Галя в Макарову кімнату, бо прийшла до нього вперше...

Макар сидів спиною до дверей, низько схилювшись над великим столом для писання. Коли Галя ввійшла, він лише на мить оглянувся до неї (лице його було суворо замислене) — і, попрохавши зняти калоші за дверима, показав на маленьку канапу, — там вона має тихо посидіти, бо він ще кілька хвилин буде страшенно зайнятий. Ця холодність збільшила її несміливість; стараючись не шуміти, вона присіла на крайчик показної канапи, не відважуючись розстібнути пальто й зняти капелюшок. Сиділа нерухомо, оглядаючи кімнату.

Кімната була невелика — в одне вікно. Біля нього, впираючися в лутку, стояв стіл, весь заставлений високими й акуратними стопками паперу й зошитів; лише спереду було на ньому трішки вільного місця — там, де лежали впевнені Макарові руки, нанизуючи на великий аркуш паперу рядки. Електричну лампу, що стояла ліворуч мармурової чорнильниці, прикрито темно-зеленим абажуром, і вона, кидаючи яскраве світло на стіл, всю кімнату лишала в сутіні. Навіть Макарове лице ховалося в ньому. Канапа, що на ній нерухо-

мо сиділа Галя, стояла по один бік стола, по другий же вдовж стінки витяглося вузьке ліжко з зім'ятою подушкою й рудою сукняною ковдрою. Решта стіни від підлоги й аж до стелі схована важкими рядами книжок, що прогинали довгі полиці...

Нарешті Макар, уважно перечитавши написане, поклав перо, повернув лампу так, що вона освітила всю кімнату та його вдоволене роботою лице, і повернувся до Галі.

— Чого ж ти не роздягаєшся? — здивовано спитав він.

— Та я ж тільки на одну хвилину, — несміливо відповіла Галя. — За книжкою, ви обіцяли мені.

Після того як Макар поцілував її вперше, він одразу ж почав говорити їй «ти». А Галя й досі не відважилась одповісти йому тим же. Може бути, й відповіла б, коли б Макар хоч чимось виказав своє дивування з приводу цього. Та, очевидно, він не вбачав у цьому нічого ненормального, і її несміливе «ви» його анітрохи не бентежило.

— Ну, й чудачка ж ти, — засміявся він. — Та хто тебе відпустить так скоро? Ти ж до мене в гості прийшла... Сидить, хоч би книжку взяла, картинки подивилася. Бачиш, скільки їх у мене?.. Ну, скидай пальто, капелюшок — ти ж у мене! У мене, розумієш?.. Та ну ж бо...

Він підняв її з канапи, роздяг і міцно притис до себе, цілючи все ще ніякові очі, її радісну посмішку й волосся. Галя не пручалась: уперше він так жагуче цілував її, вперше вони залишилися сам на сам... Але й моторошно чомусь стало: сховала голову йому на грудях, а руками обережно, боючись образити його, відвела його лице від свого волосся.

Макар випустив її, сміючись.

— Ну, здорова була, Галинонько! — сказав він, блискучими очима розглядаючи її розчервоніле обличчя. — Не сердься на мене за те, що я примусив тебе так довго чекати. Я повинен був записати одну надзвичайно цікаву думку. А тепер я твій на цілий вечір, — що хочеш роби зі мною... Сідай отут. Зараз мені чай принесуть...

Галя слухняно сіла, а Макар примостився збоку, й рука його, обнявши її за плечі, притисла її голову до його щоки.

— Бачиш папери на столі,— почав розповідати.— То наслідок моєї безперервної роботи на протязі трьох років. З цього боку — мої думки з приводу прочитаних книжок: критичні, сказати б, вправи. Далі — мої філософські розвідки. А на тому боці, в зошитах — спроби з красного письменства: повісті й оповідання. Поміж усього цього є ще чимало незрілого. Але є дещо й цінне — таке, чого до мене ніхто не висловлював... Іноді приємно оглянути свій стіл: немарно минає життя, мені є чим похвалитися!

— А чи багато людей знають про ваш доробок? — зазираючи йому в горді очі, тихо спитала Галя.

І не сховалося від неї, як зсунулися Макарові брови до перенісся.

— Ні, про зроблене мною ще не знає ніхто. Рано... Я не певний, що моя філософська концепція стала вже довершеною. Вона вимагає опрацювання... Річ у тому, що я хочу змусити людство глянути на світ моїми очима, і доможуся цього неодмінно. Рік-півтора ще попрацюю, поки остаточно не переконаюся в безпомилковості моїх тверджень і позиції, стану абсолютно певним, що людство швидко засвоїть знайдені мною істини... Ну й слід підготувати людство до прийняття моєї системи. Саме для цього я й пишу новели та повісті. Вони стануть вступом до основ моєї філософської системи.

— А де я зможу їх прочитати? В яких журналах вони надруковані?

— Я пробував їх друкувати, деякі пропонував редакціям. Але розмови з редакторами показали мені, що написав я їх занадто просто. Рядові люди, бач, цінують тільки те, що їм трудно дається. Не думай, що мої новели гірші за той мотлох, що має звучне ім'я художньої літератури. Зовсім ні! Але вони настільки ясні для всіх, що я, незважаючи на згоду друкувати їх, забрав їх з редакцій. Ще не гідні вони того, щоб під ними стояло моє ім'я.

— А чим же погано, що вони зрозумілі для всіх? — здивувалася Галя. — Ви ж — кандидат у члени партії — отже, повинні старатися, щоб твори ваші були ясні для читачів...

— Це наївна точка зору. А я міркую інакше. Геніальний витвір має жити не один день, а кілька століть, якщо не вічність. І живе він так довго через те,

що в багатьох покоління викликає роздуми й суперечки. Отже, якщо читачі відразу ж зрозуміють написане мною, то їм і думати більше ні про що. Твір мій, виходить, ніякої ролі в житті не відіграв. А я прагну, щоб не тільки мої сучасники, а й майбутні покоління розв'язували поставлені мною проблеми. Розумієш?.. Я зробив би величезну помилку, надрукувавши свої повісті тепер. Їх треба зробити набагато глибшими. Якраз за цією роботою ти й застала мене. Для мене це дрібниця: тепер я точно знаю, як це зробити. Я сміливо можу сказати про себе, що опанував всі чисто знання, що їх надбало людство за весь час своєї історії. Бачиш мою бібліотеку? Не маленька, правда ж?

— Невже ви всі оті книжки перечитали?.. А мені життя замало буде й для однієї з тих полиць!

— То ж для тебе,— недбало посміхнувся Макар.— А мені досить було трьох років, щоб подолати всю оту премудрість... Тепер її у мене в двох місцях укладено: отам на полицях і тут, у моїй голові... Але досить про це. Покажи краще мені свої оченята. Адже коли дивлюсь я в них, в мені пробуджується таке могутнє бажання якнайшвидше досягти моєї мети, і я ночей не сплю — працюю, мов сказаний...

Він узяв її за голову, повернув до себе. Близько-близько нахилився до неї. І раптом губи його — тонкі, сильні — вгризлися їй в уста.

6

Од Макара Галя поверталася пізно.

Мов на крилах вона неслася напівпорожніми вулицями, дзвінко й радісно лунало рипіння снігу під її ногами. Хотілося сміятися з усього: з квапливих і зіщуплених постатей прохожих, з похнюплених коней самотніх візників, навіть зі своєї власної тіні, що то була коротка й бігла поруч, то забігала вперед й витягалася аж до наступного ліхтаря, що його тьмяне світло підхопило й знову скоротило її. І так хотілося, щоб Тося давно й міцно заснула: щоб не ховати від неї щасливий блиск своїх очей, миттю роздягтися, пірнути під ковдру й довго лежати з розплющеними очима, заново переживаючи жадібні Макарові поцілунки, що опекли їй усе лице, шию, плечі...

І наче хтось, мов свічку, погасив її радість, коли вона, підійшовши до домівки, побачила в своєму вікні світло.

Справді, Тося не спала. Навіть більше — вона була не в ліжку. Вона ходила — скорше бігала — з кутка до кутка, цосили зчепивши пальці обох рук перед грудьми. Побачивши Галю, що перелякано зупинилася на порозі, вона мало не підстрибнула до неї. Блискучими очима огляділа її розчервоніле з морозу й щастя обличчя. Раптом рвучко розтібнула й розпахнула на ній пальто, аби ще уважніше оглядіти кожну зморшку її сукні, і гостро спитала:

— Ти віддалася Чемерисові?

Не відразу дійшло до Галі все безглуздя цієї підозри. Вона поволі підвела своє зблідле лице, довгим поглядом втупилася в нерухомі й розізнючені очі подруги, в її закушену губу. І собі почервоніла, але від образи й гніву. Щосили відштовхнула Тосю й пройшла мимо неї: якби Тося вимовила б ще хоч одне слово, вона кинулася б на неї й хто зна, що сталося б далі...

Ледве стримуючи тремтіння рук, Галя звільнилася від пальта й присіла на своє ліжко. Деякий час напружену тишу кімнати порушувало лише роздратоване шморгання: Галя з серцем розшнуровувала собі черевки.

Опритомлена й принижена Галиним стусаном, Тося довго нерухомо стояла, важко спираючися на стіл. Очі їй стали вогкі, руки затремтіли. Вона нерішуче підійшла до Галиного ліжка й, не відважуючись глянути на подругу, тихо мовила:

— Галонько, не сердься на мене... Коли б ти могла знати все, що знаю я, ти мене зрозуміла б. Але стережись ти такого знання!.. Я не хотіла тебе образити. Я до нестями злякалася за тебе. Те, що ти пішла сьогодні до Чемериса,—мов розпечене залізо мені на серце... Ну, скажи, Галю, що ти вже не сердишся.

Галя немовби не чула цих покаятних слів: підвелася з ліжка, щоб постелити його. Далі почала знімати з себе блузку, стоячи спиною до Тосі. Від цього Тосині руки затремтіли помітніше. Вона згорбилася й заговорила ще тихше:

— Ти не знаєш, що за людина Макар Чемерис. А я його всього розкусила. Якби ти хоча б маленьку частку

пережила з того, що довелося пережити мені, ти б і з інституту нашого втікла, щоб не зустрічатися з Макаром! Стільки в ньому гидоти... Галонько, страшно мені від того, що ти його покохала...

Галя холодно зупинила її:

— Досі ми були непоганими товаришками й залишимося ними, якщо ти зараз же замовкнеш і ляжеш спати... Надто багато всілякої брехні й мерзот я чула про Макара. Я не хочу вважати тебе за брехуху й мерзотницю... Хай тебе не турбують мої особисті справи. Відповідати за них тобі не доведеться... Зрозумій,— є в мене власні очі й бачать вони не гірше, ніж твої. Я знаю, що роблю.

Вона вже зовсім роздяглася й сиділа на ліжку, прикривши ноги ковдрою й розчісуючи на ніч волосся. Нахиливши голову, вона раптом побачила в себе над персами темні плямки — сліди надто жагучих Макарових поцілунків. Впустила гребінець і, густо почервонівши, натягла ковдру аж до підборіддя. Але пізно: Тосин погляд, переповнений жахом, прикипів до того місця на ковдрі, що якраз під ним були ті плямки...

— Тосю, дай мені спокій,— придушено промовила Галя.— Я хочу спати.

Але Тося не звернула на те уваги. Чудно посміхнулася й сіла до Галі на ліжку.

— Ні, Галю, ти зараз не заснеш. Ти можеш мені не відповідати, можеш повернутися до мене спиною, але я скажу тобі все, що ти повинна знати. І ти мене вислухаєш... Повинна вислухати!— з притиском повторила вона.— Ти була сьогодні в Макара. Бачила його велику бібліотеку й завалений рукописами стіл. І, напевне, довго чекала, поки він записував якусь цікаву думку.— Вона гірко засміялася, побачивши здивовані очі подруги.— Я ладна голову собі відтяти, коли він не скавав тобі, що думки всього людства зберігаються в нього в двох місцях — на книжкових полицях і в його голові... А щодо своїх творів, то він вважає їх за геніальні, а не друкує їх через те, що вони занадто зрозумілі й тому не мають ніякої ціни. І що тепер він працює над такими повістями й оповіданнями, що й майбутні покоління голови собі ламатимуть, читаючи їх... Невже скажеш, що такого ти не чула?

— Звідки ти це знаєш?— усім тілом повернулася до неї Галя.

— Ну, як же не знати, коли він говорить це кожному й кожній, хто до нього приходиться... І про дітей міркував? Про те, що не матиме їх, бо в геніїв народжуються крестини або ідіоти... І невже нічого про те не сказав, що житиме принаймні до ста років і ніякий випадок не припинить його життя,— він умре, коли сам того захоче?

— Про це не говорив...

— Будь певна, скаже.

— Але звідки ти знаєш про те?

— Ти краще спитай, хто цього не знає. Всьому інституту відомо, як він носиться зі своєю неповторністю. Всі розмови до цього зводять. Кожній, більш-менш нічогенькій, студентці демонструє свій надзвичайний розум. Це ж його випробуваний метод залицяння. На жаль, він мало не завжди приводить до мети. По собі можеш судити... Свого часу він і переді мною вихвалявся. А тепер... ти ж була свідком...

Тося стисла долонями скроні й низько схилила лице, щоб Галя не побачила, як їй боляче. Але та й не дивилася на неї, а губи викривилися зневажливою всмішкою.

— Так от чому ти так розповідаєш про Макара... Ревнощі...

— Зовсім не ревнощі!— враз випросталася Тоня.— Не ревную, а боюсь я за тебе, Галю... Скажи мені одне, Галинко... і більше я ні про що не питаю в тебе... Дам тобі спокій і сама засну. Тільки ти повинна щиро відповісти мені,— я ж твоя найближча подруга... Ти віддалася Чемерисові?

Довго вони дивились одна одній в очі: Тося — з острахом і благанням, Галя — з холодною посмішкою.

— Ні,— нарешті відповіла Галя, відвертаючись.

— Це правда?— не сміючи повірити Галиній щирості, перепитала Тося.— Галонько, правда?.. Ну, глянь же на мене, покажи свої очі... Не хочеш? Боїшся? Отже, збрехала?.. Я так і знала. Жодна дівчина, що побувала в Макаровій кімнаті, не вийшла звідти незайманою. А ти... Ну, який же з тебе виняток?..

Галя глибоко зігхнула й перебила розпачливу промову подруги:

— Це ж кінець кінцем неможливо, Тосю. Мало того, що ти хвора, ти й мені хочеш нерви вимотати?.. Я не знаю, як Макар повадився з усіма вами, і не хочу знати. А до мене він ставиться з неабиякою пошаною: коли я не схотіла, щоб він поцілував мені те, чого не можна,

так він попросив пробачення, бо й сам не зрозумів, як таке бажання в нього могло з'явитися... Можеш бути певна, якщо я сказала, що нічого не було,— справді нічого не сталося... Та й коли б я віддалася Макарові, тобі що до того?.. І віддамся, якщо не даси мені спокій!

7

Надія на шкоре видужання Тосине невдовзі зникла. Невідома хвороба й так виснажила її, а ця тяжка розмова нібито останніх сил позбавила: тільки нерухомо лежачи, Тося дихала рівно. А підводячись, вона хиталася, подих їй ставав гучний і переривний, мовби надмірна вага лягала їй на плечі. Кожний день прокладав на її обличчі нову глибоку зморшку, а тіні під очима робив ще темнішими. З Галею вона зовсім не розмовляла, але весь час переслідувала її тривожним поглядом.

А Галя не відважувалася заговорити до неї. Після того бурхливого вечора вона почувала себе винуватою: хіба ж можна так гостро розмовляти з хворою? І боялася, що Тося знов розпочне згадувати Макара, а вона, Галя, не зможе втриматися від злих відповідей... або ж од визнання, що Тосина розповідь про Макара таки вплинула на неї: зустрічі з ним стали якісь сутужні, ба навіть нуднуваті. Та й побоювалася, що Тося зустріне її визнання своєї провини насмішкою.

А поговорити з Тосею конче треба: до сліз боляче спостерігати її безпорадність і непростачну байдужість до своєї хвороби. І допікала думка: чому Тося так уперто не хоче йти до поліклініки? Щоб загладити свою провину, Галя вирішила, не питаючи в подруги дозволу й нічого їй не сказавши, привести до неї лікаря.

Та того ранку, коли Галя поклала це зробити,— це було через три дні після нічної розмови,— Тося раптом зникла. Прокинувшись, Галя побачила її порожнє, неприбране ліжко. Перелякано підбігла до нього. Воно було зовсім холодне: Тося зникла ще вдосвіта.

Украй цим схвильована, Галя похапцем вдяглася,— хвору подругу треба негайно розшукати й одвести, хоч би й силоміць, до лікарні! Та побачила на столі видрааний із зошита клаптик паперу, а на ньому тремітною рукою виведено:

«Повернись пізно ввечері. Ти не турбуйся».

Записка ця Галю не заспокоїла. Цілий день їй муляла невідв'язна думка: з Тосею трапалося щось жахливе. Вона ж украй виснажена,— може знепритомніти на вулиці, потрапити під трамвай або авто. В усіх студентів питала про неї, та її ніхто не бачив: ні до інституту, ні до бібліотеки, ні до студентської поліклініки вона й не заглядала. Навіть у Макара, коли той, як завжди, проводжав її ввечері додому, спитала про Тосю, та нічого не довідалась і від нього. Незрозуміло похмурий, він лише глянув на збентежену Галю й невдоволено відказав:

— Невже тільки й клопоту в мене, як розшукувати зниклих студенток?

— Я так хвилююся за Тосю,— ніяково промовила Галя.— Тільки про неї й можу думати. Вона така хвора, така байдужа до всього стала — ще під колеса потрапить... Куди та навіщо пішла вона з дому? Цілий тиждень лежала й раптом...

— Навіщо всякими дрібницями забивати собі голову?— знизав плечима Макар.— Коли пішла — отже, відчула себе краще... А щодо коліс, не розумію, як жива людина може під них потрапити.

— Трапляється ж таке...

— З дурнями. Так туди їм і дорога. Менше сміття на земній кулі зостанеться... Але ж ти свою співмешканку за дурепу не вважаєш? То й навіщо непокоїтися... Я от, наприклад, абсолютно певний: ніколи під трамвай не потраплю. І взагалі ніяка випадковість припинити мого життя не зможе. Я міцно тримаю свою долю в руках: вона в мене, як добре загнuzданий кінь.

Галя раптом одчула, як сором за Макара густим рум'янцем заливає їй лице: виходить, правда, що він тільки про себе вміє говорити. Та й то лише безліч разів повторюваними словами. Низько схилила обличчя. Але Макар не зрозумів цього руху — очевидно, був певний, що то схиляння перед його вищістю схилило дівчині голову, і з задоволеною посмішкою просторікував далі:

— Я поставив собі за мету жити не менше, як сто років. І я досягну цього. Та й як не досягти, коли за все своє життя я жодного разу не хворів. Навіть уявити собі не можу, що то таке хвороба. Я здоровий і сильний, мов віл. В мене стане сили на те, щоб першого-ліпшого з тих, на кого покаже твій палець, за півхвилини покласти на обидві лопатки. Крім того, я вмію так впоряд-

ковувати своє життя, щоб усі інтелектуальні й фізичні сили моєї істоти були скеровані на швидше досягнення поставленої мною мети. Цю мою особливість ти вже знаєш... Але не тільки своє життя я так організував. Деканат, наприклад, в моїх руках увесь. Коли б я навіть кинув там працювати, все довгий час не збочувало б од того напрямку, що я його встановив... Та жінка, що пройде крізь життя разом зі мною, так само житиме довго, хай вона хоч яка тендітна зараз. Силою волі своєї я примушу її жити стільки, скільки захочу.

Він не помічав Галиних смутних і дещо презирливих поглядів, які вона зрідка кидала на нього. Перед нею, мов живе, поставало перекивлене жахом і болем Тосине обличчя, яким Галя бачила його під час останньої їхньої розмови... Тепер Галя не перебивала Макара наївними запитаннями. Та й Макарові вони були ні до чого. Він хизувався своїми незчисленими ціхами, аж поки не спинилися вони біля Галиної домівки.

Серед освітлених вікон будинку два на другому поверсі вирізнялися своєю чорнотою. Макар, видно, добре знав їх,— Галя помітила, як ворухнулися його губи самовпевненою усмішкою. І він не випустив Галиного ліктя.

— Отже, твоєї співмешканки й досі нема? — вдоволено спитав він.— І пішла вона, нічого не сказавши про час повернення?

— Вона написала, що повернеться пізно ввечері. Та коли саме, як на неї, настає пізній вечір...

Макарова усмішка стала впевненіша. Ні слова більше не сказавши, він повів Галю до дверей і разом із нею увійшов до будинку. Від несподіванки Галя була зупинилася, але Макар раптом притис її до себе, і його гарячі губи впилися їй у холодне з морозу лице. Нараз він підняв її й на руках похапливо поніс нагору, шепочучи щось незрозуміле... Зі здивуванням помітила Галя, що він добре знає дорогу до її й Тосиної кімнати: ніде не зупиняючись, ні про що не питаючи, він навшпиньках, але впевнено пройшов темний коридор і в одну мить одімкнув двері взятим з Галиних рук ключем.

У кімнаті було так само темно, як і в коридорі. Галя була простягла руку до вимикача, але Макар знову вхопив її в свої міцні обійми так, що вона й поворухнутися не змогла, а готовий вирватися крик заглушив поцілунком.

Його обійми скували її, немов важкими кайданами, і ураз знесли її всю. Вона не пручалась, коли він зірвав з неї пальто й капелюшок, кинув їх на підлогу. Не скрикнула, відчувши, що знову лежить у нього на руках. А коли поклав він її на ліжко й у лице їй ударив його сп'янілий подих, вона лише безпорадно зіщулилась і прикрила себе безсилими руками, бо нічим більше не могла захистити себе від його пристрасті. І сама не знала, чи гидко їй од його скажених поцілунків, од його рук, що наче шматували її, від нісенітного шепотіння... чи радісно... Він легко розп'яв їй руки, і вона затремтіла від несвідомого, темного остраху: гаряча вогкість його поцілунків заметалась їй по тілу... Шарпонулась. Але для крику не стало сили: в горлі застряло гостре жужмо. Ледве чутно прошепотіла:

— Макаре, я не хочу так... не хочу...

Він почув. На мить підвів голову, не втримав короткого смішка. Як переможно пролунав він у темні кімнати...

Вона підвелася на лікті, гірко кинула:

— А ви казали, що поважаєте мене...

Та, мабуть, ці слова мають якесь значення тільки раз. Коли вона вперше промовила їх до Макара, він винувато застібнув їй блузку й довго цілував руки, благаяючи про пробачення. А зараз засміявся ще гучніше...

Галя була схопилася. Та він обома руками схопив її за плечі, і вона боляче вдарилася об спинку ліжка, падаючи під його вагою.

Біль на якусь мить позбавив її свідомості. Вона не помітила, коли саме зникла з кімнати п'янка. Почула злісно-переляканий скрик Макара й глибоко зітхнула, бо важкі Макарові руки перестали давити їй на плечі. А розплющивши очі, побачила: яскраво, до болю в очах горить лампочка й освітлює її де-не-де розідрану сукню.

Та не відразу знайшла Галя сили, щоб схопитися, зірвати з ліжка ковдру й прикритися нею.

Коло її ліжка, простягнувши руки вперед, буцімто захищаючись од чогось, стояв блідий Макар, нерухомим з переляку поглядом утупившись в Тося.

Тося стояла біля вимикача, пригнувшись, мов перед стрибком. Очі їй також були нерухомі, але в них вилискувала вдоволенна лють. Незвична посмішка перекривила їй обличчя й вищерила зуби. І видно було, що вона давно вже вдома. Напевне, лежала до приходу подруги

й Макара в п'ятні, як це стало тепер їй за звичку, і була свідком всього, що тут трапилось... Якби не її божевільний вигляд, Галя, зрозумівши це, згоріла б од сорому, але зараз важкий страх за Тосю витиснув з неї всі інші почуття...

Довго Тося й Макар дивилися одне на одного.

Нарешті Тося, поволі, мов кішка, підкрадаючись, опинилася проти нього так, що голови їхні замалим не зіткнулися, і тихо, але відкарбовуючи кожне слово, сказала:

— Таки прийшов сюди?.. І не боїшся?

— Я прийшов не до вас,— намагаючись говорити спокійно, ба навіть знизавши злегка плечима, відповів Макар.— Так що боятися мені нічого.

— Такий ти певний,— ще більше вищерилася Тося й раптом скрикнула:— Геть звідси! Зараз же йди, поки цілий!

— Подумаеш...— Макар спробував посміхнутися.— Я ж кажу, що прийшов не до вас. Піду, коли сам захочу.

Він знову знизав плечима й присів на Галине ліжко. Добув з кишені гребінець і почав розчісувати своє скуйовджене волосся.

Хвилину Тося дивилась на нього, задихаючись од гніву. Потім кинулась до стола й знову підскочила до Макара. В підведеній руці її щось блиснуло.

— Так от же тобі!— несамовито скрикнула.— За все!

Макар таки встиг схопити її за руку, щосили здавити. Тося з тихим зойком упала на підлогу, з її руки випала виделка. А Макар вищерив зуби й заніс над Тосиною головою ногу... Невже щоб розчавити її?

— Макаре!— перелякано гукнула Галя.

Не глянувши на неї, Чемерис одійшов до дверей, не хапаючись накинув на плечі пальто, натяг кашкета. А розчинивши двері, повернув голову, показав дівчатам свою звичну певну себе всмішку.

— Галинко, очевидно, тут нам зустрічатися не доведеться.— Голос його теж звучав, як завжди.— Приходь до мене завтра. Скажімо, о дев'ятій годині. Неодмінно приходь.

І, не ждучи відповіді, зачинив за собою двері.

Весь вечір Тося мовчки ходила по кімнаті, ані на мить не підводячи голови, мовби шукала щось безнадійно загублене. Якось дерев'яно ходила — точнісінько надовго заведена механічна лялька. Тільки руки нервово шматували край блузки та на щоках яскравими плямами палала пропасниця. Іноді під її ногами бряжчала виделка — та сама, що з нею вона кинулась на Чемериса. Галі, яка так і лишилася на своєму ліжку під ковдрою, зовсім не помічала; не чула її стурбованих запитань.

Лише коли Галя мовила:

— Та годі вже тобі, Тосенько! Заспокойся ж... Адже таке ніколи більше не станеться. Ніколи!

Тося раптом спинилася, пильно глянула на подругу. І все ж таки нічого не відповіла: закусила стогін, щосили рвонула на собі комір. І знов заметалася по кімнаті...

Трохи спокійнішою вона стала тільки пізно ввечері: випросталась, заклала руки за спину, нервовий стукіт її кроків став рівніший і тихший. Ще трохи згодом вона сіла за стіл, присунула до себе аркуш паперу й почала щось писати.

Зате Галя відчула себе вкрай знесиленою. Очі сльозились од напруженого стеження за Тосею, голова все ще боліла від удару об бильце ліжка й не було сили, щоб поворухнути хоча б пальцем. Не стало тих сил і на боротьбу з дрімотою, що давно вже, видно, чекала на свій час і враз навалилася на дівчину. Не змогла Галя розплющити очей, коли Тося нараз підійшла навшпиньках до неї. Останнє, що лишилося в пам'яті, був дотик до її лиця сухих пальців подруги, її обережні кроки від Галиного ліжка й тихе рипіння стільця біля столу.

...Вночі Галя раптом прокинулася — якийсь чудний, незвичний звук розбудив її. Та коли свідомість зовсім повернулася до неї, в кімнаті знову було по-нічному тихо, й вона ніяк не могла зрозуміти, що ж то за дивний звук... Лампочка не горіла: напевне, Тося давно вже виліла на папір своє збудження й зараз спить...

Але чому не чути її подиху?

Галя стурбовано сіла на ліжку й гукнула:

— Тосю!

Відповіді не було.

Галя гукнула ще раз. І знов її голос поглинула нічна тиша. Звівшись, вона підійшла до Тосиноного ліжка. Помацала його обома руками й перелякано випросталася: Тосі там не було. Метнулась до вимикача. Світло вихопило з п'ятми кімнату: недалеко дверей лежав повалений стілець, поруч виблискувала виделка, а Тосине ліжко було таке ж, як і ввечері...

Повернувшись, Галя побачила свою подругу майже біля себе. Тося стояла до неї спиною, незручно притулившись боком до стінки й похиливши голову на бік. Найчудніше було те, що вона немовби виросла за півночі: завжди була однакова на зріст із Галею, а зараз Галі треба було трохи підвести голову, щоб побачити її волосся. Галя здивовано пробігла поглядом по незвично рівній постаті подруги... і наче чиясь рука затулила їй рот, не пускаючи в груди повітря.

Тосині ноги не дотикалися до підлоги. Вона стояла над підлогою...

Ні, не стояла! Від її шиї до великого цвяха в стіні тягся тонкий чорний шнур.

9

За даними деяких істориків, усім відомий архімандрит Фотій, доживши до восьмидесяти років, був ще досить жвавим дідуганом. І коли хтось із близьких йому осіб спитав його: «Отче святий, яким чудом ви до цього часу зберегли бадьорість тіла й духа». Архімандрит смиренно відповів: «Ніколи й нічого близько до серця не брав».

Цього анекдота Макар Чемерис охоче розповідав своїм друзям, коли ті дивувалися на його здатність зберігати спокій серед найнеприємніших подій. І не тільки розповідав: у свій життєвий принцип підніс Фотієву відповідь, певний, що вона показує йому шлях до збереження працездатності та ясності мислення.

Анітрохи не схвильованим пішов він од Галі, зневажливою усмішкою заглушаючи неприємне почуття від невдачі з нею та несподіваної й жалюгідної зустрічі з Тосею. Та, повернувшись додому, й зовсім забув і про ту, і про ту. Як завжди, цілий вечір просидів за своїм письмовим столом, спершу нанизуючи дрібні рядки на аркушики ще зранку порізаного паперу, а потім пере-

магаючи важкі мовні періоди Кантової філософії. Рівно об одинадцятій годині ліг спати. Заснув, тільки-но голова доторкнулася до подушки. Спав міцно, без сновидь. Він ніколи не дозволяв собі спати більше як п'ять годин на добу. І завжди прокидався о п'ятій ранку, щоб на свіжу голову перевірити зроблене за вчорашній вечір. О п'ятій прокинувся й цього разу. Хутко вмився й засів за стіл. І дисциплінований мозок ні разу не згадав про вчорашнє, наче його геть-чисто викреслено з пам'яті.

Тільки о восьмій годині, закінчивши ранкову частину денної праці й запаливши безшумну спиртівку, щоб зігріти води на чай, Макар дозволив собі всмішливо подумати про те, що виходило за рамки його звичайного життя: про Тосю, про Галю, взагалі про роль жіночої статі в його житті й про себе.

В учорашньому випадку приємного, ясна річ, мало. А втім, не скоїлося нічого такого, що могло б його занепокоїти. Адже подібні випадки звичайні так само, як і щоденна робота в канцелярії деканату, бо трапляються вони регулярно — щось раз на місяць або півтора. Не винен же він, що природа, наділивши його могутнім розумом, подарувала й могутню пристрасть до жіночої статі — пристрасть, що ніде й ніколи не знаходила цілковитого задоволення. Може, він і знайшов би його, коли б жінки не були такі одноманітні. Кохання їхне тече однаковими річищами: спершу боязкі поцілунки, соромливість, а потім абсолютна відсутність її й набридливі вимоги жити разом, а закінчується все сльозами, обіцянками помститися. Нічого іншого він в коханні не зустрічав... Так було з усіма попередніми, буде так і з Галею. Він був цілком певний цього. Був певний так само й того, що Галя прийде до нього сьогодні о дев'ятій увечері, і він зробить з неї добре приручену свійську тваринку... Мусить же його організм повністю відправляти властиві йому функції!

Щодо жінок, Макар взагалі додержувався єдиного правила: дають — бери. І ніколи не був з ними нечесним. Він не хотів од них потомства, і казав їм про це ще до першого поцілунку. Жодній з них не обіцяв довічного кохання, — така людина, як він, не може витратити час на нікчемні й зайві балачки й не хоче змін у своєму раз назавжди налагодженому житті. Те, що він брав од жіноцтва, — брав не для себе. А виключно для того, щоб бути своїм сучасникам за поради, а

майбутнім поколінням за вчителя. І для цього йому треба не боротися з природою, бо є в неї безліч непохитних законів, порушення яких може скалічити людину. Дівчата, що належали йому, знали про це заздалегідь. Тим-то й не міг він вважати себе за причину жіночих сліз, що їх чимало пролилося в цій кімнаті. Але вони не перешкоджали йому спокійно й упевнено працювати над тим, чому він себе присвятив.

А кінець кінцем все це така дурничка, що на неї зовсім не варт витратити своїх розумових здібностей. Адже найголовніше в житті — це мета й шлях до неї: щоденна вперта праця.

Атож, Макар ніколи нікому не брехав. Бреше лише безсилий — цим він боронить себе від дужих. Тому ж, хто почуває в собі спроможність «глаголом жечь сердца людей», не можна користатися з брехні й тим самим визнавати свою слабкість. Правдою було те, що він дні й ночі просиджує за книжками й писанням. Він викреслив зі свого життя все зайве: суперечки з товаришами, гру в шахи, театр, музику, поезію, бо все оте засмічує мозок. Кожна мить була йому дорога, бо несла з собою нову думку, а цю думку треба занотувати, визначити її місце в його праці, де вона, виплекана, послужить і Макарові Чемерисові, а через нього зробить розумнішим і людство.

Він був певний, що процес напруженого мислення точиться в ньому безперервно. Робота в деканаті не заважала йому: він мало не машинально виконував свої досить одноманітні обов'язки. А водночас із тим його думки будували або вдосконалювали його філософську систему. Тому Макар так вимогливо ставився до студентів: своїми дрібними справами вони відривали його від внутрішньої роботи, забирали цінний час. І під час побачень з Галею та її попередницями лінії його думок не переривалися. Навіть уві сні мозок не вгамовувався: як бездоганно відрегульований механізм, повним ходом працював і без догляду свідомості — самостійно комбінував передумане за день, робив належні висновки й охайно складав їх до величезних склепів пам'яті, звільняючи себе для нових абстракцій. Лише під час обіду він давав собі волю, щоб якнайнормальніше тривало травлення: дозволяв собі думати про подібні дрібниці, як от зараз.

Усе життя Макарове було захоплене підготуванням до майбутнього, і партійні його обов'язки стояли через

те далеко на другому місці. Кандидат партії він от уже три роки. Те, що він і досі не став комуністом, мало його непокоїло. Він розумів: самих думок для того, щоб просунути в перші ряди людської юрби, занадто мало. Потрібно ще й уміння їх прикрасити, щоб вони відразу ж вражали своїм виглядом усіх. І партія потрібна йому лише для того, аби опанувати її досвід щодо керування масами, пропаганди своїх ідей та перешикування життя на свій кшталт. Отже, партія — це конче потрібний етап його особистого розвитку... Та хіба ж можна вважати її за далекозору, коли вона й досі не виділила його, Чемериса, з-поміж своїх кандидатів? Та й завдання її дуже половинчасті, неконкретні: соціалізм, комунізм, безкласове суспільство — адже все це — слова, за якими не видно конкретного змісту. Найбільше за три роки він доведе їй це, зуміє показати людству його майбутнє...

Для цього він має всі дані. Ті три дослідницькі праці, про які він доповідав на річних засіданнях науководослідної кафедри, були справжнім громом серед ясного неба. Так висловився керівник кафедри. Ніхто до Чемериса не користався з такого оригінального методу — він винайшов його сам, — ніхто не доходив до висновків, що на цурки побили мало не все зроблене до нього! Навіть праці досвідчених авторитетів не викликали таких схвилюваних обмінів думками, які спалахували з приводу кожної з його доповідей. Він зумів довести своїм професорам, що вони користаються з учорашніх методів у своїх дослідженнях.

А четверта робота, яку він закінчить найближчим часом, призведе до того, що хтось із старих професорів змушений буде віддати йому свою кафедру.

А його робота в деканаті! Щоправда, вона відбирала в нього щодня кілька дорогоцінних годин, але й вона давала йому можливість випробувати свої здібності в справах організаційних. Випробування це дало більш, ніж задовільні результати. Він зумів перебудувати плани навчання, зробив з факультету справжній освітній осередок, а не місце зустрічі студентів і мітингів, як це було за часів воєнного комунізму. В усякому разі ні одна реформа не була проведена без Макарової участі.

До того ж ця нудна робота давала йому гроші. На життя йому вистачило б і аспірантського утримання. Але тоді він не мав би можливості зібрати собі таку бібліотеку, яку він тепер має. Ну, а дірки на одягу він уміє

латати й сам, а їсти більше як двічі на добу — злочин. Щоб тримати свої сили в належному стані, цілком досить двох склянок чаю вранці й недорогого обіду в їдальні. А всю решту грошей він лишав по книгарнях, мало не щодня приносячи додому нові книжки та передплачуючи потрібні йому журнали. Адже без цього він не зможе бути в курсі всіх новітніх здобутків у всіх галузях життя й наукової думки...

І тільки одна думка ніколи не з'являлася в Макара: що геній більше, ніж будь-хто інший повинен бути людиною...

...Приблизно о чверть на дев'яту чайник закипів. Макар погасив спиртівку й поліз під стіл, де в невеликому коробі зберігався його нечисленний посуд та їжа. І з прикрістю виявив, що ні хліба, ні цукру там не лишилося. Невже вчорашня подія так все-таки вплинула на нього, що він забув забезпечити собі сніданок на сьогодні?.. Ну, та нічого не вдієш — треба збігати до крамниці.

Макар похапцем одяг пальто, дістав зі столу гроші. Але короткий, нетерплячий стукіт повернув його до дверей: кого там принесло так рано?

— Можна! — непривітно гукнув він.

Двері поволі розчинилися, й до кімнати ввійшла Галя.

10

Нічний спокій усіх закутків будинку порушив Галин зойк.

Збіглися перелякані, напіводягнені сусіди, наповнили кімнату перестрашеним лементом. Хтось підняв з підлоги млосну Галю, обережно поклав її на ліжко, бризнув на неї холодною водою. Хтось метушливо перерізав чорний шнур, і мертва Тося зсунулася по стінці й безгучно, мов порожній лантух, лягла біля неї. Хтось із нестримним голосінням схилився над її заохолоділим уже тілом. Хтось побіг до телефону — викликати карету швидкої допомоги й міліцію...

Усе це Галя бачила немовби крізь туман, а голоси долинали до неї, ніби через товстий шар вати...

Згодом якась жаліслива сусідка зняла з неї розідрану сукню, що в ній вона вчора заснула, й допомогла влучити руками в рукави легкого платтячка. До неї під-

ходили, про щось пошепки розпитували й, перелякани її широко розплющеними, нерухожими очима, відходили, не діждавшись на відповідь...

Появилися лікарі з санітарами в білих халатах з червоними хрестиками. Прийшли міліціонери — з їхніх чобіт стікав розталий сніг і розпливався по підлозі чорними калюжами. Лікар співчутливо похитав головою. Санітари загорнули Тосин труп у простирадло й винесли, щоб одвести до моргу—в Тосі не було родичів у місті. А міліціонери вештались по кімнаті, невідомо для чого переставляючи меблі. Один з них підсів до Галі. Вона щось відповідала йому на запитання, а він записував усе на великому аркуші з написом нагорі «Протокол». Згодом пішли й вони. Розійшлися по своїх кімнатах і сусіди, лишивши Галю на самоті в порожній кімнаті.

Годинник показував початок восьмої, і до вікна зазирнув зимовий ранок...

Галя непевною ходою пройшлася по кімнаті, машинально впорядковуючи безладно переставлені міліціонерами й сусідами меблі. Всією істотою відчувала, що слід би їй поплакати зараз, а не вдвлятися до болю сухими очима у віконну паморозь. Із сльозами вилилося б трохи цього мовчазного, нестерпного болю... Але сліз не було...

Присіла на своєму ліжку. Машинально поправляючи подушку, раптом побачила той білий прямокутник, що миготнув перед її зором уночі. То був конверт. На ньому жодного слова... Та був же він під Галиною подушкою, і Галя розірвала його. На коліна випало кілька зім'ятих паперів і великий аркуш, заповнений виснаженою Тосиною рукою.

Галя розгорнула його. Очі їй несвідомо забігали по кривих рядках. Та вже за півхвилини вона почала його читати спочатку.

«Я знаю,— писала Тося,— що завтрашній ранок завдасть тобі багато болю й жаху. Може бути, через усе життя своє ти пронесеш цей біль. Але за це я не прошу в тебе прощення. Я хочу, щоб смерть моя жажнула тебе своїм безглуздям і непотрібністю! Я хочу, щоб жаж цей роздирав тобі серце весь час, поки ти зустрічатимешся з Чемерисом. Знай: половина провини за мою смерть падає на твоє раптове кохання до Макара, а друга половина на нього самого. Ти знаєш, як я люблю

тебе. Саме тому я й іду на самогубство: страшно мені, що Чемерис зробить з тобою те ж саме, що й зі мною.

Ой, як же моторошно мені, Галонько моя рідна! Та не так, що йду я на смерть, а тому, що пишу це тобі. Боюсь, що від цього шкода мені себе стане й не відважуся я зробити те, що вирішила. А зробити треба... Ти бачила мене останніми днями. Хіба можна жити так далі? А інакше я жити вже не зможу, бо в прийдешньому в мене нема нічого. Я — живий труп. Трупом зробив мене Макар. Це він довів мені, що я повинна викреслити себе з життя. Так він робить з усіма дівчатами, що належали йому. Зробить так і з тобою. А я не хочу, щоб ти пішла за мною слідом!

Ти нічого не розумієш?.. То ж читай далі. Уважно читай, не пропускаючи жодного слова.

Три місяці я була Макарові за полюбівницю. А заповнив він мене тими ж засобами, що й тебе. Говорив про свою геніальність, про свою вперту працю. Начебто всього себе зосереджував на мені — тільки я для нього була живою істотою. Його поводження зі мною було точнісінько таке, яке ти на собі зараз відчуваєш... Один лише тиждень минув після першої моєї розмови з ним, і стала я його полюбівницею. Узяв він мене в цій кімнаті так, як хотів зробити це тут і з тобою... Перший місяць проплив ніби в якомусь тумані. Його кохання, здавалося, розсунуло передо мною світ. Макар показав мені всю його велич і красу. Я пишалася з того, що він дозволяє мені йти вулицями поруч себе, спираючись на його могутню руку... Ти не знаєш цього щастя, і дай, доле, ніколи не зазнати. Бо розплата за нього доведе тебе до того, до чого довела вже мене. Розплата за щастя на протязі одного тільки місяця!

Минув той місяць, і все моє щастя димом пішло. Власне, воно тривало б і далі, якби я не завагітніла...

Проповідував же тобі Макар про своє ставлення до дітей. Як ти гадаєш, чи могла я після цього сказати йому, що він має стати батьком моєї дитини?.. Ти так само не скажеш, коли це трапиться з тобою... Невже таки трапиться? Невже моя смерть нічого тебе не навчить?.. Два місяці я мовчала. Думала, він сам здогадається спитати про це. Але цього не сталося... Як же ти, наївне дівчатко, нічого за мною не помітила. Адже нудило мене, весь мій вигляд кричав про мою вагітність... І як я боялася, що ти догадаєшся, яка в мене хвороба...

Тижнів зо три тому я сказала йому все. Він байдуже знизав плечима і порадив зробити аборт... Був то такий ляпас мені після всіх його ніжних слів на мою адресу!.. І я сказала, що наші взаємини не можуть обмежитися самим ліжком та абортами. Розмова ця відбулася в нього. Не дослухавши мене, він сів за стіл, присунув до себе якусь книжку, а мені кинув:

«Вони й не обмежуються. Я досить ясно сказав тобі про своє ставлення до потомства. Батьком я не хочу бути й не буду. А що ти не вбереглася від вагітності, так то твоя провина. Сама за неї й розплачуйся».

Ти уявляєш, яке це справило враження на мене? Ні?.. Всім серцем своїм я бажаю тобі ніколи не почути такого...

Поки я збиралася з думками, він розгорнув книжку й, не повертаючись до мене, кинув:

«Ну, мені треба працювати. А ти... можеш посидіти тут, тільки тихо. А краще — йди додому».

З цього й почалась моя хвороба, що завдала тобі стільки турбот. Я зрозуміла, що з Макаром усе скінчено. Та як не хотілося цьому вірити! І я написала йому листа: згоджуюсь, мовляв, на аборт, нічого подібного зі мною більше не трапиться, ладна бути йому безвідмовною коханкою. В цьому конверті ти знайдеш його відповідь. Прочитай її і ти зрозумієш, що за людина Макар Чемерис... Але й це не вбило моєї надії. Коли ти принесла звістку, що нас викликають до деканату, я була подумала, що то Чемерис хоче зі мною помиритися. Ти була свідком тієї нашої зустрічі... Та це, звичайно, не причина для самогубства...

Коли раптом я довідуюсь, що з Чемерисом зустрічаєшся ти! Навіть більше: спробувавши заговорити про це з тобою, я зрозуміла, що ти чергова кандидатка на роль його полюбовниці. Чого тільки я не пережила того вечора! Ні, ревнощів не було. Думка, що ти опинишся в такому ж стані, як я,— от що мало не призвело мене до божевілля. А найгірше,— не в силі була я переконати тебе, що Чемерис — негідник. Надто ти була закохана в нього. Тоді я написала йому, щоб він не смів тебе чіпати. Він одповів листівкою. Вона також у конверті. З приводу неї я сьогодні вранці пішла до Макара. Та в кімнату до себе він мене не пустив, а заявив: коли за півхвилини я не зникну, він покличе двірника вивести мене.

І, нарешті, наша друга сьогодні й остання зустріч... коли він ледве не згвалтував тебе. То вже був край...

Зараз я підходила до тебе. Ти спиш... Міцно спи, Галонько. Я ще почекаю з годину, поки ти не заснеш іще міцніше й не поворухнешся, коли я кластиму тобі під подушку цей лист.

Прощай, Галонько, подружко моя...»

Папір вислизнув з Галиних пальців.

Довго сиділа вона, підперши голову руками: не було ні думок, ні почуттів, наче б уся істота її зацімплена.

Ранок за вікнами пояснішав. Його похмура сірість змішалася з жовтуватим світлом електрики...

Галя взяла другий папірець.

«Смішне враження справив на мене твій лист, Антоніно. Ти пішла тоді від мене, не попрощавшись, і це дало мені певність, що більше ми зустрічатися не будемо. Навіщо ж поновляти взаємини, які завдають тобі стільки лиха? Кохання тільки тоді радісне, коли ніщо не вносить в нього гіркоти. А віднині воно не даватиме нам насолоди. Надто тобі, бо тебе отруїла вагітність, і ти не зможеш пробачити мені аборт. Адже всім відомо, що ви, жіноцтво, любите не нас, а батьків ваших майбутніх дітей. Думаю, що тепер ти зрозуміла моє ставлення до того, що ти звеш коханням... Прощай».

Листівка була ще коротша:

«Відповідаючи на ваш докучний лист, повідомляю, що з інституту вас виключено за академнеуспішність. Якщо ж ваше втручання в мої особисті справи не припиниться, я вживу інших заходів. До того ж ваші листи переконують мене, що пише їх істеричка, а це робить вас непотрібною людству. Воно буде вдячне вам, коли ви зумієте викреслити себе з життя».

...Годинник показав восьму. Галя вдяглася, сунула до кишені все, що знайшла в конверті й рішуче пішла до Чемериса.

Макар зовсім не здивувався її приходіві: він знав, що його вчорашні слова вплинуть на неї як наказ. І дивився тепер на Галю зі вдоволеною умішкою. Не звернувши уваги на її незвично блискучі, обведені синіми тіннями очі, ні на її бліде лице з міцно стиснутими губами, ні на те, що вона знесилена обіперлася на одвірок.

Ступнув до неї з розкритими для обіймів руками. Та так і лишився, бо Галя раптом випросталася й рвучко пройшла повз нього до столу. Стала там спиною до Макара.

Макар не стримав прикрого жесту. І по довгенькій паузі насмішливо промовив:

— Ти забула привітатися зі мною.

На це плечі їй здригнули, але відповіді він так і не дочекався. Знизавши плечима, він знову підійшов до неї. І, постаравшись надати своєму голосові теплоти, спитав:

— Що з тобою, дівчинко?

— Мені треба сказати вам дещо,— не повертаючись, напружено, бо говорити їй було важко, вимовила Галя.— Надовго я вас не затримаю. Можете навіть пальта не знімати.

Макар розсміявся.

— А я не збираюся йти. Хочу лише по хліб та цукор збігати, бо не снідав ще... Так краще ми от що зробимо: я збігаю, а ти тим часом заспокойся. Тоді я тебе чаєм почастую. Гаразд?

— Мені все одно. Але прийшла я сюди не чай пити.

— Ще чого вигадай,— засміявся Макар і подався до дверей.— Так я зараз.

Лишившись на самоті, Галя знесилено присіла на стілець. Посидівши так якусь хвилину, знову випросталася й почала уважно оглядати кімнату.

Впевнившись, що її ніхто не бачить і не чує, вона обережно висунула одну з шухляд стола. Там безладно лежали Макарові рукописи, начисто переписані його твердою рукою. По сірих плямках бруду й по деякій пом'ятості було видно, що побували вони не в одних руках. І на більшості стояли короткі помітки: «не піде», «слабо». Галя не могла спинити гіркого сміху: так от як оцінюється геніальність Макарових творів! Так от чому вони й досі не дійшли до читачів.

Друга шухляда переповнена фотографіями. Та лише невеличку частину їх Галя переглянула: занадто багато було їх — великих і маленьких, групових і одиночних. На групових Макар знімався якомога ближче до середини; стояв або сидів з трохи нахиленою вперед головою, щоб виразніше показати своє високе чоло та впертий погляд з-під насуплених брів. На одиночних він так само мав вигляд людини з надзвичайно розвиненим інтелектом.

Чимало тут було жіночих фотографій з любовними написами на звороті й без них: замалим не всі нічогенькі студентки прикрашали цю колекцію. Була тут і Тося — з поглядом веселим і задерикуватим: з якою радістю приймала вона тоді дари життя...

У третій шухляді знов лежали рукописи з такими ж образливими написами: та й багато ж вони завдали, видно, прикrostі Чемерисові...

Четверта ховала небагато речей. Кілька чимось наповнених коробочок, порожні маленькі пляшечки, олівці, ручки, пера... А в дальньому кутку з-під чистої ганчірки виглядала чорна ручка невеликого револьвера.

Галя була засунула ту шухляду. Та зараз же відсунула її знову, обережно взяла револьвер і, не глянувши на нього, поклала до кишені пальта.

В останніх двох шухлядах охайними стопками лежали листи. І Галя схилилася над ними... Найбільше тут було дівочих послань. Макар, певне, залюбки перечитував їх — мало не на всіх позалишалися сліди його пальців. А писано всі оті листи й записки за одним трафаретом: сліпа закоханість й безрозсудливе схилення перед Макаровою «геніальністю» спочатку, потім обережні й тоскні докори й нарешті гірке розчарування й безсилі сльози... Галя уважно переглядала їх. А очі їй ставали ще сухішими, буцімто висушував їх той вогонь, що в ньому горіла зараз уся її істота. І кожний лист важкою каменюкою лягав їй на серце... І Тосині листи, що переходувались тут же, нічим не відрізнялися від листів інших дівчат...

...Не почула, як повернувся Макар. Тільки тоді повернула голову, як він вирвав у неї з рук листа й оскаженило засунув шухляду. Аж зашипів:

— Хто тобі дозволив порпатися в моєму столі?.. Адже це... це... чортзна-що!

Він намагався щось іще сказати, але не зміг: аж он коли розгледів моторошну блідість Галі й порожнечу підведених на нього очей.

— Можете пити свій чай,— без інтонацій промовила вона.— А потім поговоримо про... про Тосине самогубство.

— Про що?— витріщився на неї Макар.

— Про Тосине самогубство,— все ще мертво повторила Галя.— Сьогодні вночі вона повісилась... І в цьому винуваті ви. Це видно і з вашого листа, і з ваших запи-

сок до неї, які вона мені лишила. Крім того, у вашому столі я знайшла її листи до вас. Я забрала їх. Забрала деякі листи й інших ошуканих вами дівчат. Думаю, що факультетський партосередок і прокурор зроблять з них певні висновки... От і все, що я маю вам сказати.

— Що... що ти там плетеш? — прохрипів Макар.

— Не більше того, що ви почули... З Тосиних листів до вас можна точно довідатися, як ви штовхали її до самогубства. Зробивши її вагітною, ви категорично відмовились допомогти їй хоч чимось. Зате зробили так, щоб вона була виключена з інституту, і довели їй, що найкращий і єдиний вихід для неї — самогубство... Так само ви й з іншими студентками поводитись. Тільки не всі вони були слабенькі душею, як Тося... Секретар деканату, що користується посадою для того, щоб тягти до свого ліжка студенток, а потім, коли вони йому набриднуть, виключає їх з інституту.. Отака ваша геніальність... Ні, не тільки я,— всі наші студенти й студенти інших вищих шкіл побачать, як ви будете виправдовуватися перед контрольною комісією й на суді.

— А по-твоєму, я на буксирі повинен отих дуреп тягти?— спробував зухвало посміхнутися Чемерис.— Чи гарем заводити?

— Не знаю.— Галя підвелась.— Нема в мене ні сил, ні бажання розмовляти на цю тему з вами. Одне я знаю: ви злочинець... Пийте свій чай і йдіть до деканату. Там ми з вами знову зустрінємось.

Блідий Макар стояв перед нею зі стиснутими кулаками, не відриваючи погляду від її нерухомого обличчя. Відвернувшись від нього, висунула шухляду з листами й почала без поквапу засувати їх до кишень.

Та не встигла вона засунути й двох купок, як Чемерис щосили рвонув її за плечі й кинув на підлогу. З вищиреними зубами навалився на неї і, захопивши за комір пальта, підніс над лицем її кулак.

— Оддай! Усе віддай!.. Як собаку вб'ю!

Лежачи на підлозі, Галя скляними очима втупилася в перекривлене жахом і люття Макарове обличчя. Навіть не спробувала вириватися. Тільки закусила губу й ледь зіщулилась.. Рука її поволі просунулася до кишені. Помітивши рух цей, Макар не втримав короткого доволеного сміху. Але сміх той застряв йому в горлі. Галина рука вихопилася з кишені, і в очі Макарові глянуло чорне дуло його револьвера.

— Геть од мене!— твердо зажадала дівчина.— А то...
Якби здригнула її рука або затремтів голос, Чемерис вирвав би в неї револьвер і витяг би з кишень усе, що вона встигла туди запхнути. Але зброя націлилась йому межи очі, а в голосі Галиному виразно чулося, що не в тому вона зараз стані, коли можна обмежитися самими погрозами. Нижня щелепа йому одвисла. Руки враз стали кволими. Не відважуючись підвестися на рівні ноги, перелякано відповз од Галі.

Ту ж мить Галя рвучко схопилася з підлоги і спокійними рухами вільної руки спорожнила шухляду й пішла до дверей...

Лише тепер повернулась до неї здатність відчувати. Рука, знесилена вагою револьвера, дрібно затремтіла, а сльози нараз затуманили очі. До горла підкотилась огида до цього боягуза, який вдавав із себе генія перед вчорашніми школярками.

Щоб приховати від Чемериса свою слабкість, вона рвучко штовхнула двері. Та той полохливим криком зупинив її:

— Постій!.. Невже ти справді хочеш моєї загибелі? Все ж таки знайшла силу відповісти спокійно:

— Загибелі?.. Ні... Тільки відповіді за Тосину смерть.

— Але ж ти вкриєш мене ганьбою! Адже мое життя... моя праця... мої здібності... Галинко! Я ніколи більше не буду! Чуєш,— ніколи!

Але Галя вже не чула. Вибігла на вулицю, кинула в сніг непотрібний уже револьвер і, закриваючи долонями сльози, що рясно й гаряче покотилися з очей, подалась до інституту.

Славетний учений, професор фізіологічної хімії Адрія́н Євгено́вич Терещенко прокинувся, як завжди, по-старечому рано: похмурий ранок кінця листопада тільки-но зазірнув у вікно.

Кілька хвилин він пролежав з заплющеними очима, розшукуючи серед нав'язаних сновиддями думок потрібну — ту, що з нею він заснув учора. То були міркування про новий дослід, який, можливо, помітно наблизить його до розв'язання проблеми, над якою Адрія́н Євгено́вич працює останні роки. Піймавши цю думку, професор сів на ліжку й простяг руку до стільця, де лежав його недбало кинутий одяг. Він взагалі ніколи не залежувався, бо на письмовому столі на нього постійно чекала або залишена звечора розгорнута книга, або охайно розкладений папір, що своєю незайманою білістю закликав до праці.

Але сьогодні рука його не дотяглась до одягу: несподівано здригнула й упала на ковдру. Його погляд прикипів до календаря, що висів якраз проти ліжка. Ранкова сутінь не сховала від Адрія́на Євгено́вича двох великих чорних цифр. Вони неясно виднілись на білому тлі: 25...

Учора ввечері, лягаючи спати, він зірвав попередній аркушик, та, захоплений думками про новий дослід свій, не звернув на те, що відкрилось під зірваним. А тепер раптом забракло йому сили відвести погляд од тих цифр. Огорнув його химерний неспокій, в кімнаті ніби похолодало і став він таким кволим, що не зміг натягти на себе ковдру знову.

Двадцять п'яте листопада... День його народження...

Але не це стривожило Адрія́на Євгено́вича: день народження — кінець кінцем день аж ніяк не урочистий. Моторошно стало від того, що цифра «2», дивно змінена сутінками й уявою, здавалась не двійкою, а сімкою — нагадала про кількість прожитих років.

Сімдесят п'ять літ... Старість...

Невже вона, старість, підкралась непомітно, мов злодій? І як це він не помітив її наближення?

Ну, хай усе його життя було наповнено роботою, без якої він не мислив свого існування. Хай ніколи було йому стежити за невинним плином часу, що непомітно перетворював його на мислетворну руїну. Та невже він нагадує тепер своїх колег, що жили й старілися поруч нього? Дехто з них уже не ходить, а дріботить непевними ногами, і не розмовляє, а щось белькоче собі під ніс. Досі він ніколи не порівнював їх з собою, але нині... Невже він такий же, як вони?..

Лише якусь хвилику його рука безсило лежала на ковдрі. А потім, так само несподівано, як і впала, рвучко піднеслась і схопила одяг. Адріян Євгенович з радістю відчув звичну й приємну певність своїх тонких пальців.

Тому так швидко зникло раптове одубіння,— думка про старість була безглуздою. Він — беззубий? Адріян Євгенович провів язиком по двох рівних рядах своїх гострих зубів — ними ще можна розгризати горіхи! — і посміхнувся... Він — кволий? Жваво схопився з ліжка, просунув ноги в штани й босоніж пройшовся по прохолодному паркеті спочивальні, перевіряючи свої пружні, впевнені рухи. Ще й досі він зовсім не відчуває ваги свого тіла, воно таке ж слухняне, як і думки! Адріян Євгенович легко впорується з ним, як і з першим-лілшим приладом у лабораторії! Років на десять щонайменше його ще вистачить. А скільки проблем, нових і цікавих, можна розв'язати за цей час!

З посмішкою, що ніяк не хотіла зникнути з його обличчя, Адріян Євгенович взув свої хатні пантофлі і скинув нічну сорочку, щоб підставити тіло під холодні і хвиські струмки з душу. Так він робив щоранку. Задоволено пирхаючи, почував, як його істота наснажується бадьорістю. По тому підійшов до дзеркала і, витираючись шорстким рушником, уважно оглядів себе, щоб остаточно переконатися в своїй здатності не помічати ваги власного віку. І дзеркало цілком задовольнило його бажання.

Він побачив там високу й широкоплечу людину ще не згорблену й досить-таки м'язисту: на грудях високо підіймались два бугри, під шкірою рук помітно двигтіли пружисті вузли, а шия високо тримала голову з коротко підстриженим волоссям. На лиці де-не-де лише залягли

не такі вже й глибокі зморшки. І тільки під очима й на скронях. Щоправда, були вони й навколо рота, але там їх приховували вуса й рясна борода. Чоло ж і щоки — такі ж рівні, як і півста років тому. А очі дивляться так молодод, усмішливо, нібито пережите не залишало на ньому жодного сліду. І ще одна дивина була в його обличчі: волося на голові й брови не порідшали й не за-порошилися сивизною. А от вуса й борода — чомусь зовсім білі.

Якби не оця сивизна, якби не шкіра на руках, що трохи пожовкла й була розкреслена темними опуклими жилами, віщунами старечого склерозу, ніхто не подумав би, що Адріян Євгенович прожив більше ніж чотири п'ятих свого життя.

Досі уславлений учений ніколи не розглядав себе так уважно. Навіть за молодих років його знайомство з дзеркалом обмежувалось секундами зав'язування краватки та розчісуванням волосся (тоді воно не було стри-женим). Тепер же він майже не заглядав у нього. Але сьогодні, боляче ужалений згадкою про вагу прожитих років, не відійшов од дзеркала, аж поки не впевнився, що сьогоднішній страх — завчасний.

— *Caudeamus igitur, juvenes dum sumus,* — підморгнувши своєму відображенню, затяг він старовинної студентської пісні.

Його хрипкуватий бас заповнив невеличку спочивальню. Трохи сп'янілий від думки, що старість ще не торкнулась його міцного тіла, він співав, диригуючи собі обома руками:

— ... *Post malestam senectutem nos habebit humus!*

Правильно, земля його візьме лише після старечих хвороб. А він ще не знав жодної.

— *Vivat omnes virgines, vivat professores!* — почав був він другого куплета, але ніяково посміхнувся й замовк: дівчатам ще можна славу опівати, а от себе самого вихваляти...

Крім того, цей нічим не виправданий і надто гучний спів може побудити сусідів, а вони подумують: чи не почав відомий учений з'їжджати з глузду?..

Прислухавшись, Адріян Євгенович з задоволенням відзначив, що ранкову тишу будинку ніщо не порушило, і відійшов від дзеркала, щоб закінчити свій нескладний туалет. Потім запалив в їдальні — вона ж і кабінет — спиртівку, поставив на неї чайник і, чекаючи, поки він

закипить, почав крокувати туди й сюди по обох кімнатах свого житла. Ритм кроків ушиковував йому думки, спрямовував їх на задуманий дослід: чи не час його розпочати?

Так він ходив щоранку, плануючи новий день. А за роботу сідав після чаю.

Сьогодні, видно, розум його не спромігся відразу перебороти отрути непрошеного спомину. Тільки почав він ходити, як пам'ять знов почала затуманювати потрібне й викликати з забуття давно минуле — те, що, здавалося, час уже давним давно засипав своїм важким пилом. Ніби хтось, узявши за руку, повів Адріяна Євгеновича просторими склепами, де нерухомо лежать образи давніх подій та почуттів, і, струшуючи з них той пил, показував їх такими, наче пережито все оте кілька днів тому.

Мимоволі він спинився в кабінеті проти стінки, на якій висіло два портрети: молодої жінки й красивого, схожого на неї юнака в студентському одязі, — портрети його дружини й сина. І дивно: щодня бачить він ці портрети, але давно вже не оживали вони так, як сьогодні. Їх очі втупилися в нього, роз'ятрюючи давно загоєні рани...

Як давно це було...

Одній рані понад п'ятдесят років. Другий — тридцять два.

Адріян Євгенович сам був ще студентом, коли вперше зустрів цю невисоку жінку, що незабаром стала для нього найближчою людиною в світі. Портрет погано зберіг риси її живого лица, і тільки розріз великих очей та легка посмішка були правдивими. Марійчина посмішка завжди здавалась сумною, бо кутки вуст не підносились угору, як це буває у всіх, а чомусь опускалися... Сімнадцять місяців — найщасливіших місяців за все його довге життя — пробула Марійка з ним. Саме до того дня, коли він, радісний і щасливий, повернувся з останнього державного екзамену в університеті. Та й як же не радіти йому було: адже він довідався, що професор фізіології залишив його аспірантом при своїй кафедрі! Але Марійка так і не пережила з ним його щастя: надвечір того дня у неї почались пологи. Від них вона й померла, подарувавши йому сина.

Навіть тепер, через п'ятдесят років, Адріян Євгенович одчув невимовно гострий біль, що враз знесилив його: щоб устояти на ногах, він обома руками обіперся на

стінку, а очі йому застив сірий туман. Через усе життя він проніс кохання до Марійки, жодного разу не зрадив спомину про неї, бо був переконаний, що ні одна жінка не дасть йому почуття тієї повноти життєвих сил, яку протягом коротких сімнадцяти місяців давала йому дружина.

Лишившись самотнім, він усього себе віддав науковій роботі й синові. Марійка передала хлопцеві свою пошмішку й очі; через те, мабуть, його пам'ять так добре зберегла їх. Від батька ж хлопець перейняв розум і здатність для наукової праці: він без єдиної затримки скінчив гімназію й поступив до університету. Та недовго тривало його навчання там: захоплений поліцією під час однієї з студентських демонстрацій, він потрапив до тюрми, звідти на заслання, а там невдовзі згорів од запалення легенів. І двадцяти літ не було тоді хлопцеві...

Адріян Євгенович одштовхнувся від стінки і, важко пересуваючи ноги, наче всі сімдесят п'ять років раптом лягли йому на плечі, підійшов до письмового стола, впав на крісло й закам'янів, схиливши голову...

Але біль, породжений спомином про давноминуле,— лише слабкий і скорозгасаючий відгомін колись пережитого болю. Він звучить, мов тяжке зітхання з суміжної кімнати, приглушене стіною. Крім того, порох часу, здутий раптовою примхою пам'яті з набальзамованих подій минулого, помалу осів, знову сховавши їх під своїм губим шаром.

Минула хвилина, і Адріян Євгенович, важко перевівши подих і провівши тремтливою рукою по обличчю, підвівся, щоб продовжити перервану гулянку. Тепер він ходив з низько схиленою головою, несвідомо торкаючи пальцями бороду. Кілька разів пройшовся повз спиртівку, не помічаючи, як буйно парує на ній кофейник. Звернув увагу на нього лише тоді, коли гаряча крапля, виплюснута кофейником, потрапила йому на руку. Машинально налив до склянки кави, знову присів край столу. І поволі розмیشував рудувату рідину, аж поки вона не прохолонула.

Спомини ніяк не хотіли облишати його. Їхня гірка отрута витіснила з голови думки про сьогоднішнє. А він навіть не спробував чинити опір тій отруті.

Довгою шеренгою вишикувались перед ним минулі роки. І були вони подібні до шеренги однаково вдягнених солдатів, напівсхованих дрібним осіннім дощем:

сіра смуга на сірому ж тлі... Та хіба ж могли ті роки бути іншими, коли постійна тоскнота за втраченим клала на них свій пригнітливий відбиток? Навіть наукова робота, якій він оддав усього себе, на яку переніс свої нерозтрачені почуття, не зробили його життя барвистим.

Кожна книжка, кожний підручник фізіології — з тих, що вийшли на протязі трьох останніх десятиліть,— посилались на його праці. Щодня він отримував кілька листів з радянських та закордонних лабораторій, науково-дослідних інститутів та від учених. Усі вони шанобливо запрошували його приїхати на той чи той з'їзд, надіслати звістку про свою останню працю, повідомляли його про обрання на почесного члена тієї чи тієї медичної організації. Але все це після синовієї загибелі ніяк його не обходило й не притамовувало почуття самотності. А що найгірше,— протягом останніх років він одчував цю самотність чимраз гостріше: багатьох своїх ровесників він пережив, розбрелись по світу колишні друзі, а починати зближення з новими колегами—не той уже був у нього вік. А від студентської молоді відгородила його хоч і прозора, проте груба скляна стіна, через яку проникало лише те, що йшло від нього, і нічого не долидало до професора з-за неї.

Щоб не лишатися на самоті зі своїми тоскними думками, він приходив додому лише спати. З ранку до вечора просиджував у лабораторії. Власне, то й була його справжня домівка: там стояли на полицях усі потрібні йому книги й записки, там народилося більшість із написаного ним. А тут, де він тільки спав та пив ранкову каву, на столах та підвіконнях лежало лише кілька принесених з інституту книжок, перемішаних із зошитами, що в них він накреслював плани на найближче майбутнє та занотовував думки, що спадали йому в голову ранком або по поверненні додому.

У гості до нього ніхто, за винятком Олександра Матвійовича Ганевського, єдиного старого приятеля, ніхто не приходив. Та й приятель цей заходив зрідка — не частіше разу на місяць, а то й на два. Сидів з годину, потираючи свої старечі, висохлі руки, майже не порушуючи мовчанки своїм слабеньким голосом. Щоразу висловлювався на ту тему, що квартира ця більше скидається на сучасний студентський гуртожиток, аніж на місце, де живе й працює такий уславлений знавець фізіо-

логічної хімії. Іноді пробував згадувати минуле, але зараз же замовкав, бо Адріян Євгенович не любив заглиблюватися в давнину, — побоювався, що згадки надовго порушать його налагоджене життя, як от порушили сьогодні... Посидівши, Олександр Матвійович витягав свій золотий годинник, довго дивився на нього й, обережно клацнувши кришкою, прощався.

Щоправда, інколи заглядали сюди й студенти, порушуючи своїми нестримуваними голосами застиглу тишу обох професорових покоїв. Але приходили вони сюди не в гості, а по консультації перед черговими іспитами, по підручнику тощо. І ніколи не затримувались тут довго, й ніколи розмови з ними не виходили, з вузького кола академічних справ...

Надто стримані були взаємини між Адріаном Євгеновичем і теперішньою молоддю. А ще з дванадцять років тому вони були більш дружніми... Чому так сталося? Сам він змінився чи студентська молодь стала іншою?.. Та, мабуть, тепер уже пізно шукати відповіді на це запитання...

Довго сидів старий учений, втупившись в якусь плямку на столі, багато ще чого перебрав своєю пам'яттю. Схаменувся, аж коли за стіною глухо продзвонив годинник... Була вже десята година, коли він мав бути в своїй лабораторії. Прикрий на себе за те, що дозволив споминам так заповнити себе, він рвучко відсунув склянку з недопитою кавою й підвівся. Похапцем вдяг пальто, вийшов на вулицю.

І тільки тут, простуючи до трамвайної зупинки, відчув, що спомини зникають, звільняючи йому голову для звичного.

Вони дійшли до кінця довгого інститутського коридора. Хлопець глянув на годинник, здивовано низав плечима й сказав:

— Ого! Уже початок одинадцятої. Сьогодні наш професор щось не дуже акуратний. Цього за ним я не помічав... А чому тобі приспичило з ним зустрітись?

Не відважуючись глянути своєму співрозмовникові в очі, дівчина низько схилила голову. Потім невпевнено відказала:

— Поговорити з ним треба... Про його асистента...

— А що сталося?

Знов дівчина забарилася з відповіддю. І голови не підняла.

Вони поволі ходили туди й сюди коридором, і дівчина раз у раз зупиняла свій погляд на жовтих дверях, що з-за них негучно долинали шипіння газового пальника, стриманий брязкіт посуду та лагідне висвистування. За тими дверима, була лабораторія професора Терещенка, там зараз порався його асистент. От з ним дівчині й не хотілося зустрітись.

Десята година — час для інституту не дуже ранній. Але, крім дівчини й її співбесідника, в коридорі нікого не було.

Дівчина була невисока, та в її постаті вгадувалась властива молодості гнучкість. Глянувши ж їй у лице, можна було з певністю сказати, що воно рідко коли засмучується, аж ніяк не цурається веселощів і сміху. Великі сірі очі були прикрасою й без того привабливого обличчя. Так само можна було сказати, що дівчина ця непогана фізкультурниця: кожний її рух був пластичний і закінчений. Навіть зараз, коли вона була скута ніяковістю.

Її співбесідник мав таке ж усмішливе лице, з тією, хіба, різницею, що воно було енергійніше. Крім того, рухався він спокійніш і впевненіш, не боявся зазирати дівчині в очі. І весь час стріпував темнокаштановим чубом, що непокірно вибивався з-під кепки.

Не дочекавшись на відповідь, юнак повторив запитання:

— Так ти, Таню, скажи все ж таки, що в тебе з тим асистентом сталося?

— А тобі не терпиться взнати?— з ледве помітною прикрістю відказала дівчина.— Нічого особливого й цікавого...

— Чому ж ти зараз така засмучена?— спитав хлопець.— Чому ще ні разу сьогодні не засміялася?.. Ні разу не бачив тебе такою... Я охоче допоможу тобі, якщо ти...

— Нічим ти мені не допоможеш!— гостро відказала дівчина.— Це суто учбова справа. Не тільки ти,— цілий комсомольський осередок нічим мені не допоможе.

Та за мить, побачивши його вражене цими словами обличчя, вона змінила гнів на милість:

— Розумієш, Туман погнав мене вже вдруге. А за що погнав,— цього я й досі не зрозуміла.

— За те, мабуть,— посміхнувся хлопець,— що ти не знала фізіологічної хімії.

Дівчина випросталась.

— А я переконана, що знаю її. Коли б не знала, не прийшла б скаржитися професорові на Тумана... Ти от послухай, як він мене ганяв. Прийшла я до нього вперше. Поговорив він зі мною хвилини з три, потім скривився, мов середа на п'ятницю, покрутив головою та й каже: «Перед тим як складати звіт, треба уважно почитати підручник. От коли ви посидите над ним як слід, тоді й приходьте». Ну, за перший раз я на нього серця не маю: певні підстави погнати мене він мав... За два тижні по тому, приходжу до нього, хіба ж так усе визудивши. Почав він мене питати, а сам зовсім до моїх відповідей не прислухається, біля якоїсь реторти пореається й щось під ніс собі мугиче, наче мене тут нема... Ну, відповідала я йому, відповідала, а потім замовкла,— однаково ж він нічого не чує. Він зиркнув на мене, зневажливо угукнув й дав іншу тему. Почала я йому відповідати, а він знову біля своєї реторти закрутився. Мене аж зло взяло. А тут ще реторта візьми й лусни... Я й замовкла. На мить, не більше... А він — спересердя, очевидно,— знов до мене: «Чого ж ви мовчите?» — А того,— це я йому,— я прийшла сюди складати фізіологічну хімію, а не з вашою спиною розмовляти. Він аж витріщився на мене і, не почекавши, поки я закінчу відповідати на його друге запитання, раптом спитав у мене про таке, чого в жодному підручнику нема. Що я йому на це могла сказати? Сиджу й мовчу. А він відкопирив свої губи, крутнув кирпатим носом і порадив прийти до нього ще раз... Такої несправедливості я не стерпіла. Що саме я тоді йому наговорила,— цього я вже не пригадаю. Тільки він аж зблід од злості. Наостаннє крикнула, що коли й прийду складати звіт, так уже не до нього, а прямо до професора. Грюкнула дверима й подалась...

Вона рвучко відкинула назад руку, повторюючи той рух, що ним зачиняла двері перед Туманом і ображено замовкла.

Студент глянув на свою збентежену товаришку й спитав:

— Коли це було?

— Та вчора ж надвечір. А мені ще й досі серце заходить, як згадаю зневагу на Тумановому обличчі. Сам нічого не слухав, а потім до мене присікався... Невже

професор, довідавшись про його спосіб приймати заліки, нічого йому не зробить?

— Спробуй... А краще попроси, щоб він сам прийняв од тебе звіт.

— І спробую. І попрошу. І певна, що він слухатиме мене уважніше, ніж його зарозумілий асистент.

— Ну і ну!— засміявся студент.— А професор Терещенко тебе вислухає... Та коли ти його науки не засвоїла, не раджу ходити до нього — провалишся від сорому. Так він тебе вишпетить... Проте після його нотації, ти його науку опануєш на «відмінно»!.. Словом, користь від особистого знайомства матимеш.

— Невже він такий страшний?

— Не страшний, а закоханий у свою науку. Ну й відлюдкуватий він: з ранку до пізнього вечора сидить у лабораторії, мордує собак та пацюків, відкриваючи щось нове, а виходить звідти лише для того, щоб прочитати нашому братові лекцію або піти додому... Розмовляти з ним важко.

— А все ж легше, мабуть, ніж з Туманом... І ото все, що ти про професора знаєш?

Студент помовчав.

— Багато всякої всячини про нього плещуть. А чи правда то,— не знаю. Доводилось мені розмовляти і з тими, хто вчився в нього ще до революції. Так вони з величезною пошаною про нього розповідали. Рідко кому, казали, випадає таке щастя, як мати своїм учителем Адріяна Євгеновича. Він, мовляв, не тільки вчений, а й найближчий друг кожному студентові... Дивно, правда?

— Дуже дивно.

— Для нас він — професор як професор. Ну, деякі його лекції цікаво послухати. Цікаві в нього й практичні заняття. А щоб був він другом студентам... Дехто навіть поговорює, що він вороже ставиться до нашого брата, теперішнього студента, що не місце йому в радянській вищій школі. Ну, це ті так кажуть, кого він, як тебе Туман, погнав. Вимогливий дід... А між тим, є у нього й революційні заслуги.

— Революційні заслуги?— аж зупинилась од здивування дівчина.— У такого крота, як Терещенко?

— Уяви собі,— потвердив студент.— Про Терещенка говорять, що його син загинув у засланні. Говорять так само, що колись він боронив студентів від реакційної

університетської адміністрації і від поліції: переховував у себе на квартирі тих, за ким стежили агенти охранки. А року 1905-го й під час реакції в його аудиторії, на його лекціях, студенти влаштували революційні сходки. Він стояв на кафедрі, його асистент порався коло приладів, а навколо шуміли студенти. Коли ж заглядав хтось сторонній, він одразу припиняв суперечки й своїм гучним басом починав читати, ніби лекція була лише на хвилину перервана... Трудно повірити в це, правда? Але так було. Ну, а охранка...

Він раптом замовк і штовхнув ліктем свою товаришку.

Зацікавлена його розповіддю, дівчина не помітила, коли саме в коридорі з'явилась висока професорова постать. Руки професор засунув у кишені старенького пальта, на лице падала тінь од крилатого бриля, а сива борода ховалась у піднятому комірі. Обое відступили до стінки, даючи Адріянові Євгеновичу дорогу. Старий пройшов до дверей своєї лабораторії, навіть не глянувши на дівчину й юнака,— його очі зосереджено дивились просто перед себе. Біля дверей він на мить затримався, щоб струсити з себе розталий сніг та відкотити комір. По тому розчинив двері і зник за ними.

— Важко повірити, щоб отака людина могла влаштувати в своїй аудиторії студентські сходки,— промовила дівчина після короткої мовчанки.— Такий відлюдний... Не знаю, як і говорити мені з ним зараз.

— Повірити нелегко,— кивнув студент.— А між тим, усе, що я сказав тобі,— правда. І він міг допомагати студентам, не ховаючись, бо знав, що охранка нічого йому не вдіє. Правильніш, не посміє його й пальцем торкнути: арешт такого відомого вченого, як він, викликав би страшний скандал. Царський уряд таки побоювався цього й обмежувався лише тим, що стежив за кожним його кроком. Біля дверей його квартири вдень і вночі на варті стояли шпики.

— Чого ж він тепер такий — чужий нам?

Студент розвів руками.

— Хто знає... можливо, Жовтень приніс не ту революцію, на яку він чекав. От він і сховався в мушлю, мов той слимак. А швидше,— старий він уже. Тільки на науку стає ще в нього сил... А шкода...

Дівчина оглянулася на зачинені двері лабораторії й закінчила розмову:

— Слухати про це цікаво. Та треба мені йти до нього... Якщо хочеш довідатися про кінець моєї історії, почекай мене тут.

Увійшовши до лабораторії, Адріян Євгенович стриманим кивком одповів своєму асистентові на вітання. Але коли той ввічливо висловив свою думку про сьогоднішню погоду, професор ледве помітно знизав плечем. Туман не належав долюбимих його учнів. Адріян Євгенович терпів його коло себе лише тому, що той умів працювати, як добре й точно збудована машина: своєчасно й акуратно виконував усі завдання, завів у лабораторії ідеальний порядок й непогано вів практичні заняття з студентами. Не любив же його за те, що Туман робив тільки те, що йому веліли, сам нічого не розпочинав.

Роздягшись, професор пройшов до свого стола, сів і присунув до себе клаптики паперу з нотатками про зроблене вчора. Обстановка лабораторії, мішанина звичних запахів, що ними було вщерть переповнене тут повітря, розмірені рухи асистента, який відміряв мензуркою якусь рідину,— все це враз витравило з нього залишки ранкових споминів. Він з головою занурився в свої нотатки.

А перечитавши їх, з задоволенням оглянувся навколо себе. Тепер він був певний, що новий дослід закінчиться успішно.

— Анатолію Петровичу,— звернувся він до асистента,— так ми сьогодні розпочнемо. Ви підготували собак? Той поставив мензурку й шанобливо схилив голову.

— Так.

— І приготували всі реактиви?

— Зараз кінчаю.

— От і прекрасно...

Не хапаючись, Адріян Євгенович вдяг робочий халат і підійшов був до асистента, щоб оглянути його роботу.

Але його спинив тихий стукіт у двері. На запрошення до лабораторії ввійшла невисока дівчина й зупинилася біля дверей, приховуючи свою ніяковість непевною посмішкою, та спідлоба поглядаючи то на професора, то на його помічника. Адріян Євгенович помітив, як ворухнулись її брови, коли погляд її зустрівся з поглядом Тумана.

Вона сказала:

— Професоре, можна поговорити з вами?

— Можна, звичайно,— відповів той.— Скиньте калози й посидьте хвилинку коло того стола. Я зараз.

Справді, через хвилину, поверхово оглянувши зроблене асистентом, професор присів проти дівчини. Уважно оглянув її схилене обличчя й мовив:

— Я вас слухаю.

Дівчина не відразу переборола свою ніяковість, бо ж був тут той, на кого вона прийшла скаржитися. Спершу плутаючись, а згодом спокійніше вона розповіла професорові про свою вчорашню неприємність із звітом. Вона бачила, що професор слухає її уважно, і це підбадьорювало її. Так само вона помічала, що він інколи озирається на свого помічника (у того був такий вигляд, наче йшлося зовсім не про нього), і з очей його виглядала тоді стримана посмішка.

Коли дівчина закінчила, він спитав:

— Отже, ви, я бачу, хочете, щоб звіт од вас прийняв я.

— Дуже хочу,— похапцем запевнила вона.— Адже після моїх слів про його ставлення до нас, студентів, ваш асистент провалюватиме мене, хоч би я сто разів до нього приходила й знала фізіологічну хімію так, як ви.

— Гарзд,— ураз згодився професор.— Але сьогодні, на жаль, я не зможу перевірити ваших знань: надто багато у мене справ. А от завтра, скажімо, в цей же час... І ще одна умова: подумайте і над відповіддю на те запитання, що на нього ви не змогли відповісти вчора Анатолію Петровичу.

Дівчина ошелешено відкинулась на спинку стільця.

— Як це?.. Звідки ж я про це довідаюсь? В підручнику ж про це ані слова!

Професор поволі низав плечима. Проте вигляд у нього був добродушний.

Не розуміючи, чи серйозно говорить він із нею, чи жартує, неприємно здивована його несподіваною відповіддю, дівчина спробувала посміхнутися. Але на цьому їй не пощастило: посмішка вийшла вимучена. Кутки її вуст гірко опустились, як у дитини перед сльозами, а очі глянули на Адріяна Євгеновича з таким сумом...

Раптом сум той відбився в його очах. А ще за мить брови його посунулись на чоло, очі поширшали і з якимсь невисловленим запитанням впились їй у лице.

Не більше хвилини тривала поміж них мовчанка, але якою довгою здалась вона дівчині. Професор нерухомо сидів, не відриваючи від неї нерухомого погляду, а обличчя в нього було таке, ніби вона завдала йому болю. Воно стало блідим і вкрилось густим мереживом дрібних і глибоких зморщок. Мимоволі дівчині подумалось:

«Який він старий...»

Але нічого не розуміючи в його поведінці, також сиділа нерухомо, і тільки очі її розгублено бігали по затягненій у білий халат кремезній постаті. Потім розгубленість замінилася переляком: а що як професор зараз знепритомніє? Нервово схопилася з стільця, але Адріян Євгенович спинив її, беззвучно поворушивши губами.

Нарешті він підніс руки до лица (дівчина помітила, як дрібно тремтіли вони), стис щосили ними скроні й випростався.

А коли порушив мовчанку, дівчина зрозуміла, що звертається до неї не професор, не ушлавлений учений, а звичайна людина,— вона немовби раптом захотіла про щось розповісти їй. І голос його зазвучав тепло й дружньо:

— Люба моя дівчинко, підручники, лекції, практичні заняття існують зовсім не для того, щоб розжовувати знання та запихати їх вам у голову, а для того, щоб дати вам уяву про завдання, які стоять перед тією чи іншою галуззю науки, та методи, якими наука ті завдання розв'язує. Не знатимете ви цього — нічого не зрозумієте, хоч і визудите на зубок кожний рядок підручника... А коли матимете ясну уяву про суть науки, її завдання та засоби, тоді ніяке запитання не захопить вас зненацька... Хочу думати, що на моїх лекціях і сидячи за підручником ви не тільки старались запам'ятати те, що чули або читали, а й думали над прочитаним і почутим. Ну, а коли ви тільки визубрили, то вам варт ще трохи посидіти над підручником та розібратися в усьому, що ви з нього вчитали. Ви ж, певно, хочете бути вправною лікаркою. Та як ви станете нею без розуміння процесів, що відбуваються в людському тілі? Він говорив лагідно, і дівчина посмішалася.

— Але ж, професоре, я цього до завтра ніяк не встигну зробити. Я навіть не знаю, скільки часу треба витратити на те, щоб так розібратися...

— Ну, що ж, я можу почекати.

— Так я не можу. Ваша фізіологічна хімія от уже

місяць у мене на шиї висить... Я ніколи не думала, що ви вимагаєте такого ставлення до цієї дисципліни.

— Чому ж тільки до моєї? До всякої науки треба так ставитися! Тільки не плутайте, будь ласка: зовсім я не вимагаю, щоб ви знали мою дисципліну так, як її знаю я, фахівець. Але безпомилкову й широку уяву про неї ви, майбутній лікар, повинні мати.

Дівчина зовсім розхоробрилась:

— Ви забуваєте, професоре, що більшість із нас хоче стати просто лікарями. Закінчивши інститут, ми не матимемо часу, щоб кохатися в чистій науці... Не думаю, щоб така абстрактна наука, як ваша фізіологічна хімія, стала колись мені в пригоді.

Професор широко розвів руками.

— Ну, якщо фізіологічна хімія є, на вашу думку, наукою абстрактною, так тоді всяка наука складається виключно з чистих абстракцій...— Він став серйознішим. Ні, так думати не можна. А надто про фізіологічну хімію. Щоправда, наука ця ще молода, але сучасний лікар без неї буде мов без рук. І відчуєте ви це на собі першого ж дня своєї лікарської практики.

Дівчина недовірливо повела головою. Їй кортіло сказати професорові, що говорить він так тільки через захоплення саме своєю наукою. Але стрималась.

Що далі вона дивилась на професора й слухала його, то чимраз виразніше відчувала,— ставиться він до неї зараз не як до студентки, а якось інакше. Який-бо професор так поблажливо пропустив би повз уші всі ті дурнички, що вона наговорила про його науку? Перший-ліпший викладач давно погнав би її, не допустивши до іспиту. Терещенко ж не тільки добродушно всміхався, а й намагався по-дружньому показати їй, що, крім дурниць, він нічого від неї не почув.

— А мені здається, що ви перебільшуєте,— промовила вона.

— Ні на крихту... Знаєте,— раптом розсміявся професор,— на вашому місці я краще промовчав би. Те, що я щойно почув од вас, показує,— ви й поверхового уявлення про мою науку не маєте. І не бачите, які широченні перспективи вона відкриває перед лікарями. Отже, й перед вами.

— Які ж саме?— спитала дівчина.

Одну мить професор здивовано дивився на неї, не розуміючи, видно, як студентка, прийшовши складати

звіт, може питати про те, що з курсу фізіологічної хімії вже повинна засвоїти якнайтвердіше. Та, з легкою іронією похитавши головою, почав розповідати.

Не хапаючись, зупинився на тому, чому лікареві так важно знати про хімічні процеси, що відбуваються в людському тілі, як провадяться дослідження над ними, яких висот дійшла його наука. Перелічив проблеми, що над ними б'ється нині думка фізіологів і ні разу не відірвав погляду від широко розплющених очей своєї слухачки. Не помітив, що асистент закінчив свою роботу й стоїть коло вікна, нетерпляче поглядаючи на свого патрона. Забув, що кілька хвилин тому сказав дівчині про неможливість прийняти сьогодні звіт.

А їй здавалось,— того, що чула вона зараз, не доводилось їй чути ніколи. Надруковане в підручнику й почуте на лекціях мало нібиго зовсім інший вигляд. Там не було такого захоплення й тієї яскравості, що з ними розповідав про свою науку професор. І зі слів його виходило, яка ж то цікава наука — фізіологічна хімія! А найдивніше — старий професор був зовсім не такий, яким вона звикла його бачити: не сухар, а людина, яка всього себе віддала дослідженню властивостей людського тіла. І коли він закінчив, стало їй шкода, що його дивовижна розповідь так скоро обірвалася. Щоб підбити професора розповідати далі, вона сказала:

— От ніколи не думала, що це така широка й розгалужена галузь знання... Невже є люди, що не тільки охоплюють цю галузь, а й додають до неї щось нове?

— Ви не точно висловлюєтесь,— добродушно посміхнувся професор.— Ви, я бачу, взагалі ще ні над чим не замислювались. А спробували б замислитися — враз побачили всю величезність кожної науки... І те побачили б, що великорозумних людей не дуже багато. Кожний з нас працює лише в маленькій галузі, кожний з нас поширює вузьку стежку для того, щоб вона кінець кінцем стала битим шляхом. Я, наприклад, працюю над дослідженням ролі вітамінів в нашому організмі і, здається, дещо таки зробив.

— Я знаю, у вас всесвітня слава. Але невже лише самі вітаміни...

— Так. Зате й витратив я на них останні двадцять років.

— Так багато? Та скільки ж вам тоді?— мимоволі вирвалося в дівчини.

Вона відразу зрозуміла всю нетактовність свого запитання. Густо почервоніла й схилила голову, щоб не бачити докору в його очах. Та професор тихенько зітхнув і відповів:

— Сьогодні мені стукнуло сімдесят п'ять років.

— Сімдесят п'ять років,— пошепки повторила дівчина.— Хто б подумав...

Асистент не дав їй закінчити. Йому, видно, набридло стояти без діла, і він одважився натякнути професорові, що для досліду все готове давно.

— Та що ви говорите!— здивовано вигукнув професор, глянувши на годинник.— Пів на дванадцяту... ай-ай-ай...

Він з удаваним засмученням похитав головою. По тому, простягнувши дівчині руку, мовив:

— Ну й забалакався ж я з вами. Зовсім забув, що мені зараз аж он як ніколи... Так ви неодмінно приходьте сюди, коли тільки зможете. Тепер, після нашої розмови, я певен,— ви маєте цілком достатню уяву про мою науку. Чекатиму на вас.

Але дівчина заперечила:

— Краще буде, коли я ще раз уважно перечитаю і свої записи і підручник. Бо бачу тепер, що зовсім не знаю фізіологічної хімії.

Професор лагідно посміхнувся.

Замисленим поглядом провів дівчину до дверей. А коли вона зникла за ними, прислухався, як помалу вщухає стукіт її похапливих кроків. Почув і її зворушений, але ніяк не смутний голос,— вона з кимось зустрілась у коридорі. Тихо рушив до свого робочого стола.

Але перед тим, як стати до праці, спитав в асистента, чи стало йому ясно, чому ті, в кого не прийняв він заліку, повинні йти від нього з таким настроєм і з таким ставленням до науки, з яким щойно вийшла звідси юна студентка. І не захотів слухати його виправдання.

Вийшовши з лабораторії, дівчина метнула до свого товариша. Чекаючи на неї, він сидів на підвіконні. Йй так хотілося поділитись своїми враженнями від розмови з професором... Але, підбігши до студента, раптом відчула, що про враження ті двома словами не розповіси.

— Що з тобою?— спитав товариш, усміхнувшись.— Ти наче сама не своя?

— Якби ти знав!— нарешті вигукнула вона.— Якби ж ти тільки міг знати!

— Та що таке?

Лише за хвилину, коли перший приступ зворушення трохи вщух, дівчина заговорила виразніше:

— Та професор же... Якби ти знав!.. Я переконана, що дореволюційні студенти молилися на нього. Він же справжня людина! Як розмовляв він зі мною! Я й не помітила, що просиділа в нього понад півгодини. Так розмовляв, мовби я йому — давній друг.

— І звіт тобі зарахував?

— Навпаки: довів мені, що я — дурна й абсолютно нічого не знаю.

— Так чому ж ти так радієш?

— А тому, що тепер я хочу знати. Розумієш? Не тільки скласти звіт,— а щоб назавжди залишилося в моїй голові те, що я вивчила... Та хіба тільки це я второпала?.. Ти послухай!

Вона зворушено, але стараючись не пропустити жодної подробиці, переказала йому все, що сталося з нею в лабораторії. Щоправда, слова в неї плуталися,— забігали одне поперед одного, а думки линули так швидко, що ні одної вона до кінця не висловила.

Знаючи, що перебивати її недоцільно, хлопець терпляче слухав її. Та так і не второпав, що ж саме намагається довести йому дівчина. Зрештою не втерпів:

— Та постій же ти хоч секунду! Я нічого не розумію!

Це трохи остудило дівчину. Далі вона заговорила, стримуючи свій запал:

— Я хочу сказати, що ми й досі ще не порозумілися з Терещенком. Він розповідав мені про свою працю. Якби ж ти тільки знав, як багато він зробив в отій своїй галузі! І як багато ще треба зробити!.. Те, над чим він працює нині, змусить нас зовсім інакше ставитися до нас самих. Його наука наближує нас до того, що в недалекому майбутньому ми станемо господарями свого організму, і сили, які організм витрачає сам на себе, ми колись зможемо використовувати на творчу працю... Ти уявляєш, яку велетенську проблему поставив перед собою наш професор?.. Хіба не гідна нашої пошани людина, яка всього себе віддає нам? Невже дореволюційні студенти правильніш оцінювали Терещенка, ніж ми? Не їм, а нам будувати соціалізм. І Терещенко повинен бути нашим!

— Та зупинись же ти хоч на мить!— знов перебив її студент.— Дай же й мені сказати... Я не заперечую, що професор Терещенко гідний усякої пошани. І він її має у всесвітньому масштабі... А ми розмовляли про його ставлення до революції, до нас...

— Його ставлення до революції... Ми чомусь звикли думати, що коли людина мовчить, не нагадує на кожній своїй лекції про свої революційні й наукові заслуги,— значить, людина та не наша. А того, що людина тихо, без галасу робить своє діло, корисне насамперед нам,— цього ми чомусь не помічаємо. І нічого не робимо для того, щоб вона стала нам близькою.

— Він і про це тобі говорив?

— Ні слова!.. Хіба я сама не здатна таке побачити?.. Я вважаю: неправильно ми робимо, ставлячись до нього, як до машини, що читає нам лекції, передає свої знання... та й по всьому.

Студент помовчав, замислено розглядаючи почервоніле лице дівчини. Потім похитав головою:

— Мало ж треба, щоб ти докорінно змінила своє ставлення до людини.

Дівчина стонула плечима.

— Терещенко така людина, що її слід ідеалізувати. Прожити такі сімдесят п'ять років... Але це ніяка ідеалізація. Просто я зрозуміла його.

— І гадаєш, що твої взаємини з фізіологічною хімією можуть покращати?

— Не з хімією, а з професором Терещенком. І не мої взаємини, а наші!

— Можливо, ти й маєш якусь рацію... Але ж самого твого розуміння замало. Треба, щоб усі ми побачили в ньому те, що бачиш ти.

— А ти думаєш, що це нерозв'язне завдання?.. Невже нам не під силу посунути гору назустріч Магометові?.. То ж пошукаємо насамперед ще кількох комсомольців та нашого секретаря й поговоримо з ним як слід... Невже вони не розуміють, що сьогодні Терещенкові минуло сімдесят п'ять літ... три чверті сторіччя?

О четвертій годині, саме в той час, коли Адріян Євгенович ішов обідати, до лабораторії завітав Олександр Матвійович Ганевський. Вигляд він мав урочистий: його дещо згорблена постать намагалася триматися рівно,

піджак, завжди розхристаний, був застібнутий на всі гудзики, а волосся й борода охайно розчесані.

Побачивши його, Адріян Євгенович не втерпів, щоб не спитати:

— Що з вами, шановний друже? Невже на любовне побачення зібралися?

Олександр Матвійович докірливо глянув на свого друга й ніяково потер руки. Але, згадавши, що Адріян Євгенович частенько грішив на несвоєчасні й недоречні жарти, постарався приязно посміхнутися. І урочисто мовив:

— Дозвольте, дорогий Адріяне Євгеновичу, привітати вас із днем народження й побажати вам сили й здоров'я, щоб іще довгі роки вам працювалося з таким же успіхом, як і досі.

Говорячи це, він дивився на підлогу й не помітив, як по обличчю Адріяна Євгеновича пробігла тінь. Усе ж таки той голосно розсміявся.

— І для того щоб нагадати мені мій вік, ви набрали такого урочистого вигляду?

— Який же ви ехидний,— відповів Олександр Матвійович.— Знаєте ж, що я прийшов до вас із щирим серцем. І не мені нагадувати вам про ваш вік. Всі, хто мигцем гляне на мене, переконається, що мені до смерті куди ближче, аніж вам. А я на вісім років молодший... Ви ще такий бадьорий...

Адріян Євгенович підійшов до старого друга, поклав йому руки на плечі.

— Не ображайтесь на мої жарти, любий друже. Повірте, мені дуже приємно, що ви оце зайшли до мене: не забули, що сьогодні—моя ювілейна, сказати б, дата... Але чого ж ми тут, коло дверей, стоїмо? Сядьмо... Почастувати вас я, на жаль, зараз не можу, а поговорити з вами — завжди для мене відрада.

Він узяв його під руку й підвів до стола. Присунув йому стілець, а сам сів напроти так, що коліна їх зіткнулися.

Як завжди, розмова між ними почалась не відразу. Останнім часом бачились вони не часто. І до того, як почати бесіду, їм треба було оглянути один одного, порівняти з минулим, разом пригадати, про що саме вони тоді розмовляли, і кілька разів, прибравши вигляд авгурів, посміхнутися один одному. Потім починали перекидатися коротенькими й обережними зауваженнями про всякі інститутські новини й чутки, про погоду й свою

працю, про здоров'я й самопочуття. І лише по тому розмова їх стала такою, якою повинна бути поміж старих друзів.

Так було й цього разу. З тією хіба відміною, що Олександр Матвійович ніяк не хотів позбавитися своєї урочистості і промовляв так, наче був на якомусь офіційному засіданні. А Адріян Євгенович боровся з двома почуттями: йому дуже хотілося їсти, але він боявся образити друга, сказавши, що йому час іти обідати. Та й не хотілося розлучатися з ним — кортіло поділитися думками, нав'язаними останніми днями, ба навіть тижнями...

Хвилин з десять він просидів, напівслухаючи по-старечому докладне оповідання Олександра Матвійовича про якусь справу, що про неї він і сам добре знав. А потім зміркував, що це ж так просто — провести з ним годину-півтори, не мучившись голодом. Терпляче вислухавши те оповідання, зробивши навіть кілька зауважень з приводу нього, він запропонував:

— Знаєте що, любий друже? Дозвольте мені сьогодні запросити вас пообідати зі мною. Не додому, звичайно, бо там на мене з обідом ніхто не чекає, а до найближчого ресторану. Там ми посидимо в затишку, відзначимо мій ювілей чарочкою легенького шато-ікему... як колись давно робили.

Олександр Матвійович спробував був заперечити:

— Та знаєте...

— Ну, сьогодні можна обійтись без «та знаєте», — перебив його Адріян Євгенович. — Не бійтесь, я не наполягатиму, щоб ви багато пили й їли, помилюю ваш шлунок. А щодо розмов, так не такі вже ми старі з вами, щоб нас виснажила дружня розмова... Одне слово, я вас не випущу.

— Але ж на мене вдома чекатимуть...

— Ну, то й що з того? Один раз можуть почекаати... Скажете вашій вельмишановній дружині, що це я винен в усьому й уклібно прошу в неї пробачення. Ну, без зайвих розмов ідіть хутчіш одягайтесь, і за п'ять хвилин будьте тут.

— І сьогодні в мене пів на сьому лекція.

— Якраз я теж сьогодні ввечері читаю. От і сюди разом повернемось.

Ресторан, що в ньому от уже кілька літ обідав Адріян Євгенович, містився недалеко від інституту. Це було невеличке приміщення в підвальному поверсі. Денне

світло сюди ніколи не заглядало, а жовтуваті вогники нечисленних електричних лампочок лишили деякі кутки сповитими сутінню. Офіціанти тут рухались нечутно, розмовляли пошепки, відвідувачі так само ніколи не підвищували голосів, і тиша порушувалась лише стриманим дзвоном посуду... Саме за те, що тут можна було поїсти спокійно, не хапаючись, а після обіду посидіти з газетою, Адріян Євгенович і був тут постійним гостем.

Коли він прийшов сюди з Олександром Матвійовичем, народу тут було зовсім небагато. Вони вибрали столик у далекому кутку — там, де ніхто не перешкодить дружній розмові,— посідали так, щоб світло не різало їм очі.

Вдоволено оглянувши прив'язлу хризантему, що стояла на столику, Олександр Євгенович мовив:

— Давно ми не обідали з вами вкупі. Років з п'ятнадцять уже, мабуть... А ви ще не хотіли йти... не хотіли зробити мені такої приємності.

Олександр Матвійович ніяково потер свої худорляві руки й нічого не відповів.

Розговорились вони лише по тому, як перед кожним з них смачно запарували тарілки з першою стравою, а вино наповнило чарки своєю золотавою прозорістю. Олександр Матвійович знову з офіційним і урочистим виглядом привітав Адріяна Євгеновича і маленькими обережними ковтками спорожнив свою чарку. Адріян Євгенович подякував за побажання й випив свою враз. Потому, лагідно посміхаючись один одному, вони схилились над тарілками.

Обидва вони давно не пили вина, мало не забули, яке воно на смак. Тому кримський шато-ікем хутко розлився у них приємною теплістю, а очі стали веселіші й бадьоріші. Усмішки їм помалу поширшали, рухи набрали певності й значущості. А коли з першою стравою покінчили, Олександр Матвійович раптом розстібнув піджак, зауваживши, що тут надзвичайно тепло й зовсім нема продувів.

— От бачите,— засміявся Адріян Євгенович,— який ви ще моложавий. А говорили, що вам до смерті ближче, ніж мені... Ну, так вип'ємо, любий друже, і по другій!— І він тихо проспівав:— «Щоб наша доля нас не цуралась...»

І випити Олександр Матвійович не відмовився: цокнувся й спорожнив свою чарку не так уже обережно, як першу.

— Я думаю,— вів далі Адріян Євгенович, витираючи собі вуса,— що таку вимогу до долі нашої ми можемо поставити: років на десяток, а то і на всі дванадцять нас іще вистачить, а за цей час ми багато чого встигнемо. Тільки б працювати не набридло.

— А ви вже почуваете, що праця вам починає набридати?— поцікавився Олександр Матвійович.

— Чудне питання,— здивувався Адріян Євгенович.— Як може набриднути робота, що до неї звик, мов до дружини? Адже коли набридне праця, для чого ж нам тоді жити?

— Ну, не набридла, а стомила... Спочити хочеться... Невже ви ніколи не думали про те,— як було б гарно не йти до інституту, а посидіти вдома, читаючи книжки з небувалими пригодами, або погуляти в парку...

Не почувши відповіді, Олександр Матвійович глянув на свого друга й побачив, що той здивовано втупився у нього. Сам цьому трохи здивувався, а потім, поклавши виделку й хвилюючись од випитих двох чарок і давно передуманих думок, заговорив:

— Невже ви ніколи цього не відчували? А я відчуваю це дедалі частіше... Ну, подумайте самі. Сорок років я віддав патологічній фізіології. Сорок років все чисто в мені було скероване на розв'язання сполучених з цією наукою проблем. Або на те, як зацікавити цими проблемами наших студентів... Сорок років... Наче все життя перетворилось у якийсь патологічний процес, наче вся земля тільки тими процесами й наповнена. Адже коли працюєш, всього себе віддаючи роботі,— а нам інакше працювати не можна, так не помічаєш навіть того, що діється поруч тебе... От і достигло в мені одне бажання: перепочити від цієї праці. Навіть забути про неї... хоча б на якийсь час... Зараз я клопочуся щодо пенсії. А тим часом помалу прощаюся зі своєю кафедрою. І мрію, що років із п'ять поживу не згадуючи про патологічну фізіологію: читатиму собі книжки про здорових людей, гулятиму з онуком,— зроблюся звичайнісіньким дідуганом... Тепер розумієте?

— Розумію,— невпевнено вимовив Адріян Євгенович.— Але... Але ніяк не можу зрозуміти, як це ви прагнете до відпочинку, коли зараз, саме зараз, так цікаво й потрібно працювати?

— Чим же цікаво?

— Як — чим?.. Та хіба ви не бачите, що навколо вас усі працюють з таким напруженням, з таким захопленням, що просто соромно не брати участі в цій загальній праці.

— Та я ж говорю, що все життя моє було віддане науці й ніколи було мені на будь-що оглядатися.

— Не розумію,— розвів руками Адріян Євгенович.— Нічого не розумію... Мені ясно, що ви, як і кожний науковий працівник, жили в шорах. Та всі ми під час роботи не скидаємо ті шори з себе, бо вся наша увага має зосередитися тільки на тому, що ми того часу досліджуємо. Але ж разом із тим ми не маємо права забувати про загальну перспективу розвитку нашої науки й про її місце в житті: чого саме вимагає людство від нашої науки сьогодні... Ми мусимо щодня, щогодини оглядатися навколо себе, перевіряти, чи те робимо, що потрібно хворим і здоровим... Невже ви про це забували?

— Як вам сказати... Коли траплялася можливість перепочити, я просто скидав з себе те, що ви звете шорами, й заплющував очі. Відпочивав... А по тому знову ставав до роботи.

— Нічим іншим не цікавлячись?

— Працював. А чи правильно,— самого себе важко судити. Хай це роблять ті, хто з плодів моєї науки користався. Я ж працював тому, що праця моя давала задоволення мені... А нині вона мене тільки втомлює.

Офіціант, що тієї миті подав їм другу страву, на хвилину перервав їх розмову. А коли він пішов, Адріян Євгенович важко сперся на лікті й, дивлячись на свого друга так, нібито сидить перед ним мало знайома людина, сказав:

— Якщо я вірно вас розумію, так вам, вельмишановний колего, однаково, для кого й в ім'я чого працювати: була б тільки лабораторія та пенсія, а все інше вас обходить. Так?

— Можливо,— дивлячись убік, одповів Олександр Матвійович.— Не думав я про це... Та дивно мені, скажімо, те, що ви, людина з світовим ім'ям, лишилися тут, хоч і знали, що за кордоном ви знайдете куди кращі умови для роботи й набагато більшу винагороду за свою працю. Адже, я знаю, ви й досі мало не щодня дістаєте запрошення з-за кордону...

Якийсь час Адріян Євгенович пильно вдивлявся в свого співбесідника. Той сидів, не відриваючи очей од тарілки.

— Отже, вам не подобається те,— стримано почав Адріян Євгенович, що Радянська влада асигнує на наукову роботу значно більше коштів, ніж наші лабораторії мали перед революцією? Чи те вам не до смаку, що вона дає вам пенсію? Чи те, що вона нам, науковим працівникам дає стільки всяких благ, що ви можете вважати себе представником привілейованої касты?

— Атож...— посміхнувся Олександр Матвійович.— І водночас зобов'язує нас працювати на холостому ході — читати курси наук тим, для кого наука є тим гранітом, якого їм ніколи й ні за що не розгризти.

Висловлювався давній колега Адріяна Євгеновича так, мовби минуле десятиріччя ні в чому його не похитнуло. Навіть поклав свою виделку, щоб зручніше було стверджувати свою правоту мигами.

Проте це не порушило спокійної й усмішливої лагідності Адріяна Євгеновича, з якою той спостерігав старече завзяття свого приятеля.

— Признаюсь,— відказав він,— за часів громадянської війни подібні думки часом впадали мені в голову. Студентство наше, мовляв, зовсім не підготоване, працювати з ним неймовірно важко... Та біда ваша в тому, друже, що, стикаючися з студентами щодня, ви зовсім не придивляєтесь до них. Знаєте, що ніхто з них не закінчував гімназій і переконуєте себе: вони взагалі не здатні до науки...

— А по-вашому, вони здатні?— насмішкувато перепитав його Олександр Матвійович.

— Ще й як!.. Бо тепер до вищих шкіл ідуть ті, хто справді хоче здобути знання, бо те, що вони хочуть здійснити в країні, вимагає досконалих і точних знань. Перед усіма нинішніми студентами одна загальна мета: якнайшвидше збудувати соціалізм. Не посміхайтесь так в'їдливо, шановний Олександр Матвійовичу. Я не комуніст і, одверто кажучи, хімічна структура вітамінів цікавить мене більше, ніж засоби побудови соціалізму. Але, перебуваючи в сучасному оточенні, я думаю, що робота над вітамінами так само є ділянкою, без якої соціалізм навряд чи побудуєш... От коли б ви не заплющували очей на навколишнє, а вільного від праці часу

уважніше оглядались би навкруги себе, неодмінно побачили б те ж саме, що й я.

— Ну, що ж... Якби почув вас хтось із наркомосівських комуністів, він миттю причепив би до вас звання заслуженого діяча науки... Але ж усе вами сказане анітрохи не змінює умов нашої педагогічної праці. Читаєш лекцію, провадиш лабораторні праці,— а весь час не облишає тебе відчуття, що робиш на вітер.

— А я переконаний, що студенти розуміють мене.

— Чому ж ваші взаємини з теперішніми студентами зовсім не такі, як до революції? Тоді студентство вас за найкращого серед нас вважало, а тепер... Дивляться на вас, мов на машину, в яку закладено потрібні їм знання...

Захоплені суперечкою, вони лишили свою їжу, а самі випились один в одного очима й не помічали, що слова їхні почали привертати увагу тих, хто сидів за сусідніми столиками. Олександр Матвійович розмахував руками. А Адріян Євгенович відповідав із спокійною іронією, наче перед ним сидів не сивоволосий колега, а підліток.

— От не знав я, що ми так по-різному дивимось на все...— по короткій мовчанці сказав він.— Що з того, що тепер я стою дещо осторонь теперішнього студентства. Але ж це виключно через мою старечу дурість!.. Зовсім же не таке теперішнє студентство, як десяток років тому. Тоді воно складалось головним чином з третього елемента, а тепер з робітників та селян. З представниками цих класів зустрічатися мені, можна сказати, не доводилось... Тоді студенти дивились на вашу освіту, як на засіб побільше заробити собі на хліб, а тепер — як на засіб вирвати культуру з рук купців, землевласників та промисловців. Цього я відразу не розгледів. От мені й здавалося, що не я потрібний сучасним студентам, а лише мої знання... А сьогодні я думаю: не лише фізіологічна хімія, а й сам я ще можу на щось придатися.

— Блажен, хто вірує,— криво посміхнувся Олександр Матвійович.

— Сьогодні я переконався в цьому,— не слухаючи його, казав далі Адріян Євгенович.— Якщо я раніш знаходив шлях до студентського серця, розпалююче власноруч юнацтву поривання до бунту, так нині я можу знайти той, дотепер загублений шлях, розпалюючи любов

до знання... Мені здається, що сучасне студентство не тільки хоче знання, а й любить його...

— Та ви начебто заново на світ народилися?

— Ні не народився... А пощастило мені зазирнути в душу одній студентці... і заманулося довідатися, чи все нинішнє студентство таке, як вона... Я неодмінно це узнаю!

Олександр Матвійович лише плечима знизав, що, мовляв, розмовляти зі старим диваком. Узяв виделку й почав доїдати свій обід.

Адріян Євгенович посидів хвилину нерухомо, щось додумуючи. Потім усмішливо придивився до незадоволеного обличчя свого друга й потягся до пляшки з вином. Тихо мовив:

— Я такий радий, любий друже, що душі наші не такі вже й старі: он з яким запалом сперечаємось... Так хильнемо за цю нашу здатність! Тим більше, на дні пляшки є ще трохи вина.

Точно о пів на сьому Адріян Євгенович увійшов у залляту електрикою аудиторію. Трохи схиливши голову й твердо ступаючи, пройшов ті кілька кроків, що відділяли двері від кафедри. Не підводячи голови на напівкруглий амфітеатр, де поволі завмирав студентський гомін, підвівся на кафедру, оглянувся на асистента, що похапцем кінчав поратися біля свого довгого столу з приладдям для демонстраційних дослідів. Тоді міцно спершися обома руками на пюпітр, різким рухом підкинув голову. І глибоко зітхнув, набираючи повітря для перших слів лекції.

Студенти звикли до цієї його манери. Вони не знали, що Адріян Євгенович приховує цим хвилювання, що постійно, тільки-но підходить він до дверей в аудиторію, холодком дотикається його спини. Але знали, що сторонні балачки треба припинити тієї миті, коли професор підводить голову, інакше лекція триватиме мляво й нецікаво.

Але сьогодні балачки не могли враз ушухнути, і від цього хвилювання ще більш остудило спину Адріянові Євгеновичу. Заглиблений в обдумування перших речень лекції й зв'язаний звичайним хвилюванням, він не відразу усвідомив, що саме заважає йому починати, і гірко подумав, що це є перша ознака старості: він уже не в

силі належно вишикувати свої думки. Півхвилини стояв, дещо розгублено оглядаючи аудиторію. І раптом зрозумів, що заважає йому зосередитися глухий гомін, а вщухнути він не може через те, що аудиторія незвично переповнена.

Ніколи ще на його лекціях не бувало такого: за довгими пюпітрами, що стояли впоперек аудиторії, підвищуючись один над одним, жодного вільного місця. Проходи щільно забиті рухливим студентським натовпом. Навіть невеличкий простір біля кафедри захопили студенти: вони або посідали на підлозі, підклавши книжки, або попритискувались до стінок.

Здивовано дивився на це Адріян Євгенович, ураз забувши все, що мав зараз донести до аудиторії. Не розумів, чому студенти несподівано й у такій кількості прийшли на рядову його лекцію. Він досить добре знав кожного студента з другого курсу, для якого мав читати сьогодні. Знав, що їх було не більше, як півтораєста. Але зараз ніяк не можна було знайти ті знайомі обличчя, бо загубились вони серед незнайомих і забутих... І невже тут зібрався цілий інститут? Що ж їм усім треба від нього?

Ці й багато інших запитань промайнуло в голові Адріяна Євгеновича, та на жодне з них відповіді він не знайшов. Стояв, не приховуючи свого дивування й розгублено моргаючи...

Аж ось в аудиторії стало тихо. Не менше, як півтисячі пар очей звернулося до кафедри. Але хвилини з дві проповзло до того, як приглушений голос професора порушив напружену тишу.

Промовляти він почав так тихо, що на задніх лавах нічого не було чути: голос йому часто зривався, в горлі застрягло якесь незрозуміле жужмо й зникла певність, що промовляє він саме те, що слід. Думки, що завжди текли безперервним потоком, сьогодні раз за разом чомусь уривалися. Кожне речення виходило сухим і невдалим, від наступного його відгороджувала довга пауза, буцімто була то не лекція, а пересказування чогось надто погано засвоєного. А що найгірше,— Адріян Євгенович почував на собі здивовані його незвичною розгубленістю погляди: всі чекали від нього як завжди яскравої лекції, подібної скорше до промови оратора на політичному мітингу, а не мало зрозумілої плутанини...

Та тривало це не дуже довго.

Чи від того, що тишу в аудиторії ніщо не порушувало, а студенти прислухались до його слів з напруженою увагою, чи тому, що він сам кінець кінцем опанував своє хвилювання, голос йому помалу зміцнів, думки перестали розпорошуватися, а хвилювання зовсім облишило його. Він випростався, голос залунав по всій аудиторії, руки плавними жестами підкреслювали кожну важливу думку, а блискучі й зовсім молоді ще очі намагалися блиском своїм запалити слухачів тим вогнем, що ним уже загорівся сам професор. Студенти витягли вперед шиї, щоб не пропустити жодного слова. Адріян Євгенович відчув, що між ним і слухачами ніби простяглися невидимі нитки, які дозволяли йому напружувати чи послаблювати увагу, викликати посмішки й примушувати всіх переживати його захоплення. І від цього стало радісно.

Давно вже не відчував він такого натхнення, давно не знав такого єднання з своєю аудиторією. Але радіючи, він ані на жодну мить не забув, що не було б цього, коли б не ранішня розмова з студенткою, що посмішкою своєю нагадала йому дружину. І весь час очі йому бігали по численних студентських обличчях, розшукуючи між ними лице з великими очима, що дивились на нього рапком здивовано й щиро. Адріянові Євгеновичу не хотілось думати, що її могло тут не бути... Та вона була тут. Несподівано він побачив її десь ззаду. І не втримав радісної усмішки, навіть злегка кивнув їй головою. Посмішка стала йому ширшою, коли дівчина та ніяково відповіла йому теж посмішкою. Та не тільки вона йому посміхнулася; вся аудиторія зацвіла посмішками, бо кожний із студентів подумав, що професор саме йому привітно кивнув.

І не звертаючи уваги на те, що в ті хвилини, коли він замовкав, ждучи, поки асистент приготує приладдя для чергової демонстрації, студенти зворушено гомоніли поміж себе й перекидалися записками: не тільки лекція їх зворушувала.

В одному кінці аудиторії щоразу поновлювалась перервана суперечка:

— Раніш ми просто не задумувались над цим. От і здавалось, як ти ото верзеш... А сьогодні ми все пригадали.

— Що пригадали?

— Все чисто... І порішили, що він цілком гідний цього... Щоправда, похапцем це все організовано. Але то дрібниця. Він зрозуміє: хоч і не дуже ладно, зате від душі.

— Не підтримую я цього.

— А не підтримуєш, так чого ти тут розсівся?

А в найдальшому кутку, де можна було говорити, нікому не заважаючи, пошепки провадилась якась екстрена нарада. Вибитий зі своєї колії чорнявий юнак, хвилюючись і ковтаючи слова, питав у трьох інших, таких же запарених і трохи спантеличених:

— Що ж його тепер робити? Адже за якихось п'ятнадцять хвилин він кінчить, а в нас іще нічого не готове... Хто з промовою виступить? Хто такими словами про все розкаже, щоб він зрозумів нас?

Хлопці похмуро мовчали... Тільки один із них одважився мовити:

— Ти от не хвилюйся до часу. Все обійдеться... Він усе зрозуміє.

І він був правий: усе обійшлося...

Дві години читав Адріян Євгенович, ані на одну мить не розгубивши уваги своїх слухачів. І хоч уся його істота протягом цих двох годин була вкрай напружена, він не відчув втоми; тільки раз у раз чоло йому вкривалося рясним потом, а горло почало пересихати. Наближаючись до кінця, він навіть розтягав слова й нарочито робив коротенькі паузи, щоб трохи продовжити несподіване своє свято.

Зосередивши всього себе виключно на темі лекції, він не помітив, як в аудиторії з'явилися спершу інститутські викладачі, потім дехто з професорів і сам ректор. Вони входили через задні двері — ті, що вели звідси до лабораторій, — і зупинялись біля них, якимось чудно оглядаючи захопленого Адріяна Євгеновича й напхом набиту аудиторію. Прийшов і Олександр Матвійович; він раз у раз зазиравав у невеликий папірець, що тремтів йому в руці...

Хоч і старався Адріян Євгенович затягти ще на кілька хвилин свою лекцію, але кінець кінцем закінчити її таки довелося. Після останнього речення він злегка вклонився аудиторії, дякуючи за увагу, і повернувся до виходу. Але занесена, щоб зійти з кафедри, нога повисла в повітрі: так він здивувався, побачивши раптом своїх колег, ректора й навіть Олександра Матвійовича...

Не встиг він опанувати себе, як, ще збільшуючи йому дивування, в аудиторії знову стало тихо й чийсь голос вигукнув:

— Професоре, ми просимо вас затриматися на кілька хвилин. Ми маємо вам дещо сказати.

Тільки тепер Адріян Євгенович зрозумів, що студенти зібрались сюди не так слухати його лекцію, як для чогось іншого. А побачивши, як якийсь студент проштовхується крізь натовп товаришів, тримаючи над головою щось загорнене в папір, зрозумів, чому така переповнена була сьогодні аудиторія... Першим його рухом було втекти звідси, запертися в своїй лабораторії. Але щільний натовп студентів і його колег перед ним не розступився, а стиснувся ще щільніше.

Хтось узяв його за руку й, дружньо тискаючи її, спитав:

— Невже ви нічого не знаєте?.. Адже весь медінститут переповнений цими оголошеннями. Ось воно.

Це Олександр Матвійович простягав йому якийсь папірець. Адріян Євгенович не міг не взяти.

«Сьогодні, 25 листопада, в хімічній аудиторії після лекції з фізіологічної хімії відбудеться вшанування професора Адріяна Євгеновича Терещенка з приводу його сімдесятип'ятирічного ювілею. Профком запрошує всіх студентів, професорів і викладачів узяти в цьому участь. Початок лекції о 6 год. 30 хв.».

Зовсім розгубився Адріян Євгенович, прочитавши це. Безпорадно глянув на свого друга. А той весело посміхався і підштовхував його назад до кафедри. А там уже стояв студент; поклав свій пакунок на пюпітр і підвів руку, вимагаючи тиші. Адріян Євгенович відчув, що ноги йому тремтять, і важко сперся на Олександра Матвійовича.

— Воно й краще,— зашепотів той,— що ви в лекторську не заходили: дістали сюрприза... І, знаєте, ви мали рацію сьогодні, коли доводили мені, що я — старий дурень. Вони люблять вас саме тому, що ви справжній.

Він іще щось хотів сказати, але студент випередив його.

— Любий професоре,— голосно почав він, а Адріянові Євгеновичу здалося, що слова його долинають здалеку.— Дозвольте сказати мені, що сьогоднішній день для нас, студентів, несподівано перетворився на свято. Ми довідалися, що сьогодні день вашого сімдесятип'ятиріч-

ного ювілею. І от усі, хто почув про це, прийшли сюди, щоб сердечно привітати вас...

Він замовк на мить, щоб перевести віддих, але говорити далі не зміг. Аудиторія наче вибухнула: студенти посхоплювалися на рівні ноги, кожний з них зворушено щось кричав, заглушаючи свого сусіда, а руки шалено бились одна об одну.

Адріян Євгенович здригнув, оглянувся навколо себе. Все рухалось і кричало, всі погляди були звернені на нього, скрізь миготіли руки, а буйний їхній плескіт оглушав його. Ворухнув рукою й пробелькотав щось про те, що він зовсім не гідний такого ювілею, але й сам не почув свого голосу. Одступив до своїх колег, але й вони разом з усіма плескали йому, а обличчя їхні так само були теплі й урочисті... І він почув, як гаряча ніяковість раптом ударила йому в лице,— та ніяковість, що буває в дитини, коли її незаслужено похвалять: і радісно, і трохи боляче, і трохи соромно, і очам лоскотно...

Помалу шум утих, і студент, що стояв на кафедрі, міг вести далі свою промову. Але Адріян Євгенович мало що почув з неї, лише окремі слова доходили до свідомості. Ніяк не міг упоратися з своїм хвилюванням.

Студент довго стояв на кафедрі, але сказати встиг небагато: мало не після кожного речення промова його переривалась дружними оплесками. Він спробував був пояснити професорові, чому саме студентство захотіло відзначити сьогоднішній день. Для цього пригадав, що відбувалось у цій аудиторії за часів дореволюційних, згадав, якими легендами оповито професорове ім'я. Але ж і теперішнє — радянське — студентство хоче вітати Адріяна Євгеновича не тільки як свого вчителя, а і як свого друга.

— Саме як свого дорогого друга,— закінчив студент.— І думаємо, що ви не відмовитесь прийняти від нас оцей скромний подарунок.— Він розгорнув свій пакунок.— Ми вітаємо вас, як солдата тієї армії, що всі сили віддає за те, щоб вирвати в природи її таємниці, щоб друга армія, армія революційних робітників і селян повертала ваші здобутки на користь трудящому людству. Від щирого серця бажаємо вам сил, щоб протягом багатьох іще років ви могли вправлятися з своєю зброєю, а також вчили нас точно використовувати її. Ми хочемо бути тими, кому ви залишите вашу зброю в спадщину!

...Після нього говорили ще й ще... А Адріян Євгенович усе стояв і дивився кудись у просторінь... Наче уві сні чув і бачив він, як один за одним підводились на кафедру студенти, щось зворушено говорили, викликаючи в усіх оплески. Виступав і ректор, звертаючись просто до нього.

Потім настала тиша. І знов Адріян Євгенович здригнувся: все навкруги мовчало й дивилось на нього, аудиторія чекала на його відповідь...

Наче не він сам, а хтось інший повернув його до кафедри, примусив зійти на неї, машинально обіпертися на пюпітр. Аудиторію й студентів він бачив неясно: якийсь білий туман розіслався перед його очима. І не запам'ятав він: хвилина чи п'ять минуло отак. І хто зна, скільки б іще минуло, не зустрінься він раптом з великими сірими очима, що не відриваючись гляділи на нього, очима сьогоднішньої його співбесідниці. Її погляд ніби повернув йому сили й здатність більш-менш складно мислити...

Тихо мовив:

— Багато... Дуже багато слід би сказати зараз, але... я не можу... Несподівано це все для мене... Та й нема таких слів зараз, що ними можна було б віддячити вам, мої друзі. Постараюсь, щоб мої почуття до вас були в кожній моїй лекції... Одне все-таки зараз скажу: ясно мені тепер усе те, чого я досі не міг збагнути. І я радий з цього... Хочеться мені тепер наздогнати той згаяний час... Я наздожену його неодмінно...

Хоч і ніяково починати мені свою розповідь, та нічого, видно, не поробиш. Знати про цей випадок вам треба. Надто вже він цікавий, а ще більше — повчальний.

Нас обох — ефрейтора Дроздьонка й мене — ви, я знаю, вважаєте за непоганих розвідників. Що ж, од такої репутації ми й не подумаємо відмовитися: двадцять вісім узятих нами «язиків» та все інше — це вам не жарт.

А тільки і з нами трапляються, сказати б, похибки. От і в цьому випадку...

Ні, командира ми не підвели, репутації своєї не запламували, а завдання навіть перевиконали. Та почалося це з такого конфузу...

Що найобразливіше, — завдання було для нас звичне: добути контрольного полоненого. Скільки разів брали ми «язиків» у куди складніших обставинах! А тут простіше простого. Ми точно знали, де можна схопити німця майже без ризику. Напередодні ходили в розвідку і в глибині розташування противника запримітили одну стежку. Німці охороняли її не дуже уважно, та все ж таки іноді ходили нею. Всього й діла було, що непомітно підібратися до тієї стежки, засісти в кущах та дідчатися, коли мимо піде необережний фрїц. Одне слово, на півночі роботи.

Як потемнішало, так ми й вирушили.

До стежки — кілометрів з п'ять. Тільки ж то карпатські кілометри: з кручами, урвищами й іншими карколомними штуками. Та додайте ще до цього осінню дощову нічку.

Та й нічка ж трапилась! Темрява така — чи повірите, я навіть власного носа не міг угледіти. Ми з Дроздьонком тільки й знали, що головами об дерева — трах! І щокроку то спіткнешся, то підсковзнешся. Просто дивно, як нам пощастило й тиші додержати, й один одного не загубити, й очей гілками не повиколювати, і в'язів собі не звернути. І, уявіть собі, вийшли, куди треба. В усякому разі тоді ми були певні цього.

Стежка наша кружляла по зворотному схилі не дуже високого, але довгого гірського пасма, ще зайнятого противником. Кілометрів, може, на тридцять те пасмо втяглось. І поспіль заросло лісом.

Вийшли ми, отже, на цей самий схил, перевели подих, переконались, що німців поблизу не чути, і заходились з усією належною обережністю розшукувати свою стежку. А її і вдень не всякий ураз помітить. Тут конфуз з нами і трапився.

Як почали ми кружляти...

Щоб не нудити себе й вас, скажу коротко: цілу ніч провели ми з Дроздьонком навкарачки. Обмацували кожний кущ, кожний камінчик. Промокли наскрізь, вивалялись у грязюці, втомились — руки, ноги ледве ворухнулись. І весь час дрижаки нас пробирали — чи то від холоду, чи то від злості. А стежка — ну, провалилась до всіх чортів, проклята, та й годі.

До того доповзались, що не помітили, як почало на світ благословлятися. Насилу зміркували, що ні для чого вже обмацувати землю під собою — і так усе видно. І нас так само видно.

Підвелись ми на рівні ноги, про всяк випадок щільніше притулились до грубого стовбура смереки, огляділись. І в один голос — чи, коли хочете, в одне шепотіння — почали, як тільки могли, лаяти і стежку, і ліс, і Карпатські гори, і самих себе. Ніяк не могли зміркувати, куди це занесла нас лиха година. Так і не зміркували. Заблудились, мов малі діти. Ну не ганьба?

Одначе, найгострішими словами справи не залагодиш. І щомиті нас могли побачити німці. Отож треба якнайшвидше вирішити, куди подітися, де сховатися на день. Карта й компас ніякої поради подати нам не могли: довкола дрімучий ліс та туман, ані одного тобі орієнтиру — спробуй розберись.

Стоїмо, оглядаємось.

В одному місці між деревами нібито трохи ясніше: галявина там, чи що? А біля нашої стежки ніяких галявин не було... І раптом у тому ж напрямку, всього за кілька метрів од нас, я побачив два невеличкі бугри з хрестами. Ще одна новина, — могила. Одна — звичайна, на дорослу людину. Друга — менша, немовби дитяча.

Подумавши, я рушив до тих могил. Може, хоч вони якось допоможуть нам зорієнтуватися.

Підійшов і відразу побачив: похорон відбувся не дуже давно. Земля на буграх ще не осіла. Хрести так само зовсім нові. І не з дощок випиляні, як у німців, а збиті з нетесаних смерекових поліняк. Хтось часто відвідує ці могили, доглядає їх: навколо багато слідів одних і тих же босих ніг, земля розчищена, бугри старанно й любовно обкладені свіжим смерековим гіллям.

— А це що за знаки?

Дроздьонок молодший від мене, очі в нього зіркіші. Він перший помітив щось на перекладині більшого хреста.

Там було чотири глибокі карби. Останній зроблено зовсім недавно: дерево ще не встигло потемнішати. Такі ж карби були й на меншому хресті, але тільки три.

Своєму напарникові я нічого не відказав. І не відразу помітив, як обличчя його похмурнішало. Не він і не карби на хрестах цікавили мене, а сліди. Той, хто так часто приходив до могил, не може жити далеко звідси. А це якраз і може нас виручити.

У Карпатських горах зустрічаються самотні, віддалені від населених пунктів хатки. Немов загублені в лісовій хащі, вони далеко не всі відзначені на картах. Пішовши по слідах,— а вони вели до того місця, де, я гадав, була галявина,— ми, очевидно, набредемо на таку хатку. Де ж їй бути, як не на галявині? І з допомогою її господарів довідаємось, в якому саме місці вона стоїть. Знайти цю точку на карті — більшого нам зараз і не треба. Розмова з господарями відбере в нас хвилин зо дві. А риску майже ніякого: лісовиків не так важко збити з пантелику плутаними запитаннями. Потім ми знову зникнемо в лісі, заметемо за собою сліди, пересидимо день у якійсь ямці або в рясному чагарнику. А засутеніє — відшукаємо свою стежку й уночі або завтра на світанку зробимо те, чого не зуміли зробити минулої ночі.

Дроздьонок пристав на мій план, навіть не дослухавши мене до кінця. Ми зараз же рушили по слідах. Дорогою домовились, як діяти, раптом щось станеться.

Пройшовши метрів з півтора, ми опинились на краю невеличкої галявини й справді побачили на ній хатку. З першого погляду вона здалась мені навіть мальовничою.

Сховавшись у кущах на узліссі, ми довго спостерігали її: чи не з'явиться там хто, чи не долинуть з неї які звуки, чи не захопили її гітлерівці? Та ні в хаті, ні біля неї

не помітно було й найменших ознак життя. Якби не свіжі сліди, я сам почав би вважати, що її давно вже кинуто.

Чудне вона справила на мене враження. Чим довше я дивився на її сліпі вікна, на похилий ганок, облуплене окоło, тим ясніше ставало: якщо й була ця хатка мальовничою, так тільки в минулому. І водночас ввижалося, що це минуле не таке вже й давнє. Можливо, ще літом ця хатка мала вигляд причепурений, охайний, молодий. Та раптом трапилось щось — чи не від цього часом поблизу хаті з'явилося дві могили? І хатка, мов людина, підкошена горем, відразу осунулась, занепала, от-от перетвориться на руїни.

Від цих думок злегка защеміло в серці.

Те ж думалось, мабуть, і Дроздьонкові. Він пильно вдивлявся в хатку, губи його були похмуро стиснуті.

Нічого не дочекавшись, ми про всяк випадок приготували гранати, оглянули свої автомати і від куща до куща почали підкрадатися до хатки. Рухи наші нікого не переполошили. Через півхвилини ми стояли на ганку, готові до всього.

У хатці було тихо. Обережно штовхнувши незамокнені двері, ми рішуче переступили поріг.

Нас пройняло запахом давно неповітряваного, занехаяного житла. І не відразу наші очі при звичаїлись до п'явки кімнати. Потім я розглядив чорну долівку, споконвіку, здавалося, не метену. З-за печі виглядало широко, нічим не покрите ліжко. На ньому лежала лише купка лахміття. В кутку — стіл. На столі кусень цвілого хліба. Під єдиним віконцем, рясно запнудим павутинням, стояв високий дерев'яний ослі.

Лише оглядівши всю кімнату, я побачив, що перед грубою сидить навкарачки старий дід і роздмухує вогонь. З його худих плечей звисала довга, вся в брудних плямах непідперезана сорочка. Тонкі кістляві ноги були обтягнені ще бруднішими полотняними штанами, до того ж обліпленими внизу присохлими грудками глею. Босі ступні посиніли від холоду.

Більше тут нікого не було.

Глянувши на мене, Дроздьонк перший засунув гранату за пояс.

Почувши рипіння дверей і наші кроки, старий ще нижче схилився до пічки і, втягнувши голову межі плечі, з іще більшим усердям почав дмухати на вогонь. Час од часу по всьому тілу пробігало дрібне тремтіння. Він дов-

го не обертався, наче боявся побачити в себе за спиною щось страшне. Лише коли полум'я обхопило дрова, він поволі, неохоче повернув до нас своє, глибоко пооране зморшками, обличчя з запалими щоками, зарослими сірою щетиною. Його порожній, мов у сліпця, погляд порс- нув по наших мокрих, забрьоханих шинелях.

І раптом очі його часто заморгали. В них з'явилося щось живе, схоже на здивування.

Кілька секунд він напружено придивлявся до нас, наче ми були не живі люди, а примари. Звівшись на рівні ноги, він навіть підійшов до Дроздьонка й обережно торкнувся його рукава. Потім погляд його затримався на наших поясах, де висіли гранати, на автоматах. Губи його ворухнулись, і мені здалось, що він підраховує нашу, так би мовити, вогневу міць. Нарешті, щось згадавши, він одступив на крок і раптом низько нам уклонився.

Я промовчав. Зате Дроздьонок, хоч і понуро, але цілком ввічливо відповів:

— Добридень.

Ще раз оглянувши нас з ніг до голови, наче все ще не зовсім довіряв своїм очам, старий спитав:

— Руські?

— Червоноармійці,— кивнув Дроздьонок.

— І німців у цьому лісі вже нема?

— Скоро не буде.

Старий похитав головою.

Потім, не дивлячись на нас, ніби взяв про нас геть усе, він пошкандибав до ослона й старанно змів з нього сміття руками. Дістав з-під ліжка чотири невеликі картоплини й віршовку. Картоплини додав до тих, що вже були в чавунку на плиті, а віршовку нап'яв над грубою.

Рухався він поволі, але кожний його рух був певний. Через те здавалося, що він не просто господарює, а творить якийсь урочистий чин.

Підклавши до груби хмизу, старий оглядівся, міркуючи, чи все зроблено. По тому ще раз уклонився нам і мовив:

— Милості прошу, дорогі мої гості... Тут вам вільно повісити свою одягу.— Він показав на віршовку.— Вона скоро просушиться. Прудко буде теплішати в хаті та дійдуть земляки... А крім земляків, даруйте, я нічим не можу вас почастувати... Ви, я бачу, після довгої й тяжкої дороги. Сідайте ж, перепочиньте. І хай не обіймає

вас тривога: ніхто з чужих вас тут не побачить, не стурбує.

Говорив він, як і рухався, поволі: мало після кожного слова відпочивав. Тому ми досить легко розуміли його. Річ у тому, що мова його де в чому відрізнялася од нашої. Вона була майже українська, та було в ній чимало слів, про значення яких доводилося здогадуватися. Я його слова переказую так, як розумів їх.

— Хіба німці до вас не заходять? — спитав Дроздьонк.

Лицем старого пробігла тінь, затремтіли губи. Відповів він не одразу.

— Перед місяцем приходили часто. Тепер не приходять. Тепер тут брати нічого... і нікого...

Останнє слово він вимовив ледве чутно. Знов очі його стали порожні, мов у сліпого. Відвернувшись до груби, він заходився ворушити хмиз, хоч той і так палав яскраво.

Ми з Дроздьонком зрозуміли один одного без слів, лише переглянулись. Поведінка старого, його житло, свіжі могили за кілька кроків звідси,— для нас тут уже не було загадок. Дарма що ми не знали подробиць. Не одну сотню кілометрів пройшли ми слідом за німцями, багато бачили людського горя, самі зазнали його донесхочу, а надто Дроздьонк,— навчилися помічати горе з першого погляду. І не навчилися одного: байдуже проходити повз нього...

Єдине нам тут було треба: довідатись, куди завела нас нечиста сила, і якнайшвидше зникнути звідси. А ми стояли коло порога, дивились на кістляву спину старого й думали, що так просто піти звідси не можна, що треба допомогти цьому дідусеві, якщо це тільки в нашій силі. Хто з вас зробив би інакше?

Знов старий повернувся до нас, знов привітний став у нього голос.

— Я ж говорю: чужаки більше сюди не ходять. Розбирайтесь, сушіть штани, відпочивайте.

Ми сіли по обидва боки вікна, щоб бачити якнайбільше місцевості перед хатою. На галявині й узліссі, як і раніш, було тихо й порожньо. Зрідка лише долинали приглушені відстанню постріли та короткі кулеметні черги.

Звичайно, ми не роздяглись, автоматів та гранат з себе не зняли. Єдине, від чого ми звільнились,— це від

наших торбинок. Розв'язали їх і поклали на стіл весь свій, не дуже багатий, продовольчий запас, хоч старий і запротестував проти такого марнотратства. Та протестуючи, він не міг одірвати погляду від наших консервів, сала, хліба.

Їли мовчки.

Ми з Дроздьонком вдавали, ніби їжа нас цілком захопила (хоч до неї ми ледве дотикалися), і не звертали на старого уваги. Спершу він ніяковів, їв церемонно й боязко. Та незабаром від картоплі й усього іншого майже нічого не лишилось. На змученому обличчі нашого господаря з'явилась ніби посмішка. Уперше, мабуть, за багато днів він більш-менш наївся.

Коли з сніданком було скінчено, Дроздьонк замислено мовив:

— А шкода, що німці не приходять сюди погритися... Звичайно, якби цілий взвод сюди заявився, нам було б не солодко. І то невідомо ще, чим би це закінчилось. Ну, а з відділенням ми б упорались без мороки й без великого галасу... Одного, живого, взяли б собі. А решту, покійників, вам би, дідусю, на спогад про нас залишили б.

Говорячи це, Дроздьонк байдуже поглядав у вікно. Та я знав Дроздьонка: розумів, для чого це говорить, і бачив, що він помічав кожний рух нашого господаря.

Посмішка враз зникла з обличчя старого. Зморшки на лобі стали глибші. Очі допитливо забігали по моему напарникові й мені. І вглибині їх спалахнула іскра. Раптом він нахилився до мене й прошепотів:

— Ви прийшли сюди нищити гітлерівських вояків?

Я мимоволі розсміявся: надто вже наївне було це запитання.

— Та ми б'ємо їх усюди, де тільки зустрінемо, дідусю.

— Ага... І вам зараз потрібен живий німець?

Це запитання було таке пряме, старий задав його з такою гострою цікавістю, що я не відразу зміркував, як йому відповісти.

— І ви згоджуєтесь винищити їх багато, щоб узяти одного живого? — наполягав старий.

Я зовсім був розгубився.

— Це як доведеться, — допоміг мені Дроздьонк, але зовсім не так, як належало б. — Цього разу ми хочемо взяти німця без зайвого галасу.

Я непомітно штовхнув його ліктем: навіщо, мовляв, така одвертість. Але Дроздьонок удав, ніби нічого не помітив.

Від його слів очі старого пригасли. Він засмучено подивився на нашу зброю і спитав з докором:

— Навіщо ж ви принесли сюди стільки німецьких смертей?

— Ну, всяке може трапитися...

Дроздьонок вимовив це так байдуже, що старий зовсім замовк. Він довго сидів смутно й тихо, не помічаючи, як одверто розглядає його мій товариш. Потім безнадійно промовив:

— А якщо... якщо я дам вам живого німця... і дам випадок... Хіба ви не залишите мені мертвих за живого?

Я аж вирячився на старого: чи він не сповна розуму?

— Живий німець у вас, дідусю? Де? Звідки?

— Піймав учора ввечері,— просто, наче в цьому не було нічого неймовірного, відповів старий.— І кинув до ями.

— Раніш ви їх теж ловили? — швидко спитав Дроздьонок.

— Вчорашній — восьмий... Перших я просто вбивав. А цей повинен загинути гірше, ніж Ганна та Івась. Я ще не придумав йому кари... Та я віддам його вам. Хай живе, якщо мертвими стануть хоч два інші.— Він подивився на нас із благанням.— Хоч два...

Важко було втримати посмішку. Старий сидів, зігнувшись. Безсило висіли його руки. Легенько дмухнути на нього — хитнеться... Чи, може, той німець ще слабший за нього?

— Як же це ви, дідусю, піймали його? — лагідно спитав я.

Старий зрозумів, що я не йму йому віри. І голос його забринів суворо й твердо.

— Як і тих сімох. Слідкував за ним, яку молоді літа слідкував за оленями або сернами... Але ці не серни — вовки. З ними тяжко. Вони все відібрали в мене. І крис забрали. Треба підкрадатися до них. Та я — легкий, нечутний — підкрадаюся. А топірець мій ще ні разу не схибив. Ціле життя я рубав ліс... Тих сімох — на смерть. А цього — обухом по потилиці. Поки він був непритомний, я спутав його: руки за спину і прикрутив їх до ноги, щоб не побіг. До рота — цурпалок. На шию — петлю. Рухнеться не так — затягну міцніше, дихати не

даю. От він і був слухняний. Завів до глухого місця, зіпхнув до глибокої ями... Я покажу, де тих вовків можна набити багато. Тоді беріть цього...

— Хто такі Ганна та Івась? — перепитав його Дроздьонк.

Господар наш схилився ще нижче. І відповів зовсім тихо, пошепки. Мені довелося присунутися до нього, щоб почути все.

— Двадцять два дні минуло, як їх уже нема... До цього в мене був син, була невістка й онук. Вісім років онукові, Івасикові... Спершу німці нас пограбували. Самі бачите,— нічого не залишили. Не знаю, яка користь їм з нашого добра... А потім прийшли й мовили до сина: «Збирайся, поїдеш робити до Німеччини». Син сказав: «Ні». Схопили, повели силою. Ганна та Івась стали на порозі. Ганна волала: «Не пущу! Не дам!» Один штовхнув її в груди. Вона впала, підвелась і плюнула йому в писк. Тоді німець стрельнув — спершу в Івася, потім у неї. Що з сином було. Кричав, виривався. Та тих було четверо. Перетягли його через жону, що конала, через труп Івасика. Повели. Двоє тримало за руки, третій тяг, схопивши за груди, четвертий колов багнетом у спину... Івась одразу помер. А Ганна ще півтора дні мучилась... Я знаю, син далеко не поїхав. Я знаю, він неодмінно пробував помститися. Може, і вбив одного. А не вбив— однаково він уже не живе. Та одного мало ж!.. Тепер мщуся я. За всіх.

Рука моя сама собою піднеслася до автомата, що висів у мене на шиї, почала обмацувати його, немов перевіряючи, чи все там у порядку. А я в цей час думав про свою доньку, про Оленку. Два роки тому німці погнали її до свого лігва. Ось-ось їй сімнадцять мине. Та чи жива вона? Чи побачу я її коли?

Дроздьонк гучно скреготнув зубами. Я перелякано глянув на нього. Такий скрегіт я вже чув одного разу.

Пам'ятаєте, як місяця через півтора після визволення Білорусії він одержав листа? Хтось сторонній писав йому, що ані один з його, Дроздьонка, листів не потрапив до його рідних. Та й не міг потрапити, бо рідних у нього більше нема. Нема навіть його рідного села: спалене, вітер давно вже й попіл розвіяв... Дроздьонк тоді нічого не сказав. Лише заскреготав зубами та в лиці не лишилося й краплини крові... Тижнів зо два після цього я не брав його з собою в розшуки: не міг

парубок пригадати, що «язиків» треба брати живих. І зовсім забув, що розвідник повинен бути завжди дуже обережний: як побачить німця, то задрижить увесь, напролом лізе. Силою доводилось стримувати його. Загинув би.

Тепер знову кров одлинула від його лица. Руки затремтіли. Він переводив свій погляд з старого на мене, наче геть забув раптом, хто ми такі.

Треба було негайно повернути розмову в інший бік. Але й мої думки були поплутані почутим та гіркими споминами про Оленку. Замість заговорити про щось стороннє, я сказав те, що підказало мені раптове бажання:

— А про який такий випадок ви говорили, дідусю? Про яких живих німців?

Сказав і зрозумів, що промахнувся. Дроздьонок схопився за край стола, всім тілом подався до старого. А той перше, ніж я встиг будь-що ще мовити, похапцем одповів:

— Кілометри за чотири звідси є одне місце. Чужаки дороги до нього не знають. Я правду вам кажу. А місце те високо над шляхом. І тим шляхом вони часто ходять та їздять. Вам легко буде прийти туди. І ще легше — зникати звідти. Зникнете без шкоди. Я проведу вас.

Дроздьонок схопився на рівні ноги і, насуваючи шапку на очі, скрикнув:

— Веди, старий! Зараз же!

Обізвавши себе в думках останнім дурнем, я вхопив свого напарника за руку, силоміць посадив його назад на ослін.

— Ти що, збожеволів? Забув, для чого ми сюди прийшли?

Довелось ще й ще раз повторити це, щоб Дроздьонок зрозумів мене. Погляд його таки перестав бігати. Та лице все ще лишалось навіть не блідим, а сірим.

— Гаразд,— нарешті вимовив він.— Наказ — це наказ. Я виконаю його. Тільки, як хочеш, а на те місце я зараз з дідом піду. Часу вистачить. Подивлюсь — і назад. Не тепер, так завтра чи по завтрьому... словом, іншим разом воно, може, нам згодиться... Тільки подивлюсь, розумієш?

— Нікуди ти не підеш,— рішуче сказав я.— Ніхто не дозволить тобі вештатися вдень у розташуванні противника.

Старий з благанням склав руки на грудях.

— Ніхто нам не зустрінеться. Навіть лісовий звір, навіть птах нас не помітить,— так проведе я цього парубка туди. Повірте ж мені.

І в очах його стільки було моління, стільки болю, що важко стало моему серцю зберігати спокій. Ну й розвідник же я: цікаво мені, що там за місце таке.

Я відвернувся від старого й насупився, щоб приховати від нього й Дроздьонка те, що здавалось мені в ту хвилину слабкістю душі. Одначе думок про те, що вірити цьому дідові, здається, можна, що часу в нас справді цілком досить, що старий знає ліс краще, ніж я власну долоню, що туманного дня пройти лісом непомітно не так уже й важко, що довідатися про добре місце для засідки — справа вартісна,— цих думок мені відігнати не пощастило. Та й одганяв я їх, признаюсь, не дуже ретельно.

Щоб остаточно повернути Дроздьонковій голові ясність й свідомість відповідальності за кожний свій рух, я помовчав, скільки слід, а далі суворо сказав:

— Ти твердо пам'ятаєш про те, що не пізніше як завтра вранці ми повинні привести нашому капітанові «язика»?

— Пам'ятаю,— досить твердо відказав Дроздьонк.— Приведемо.

-- І зарубай собі на носі: одна дурість з твого боку, і я, твій найкращий приятель, власними руками відірву тобі голову.

— Не доведеться.

Та не відповідь Дроздьонка, а те, що на його обличчі знов появились ознаки завсіднього рум'янця, переконало мене: він таки подекуди стямився. Може, і далі зуміє міцно тримати себе в руках.

Я повернувся до нашого господаря.

Той стояв переді мною, вже загорнутий у те саме лахміття, що досі валялось на ліжку. І коли він тільки встиг одягтися? І як здогадався про мое рішення? За поясом — вірніше, за мотузком, яким він підперезався,— вже стирчала добре нагострена сокира. В руках був кийок. Очі його знову блищали. І він нетерпляче переступав з ноги на ногу.

— Не будемо поспішати, дідусю,— сказав я.— Спершу домовимось. Вашого живого німця ми візьмемо, бо не зможемо заплатити вам за нього покійниками. Та й

потрібен нам найсвіжіший крам. А місце просимо показати. Доведеться нам найближчими днями з нього скористатися; ну, тоді всі покійники, що лежатимуть там,— ваші. Коли саме це станеться й чи станеться, сказати не можу. Та ви, певне, часто будете туди навідуватися. От і побачите... Згода?

Лицем старого пробігло розчарування. Він зітхнув і мовив:

— Ходімо.

І ми пішли.

Як ми йшли,— в цьому інтересу не багато. Скажу тільки, що старий вів нас по таких нетрях, яких ми з Дроздьонком у Карпатах ще не бачили. Іноді навіть зупинялися, бо здавалось,— далі ані кроку не можна ступити. А наш дід чвалав собі та нам руками помахував: не відставайте, мовляв.

Дивовижний цей дідуган. Дома ледве ворушився, справляв враження цілковитої людської руїни, а вийшов з дому — немов півсотні років з плечей скинув. З каменя на камінь так легко перестрибував,— перший-ліпший юнак позаздрив би на його спритність. Видираючись на круті схили, ми з Дроздьонком таки попарились. А дідові хоч би що. Вже як ми, розвідники, вміємо нечутно рухатися, і то дивувалися з його ходи: ні за що не зачепиться, ніде не спіткнеться. А розсував гілки — ані один листок не прошелестить... Одне слово, я перестав дивуватися з того, що цей дідок одправив на той світ аж сім німців, а восьмого заповонив. Такий навіть до зайця підкрадеться, схопить за вуха, а той і не второпає, що ж сталося.

Ясна річ, дорогу я примічав і в потрібних місцях залишав по собі непомітні знаки.

Нарешті старий спинився коло якоїсь каменюки. І відразу кинулось мені в очі, що коло неї хтось добре попрацював. З усіх боків була старанно підкопана. Коло неї лежала коротка груба поліняка. В кущах я помітив абияк приховану довгу палицю. Тобто все було приготовлене для того, щоб зрушити каменюку з місця: підсунути ту палицю під неї, обіперти палицю об каменюку і — будь ласка. Але для чого?

На мій запитливий погляд старий лише посміхнувся самими очима. Потім ліг на землю й поплазував під рясні кущі, що росли по обидва боки каменюки. Легким рухом руки він запросив наслідувати йому.

Я не проплазував і двох кроків, як голова моя опинилась над мало не простопадним урвищем. Внизу, метрах в сорока під нами, по широкому карнизові тяглось шосе. Карниз цей знов таки простопадно зривався в глибоченну ущелину, на далекому дні якої шумував неширокий, зате бурхливий потік.

Дід нас не обдурив: місце для засідки — кращого не треба! Ворогові, що появився б на видній звідси ділянці шосе, подітися нікуди. І нас він нічим не дістав би.

Старий лежав поруч, поглядаючи то на мене, то на Дроздьонка, то на шосе. І я мимоволі подивився на нього з дивуванням і пошаною: скільки в цьому невеличкому тілі скупчилось ненависті до нашого спільного ворога! Коли б не ця свята ненависть, звідки взялася б у нього сміливість блукати лісом за поодинокими німцями, де знайшов би він силу підкочити цю каменюку, підтягти до неї оту важку поліняку? Колись цей камінь полетить на шосе, і воно щедро покриється ворожою кров'ю...

— Ну, спасибі, дідусю, за чудове місце,— прошепотів я і зробив був рух, щоб одповзти назад.

Та старий несподівано схопив мене за руки й жестом велів прислухатися.

Крізь шум потоку до мене долинули знайомі звуки: стукіт коліс та чийсь голосний крик. І хоч кущі, що звішувались над урвищем, приховували нас добре, ми всі щільніше притислися до землі.

На видний нам відтинок шосе вийшов німець, мабуть, унтер, а то і офіцер. Він крокував з таким виглядом, наче дорога й усе довколишнє належало йому особисто. Він самовпевнено дивився тільки перед собою. Потім появилися дві важко навантажені підводи. Поруч із ними йшло близько десяти озброєних до зубів солдатів.

Все це я спостерігав, от, їй же право, байдуже. Ну, почував легеньке зудіння в руках. Та місце було варте кращого, ніж цей десяток фрців. Заради них не варт його виявляти.

Дроздьонка же лише зітхнув, але не ворухнувся.

Коли підводи проїхали метрів з двадцять, почала виходити безладна юрба людей, одягнених у цивільне, з кирками, ломами, лопатами. Вони брели, байдужі до всього, ледве пересуваючи ноги. Їх оточували солдати з автоматами наготові. Солдати щоразу погукували, вимагаючи, очевидно, щоб їхні раби рухалися жвавіше.

Юрба розтяглася метрів на сорок. Ззаду брели зовсім знесилені: одні похитувались, іншим не було сил нести свої лопати на плечах і вони волочили їх по землі. Солдати, що йшли за юрбою, часом байдуже, але сильно підштовхували відсталих ударами кулака в спину.

В хвості колони їхала ще одна підвода. Її так само супроводжувало кілька солдатів.

Мою увагу привернула жінка, яка плелася в самому хвості юрби. Не можу сказати, молода вона чи стара: згори розглядіти важко. Та видно було, що вона втрачає останні сили. Вона плелась, широко розчепіривши руки, щоб зберегти рівновагу. Від німців їй діставалось більше, ніж решті: стусани так і сипались на неї. Після кожного вона відлітала кроків на два вперед, лише чудом якимось утримуючись на ногах.

Я не міг одвести від неї погляду. Я перестав помічати будь-що інше, бачив тільки її та німця, який не відставав од неї. Чомусь мені почалось здаватися, що поруч мене стоїть моя Оленка, хоче сказати мені, що це її доля, дивиться на мене з докором. І важко мені, страшно важко витримати цей погляд. Але ж я — солдат, розвідник, мені дано наказ, — я мушу не розуміти, чого від мене хоче Оленка, я мушу пам'ятати про капітана, якому потрібен «язик».

Жінка раптом упала.

Один з ударів оскаженілого німця таки звалив її з ніг. Вона лежала непорушно, не чуючи, що кричить їй гітлерівець. А втім, він лише раз крикнув і зараз же щосили вдарив її носком чобота під бік. Цей удар перевернув жінку горілиць. Я побачив її біле обличчя з заплющеними очима. Але й тепер вона не ворушилась. Німець ще раз підняв ногу...

Я виразно почув над ухом голос Оленки:

— Ти бачиш, тату?

Я хотів одповісти їй, що бачу все. Хотів пояснити, чому лежу й тільки дряпаю каміння нігтями. І знав, що вона мене не зрозуміє.

— Ще не час. Час надійде. Почекайте, трохи, мамо...

Невже це я прошепотів? Ні, це шепотіння Дроздьонка. Широко розплющеними застиглими очима він дивився на жінку, що лежала на шосе під нами, на німця, який бив її немилосердно. Та, як і я, він бачив, чув, почував це, тільки це.

І тоді...

— Гранати до бою!.. По голові колони гадів...

Я не знаю, як це сталося. Я не впізнав цього хрипкого голосу. Та то був мій голос. Я подав команду Дроздьонкові. І точно знав, що зроблю зараз сам.

Раніш, ніж я встиг закінчити команду, в голову колони полетіло дві гранати, кинуті влучною рукою мого напарника. Водночас дві інші, кинуті мною, полетіли до останньої підводи. І ще до того, як упали вони й вибухли, сказано заторохтіли наші автомати...

Не просіть мене, щоб я докладно розповів вам про це нищення німців. Небагато запам'ятав я з того, що відбулось протягом наступних хвилин. Одна з моїх гранат вибухла якраз на підводі, а друга між нею й прірвою. Я бачив, як упали німці, що йшли коло тієї підводи, як поранені, нажахані коні рвонувались убік і разом з возом зірвались у безодню. І ще бачив, але вже згодом, як один німець, видимо, збожеволівши з переляку, сам стрибнув з кручі в потік. А більше нічого не пам'ятаю.

Дроздьонк запам'ятав ще менше, як упав перший убитий ним німець,— той, що йшов спереду. Тільки про одне він думав: ані один з гадів не повинен утікати і треба бути обережним, щоб не наробити лиха цивільним. Те ж саме стукотіло тоді й у моїй голові.

Стянулись ми обидва лише по тому, як усі магазини наші спорожніли, а внизу вже не видно було ані одного живого німця.

Тут ми почули голос нашого діда:

— Вперед ідіть, вперед! Недалеко кінець кручі, ви сховаєтесь у лісі!

Він кричав це, перехилившись над урвищем, тим, кого німці гнали з собою.

І ми побачили, як ті — спершу боязко, а далі сміливіше — групами й поодинці рушили туди, куди показував їм дід. Через хвилину дорога стала порожня, якщо не зважати на дві розбиті підводи та німецькі трупи.

А коли ми виповзли з куців, старий сказав:

— Двадцять трое... Сердечна подяка вам, любі мої. І він ще раз низько, мало не до землі, вклонився нам. ...От і все моє оповідання.

Ну, наступного ранку ми повернулись до своєї частини з «язиком». Взяли ми того «язика», як і збирались,

на нашій стежці. Нічого виняткового при цьому не трапилось.

З дідом ми розпрощались, не заходячи вдруге до його хати. Шосе показало нам, де саме ми опинились. І ні для чого старому було знати, в який бік ми від нього підемо.

Правда, нам довелося ще раз пройти мимо могил Ганни й Івася. Це коли ми, пересидівши день у хаті, смерком пробирались до своєї стежки. Дроздьонок спинився коло могил і зараз же покликав мене, показав на перекладини хрестів. Тепер вони поспіль були вкриті карбами. І на кожній було їх по п'ятнадцять.

Сталося це в останній день 1944 року...

Частина наша давно вже перестала бачити за собою Карпатські гори, громила гітлерівців на підступах до великого чехословацького міста Кошице. А нам, нечисленній групі бійців, можна сказати, не поталанило: минав другий місяць, як ми відірвалися від своїх. Ще восени нас залишили в Карпатах для однієї делікатної, але дуже втомної справи. Вона й затримала нас у горах до кінця грудня.

Попоблукали, помучились же ми на тій засніженій гірсько-лісистій місцевості!

Аж до весни, чого доброго, лазили б ми по скелях, урвищах та проваллях, якби не трапився нам досвідчений провідник. На своє щастя, ми знайшли його в перші ж дні наших блукань.

Якось ми брели глухою, давно, видно, ніким не ходженою стежкою. Раптом чуємо — спереду нас залунала весела пісня.

Назустріч нам ішов натовп парубків, душ із сорок. Усі в барвистому святковому одягу, з пташиними перами на брилях. Немов на ярмарок зібрались. Та в кожного або німецький автомат, або угорська гвинтівка. А в одного навіть ручний кулемет. І в усіх за спинами торби. Дальня, видно, у них путь.

Помітивши нас, парубки миттю вишикувались обабіч стежки, даючи нам дорогу. А коли ми порівнялися з ними, всі вони, немов по команді, позривали з голів брилі, високо піднесли їх угору. І таку славу на нашу честь вигукнули, що довго між горами луна розлягалась.

Спинились і ми. Як старший групи, я поцікавився, що вони за люди.

До мене поважно підійшов високий, ставний молодик років двадцяти п'яти. Був він такий ладний та красивий, стільки гідності було в кожному його русі, що я мимоволі замилювався на нього. До нашої б роти такого правофлангового!

— Я Северин Чигиряк,— сказав він.— А це мої товариші. Ідемо ми до Берегового добровільно вступати в Червону Армію.

Нас ця відповідь не здивувала. Не встигла Червона Армія вступити на землю Закарпатської України, як до кожної частини почали приходити і юнаки, і літні чоловіки з проханням прийняти їх до наших рядів.

Ми побажали парубкам щасливої дороги й бойових успіхів, а хтось із моїх бійців жартома додав:

— Тільки ж ви поспішайте, хлопці. А то до того часу, як ви засвоїте солдатську науку, і війна закінчиться. Молодик на цей жарт стримано посміхнувся.

— У Береговому ми будемо завтра надвечір. А вчитися нам недовго: ми ж — партизанський загін. З тридцять дев'ятого року б'ємося — спершу з мадярами, а далі і з німцями.

Зустрітися зі щирими друзями, що билися в глибокому ворожому тилу навіть тоді, як ти воював над Волгою або перед Кавказькими горами, нашому братові це завжди приємно. Але й здивувала мене відповідь молодика.

— Завтра в Береговому?—перепитав я.—Так туди ж звідси добрих сімдесят кілометрів!

— Дорогами,— відказав молодик.—А ми підемо навпростець гірськими стежками.

Тут у мене і майнула думка про провідника для нашої групи.

— А ти, парубче, всі стежки в горах знаєш?

Знов молодик стримано посміхнувся. Посміхнулись і його товариші.

— Як не знати? Ми ж понад п'ять років по всіх Карпатах за ворогами ганялись.

Я оглянув його уважніше.

— Так, може, твої друзі самі знайдуть дорогу до Берегового? А ти поки що зоставайся з нами. Водитимеш нас у горах, щоб ми швидше із своїм завданням упорались. А потім підеш з нами прямо до нашого полку.

Ну, не буду докладно розповідати ні про мої переговори з Северином, ні про те, як я переконався, що він сказав про себе правду. Та й переговори були, власне, однобічними: я його вмовляв, а він дивився на мене і, здавалося, думав про щось зовсім стороннє. Жодного слова не промовив, аж поки я не вичерпав увесь свій запас переконливих слів. А після того ще помовчав, пе-

резирнувся з своїми хлопцями. І вже тоді поволі відповів:

— Гаразд... Але...

— Що там таке? — нетерпляче спитав я.

Северин рішуче глянув мені в очі.

— Я не питаю, де ви тут ходитимете й що хочете робити. Цього мені, мабуть, не слід зараз знати... Та одне скажіть. Де саме закінчиться ваша путь у Карпатах? Звідки ви попростуєте до свого полку?

— Нащо це тобі?

— А про це ви зараз не питайте. Самі довідаєтесь згодом... Не знатиму про кінець вашої путі — не піду з вами. А скажете неправду, покину вас ту ж мить, як довідаюсь про це.

Северин сказав це таким тоном, що мені ясно стало: ні суперечки, ні вмовляння тут мені не допоможуть.

Подумав я, подумав... Адже кращого провідника не знайдеш. А знати про кінцевий пункт нашого маршруту він хоче, мабуть, для того, щоб ще раз побачити свою дружину чи, там, дівчину. Бажання законне.

Одне слово, я сказав йому, де приблизно закінчиться наш карпатський похід. Все ж одно він про це незабаром довідається.

— Коли ви гадаєте туди прийти? — спитав Северин.

— А те вже й од тебе залежатиме, — сказав я йому. — Ми хочемо, щоб швидше.

Северин подумав ще трохи й поважно промовив: — Я теж.

Чудового ми придбали собі провідника. Карпати він знав краще, ніж я свою долоню. Ну, та я вже сказав: без нього ми казна-скільки проплутались би в горах.

Дуже скоро Северин перетворився на повноправного бійця нашої групи. Він не тільки водив нас, а брав активну участь у наших справах, багато де в чому допоміг нам. Я не пошкодував, що дав обіцянку взяти його до нашого полку.

І взагалі ми згодом узнали чимало такого, що повернуло всі наші симпатії до Северина. Але не від нього самого. Він був не з балакучих. Часто ми розпитували його, та дуже рідко чули від нього щось інше, крім «так» або «ні».

Зате сам він любив нас розпитувати. Він хотів знати все про Радянську державу й про наші народи, про Червону Армію, про нашу молодь і комсомол, про

колгоспи й заводи, а найбільше й найдокладніше — про те, як ми живемо. Він глибоко замислювався над кожним почутим від нас словом. І обличчя його, коли думав він, ставало обличчям людини, яка ще раз ясно побачила, що обраний нею шлях — вірний.

Розповідали нам про Северина Чигиряка селяни тих сіл, куди ми заходили.

Батько його — лісоруб з Верховини. Своєї сім'ї в Северина ще не було, та в рідному селі чекала на нього наречена. Коли мадьяри захопили Закарпатську Україну, він зараз же пішов у партизани. Було йому тоді сімнадцять літ. Останні два роки він командував значним загonom. І якби я почав переказувати всі його подвиги, що про них з таким захопленням нам розповідали в кожному селі, мені не вистачило б цілої ночі.

Його знали по всіх усядах. Навіть старі шанобливо вітали його. А молодь... Дівчата, нічого й казати, очей з нього не зводили. Юнаки ж ходили за ним слідом.

Ні, зовсім не пишався Северин своєю славою. На поклони старих він відповідав ще нижчими поклонами. При дівчатах трохи ніяковів, ніколи не дозволяв собі парубоцькому жартувати з ними. З юнаками поводився як рівня: охоче приставав до їх гурту, співав з ними, танцював. І розповідав їм те, що чув од нас про Радянський Союз.

Розмови з молоддю він провадив не тільки в гурті. Я часто бачив, як він брав то одного юнака чи молодика, то другого, відходив з ними вбік. Але зараз же припиняв розмову, коли будь-хто з нас, бійців, підходив у ту хвилину до нього. Чи не з усіма, бувало, отак переговорюють.

Юнаки завжди проводжали його далеко за околицю, при прощанні багатозначно тисли йому руку. А коли вони повертались назад, Северин кілька секунд дивився їм услід, і я помічав в його очах задоволення.

Мушу сказати, що по придорожніх селах молоді зосталося мало: всі пішли до Червоної Армії. Тільки по дальніх, глухих селах парубки ще сиділи дома. Саме до таких сіл нам доводилось заходити найчастіше.

Спершу я був не звертав уваги на потайні бесіди Северина та оці багатозначні проводи, але вони повторювались у кожному селі, і це, кінець-кінцем... ні, не занепокоїло мене, а зацікавило. Я, звичайно, спитав нашого

провідника, що це означає. Та він байдуже знизав одним плечем.

— Парубоцькі справи.

Подумав я... Справді ж бо, чи не кожна жива душа тут його знає, кожному є чим поділитися з Северином...

Шкода мені стало Северина, коли вияснилось, що його рідне село лежить далеко в стороні від нашого маршруту. І я сказав йому про це: не справдились, мовляв, твої надії, не доведеться тобі ще раз попрощатися з своїми. І хоч звук уже я до його вдачі, трохи вразило мене, коли Северин спокійно відказав:

— Я вже попрощався. Дома ждатимуть мене після перемоги.

— Так що ж ти,— всміхнувся я,— тільки для того, щоб попрощатися з усіма своїми друзями, і пішов з нами?

Северин відповів, ще спокійніше:

— Так... І щоб вам допомогти.

Тоді я спитав його:

— А про що ти секретничаєш з парубками?

Северин засміявся. І таким веселим та ясным був його сміх, що я не міг не відповісти йому тим же.

— Я нічого зараз не скажу вам, командире,— все-таки мовив він.— Надійде час,— ви самі все побачите.

Більшого від Северина я так і не міг добитися. І поведінки своєї він не змінив.

Та цікавість здорово розбирала мене і я спробував розпитати в декого з юнаків. Але вони здивовано дивились на мене, наче я молов якісь нісенітниці, і зараз же переводили розмову на інше.

А обов'язки свої Северин виконував якнайсумлінніше: робив значно більше, ніж ми від нього вимагали. Тут я нічого не міг йому закинути.

Та інколи проймала мене не те щоб образа, а так — щось похуже на неї: чому Северин такий невідвертий зі мною?

Близько двох місяців пробули ми в Карпатах. Не одну сотню кілометрів лишили за собою. А Северин тим часом показав нам усю красу свого краю.

Так, красиві гори Карпатські. Дуже красиві.

Зате ніде ми не бачили такої безпросвітної бідності, таких страшних злиднів, як саме серед тієї краси.

Бувало, прийдеш до села, що лежить високо в горах, далеко від доріг.

А вони, села в карпатських хашах, маленькі: кілька надцять хаток — от тобі і увесь населений пункт. Від сусідніх сіл і взагалі від світу їх одгороджують скелі та круті пасма, непрохідні ліси, темні прірви. Восени, коли з гірських схилів спливають на стежки потоки рідкого глею, та взимку, коли все заметене глибоченним снігом, із села не виберешся. По кілька місяців на рік селяни не бачать нікого стороннього.

Лише ми, радянські солдати, там у ту пору й пересувались. За те спасибі Северинові: і серед височенних наметів він умів знаходити безпечний і не дуже втомний шлях.

Доводилося нам заходити і до таких сіл, що їх навіть і війна обминула. Ніхто з селян і здалеку ще не бачив живого червоноармійця...

Отож прийдеш до карпатського села й очам не ймеш віри.

Лісу навкруги — видимо-невидимо. І весь тамтешній народ живе з лісорубства. А хатки в отих лісорубів збиті з тонесеньких дощок. Щілини в стінах та дахах такі,— хоч кубометрами кидай дрова до груби, а в хаті однаково та ж сама погода, що й надворі. Проте і дровами дуже не порозкошуєш.

Гори, ліс, дичина в лісі, трава на полонинах — усе власність мадьярських магнатів. А правила в усіх магнатів однакові: за роботу я тобі хліба дам, скільки сам схочу, а за оберемок гнилого хмизу ти мені заплатиш, скільки я зажадаю.

Щоправда, магнатів уже нема. Та за місяць нової хати не збудуєш. За такий строк не встигнеш навіть привичаїтися до думки, що ти тепер господар усьому.

У хаті — кривоногий саморобний стіл, один-два таких же ослони, колиска, сокира, іноді мисливська рушниця, зроблена ще за царя Панька, без припасу, нари якраз над грубою. Ото й усе. Ані ряднини, щоб підстелити на ніч. Так, на голих дошках, уся родина покотом і спить. Драна свитина — одна на все сімейство. А то, бува, і її в сусідів позичають. Ну, а взуття... Влітку й узимку там ходять босоніж.

Молодь іще має пристойний вигляд. Навіть чепурний. Вишивані сорочки, плахти, намисто, хутрянні безрукавки (забув, як вони там звуться), — красиво, барвисто вбираються і дівчата і парубки. Та тільки в великі свята. Бо той одяг — родинний скарб. Лежить у скрині під зам-

ком, з покоління в покоління переходить: від батька синові, від матері дочці.

І ніде радянських вояків (так іменували нас тамтешні люди) не зустрічали гарячіше й радісніше, як по тих глухих, забутих долею селах. Можна було подумати, що з нашим приходом у селі настає найзнаменніше, найурочистіше свято. Часто здавалося нам, немов приносимо ми тим людям щастя, про яке вони досі лише мріяли.

Цілі століття мріяли. Цілі століття в людських серцях жевріла надія, що не завжди Карпати будуть високою стіною між ними й братами на Сході, що колись зіллються ці люди з рідним народом.

Ми були живим доказом того, що мрії ці почали здійснюватися.

Хоч як ми поспішали вибратися з Карпат, швидше повернутися до полків, зустріти новий рік, рік близької перемоги, з бойовими друзями, не поталанило нам у цьому. Ранком останнього дня 1944 року ми були аж за два переходи від магістрального шляху.

Того ранку мої бійці і я прокинулись не в дуже веселому настрої.

Найбільшої прикрості завдавало нам те, що на магістраль ми могли вийти ще вчора ввечері. Там нас підхопили б попутні машини. Протягом доби ми, звичайно, дісталися б до своєї частини і сьогодні опівночі разом з усім полком піднесли б кухлики з законними ста грамами за нашу перемогу.

Останні два дні в горах бушувала хуртовина. Мело так, що за десяток кроків нічого не розбереш, а сніг миттю обліплює грубим шаром кожного, хто насмілювався вийти з хати.

Як ми почували себе, переживаючи негоду, що було сказано нами про карпатський клімат,— цього, гадаю, можна не повторювати.

Лише від Северина я не чув ні одного прокльону хуртовині. Він навіть не брав участі в наших балачках: мовчки сидів, ні на кого не дивлячись, немовби занурившись в якісь свої думки. І тільки коли ми замовкли, він спокійно зауважив, що хуртовини в Карпатах довго не тривають.

Ці два дні я бачив його мало, бо й тут він не зрадив себе: ходив по хатах, де ще лишилися юнаки.

За той час, що Северин пробув з нами, всі ми полюбили його, ставились до нього як до свого однополчанина. І я цілком звик до його таємних переговорів з усіма тутешніми юнаками, перестав звертати на це увагу. Тим більше, обов'язки свої Северин виконував бездоганно.

Та хуртовина дратувала мене, вкрай зіпсувала мені настрої. І мені почало здаватися, що Северин лише прикидається байдужим до цієї прикрої затримки, а насправді вона його тішить. Ні-ні, та й блимне раптом в його очах насмішкуватий вогник, як почнемо ми клясти погоду, або на якусь секунду з'явиться на його лиці вираз задоволення.

І це теж дратувало мене...

Ввечері тридцятого грудня хуртовина почала вщухати.

Я збирався вже лягати, коли до хати, де я ночував, несподівано ввійшов Северин і сказав:

— Маю до вас слово, командире.

— Що там таке? — не дуже ласкаво обізвався я.

— На ранок стане тихо. Старі люди кажуть: день завтра буде ясний, не дуже морозний.

— Ну, коли ти такий певний цього, то перекажи бійцям, що завтра о дев'ятій ноль ноль ми вирушаємо до... як там її?.. до Зорівниці.

Зорівниця — так звалось село, де ми мали провести останню (виходило — новорічну) ніч у Карпатах.

Сказавши те, я почав стягати з себе гімнастюрку, показуючи Северинові, що вважаю розмову за закінчену. Та коли голова моя звільнилась від гімнастюрки, я побачив, що Северин стоїть на тому ж місці й дивиться на мене з нічим не прихованим задоволенням.

— Вирушати треба раніш, щойно на світ благословиться, — сказав він.

— Це ж чому?

— Путь до Зорівниці важка, я вже говорив вам про це, командире. А тепер, після хуртовини, ще важча. Прийдемо туди пізно ввечері.

Це було резонно. І з слів Северина, і з карти я знав, що до Зорівниці можна пройти лише покрученими гірськими стежками, причому треба подолати не так високе, як круте пасмо. До того ж більшу частину путі нам доведеться пересуватися принаймні по пояс у снігу. І я замислено сказав:

— Так...

Вдоволення на лиці Северина проступило виразніше.

— Але чому ти так радієш з цього? — скрикнув я.

Мое запитання не захопило Северина зненацька. Він широко посміхнувся й одразу відказав:

— Як не радіти? У Зорівниці ви знову станете веселим.

Признаюсь: на таку відповідь од Северина я не сподівався. Не думалось мені, що він такий спостережливий... Тільки ж я — солдат. А солдата не так просто загнати на слизьке. За одвертість я заплатив йому тим же, щоб подивитися, яке це справить на нього враження:

— Мало радості розмовляти з людиною, що радіє, коли її товариші затримуються аж на два дні.

Обличчя Северина не змінилось. Але відповів він не так уже швидко:

— Зате ви побачите нашу вогняну ніч! Побачите й розкажете про неї всім, як переказував своїм братам все почуте від вас я.

— Яка ніч? — не второпав я.

— Позавтрьому — новий рік. Отже, завтра — вогняна ніч.

— Нічого не розумію.

Северин ледве помітно всміхнувся.

— Завтра, командире, під час вогняної ночі ви зрозумієте все.

Він зник раніше, ніж я встиг сказати йому ще щось.

Довгенько я дивився на двері, що зачинилися за ним. В мені боролися прикрість... і симпатії до цього чудного молодика. Та чи тільки чудного? І звідки в нього така певність, що в Зорівниці я знов стану веселим?

Далася ж нам узнаки дорога до тієї Зорівниці.

Хоч і добре ми відпочили під час хуртовини, та за ці два дні в горах навалило стільки снігу, — навряд чи вдерлись би ми на пасмо, якби хтось не протоптав нам стежки.

Чи варт говорити, які ми були здивовані, коли, вийшовши з села, раптом побачили, що спереду нас в'ється свіжий слід? Я зараз же спинив групу. Ми з усією пильністю стежили порушений сніг. За годину чи дві до нас якісь люди вийшли з села тим же напрямком. Судячи по слідах, було їх шестеро.

— Що це означає? — приступився я до Северина.

Наш провідник відповів з завсідним своїм спокоєм і гідністю:

— Подбано про те, щоб путь до Зорівниці була вам легшою.

Знов якась загадка...

— Ой Северине...— похитав я головою.

Северин зблід. Незважаючи на мороз, високе й чисте чоло його раптом вкрилося дрібною росою. Кілька секунд він з докором дивився на мене. Потім поволі зняв свій трофейний автомат і рішуче простяг його мені. Голос його став хрипкуватим.

— Візьміть, командире... на той час, поки не вірите.

Ну, не дурень?

І хотілося ж мені взяти його за петельки та як слід струсонуту. Подумаєш, яке самолюбство!

— Иди ти...— почав був я, та вчасно схаменувся,— вперед, показуй дорогу.

Весь час Северин ішов спереду мовчки і не оглядаючись. А я тупцював слідом за ним, прикруючи, що новий рік доведеться нам зустріти в цій гірській глушині.

Посувались ми поволі. Не стільки йшли, скільки перепочивали. Ті, що пройшли перед нами, не могли, звісно, вторувати стежки, і ми глибоко загрузали в пухкому снігу. Кожний крок забирав у нас чимало сил.

Та не могли ми не дякувати тим шістьом невідомим. Саме там, де ми зовсім виснажувались, де конче потрібний був відпочинок, ми неодмінно знаходили добре приптотаний майданчик. У викопаній серед нього ямці ще червонів жар пригаслого багаття, а поруч лежала купка смерекового гілля. Нам залишалось тільки роздмухати вогонь. Як не подякувати за це Северинові?..

До підніжжя пасма ми підійшли, коли зовсім уже посутеніло. Та ніч була ясна. І поки ми видирались по крутому схилу, нам світив молодий місяць.

Не буду розповідати, скільки потів зійшло з нас на тому клятому схилі, скільки разів здавалося, що не зробити нам далі і кроку. Коли ми нарешті спинились на перевалі, навіть наш невтомний провідник знесилено прихилився до якогось стовбура.

Віддихавшись трохи, я запалив сірник і глянув на годинник. Доходила дванадцята година ночі.

Помалу віддихались і мої товариші.

Раптом Северин відштовхнувся від свого стовбура. Ступнув до мене й тихо спитав:

— Чуєте?

У голосі його з'явилося щось таке, від чого всі ми замовкли й прислухались.

Довкола лежала німа тиша гірської ночі. Вітер зовсім ущух. Чорними примарами підіймались над нами велетенські смереки, і верхів'я їх зникали в темному небі. Воно, небо, здавалося низьким, зорі — великими й близькими.

Та ні, не тиша була довкола нас. Звідкись долинала смутна мелодія. І що напруженіш прислухались ми до неї, то виразнішою ставала вона, нібито наближаючись. Співав великий хор. Жалібно плакали високі жіночі голоси, глибоко й тоскно зітхали чоловічі. Широкою, неквапливою хвилею котилась пісня над вершинами, і гори немовби підхоплювали її, відгукувались на неї тихою, протяжною луною. Смуток пісні сповнив нас, ми боялися поворохнутися. Нам почало здаватися, наче не людські голоси співають, — тихо стогнуть від нестерпного болю гори.

— Що це таке? — пошепки спитав я.

— Зараз сумують по всіх карпатських селах, — схвилювано відповів Северин.

— Невесело ж зустрічають у вас новий рік, — промовив хтось із бійців.

— Ви бачили наше життя, — з болем мовив Северин. — Чи ж багато в ньому веселощів?

Боець ніяково кахикнув і затих.

Долинула ще одна мелодія, така ж тоскна, — десь заспівав, мабуть, другий хор, — приєдналась до першої. Ще журніше залунали відгомони в горах.

— Люди згадують нині давнину, — намагаючись говорити спокійно, почав Северин. — Ми не забули тих часів, коли жили не в гірській глушині, не в цих темних хащах, а на родючих долинах. Ми пам'ятаємо, що колись працювали на полях, в садках і виноградниках. Не такі вбогі були наші хати. Через сотні літ ми пронесли ненависть до чужинців, які вважають себе потомками страшного короля Аттіли й гадають, що наше належить їм. Вони зігнали нас з нашої землі. Ми змушені були піти в гори, ховатися в лісах, як дикі звірі, вмирати голодною смертю. Але ми живі, бо ми — частка великого народу, що живе там, звідки сходить сонце. Ми знали, ми твердо вірили, що колись разом з сонцем брати наші перехопляться через Карпати. Нашим звичаєм стало щороку,

вогняної ночі, згадувати давнину, освітлювати путь правді.

Ми оточили Северина. Його високий стрункий силует виднівся на тлі зоряного неба. І тихий голос його звучав так же сумно, як мелодії далеких пісень.

Помовчали, він промовив:

— Дайте мені сірники... І гляньте на вершини.

Ми оглянулись.

Я не побачив ніяких вершин: усі вони були щільно запнуті нічною пільмою. Лише зорі яскраво сяяли на темному небі.

Аж ось під тими зорями раптом з'явилась ще одна. Якийсь час вона боязко мерехтіла. А потім розгорілась, засяяла тремтливим червоним світлом, стала найяскравішою серед своїх небесних подруг.

Тоді нові зорі почали спалахувати всюди: праворуч і ліворуч, спереду і позаду нас. Одні — ясні, інші — ледве помітні, дуже далекі. Скоро весь край неба заповлум'янів ними. А одна розгорілась так близько, — я побачив, як спалахнуло над нею полум'я, неясні відблиски її світла сковзнули по схилах пасма, що на його гребні ми стояли, по снігових шапках на лапатову гіллі смерек.

Коло нас раптом зовсім пояснішало. І ми почули дзвінкий, урочистий голос нашого провідника:

— Палай, святий вогню! Покажи братам нашим путь у новому році.— Це звучало як заклинання.

Северин стояв лицем до сходу, ніби виглядаючи когось звідти. За ним розгоралось велике вогнище.

Лише тепер помітили ми, що тут лежить висока купа сухого дерева. Северин підпалив її. Довгі язики вогню жадібно облизують хмиз і грубі поліняки широким снопом злітають угору.

Ми зрозуміли, що за нові зорі спалахують навколо нас: чи не на кожній вершині горіло велике вогнище!

Важко сказати мені, що відчували ми в ту мить. Ми були зачаровані химерним видовищем вогняної ночі. І Северин, освітлений химерним огнем багаття, здавався нам уже не нашим провідником, а героєм стародавньої легенди — тієї самої легенди, яку ми день у день чули в Карпатських горах. Та тільки тепер вона ставала нам зрозумілою.

Ще коли запалало вогнище на далекій вершині, смутна пісня завмерла. А зараз, коли розгорівся вогонь на нашому перевалі, в його тихе гудіння вплелась нова ме-

лодія. І в цій пісні не було жалібних нот. Обурення, гнів, вимога — от що сповнювало її.

Пісню цю почав сильний жіночий голос. Один по одному до нього приєднувались інші голоси. Вони долинали до нас, як гамір розбурханого натовпу. Потім до хору вступили юнаки й дівчата. Їхні свіжі голоси спершу прозвучали як крик болю. Та ось вони ніби розжарилися в невидимому вогні і, подібно до полум'я, злетіли вгору, бурхливим протестом розляглись над вершинами.

Северин показав униз.

— Зорівниця там. За годину будемо біля неї.

І рушив з перевалу.

Ми пішли за ним. Ми забули про втому.

Внизу, під нами, так само спалахнуло вогнище, ніби показуючи нам дорогу. Тепер нам іти було легко: ми спускалися з пасма, стежка тут втоптана краще, спереду і ззаду нам світили вогнища. І кликала нас пісня, стаючи все гучнішою, виразнішою.

Коли стали долинати окремі слова пісні, її підхопив і Северин. Його пристрасний голос примусив нас ще надати ходи.

Я не запам'ятав слів цієї пісні, хоч і уважно прислухався до співу.

Давно, видно, дуже давно народилась вона — ще в ті страшні часи, коли забутим пращурам Северина довелося тікати з родючих долин понад Тіссою. В ній було обурення тими жорстокими чужинцями, що загнали цілий народ у глухі гори. В ній була невмируща надія на повернення до садків і виноградників, яких ніхто в тутешніх селах не бачив, та пам'ять про які перейшла до них від далеких предків. В пісні тій була гаряча вимога до сонця:

— Ти щодня приходиш до нас зі Сходу, з великої країни, де вільно й радісно живуть наші брати. Так розкажи ж їм про нас! Хай знають вони, що у нас одна кров, одна мова, одна віра, одні думи з ними. Покажи їм путь до нас, як її вже показує твій син — вогонь.

Стільки непохитної віри, що трапиться те, чого так хочуть ці люди, було і в голосі Северина, і в голосах, які долинали до нас, — навіть я, хоч і прийшов я з тієї великої країни, хоч і знав, що надія їх уже здійснилася, що вогняна ніч і ця пісня — лише стародавній звичай, — навіть я, кажу, весь час оглядався на вогні на вершинах і здавалося мені: от-от станеться чудо.

Але сталося щось прекрасніше за чудо...

Зорівниця — теж маленьке село на дні ущелини між двома пасмами. На карті вона позначена ледве помітним чотирикутничком.

Та коли ми підійшли до неї, мене вразила сила народу на околиці. Такого багатолюддя я в Карпатах ще не бачив. А що найдивніше, то були майже самі юнаки в своїх мальовничих святкових вбраннях. Де-не-де лише помічав я дівочі постаті, шапки й хустини літніх людей. Всі вони стояли широким півколом, оберненим на Схід — нам назустріч. У центрі півкола високим полум'ям горіло вогнище. Коло нього грілись троє найстаріших, видно, дідів. Спираючись на кийки, вони дивились у наш бік.

Ураз стало тихо. Тільки весело гуділо полум'я.

Троє старих, знявши шапки, рушили нам назустріч.

І от вони вже схиляють перед нами голови.

— Низький уклін вам, брати. Недаремно горіли вогні наші на горах.

А коли ми почали вітатися, старі обняли кожного з нас. Потім повели до вогнища.

Ми опинились в центрі півкола. Один з дідів, найстарший, випростався, простяг руки до тих, хто стояв тут, і зворушеним, дзвінким, як у молодика, голосом промовив:

— Люди! Надійшов день, якого ждали ми, наші діди, прадіди й прадіди наших прадідів. Мої очі бачать наших вільних братів. Вони таки прийшли з-за гір. Ось вони — між нами. Мое старе серце сповнене радості, якої не знало ніколи. Та віднині ця радість житиме з нами, з дітьми нашими й онуками...

Могутнім криком вирвалося з сотень грудей:

— Так!

І зараз же той крик підхопили гори. Не скоро десь в даліні завмерла луна.

Що нас тут же, коло вогнища, нагодували й почастували тим, без чого не можна по-людському зустріти новий рік, — про це й говорити нічого.

Ніколи за все життя мене й моїх бійців стільки не обнімали, не цілували, як тієї ночі. Ніколи я не чув стількох слів радості й подяки нам і всім тим, хто повернув Карпатам волю. І ніколи я не бачив таких шалених танців, ніколи не думав, що можна бути такими невтомними, як гірські юнаки й дівчата. Вони не відпочивали ні секунди, поки горіло вогнище.

Геть забули про втому й мої бійці. Вони блискуче довели, що й після тяжкого переходу ні перед ким не поступляться щодо танців. Навіть я, людина, можна сказати, поважного віку, разів зо три не витримав: показав, як танцюють донбасівські шахтарі...

Так зустріли в Зорівниці новий рік. Та й не тільки, мабуть, у Зорівниці. То ж була перша за багато сторіч новорічна вогняна ніч, коли загнаний у дикі гори народ наразті відчув себе вільним...

А коли вогнище почало згасати, до нього зійшлися всі юнаки, стали тісним колом. Багато їх було — чоловіка з двісті, а то, може, й більше.

І той же старий звернувся до нас з проханням:

— От мої онуки й онуки тих, кого я знаю й кого не знаю. Вони зійшлися сюди з далеких і близьких сіл. Вони чекали тут на вас, щоб іти далі з вами й робити те, що робите зараз ви. Жоден з них не повернеться сюди, поки на наших давніх долинах буде хоч один ворог-чужинець. Вони хочуть, щоб щастя, принесене вами, було не тільки подарунком братів. Вони хочуть битися за нього, щоб воно зріднилося з нами... Так я кажу?

Знов розлігся над горами могутній крик:

— Так!

За два кроки від старого, серед юнаків, стояв Северин. Він дивився на мене. Він дивився на мене, а в очах його миготіла завсідня стримана посмішка.

Я зрозумів усе. Це ж він зібрав сотні юнаків! От які були в нього парубоцькі справи.

Швидше забилося мое серце від радості й гордості. Хоч і винуватий я трохи перед Северином, та я ж тепер такий друг йому, яким він був мені весь час.

Я ступнув до нього, пригорнув його до себе.

— Северине, брате мій.

Легко зітхнулося мені, коли я відчув, як міцно обіймають мене його сильні руки.

ЗМІСТ

З досвіду історії і сучасності. <i>Володимир Брюгген</i>	5
Інженери. Роман	17
Оповідання	
«Геній»	443
Професор	484
Хатка на галявині	517
Вогняна ніч	533

ЮРИЙ ЮРЬЕВИЧ ШОВКОПЛЯС

ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

В ДВУХ ТОМАХ

Том первый

ИНЖЕНЕРЫ

Роман

РАССКАЗЫ

(На украинском языке)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор *В. М. Булаво*
Художник *С. П. Савицький*

Художній редактор *В. А. Кононенко*

Технічні редактори *Г. Г. Піддурський, Б. С. Грінберг*
Коректор *Н. О. Маслово*

Виготовлено на Київській книжковій фабриці
Республіканського виробничого об'єднання
«Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР.
Київ, Воровського, 24.

БФ 29557. Здано на виробництво 29/III 1972 р.
Підписано до друку 27/XII 1972 р. Папір № 1.
Формат 84×108¹/₃₂. Фізичн. друк. арк. 17,125.
Умовн. друк. арк. 28,77+1 вкл. Обліково-
видавн. арк. 31,432. Ціна 1 крб. 21 коп.
Зам. 1004. Тираж 30 000.

1

ORRILL
KORRILL
BORN
MORRILL